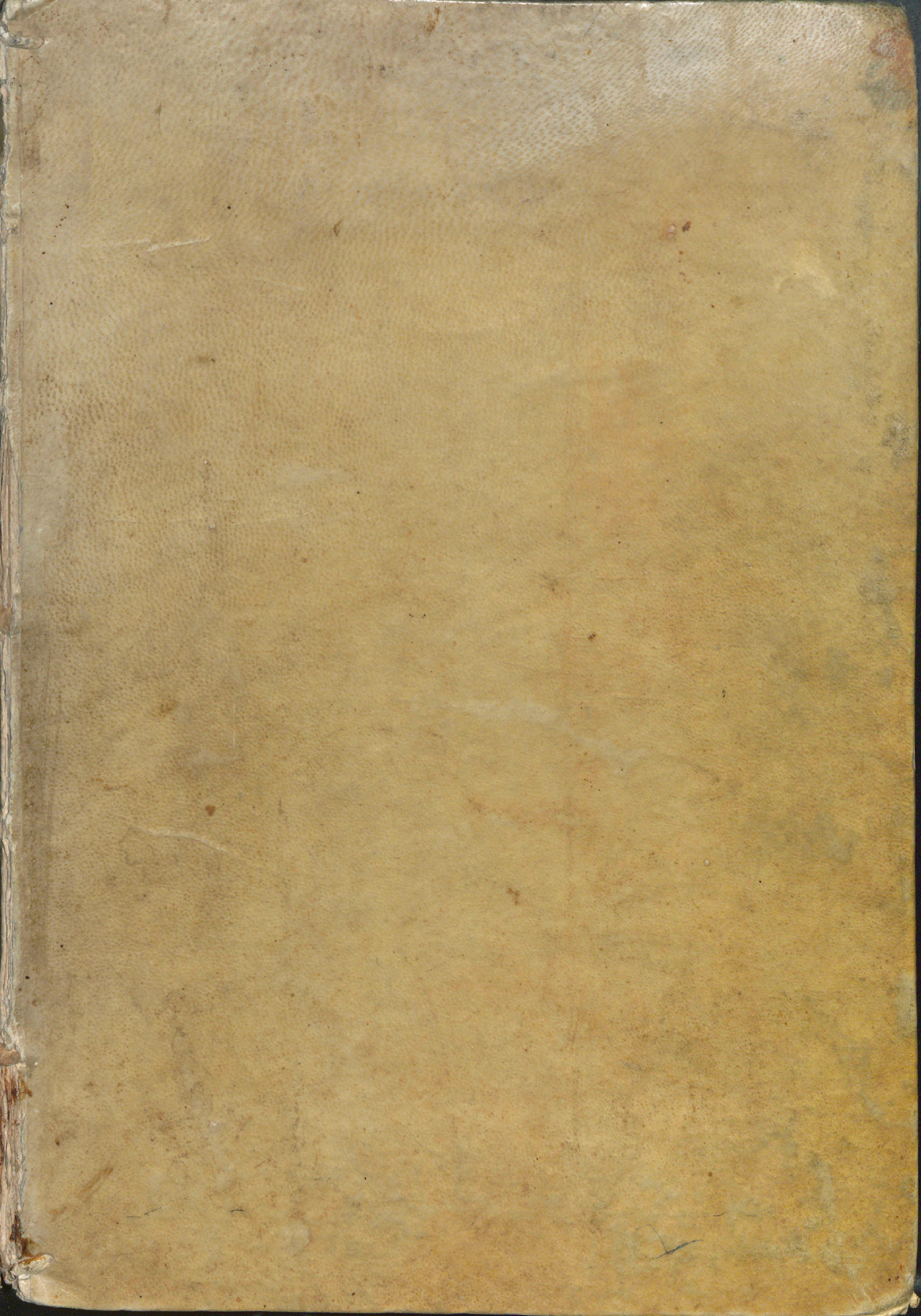
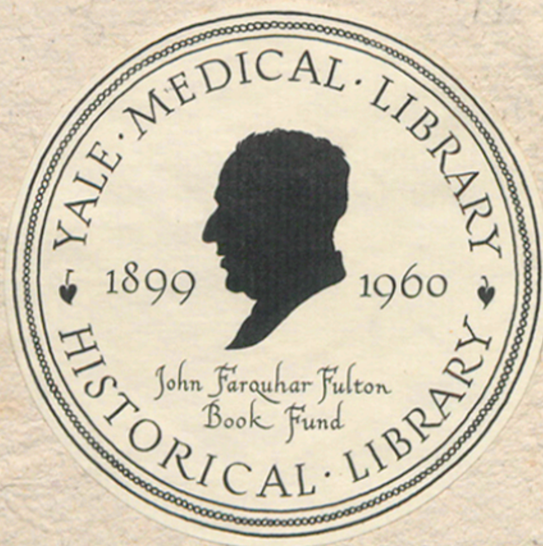

YALE · MEDICAL · LIBRARY
1899
1960
John Farquhar Fulton
Book Fund
HISTORICAL · LIBRARY

Opus præclarum Lactantii Firmiani.

1. Libri septem institutionum divinarum.
2. De ira Dei.
3. De creatione hominis.

Auctor disertissimus claruit anno a partu Virginis 303, imperante Diocletiano. Fluvium Tullianæ eloquentiæ vocat D. Hieronym. Ep. ad Paulinum. Stylus illi tersus, nitidus, facilis, fonte quodam eloquentiæ nativo sponte fluens, unde Cicero Christianus vulgo nuncupatur.

Canius Petrus Vignuzzi

1610

Lactantij Firmiani Opera

Iohannis Andreę Episcopi Alerieñ ad Paulum II. Venetum Pont. Max. epistola.

Applicato alla Libreria de Coppi di Ravenna dal P. L. Vesc. M. ... Rav.

LAboriosis recognitiõibus nostris plures uidemus uerę humanitatis amore delectari pr̃ beatissĩe Paule ·II. Venete. Pon. Maxime. Iccirco animus impẽdio nobis crescit: uĩgilantius etiã q̃ antea laudabili quidem incepto nõ deesse. neq3 prius conatui huiusmodi parcere q̃ sum/mus nobis deus dignabit̃ pręstare: ut linguę omnis latię: quibus in facultatibus potuerimus: circulũ quod aiunt: absoluamus. Sumant igitur studiosi abs te hoc tempore per nostros ingenuos opifices Lactantium Firmianum semel ab iis iterũq3 impressum prius: non nullis in locis profecto ueriorem. Hacq3 opera cęterisq3 omnibus qcũq3 futurus est lector sedulo sit oratus: ut ita de chartis nr̃is menda sique illum offenderint beniuolens ac minime cõ= tumeliosus tollat: ut nos de reliquorum libris demenda sine omni morsu uirulentiaq3 curamus. Non enim errorũ imputamus recognitori ipsi emissorum ante nos codicũ Sed deprauatis exemplaribus culpã. experti satis nos q̊q3 in diemq3 magis impendio experientes incredibilis opus esse felicitatis ut sudoribus nostris exemplorum dentur subsidia non uulgariũ. Collatis profecto uigiliis nr̃is ad reliquorum operas: facillime extabit differentia. Tu tãtũ pater beatissime quod clementissime facis atq3 sanctissime in Christiana undiq3 religiõe pacẽ perpetuo foue. Studiis castis opitulare. Felicitatem numinis tui nominisq3 hac mercede meritoq3 diffunde. ut tuo potissimum tempore numerus uirorum cultissimus omnibus in facultatibus singulariũ excellẽter augeat̃. Nõ enĩ frustra oĩpotẽs deus tã uberẽ ac facilẽ latinis prębuit te tãto Põtifice ad cũctas ĩmortales artis & diuina studia facultatẽ Ita fiet ut diues sapiẽtia ditior catholica religiõe põtificatus tuus Augu= stissius oĩ sit futuro tpe ĩ aĩs & linguis mortaliũ duratu= rus apud ĩmortalẽ deũ ęterno regno coronãdus illius ope cuius ĩ terris legitĩus es uicarius. Romę ãno natalis dñici M·CCCC·LXX. Põtificatus tui floridissimi Anno Sexto.

Lactantii Firmiani de diuinis institutõibus aduersus gẽtes rubricę primi libri incipiũt.

Q Vanta sit & semp fuerit ueritatis appetitio. Et q̄ꝙ nec sine religione sapientia: sit probanda religio.
Capitulum primũ. Magno & excellẽti ingenio uiri.
De errore Philosophorum euacuantiũ dei ꝓuidentiam & publica statuentiũ fide. Capitulũ.ii. Suscepto igit̃.
An potestate unius dei mundus regatur. an multorum.
Capitulum.iii. Sit igitur nostri operis.
Prophętarum asseri testimoniis ꝙ unus tantum sit deus
Capitulum.iiii. Sed quia.
De testimoniis Poetarum. Capit.v. Sed omittamus.
De testimoniis Prophętarum & Philosophorum. Et de testimoniis Cottę Pontificis Trimegisti. Et de decem Sibyllis. Capit.vi. Nunc ad diuina testimonia.
De testimonio Apollinis & deorũ. Ca.vii. Apollo enĩ.
De cęcitate eorum qui plures deos opinãtur. & unde hic error habuit originẽ. & ꝙ corpus deo non est necessariũ. nec propagatio liberorũ. Capit.viii. His igitur tot & tantis testibus.
De Hercule & gestis eius. atq; ortu eius ex Ioue & Alcmena & morte eius. Capit.ix. Hercules qui ob uirtutem.
De Aesculapio. Apolline. Neptuno. Marte. Castore. Polluce. atq; Mercurio. Capitulũ.x. Aesculapius & ipse.
De ipsius Iouis pntibus & ortu & uita eius flagitiosissĩa morte & sepultura & opificio Poetarum. Capitulũ.xi.
Quis est igitur.
Quomodo Stoici figmenta Poetarum ad philosophicam transferant rationẽ. Cap.xii. Quoniã reuelauimus.
Quomõ Poetę. & Historici euacuãt Stoicorũ traditionẽ de Ioue & Saturno & aliis diis. Cap.xiii. Si ergo uanę.
Quid ĩde Ennius doceat ĩ sacra historia. Ca.xiiii. Nũc
Qua ratiõe hoĩes dii cęperĩt noĩari. Ca.xv. Quibus ex.
Qua ratione dii esse nõ possunt: quos sexus discernit. Et ꝙ in naturam dei non accidit aut sexus aut coitus: aut officium generandi. Capitulum.xvi. Poteram his

Lactantii Firmiani de origine erroris
Rubricę libri Secundi incipiunt.

Lactantii Firmiani de falsa sapiẽtia
Rubricę Tertii libri foeliciter incipiũt.

Quod uera sapientia docet summū bonum hoīs non esse animi uel corporis uoluptatē. aut aliquod eorum quę a Philosophis sunt:proposita Ca.viii. Quid ergo.
Quid sit uere sapiētis summum bonum. & quam uitiosa fuerit ratio Anaxagore ad qd natus sit hō. Ca.ix. Venio
Quod ea quę uident̄ hoīs esse ꝓpria:cęteris quoqꝫ aīalibus cōmunia sūt.homini uero proprium est deū noscere & colere. Capitulū.x. Summum igitur bonum.
Quod deus fęcit hominē cupidum religionis & sapiētię. quorū alterū cōstare sine altero nō pōt. Et ꝙ nihil eorū quę mortales appetūt:sūmū bonū sit. Ca.xi. Cōstet igit̄
De duplici pugna corporis & anię & hostibus utriusqꝫ. Et ꝙ uirtus non propter se appetenda est:sed ꝓpter uitā ęternam quę summū bonū ē.Et uirtutē necessario sequit̄ & in pręsēti haberi nō potest. Cap.xii. Sed querit̄ qd.
Quod aīa immortalis:& quare diuina traditio logicā nō desiderat aut philosophiā:sed ęthicā solā in qua docenda sūmi Philosophi errauerunt.Et quare philosophia nō sit dux uitę & uirtutū parēs:expultrix & ultrix uitiorū. q̊d tn̄ Cicero & alii astruere conati sūt. Ca.xiii. Res exigere
Quod Lucretius & alii errauerūt opinati sapiētiā inuētā esse ab homine.& nec datā hominibus a creatore. Et quō Cicero suis uerbis conuincit̄.Et ꝙ philosophia nec uerū docet:nec ad recte uiuēdū īstruit Ca.xiiii. Rectius itaqꝫ
Quod i eodē errore fuit Seneca.& qd philosophia secūdū ipsum.Et ꝙ sicut deus unus & ueritas una: ita una est & simplex sapientia. Et quomodo Philosophorum oratio pugnet cum uita. Capitulum.xv. Eodem ductus.
Quod recte docentes & male uiuētes teste Cicerone non utilitatē ex philosophia.sed inanē ꝑcipiūt delectationē. & ꝙ sapientia seipsā semp exercet. in bonis actibus. Et q̄re nō philosophię sed sapientię ipsi iugiter insistendum sit. Capitulum.xvi. Verum.
Quę fuit ipsa doctrina Epicuri quę moribus omnium appositissima loquebat̄.Et quō Leucippū & Democritū habuerit autores erroris & fabros atomorū & assertores uoluptatis. Capitulum.xvii. Dixi de Philosophis.

scilicet ad uerbū dei ī quo sola ueritas inuenit̄. & uirtus & beatitudo. & ab eis quę dicta sūt: ad dicenda transitum facit. Ca.xxx. Docui quantū mea mediocritas tulit.

Lactantii Firmiani de uera sapientia libri Quarti Rubricę foeliciter incipiūt.

Quomdo unius sęculi error in omnem sit transfusus ętatem. & orbem occupauerit. Et Grętia post gloriā septem sapientum studio ꝑquirendę ueritatis exarserit. & studiosi eius se maluerīt Philosophos q̄ sapiētes appellari Capitulum.primum. Cogitanti.

Quod ibi est quęrenda sapiētia ubi gentibus est stultitię titulus. Et quare Pytagoras & Plato litterarū ꝓsecutores nō accesserīt ad iudęos. Ca.ii. Quare si neq; illi fuere.

Quod sapiētia & religio inseparabiliter cohęrēt. Et ꝙ necesse ē eosdē nō diuersos eē secretarios sapiētię & numinis sacerdotes. Et quare contra naturā sit colere plures deos Et quare sicut necessitate naturę oportet dominū eē unū unicuiq;: sic & patrē unū. Ca.iii. Deorū igit̄ cultus.

Quod sapientia spectat ad filios religio ad seruos. & utrisq; fōs deus unus solus & uerus. q ingratū abdicat filiū & fugitiuū punit seruū. Ca.iiii. Quibus rebus.appa.

Quod oracula Prophętarū sollicite inspiciēda sunt. quos diuinitus eē loquutos rerū multo añ prędictarū cōuicit euētus. & quo tpe ꝓphętauerit Moyses. Quot ānis Iosue rexerit populum. Quot ꝑfuerīt iudices q̄diu regnauerīt Reges. Quo tpe domīatus Cyrus. Quod ī Philosophis & sapientię fundamentum. Ca.v. Nunc quoniā docui.

Quod deus creator omniū coomnipotentē genuit filiū. & per eum creauit uniuersa: testes sunt Sibylla & Trimegistus. oracula consona ꝓphętis & sapiētissimo Salomoni Capitulum.vi. Deus igitur.

Quod nomen filii & angelis aut hoībus sit ignotū. licet nomē habeat quod nō ab utrisq; adorat̄. Et unde dicatur Iesus & unde Christus. Ca.vi. Fortasse quęrat aliquis.

Quod filius bis natus est. ęternaliter de patre: tēporaliter de uirgine matre. sed natiuitate inexcogitabili & īeffabili

Et quare dicatur uerbũ. & in quo ab aliis angelis differat. & quare illi nõ dicantur uerbum dei uel uerba. Et quare hoĩs spiritus dissolubilis. Et qd Dauid & Salomõ ꝓphetauerint de hoc uerbo. Et ꝙ Salomon precesserit Troianum bellum. Et quid Ioannes euangelista de eodem uerbo.

Capitulum. viii. In primis enim.

Quod melius a Grecis logos q̃ a Latinis uerbũ. Et qd de deo senserint gentiles Philosophi Zeno & Trimegistus.

Capitulum. ix. Sed melius.

De secunda natiuitate filii quã Prophete multo ante predixerunt. & quõ eductus sit Israbel ab Aegypto. & qbus ingratus beneficiis caput bouis in memoriam Apis dei Aegyptiorũ figurauerit. Et quis ordo publicarũ fuerit potestatũ usq; ad domini passionẽ. Ca. x. In p̃mis igitur.

Que fuerit causa incarnationis Xp̃i. Ca. xi. Cũ sepe.

De cõceptu & partu uirginis p̃dicto a ꝓphetis. De passiõe resurrectione & ascẽsione & iudicio. Ca. xii. Descẽdẽs.

Quod filius a p̃re ẽ secundũ deitatẽ. & ꝙ gemine substãtie esse conuincitur. tũ ex operibus propriis: tum ex oraculis Prophetarũ: & etiã Appollinis Milesii testimonio. Et q̃re nec ad Salomonẽ: nec ad alium q̃ ad Xp̃m referri possunt uaticinia Prophetarũ. Ca. xiii. Summus igitur deus.

De eterno Christi sacerdotio. ꝙ Prophete sicut & cetera predixerunt: sic exprimentes Iesum Xp̃m: ut oracula nec filiũ Naue: nec ad filiũ Iosedech ualeãt retorqueri. Et de uiis quas docuit Xp̃s. qui nunq̃ suum honorem quesiuit sed patris. Capitulum. xiiii. Quibus.

De baptismo Christi & miraculis que gessit in carne ante passionem que nõ modo a Prpobetis prenunciata sunt: sed etiã uaticinio Sibyllarũ. sicut Cicero & Varro testantur sed oracula ante Christi aduentũ non potuerũt intelligi

Capitulum. xv. Quoniam de.

De passione Christi que iudeis est scandalo: & stultitie gentibus. quomodo summam uirtutem cõtineat. & uerã & singularẽ sapientiã & ueritatem sicut Prophete fuerũt preloquuti. Capitulum. xvi. Venio.

Quod calumniati sunt eũ quasi legis destructorẽ. Et qd

Lactantii Firmiani de iustitia.
libri Quinti Rubricę incipiunt.

Quod cupiditas fons malorum omniũ expulsa institias
suas·id est iniquissimas ꝓmulgauit leges.Et quomodo
sub Ioue naturę cõsortes seruituti subiecerit audax:auara
ambitiosa:superba:& crudelis impietas hominũ.& aureũ
expulit sęculum:q̊d sola facit puritas uerę religionis.
Capitulum.vi· Quorum omnium.
De aduẽtu Christi aureũ sęculũ restituẽtis in electis id ẽ
uerã reformãtis religionẽ.Et ꝙ uirtus innotescat:& ꝓbat̃
exercitio uitiorum.ut liquidum sit quare deus mala esse
permiserit. Cap.vii. Sed deus ut parens.
Quare iustitia quę improbatio est: nõ uideat̃ ab hoibus.
Et ꝙ homo dei templum est nõ aurum uel lapides.Et ꝙ
deus uirtutibus colendus ẽ nõ corruptibilibus donis.&
ꝙ oĩa mala ex eo proueniunt: ꝙ plures dii colunt̃. quia
si unus solus uere coleret̃:oẽs iura fraternitatis: agnosce-
rent & exercerent. Cap.viii. Qui ergo putant.
Quod iniqui iustitiã quã sibi abesse sentiunt:oĩbus abesse
putãt:& in eos q iustiores & innocentissimi sũt:atrocius
sęuiunt.id est in seruos Christi mensurã patrũ implẽtes.
q caput omniũ iustorũ Christũ occiderũt. eo ꝙ dissimi-
litudo uitę criminosę sitiat sanguinem innocentiũ. Cap.
.ix. Nonnunq̃ tamen.
De impia iniquorũ qui deũ nesciũt:pietate.Et q̃d & ubi
sit uera pietas.quã deorũ cultores asseq nequeũt propter
subiectas causas. Cap.x.Operę pretium.
Quod ꝑsequutores Christianorũ nõ mõ bestię fuerĩt:sed
ipsis brutiores bestiis.Quibus & quare tormentis Mar-
tyres afficiant. Cap.xi. His igitur hominibus.
Quomodo ipsi carnificibus grati facti sũt: qui diligunt
inimicos.Et ꝙ expetibilius est esse bonũ & malũ putari:
q̃ malum esse & uideri bonũ. Ca.xii. Quid his facias.
Quod ex eo patet iustitia Christianę religionis & ueritas
fidei:quod de cultoribus deorum crescit ecclesia:sed de
ecclesia nec minis nec tormẽtis cõpelli possit ad cultum
deorũ.licet qdã sacrificasse ex ĩfirmitate legant̃ iuiti.q tñ
postea p penitẽtiã ĩ quo Nouatiani confutant̃ surrexerũt
fortiores.Et ꝙ patiẽtia martyrũ solidissimũ ẽ Christianę

religionis fundamentū. Ca.xiii. Cū aūt nr̄ numeru-
De uera uirtute Christianorū. q̄ in culmīe patiētię cō[...]
tuti: Philosophos laudatores patiētię antecedunt uirtu[...]
patiendi. Et q̄ uanum & stultum est imaginatam terra[...]
ut deum colere. Capitulum.xiiii. Sed est uera uirtu
Quare sapiētes habent̄ pro stultis. Et quomō in duabu[...]
pręcipue uirtutibus pietate scilicet & ęquitate iusti[...]
constet Et quid pietas secundū Trimegistum. Et qu[...]
ęquitas sedūdū Ciceronē quarū neutrā assequi potuer[...]
Romani uel Gręci. nec aliq̄ nisi Christiani. Ca.xv. Iusti[...]
De ęquitate Christianorū. quā Philosophi nō habētes: n[...]
inuenire nec defendere potuerūt. Ca xvi. Duobus ig[...]
Quō Carneades & iura pro utilitate sancita: & uerā in h[...]
minibus iustitiā nisi forte stultis collęgerit inueniri n[...]
posse. Et ciuilis iustitia sapientiā quidē habeat: sed iniu[...]
naturalis autē iusta sit utiq;. sed sapientiam omnino n[...]
habent. Capitulum.xvii. Exposui.
Cōtra Carneadem q̄ nec stultus pōt esse iustus: nec sapi[...]
iniustus. Et q̄ innocētibus & iustis deus semper optim[...]
consulit & necessaria prouidet. quę patent ex definitio[...]
stultitię & sapiētię. Et quę sit cognatio hominis & dei.
Capitulum.xviii. Quod ad pre.
Quod ignoratio īmortalitatis & dei ueri p̄dictorū cau[...]
errorū est. & mortē meret̄ ęternā. Et q̄ homo non sit ho[...]
genitor: sed minister generatiōis. Et quare deus uerā sap[...]
ētiā uoluit sub spē stultitię occultari. Ca.xix. Sed nimir[...]
De insania eorū q̄ deos colūt: & nō audēt rōne cōtēd[...]
cū fidelibus. Et q̄re sacramentorū suorū silentiū indic[...]
Et q̄ religio per patientiā defendēda ē. & ratiōe potius [...]
sęuitia: ferro: uel igne. & quātū & ī q̄bus differūt religiō[...]
uerę cultus & falsę. Ca.xx. Discant igitur.
Quod hostes suos adorat stulta gentilitas. quorū cultu[...]
nō mō Christiani: sed & Philosophi & domestici cultor[...]
deorum destruunt. Capit.xxi. Isti autem.
Quare maligni spiritus īstigēt cultores suos ī p̄secution[...]
fideliū. Et q̄re uera religio uideat̄ īanis. Ca.xxii. Nō erg[...]
Quare deus electos suos tradita impiis potestate uexa[...]

patiatur. Capitulũ.xxiii. Longum est uniuersas.
Quod bonorũ tortores torquebunt.& malas bestias de terra auferat deus. Cap.xxiiii. Quicqd ergo aduersũ.

Lactantii Firmiani de uero cultu libri Sexti Rubricę foeliciter incipiũt.

Quod innocẽtia uerissius dei cultus ẽ. quã carnalis hõ corpe deditus nescit. Ca.i. Quod erat offici.
Quod deus nec esurit. nec sitit nec in tenebris est: ut ei oporteat hostias immolari aut uina offerri uel lumĩa. Et quare hęc offerant diis gentiũ quę fidẽ rectam & ueram innocentiã offerre nesciũt.In quibus consistũt dei cultus Et q intra oĩa quę ad cultũ dei pertinẽt prestantissimũ est:homines ad ueritatẽ & iustitiã erudire.Et quare nolit a b elementis incipere. Cap.ii. Mactant igitur.
De duabus uiis quarum altera uirtutũ altera uitiorũ est quę in littera Pytagorica figurantur.& fidelius tractant a Christianis q̃ a Philosophis. Et de duobus ducibus uiarum. Capitulum.iii. Duę sunt.
De uia uirtutis quę in elysios campos deducere dicit. & uitiorũ quę ad impia tartara ducit. & ducibus utriusq. Capitulum.iiii. Vna est.
De falsa definitione philosophię. quam authore Lucillio posuerũt Philosophi.& uera differẽtia scientię & uirtutis Capitulum.v. Sed prius q̃.
Quod Philosophi nescierunt quid esset bonũ aut malũ. qa fontẽ boni lucidũ nesciebãt.nec intellexerũt qs debeat rerũ & operũ finis esse. & quomodo cõstet Luciliũ falso definiuisse uirtutis officia. Ca.vi. Dixi quod erat.
Quod in uia erroris est species sapientię & uirtutis.Et q uia ueritatis & sapientię est simplex & angusta & ardua.& deũ habet ducem. Capit.vii. Nam illi omnes.
Quare a Philosophis ueritas ĩueniri nõ poterat nec ab iis q terrenis dediti sunt.sed ab electis inuenit per legẽ dei. cui põt Ciceronis definitio adaptari. Ca.viii. Hęc ẽ uia:
Quod caput religionis & uia ueritatis est deum fideliter noscere & fideliter colere. Et quare diuersę leges sint a gentibus institutę.Et quis sensuũ integritate uigeat.quã

De uoluptate olfactus & gustus. quã uir prudens euitare debet ut laqueos & tendiculas mortis. Capitulũ. xxii. Ad uoluptates.

De uoluptate tactus. & quare sit in homine uehementior q̃ in ceteris aĩalibus. & quantas per eum diabolus turpitudines ingerat & spicula gehennę. Et de licito coitu & illicito. Et quare inter omnia animantia sola mulier post conceptum sit patiens uiri. Et quis sit continentię uel incontinentię fructus. Capitulum. xxiii. Venio.

De pęnitentia & fructu eius & conscientię stimulis: & districto dei iudicio. ex quibus sacrificiis & in qua ara possit placari. Capit. xxiiii. Nec tamen deficiat aliqs.

De differentia doni & sacrificii diuini: & forma laudãdi deũ & orationis forma & fructu. Capitulũ. xxv. Nũc de sacrificio.

Lactantii Firmiani de beata uita
Rubricę libri Septimi incipiunt.

QVid dictum in pręcedentibus libris: & quid restat dicendum in ultimo. qui sunt credituri ueritati & qui non & quare. Capitulum. i. Bene habet.

Quod aureũ sęculũ id est felicissimus status futurus est post iudiciũ. Et quare ratio mundi nõ potest ab homine apprehendi. & ꝙ ueram sapientiam non assequitur quis beneficio naturę sed gratię. Ca. ii. Nunc ignaros.

Quantum errauerint Stoici de ratione mundi & authore omnium deo & homĩe per quem factus mundus. Et q̃m manifeste cõtra Epicurum rationibus doceatur mundũ & omnia quę in eo sunt dei prouidentia gubernari. Ca. iii. Et quoniam de.

Quod omnis res ad aliquem usum facta est. etiã illa quę omnia uidenť esse mala. quare homo creatus sit corpore fragilis & capax ratiõis. Ca. iiii. Sed de prouidẽtia satis

Quare homo creatus sit. & quare ex contrariis constet. & ꝙ ei domicilium constitutũ est in medio. & uita duplex ꝓponiť. quarũ alterã ministrat natura: alterã largiť gratia. Et qd significet ꝙ homo primũ q̃drupedibus cõformať & postea erigiť. & tandẽ utitur exercitio ratiõis. Cap. v.

precessura sint secúdum uaticinia Prophetarũ & Sibyllę.
Capitulum.xvi. Quomodo autem.
De aduẽtu magni Prophętę qui Helias dicitur & quomõ interficieẽ. ab Antichristo. & resurget die tertia & ascẽdet ĩ coelũ. Et de psecutione ecclesię quã ĩferet Antichristus Et de miraculis eius. Capitulum.xvii. Sed planius.
Quomodo hęc prenũciata sunt. & uaticiniis Prophętarũ & oraculis gentilium uatum: & uersibus Sibyllinis. Ca.xviii. Hęc ita.
Quõ christus & quibus signis pręcedentibus descendet de cęlo ut interficiat Antichristũ & Tyrãnos & impios deleat de terra. Et ꝙ uigilię nocturnę christianorum ideo institutę sunt: ꝙ Christus de nocte uenturus est. Et ꝙ dii & cultores eorũ dabunẽ incendio ut Sibylla pręd ixit.
Capitulum.xix. Oppresso igitur orbe.
Quomodo aperiantur inferi & resurgent mortui. Et qui iudicandi sunt & qui non. Et quõ hęc Sibylla ꝑdixerit. Et qua ratione anima cum immortalis sit: patibilis esse possit secundũ Stoicos. Capitu.xx. Post hęc aperienẽ.
De potentia dei quę pro merito cuiusq; potest & homĩes & ãgelos punire. De carnis ĩmortalitate post resurectionẽ De differentia ignis gehennalis & ignis cõmunis. Et qd in electis quid in reprobis opereẽ. Ca.xxi. Primũ igiẽ.
Quod hęc a quibusdam dicunẽ esse poetica. & unde ad notitiam uenerint Poetarũ. quibus de causis corruperit ueritatem. & lethęũ amnem & alia phantastica induxerint
Capitulum.xxii. Figmenta.
De resurrectiõe. & ꝙ Pythagoras & alii Philosophi ĩepte locuti sũt. & de anastasi. mentiẽtes animas in uaria trãsire corpora. Capitulum.xxiii. Non igitur renascentur.
Quod secundum uaticinia Sibyllę post iudiciũ ꝑ mille ãnos regnabit ĩ terra filius dei cũ electis suis ĩ sãcta ciuitate quã cõstituet. Et ꝙ diabolus uĩcieẽ mille ãnis. & oĩs creatura mãsuescet. & ad iucũditatẽ seruiet hoĩ. Et Xps ab oĩbus coleẽ ut deus & dñs. Cap.xxiiii. Nũc reliq.
Quod nõ restãt ex quarundam scripturarũ assertiõe nisi ducenti anni usq; ad rerũ innouationem. Et ꝙ finis non

Lactantii Firmiani de ira dei
sequuntur capitula foeliciter.

Lactantii Firmiani de opificio dei uel formatione hominis capitula sequunt̄.

Lactantii Firmiani errata primi libri qbus ipse deceptus est. per fratrē Antonium Rauensem theologum collecta & exarata sunt.

PRimus error. quādo dicit & quidem uniuersaliter fieri nō posse quin omne quod sit: aliqñ esse cęperit Capitulo. vii.
Secundus error. quādo ex pręcedenti errore credidit deū seipsum genuisse: & fecisse. Ibidem.

In Secundo libro errata.

PRimus error. quādo dicit angelos nō statī a mūdi principio ad hominū tutelā esse decretos. Ca. xv.
Secūdus error. dū dicit deum angelis pręcepisse: ne terrę contagione macularent. Ibidem.
Tertius error. dum dicit diabolū angelos paulatim ad uitia pellexisse. Ibidem.
Quartus error. qñ dicit angelos dei mulierū cōgressibus inquinatos & filios genuisse. Ibidem.
Quintus qñ dicit oēs animas coelo creatas esse. Capi. ix.
Sextus quando dicit coelū stelliferum esse supremum: & esse sędē ipsius conditoris. & ibi superos omnes habitare. Capitulo. x.
Septimus error. quando dicit deum posuisse solē & lunā in firmamento. Ibidem.
Octauus quādo dicit animā ex dei substātia esse decisam. Capitulo. xi. Et capitulo. xiii.
Nonus quando dicit deū infinitas animas. seu infinitam multitudinē animarū a principio procreasse. Capi. xi.
Pulchra contentio inter Ciceronē & Lactantium de materia prima ille ęternam esse dicit: hic creatam nititur comprobare. Capitulo. ix.
Sequitur incidēs materia de induratione cordis humani. de causa quoqꝫ prędestinationis reprobationisqꝫ. Ca. ix.
Decimus qñ dicit deū post diluuiū instituisse: ut homīes post centū uiginti annos nō amplius uiuerent. Ca. xiiii.

Arguit Aristotelem qui mundi eternitatem posuit. ipse autē a deo ꝑductam esse testatur. quod cū uerissime dicatur tamē ista exiliter ita aduersus eū philosophū arguit: ut sōniare potius q̄ litigare ne dicā disputare uideat̄ Ca.xi.
Scribit de diluuio tēpore Deucalionis. & quid antea dixerit de diluuio: obliuiosus esse dinoscitur Ca.xi.

Errata tertii libri.

PRimus error in philosophia quando dicit si antipodes essent: capita deorsum haberent pedes uero sursū Et ubi sint uere antipodes ibi docetur Ca.xxiiii.
Secundus quando Platoni dat uitio eum dicere matrimonia esse communia. sed tam illustrē philosophum nequaq̄ intellexit. Ca.xxi.
Sequitur defensio Platonis aduersus Aristotelē qui platonem ipsum & Socratē reprehēdit: ꝗ uoluerit uxores esse communes. Ca.xxi.
Item platonis alia defensio cōtra Aristotilem: qui illū & Socratē dānauit ꝗ uoluerit facultates eē cōmunes. Ca.xxi.
Tertius quādo dixit omnē philosophiam abiiciendā: & eā ꝑlixius insectatur de laudibus Socratis & platonis. C.xiiii.

Quarti libri errata.

PRimus quando spiritus sancti omnino negat substantiam & ibi incipit tractatus de trinitate personarum Capitulo vi.
Secundus error quando dicit ex deo deū scilicet filiū ex prolatione potuisse generari. Ca.viii. & etiā.xiii. & C.vi.
Tertius error. quando ait ꝗ pater filium & filius patrem facit. Ca.xxx.
Quartus est. quando ait ꝗ integrum corpus christi e patibulo tractum est ne lęsum & diminutum ad surgendum ībabile redderetur. Ca.xxv.
Quintus error est. quando dicit christum in Galilea profectum noluisse se iudaeis ostendere ne adduceret eos in

poenitentiam & improbos resanaret C.xx.
Sextus error est. quādo dicit Pilatum in christū mortis sē tentiam nequaq̄ pertulisse. Ca.xviii.
Septimus error. quādo dicit Christū in principio adolescentię a Ioanne esse baptizatum. Ca.xv.
Octauus error est quādo dicit nihil credendū quod oculis mortalibus cernitur: qa mortale sit necesse ē C.xxiiii.
Nonus error ē. quando dicit deū uirtutē docere nō posse quia expers corporis nō faciet: quę docebit. Ca xxiiii.
Decimus quādo dicit Xp̄m soluisse legē Moysi. C.xvii.

Libri Sexti errata.

PRimus error est. quando dicit eos esse stultissimos: qui cādelas & cęreos in ecclesia succendunt. C.ii.
Secundus error est: quādo dicit non esse congruēs deum in nostrum adiutoriū inuocari debere Ca.ultimo.
Reprehendit Lactantius Ciceronē. ꝙ dixerit eum uirū bonū esse qui ꝓsit quibus possit. noceat nemini nisi lacessitus iniuria. sed ibi Cicero denfenditur. Lactantius uero iure reprehendit Ca.xviii.
Quartus quando dicit si quis liberos ob pauperiem non poterit educare: sanctius est ut se ab uxoris congressione cōtineat: quā sceleratis maibus dei opera corrūpat. C.xx.
Disputatio pulchra ubi Lactantius reprehendit Ciceronē non recte sensisse de liberalitate & hospitalitate & multis alus. uerū calūniator ē: nō ueritatis assertor. Ca.xii.

Errata septimi libri.

PRimus error est. quando dicit completis sex milibus annorū: mundum desiturū esse. Capitulo.xiiii.
Secundus dum dicit ꝙ omnis expectatio de fine mūdi nō amplius a se quā ducentorum uidetur annorum. Eodem loco & capitulo.xxii.
Tertius error & deridendus est dum dicit. ꝙ īcolumi urbe roma de īteritu mūdi nihil esse metuēdū. C.xxv.
Quartus de diuinatione & astrologia multa incidenter &

pulcra dicuntur p Lactantium. nescitur quo oraculo diuinare presumpserit Ca.xv.

Quintus quādo de fine septimi millesimi: & fine ducentorū annorū sibimet aduersat̄ & cōtradicit. Ca.xxv.

Sextus quando mille annos illos famosissimos quibus diabolus carcerādus ē: qd sibi uelint nō intelligit: sed delirat. Capitulum xxiiii.

Septimus error ē. quādo dicit homines Post iudiciū ad paradisum deliciarū redituros. Ca.xxvi.

Octauus error est. fortasse somniaret: quādo dicit Romanorū īperiū in Asiam reuersurū iterū. Ca.xv.

Nonus quando dicit ꝙ qui in die iudici erūt uiui nequaquā morientur: sed per mille annos infinitā multitudinē generabunt. Ca.xxiiii.

Decimus est quādo dicit ꝙ gentes in iudicio nō extinguētur omnino Capitulo xxiiii.

Vndecimus ē. quādo dicit ꝙ peracto iudicio: ciuitas sancta pulcherrima a deo in medio terrę cōstituet̄. Ca.xxiiii.

Duodecimus error est. quādo īplicat ī suis eloquiis duos in fine mūdi antichristos esse uenturos: nec īprudens errorem suum precipit. Ca.ultimo.

Xiii quando cęlū medium in tēpesta nocte & non ex tenebrosa aperiri debere: quando dominus ad iudicium uenerit. Capitulo xix.

Xiiii. quādo putat dominū Christū comitantibus angelis aduersum antichristū in aerē descēsurū: & quarto prelio illū superari debere. Ca.xix.

XV. ē quādo credit ante diē iudicii Christū uenturum de cęlo cum antbicristo conflicturū. & ita aduētus duos imprudens ponit admodū ꝓpinquos. Ca.xxiii.

Xvi. quia cōtra Platonē disserere & disputare de mūdo cōtendit. sed friuolis & exilibus nimium argumētis. C. pmo.

Xvii. quādo dicit ī resurrexione uniuersali non erit caro illa quā deus homini supiecit huic terrenę similis. C.xxiiii.

Xviii. quādo dicit deū ī fine mundi facturum: ne sol p triduum occidat. Et de Lactantii eloquentia uideat̄ quid Seneca multis annis ante pręsenserat. Capitulo penultimo.

Xix.error est.quando non a deo iudicandos dicit: sed tã tũ eos qui in dei religione uersati sunt. Ca.xxv.
XX.error.quãdo dicit ꝙ illi quos plena iusticia & maturitas uirtutis incoxit: ignẽ iudicii nõ sẽtiẽt. Ca.xxi.
XXi.error est.quãdo dicit animas usq; ad diem iudicii in una cõmuniq; custodia detineri reclusas. Eodẽ loco.
XXii.ẽ quãdo dicit ꝙ qui ab inferis suscitabuntur hi prę erunt uiuentibus ueluti iudices. Ca.xxiiiii.
XXiii.ẽ quãdo credit ętatẽ aureã ꝓpositam a Poetis esse uerã quidẽ post diẽ iudicii esse futurã. Ca.ii.
Vltimus error est.quãdo dicit duo iudicia uniuersalia: duasq; resurrectiones uniuersales esse futuras.tẽpus autẽ ĩtermediũ esse mille annorũ pleũ omni iusticia & pace omnibusq; diliciis.quo tempore finito scilicet in fine septimi millesimi soluetur diabolus & persequetur fideles ut prius. Capitulo ultimo.

His carminibus frater Adam genuensis ĩcrepat fratrẽ Antonium.

Hic male corripuit stolidis Anthonius ausis
Authorem: in uariis causa pianda locis.
Non erat in tenebris errantis imaginis astrum
Dicere: uel nitidũ luce carere iubar.
Deniq; cũ sanctę ecclesię pia lumina: constet
Obsequio ex tanto conticuisse uiro.
Tu uero eloquio lingua interdicta latino:
Incubitum: nam te pensitat helleborum.

Iste liber est meus qui vocat [redacted]

Ad R.P.D. Dominicum Episcopum Brixiensem. S.D.N. Papę Vicarium Lactantii Firmiani emendatio per Angelum Cneum Sabinum Poetam laureatum.

INdignum. R.D. existimarem cũ aliquod opus renouař & in pristinã celebritatẽ reducit̃: nõ ipsũ ad sapiẽtes ipsiusq́ sciẽtię studiosos: & cultores dirigere. Quid. n. ꝓdest lapillos ꝑciosos ĩ plũbo: aut alia ue q̃q́ materia miniẽ cõueniẽti locare! Verũ si argẽto: aut auro parius lapis circũdabit̃: ut Poeta diceret: habebit opus suã maiestatẽ: atq́ gloriã. Nos cũ supioribus diebus ab Vdalrico Gallo Alamano & Simone nicolai de Luca: nouarũ ĩpressionũ: & ut uere loquar: diuinitus ĩuẽtarũ: nobilibus ac singularibus opificibus rogaremur: ut Lactantii Firmiani codices reuolueremus. ac ex uariis multisq́ tãti authoris libris: uerã eliceremus manũ. Diu: multũq́ mẽte agitauimus. ad quẽ potissimũ tm̃ opus dirigeremus. Nec certe ĩmerito cũ sępius emẽdatus & reuisus ꝑ sũmos uiros: maximis põtificibus dedicatus fuerit. Interea humanitas tua occurrit: quę nõ parũ rebus ĩ diuinis ĩstitutionibusq́ uersata: atq́ erudita ẽ. Nihil ergo cõuenientius existimauimus: q̃ ad uirũ theologię peritissimũ: opus de diuina ĩstitutiõe dirigẽdũ. At qs ambigit. R.D. neq́. n. assẽtationibus utar: a q̃bus semp fui alienus: te om̃i disciplinę genere: atq́ ĩgenio munitissimũ. Itaq́ aliquanto limatiores Quintiliani libros: oculis: & studio tuo dignaberis. ut tanti uiri authoritatẽ: atq́ aspectu emẽdatiores: atq́ digniores appareãt. Nos cũ emẽdatiões a pluribus: & sępius factas tã Romę: q̃ Venetiis cerneremus: elicer̃ conati sumus uerissimũ: & q̃le ipse Lactãtius reliquisset scriptũ. Cõmendauimus emẽdationẽ ꝑ alios factã: nisi quod q̃busdã in locis deprauatã nescio quorum culpa: cõperimus: q́ eo magis dolẽdũ est: q̃ id opus inter cętera sacra opera elegãtissimũ uideret̃: & facundia: & sentẽtiarũ copia splẽdidissimũ: quod nõ solũ nostri tẽporis homines: uerũ & sacri olim scriptores eloquentissimũ asseruarunt: & inter alios regnantẽ ueluti media basiliscus harene

Quid dicam q̄ nemo magis ad ueritatis appetitionem & religionis obseruantiā. Sapientięq̄ uere cognitionē hortat̃: Quid quod nemo magis ab īgratitudine i uerū deū ī ꝓsperis & ī aduersis rebus deterret: sine cuius rei obseruatōe nec quāq̄ ad optatū finē: bonūq̄ ꝑuenturū existimo. nec patit̃ quēq̄ īiuria dānari: aut meritū eius cognosci. nec aliū dei esse uerum cultū: nisi qui innocēter exhibet̃. Beatā uitā dilucidissime demonstrat. Et innumera alia cognitu dignissima recenset. Omnia humanitati tuę cognitissima. Nec digniora unquā arbitratus sum: apud Tarsum: aut apud illas artium omnium inuentrices athenas scribi potuisse. Quod siqua diuersa de dei ueri cognitione uidebuntur: nec mirum esse debet. Cum ut Cicero ait. Varias esse hominum opiniones intelligamus. Legeris igitur & authoritate tua protexeris. Cui tm̄ equidem tribuo: ut si cōfirmaueris: nec alius opponere possit. Nec fugit me uariis te rebus īpeditissimum: atq̄ hunc librū ut pote notissimū: maioribus tuis negotiis post habendum. Sed decet interdū magnos uiros deuotissimis seruitoribus obsequi: & seria: ac magis necessaria post habere. Tu inter tantos labores Catonem imitaris: qui aut Homerum: aut alium ue quenq̄ librum in senatum deferebat. ut nullum tempus optimis studiis uacuū esset. Si quando a consiliis cessaret: Et Iulium Cęsarem quāuis bellis pluribus: & minis gallicis uexatum: tamen statutam studiis horā repetere solitum. Itaq̄ nō īdigne feres: tm̄ a nobis petitū onus. Quod si senserimus non displicuisse: permulta alia ad te dirigemus. Vale.

Lactantii Firmiani institutionum diuinarum aduersum gentes Libri primi pręfatio. ad Imperatorem Constantinū Quāta sit. & semper ueritatis appetitio fuerit. quodq̄ nec sine religione sapientia. Nec sine sapientia sit probanda religio. Capitulum primum.

Magno & excellenti ingenio uiri cū sese doctrinę penitus dedidissent: quicqd laboris poterant impendi: cōtemptis omnibus publicis & priuatis actionibus: ad inquirendę ueritatis studium contulerūt: existimātes multo esse pręclarius humanarū diuinarūq; rerum inuestigare ac scire rationem q̄ struēdis opibus aut cumulādis honoribus inhęrere. Quibus rebus quoniā fragiles terrenęq; sunt: & ad solius corporis pertinent cultum: nemo melior: nemo iustior effici potest. Erāt quidē illi ueritatis cognitione dignissimi: quā scire tantopere cupiuerūt: atq; ita ut eā rebus omnibus anteponerent. Nā & abiecisse quosdā res familiares suas & renuntiasse uniuersis uoluptatibus constat: ut solam nudamq; uirtutē: nudi expeditiq; sequerentur: tantum apud eos uirtutis nomē atq; auctoritas ualuit: ut in ea esse summi boni pręmiū pręd icarēt. Sed neq; adepti sunt id quod uolebant: & operā simul atq; industriam pdiderunt: quia ueritas id est arcanū summi dei: q fecit omnia: ingenio ac propriis nō potest sensibus cōprehēdi: alioquin nihil inter deū hominēq; distaret: si consilia & dispositiones illius maiestatis ęternę cogitatio assequeret̄ humana. Quod quia fieri nō potuit: ut homini per seipsū ratio diuina notesceret: nō est passus hominē deus lumen sapientię requirentē diutius oberrare: ac sine ullo laboris effectu uagari per tenebras inextricabiles: aperuit oculos eius aliquando: & notionē ueritatis munus suum fecit: ut humanā sapientiā nullā esse monstraret: & erranti ac uago uiā consequendę immortalitatis ostenderet. Verū quoniā pauci utuntur hoc cęlesti beneficio ac munere: quod obuoluta in obscuro ueritas latet: eaq; uel cōtemptui doctis est: quia idoneis assertoribus eget: uel odio indoctis ob insitā sibi austeritatē: qua natura hominū procliuis in uitia pati nō potest. Nam quia uirtutibus amaritudo pmixta ē: uitia uero uoluptate condita sunt: illa offensi: hac deliniti: ferunt̄ in pręceps: ac bonorū specie falsi mala pro bonis amplectunt̄. Succurrendum esse his erroribus credidi: ut & docti ad ueram sapientiam dirigant̄: & indocti ad uerā

religionem. Quę professio multo melior: utilior: gloriosi-or: putanda est: q̄ illa oratoria: in qua diu uersari: nō ad uirtutem sed plane ad argutā maliciā iuuenes erudiebamur. Multo quippe nunc rectius de preceptis cęlestibus disseramus: quibus ad cultū uere maiestatis mentes hominū īstruerre possimus. Nec tā de rebus humanis bene meretur qui scientiā bn̄dicendi affert: q̄ q pie atq; īnocenter docet uiuere: idcirco maiore in gloria philosophi q̄ oratores fuerūt apud grecos. Illi enī recte uiuendi doctores sunt existimati: quod ē lōge prestabilius: quoniā bn̄ dicere ad paucos ptinet: bene autē uiuere ad oēs. Multū tn̄ nobis exercitatio illa fictarū litiū cōtulit: ut nūc maiori copia & facultate dicendi causā ueritatis poremus: quę licet possit sine eloquētia defendi: ut ē a multis sepe defensa: tn̄ claritate ac nitore sermōis illustrāda: & quodāmodo differenda ē: ut potētius in animos influat: & in sua īstructa: & luce orationis ornata. De religione itaq; nobis: rebusq; diuinis instituiť disputatio. Nā si quidā maximi oratores ꝓfessionis sue quasi ueterani decursis operibus actionū suarū: postremo se philophie tradiderunt: eamq; requiem laborum iustissimā putauerunt si animos suos in earū rerum: quę inueniri non poterant inquisitione torquerent: ut nō ocium sibi q̄ negocium quęsisse uideanť. Et quidem multo molestius q̄ in quo fuerant ante uersati: quāto iustius ego me ad illam piam: uerā diuinā sapientiam: quasi ad portū aliquē tutissimū conferam in qua omnia dictu prona sunt: auditu suauia: facilia intellectu: honesta susceptu. Et si quidā prudentes & arbitri equitatis institutiōes ciuilis iuris compositas ędiderunt: quibus ciuium dissidentium lites contentionesq; sopirent: quāto melius nos & rectius diuinas īstitutiones prosequemur: in quibus nō de stillicidiis: aut aquis arcendis: aut de manu conserenda: sed de uita: de salute: de imortalitate: de deo loquemur: ut supstitiōes mortiferas: erroresq; turpissimos sopiamus. Quod opus nunc nominis tui auspicio īchoamus. Cōstantine Impator maxime: qui pmus romanorū principū repudiatis erroribus maiestatē dei singularis ac ueri & cognouisti & honorasti

Nam cum ille dies felicissimus orbi terrarũ illuxisset: cui te deus summus ad beatum imperii culmẽ euexit: salutarẽ uniuersis & optabilẽ principatũ pręclaro ĩicio auspicatus es. Cum euersam sublatãq; iusticiã reducens: teterrimũ aliorũ facinus expiasti: pro quo facto dabit tibi deus fęlicitatẽ: uirtutem: diuturnitatẽ: ut eadẽ iusticia: qua iuuenes exorsus es gubernaculũ reipublicę tuisq; liberis ut ipse a patre accepisti tutelam romani nominis tractas. Nã malis qui adhuc aduersus iustos & aliis terrarũ partibus sęuiũt quãto serius: tanto uehementius idem omnipotens mercedem sceleris exsoluet. quia ut est erga pios ĩdulgentissimus pater: sic aduersus impios rectissimus iudex: cuius religionẽ cultũq; diuinũ cupiens defendere: quẽ potius appellẽ Quem alloquar? Nisi eũ per quẽ rebus humanis iusticia ac sapientia restituta est. Omissis ergo huiusce terrenę philosophię auctoribus: nihil certi asserẽtibus: aggrediamur uiã rectam: quos quidem si putarem satis idoneos ad bene uiuendum duces esse: & ipse sequerer: & alios ut sequerentur hortarer: cũ inter se magna concertatiõe dissideant: secũq; ipsi plerũq; discordent: apparet eorũ iter nequaq̃ esse directũ: si quidem sibi quiq; est libitũ proprias uias ĩpresserunt: confusionẽq; magnã quęrentibus ueritatẽ reliquerũt. Nobis autẽ qui sacramentũ uerę religionis accepimus cũ sit ueritas reuelata diuinitus: cũ doctorẽ sapientię: ducẽq; ueritatis deũ sequamur: uniuersos sine ullo discrimine uel sexus uel ętatis ad cęleste pabulũ cõuocamus. Nullus enĩ suauior animo cibus est: q̃ cognitio ueritatis: cuius asserendę atq; illustrãdę septẽ uolumina destinauimus q̃uis ea res infiniti pęne sit operis & ĩmensi: ut si quis hęc dilatare atq; exequi plenissime uelit: tanta illi rerũ copia exuperet: ut nec libri modũ nec finẽ reperiat oratio. Sed nos idcirco breuiter omnia colligemus. q; oĩa quę allaturi sumus tã clara sunt & lucida: ut magno mirũ esse uideatur tã obscurã uideri hominibus ueritatẽ: & his pręcipue: qui sapientes uulgo putant̃: uel q; modo instituendi nobis homines erũt: hoc ẽ ab errore q̊ sunt ĩpliciti ad rectiorẽ uiam reuocandi Quod si fuerimus ut spero assecuti: mittemus

eos ad ipsum doctrinę uberrimum fontem ac plenissimũ cuius haustu atq; potu conceptam uisceribus sitim sędēt ardoremq; restiguant. Eruntq; illis oĩa facilia: prona: manifesta: modo ne pigeat ad precipiendã sapiētię disciplinã legēdi uel audiēdi patientiã cõmodare. Multi enim uariis supstitõnibus ptinaciter inherentes obturant se cõtra manifestã ueritatē: nõ tã de suis religionibus quas praue asserunt bene meriti q̃ de se male: qui cũ habeant iter rectũ: deuios sequunt̃ anfractus: planũ deserunt: ut p precipitium labant̃: lucē relinquunt ut in tenebris cęci ac debiles iaceant. His cõsulendũ est: ne contra se pugnēt: uelintq; se tandē ab inueteratis erroribus liberari: quod utiq; facient: si quare sint nati aliquãdo peruiderint: hęc enĩ prauitatis ē causa: ignoratio sui: quã si quis cognita ueritate discusserit: sciet quo referenda: & quēadmodũ sibi uita degēda sit Cuius scientię breuiter summã circũscribo. ut neq; religio ulla sine sapientia suscipienda sit: nec ulla sine religione ꝓbanda sapientia.

Capitulũ ii de errore phílosophorũ euacuantiũ prouidētiã & publica statuentiũ fide.

SVscepto igitur illustrandę ueritatis officio non putaui adeo necessariũ ab illa quęstione principium sumere: quę uidet̃ pma esse natura. Sit ne ꝓuidentia: quę rebus oibus cõsulat: an fortuitu uel facta sint oĩa uel gerantur? Cuius sentētię auctor ē Democritus: cõfirmator Epicurus: sed & antea Pythagoras: qui deos in dubium uocauit: & postea Diagoras qui exclusit: & alii nõnulli: qui non putauerunt deos esse: quid aliud effecerũt: ut nulla esse ꝓuidentia putaret̃ quos tamē ceteri philosophi: ac maxime stoici: acerrime retuderunt: dicentes nec fieri mundũ sine ratione potuisse: nec cõstare nisi sũma ratione regeret̃. Sed & M. Tulius q̃uis achademicę disciplinę defēsor esset de ꝓuidentia gubernatrice rerũ: & multa & sępe disseruit: stoicorũ argumēta confirmãs & noua ipse asserens plurima: quod facit tũ in oibus sue phię libris: tũ maxime in his q sunt de natura deorum. Nec difficile sane fuit paucorum

hominum praue sentientium redarguere mendatia: testi-
monio populorũ atq; gentium in hac una re non dissidẽ
tium. Nemo est enĩ tã rudis: tã feris moribus: qui non ocu
los suos in coelum tollens tametsi nesciat cuius dei pro-
uidentia regatur hoc omne: quod cernitur: aliquam tamẽ
esse intelligat ex ipsa rerum magnitudine: motu: dispositõe
constantia: utilitate: Pulchritudine: tẽperatione. Nec posse
fieri qn id quod mirabili rõne constat: non nisi consilio
maiore aliq̃ sit instructũ. Et nobis utiq; facilimũ est exeq
hanc partẽ quamlibet copiose. Sed quia multũ inter phi-
losophos agitata res ẽ: & prouidentiã tollentibus satis res
ponsum uidetur ab hominibus argutis & eloquentibus:
& de sollertia diuine prouidẽtię per totũ hoc opus: quod
suscępimus: sparsim dicere nos necesse est. Omittamus hãc
in pręsẽti quęstionem: quę cum ceteris sic cohęret: ut nihil
a nobis disseri posse uideatur: ut non simul de prouiden-
tia disseratur.

Capitulũ. iii. An potestate unius dei mũdus regatur an multorum.

SIt igitur nostri operis exordium quęstio illa conse-
quens ac secunda: Utrũ potestate unius dei mundus
regatur: an ne multorũ? Nemo est qui sapiat: rationemq; se
cum putet: qui non unum esse intelligat: qui & condide-
rit omnia. & eadem qua cõdidit: uirtute moderetur. Quid
enim multis opus est ad mundi rrgimẽ sustinendum? nisi
forte arbitremur: si plures sint: minus habere singulos ner
uorum atq; uiriũ. Quod quidem faciunt ii qui esse mul-
tos uolunt: quia necesse est imbecilles esse: siquidem singu
li sine auxilio reliquorum: tante molis gubernaculũ susti
nere non possunt. Deus autẽ qui est ęterna mens: ex omni
utiq; parte perfectę cõsummatęq; uirtutis est. Quod si ue-
rum ẽ: unus sit necesse est. Potestas enim uel uirtus absolu
ta retinet suam propriam firmitatẽ. Id autẽ solidũ extimã
dum est: cui nihil decedere: id perfectũ: cui nihil possit ac
cedere. Quis dubitet potentissimũ esse Regem: qui totius
orbis habeat ĩperiũ? Neq; ĩmerito cũ illius sint quę ubiq;

ſunt:omnia:cũ ad eũ ſolum omnes undiq; copię congregã
tur. At ſi plures partiãtur orbem:minuſ certe opũ:minuſ
uirium ſinguli habebunt: cũ intra pręſcriptã portionem
ſe quiſq; contineat. Eodẽ etiã modo ſi dii plures ſunt: mi
nus ualebunt:aliis tantũdem in ſe habentibus. Virtutis au
tem perfecta natura in eo poteſt eſſe:in quo totũ eſt:q̃ ĩ eo
in quo pars exigua de toto eſt. Deus uero ſi perfectus eſt:
quia perfectus eſt: ut eſſe debet:non poteſt eſſe niſi unus:
ut in eo ſint omnia. Deorũ igitur uirtutes ac poteſtates ĩ
feriores ſint neceſſe eſt:quia tantum ſingulis deerit:quãtũ
in cęteris fuerit.ita quãto plures:tãto minores erũt. Quid
quod illa ſumma rerũ poteſtas ac diuina uis:ne ſemel qui
dem diuidi poteſt. Quicquid enim capit diuiſionẽ: & in=
teritum capiat neceſſe eſt. Si aũt interitus procul eſt a deo
quia incorruptibilis eſt & ęternus:conſequens eſt:ut diui
di poteſtas ęterna nõ poſſit. deus ergo unus eſt ſi nihil ali
ud eſſe poteſt quod tantũdẽ capiat poteſtatis. At ii tamẽ
qui multos eſſe arbitrantur:officia inter ſe dicũt eſſe par
titos:de quibus omnibus ſuo loco diſputabimus. Illud ĩ
terim quod ad pręſentem locum pertinet:teneo. Si parti
ti ſunt officia inter ſe:eodem reuoluitur res:ut ex his qui
libet ſufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur non erit
qui ceſſantibus cęteris non poteſt omnia gubernarẽ. Ita fit
ut ad regendum mundũ unius perfecta uirtute opus ſit
quã imbecillitate multorum. Qui autẽ putat hanc tantam
magnitudinem non poſſe ab uno regi:fallitur nec quanta
ſit poteſtas diuinę maieſtatis:intelligit:ſi exiſtimat ſingu
larem deũ qui facere mundũ potuit:eũdem regere nõ poſ
ſe:quẽ fecit. At ſi concipiat animo quãta ſit diuini huius
operis immenſitas:cum ãtea nihil eſſet:tamen uirtute atq;
conſilio dei ex nihilo eſſe conflatam: Quod opus niſi ab
uno inchoari perficiq; non potuit:iam intelliget multo fa
cilius ab uno regi quod eſt ab uno cõſtitutum. Dicat for
taſſe aliquis:ne fabricari quidem tam immẽſum opus mũ
di niſi a pluribus potuiſſe.quãlibet multos quãlibet mag
nos faciat: quicquid in multis magnitudinis poteſtatis
uirtutis maieſtatiſq; poſuerit:id totũ in unum confero. &

in uno esse dico. ut tantum in eo sit istarum rerum: quantum nec excogitari: nec dici potest. Qua in re quoniã & sẽsu deficimus: & uerbis: quia neq; tãtę intelligentię lucẽ pectus humanum: neq; explanationẽ tãtarũ rerum capit ligua mortalis: idipsum intelligere nos oportet: ac. dicere. Video rursus quid e contrario dici possit: tales esse illos plures: qualem nos uolumus unum. At hoc fieri nullo pacto potest. quod singulorũ potestas progredi longius nõ ualebit: occurrentibus sibi potestatibus cęterorum. Necesse est enim ut suos quisq; limites aut transgredi nequeat: aut si transgressus fuerit: suis alterũ finibus pellat. Nõ uident qui deos multos esse credũt: fieri posse ut aliquid diuersum uelint. ex qua re disceptatio inter eos & certamen oriatur. sicut Homerus bellantes inter se deos finxit: cum alii Troiam capi uellent. alii repugnarent. Vnius igitur arbitrio mundũ regi necesse est. nisi enim singularũ partiũ potestas ad unã prouidentiã referatur: nõ poterit summa ipsa constare unoquoq; curante nihil amplius: q̃ quod ad eum proprie pertineat. Sicut ne res quidem militaris nisi unum habeat ducem atq; rectorẽ. quod si in uno exercitu tot fuerint Imperatores quot legiones: quot cohortes: q̊t cunei: quot alę: primũ nec ĩstrui poterit acies: unoquoq; periculũ recusante: nec regi facile aut tẽpari: quod suis propriis consiliis utant̃ omnes: quorum diuersitates plus noceant: quã prosint. Sic in hoc rerum naturę imperio nisi un͛s fuerit: ad quẽ tocius summę cura referatur: uniuersa soluentur: & corruent. Dicere autẽ multorũ arbitrio regi mundũ: tale est: quale si quis affirmet in uno corpoꝛ multas esse mentes: quoniã multa & uaria sunt ministeria mẽbrorũ: ut singulorũ corporis sensus singulę mẽtes regere credant̃. Itẽ multi affectus q̄bus cõmoueri solemus uel ad irã: uel ad cupiditatẽ: uel ad lętitiã: uel ad metũ: uel ad miseratiõnẽ: ut in his omnibus totidẽ mẽtes putent̃ operari. Quod si quis profecto dicat: ne ipsam q̄dẽ quę una ẽ habere uideat̃. quod si in uno corpore tantarũ rerũ gubernationẽ mens una possidet: & uniuersis simul intenta ẽ: cur aliquis existimet mundum nõ posse ab uno regi: a pluribus

posse? Quod quia intelligũt isti assertores deorum: ita eos pereesse singulis rebus ac partibus dicunt: ut tñ unus sit rector eximius. Iã ergo cęteri dii nõ erunt: sed satellites ac ministri: quos ille unus maximus & potens omniũ officiis his prefecerit: ut ipsi eius ĩperio ac nutibus seruãt. si uniuersi pares nõ sunt: non igitur dii oẽs sunt. Nec enim põt hoc idẽ esse quod seruit: & quod dominatᷣ. Nã si deus ẽ, nomẽ summę potestatis: incorruptibilis esse debet. pfectus. ĩ passibilis. nulli rei subiectus. ergo dii nõ sunt: quos parerᷣ uni maximo deo necessitas cogit.

Prophetarũ afferi testimoniis ꝙ unus tm̃ sit deus. C. iiii.

SEd quia non frustra fallunᷣ qui hoc ita putant: cãm huius erroris paulo post aperiemus. Nũc unitatem diuine potestatis testimoniis cõprobemus. Prophete q̃ fuerunt admodũ multi unum deũ predicant: unũ loquunᷣ quippe qui unius dei spiritu pleni: quę futura essent pari & cõsona uoce predixerũt. At enim ueritatis expertes nõ putant his esse credendũ: illas enĩ nõ diuinas sed humanas uoces fuisse aiunt. uidelicet quia de uno deo ꝓconiũ faciunt: aut insani aut mendaces fuerũt. Atqui ĩpleta esse ĩ plerisq; quotidie illorũ uaticinia uidemus. & in unã sentẽtiã congruens diuinatio docet nõ fuisse furiosos. Quis. n. mẽtis emote: nõ modo futura precinere: sed etiã coherẽtia loqui possit? Nũ ergo fallaces erãt: q̃ talia loquebanᷣ? Quid ab iis tã longe alienũ fuit: q̃ ratio fallendi? cũ ceteros ab oĩ fraude cohiberẽt. Idcirco enĩ a deo mittebanᷣ: ut & ꝓcones essent maiestatis eius. & correctores prauitatis humane Preterea uoluntas fingẽdi ac mẽtiendi eorũ ẽ: qui opes appetunt: lucra desiderãt. quę res ꝓcul dubio ab illis sanctis uiris abfuit. Ita enĩ delegato sibi officio functi sunt: ut derelictis oĩbus ad tutelã uitę necessariis: nõ modo ĩ futurũ sed ne ĩ diẽ q̃dẽ laborarẽt. cõtẽti ex tẽporali cybo quẽ deus subministrasset: & hi nõ mõ quęstũ ullũ habuerũt: sed etiã cruciatus atq; mortẽ. Amara sũt enĩ uitiosis ac male uiuẽtibus ꝑcepta iusticię. Itaq; ii quorũ peccata arguebanᷣ: & ꝓhibebanᷣ: excrutiatos eos acerbissime necauerũt. Ergo a

qbus abfuit studiũ lucri: abfuit etiã uolũtas & cã fallẽdi. quid quod aliq eorũ ṗncipes aut etiã reges fuerũt: ĩ q̊s cadere nõ posset suspicio cupiditatis ac fraudis. & tñ preconiũ dei singularis eadẽ q̃ ceteri diuinatione fecerũt

C. v. de testimoniis poetarum.

SEd omittamus sane testimonia ꝓphetarũ: ne minus idonea ꝓbatio uideat̃ eẽ: de qbus his oĩno nõ credit̃. Veniamus ad autores & eos ipos ad ueri ꝓbationẽ testes citemus: qbus cõtra nos uti solẽt poetas dico ac Philosophos. ex his unũ deũ ꝓbemus necesse ẽ: nõ quod illi habuerit cognitã ueritatẽ: sed quod ueritas ipius tanta uis ẽ: ut nemo possit eẽ tã cecus: q nõ uideat ingerẽtẽ se oculis diuinã claritatẽ. Poete igit̃ q̃uis deos carminibus ornauerint: & eorũ res gestas ãplificauerit sũmis laudibus: sepissime tñ cõfitent̃ spiritu uel mẽte una cõtineri regiq; oĩa. Orpheus q ẽ & uetustissimus poetarũ & eq̃lis iporũ deorũ: siqdẽ tradit̃ ĩter Argonautas cũ Tyndaridis & Hercule nauigasse: deum uerum & magnum πρωτογονον id est primogenitum appellat: quod ante ipm nihil sit genitum. sed ab ipo sint cuncta generata. Eundem etiam φανητα. id est apparentem nominat: quoniam cum adhuc nihil esset: ṗmus ex infinito apparuerit. & extiterit. cuius originẽ atq; naturã qa cõcipere aĩo nõ poterat: ex aere ĩmenso natũ esse dixit πρωτογονος φαεθων περιμηκεος ηεροσ υιοσ. i. ṗncipio genitus phaeton longo aere natus. Aliud enĩ ãplius quod diceret: nõ habebat. Hũc ait esse omniũ deorũ parentẽ: q̊rũ cã celũ cõdiderit: liberisq; ꝓspexerit: ut haberẽt habitaculũ sedẽq; cõmunẽ. εκτισεν αθανατοισι δομον αφθιτον. i. condicit ĩmortalibus domũ ĩcorruptibilẽ. Natura igit̃ & rõe ducẽte ĩtellexit eẽ ꝓstãtissimã potẽtiã celi ac terre conditricem. Nõ poterat enĩ Iouẽ dicere esse principẽ rerũ: q erat Saturno genitus: neq; saturnũ ipm q celo natus ferebatur. Celũ autẽ tanq̃ deũ ṗmũ cõstituer̃ nõ audebat: quod uidebat eẽ elemẽtũ mũdi: quod ipm eguerit autor̃. Hec eũ ratio ṗduxit ad illũ deũ ṗmogenitũ cui assignat & tribuit ṗncipatũ. Homerus nihil nobis dare potuit: quod ptineat ad

ueritatẽ:qui humana potius q̃ diuina conscripsit. Potuit Hesiodus qui deorum generationem unius libri opeř cõplex us est:sed tñ nihil dedit:nõ a deo conditore sumẽs ex ordiũ:sed a Chao:quod ẽ rudis ĩordinateq̧ materie cõfusa cõgeries:cũ explanare ante debuerit Chaos ipsũ:unde:quã do:quõ esse:aut constare cępisset.Ni mirũ sicut ab aliquo artifice:disposita ordinata effecta sunt omnia:sic ipsã materiã fictã esse ab aliquo necesse ẽ.Quis igiť hãc nisi dominus fęcerit: cuius potestati subiacent oĩa.Sed refugit hoc ille dũ horret incognitã ueritatẽ.Nõ enĩ musarũ instinctu sicut uideri uolebat in helicone carmen illud effudit. Sed meditatus uenerat & paratus.Nostrorũ primus Maro nõ longe fuit a ueritate;cuius de sũmo deo quẽ spiritũ ac mẽtem nominauit:hęc uerba sunt.

Principio cęlũ ac terras camposq̧ liquentes:
Lucentemq̧ globũ lunę:titaniaq̧ astra:
Spiritus intus alit:totãq̧ infusa per arctus
Mens agitat molẽ:& magno se corpore miscet. Ac ne quis forte ignoret:quis nã esset ille spiritus q tantũ haberet potestatis:declarauit alio loco dicens. Deũ nãq̧ ire per oẽs.
Terrasq̧ tractusq̧ maris:cęlũq̧ profundũ.
Hinc pecudes.armenta.uiros:genus omne ferarũ:
Quenq̧ sibi tenuis nascentem accersere uitas.Ouidius q̃q̧ in principio preclari operis sine ulla nominis dissimulatione:a deo quẽ fabricatorẽ mũdi quẽ rerũ opificem uocat mũdum fateť instructũ. Quod si uel Orpheus uel hi nostri quę natura ducẽte senserũt ĩ ꝑpetuũ defendissẽt: eandẽ quã nos seqmur doctrinã:cõprehensã ueritate tenuissent. Sed hactenus de poetis ad Philosophos ueniamus:quorũ grauior ẽ authoritas.certiusq̧ iudiciũ:qa nõ rebus comẽticiis sed ĩuestigãdę ueritati studuisse creduntᷣ.Thales Melisius q unus e numero septẽ sapientũ fuit:q ꝑmus omniũ quęsisse de causis naturalibus tradiť:aquã esse dixit: a qua nata sunt oĩa.Deũ autẽ esse mentẽ quę ex aqua cuncta formauerit.Ita materiã oĩum rerũ posuit ĩ humore. ꝑncipiũ cãmq̧ nascẽdi posuit in deo. pythagoras ita diffiniuit qd eẽt deus:animus q ꝑ uniuersas mũdi ꝑtes omnẽq̧ naturã

cōmeans atq̄ diffusus ex quo oīa quę nascuntur animalia uitam capiunt. Anaxagoras deum esse dixit infinitam mētem quę per seipsam moueatur. Antisthenes multos qdē esse populares deos. unum tamen naturalem summę totius artificem. Cleantes & Anaximenes ęthera dicunt esse sūmum deum. cui opinioni poeta noster assensit.

Tum pater omnipotens fęcūdis hymbribus ęther:
Coniugis in gremiū letę descendit. & oēs.
Magnus alit magno permixtus corpore foetus.

Chrysippus naturalem uim diuina ratione pręditam: interdum diuinam necessitatem deū prędicat. Item Zenon diuinam naturalemq̄ legem. Horū enim omnium sententia q̄uis sit incerta. eodem tamen spectat: ut prouidentiam unā esse consentiat: siue enim natura: siue ęther: siue ratio: siue mēs: siue fatalis necessitas: siue diuina lex: siue quid aliud dixeris: idem est: quod a nobis dicitur deus. Nec obstat appellationum diuersitas cum ipsa significatione ad unum omnia reuoluantur. Aristoteles quāuis ipse secum dissideat: ac repugnantia sibi & dicat: & sentiat: in summum tamen unam mentem mūdo pręesse testatur. Plato qui omnium sapientissimus iudicatur: monarchiam plene aperteq̄ defēdit: nec ęthera: aut rationem: aut naturam: sed ut est: deum nominat. ab eo mundum hunc perfectum atq̄ mirabilem esse fabricatum. Quem Cicero secutus atq̄ imitatus ī plurimis deum confitetur: ac supremum uocat in his libris quos de legibus scripsit. ab eoq̄ mundū regi argumentatur. cū disputat de natura deorum hoc modo nihil ē pręstantius deo: ab eo igitur mundū regi necesse ē. Nulli igit̄ ē naturę obediēs aut subiectus deus. omnē ergo regit ipse naturā. Quid autē sit deus in consolatione definit. Nec uero deus ipse qui intelligitur a nobis alio modo intelligi potest: nisi mens soluta quędam & libera segregata ab omni concretione mortali. omnia sentiens & omnia mouens Anneus quoq̄ Seneca qui ex Romanis uel acerrimus Stoicus fuit: q̄sępe summum deum merita laude prosequitur Nā cū de imatura morte dissereret: nō ītelligis inqt authoritatē ac maiestatē iudicis tui: rectoris orbis terrarū cęli q̄

& deorum omnium deum a quo ista numina quę singuli adoramus & colimus: suspensa sũt. Itẽ in exhortationibus Hic cum prima fundamenta molis pulcherrime iaceret: & hoc ordiretur: quo neq; maius quicq̃ nouit natura: nec melius: ut omnia sub ducibus suis irent: q̃uis ipse per totum se corpus intenderat: tamen ministros regni sui deos genuit. Et q̃multa alia de deo nostris similia locutus est: quę nunc differo: quod aliis locis oportuniora sunt. Nũc satis est demonstrare sũmo ingenio uiros attigisse ueritatẽ ac pene tenuisse: nisi eos retrorsum infucata prauis opinionibus consuetudo rapuisset: qua & deos alios esse opinabantur. Et ea quę in usum hominis deus fecit: tanq̃ sensu predita essent: pro diis habenda & colenda credebantur.

C. vi. de testimoniis ꝓphętarũ & philosophorũ. & de testimoniis cottę põtificis Trimegisti. & de decẽ Sibyllis.

NVnc ad diuina testimonia transeamus: sed prius unũ proferã: quod est simile diuino: & ob nimiã uetustatem: & quod is quem nominabo ex hominibus inter deos relatus est. Apud Ciceronẽ. C. Cotta pontifex disputans cõtra Stoicos de religionibus & de uarietate opinionũ: quę solent esse de diis: ut more Academicorũ omnia faceret incerta: quinq; fuisse Mercurios ait: & enumeratis per ordinem quattuor: quintũ fuisse eum: a quo Argus occisus sit ob eamq; causam in Aegiptũ profugisse: atq; Aegiptiis leges ac litteras tradidisse. Hunc Aegyptii προνΓρα appellãt. a quo apud eos primus anni sui mensis id ẽ september nomen accepit. Idem condidit oppidum quod etiam nunc Gręce uocatur Mercurii ciuitas: & Phaemate seruant & colunt eum religiose. Qui tametsi homo fuerit: antiquissimus tamẽ & ĩstructissimus oĩ genere doctrinę: adeo ut ei multarũ rerũ & artiũ sciẽtia Trimegisto cognomen imponeret: hic scripsit libros: & qdẽ multos ad cognitionẽ diuinarũ rerũ ptinẽtes: ĩ qbus maiestatẽ sũmi ac singularis dei asserit: hisdẽq; noĩbus appellat: qbus nos deũ & patrẽ ac ne qs nomẽ eius reqreret αρωρνμορ eẽ dixit: eo q noĩs

ꝓprietate nõ egeat. ob ipsam. s. unitatẽ. ipsius hęc uerba sũt
οδε θεοσ εισ ονοματοσ ου προσ δεεται εστι γαρ ο ων ανωνυ
μοσ. id ẽ Deus autẽ unus: unus autẽ noĩe nõ eget: ẽ enĩ qui
est sine nomine. Deo igit̃ nomen non est quia solus est. nec
opus ẽ ꝓprio uocabulo: nisi cũ discrimen exigit multitu
do: ut unãquãq; psonã sua nota & appellatõe designes. Deo
autẽ quia semp unus est ꝓpriũ nomẽ ẽ deus. Sup ẽ de res-
ponsis carminibusq; sacris testimonia quę sunt multo cer
tiora proferre. Nã fortasse hi contra quos agimus: nec poe
tis putant esse credendũ: tanq̃ uaria fingentibus: nec phi
losophis qui errare potuerunt: quia & hi homines fuerũt
M. Varro: quo nemo unq̃ doctior: ne apud grecos q̃dem
neq; apud latinos uixit: in libris rerum diuinarũ quos ad
C. cęsarem scripsit põtificẽ maximũ: cũ de quindecim ui
ris loqueret̃: sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibylle
sed appellari uno nomine Sibyllinos: q; omnes fęĩę uates:
Sibyllę sunt a ueteribus nuncupatę: uel ab unius delfidis
nomine uel a consiliis deorũ denuntiandis σιοισ enim de
os non θεοισ & consilium non βουλην sed βουλαν appella
bant eolico genere sermonis. Itaq; Sibyllam dictam esse q̃
si θεοβουλην. Ceterum Sibyllas decem numero fuisse. Easq;
omnes enumerauit sub autoribus: qui de singulis scirpti
tarunt. Primam fuisse de Persis: cuius mentionem fęcerit
Nicanor qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit. Se
cundam Libycam: cuius meminit Euripedes in Lamię ꝓ
logo. Tertiam delphicam: de qua Chrysippus loquitur in
eo libro quem de diuinatione composuit. Quartam cu-
męam in Italia: quam Meuius in libris belli punici: Piso
in ãnalibus nominet. Quintam Erythream: quam Apollo
dorus Erythręus affirmat suam fuisse ciuem: Eamq; gra
iis Ilium petentibus uaticinatam & perituram esse Troiã
& Homerum mendatia scripturum. Sextam Samiam de q̃
scripsit Eratosthenes in antiq̃s annalibus Samiorũ reppe-
risse se scriptũ. septimã cumanã noĩe Amaltheã: quę ab ali
is Demophile nominat̃. eãq; nouẽ libros attulisse ad regẽ
Tarqniũ Priscũ ac ꝓ eos trecẽtos philippeos postulasse.
regẽq; aspnatũ precii magnitudinẽ dixisse mulieris ĩsaniã

illam in conspectu regis tres combussisse: ac pro reliquis idem precium postulasse. Tarquinium multo magis mulierē insanire putasse: Quę denuo tribus aliis exustis: cū ī eodē precio perseueraret: motū esse regem: ac residuos trecentis aureis emisse: quorū postea numerus sic actus: capitolo refecto quod ex omnibus ciuitatibus & italicis & grecis & precipue erythreis coacti allatiq; sunt romā: cuiuscūq; Sibyllę nomine fuerunt Octauā hellespontiacā in agro troiano natā uico marinesso circa oppidū girgithiū quā scribit Heraclides Ponticus Solonis & Cyri fuisse tēporibus. Nonā phrygiā: quę uaticinata sit Ancyrę Decimam tiburtem nomine Albuneā quę tiburi colit̄ ut dea iuxta ripas amnis aniens: cuius in gurgite simulachrū eius inuentum esse dicit̄ tenens in manu librum. Harū omniū Sibyllarum carmina & ferunt̄ & habent̄ preterq̄ cumeę cuius libri a romanis occulunt̄: nec eos nisi a quindecim uiris inspici fas est. Et sunt singularum singuli libri: qui quia Sibyllę nomine inscribuntur uniusesse creduntur: suntq; cōfusi: ac suum cuiq; assignari potest. preter erythreę quę & nomē suum carmini uerū inseruit: & erythream se nominat ubi prelocuta est: cū esset orta babilonię: sed & nos cōfuse Sibyllā dicemus sicubi testimoniis earū fuerit abutēdū. Omnes igitur hę Sibyllę unū deū predicant: maxime tamē erythrea: quę celebrior inter ceteras ac nobilior habetur. Siquidem Fenestella diligentissimus scriptor de quindecim uiris dicens ait. Restituto capitolio retulisse ad senatū. C. Curionem consulē ut legati erythras mitterentur q carmina Sibyllę cōquesita romā deportarēt itaq; missos esse P. Gabiniū. M. Octacilium. L. Valeriū: qui descriptos a priuatis uersus circa mille romā deportarūt: id supra ostēdimus dixisse Varronē. In hiis ergo uersibus quos legati romā attulerūt: de uno deo hęc sunt testimonia. εισ θεοσ οσ μοροσ εσθλοσ οδ ϋπερμεγεθϋσ αγερυτοσ. id ē unus deus qui solus pncipat̄: isq; amplissimus memorat̄. Hūc esse solū deū summū qui celū fecerit luminibusq; distīxerit. αλλα θεοσ μοροσ εισ παρυπερτατοσ οσ πεποιηκερ ουραρορ ηλιορ τεαστερασ ηδε σελινιυ καρποφορορ Γαιαρτε και ϋδα τοσ

οιδματα ποντοσ id ē. Sed deus solus unus eminentissimus qui fecit cęlum: solemq; & stellas lunamq; fructiferam terrā & aquę tumores ponti. Qui quomō solus sit edificator mundi & artifex rerum: uel quę in eo sunt solum coli oportere testat͂. αυτον τον μονον οντα σεβεσθε ηγητορα κοσμον οσ μονοσ εισ αιωνα εξ αιωνοσ ετυχε. id ē ipsum q solus ē colite principem mundi qui solus est in sęculo atq; a sęculo factus. Item alia Sibylla quęcunque est cum pferre se ad homines dei uocem diceret sic ait. μονοσ γαρ ειμι θεοσ και ουκ εστι θεοσ αλλοσ. id est solus enim deus sum & non est alius. Exequerer nunc testimonia cęterarum nisi & hęc sufficerent: & illa oportunioribus locis reseruarem Sed cum defendamus causam ueritatis apud eos qui aberrantes a ueritate falsis religionibus seruiunt: quod genus pbationis aduersus eos magis adhibere debemus q̃ ut eos deorum suorū testimoniis reuincamus

Capitulū. vii. de testimonio Apollinis & deorū.

Apollo enim quem pręter cęteros diuinum maximeq; fatidicū existimant: colophone respōdens quod delphis credo emigrauerat amęnitate ductus asię: quęrēti cuidam quis esset: aut quid esset omnino deus: respondit uiginti & unum uersibus quorum hoc principium est. αυτοφυησ αδιδακτοσ αμητωρ αστυφελικτοσ ουνομα μηδε λογω χωρουμενον εμπυροσ οικων τουτο θεοσ και μικρα δε θεου μερισ αγγελοι ημεισ. id est Ex se ortus indoctus sine matre inexpugnabile nomē: nec uerbo capiendū: in igne habitās modica autē dei portio angeli nos. Nunquid potes suspicari de Ioue esse dictū q̃re matrē habuit & nomē. Quid quod Mercurius ille ter maximus cuius supra mētionē feci nō mō sine matre ut Apollo: sed sine pr̄e q̄q; appellat deū q; origo ille nō sit aliūde: nec enī pōt ab ullo generatus: q ipse uniuersa generauit: satis ut opinor & argumētis docui & testibus cōfirmaui. quod p se satis clarū ē. Vnū esse regē mūdi: unū patrē: unū deum. Sed fortasse quęrat aliqs a nobis idē: q; illud quod apud ciceronē quęrit hortēcius.

Si deus unus est: quę esse beata solitudo queat tanq̃ nos q̃ unum esse dicimus desertũ ac solitarium dicamus. Habet enim ministros quos uocamus nuntios. Et est illud uerũ quod dixisse in exhortationibus Senecam supra retuli genuisse: regni sui ministros deum. Verum hi neq; dii sunt: neq; deos se uocari aut coli uolunt: quippe qui nihil prę ter iussum ac uoluntatẽ dei faciant. Nec tamẽ illi sunt qui uulgo coluntur quorũ & exiguus & certus ẽ numerus. Quod si cultores deorum ipsos eos se colere putãt quos sũmi dei ministros appellamus: nihil est q̃ nobis faciant ĩ uidiam: qui unum dicamus multos negemus. Si eos multitudo delectat nõ duodecim dicimus: aut trecẽtos sexaginta q̃nq; ut Orpheus: sed ĩnumerabiles esse arguimus eorũ errores: qui tã paucos putãt. Sciat tñ quo nomĩe appellari debeant: ne deum uerũ uolent: cuius nomẽ exponunt dũ pluribus tribuũt. Credant Apollini suo qui eodẽ illo responso ut Ioui principatũ: sic etiã cęteris diis abstulit nomẽ. Tertius enim uersus ostendit: dei ministros: nõ deos: sed rerũ angelos appellari oportere: de se quidẽ ille mẽtitus: qui cũ sit e numero dęmonũ angelis se dei aggregauit. dũq; in aliis responsis dęmonẽ se esse cõfessus est. Nam cũ interrogaretur: quomodo sibi supplicari uellet: ita respõdit. παρσοφε παρτο διδακτε οσ ολοισ τροφε κλυθι δαι μορ id est oĩa sapiẽs: oia docte q̃ per multa uersaris exaudi dęmon. Itẽ rursus cũ preces in Apollinẽ samnitũ rogatus exprimeret ab hoc uersu exorsus est. αρμορ ϊν κοσμον φαεσφολε και σοφε δαιμοι id ẽ captatio mundi fera totius sapientię dęmon. Quid ergo superest nisi ut sua confessione uerberibus ueri dei: ac pęnę sub iaceat sempiternę. Nam ĩ alio respõso ita dixit. δαιμορεσ οι φοι τωσ ι περι χθορα και περι πορτορ ακαματοι δαμορ ται νπαι μαστιγι θεοιο id ẽ demones qui pergunt circa terrã & circa põtũ infessi domant̃ sub uerbere dei. De utrisq; generibus ĩ secũdo libro differemus: ĩterĩ nobis sat est quod dum se honorare uult: & ĩ cęlo collocare cõfessus est id quod res se habet: quõ sint appellãdi q̃ deo semp assistũt. retrahãt ergo se homines ab erroribus & abiectis religiõibus prauis: parẽtẽ

suum: dominumq; cognoscant: cuius nec uirtus existimari pōt. nec magnitudo pspici: nec principiū cōprehendi. cū ad illū mentis humanę itentio & acumē & memoria peruenerit. quę subductis & cōsummatis oibus uiis substitit. Heret: deficit: nec est aliqd ulterius quo pgredi possit: uerū qa fieri non pōt: quin id quod sit aliquādo esse ceperit cōsequens est: ut quoniā nihil ante illud fuit: ipse ante oīa ex seipso sit procreatus: ideoq; ab Apolline. αὐτοφυης id ē ex se ortus. A Sibylla αυτογενης id est ex se genitus: & αγενητος id est ingenitus. & αποιητος id est infectus nominatur. quod Seneca homo acutus inexhortationibus uidit. Nos inquit aliunde pēdemus. Itaq; ad aliquē respicimus: cui quod est optimū ī nobis: debeamus. Alius nos edidit: alius nos instruxit: deus ipse se fecit.

C. viii. De cęcitate corū qui plures deos opinanť. & uñ hic error habuit originē. & q corpus deo non est necessarium nec propagatio liberorum.

QUis igiť tot & tantis testibus comprobať unius dei potestate ac prouidentia mundum gubernari. cuius uim maiestatemq; tantā esse dicit in Timeo Plato: ut eam neq; mente concipere neq; uerbis enarrare quisq̄ possit ob nimiam & inęstimabilem potestatem. Dubitet ergo aliquis an quicq̄ difficile aut impossibile sit deo: qui tanta tanq; mirifica opera prouidentia excogitauit: uirtute constituit: ratione perfecit: nunc autem spiritu sustentet: potestate modereť: īexcogitabilis īeffabilis & nulli alii satis notus q̄ sibi. Vnde mihi de tanta maiestate sępius cogitanti q deos colunt interdum uideri solent: tā cęci: tā incogitabiles: tā excordes: tam nō multū a mutis animalibus differentes: q credant eos: q geniti sunt maris ac feminę coitu aliqd maiestatis diuinęq; uirtutis habere potuisse: cū Sibylla Erythręa dicat. οὐ δύναται ἀνδρος ἐκ μηρων μητρας τε θεος τετυπω μερος ειναι. i. ñ pōt ex uiri femoribus & uulua deus formatus esse. Quod si est uerum sicuti est: apparet Herculem: Apollinem: Liberum: Mercuriū: Iouemq; ipsum cū

cęteris homines fuisse: quãdo sunt ex duobus sexibus na ti. Quid est autẽ tã remotum a deo q̃ qd opus: quod ipe ad propagandam sobolẽ mortalibus tribuit. & quod sine sub stantia corporali nullum potest esse! Dii ergo si sunt imor tales ęterni: quid opus est altero sexu! nimirũ ut generent. ipsa progenie quid opus est: cum successione non egeant: qui futuri sunt semper. Nam profecto in hominibus cęte risq; animãtibus diuersitas sexus & coitio & generatio nul lam habet aliam rationẽ: nisi ut omnia genera uiuentium: quoniã sunt conditione mortalitatis obitura: mutua pos sint successione seruari. Deo autem q est sempiternus: neq; alter sexus neq; successio necessaria est. Dicet aliquis ut ha beat ministros: uel in quos ipse possit dominari. Quid er go opus est sexu fęmineo: cum deus qui ẽ omnipotens: ut uocatur: sine usu & opera fęminę possit filios procreare! Nã si quibusdam minutis animalibus id prestitit ut sibi e foliis natos & suauibus herbis odore legant: cur existi met aliquis ipsum deum nisi ex permixtione sexus alterius non posse generare! Illos igitur quos imperiti & insipien tes tanq̃ deos & nuncupant & adorant. Nemo est tam icõ sideratus: qui non intelligat fuisse mortales. Quomodo er go inquit aliquis: dii crediti sunt! Nimirũ quia reges max imi ac potentissimi fuerunt: ob merita suarum uirtutum aut munerum aut artiũ repertarũ: cum cari fuissent iis q bus iperitauerant: in memoriã sunt consecrati. quod si qs dubitet: res eorum gestas & facta consideret: quę uniuersa tam Poetę q̃ Historici ueteres prodiderunt.

Cap. ix. De Hercule & gestis eius. atq; ortu eius ex Ioue & Alcmena & morte eius.

Hercules qui ob uirtutem clarissimus & q̃si Africa nus inter deos habetur: nonne orbem terrę quẽ pera grasse ac purgasse narratur: stupris libidinibus adulteriis inquinauit! nec mirum cum esset adulterio genitus Alc menę. Quid tandem potuit in eo esse diuini: qui suis ipse uitiis mancipatus: & mares & fęminas contra omnes leges ĩfamia: dedecore: flagitio affecit! Sed ne illa qdẽ quę magna & mirabilia gessit: talia iudicãda sũt: ut uirtutibus diuinis

homines ppter uirtutes crediti sunt dii

tribuēda uideantur. Quid enim tā magnificum si leonem aprumq; superauit? si aues sagittis deiecit? si regium stabulum egessit? si uirginē uicit: cingulūq; detraxit? si equos feroces cū domino interemit? Opera sūt ista fortis uiri. hominis tamen. Illa enim quę uicit fragilia & mortalia fuerunt. Nulla est enī quod ait orator tanta uis quę nō ferro aut uiribus debilitari frangiq; possit. At animū uincere: iracundiā cohiberi: fortissimi ē: quę ille nec fęcit unq̄: nec potuit. Hęc qui faciat non modo ego cū sūmis uiris cōparo: sed simillimū deo iudico. Vellem adiecisset de libidine luxuria: cupiditate: insolentia: ut uirtutem eius impleret: quē similem deo iudicabat. Nō enim fortior iudicandus ē qui leonem: quā qui uiolentiā & in seipso inclusam feram superat iracundiā: aut qui rapacissimas uolucres deiicit: q̄ qui cupiditates auidissimas coercet. Aut qui Amazonem bellatricem: aut qui fimū de stabulo: q̄ qui uitia de corde suo ęgerit. quę magis sunt pernitiosa: quia domestica & ꝓpria mala sunt: q̄ illa quę uitari poterant & caueri. Ex quo fit ut ille solus uir fortis debeat iudicari: q tēperās & moderatus ē & iustus Quod si cogitet aliqs: quę sint dei opera: iā hęc quę mirantur homines ineptissimi: ridicula iudicabit. Illa enī non diuinis uirtutibus quas ignorant: sed ī firmitate suarum uirium metiuntur: nam illud quidem nemo negauit. Herculem non tantū Euristeo seruisse regi: quod aliquatenus honestū uideri pōt: sed & impudice mulieri Omphale quę illū uestibus suis indutū sedere ad pedes suos iubebat pensa facientē. detestabilis turpitudo: sed tanti erat uoluptas. Quid tu inquiet aliqs: Poetis ne credendum putas? Quid ni putem? Non enim ista Lucillius narrat: aut Lucianus: qui dis & hominibus non pepercit: sed potissimū q deorū laudes canebant: ergo qbus credemus: si fidē laudantibus nō habemus. Qui hos mentiri putat: proferat alios qbus credamus authores qui nos doceant: qui sūt isti dii? Quomodo: unde orti? Quę sit uis eorū? Qui numerus? Quę potestas? Quid ī his admirabile? Quid cultu dignū? Quod deniq; certius utriusq; mysteriū: nullus dabit. Credamus igitur istis: q ñ ut reprehenderēt sūt

locuti: sed ut predicarent: nauigauit ergo cum argonautis expugnauitq; Troiam. Iratus Laomedonti: ob negatã sibi pro filię salute mercedem. Vnde quo tempore fuerit: apparet. Idem furore atq; insania pcitus uxorem suã cũ liberis interemit. hũc homines deum putant! Sed Philoctetes eius heres non putauit: qui facem supposuit arsuro. qui arctus suos & neruos cremari ac diffluere uidit! Qui ossa eius ac cineres in oetheo monte sepeliuit: quo munere sagittas eius accępit.

C. x. De Aesculapio: Apolline: Neptuno ac Marte & Castore: Polluce atq; Mercurio.

Esculapius & ipse non sine flagitio Apollinis natus qd fęcit aliud diuinis honoribus dignũ: nisi q; sanauit Hippolytũ: mortem sane habuit clariorẽ quod a deo meruit famulari. Hũc Tarquitius de illustribus uiris disserens ait incertis parentibus natũ expositũ & a uenatoribus ĩuentũ canino lacte nutritũ Chironi traditũ didicisse medicinã: fuisse autẽ Messeniũ sed Epidauri moratũ. Tullius etiã Cynosuris ait sepultũ. Quid Apollo pater eius nõne ob amorẽ quo flagrabat turpissime gregẽ pauit alienũ: & muros Laomedonti extruxit: cũ Neptũno mercede cõductus quę illi negari potuit ĩpune. ab eoq; Rex perfidus qcqd cũ diis pepigisset: didicit abnegare. Idẽ formosũ puerũ: & dũ amat uiolauit: & dum ludit: occidit. Homicida Mars: & p gratiã cędis crimine ab Atheniẽsibus liberatus ne uideretur nimis ferus & ĩmanis adulteriũ cum Venere cõmisit. Castor & Pollux dũ alienas sponsas rapiũt esse gemini desierũt. nã liuor ĩiurię cõcitatus Idas alterũ gladio trãsuerberauit: & eosdẽ Poetę alternis uiuer alternis mori narrant: ut iã sint non deorũ tantum sed omniũ mortaliũ miserrimi qbus semel mori non licet. Hos tamẽ Homerus ambos simpliciter non ut Poetę solent: mortuos esse testatur. Nam cum faceret ĩ muris assidentem Priamo Helenã cũctos grecię principes recognoscere: solos autẽ se fratres suos requirere: subiecit orationi huiusmodi uersum. Hęc ait: ast illos retinebat terra sepultos. Fur ac Nebulo Mercurius quid ad famam sui reliquit: nisi memoriã fraudũ

L p

suarum? Cęlo dignus: quia palęstram docuit: & lyrã p̃mus inuenit. Liberũ patrẽ in senatu deorũ summę autoritatis primeq; esse sentẽtię necesse ẽ qa pręter Iouẽ solus omnium triumphauit: exercitũ duxit: Indos debellauit: sed ĩuictus ille Imperator ĩclytus maximus ob amorẽ ac libidinẽ turpissime uictus est. Delatus enĩ Cretã cũ semiuiro comitatu nactus ẽ ĩpudicã mulierẽ in littore ac fiducia uictorię ĩclitę uir esse uoluit: ne nimiũ molis esse uideret̃: atq; illam patris p̃ditricẽ fratris ĩterẽptricẽ ab alio relictã & repudiatã in cõiugiũ sibi uẽdicauit & liberã fęcit: & cũ ea pariter ascendit in cęlũ. Quid omniũ horũ pater Iuppiter: qui ĩ sollenni precatione optimus maximus nominat̃: Nonne a prima sua puericia impius ac pęne paricida deprehendit̃? Cũ patrem regno expulit ac fugauit? non expectauit mortem decrepiti senis cupiditate regnãdi. Et cum paternum solium per uim per arma cępisset: bello est a Titanibus persecutus: quod humano generi principium fuit malorum: qbus uictis: & pace ĩperpetuum comparata reliquã suã uitã in stupris adulteriisq; consumpsit. Omitto uirgines q̃s ĩminuit: id enĩ iudicari solet tolerabile. Amphitryonẽ ac Tyndarum pręterire non possum: quorum domos dedecore atq; infamia plenissimas reddidit. Illã uero summę ĩpietatis ac sceleris quod Regium puerũ rapuit ad stuprũ parum enĩ uidebat̃ si ĩpugnãda feminarum pudicicia: maculosus ac turpis esset: nisi etiã sexui suo ĩiuriam faceret. hoc est uerũ adulteriũ quod fit cõtra naturã. hęc qui fęcit uiderimus an maximus: certe optimus non est: quod nomẽ a corruptoribus: ab adulteris ab incestis abest: nisi forte nos erramus: homines qui talia facientes sceleratos uocamus ac perditos: omnibusq; poenis dignissimos iudicamus. Stultus autẽ. M. Tulius qui. C. Verri adultera obiecit. Eadem enĩ Iuppiter quę colebat: admisit. Qui. P. Clodio sororis incęstum: At illi optimo maximo eadem fuit & soror & coniunx.

Ca. xi. De ipsius Iouis parentibus & ortu & uita eius flagitiosissima: morte & sepultura & opificio poetarum.

QVis est igitur tam excors: qui hunc in celo regnare

putet: qui ne in terra quidem debuit. Non insulse quidam poeta triumphũ cupidinis scripsit: quo in libro nõ mõ potentissimũ deorũ cupidinẽ: sed etiã uictorem facit. Enumeratis enim amoribus singulorũ quibus in potestatem cupidinis ditionẽq; uenisset: instruit pompã in q̃ Iuppiter cũ cęteris diis ante currũ triumphantis ducitur catęnatus. Eleganter id quidem dicitur a Poeta figuratũ: sed tamẽ non multũ distat a uero. Qui enim uirtutis est exps: qui cupiditatibus ac libidinibus malis uincitur: nõ cupidini ut ille finxit: sed morti subiectus est sempiternę. Sed omittamus de moribus dicere: rem cõsideremus ut ĩtelligant homines in quibus miseri uersent̃ erroribus. Regnar̃ in cęlo Iouem uulgus existimat: id doctis pariter & ĩdoctis persuasum ẽ. Quod & relegio ipsa ĩprecationes & hymni & delubra & simulacra demonstrãt. Eundẽ tñ saturno & Rhea genitũ cõfitent̃. Quomõ potest deus uideri: aut ut ait Poeta: hominũ rerũq; repertor. Ante cuius ortũ ĩfinita hominũ millia fuerũt! Eorũ scilicet qui saturno regnante uixerũt: ac priores luce q̃ Iuppiter sunt potiti. Video aliũ deũ Regẽ fuisse primis tẽporibus: aliũ cõsequẽtibus. Põt ergo fieri ut alius sit postea futurus Si enĩ regnũ ꝑus mutatũ ẽ: cur desperemus & posterius posse mutari: nisi forte Saturnus generare potuit fortiorem: Iuppiter non põt. Atq diuinũ ĩperiũ aut semp ĩmutabile ẽ: aut si ẽ mutabile quod fieri nõ põt: semp utiq; mutabile ẽ. Põt enĩ Iuppiter regnũ amittere: sicut & pater eius amisit. Ita plane: nã cum idẽ neq; uirginibus neq; maritis unq̃ pepercisset: abstinuit se tñ una Thetide: quod responsum fuit maiorẽ patre suo futurũ qsqs ex illa natus esset. & ꝑmũ in eo prudẽtia non dei cui nisi Themis futura dixisset: ipse nesciret. Si aũt diuinus non fuit: ne deus quidẽ fuit unde ipsa diuinitas nominat̃: ut ab homine humanitas. Deinde cõsciẽtia ĩbecillitatis: q timuit utiq; maiorem: quod qui facit: scit utiq; ꝑfecto nõ esse se maximũ: quãdo qdẽ põt aliquid maius existere. Idẽ per stygiam paludẽ sanctissime iurat. Vna supstitio superis quę reddita diuis. Quę est ista superstitio! aut a quo reddita est. Ergo aliqua potestas maxima est; quę

peierantes deos puniat. quę tanta formido est paludis ïfer nesi sunt immortales: Quid metuunt eam: quā uisuri non sunt: nisi quod mori necesse est. Quid igit̄ homines oculos suos in cęlū tollunt? Quid superos deierāt: cū ipsi superbi ad inferos deuoluant. ibiq; habeant quod uenerent̄ & adorent. Illud uero quale est esse fata quibus dii omnes & ipse Iuppiter pareat. si parcarum tanta uis est: ut plus pos sint q̄ celestes uniuersi: q̄q; ipse rector ac deus: cur non ille potius regnare dicāt̄ quarū legibus ac statutis parere oēs deos necessitas cogit. Nūc cui dubium est quin is qui alicui rei obsequitur: maximus non sit. Nam si sit: non accipiat fata sed faciat. Nunc ad illud quod omiserā: redeo. In una itaq; sola fuit continentior: cum eam deperiret. & non uirtute aliqua sed metu successoris. Quę fortitudo utiq; eius est: qui sit mortalis & imbecillis & nihil quippe q potuit & tunc cū nasceretur: extingui: sicut frater eius ante genitus extinctus est. qui si uiuere potuisset: nūq̄ minori cōcessisset imperium. ipse autē furto seruatus: furtimq; nutritus ξενσ siue ξηφ appellatus est: non ut isti putāt a furore celestis ignis: uel q; uite sit dator: uel q; aīantibus inspiret animas: quę uirtus solius dei ē. quā enī possit inspirare animā: q ipe accepit aliūde? Sed quod p̄mus ex libris saturni maribus uixerit. Potcrūt igit̄ homines aliū deū habere rectorē: si Saturnus nō fuisset ab uxor̄ delusus. At enī poete ista finxerūt. Errat quisquis hoc putat. illi enī de hominibus loquebant̄. sed ut eos ornarēt: quorū memoria laudibus celebrabant: deos esse dixerunt. Itaq; illa potius ficta sunt: quę tanq̄ de diis nō illa quę tanq̄ de hominibus locuti sunt: quod clarū fiet exemplo: quod inferemus. Danem uiolaturus Iuppiter aureos nummos largiter in sinu eius ïfudit. Hęc stupri merces fuit At Poetę qui q̄si de deo loquebant̄ ne autboritatē credite maiestatis ïfringerent finxerunt ipsum in aureo hymbre delapsum: eadem figura q̄ hymbres ferreos dicunt cum multitudinem telorum sagittarumque describunt. Rapuisse dicitur in aquila Cātamitū: poeticus color est: sed aut per legionē rapuit cuius insigne aquila est: aut nauis in qua est impositus: tutelam

habuit in aquila figuratam. sicut taurũ figuratum cum rapuit & trauexit europam. eodm modo conuertisse in bouem traditur Io Inachi filiam: quę ut irã Iunonis effugeret: ut erat iam setis obsita iã bos tranasse dicitur mare: in Aegyptũq; uenisse: atq; ibi recepta pristina forma dea facta quę nũc isis uocatur Quo igitur argumento ꝓbari potest nec Europam in tauro sedisse: nec Io factam bouem? quod certus dies habetur in fastis: quo Isidis nauigium celebratur. quę res docet non tranasse illam: Sed nauigasse. Igitur qui sapere sibi uidentur quia intelligunt uiuum terrenumque corpus in cęlo esse non posse: totam Ganymedeam fabulam pro falso repudiant. non sentiunt ĩ terra id esse factũ: quia res ac libido ipsa terrena est. Nõ ergo res ipsas gestas finxerunt Poetę: quod si facerent essent uanissimi: sed rebus gestis addiderunt quendam colorem. Non enim obtrectantes illa dicebant: sed ornare cupientes: hinc homines decipiunt̃ maxime: quod dũ hęc omnia ficta esse arbitrant̃ a Poetis: colunt: quod ignorant nesciunt. qui sit poetice licentie modus quousq; progredi fingendo liceat: cũ officium Poetę sit in eo: ut ea quę gesta sunt uere: in aliquas species obliquis figurationibus cũ dedecore aliquo conuersa traducat. Totũ autẽ quod referas fingere: id est ineptũ esse & mendacẽ potius q̃ Poetam sed finxerũt ista. quę fabulosa credũtur. Num etiã illa quę de diis foeminis deorũq; cõnubiis dicta sunt? Cur igitur sic figurantur: sic coluntur: nisi forte non tantum Poetae. sed pictores etiam fictoresque imaginũ mentiunt̃. Si enim Iuppiter q a uobis dicitur deus: non is est q ex Saturno & Ope natus est: non ꝯportuit nisi solius simulacrũ ĩ tẽplis omnibus colocari. Quid sibi mulierum effigies uolunt? Quid sexus infirmus? in quẽ si cecidit hic Iupiter: eum uere ipsi lapides hominem fatebuntur. Mentitos aiũt esse Poetas: & iis tamen credunt. immo uero non esse mẽtitos re ipsa probant. Ita enim deorũ simulacra confingunt ut ex ipa diuersitate sexus appareat uera esse quę dicũt poetę Nam quod aliud argumentum habet imago Catamiti: & effigies aquilę: cum ante pedes Iouis ponunt̃ in templis:

& cum ipso pariter adorantur: nisi ut nephādi sceleris ac stupri memoria maneat in ęternum. Nō igit̄ a Poetis totū fictū est: aliquid fortasse traductū: & aliqua figuratōne obscuratū: quo ueritas inuoluta tegeret̄· sicut illud de sortitione regnorum. Aiunt enim Ioui cęlū obtegisse: Neptunno mare: inferna Plutoni· Cur nō terra potius in sortē tertiā uenit: nisi ꝙ in terra gesta res est. Ergo illud in uero ē quod regnū orbis ita partiti sortitiq; sunt: ut orientis imperiū Ioui cederet: Plutoni cui cognomē Agesilao fuit: ps occidentis obtingeret. Eo ꝙ plaga oriētis ex qua lux mortalibus datur: superior: occidentis autē inferior esse uideatur. Sic ueritatē mendatio uelauerūt: ut ueritas ipsa psuasioni publice nihil denegaret. De Neptuni sorte manifestū est: cuius regnū tale fuisse dicimus quale M. Antonii fuit infinitū illud imperiū: cui totius orę maritimę potestatē senatus decreuerat: ut predones sequeret̄ ac mare omne pacaret. Sic Heptuno maritima oīa cū īsulis obuenerūt. quo modo id probari pōt. Nimirū ueteres historię docent. Antiquus author Eubemerus qui fuit ex ciuitate Messana: res gestas Iouis ex cęterorū qui dii putant̄ collegit historiamq; contexuit ex titulis· & inscriptionibus sacris quę in antiquissimis tēplis habebant̄: maximeq; ī fano Iouis Triphylli ubi aureā colūnā positā esse ab ipso Ioue titulus indicabat: in qua colūna gesta sua perscripsit: ut monumēta essent posteris rerū suarū· hāc historiā interpretatus ē Ennius & secutus. cuius hęc uerba sunt. Vbi Iuppiter imperiū Neptūno dat maris ut īsulis omnibus & quę loca sūt secūdū mare oībus regnaret. Vera sunt ergo quę loquunt̄ Poetę sed obtentu aliq̄ specieq; uelata. Pōt et mons Olympus figurā Poetis dedisse: ut Iouē dicerent cęli regnū esse sortitū: quod Olympus ambiguū nomē ē & mōtis & cęli In Olympo aūt Iouē habitasse docet historia eadē: que dicit. Eadē tēpestate Iuppiter ī mōte olympo maximā ptem uitę colebat. & eo ad eū in ius ueniebant: si quę res in controuersia erāt. Itē si quis quid noui īuenerat: quod ad uitā humanā utile esset: eo ueniebat: atq; Ioui ostēdebat Multa in hunc modum Poetę tansferunt: nō ut in deos mētiant̄

quos colunt: sed ut figuris uersicoloribus uenustatē ac lepore carminibus suis addāt. qui autē non intelligunt quo modo aut quare quidq̄ figuret̄: Poetas uelut mendaces & sacrilegos insequunt̄. hoc errore decepti & Philosophi q̄ ea quę de Ioue ferunt̄: minime conuenire in deū uidebant̄ duos Ioues fęcerunt: unū naturalē: alterū fabulosum. Viderunt ex parte: quod erat uerū: eū. s. de quo Poetę loquūtur hominē fuisse. In illo autē naturali Ioue uulgari cōsuetudine religionis inducti errauerunt: q̄ in deū nomen hominis transtulerūt: qui ut supra diximus: quia solus ē: nō indiget nomine. Ioue autē illū esse q̄ sic ex ope Saturnoq̄ natus: negari non pōt. Vana igit̄ persuasio est eorum: qui nomen Iouis summo deo tribuunt. Solent enim quidā errores suos ac excusatōe defēdere: q cōuicti de uno deo cū id negare nō possunt: ipsum se coler̄ affirmāt. Verum hoc sibi placere ut Iuppiter nominet̄: quo qd absurdius! Iuppiter enim sine cōtubernio cōiugis filięq̄ coli nō solet. Vnde qui sit: apparet: nec fas ē: id nomen eo transferri ubi nec Minerua est ulla: nec Iuno. Quidq̄ huius nominis ꝓprietas non diuinā uim exprimit: sed humanā! Ioue enī Iunonēq̄ a iuuando esse dictos Cicero interpretat̄. Et Iuppiter quasi iuuans pater dicit̄: quod nomen i deū minime congruit: qa iuuare hominis ē opis aliquid conferentis in eū: qui sit alienus & exigui beneficii. Nemo sic deū precatur: ut se adiuuet. sed ut seruet. ut uitā salutēq̄ tribuat: quod multo plus: ac maius est: q̄ iuuare. Et quoniā de patre loquimur: nullus pater dicitur filios iuuare: cum eos generat aut educat. Illud enim leuius est: q̄ ut eo uerbo magnitudo paterni beneficii exprimat̄. quāto id magis cōueniēs est deo: qui uerus est pater: per quem sumus: & cuius toti sumus: a quo fingimur. animamur. illuminamur. qui nobis uitam impertit. salutem tribuit. uictū multiplicē subministrat non intelligit beneficia diuina qui se iuuari tantūmodo a deo putat. Ergo non imperitus modo: sed & impius est: qui nomine Iouis uirtutē summę potestatis īminuit. Quare si Iouem ex rebus gestis & ex moribus hominem fuisse in terraq̄ regnasse: deprehendimus: superest

nomē iouis d[e]o nō conuenit

ut mortem quoq; eius inuestigemus Ennius in sacra histo
ria de scriptis omnibus que in uita sua gessit: ad ultimum
sic ait. Deinde Iuppiter postq̃ terras quinquies circuiuit:
omnibusq; amicis atq; cognatis suis imperium diuisit: re
liqtq; hominibus leges: mores: frumẽtaq; parauit: multaq;
alia bona fecit: ĩmortali gloria memoriaq; affectus sempi
terna monumenta suis reliquit: ętate ꝑsummata ĩ Creta ui
tã cõmutauit. & ad deos abiit. Eũq; Curetes filii sui cura
uerũt. decorauerũtq; eũ & sepulchrũ eius est in Creta ĩ op
pido Gnosso: & dicit̃ Vesta hanc urbẽ creauisse: in qua se
pulchro eius est inscriptũ antiquis litteris grecis ζενσ κρο
ϱον. i. latine. Iuppiter Saturni filius. Hoc certe nõ poetę tra
dũt. sed antiquarũ litterarũ scriptores: quę adeo uera sũt
ut ea Sibyllinis uersibus cõfirment̃: qui sunt tales.
δαιμοϱασ αψυχονσ ϱεκυοϱ ειδωλα καμοϱ τωϱ.
ωϱ κϱιτη καυχημα ταφονσ ηδνσ μοϱοσ εχει. i. demones in
anes cadauerũ simulacra mortuorũ: quorũ sepulchra ha
bet Creta male peritura. Cicero de natura deorũ cũ tres Io
ues a theologis nominari diceret: ait tertiũ fuisse Cretẽsem
Saturni filiũ cuius in illa insula sepulchrũ ostendit̃. Quo
modo igit̃ põt deus alibi esse uiuus alibi mortuus? alibi
habere tẽplũ: alibi sepulchrũ. Sciant ergo Romani Capito
liũ suũ id est summũ caput religionũ suarũ publicarum
nihil esse aliud q̃ inane monumẽtũ. Veniamus nũc ad eius
patrẽ: qui ante regnauit: & qui fortasse plus habeat in se: q;
ex coitu tantorũ elementorũ genitus esse dicat̃. Videamus
quid in eo fuerit deo dignũ. In primis illud q; aureum se
culum narrat̃ habuisse: q; iusticia sub eo fuerit ĩ terra. Te
neo aliquid in eo quod in eius filio nõ fuit. Quid enĩ tam
cõueniens deo q̃ iustũ regimẽ ac piũ seculũ? Sed cũ eadem
ratione natũ esse cogito: non possum putare deũ summũ:
q; uideã esse aliquid antiquius cęlũ. s. atq; terrã. At ego deũ
quero ultra quẽ nihil ẽ omnino: qui fons & origo sit rerũ
Hic sit necesse ẽ: qui cęlũ ipsum condidit: terrãq; fundauit
Saturnus autẽ si ex his natus est: ut putat̃ queadmodũ po
test esse deus principalis: qui aliis ortũ suũ debet? Aut qs
prefuit mundo: anteq̃ Saturnus gigneret̃? Sed hoc poeticũ

est ut dicebam paulo ante figmentum. nec enim fieri pote rat: ut elementa insensibilia tanto q̃ interuallo separata in unum coirent: ac filium procrearēt: aut is qui natus esset non potissimū genitoribus similis existeret: sed eā formā gereret: quā parentes sui nō habebant. Quęramus ergo qd ueritatis sub hac figura lateat. Minutius fęlix in eo libro qui octauius inscribit: sic argumentatus est. Saturnū cū fugatus esset a filio in Italiamq̃ uenisset: Cęli filiū dictū: q̃ soleamus eos quorū uirtutē miremur: aut eos qui repentine aduenerint: de cęlo cecidisse dicere. Terrę autē q̃ ignotis parentibus natos terrę filios nominemus. Sunt hęc qdē similia ueri: nō tñ uera. quia cōstat etiā tū cū regnaret: ita esse habitū. Potuit & sic argumentari. Saturnū cū potētissimus Rex esset ad retinendā parentū suorum memoriam: nomina eorū cęlo terręq̃ indidisse: cū hęc prius aliis uocabulis appellaretur. qua ratione & montibus & fluminibus nomina sūt īposita. Neq̃ enim cū dicunt poetę de ꝓgenie Atlantis aut Inachi fluminis id potissimū dicunt: homies ex rebus sensu carētibus potuisse generari. sed eos utiq̃ significant: qui nati sunt ex his hominibus: qui uel uiui uel mortui noīa montibus aut fluminibus indiderūt. Nā id apud ueteres maximeq̃ grecos usitatū fuit. sic maria eorū traxisse nomen accepimus: qui deciderant in ea: ut Aegeum. Icariū. Helespontū. & in Latio Auentinus uocabulum monti dedit: in quo sepultus est. Tyberinus uel Tybris amni quo mersus est. nō ergo mirandū si nomia eorū cęlo terręq̃ attributa essent: qui reges genuerāt potentissimos. Apparet ergo nō ex cęlo natū esse: q̃ fieri nō potest: sed ex hoc homine cui nomē Vrano fuit: quod esse uerū Trimegistus author est. qui cū diceret admodū paucos extitisse in quibus esset ꝑfecta doctrina: in his Vranū. Saturnum Mercuriū nominauit. Hęc ille quia ignorauit: alio traduxit historiā. qui quomō potuerit argumentari: ostēdi. Nūc dicā quomō: ubi: a quo sit hoc dictū. nō enī Saturnus hoc sed Iuppiter fęcit. In sacra historia sic Ennius tradit. Deinde Paneū deducit in montē qui uocat cęli stella. Postq̃ eo ascēdit: cōtemplatus est late terras: ibiq̃ ī eo monte ar

creat cęlo. primus in ea ara Iuppiter sacrificauit. ī eo loco suspexit in cęlū: quod nūc nos nominamus: idq; quod supra mūdū erat: quod ęther uocabat̄: de sui aui nomine cęlo nomē indidit. Idq; Iuppiter quod ęther uocat̄ precans ꝓmū cęlū nominauit: terręq; hostiā quā ibi sacrauit: totā adoleuit. Nec hic tantū sacrificasse Iuppiter inuenit̄. Cęsar quoq; in aratro refert Aglaosthenē dicere Iouem cū ex insula Naxo aduersus Titanas ꝓficisceret̄: & sacrificiū faceret in littore: aquilā ei in auspiciū aduolasse quā uictor bono omine acceptam tutelę suę subiugarit. Sacra uero historia & ante consędisse illi aquilā in capite atq; ei Regnū portendisse testat̄. Cui ergo sacrificare Iuppiter potuit nisi cęlo quē dicit Euhemerus in oceania mortuū & in oppido Aularia sepultum.

Ca. xii. Quomō Stoici figmenta poetarū ad philosophicā trāsferant rōem.

QVoniam reuelauimus mysteria Poetarum: & Saturni parentes īuenimus ad uirtutes eius & facta redeamus Iustus in regno fuit. primū ex hoc ipso iā deus non ē: qui fuit. Deniq; quod ne iustus quidē fuit: sed ipsus nō modo in filios quos necauit: uerū etiā ī patrē cui dicit̄ abscidisse genitalia: quod forsitan uere acciderit. Sed homines respectu elementi quod dicit̄ cęlum: totam fabulam explodunt tanq̄ ineptissime fictam. quā tn̄ Stoici ut solent: ad rationē physicam conant̄ traducere. quorū sententiā Cicero de natura deorū disserens posuit. Cęlestem inqt altissimam ętheream q; naturā: id est igneam quę ꝑ sese oīa gigneret: uacarē uoluerūt ea parte corporis: quę cōiunctione alterius egeret ad ꝓcreandū. Quę ratio ī Vestā potuit cōuenire: si mas diceret̄. Iccirco enim uirginē putant Vastam quia ignis īuiolabile sit elementū: nihilq; nasci possit ex eo. quippe q̄ oīa quę corripuerit: absumat Ouidius in fastis.

Nec tu aliud Vastam q̄ uiuā intellige flāmam.
Nataq; de flāma corpora nulla uides.
Iure igitur uirgo est: quę semina nulla remittit.

Nec capit: & comites uirgĩtatis amat. Vulcanoq; id potuit ascribi: qui quidẽ putatur ignis: & tamẽ poetę eũ nõ absciderunt. Potuit & soli: in quo est natura & causa gignentium: nã sine solis igneo calore neq; nasci quicq̃ neq; augeri põt. ut nulli alii elemento magis opus sit genitalibus: q̃ calori: cuius fętu concipiunt̃: nascunt̃: sustentant̃ oĩa. Postremo etiã si ita sit: ut uolunt. qui magis abscissum esse: cęlũ putemus: q̃ omnino sine genitalibus natũ. Nã si per se gignit: non indigebat utiq; genitalibus cũ Saturnũ ipsũ ꝓcrearet. Si uero habuit: & a filio abscisa sunt: ortus rerũ & natura omnis interisset. Quid ꝙ ipi Saturnũ nõ diuinũ modo sensum: sed humanũ quoq; adimunt: cũ affirmãt esse eũ Saturnũ: qui cui sũ & conuersionẽ spaciorũ ac tẽporũ continet. Eũ Gręce idipsum nomen habere κρονοσ enĩ dicit̃ quod est idem quod χρονοσ id est spaciũ tẽporis. Saturnus enim est appellatus ꝙ satureť annis. Hęc Ciceronis uerba sunt exponẽtis sentẽtiã Stoicorũ: quę q̃uana sit: cuiuis intelligere promptissimũ est. Si enim Saturnus cęli est filius: quomodo potuit aut tempus e cęlo gigni: aut cęlũ a tẽpore abscidi: aut postea tẽpus imperio spoliari a filio Ioue? Aut quomodo Iuppiter natus est ex tẽpore: aut quibus annis saturari possit ęternitas: cui nullus ẽ finis.

Ca. xiii Quomodo poetę & Historici euacuant Stoicorũ traditionẽ de Ioue & Saturno & aliis diis.

SI ergo uane sunt istę rationes philosophorũ: qd supẽ: nisi ut uere factum esse credamus. id est hominẽ ab homĩe abscisum? nisi forte aliquis existimet deum fuisse: qui timuit coheredẽ: cum siquid diuinitatis habuisset: nõ partis genitalia debuerit amputare: sed propria ne Iuppiter nasceretur: qui eũ regni possessiõe priuauit. Idẽ sororẽ suam Rheam quam latine Opem dicimus: cũ haberet uxorem: Responso uetitus esse dicit̃ mares liberos educare: quod futurũ esset: ut a filio pelleret̃. quã rem metuens natos sibi filios nõ utiq; deuorabat: ut ferũt fabulę: sed necabat. quãq̃ scriptum sit in historia sacra Saturnũ & Opem

l p

cęterosq́ tunc homines humanam carnem solitos esitare. Verũ primũ Iouẽ leges hominibus moresq́ cõdentẽ edicto prohibuisse ne liceret eo cybo uesci: quod si uerũ ẽ: quę potest ĩ eo fuisse iustitia? Sed fictũ sane putemus Saturnũ filios deuorasse modo cũ aliq̃ ratione. Nũc iccirco quod ait uulgus: comedisse filios suos eũ q extulerit: sepulturęq́ mandauerit: Ops autẽ cũ Iouem peperisset: subtraxit ĩfantẽ: eũq́ nutriendũ furtim misit in Cretã: Rursũ ĩprudẽtiã reprehendã: necesse est. Cur enĩ responsũ ab alio accepit potius? Cur in cęlo constitutus in terra nõ uidebat? Cur eum Corybantes cymbalis fefellerũt? Postremo cur extitit aliq̃uis potentior aut maior quę illius uinceret potestatem? Nimirũ senex a iuuene facile uictus est ac spoliatus imperio. Fugit igit̃ expulsus. & in Italiã nauigio uenit: cũ errasset diu: sicut Ouidius in fastorũ libris refert.

Causa ratis superest. Tuscũ rate uenit ad amnẽ.
Ante pererrato falsifer orbe deus.

Hunc errantẽ atq́ ĩopẽ Ianus excepit cuius rei argumenta sunt nũmi ueteres. in q̃bus ẽ cũ duplici fronte Ianus. Et in altera pte nauis: sicut idem poeta subiecit

At bona posteritas puppim formauit in ęre.
Hospitis aduenrũ testificata dei

Oẽs ergo nõ tm̃ poetę: sed historiarũ quoq́ ac rerũ antiquarũ scriptores hominẽ fuisse cõsentiunt: qui res eius in Italia gestas memorię ꝓdiderunt. Gręci Diodorus & Thallius: Latini Nepos & Cassius & Varro. nã cũ agresti quodã more in Italia uiueret:

Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Cõposuit. legesq́ dedit: latinũq́ uocari
Maluit: his quoniã tutos latuisse in oris.

Censet ne aliquis deũ esse: q pulsus est: qui fugit: qui latuit? Nemo tã stultus ẽ. qui enim fugit aut latet & uim & mortẽ timeat: necesse ẽ Orpheus qui tẽporibus eius recentior fuit: aperte Saturnũ in terra & apud homines regnasse cõmemorat.

πρωτισ τοσ μεν αναξεμε π ιχ θονιων κρονοσ ανδρων
εκ δε κρονον γενε ταν τοσ αναξ μεγασ ευρϋοπα ζευσ id est p̓mus quidã regnauit terrestriũ Saturnus uirorũ. Ex saturno quidẽ generat̃ ipse Rex magnus latis uisibus Iuppiter

Item noster Maro.
Aureus hanc uitã ĩ terris Saturnus agebat. Et alio loco.
Aurea quę ut pꝛhibent: illo sub rege fuere.
Sęcula. sic placida populos in pace regebat. Neq superius dixit in cęlo ęgisse uitã: neq inferius superos in pace rexisse. Vnde apparet illum regem fuisse terrenum: quod alibi apertius declarat.
Aurea condet
Sęcula. quę rursus latio regnata per arua.
Saturno quondã. Ennius quidẽ in Eubemero nõ primũ dicit regnasse Saturnũ: sed Vranũ patrem. Initio ĩquit pꝛimus in terris imperiũ summũ Cęlus habuit. Id regnũ una cum fratribus suis instituit. atq parauit. Non magna dissentio: siquidem maximorũ authorũ de filio patreq dubitatio est. sed tamẽ utrũq fieri potest: ut & primus Vranus eminere inter cęteros potentia cęperit: & principatũ habere non regnum: postea Saturnus maiores sibi opes compa rauerit: ac regiũ nomẽ asciuerit.

Ca. xiiii. Quid ĩde Ennius doceat ĩ Sacra historia.

NVnc quoniam ab iis quę retulimus: aliquãtum Sacra historia dissentit: aperiamus ea quę ueris litteris continentur: ne Poetarũ ineptias in accusandis religionibus sequi ac probare uideamur. Hęc enim uera sunt. Exin Saturnus uxorẽ duxit Opem. Tità qui maior natu erat: postulat ut ipse regnaret. ubi Vesta mater eorũ & sorores Ceres atq Ops suadẽt Saturno ut de regno nõ concedat fratri. Ibi Titã qui facile deterior esset q̃ Saturnus: iccirco & q uidebat matrẽ atq sorores operã dare: ut Saturnus regnaret: cõcessit ei: ut is regnaret. Itaq pactus est cum Saturno. uti siquid liberorum uirilis sexus ei natum esset: ne qd educaret. id eius rei causa fęcit: uti ad suos gnatos regnũ rediret. Tum Saturno filius qui primus natus est: eum necauerunt Deinde posterius nati sunt gemini Iuppiter atq Iuno. Tunc Iunonem Saturno in conspectũ dedere. atq Iouem clam abscõdũt. dantq eũ Vestę educandũ cęlantes

Saturnum. Item Neptunum clam Saturno Ops parit. eũq́ clanculũ abscondit. ad eundem modũ. Tertio partu Ops parit geminos Plutonẽ & Glaucam. Pluto latine est Dieſpiter: alii Orcũ dicunt: ibi Glaucam filiam Saturno ostẽdũt ac filiũ Plutonẽ cęlant atq́ abscondunt. Deinde Glauc apua emorit̃. Hęc uti scripta sunt. Iouis fratrũq́ eius stirps aut cognatio in hũc modũ nobis ex sacra scriptione traditũ est. Item paulo post hęc refert. Deinde Titan postq̃ resciuit Saturno filios procreatos atq́ educatos esse: clam secum ducit secũ filios suos qui Titani uocant̃. fratrẽq́ suũ saturnũ atq́ Opem cõprehendit: eosq́ muro circũęgit. & custodiã iis apposuit. Hęc historia q̃uera sit: docet Sibylla Erythręa eadem fere dicens: nisi q́ in paucis quę ad rem nõ ptinẽt: discrepat. Iuppiter ergo liberatur summi sceleris crimine: q́ patrem uinxisse cõpedibus pħibetur. Id enĩ Titan patruus fęcit: q́ ille contra pactionem iusq́ iurãdũ mares liberos sustulisset. Reliqua historia sic contexitur: Iouem adultum cum audiuisset patrem atq́ matrẽ custodiis circumseptos atq́ in uincula coniectos: uenisse cum magna cretensium multitudine Titanumq́ ac filios eius pugnando uicisse. parentes uinculis exemisse. patri regnum reddidisse atq́ ita in Cretam remeasse. Post hęc deinde Saturno datam sortem: ut caueret ne filius eum expelleret. Illũ eleuandę sortis atq́ effugiendi periculi gratia insidiatum Ioui: ut eum necaret. Iouem cognitis insidiis regnum sibi denuo uendicasse: ac fugasse Saturnũ. qui cũ iactatus esset per omnes terras persequentibus armatis quos ad eũ cõprehendendum uel necandum Iuppiter miserat: uix ĩ Italia locum in quo lateret: inuenit.

Ca. xv. Qua rõe homines dii cęperint nominari.

QVibus ex rebus cum constet illos homines fuisse: ñ est obscurum qua ratione dii cęperint nominari. Si enim nulli reges ante saturnũ uel Vranum fuerunt: propter hominũ raritatem: qui agrestem uitam sine ullo rectore uiuebant: non est dubium: quin illis temporibus hoĩes

Regem ipsum totamq; gentem summis laudibus ac nouis honoribus iactare ceperunt: ut etiã deos appellarent. siue ob miraculum uirtutis hoc uere putabant rudes adhuc: & simplices: siue ut solet in adulatione presentis potentie siue ob beneficia qbus erant ad humanitatẽ cõpositi. Deĩde ipsi Reges cũ cari fuissent iis: quorũ uitam composuerant: magnũ sui desideriũ mortui reliquerunt. Itaq; homines eorũ simulacra finxerũt: ut haberent aliquod ex imaginũ cõtemplatione solatium. progressiq; longius p amorem memoriam defunctorũ colere ceperunt: ut gratiam referre benemeritis uiderẽtur. & successores eorum allicerẽt ad bene imperãdi cupiditatem. quod Cicero de natura deorum docet: dicens: Suscepit autẽ uita hominũ consuetudoq; cõmunis: ut beneficiis excellentes uiros in celũ fama ac uoluntate tolleret. Hinc Hercules: hinc Castor: hinc Pollux: hinc Aesculapius: hinc Liber. Et alio loco atq; alio in plerisq; ciuitatibus intelligi potest: acuende uirtutis gratia: aut quo libẽtius Reipublice causa piculũ adiret optimus quisq;: uirorum fortium memoriã honore deorum ĩmortalium consecratam. Hac scilicet rõe Romani Cesares consecrauerunt. & Mauri suos Reges. Sic paulatim religiones esse cepere: dum illi primi qui eos nouerant; eo ritu suos liberos ac nepotes: deinde omnes posteros imbuerũt Et hi tñ sũmi reges ob celebritatẽ nõis ĩ ꝓuĩciis oĩbus colebant̃. Priuati uero singuli populi gentis aut urbis cõditores: seu uiri fortitudine insignes erant: seu femine castitate mirabiles sũma ueneratiõe coluerũt. ut Aegyptus Isidem. Mauri Iubam: Macedones Gabyrum. Poeni Vranũ. Latini Faunum. Sabini Sabũ. Romani Quirinum. Eodem utiq; modo Athene Mineruã. Samos Iunonẽ. Paphos Venerem. Lemnos Vulcanum. Naxos Liberũ. Apollinẽ Delphos. Sic per populos atq; regiões uaria sacra suscepta sũt dũ grati homines esse in suos pncipes cupiũt. Et q̃s alios honores uita carẽtibus deferant: inuenire nõ possunt. Preterea pietas eorũ qui successerant: plurimũ cõtulit ad errorẽ: q ut diuina stirpe nati uiderent̃: diuinos honores parentibus detulerũt. deferriq; iusserũt. An põt aliquis dubitar̃

quomõ religiones deorũ sint · institutę:cũ apud Maronẽ
legat Aeneę uerba sociis imperantis.
Nunc pateras libate Ioui.precibusq; uocate.
Anchisen genitorẽ:Cui nõ tm̃ ĩmortalitatẽ uerum etiã uen
torũ tribuit potestatẽ.
Poscamus uentos.atq; hęc mea sacra quot annis.
Vrbe uelit posita tẽplis sibi ferr̃ dicatis.Idẽ scilicet de Io
ue Liber & Pan & Mercurius & Apollo fęcerũt.ac postea
de iis ipsis successores eorũ.Asserunt etiã Poetę & cõposi
tis ad uoluptatẽ carminibus in cęlũ eos sustulerunt:sicut
faciunt qui apud reges etiã malos panęgyricis mẽdacibus
adulant̃.quod malum a gręcis ortũ est.quorum leuitas in
structa dicendi facultate & copia incredibile est quãtitas
mẽdatiorum nebulas excitauerit.Itaq; admirati eos & sus
ceperunt primi sacra illorum & uniuersis gentibus tradi-
derunt.Ob hanc uanitatem Sibylla sic eos increpat.
αλλασ δυ τϊ πεποιθασ επαρδρασ ηγεμορασ
προσ τι δε δωρα ματαια καταφθ ιμεροισ αρατϊθυσ
θυεισ ειδωλοισ. τϊσσοι ερ ρωπλαρυρ εβαλερ
ωστεσε ταδε ποιειρ μεγαλονθεοιο προσοπον απολελειμ με-
ρον. id est Gręcia quid confidis in uiros principes? quid
dona inania mortuis ponis? immolas idolis quis tibi i mẽ
tem errorem imposuit? ut huiusmodi patres magni dei fa
ciem relinquendo? M.Tulius qui non tantum perfectus
orator sed philosophus fuit.Siquidem solus extitit Plato
nis imitator:in eo libro quo seipsum de morte filię conso
latus est:non dubitauit dicere deos qui publice colerent̃
homines fuisse.Quod ipius testimonium eo debet grauis
simũ iudicari:quod & augurale habuit sacerdotiũ. & eos
dem se colere uenerariq; testatur.Itaq; intra paucos uersi-
culos duas res nobis dedit.Nam dum imaginem filię eo
dem se modo consecraturum esse profiteretur:quo illi a
ueteribus sunt consecrati:& illos mortuos esse docuit. &
originem uanę superstitionis ostendit.Cũ uero inquit &
mares & fęminas complures ex hominibus ĩ deorũ nume
ro esse uideamus:& eorũ ĩ urbibus atq; agris augustissima

delubra ueneremur: assentiam eorum sapientię: quorum ingeniis & inuētis omnē uitā legibus & institutis excultā cōstitutāq; habemus. Quod si ullū unq̄ animal consecrandū fuit: illud ꝑfecto fuit: si Cadmi aut Amphitryonis ꝓgenies aut Tyndari in cęlū tollenda fama fuit: huic idem honos certe dicandus est: quod q̄dē faciā. Teq; omniū optimā doctissimāq; approbantibus diis īmortalibus ipsis ī eorū cętu locatā ad opinionē omniū mortaliū cōsecrabo. Fortassę dicat aliquis ꝓ nimio luctu delirasse Ciceronem Atq; omnis illa oratio & doctrina & exēplis & ipso loquēdi genere ꝑfecta nō ęgri sed cōstantis animi ac iudicii fuit Et hęc ipsa sentētia nullū pręfert indicium doloris. Neq; enim puto illū tam uarię tam copiose tam ornate scribere potuisse: nisi luctū eius & ratio ipsa & cōsolatio amicorū & tēporis longitudo mitigasset. Quid quod idē dicit ī libris de Republica? Idē de gloria? Nā de legibus quo ī opeř Platonē secutus leges uoluit ponere: quibus putaret usurā esse iustā & sapientē ciuitatē: de religione ita sanxit. Diuos & eos qui cęlestes habiti sūt: colunto. Et illos quos ī cęlū merita locauerūt: Herculem: Liberū: Aesculapiū: pollucē: Castorem: Quirinum. Itē in thusculanis cū diceret totū pene cęlū humano genere cōpletū: Si uero inquit scrutari uetera & ex illis ea quę scriptores grecię ꝓdiderūt eruere coner: ipsi illi maiorū gentium dii qui habenť: hinc a nobis ꝑfecti in cęlū reperienť. Quęre quorū demōstanť sepulchra in gręcia. reminiscere quoniā es iniciatus. quę tradātur mysteriis. Tū deniq; q̄ hoc late pateat: intelliges. Testatus est. uidelicet Attici cōsciētiā ex ipsis mysteriis ītelligi posse: q; omnes illi homines fuerūt: qui coluńť. & de Hercule Libero: Aesculapio: Castore: Polluce incōtanter fateńť. De Apolline ac patribus eorū. Itē de Neptūno: Vulcano Marte: quos maiorū gentiū deos appellauit: timuit aperte cōfiteri. Et idcirco ait late hoc patet: ut idem de Ioue cęterisq; antiqoribus diis ītelligamus: q̊rū memoriā si eadē rōe ueteres cōsecrauerūt: q̄ se imaginē nomēq; filię consecraturū eē dicit: ignosci merētibus pōt. credētibus ñ pōt. Quis enī tā demēs q̄ cōsēsū & placito īnumerabiliū stultorū aperiri

celum mortuis arbitreť: aut aliquē quod ipse non habeat dare alteri posse! Apud Romanos deus Iulius: qa hoc scelerato homini placuit Antonio. deus Quirinus: quia hoc pastoribus uisum ē: cū alter germani fratris extiterit: alter patriç paricida. quod si consul nō fuisset Antonius. C. Cesar pro suis in Rēpublicā meritis: & defuncti hominis honore caruisset. Et quidē cōsilio Pisonis soceri & L. Cesaris ꝓpinqui qui uetabāt funus fieri. Et Dolobellę Cōsulis q columnam in foro: id est titulū eius euertit: ac forum expiauit. Nā Romulum desiderio suis fuisse declarat Ennius: apud quē populus amissum Regē dolens hęc loquitur.

O Romule Romule dic
Qualē te patriç custodem dii genuerūt!
Tu ꝑduxisti nos intra luminis oras.
O pater O genitor patriai o sanguen diis oriūdū.

Ob hoc desideriū facilius creditū est Iulio ꝓculo mentiēti q subornatus a patribus est: ut nuntiaret plebi suę uidisse se regem humano habitu augustiorē: eūq; mādasse ad populū ut sibi delubrū fieret: se deū esse & Quirinū uocari. Quo facto & ipsi populo ꝑsuasit Romulū ad deos abiisse: & Senatū suspitiōe cedis Regię liberauit.

Ca. xvi. Qua rōe dii esse nō possūt: quos sexus discernit. Et ꝙ in naturā dei nō accidit aut sexus aut coitus: aut officiū generādi.

POteram his quę retuli esse contentus: sed supersunt adhuc multa suscepto operi necessaria. Nam quāuis ipso religionū capite destructo uniuersa sustulerim: libet tamen persequi cętera: & redarguere plenius inueteratam persuasionem. ut tandem homines pudeat suorum ac pęniteat errorum. Magnum hoc opus & homine dignum. Religionū aīmos nodis exsoluere pgo: ut ait lucretius: q q dē hoc efficere nō poterat: qa nihil ueri afferebat. Nostrū ē hoc officiū: q & uerū deū asserimus: & falsos refutamus. Illi ergo q poetas finxisse de diis fabulas opinaī: & deas fęminas esse credūt: & colūt. reuoluuntur īprudentes ad id

quod negauerant: coire illos ac parere. Nec enim fieri pôt quī duo sexus generandi causa sint instituti. Recępta uero sexuū diuersitate: non intelligunt cōsequens esse: ut cócipiant: quod ī deū cadere nō pôt. sed ut isti putāt: nā & Iouis esse filios dicunt & cęterorū deorū. Nascuntur ergo & q̊tidie quidem dii noui: nec enim uincunt̄ ab hominibus fęcunditate. Igitur deorū īnumerabiliū plena sunt oīa nullo scilicet moriente. Nā cū hominū uis incredibilis numerus sit inęstimabilis: quos tamē sicuti nascunt̄: mori necesse est: quid deorū esse tandē putemus qui tot sęculis nati sunt: īmortalesq; manserunt? cur ergo tā pauci colunt̄: nisi forte arbitramur non generandi causa: sed tantūmō capiēde uoluptatis duos esse sexus deorū & ea exercere quę homunculos & facer̄ & pati pudet. Cū uero dicant̄ aliqui ex aliquibus nati. Consequens est ut semp nascant̄. siquidem aliquādo sunt nati uel si aliquādo nasci desierunt: scire nō conuenit cur aut quādo desierint. Non illepide Seneca ī libris moralis philosophię. Quid ergo est inqt q̄re apud poetas fallacissimus Iuppiter desierit liberos tollere? Vtrum sexagenarius factus est: & illi lex Pappia fabulā īposuit? an īpetrauit ius triū liberorū: An tādē illi uenit in mentē ab alio expectes: alteri quod fęceris. Et timet ne quis sibi faciat: quod ipse Saturno? At isti qui deos asserunt: uideant quomodo respondeāt huic argumento: quod inferemus. Si duo sunt sexus deorū: sequit̄ cócubitus si coeunt: & domos habeant necesse est. Nec enī carent uirtute ac pudore ut hoc ꝓmiscue aut in ꝓpatulo faciant: sicut multa uidemus facere animalia Si domos habēt: consequēs ē ut & urbes habeāt: & quidē authore Nasone qui ait.

Plebs habitat diuersa locis hac fronte potētes.
Cęlicolę clariq; suos posuere penates.

Si habent urbes & agros igitur habebunt. Iam quis non uidet: quę sequant̄: arare illos & colere quod quidem uictus causa fit. ergo mortales sunt: quod argumentum retrouersum idem ualet. Si enim agros non habent: ne urbes quidem: Si urbes non habent ne domos quidem. Si domibus carent: ergo & concubitu. Si cócubitus ab his abest: & sexus femineus

In diis autem uidemus & feminas esse: ergo dii non sunt. Dissoluat hoc argumentū si quis pōt. Ita enī res rem seqt̄ ut hec ultima necesse sit cōfiteri. Sed ne quidē illud dissol uet aliquis ex duobus sexibus alter fortior est alter infir mior. Robustiores enī mares sunt: femine ībecilliores. Im becillitas autē non cadit in deū: ergo nec femineus sexus. Huic additur superioris argumenti cōclusio: ut dii non sint: quoniā in diis & femine sunt.

Ca. xvii. Quod Stoici fidē historiarū & poe tarū figmenta inani physica rōe puertunt. & que miserie & turpitudines de diis referant̄.

OB has rationes Stoici alio uersus deos interpretantur Et quia non preuidēt: quid sit in uero: conāt̄ eos cū rerū naturaliū ratione cōiungere: quos Cicero secutus de diis ac religionibus eorū hanc sententiā tulit. Videtis ne igit̄ ut a Physicis rebus bn̄ atq; utiliter inuentis tractat ra tio ad cōmenticios ac fictos deos que res genuit falsas opi niones erroresq; turpulentos superstitiones pene aniles. & forme enī deorum nobis & etates & uestitus ornatusq; nō sunt. Genera preterea: cōiugia: cognationes oēs: omniaq; traducta ad similitudinē ībecillitatis humane. Quid pla nius? quid uerius dici pōt? Romane philosophie princeps: & amplissimo sacerdotio preditus cōmētitios ac fictos de os redarguit. quorū cultus superstitiones pene aniles esse testat̄. falsis opinionibusq; erroribusq; turbulentis īplicatos esse homines querit̄. Nā totus liber tertius de natura deo rum oēs funditus religiones euertit. ac delet. Quid ergo a nobis expectat̄ amplius? Nū eloquētia superare possumus Ciceronē? minime id quidē: sed fiducia illi defuit ignoran ti ueritatem: quod ipse simpliciter in eodem opere cōfitet̄ Ait enim facilius se posse dicere quid non sit: quam quid sit: hoc est falsa se intelligere: uera nescire. Clarum est igit̄ homines fuisse illos: qui dii putantur. Et eorum memori am post mortem consecratam. ideo etiam etates diuerse sunt. Et certe imagines singulorum q; in eo habitu &

ętate singulorum simulachra configurata sunt: in q̃ queq̃ mors dephẽdit. cõsideremus si placet erũnas ifęliciũ deorũ Isis filium perdidit. Ceres filiam expulsam & per orbem terrę iactatã: Latona uix insulã paruã in qua pareret ĩuenit Deũ mater & amauit formosum adolescentẽ & eundẽ cũ Pellice deprehẽsum ex sectis uirilibus semiuirũ reddidit. Et nunc a Gallis sacerdotibus sacra eius scelebrant̃. Iuno Pellices acerrime psecuta est: quia parere ipsa nõ potuit ex fratre. Insulã Samũ scribit Varro prius Partheniã nominatã: q̃ ibi Iuno adoleuerit. ibiq̃ etiã Ioui nupsit. Itaq̃ nobilissimũ & antiquissimũ tẽplũ eius ẽ. Sami: & simulacrũ ĩ habitu nubentis figuratũ. & sacra eius anniuersaria nuptiarũ ritu celebrant̃. Si ergo adoleuit: si fuit uirgo primo: postea mulier: hominẽ fuisse: qui nõ intelligit pecudẽ se fatet̃. Quid loquar obscęnitatẽ Veneris omnibus pstitutę libidinibus: non deorũ tantũ: sed & hominũ. Hęc eni ex famoso Martis stupro genuit Hermoniã: ex Mercurio Hermaphroditũ qui est natus Androgynus. Ex Ioue cupidinẽ. Ex Anchisa Eneã. & Butę Erycem. Ex Adone quidẽ nullũ potuit: qui etiã tũ puer ab apro ictus occisus ẽ: quę prima ut in historia sacra continet̃: artẽ meretriciã ĩstituit. autorq̃ mulieribus in Cypro fuit: uti uulgo corporũ quęstũ faceret. Quod idcirco ĩperauit: ne sola pręter alias mulieres ĩpudica & uirorũ appetẽs uideret̃. Etiã ne habet hęc aliquid numinis: cuius plura numerant̃ adulteria: q̃ ptus! Sed ne ille quidẽ uirgines illibatã castitatẽ seruare potuerunt. Vnde eni putemus Erichthoniũ esse natũ! An ex terra: ut poetę uideri uolunt. At res ipsa clamat. Nã cũ Vulcanus diis arma fęcisset: eiq̃ Iuppiter optionem dedisset pręmii quod uellet postulandi: iurassetq̃ ut solebat p infernã paludẽ: se nihil negaturũ: tũ faber claudus Mineruę nuptias postulauit. Hic Iuppiter optimus maximus tanta religione constrictus abnuere non potuit: Mineruã tñ monuit repugnare pudiciciãq̃ defendere. tũ in illa colluctatiõe Vulcanũ in terrã pfudisse aiunt semẽ: unde sit Erychthonius natus. Idq̃ illi nomẽ ĩpositũ. απο του εριδοσ και χθονοσ. i. ex certamine atq̃ humo. Cur igit̃ uirgo eũ puerũ cũ

| p

dracone conclusũ & obsignatũ tribus uirginibus Cecro-
pidis cõmẽdauit: euidẽs ut opinor ĩcęstũ quod nullo mõ
possit colorari. Altera cum pene amatorem suum pdidis-
set qui erat. Turbatis distractus equis: Prestantissimũ me
dicũ Aesculapiũ curando iuueni aduocauit. eũq; sanatũ.
Secretis alma recondit
Sedibus. & Nymphę: ęgerię: nemoriq; relegat:
Solus ubi in siluis Italis ignobilis ęuum
Exigeret. uersoq; ibi nomine uirbius esset Quid sibi uult
hęc tã diligẽs tã sollicita curatio? Quid secretę sedes? Quid
relegatio uel tã lõge: uel ad mulierẽ: uel ĩsolitudinẽ? Quid
deinde nominis cõmutatio? Postremo quid equorũ tã pti
nax abominatio: Quid significant hęc oĩa: nisi conscientiã
stupri: aut amorẽ minime uirginalẽ? Erat plane: cur tantũ
laborẽ pro tã fideli iuuene susciperet: quia amanti nouercę
obsequium pernegarat

Ca. xviii Quomodo refellant̃ ii qui
deos esse factos ex hominibus mẽtiant̃

HOc in loco refellendi sunt etiã ii qui deos ex homini
bus esse factos nõ tantũ fatent̃: sed ut eos laudent: etiã
gloriant̃ aut uirtutis gratia ut Herculẽ. Aut munerum: ut
Cererem ac Liberũ. aut artium repertarũ ut Aesculapium
uel Mineruã. hęc uero q̃ inepta sint: quãq; nõ digna prop-
ter quę homines inexpiabili se scelere cõtaminent: hostesq;
deo uero fiant: quo cõtẽpto mortuorũ sacra suscipiũt: ex
singulis rebus ostendã. uirtutẽ esse dicunt: quę hominẽ tol
lat in cęlũ: nõ illam de qua philosophi dixerunt: quę posi-
ta est in bonis animi. sed hãc corporalẽ quę dicit̃ fortitu-
do. quę quoniã pręcipua in hercule fuit: immortalitatẽ me
ruisse creditur. Quis tã stulte ineptus est: ut corporis ui-
res diuinum uel etiã humanũ bonum iudicet: cum sint &
maiores pecudibus attributę: & uno morbo sępe frangan
tur. uel ipsa senectute minuant̃: & corruant. Itaq; idem ille
cũ deformari ulceribus toros suos cerneret: nec sanari se
uoluit: nec senẽ fieri: nequãdo seipso minor aut deformior

uideret·Hunc ergo qui uiuū seipsum cōbusserat:ascendis-se in celum putauerunt. eaq; ipsa quę stultissime admirati sunt:simulacris & imaginibus expressa & consecrata posu erunt.ut imppetuū uanitatis eorū monumenta persisterēt qui ob necē bestiarū deos fieri credidissent.Sed hęc gręco rū fortasse culpa sit:qui res leuissimas pro maximis semp habuerunt.Quid nostri:num sapientiores:qui athleticā q dem uirtutē cōtēnunt:quia nihil obest:sed regiā quia late solet nocere:sic admirant̄ ut fortes & bellicosos duces ī de orū cętū locari arbitret̄.Nec esse ullā aliā ad īmortalitatem uiā:q̄ exercitus ducere:aliena uastare:urbes delere:oppida excidere:liberos populos aut trucidare:aut subiicere ser-uituti:uidelicet quo plures homines afflixerint:spolia-uerint:occiderint:eo se nobiliores & clariores putāt:& in-anis glorię specie capti sceleribus suis nomē uirtutis ipo nunt.Iā mallē ut a ferarum cędibus deos sibi fingerent:q̄ īmortalitatē tā cruentā ꝓbarēt.Si quis unū hominē iugu-lauerit:ꝓ cōtaminato ac nefario habet̄.nec ad terrenū hoc domiciliū deorū admitti eū fas putant.Ille autē qui īfini ta hoīnū millia trucidauerit:cruorē cāpos īundauerit:fluī na īfęcerit:n̄ mō ī tēplū sed etiā ī cęlū admittit̄·apud enniū sic loqt̄ Aphricanus Si fas cedēdo cęlestia scādeř cuiq̄ ē. Mi soli cęli maxima porta patet. Scilicet quia magnā par tē generis humani extinxit ac perdidit·O quantis in tene-bris Aphricane uersatus es.uel potius o poeta qui p cędes & sanguinē patere in cęlū ascēsum putaueris.Cui uanitati & Cicero assentit. Est uero inqt Aphricane.nā & Herculi eadem uia ista patuit·tanq̄ ipe plane cū id fieret:ianitor fu erit in cęlo.Equidem statuere non possum:dolēdū ne po tius an ridendū putē:cum uideā & graues & doctos & ut sibi uidentur.sapientes uiros:in tā miserandis errorū fluc tibus uolutari Si hęc est uirtus quę nos immortales facit: mori equidem malim:q̄ exitio esse q̄plurimis. si aliter pa-rari īmortalitas nō pōt:nisi p sanguinē: quid fiet si oēs in cōcordiā cōsenserit:Quod certe fieri poterit:si pniciōso & īpio furorē ꝓiecto īnocētes eē ac iusti uelint.Nū igit̄ nemo erit cęlo dignus:nū pibit uirtus qa hoībus ī hoīes sęuire

non dabit᷑. Sed isti qui euersiones urbium populorumq̀ summam gloriam computãt: otium publicum non ferẽt: rapient: sęuiẽt: & iniuriis ĩsolenter illatis humanę societatis fędus irrumpent: ut habere hostẽ possint: quẽ sceleratius deleant: q̃ lacessierint. Nunc ad reliq̃ pergamus. Nomẽ de orũ Cereri ac Libero traditio munerũ fęcit. Possum diui nis docere litteris uinũ atq̀ fruges ante ꝓgeniẽ cęli atq̀ Sa turni fuisse ĩ usum hominũ. sed ab his sane ĩuenta esse fin gamus. Num põt plus uideri aut maius collegisse fruges: hisq̀ fractis panẽ facer̃ docuisse. aut uuas de uitibus lectas expressisse: uinũq̀ fecisse: q̃ fruges ipsas aut uites generasse aut protulisse de terra. Reliquerit hęc sane deus humanis ingeniis eruenda: tñ fieri non põt: quin ipsius sint oĩa: qui tribuit sapientiã homini ut ĩueniret & ipsa illa quę possẽt inueniri: ꝑmus inuenit. Artes quoq̀ suis inuentoribus im mortalitatẽ peperisse dicunt᷑: ut Esculapio medicina: Vul cano fabrica: Colamus igit᷑ & illos: q fullonicã sutrinãq̀ docuerunt. Cur autẽ figulinę repertori honos non habet᷑: An quia isti diuites uasa Samia contẽnunt: Sunt & alię ar tes quarũ reptores humanę uitę plurimũ ꝓfuerũt. Cur nõ etiã illis attributa sunt tẽpla: sed nimirũ Minerua est quę oẽs repperit. Ideo illi opifices supplicãt. Ergo ab his sordi bus Minerua ascendit in cęlũ. Est uero causa: cur quisq̃ derelinquat eũ: qui terrã cũ animantibus: cęlũ cũ astris & luminibus exorsus ẽ: ut eam uenerer᷑: quę telã docuit ordi ri. Quid ille qui uulnera in corporibus sanare docuit: Nũ põt esse pręstãtior: q̃ qui corpora ipsa formauit: sentiendi ac uiuendi rationẽ dedit: Herbas deniq̀ & cętera qbus me dendi ars constat excogitauit: ac ꝓtulit.

Ca. xix. Quod deos uanos & deũ uerũ nemo simul potest colere.

T enim dicet aliqs & huic sũmo q fęcit oĩa & illis q parti ꝓfuerũt: suã uenerationẽ esse tribuendã. Primũ nec factũ ẽ unq̃: ut qui hos colit: etiã deum coluerit: neq̀ fieri põt: quoniam si honos idem tribuitur aliis ipse ideo

nō colitur:cuius religio est illum esse unum ac solum de um credere. Clamat summus Poeta eos oēs qui inuētas ui tam excoluere per artes apud inferos esse. ipsumq; illū me dicinę repertorē talis & artis ad stygias undas fulmine es se detrusum ut intelligamus q̄ntum ualeat pater omnipo tens: qui & deos fulminibus extinguat. sed homines īgeni ose hanc secum habebant fortasse rationē q̄a deus fulmina ri nō pōt: apparet nō esse factum. īmo uero quia factum est apparet hominē fuisse nō deum. Mēdacium enī poetarum nō in facto ē: sed ī noīe. Metuebāt enī malum si cōtra pub licā p̄suasionē faterent̄: quod erat uerum. Quod si hoc cō stat inter ipsos ex hominibus deos factos: cur ergo nō cre dunt Poetis. siquādo illorū fugas & uulnera: & mortes: & bella: & adulteria describunt: Quibus ex rebus ītelligi da tur: nō potuisse ullo pacto fieri deos: quia ne homines qui dē ꝓbi fuerunt: eaq; in uita sua gesserunt: quę mortem pa riunt sempiternam.

Ca. xx. De propria Romanorum religione.

Ex[illegible]o nunc ad proprias Romanorum religiones: quo niam de cōmunibus dixi. Romuli nutrix lupa hono ribus ē affecta diuinis. Et ferrē si animal ipsum fuisset: cu ius figuram gerit Cuius author est Liuius. Larentię esse si mulacrū & q̄dem non corporis: sed mentis ac morum. Fu it enī faustuli uxor: & propter uulgati nominis utilitatē Lupa inter pastores nuncupata est: unde etiā lupanar dici tur. exemplum. s. Athenienslum in ea figurandi Romani secuti sunt. apud quos meretrix quedā nomīe Lęena cum Tyrannum occidisset: quia nephas erat simulacrum con stitui meretricis in tēplo: animalis effigiem posuerunt: cu ius nomen gerebat. Itaq; ut illi monumentum ex nomine: sic isti ex professione fęcerunt. Huius nominis etiā dies fes tus dicatus est: & larentinalia cōstituta. Nec hanc solā Ro mani meretricem colunt: sed Faulam quoq; quam Hercu lis scortum fuisse Verrius scribit. Iam quanta ista īmorta litas putanda sit: quam etiam meretrices assequant̄. Flora cum magnas opes ex arte meretricia quęsiuisset populum

Romanum scripsit heredem: certamq; pecuniam reliquit: cuius ex annuo foenore suus natalis dies celebraret: editõe ludorum quos appellãt Floralia. Quod quia senatui flagitiosum uidebatur: ab ipso nomine argumentũ sumi placuit: ut pudende rei quedã dignitas adderet. Deam finxerũt esse que floribus presit: eamq; oportere placari: ut fruges cum arboribus aut uitibus bene ꝓspereq; florescerent Eum colorem secutus ĩ fastis poeta non ignobilem nympham narrauit: que sit cloris uocitata: eamq; zephyro nuptã quasi dotis loco id accepisse muneris a marito: ut haberet omnium florum potestatẽ. Honeste quidẽ ista dicunt: sed inhoneste turpiterq; credunt. Non debent: cũ ueritas queritur: huiusmodi nos uelamenta decipere. Celebrant ergo illi ludi cum omni lasciuia conuenientes memorie meretricis. Nam preter uerborum licẽtiã quibus obscenitas omnis effunditur: exuuntur etiã uestibus populo flagitãte meretrices: que tũc mimorum funguntur officio: & in conspectu populi usq; ad sacietatem ĩpudicorum luminũ cũ ĩpudendis motibus detinentur. Cloacine simulacrum in cloaca maxima repertum Tatius consecrauit: & qa cuius esset effigies ignorabat: ex loco illi nomen ĩposuit. Pauorẽ Palloreq; Tullus Hostilius figurauit: & coluit. Quid de hoc dicã: nisi dignum fuisse qui semp deos suos sicut optari solet: presentes haberet. Ab hoc illud. M. Marcelli de consecratione honoris atq; uirtutis honestate nominũ differt. re congruit. Eadem uanitate mentem quoq; inter deos collocauit Senatus. quam ꝓfecto si habuisset eiusmodi sacra nunq̃ suscepisset. Magnum Cicero audaxq; concilium suscepisse greciam dicit: q cupidinum & amorum simulacra in gymnasiis consecrasset: adulatus est uidelicet Attico: & irrisit hominem familiarem. Non est enim illud magnum aut omnino consilium dicẽdum fuit. Sed impudicorum hominũ perdita & deplorata nequicia: qui liberos suos quos erudire ad honesta deberent prostituerũt libidini iuuentutis: a quibus flagitiorum deos & in illis potissimũ locis ubi nuda corpora corruptorum luminibus patent: & in illa coli etate uoluerunt: que simplex &

improuida prius irretitur:& ĩ laqueos potest cadere:q̄ ca
uere. Quid mirũ si ab hac gente uniuersa flgitia manarũt:
apud quam ipsa uitia religiosa sunt:eaq; non modo nõ ui-
tantu:erũ etiam colunt. Et ideo huic sententię tanq̃ Grę-
cos prudentia uinceret:adiecit. Virtutes enim oportet nõ
uitia consecrari. Quod si recipis o. M. Tuli: non uides fo
re ut irrũpant uitia cũ uirtutibus:quia mala bonis adhę-
rent. & in animis hominũ potentiora sunt:quę si uetas cõ
secrari:respondebit tibi illa eadẽ Gręcia se alios deos colẽ
ut prosint:alios ne noceant. Hęc enĩ semp accusatio ẽ eorũ
qui mala sua pro diis habent: ut Romani Rubiginẽ. ac Fe
brem. si ergo uitia consecranda non sunt:in quo tibi assen
tior:ne uirtutes quidem. Nõ enim p se sapiunt. aut sentiũt
neq; intra parietes aut ędiculas luto factas:sed ĩtra pectus
collocandę sunt. & interius comprehendendę ne sint fabu
lę:si extra hominem fuerint collocatę. Itaq; preclarã illã le
gem tuam derideo quã ponis his uerbis. Ast illa propter
quę datẽ homini ascensus in cęlũ: mentem: uirtutẽ: pietatem
fidem earũq; laudũ delubra sunt. Atq hęc separari ab ho
mine non possunt. Si enim colẽda sunt:in homine ipo sint
necesse est. Si autẽ sunt extra hominem: quid opus ẽ ea co
lere:quibus careamus. Virtus colenda est non imago uir
tutis. & colenda est nõ sacrificio aliquo: aut thure aut pre
catione sollemni:sed uoluntate sola atq; ꝓposito. Nam qd
est aliud colere uirtutem: nisi eam comprehendere animo
& tenere? Quod unusquisq; simul ac cępit uelle: consequitẽ
Hic solus uirtutis est cultus. nam religio & ueneratio nul
la alia nisi unius dei tenenda est. Quid igitẽ opus est o uir
sapientissime superuacuis extructionibus loca occupare:
quę possin humanis usibus cedere? Quid sacerdotes con
stituere uana & insensibilia cultuoros? Quid ĩmolare uic-
timas? Quid tãtos sumptus uel fingendis uel colẽdis ima
ginibus impenderẽ? Firmius & ĩcorruptius tẽplũ ẽ pectus
humanũ. hoc potius ornetẽ. hoc ueris illis numinibus im-
pleatur. Has ergo falsas consecrationes sequitẽ: quod neces
se ẽ. Qui enĩ uirtutes sic colunt: id ẽ qui umbras atq; ima
gines uirtutum cõsectantẽ: ea ipa quę uera sunt: tenere non

possunt. Itaq nulla in quoq uirtus est: uitiis ubiq domi nantibus nulla fides: uno oĩa p se quoq rapiente. nulla pi etas nec cõsanguineis nec parentibus parcente auaricia. & cupiditate in uenenũ & ferrũ ruente. nulla pax nulla con cordia publice bellis seuientibus: priuatis ĩimiciciis usq ad sãguinẽ furẽtibus. nulla pudicicia libidinibus effrenatis omnẽ sexũ & oẽs corporis ptes cõtaminãtibus: nec tñ desi nũt: ea colere quę fingũt & oderũt. Colũt enĩ thure ac sum mis digitis: quę sensibus ĩtimis colere debuerũt: qui error oĩs ex illius principalis ac sũmi boni ignoratõe descẽdit. Vrbe a Gallis occupata obsessi in capitolio Romani cũ ex mulierũ capillis tormenta fęcissent: ędẽ Veneri Calue fęce rũt. Nõ igiť intelligunt q̃uane sint religiones: uel ex eo ip so q eas his ieptiis cauillanť. A Lacedęmoniis fortasse di dicarant deos sibi ex euentis fingeř. Qui cũ Messenios ob siderent & illi furtim deceptis obsessoribus egressi ad diri piendã Lacedęmonẽ cucurrissent: a Spartanis mulieribus fusi fugatiq sunt. Cognitis autẽ hostiũ insidiis Lacedęmo nii sequębanť. His armatę mulieres obuiã lõgius exiuerũt quę cũ uiros suos cernerent parare se ad pugnã: quod pu tarent Messenios esse: corpora sua nudauerũt. At illi uxo ribus cognitis & aspectu in libidinẽ concitati sicut erant armati: permixti sunt utiq pmiscue. Nec enĩ uacabat dis cernere. sic iuuenes ab iisdem antea missi cũ uirginibus: ex quibus sunt pthenii nati: Propter huius facti memoriam ędem Veneri armatę simulacrũ posuerũt. Quod tametsi ex causa turpi: tñ honestius uideť armatã Venerẽ cõsecras se: q̃ caluã. Eodẽ tẽpore Ioui quoq Pistori ara apposita ẽ: q eos in quiete monuisset: ut ex omni frumento quod ha berent: panẽ facerẽt: & hostiũ castra iactarent eoq facto so luta esset obsidio: desperantibus Gallis ĩopia subigi posse Romanos quę ista religionũ derisio ẽ? si eorũ defensor essẽ quid tã grauiter queri possem: q̃ deorũ nomen ĩtantũ ue nisse cõtẽptũ: ut turpissimis nominibus ludibrio habeať? Quis nõ rideat Fornacem deã? uel potius doctos uiros ce lebrandis Fornacibus operari? Quis cũ audiat deã Mu tam: tenere risum queat? Hanc esse dicunt ex qua sint nati

Lares: & ipsā Larā nominãt uel Larundā. Quid prestar colenti pōt: que loqui non pōt! Colit & Ceca: que herculi fecit indiciū de furto boū: diuinitatē cōsecuta quia perdidit fratrē Et Cunina que infantes tuet ac fascina sūmouet Et stercutus qui stercorandi rationē pmus īduxit. Et tutinus in cuius sinu pudēdo nubētes persident: ut illarum pudicitiā prior deus delibasse uideat. Et mille alia portenta ut iam uaniores qui hec colenda susceperint: q egyptios esse dicamus: q monstrosa & ridicula quedā simulacra uenerant. & colunt. hec tamē habent aliquā imaginē. Quid qui lapidē colunt informē atq rudē cui nomē erat Terminus! Hic ē quē p Ioue Saturnus dicit deuorasse. nec īmerito illi honos tribuit. Nā cū Tarquinus Capitoliū facere uellet: eoq in loco multorū deorū sacella essent: consuluit eos per auguria: utrū Ioui cedere uellent. & cedentibus ceteris solus Terminus mansit. Vnde illū Poeta Capitoli immobile saxum uocat. Iā ex hoc ipso q̄ magnus Iuppiter inuenitur: cui nō cessit lapis: ea fortasse fiducia q illū de paternis faucibus liberauerat. Facto itaq Capitolio supra ipsum Terminum foramem est ī tecto relictū ut qa nō cessērat: libero celo frueret quo ne ipsi quidem fruebantur: q lapidē frui putauerūt. Et huic ergo publice suplicat q̄ si custodi finiū deo: qui nō tantū lapis sed etiā stipes īterdū ē. Quid de is dicā: qui colunt talia: nisi ipos potissimū lapides ac stipites esse.

Ca. xxi. De sacrificiis & mysteriis eorū.

D Iximus de dis ipsisq colunt. Nūc de sacris ac mysteriis eorum pauca dicenda sunt Apud cyprios humanā hostiā Ioui Teucrus īmolauit. Idq sacrificiū posteris tradidit: quod est nuper Hadriano īperante sublatum Erat lex apud Tauros īhumanā & ferā gentem uti Diane hospites īmolarent: & id sacrificiū multis tēporibus celebratū est. Galli Esum atq Theutantē humano cruore placabant. Ne latini quidē huius īmanitatis expertes fuerunt Siquidē latialis Iuppiter & nūc sanguine colit humano. Quid ab his boni precat: q sic sacrificant! Aut quid tales

dii hõminibus prestare possunt: quorum penis ꝓpiciant̃?
Sed de Barbaris non est adeo mirandũ: quorũ religio cũ
moribus congruit. Nostri uero qui semp mansuetudinis
& humanitatis gloriã sibi uẽdicarunt: nonne sacrilegis his
sacris ĩmaniores reperiunt̃? Hi enĩ potius scelerati sunt ha
bẽdi: qui cũ sint liberaliũ disciplinarũ studiis expoliti ab
humanitate desciscunt: q̃ qui rudes & ĩperiti ad mala faci
nora bonorũ ignoratione labunt̃. Apparet tñ antiquũ esse
hunc ĩmolandorũ hominũ ritũ Siquidẽ Saturnũ in Latio
eodẽ genere sacrificii cultus ẽ. nõ quidẽ ut homo ad aram
ĩmolaret̃: sed uti in Tyberin de ponte Miluio mitteretur
Quod ex responso quodã factitatũ Varro author ẽ. Cuius
responsi ultimus uersus ẽ talis. και κεφαλασ κρονϊδη και
τωπατρϊ πεμπετεφωτα. id est Et capita Saturno. & patri
mittite hominẽ. Quod quia uideret̃ ambiguũ: & fax illi &
homo iaci solet. Verũ id genus sacrificii ab Hercule cum
ex Hispania rediret: dicit̃ esse sublatũ. ritu tñ ꝑmanente ut
ꝓ ueris hominibus imagines iacerent̃ ex scypro: ut Oui-
dius in fastis docet.
Donec in hec uenit Tirynthius arua. quot annis
Tristia Leucadio sacra parata modo.
Illũ stramineos in aquã misisse Quirites
Herculis exẽplo corpora falsa iace. Hec sacra Vestales uir-
gines faciunt: ut ait idem.
Tum quoq; priscorũ uirgo simulacra uirorũ.
Mittere roboreo scypria põte solet. Nã de ĩfantibus qui
eidẽ Saturno ĩmolabant̃ propter odiũ Iouis: qd dicã? Nõ
ĩuenio tã barbaros tã ĩmanes fuisse homines: ut paricidiũ
suũ id est tetrũ atq; execrabile humano generi facinus sa
crificiũ uocarent. cũ teneras atq; innocẽtes aĩmas que max
ime ẽ etas parẽtibus dulcior: sine ullo respectu pietatis ex
tinguerent. ĩmanitatẽq; omniũ bestiarũ que tamẽ fetus su
os amant. feritate superarẽt. O demẽtiã insanabilẽ. quid il
lis isti dii amplius facere possent: si essent iratissimi: q̃ faci
unt ꝓpicii? Cũ suos cultores paricidiis inquinant: orbitã
tibus mactant: humanis ẽsibus spoliãt: Quid põt esse his
hominibus sancti? Aut quid in profanis locis facient: qui

inter aras deorũ sũma scelera cõmittũt! Postẽnius Festus in libris historiarũ per satyram refert Carthaginenses Saturno humanas hostias solitos immolare: & cũ uicti essẽt ab Agathocle Rege Siculorum iratũ sibi deum putauisse. itaq; ut diligentius piaculũ soluerent ducentos nobilium filios immolasse:

Tantũ religio potuit suadere malorum
Quę peperit scelerosa atq; ĩpia facta. Cur ergo clementissimi homines illi sacrificio cõsulebãt: cũ tantã partẽ ciuitatis occiderent: quantã fortasse ne Agathocles quidẽ uictor occiderat. Ab isto genere sacrorũ non minoris ĩsanię iudicanda sunt publica illa sacra: quorũ altera sũt Matris deum in quibus homines suis ipsi uirilibus litãt. Amputato enim sexu nec uiros se nec fęminas faciũt. Alia Virtutis quã eandẽ bellonã uocant: in quibus sacerdotes nõ alieno sed suo cruore sacrificant. Sectis namq; humeris & utraq; manu directos gladios exerentes currunt: efferunt: insaniunt. Optime igit̃ Quintilianus in Phanatico: istud inqt si deus cogit: iratus est. etiã ne hęc sacra sunt. Nonne satius ẽ pecudũ modo uiuere: q̃ deos tã impios: tã profanos: tã sanguinarios coler̃! sed unde isti errores: & hęc tãta flagitia manauerint: suo loco differemus. Interĩ uideamus cętera quę carent scelere: ne studio insectãdi uideamur eligere peiora. Isydis Aegiptia sacra sunt: quatinus filiũ paruulũ uel perdiderit: uel ĩuenerit. Nã primo sacerdotes eius deglabrato corpore sua pectora tundunt: lamentant̃: sicut ipsa cũ perdidit: fecerat. Deinde puer ꝓducit̃ q̃si ĩuentus: & in letitiã luctus ille mutat̃. Ideo Lucanus.

Nunq̃q; satis quęsitus Osiris:
Semp enim perdunt: semper & inueniunt. Refert̃ ergo ĩ sacris imago rei quę uera gesta est: quę profecto si quid sapimus: declarat mortalem mulierẽ fuisse ac pęne orbam: nisi unicum repperisset: quod illũ ipsum Poetam minime fugit: apud quẽ Pompeius adolescens morte patris audita hęc loquitur.

Euoluam busto iã numen gentibus Isin.
Et tectũ ligno spargã ꝑ uulgus Osirin. Hic est Osiris quẽ

Serapin & Serapidem uulgus appellat. Solent enī mortuis consecratis nomina immutari: credo ne quis putet eos homines fuisse. Nam & Romulus post mortē Quirinus dictus est. Et Leda Nemesis. & Circe Marica. Et Ino postq̄ se precipitauit Leucothea. Materq; Matuta. Et Melicertes filius eius Palęmō. atq; Portunus. Sacra uero Cereris Eleusinę non sunt his dissimilia. Nā sicut ibi Osiris puer plāctu matris inquirit̄: ita hic ad incestum patrui matrimonium rapta proserpina: quā quia facibus ex Aetnę uertice accensis quęsisse in Secilia Ceres dicitur. iccirco sacra eius ardentiū tędarum iactatione celebrantur. Apud Lampsacū Priapo lethabilis uictima est asellus. Cuius sacrificii ratio in fastis hęc reddit̄: Cum dii omnes ad festum matris magnę conuenissent: epulisq; satiati noctem lusibus ducerent: quieuisse humi Vestā somnumq; cępisse: ita Priapum somno eius ac pudicitię insidiatum: sed illam intempestiuo clamore aselli quo Silenus uehebatur. excitatam. libidinē uero insidiatoris esse deceptā. Hac de causa Lampsacenos asellum Priapo quasi ī ultōnem mactare cōsueuisse. Apud Romanos uero eundem Vestalibus sacris in honorem pudicicię conseruatę panibus coronari. Quid turpius? Quid flagitiosius: quā si Vesta beneficio Asini uirgo est: At poeta fabulā finxit. Nū ergo illud est uerius: quod referūt ii: q phęnomena conscripserunt: cū de duabus cancri stellis loquūt̄ quas greci ονους uocant: asellos fuisse qui Liberū patrē transuexerint: cum amnem transire non posset: quorum alteri hoc prēmiū dederit: ut humana uoce loqueretur. Itaq; inter eum Priapumq; ortum esse certamē: de mēbri obsceni magnitudine: Priapum uictū & iratum interemisse uictorem. Hoc uero multo magis ineptum est. Sed Poetis licet quicquid uelint. Nō excutio tā deforme mysterium. nec Priapū denudo: nequid appareat risu dignū. Finxerunt hęc sane Poetę: sed necesse est alicuius maioris turpitudinis tegēdę gratia ficta sint. Quę sint ergo quęramus. At ea profecto manifesta ē. Nā sicut lunę taurus mactatur: quia similiter habet cornua: &.

Placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum:

Ne detur celeri uictima tarda deo! Ita in hoc quia magni tudo membri uirilis enormis est: non potuit ei monstro aptior uictima reperiri: q̃ quę ipsum cui mactatur posset imitari: Apud Lyndum quod ẽ oppidum Rhodi: Hercu lis sacra sunt: quorum a cęteris longe diuersus ẽ ritus. Si quidem nõ Euphemia ut Gręci appellant: sed maledictis & execratione celebrantur. Eaq; pro uiolatis habẽt: si quã do inter sollemnes ritus uel imprudenti alicui exciderit bonum uerbum. Cuius rei hęc ratio redditur: si tamen ul la esse ĩ rebus uanissimis potest: Hercules cum eo delatus esset: famemq; pateret̃: aratorem quendã aspexit operãtem: ab eoq; petere cępit: ut sibi unum bouem uenderet. Enim uero ille negauit fieri posse: quia spes sua omnis colẽdę ter rę duobus illis iuuencis niteretur. Hercules solita uiolen tia usus quia unũ accipere non potuit: utrũq; sustulit. At ille infęlix cum boues suos mactari uideret: iniuriam suã maledictis ultus est. quod homini eleganti & urbano gra tissimũ fuit. Nam dũ comitibus suis epulas apparat: dũq; alienos boues deuorat: illũ sibi amarissime conuitiantem cum risu & cachinnis audiebat. sed postq̃ Herculi diuinos bonores ob admirationem uirtutis deferri placuit a ciui bus: ei ara posita est: quã de facto βουζυγον. id est bouis iu gũ nominauit: ad quam duo iuncti boues immolarentur: sicut illi quos abstulerat aratori: eũq; ipsũ sibi constituit sacerdotem ac pręcępit ut iisdem maledictis semper in ce lebrandis sacrificiis uteret̃. q͏̃ negaret se unq̃ epulatu iucũ dius. Hęc iam non sacra sũt: sed sacrilegia ĩ quibus id fac tũ dicit̃: quod in aliis si fiat: seuerissime uindicatur. Ipsius autem Cretici Iouis sacra quid aliud: q̃ quomodo sit aut subtractus patri aut nutritus ostẽdũt. Capella enim Amal thee Nymphę quę uberibus suis aluit ĩfantem de qua Ger manicus Cęsar in Arateo carmine sic ait. Illaq; putat̃

Nutrix esse Iouis: si uere Iuppiter infans
Vbera cretęę mulsit fidissima caprę:
Sidere quę claro gratum testatur alumnum. Huius capel lę corio usum esse pro scuto Iouem contra Titanas dimi cãtem Musęus author ẽ. unde a Poetis Aegiochus noĩat̃

l jj

Ita quicqd est gestum in abscondendo puero id ipsum p imaginē gerit̃ in sacris: quod Ouidius exponit ī fastis.
Ardua iam dudum resonant tinnitibus Ide.
Tutus ut infanti uagiat ore puer.
Pars clypeos sudibus: galeas pars tundit īanes.
Hoc Curetes habent: hoc Corybantes opus.
Res latuit prisciq; manent imitantia facti.
Aera deę: comites raucaq; terga mouent.
Cymbala pro galeis pro scutis tympana pulsant.
Tibia dat phrygios: ut dedit ante modos. Hanc totā opinionem quasi a Poetis fictam Salustius respuit: uoluitq; īgeniose interpretari: Cur altores Iouis dicantur Curetes fuisse sic ait: quia principes diuini intelligendi fuerūt: uetustatem ut cętera in maius componentem altores Iouis celebrauisse. Quantū errauerit homo eruditus iā res ipsa declarat. Si enim princeps est Iuppiter: & deorum & religionū si ante illum nulli dii colebant̃ uulgo. quia nondū nati fuerant: qui colunt̃: apparet. Curetes ex diuerso principes fuisse diuini non intelligendi: per quos error omnis inductus est: & dei ueri memoria sublata. Ex ipsis itaq; mysteriis & cęrimoniis intelliger̃ debuerūt hominibus se mortuis supplicare. Nō igit̃ exigo ut aliqs poetarū fictōnibus credat: qui hos mentiri putat: pontificū ipsorū scripta cōsideret: & quicqd est litterarū ad sacra pertinentiū reuoluat: plura fortasse q̄ nos afferimus: inueniet: in quibus ītelligat inania inępta dementia esse omnia: quę pro sanctis habent̃. Si quis autem percępta sapientia deposuerit errorem profecto ridebit ineptias hominū pęne dementiū. illos dico q inhonesto saltatu tripudiāt: uel q nudi uncti coronati aut psonati aut luto obliti currūt. Quid de scutis iā uetustate putridis dicā? Quę cū portāt deos ipsos se gestare humeris suis arbitrāt̃. Nā Furius Bibaculus īter pręcipua pietatis exēpla numerant̃. Qui cū prętor esset: tamē lictoribus pręeuntibus Ancylle portauit: cū haberet Magistratus officio uacationē. Nō ergo ille Furius sed plane furiosus fuit: q Pręturā hoc ministerio se putauit ornare. Merito igitur cū hęc a uiris non imperitis ac rudibus fiant:

Lucrecius exclamat.
O stultas hominũ mentes: o pectora cęca:
Qualibus in tenebris uitę quãtisq; periclis
Degitur: hoc ęui quodcunq; est. Quis hęc ludibria nõ derideat qui habeãt aliquid sanitatis? Cũ uideat homines uelut mente captos ea serio facere quę si quis faciat ĩ lusu nimis lasciuus & ineptus esse uideatur.

Ca. xxii. Quis author prędictarũ uanitatũ ĩ Italia apud Romanos fuerit. & quis apud alias gẽtes.

Arum uanitatum apud Romanos author & constitutor Sabinus ille Rex qui maxime animos hominũ rudes atq; imperitos nouis superstitionibus implicauit. quod ut faceret aliqua cum authoritate: simulauit cũ dea Aegeria nocturnos se habere cõgressus. Erat quędã speluca popaca in nemore Aricino: unde riuus pemni fõte manabat. Huc remotis arbitris se inferre cõsueuerat: ut mentiri posset monitu deę coniugis ea sacra populo se tradere quę acceptissima diis essent. uidelicet astutiã Minois uoluit imitari: qui se in antrũ Iouis recõdebat: & ibi diu moratus lęges tanq̃ sibi a Ioue traditas afferebat: ut homines ad parendũ nõ modo imperio: sed etiã religione cõstringeret. Nec difficile sane fuit persuadere pastoribus. Itaq; Põtifices Flamines: Salios Augures creauit. deos per familias descripsit. sic noui populi feroces animos mitigauit: & ad studia pacis a rebus bellicis auocauit. Sed cũ alios falleret seipsum tñ non fefellit: nã post annos plurimos Cornelio & Bebio Consulibus in agro Scribę Petilii sub ianiculo arcę duę lapideę sunt repertę a fossoribus quarũ ĩ altera corpus Numę fuit: in altera septem latini libri de iure Pontificio. Item gręci totidem de disciplina sapientię scripti: quibus religiones non eas modo quas ipse instituerat: sed oẽs pręterea dissoluit. Quare ad Senatũ delata: decretũ est: ut hi libri abolerẽtur. Ita eos. Q. Petilius Prętor Urbanus in contione populi cõcremauit. Insipienter id quidẽ. Quid enim profuit libros esse combustos: cũ hoc ipsum q᷑ sunt ideo cõbusti: qa religionibus derogabãt: memorie sit tradi

tũ. Nemo ergo tunc in Senatu nõ stultissimus. Potuerunt enĩ & libri abolere: & res tñ in memoriã nõ exire. Ita dum uolũt & posteris approbare quanta pietate defenderit religiones: authorẽ religionũ ipsarũ testando minuerunt. Sed ut Pompilius apud Romanos institutor ineptarũ religionũ fuit sic ante Pompiliũ Faunus in latio qui & Saturno auo nefaria sacra constituit: & Picum patrẽ inter deos honorauit: & sororẽ suã Sentam Faunam eandẽq; coniugẽ consecrauit. quã C. Bassus fatuã nominatã tradit: q mulieribus fata canere cõsueuisset: ut Faunus uiris. Eandẽ Varro scribit tantę pudicitię fuisse: ut nemo eã quoad uixerit: pręter suũ uirũ mas uiderit: nec nomẽ eius audierit. Iccirco illi mulieres in operto sacrificant: & bonã deã nominãt. Et C. Sex. Clodius ĩ eo libro quẽ gręce scripsit: refert Fauni hãc uxorẽ fuisse quę q̃a cõtra morẽ decusq; regiũ clã uini ollã ebiberat: & ebria facta erat: uirgis myrteis a uiro usq; ad mortẽ cęsam. Postea uero cũ eũ facti sui peniteret: & desiderĩũ eius ferre non posset: diuinũ illi honorẽ detulisse: iccirco in sacris eius obuolutã uini amphorã poni. Reliquit ergo posteris Faunus quoq; nõ parũ erroris: quẽ tñ prudentes quiq; pspiciũt. Nã Lucillius eorũ stultitiã q simulacra deos putant esse: deridet his uerbis.

Terricolas Lamias Fauni quas Pompiliiq;
Instituere Numę. tremit has. Hic oĩa ponit
Vt pueri ĩfantes credunt signa omnia ahęna
Viuere: & esse homines: sic isti oĩa ficta
Vera putãt. credunt signis cor inesse ahęnis:
Pergula pictorum. Et cętera.

Poeta q̃dem stultos homines infantibus cõparauit: at ego multo ĩprudẽtiores esse dico Illi enĩ simulacra hoĩes putãt esse: hi deos. Illos ętas facit putare quod ñ ẽ: hos stultitia. Illi utiq; breui desinũt falli horũ uanitas & delirat sẽp & crescit. Sacra liberi pr̃is p̃mus Orpheus ĩduxit ĩ gręciã p̃musq; celebrauit in mõte Boetię Thebis: ubi Liber natus ẽ pximo. q cũ frequẽter citharę cantu psonaret: Cithęron appellatus est. Ea sacra etiã nũc Orphica nominãt: ĩ quibus ipse postea dilaceratus & carptus ẽ & fuit per eadem fere tempora quibus Faunus. Sed

quis ętate pręcesserit dubitari potest: siquidem per eosdē annos Latinus Priamusq; regnauerunt. Item patres eorū Picus & Laomedon. quo regnante Orpheus cum Argonautis ad Iliensium littus accessit. Procedamus igitur ulterius: & quęramus quis omnino colendorum deorum ꝑmus author extitit. Didymus in libris ἐξηγήσεως πινδαρικῆς. id est expositionis pindaricę.. Melissea Cretensium Regem primum diis sacrificasse ac ritus nouos sacrorūq; pompas introduxisse. Huius duas fuisse filias: Amaltheā & Melissam: quę Iouem puerū caprino lacte ac melle nutrierunt. Vnde poetica illa fabula originem sumpsit: aduolasse apes atq; os pueri melle complesse. Melissam uero a patre primam sacerdotem Matri Magnę constitutam: Vnde adhuc eiusdem Matris Antistites Melisse nuncupantur. Historia uero sacra testatur ipsum Iouem postq̄ rerum potitus est: in tantam insolentiam uenisse: ut ipse sibi phana multis in locis constitueret. Nam cum terras circuiret: in quācunq; regionem uenerat: Reges Principes ue populorum hospicio sibi & amicicia copulabat: & cum a quoq; digrederetur: uidebat sibi phanum creari hospitis sui nomine: quasi ita posset amicicię & fęderis memoria cōseruari. Sic constituta sunt templa Ioui Athabirio Ioui Labriando. Athabyrius enim & Labryādus hospites eius atq; adiutores in bello fuerunt. Itē Ioui Laprio. Ioui Molioni: Ioui Cassio: & quę sunt in eundem modum: quod ille astutissime excogitauit: ut & sibi honorem diuinum & ut hospitibus suis perpetuum nomen acquireret cum religione coniūctum. Gaudebant ergo illi & huic imperio eius libenter obsequebātur: & nominis sui gratia ritus annuos: & festa celebrabāt. Simile quidam in Sicilia fecit Aeneas cum conditę urbi Acestę hospitis nomen imposuit: ut eam postmodum lętus ac libens Acestes diligeret: augeret: amaret Hoc modo religionem cultus sui per orbem terrę Iuppiter seminauit: & exemplum ceteris ad imitandum dedit. Siue igitur a Melisseo: sicut Didymus tradit colendorū deorum ritus effluxit: siue ab ipso quoq; Ioue Euhemerus: De tempore tamen constat: quando dii coli

L 12

cęperint. Melisseus quidem non multum antecessit ętate: quippe qui educauerit Iouem pronepotem. Et iccirco fieri potest: uel ut ante uel ut adhuc puero Ioue deos colere instituerit. id est alumni sui matrē & auiā tellurem: quę fuit Vrani cōiūx: patrem Saturnū. Et ipse hoc exemplo atq instituto Iouem ad tantam superbiam prouexerit: ut postea sibi diuinos honores auderet assumere.

N Ca. xxiii. quo tēpore cęperint uanę superstitiones. quibus sub autboribus.

Vnc quoniā uanarū superstitionum originē deprehendimus: superest ut etiā tēpora colligamus. p quę fuerint illi: quorū memoria colitur. Theophilus in libro de temporibus ad Autolycū scripto ait ī historia sua Tallum dicere: q Belus quē Babylonii & Assyrii colunt antīquior Troiano bello fuisse inueniatur. CCC. xxii. annis. Belum autem Saturno ęquale fuisse: & utrūq uno tēpore adoleuisse. Quod adeo uerum est: ut ratione ipsa colligi possit. Nam & Agamemnon qui gessit bellum Troicū: Iouis abnepos fuit: & Achilles Aiaxq pronepotes: & Vlixes eodem gradu proximus. Priamus quidem lōga serie: sed authores quidam tradunt Dardanū & Iasium Coriti filios fuisse: non Iouis. Nec enim si ita fuisset: ad usus impudicos Ganymedem pronepotem suū habere potuisset. Itaq; parētibus illorū quos supra nominaui: si congruenter annos diuidas: numerus consentiet. Ab excidio autē Troianę urbis colliguntur anni mille quadringenti septuaginta. Ex hac temporum ratione manifestum est ante annos non amplius quā mille octingētos natum esse Saturnum: qui & sator omnium deorum fuit. Non ergo isti glorientur sacrorum uetustate: quorum & origo & ratio & tempora deprehensa sunt. Restant adhuc aliqua: quę ad arguendas religiones falsas plurimū ualeāt. sed iam finē facere libro decreui: ne modū excedat. Ea enim plenius sunt exequēda quę uirtuti uident obstare: ut homines q bonorū ignorātia uagantur incerti: ad religionē uerā possimus

imbuere. Primus autẽ sapientię gradus ẽ falsa intelligere. Secundus uera cognoscere. Ergo apud quẽ hęc prima isti tutio nostra profęcerit: qua falsa deteximus: excitabit ad ueri cognitionẽ: qa nulla est homini iucundior uoluptas & erit iam sapientia cęlestis disciplinę dignus: qui ad cog noscenda cętera libens ac paratus accesserit.

Lactantii Firmiani institutionũ diuinarũ aduer sus gentiles Li. II. Quod rationis obliuio & igno rantia sui facit homines igratos ueri dei. qui coli tur in aduersis. & in prosperis contemnitur.

QVanq̃ primo libro religiones deorũ falsas esse monstrauerim: q ii quorũ uarios dissimilesq cultus per uniuersam terram consensus homi num stulta persuasione suscępit: mortales fue rint: functiq uita diuinę necessitati morte con cesserint: tamen nequa dubitatio relinquat̃: hic secundus liber fontem ipsum patefaciet errorum: causasq oẽs explicabit: quibus decepti homines & p̃mitus deos es se crediderunt: & postmodũ inueterata psuasione i suscep tis prauissime religionibus pseuerauerint. Gestio enĩ cõuic tis ianibus: & hominũ ipa uanitate detecta singularis dei asserere maiestatẽ. suscipiens utilius & maius officiũ: scili cet reuocandi homines a prauis itineribus: & i gratiã secũ ipsos reducendi: ne se ut quidam Philosophi faciunt tãto pere despiciant. Neue se infirmos superuacuos & nihil & frustra oĩno natos putent: quę opinio plerosq ad uitia cõ pellit. Nã dum existimant nulli deo nos esse curę: aut post mortẽ nihil eẽ futuros: totos se libidinibus addicũt. & dũ licere sibi putãt: hauriẽdis uoluptatibus sitiẽter icũbũt: p quas iprudẽtes in laqueos mortis icurrãt. Ignorãt enĩ quę sit hoĩnis ratio: quã si tenere uellẽt: i p̃mis deũ suũ agnos cerẽt: uirtutẽ iusticiãq sequerẽt. terrenis figmẽtis aĩmas su as nõ substernerẽt. mortiferas libidinũ uoluptates ñ appe terẽt. deniq seipos magni ęstimarẽt: atq itelligerẽt plus esse

in homine q̄ uidetur: cuius ui conditioneq; nō aliter pos‐se retineri: nisi cultum ueri parentis sui deposita prauitate suscęperint. Equidem sicut oportet de summa rerum sę‐penumero cogitans: admirari soleo maiestatē dei singula‐ris: quę continet regitq; oīa: in tantā uenisse obliuionē: ut quę sola coli debeat: sola potissimū negligat᷑. Homines aūt ipsos ad tantā cęcitatem esse deductos: ut uero ac uno deo mortuos anteferant. terrenos autē in terraq; sepultos ei q fundator ipsius terrę fuit. & tn̄ huic īpietati hominū pos‐set uenia concedi. si oīno ab ignorantia diuini nominis ue‐niret hic error. Cū uero ipsos deorū cultores: sępe uidea‐mus deū summū & confiteri & prędicare: q̄ sibi ueniā spe‐rare possint īpietatis suę: qui nō agnoscūt cultū eius quē prorsus ignorari ab homine fas nō est. Nā & cū iurāt: & cū optant: & cū gratias agunt: nō Iouē aut deos multos sed deū nominār. adeo ipsa ueritas cogente natura etiā ab īui‐tis peccatoribus erūpit. Quod quidem non faciūt ī pros‐peris rebus. Nam tum maxime deus ex memoria hominū elabitur: cū beneficiis eius fruentes honorē dare diuinę in‐dulgentię debent. At uero si qua necessitas grauis presserit tūc deū recordāt᷑. Si belli terror īfremuerit: si morborum pestifera uis incubuerit: si alimenta frugibus longa siccia‐tas denegauerit: si seua tempestas: si grādo īgruerit: ad deū cōfugiūt. a deo petit᷑ auxiliū: deus ut subueniat orarut. Si qs in mari uento seuiente iactatur: hunc inuocat. si quis aliq̄ ui afflictat᷑: hunc potius īplorat Si quis ad extremam mendicandi necessitatē deductus: uictū precibus exposcit deū solū obtestat᷑: & p eius diuinū atq; unicū nomē homi‐nū sibi misericordiā quęrit. Nunq̄ igit᷑ dei meminerūt: ni‐si dū in malis sunt. Postq̄ metus deseruit: & picula recesse‐runt: tū uero alacres ad deorū tēpla cōcurrunt. his libant his sacrificāt: hos coronant. Deo autē quē in ipsa necessita‐te īplorauerūt: ne uerbo quidē gratias agunt. adeo ex rerū ꝓspitate luxuria. & luxuria uero ut uitia oīa: sic īpietas ad‐uersus deū nascit᷑. q̄ nā istud ex causa fieri putemus nisi es‐se aliquā puersā potestatē quę ueritatis sit semp īimica quę humanis erroribus gaudeat. cui unū ac ppetuū sit opus

effundere tenebras & hominum cęcare mentes ne lucē ui-
deāt. ne deniq; ī cęlū aspiciāt: ac naturā corporis sui seruēt
Nam cum cęterę animātes pronis corporibus in humum
spectent: quia rationē ac sapientiā nō accęperunt: nobis sta
tus rectus: sublimis uultus ab artifice deo datus sit: appa
ret istas religiones deorū nō esse rationis humanę qa cur-
uant celeste animal ad ueneranda terrena. Parens enī noster
ille unus & solus: cū fingeret hominē: id est animal intelli
gens & rationis capax: eū uero ex humo subleuatū ad con
tēplationē sui artificis erexit. quod optime īgeniosus Poe
ta signauit. Pronaq; cū spectēt animalia cetera terrā.
Os homini sublime dedit. cęlūq; uidere
Iussit & erectos ad sidera tollere uultus. Hinc utiq; ἄνθρω
πον gręci appellauerūt: q sursū spectet. Ipsi ergo sibi renū
tiāt: seq; hominū nomine abdicāt: q nō sursū aspiciāt: sed
deorsū. nisi forte idipsū q recti sumus: sine causa homini
attributū putāt. Spectare nos cęlū deus uoluit: utiq; nō frus
tra. nā & aues & ex mutis pene oīa cęlū uidēt: sed nobis p-
prie datū ē cęlū rigidis ac stantibus uidere: ut religionem
ibi quęramus. ut deū cuius sedes illa ē: quē oculis nō pos-
sumus: aīmo cōtēplemur. quod pfecto nō facit. qui es aut
lapidē quę sunt terra: ueneratꝰ. Est aūt prauissimū: cū ratio
corporis recta sit: quod ē tēporale: ipsū uero animū q sit
ęternus: humilē fieri. cū figura & status nihil aliud signifi
cent: nisi mentē hominis eo spectare oportere uultu: & ani
mū tā rectū esse debeř q̄ corpus: ut id cui dominari debet
imiteř: uerū hoīes & nois sui & ratōis obliti: oculos suos ab
alto deiiciūt. soloq; defigiunt: atq; timēt opera digitorum
suorum quasi qcq̄ esse possit artifice suo maius.

Ca. ii. quę fuerit pma causa fingendi simula
cra & q uerissima dei imago est homo. Et
q extra se deū nemo fideliter colit.

Ve igitur amentia ē: aut ea fingere: quę ipsi postmo-
dū timent. aut timeř quę finxerit! Nō ipsa īqūt time
mus: sed eos ad quorū imaginē facta: & q̄rū noibus cōse-
crata sunt. Nēpe ideo timetis: q eos esse ī cęlo arbitramini

Neq; enim si dii sunt aliter fieri potest. Cur igit̄ oculos in cęlū non tollitis: & aduocatis deorū nominibus ī aperto sacrificia celebratis? Cur ad parietes & ligna & lapides potissimū q̃ illo spectatis: ubi eos esse credatis? Quid sibi templa quid arę uolunt? Quid deniq; ipsa simulacra: quę aut mortuorū: aut absentiū monumēta sunt? Nā oīno fingēdarū similitudinū ratio iccirco ab hominibus īuenta est: ut posset eorū memoria retineri: q uel morte subtracti uel absentia fuerant separati. Deos igit̄ in quorū numero reponemus? Si in mortuorū: quis tā stultus ut colat? Si ī absentium: colendi ergo non sunt: si nec uident: quę facinus: nec audiunt: quę precamur. Si autē dii absentes esse nō possūt: qui quoniā diuini sūt: in q̃cunq; mundi parte sunt: uidēt & audiunt uniuersa. Superuacua ergo sunt simulacra illis ubiq; pręsentibus cū satis sit audientiū nomina precibus aduocare. At enī pręsentes nō nisi ad imagines suas adsūt ita plane quēadmodū uulgus existimat: mortuorū aīas circa tumulos & corporū suorū reliquias aberrare. sed tamē postq̃ deus ille pręsto esse cępit. iā simulacro eius opus nō est. Quęro enī si quis imaginē hominis peregere constituti cōtēplet̄ sępius: ut ex ea solatiū capiat absentis: nū idem sanus esse uideat̄: si eo reuerso atq; presente ī cōtēplāda imagine pseueret: eaq; potius q̃ ipsius hominis aspectu frui uelit? Minime ꝑfecto. Et tamē hominis imago necessaria tū uidet̄: cū ꝓcul abest. superuacua futura cū pręsto ē. dei autē cuius spiritus ac numē ubiq; diffusū abesse nunq̃ pōt: semp utiq; imago supuacua ē: sed uerent̄ ne oīs eorum religio inanis sit & uacua: si nihil in pręsenti uideāt: quod adorent. & ideo simulacra constituūt. quę quia mortuorum sunt imagines: similia mortuis sunt. omni enī sensu carent Dei autē in ęternū uiuētis uiuū & sēsibile debet esse simulacrū. Quod si a similitudine id nomē accepit: quomō possunt ista simulacra deo similia iudicari: quę nihil sentiunt nec mouent̄? Itaq; simulacrū dei nō illud est: q; digitis hominis. & lapidę aut erę: alia ue materia fabricat̄: sed ipse homo: quoniam & sentit & mouetur: & multas magnasq; actiones habet. Nec ītelligūt homines ineptissimi q; si sētire

simulacra & moueri possēt: ultro adoratura hoīes fuissēt a quibus sunt expolita. quę essent aut incultus & horridus lapis aut materia informis & rudis: nisi fuissent ab homīe formata. Homo igit̄ illorū quasi parens putandus est: per cuius manus nata sunt: p quē speciē: figurā: pulchritudinē habere cęperunt. Et ideo melior est qui fęcit: q̄ illa quę facta sunt. Et tamē factorē ipsū nemo suscipit aut ueretur Quę fęcit timet: tanq̄ plus possit esse ī opere: q̄ in opifice: Recte igit̄ Seneca in libris moralibus: simulacra īquit deorū uenerant̄: illis supplicāt: genu posito illa adorant: illis p totū assident diē aut astant: illis stipē iaciūt: uictimas cędunt: & cū hęc tantopere suscipiant: fabros qui illa fecere contēnunt. Quid inter se tā cōtrariū: q̄ statuarū despicere factorem: statuā adorare. & eū ne in cōuictu qdē admitter̄ qui tibi deos faciat? Quā ergo uim: quā potestatē habere possunt: cū ipse qui fęcit illa: nō habeat? sed ne hęc qdē dar̄ his potuit: quę habebat. uidere: audir̄: loq: moueri? Quisq̄ne igit̄ tam īeptus est: ut putet aliqd esse in simulacro dei in quo ne homines quidē quicq̄ est pręter mēbra: sed hęc nemo considerat: infecti sunt enī psuasione: ac mentes eorū penitus succū stultitię pbiberūt. Adorāt ergo insensibilia: qui sentiunt. irrationabilia: qui sapiunt. exanima qui uiuūt: terrena: qui oriunt̄ e cęlo. Iuuat ergo uelut ī aliq̄ sublimi specula constitutū unde uniuersi exaudire possint: Persianū illud pclamare. O curuę in terras animę & celestiū inanes: Cęlū potius intuemini: ad cuius spectaculū uos excitauit ille artifex uerus deus. Ille uobis sublimē uultū dedit. uos in terrā curuamini. uos altas mentes & ad parētem suū cū corporibus suis erectas ad inferiora deprimitis. tanq̄ uos peniteat non q̄drupedes esse natos: fas nō est cęleste animal cū terrenis ī terrāq; uergentibus uersari. qd uos beneficiu cęlestibus orbati: proniq; in terrā uestra spōte pcūbitis? Humi enī miseri uolutamini: cū deorsū quęritis: quod in sublimi quęrere debuistis. Nā ista mortaliū digitorū ludicra & fragilia figmēta: ex q̄libet materię genere formata: qd aliud sūt. nisi terra ex q̄ nata? qd ergo rebus īferioribus subiacetis? qd capitibus ur̄is terrā supponitis?

Cum ergo uos terrę submittitis humilioresq; facitis: ipsi uos ultro ad inferos mergitis. ad mortemq; damnatis. qa nihil est terra inferius & humilius: nisi mors & inferi: quę si effugere uelletis: subiectam pedibus uestris terrã cõtem neretis: corporis statu saluo. quod iccirco rectũ accepistis quo oculos atq; mentẽ cũ eo qui fęcit cõferre possetis. cõ temnere autẽ & calcare terram: nichil aliud est. quã simula cra non adorare: quia de terra ficta sunt. Itẽ diuitias nõ cõ cupiscere: uoluptates corporis spernere: quia opes & cor pus ipsum cuius hospicio utimur terra est. Viuum colite ut uiuatis. Moriatur enim necesse est: qui se suamq; animã mortuuis adiudicauit.

Ca. iii. Quod Cicero & alii qui uidebant̃ sapientes: cęteris deterius peccauerũt.

Ed quid ꝓdest ad uulgus & ad homines imperitos hoc modo contionari: cum uideamus etiã doctos & prudentes cũ religiõnũ intelligant uanitatẽ: nihilominus tamẽ etiã in his ipsis quę damnãt: colendis: nescio qua pra uitate prędstare. Intelligebat Gicero falsa esse quę homines adorarent. Nã cũ multa dixisset: quę ad euersionẽ religio nũ ualerent: ait tamẽ non esse illa uulgo disputanda. ne sus ceptas publice religiones disputatio talis extinguat. Quid ei faciat q cũ errare se sentiat: ultro ipse in lapides ĩpingãt ut populos omnis offendat. ipse sibi oculos eruat: ut oẽs ceci sintqui nec de aliis bene mereat̃: quos patit̃ errare: nec de seipso qui alienis accedit erroribus: nec utitur tandem sapiẽtię suę bono ut factis ĩpleat quod mente percepit: sed prudens & sciens. pedẽ laqueo inserit. ut simul cũ cęteris quos liberare ut prudentior debuit: & ipse capiat̃: quĩ po tius si quid tibi Cicero uirtutis ẽ: experire populũ facere sapientẽ. Digna res est: ubi oẽs eloquẽtię tuę uires exeras. Non enim uerendũ est ne tibi in tam bona causa deficiat oratio: q sępe etiam malas copiose ac fortiter defẽdisti Sed nimirum Socratis carcerẽ times. ideoq; patrociniũ ueritatis suscipeꝛ nõ audes. At mortẽ ut sapiẽs cõtẽneꝛ debuisti Et erat multo pulchrius: ut ob bñ dicta q̃ ob maledicta

moreris. Nec tibi laudis plus philippicę afferre potuerũt quã discussus error humãi generis & mentes hominũ ad sanitatem tua. disputatione reuocatę. sed cõcedamus timiditati quę in sapiente esse non põt. Quid ergo ipse in eodẽ uersaris errore? Video te terrena & manufacta uenerari. Vana esse intelligis. & tamẽ eadẽ facis: quę faciunt ipsi: quos ipse stultissimos confiteris. Quid igitur ꝓfuit uidisse te ueritatẽ: quã nec defensurus esses: nec secuturus? Sed si libenter errant ii: qui errãt se sentiunt: quãto magis uulgus indoctum: q̃ põpis inanibus gaudet. animisq; puerilibus spectat oĩa. oblectatur friuolis: & specie simulacrorũ capit: nec ponderare secũ unãquãq; rem potest: ut intelligat nihil colendum esse: quod oculis mortalibus cernitur. quia necesse est mortale sit? Nec mirandũ esse: si deũ nõ uideant cũ ipsi ne quidẽ hominem uideant: quẽ uidere se credunt. Hoc enim quod oculis subiectũ ẽ: non homo sed hominis receptaculũ est. cuius qualitas & figura non ex liniamẽtis uasculi quo continetur. sed ex factis & moribus peruidet. Qui ergo colunt simulacra: corpora sunt hominibus carentia: quia se corporalibus dederũt: nec uident plus aliquid mente quã corpore: cũ sit animi officiũ ea subtilius cernere quę acies corporalis non põt intueri. Quos homines idem ille philosophus ac poeta grauiter accusat: tanq̃ humiles & abiectos qui contra naturę suę rationẽ ad ueneranda se terrena prosternãt. Ait enim.

Et faciunt animos humiles formidine diuum:
Depressosq; premunt ad terrã. Aliud quidem ille cũ hoc diceret: sentiebat: nihil utiq; esse colendũ: quia dii humana non curent. Deniq; alio loco religiones deorũ & cultus inane esse officium confitetur.

Nec pietas ulla est: uelatũ sępe uideri
Vertere se ad lapidẽ: atq; oẽs accedere ad aras:
Et procumbere humi prostratũ & pandere palmas
Ante deũ delubra nec aras sanguine multo
Spargere quadrupedũ: nec uotis nectere uota. Quę ꝑfecto si cassa sunt: non oportet sublimes & excęlsos animos auocari atq; in terram premi. sed nihil aliud q̃ cęlestia cogitarẽ

Impugnatę sunt ergo a prudentioribus falsę religiones q̄a
sentibant esse falsas: sed non est inducta uera· quia qualis
aut ubi esset ignorabant. Itaq; sic habuerunt tanq̄ nulla es
set omnino: quia uerā non poterant inuenire. Et eodē mo
do inciderunt in errorem multo maiorem q̄ illi qui falsā
tenebant· Nam & isti fragiliū cultores q̄uis sint inepti q̄a
cęlestia constituunt in rebus corruptibilibus atq; terre
nis aliquid tamē sapientię retinent: & habere ueniā possūt.
quia summū hominis officiū etsi nō re ipsa: tamē ꝓposito
tenent siquidem hominum atq; mutorū uel solū uel certe
maximū in religione discrimen est. Hi uero quāto fuerint
sapientiores: q; intellexerunt falsę religionis errorem: tāto
facti sūt stultiores: q; esse aliquā uerā nō putauerunt. Itaq;
quoniā facilius est de alienis iudicare: q̄ de suis: dū aliorū
pręcipiciū uident: non prospexerūt quid ante suos pedes
esset. In utraq; igitur parte: & summa stultitia inuenit̄: &
odor quidam sapientię: ut possis dubitare quos dicas po
tissimū stultiores: illos ne qui falsam religionē suscipiunt
an eos qui nullā. Sed ut dixi uenia concedi posset imperi
tis: & qui se sapientes esse non fateantur. his uero non pōt
qui sapiētiā professi stultitiam potius exhibent. Non sum
equidem tam iniquus: ut eos putē diuinare potuisse: ut ue
ritatē per seipsos inuenirent. quod fieri ego non posse con
fiteor. sed hoc ab his exigo: quod ratione ipsa prestare po
tuerunt. Facerent enim prudentius si & intelligerent esse
aliquā uerā: & falsis impugnatis aperte pronuntiarēt eam
quę uera esset: ab hominibus non teneri. Sed mouerit eos
fortasse illud quod siqua uera esset religio: exereret se ac ī
dicaret nec pateretur esse aliud quicq̄. Videre enim nullo
modo poterant: quare aut a quo: & quēadmodum religio
uera opprimeretur. quod ē diuini sacramēti & cęlestis ar
cani. Id uero nisi doceatur aliquis scire nullo pacto pōt.
Summa rei hęc est. Imperiti & sapientes falsas religiones ꝓ
ueris habent. quia neq; uerā sciunt: neq; falsam intelligunt
Prudentiores uero: quia ueram nesciunt: aut in his q̄s fal
sas esse intelligunt: perseuerant: ut aliquid tenere uideant̄
aut omnino nihil colunt: ne incidāt in errorem: cū idipsū

maximi sit erroris: uitam pecudum sub figura hominis imitari. falsum uero itelligere: e quide sapientie: sed humane. ultra huc gradu pcedi ab hoie no poterit. Itaq multi philosophoru religiones ut docui sustulerut. ueru aut scire diuine e sapietie. Nemo aut p se ipm puenit ad hac sapietia potest. nisi doceat a deo. Philosophi quod summu fuit humane sapientie assecuti sunt: ut intelligeret: quid no sit: illud assequi nequiuerunt: ut dicerent: quid sit Nota Ciceronis uox est: utina ta facile uera inuenire possem: qua falsa couincere. Quod quia uires humane conditionis excedit: eius officii facultas nobis e attributa: quibus tradidit deus scientia ueritatis. cui explicade quattuor posteriores libri seruient. Nuc iterim falsa ut cepimus detegamus.

Ca. iiii. Quod nil maiestatis & reuerentie habeat idola.

Vid igitur maiestatis possunt haber simulacra: que fuerut i homunculi potestate: uel ut aliud fieret: uel ut oino no fierent: iccirco apud Horatiu Priapus ita loqt.

Olim truncus era ficulnus inutile lignu:
Cu faber incertus scamnu faceret ne Priapu.
Maluit esse deu: deus inde ego furu: auiuq
Maxima formido. Quis no sit tanto hoc custode securus?

Fures enim ta stulti sunt: ut Priapi tetigine timeant: cum aues ipse quas terrore falcis aut iguinis abigi existimat simulacris fabrefactis id est hominu plane similibus insideant: nidificent: inquinet. Sed Flaccus ut Satyrici carminis scriptor derisit hominu uanitate. Veru hi qui faciunt: seriam se facere re opinant. Deniq Poeta maximus: homo in ceteris prudens: in hoc solo non poetice: sed aniliter desipiuit cu in illis emendatissimis libris etia fieri hoc iubet.

Et custos furu atq auiu cu falce saligna:
Hellespontiaci seruet tutela Priapi.

Adorant ergo mortalia aut a mortalibus facta: frangi eni cremari possunt ac perire: na & tectis uetustate labentibus sepe cominui solent. & consupta incendio dilabunt in cinere: & pleruq nisi sua illis magnitudo subuenerit: aut custodia diligens sepserit:

in prędam furibus cedunt. Quę igitur insania est: ea timere ꝑ qbus aut ruinę aut ignes aut furta timeant? Quę uanitas aliquã ab iis spectare tutelam: quę tueri semetipsa non pos sunt? Quę peruersitas ad eorũ presidia decurrere: quę ipsa cũ uiolant: inulta sunt: nisi a colentibus uindicent? Vbi er go ueritas est: ubi nulla uis adhiberi põt religioni: ubi ni hil quod uiolari possit: apparet: ubi sacrilegiũ fieri nõ po test? Quicquid autẽ oculis manibusq; subiectũ ẽ: id uero quia fragile ẽ: ab omni ratione ĩmortalitatis ẽ alienũ. Frus tra igitur homines auro: ebore: gemmis deos excolũt & ex ornant: quasi uero ex his rebus ullã possint capere uolup tatẽ. Quis usus est preciosorum munerũ nihil sentiẽtibus An ille qui mortuus? Pari enĩ ratione defunctorũ corpo ra odoribus ac preciosis uestibus illita & conuoluta hu mi condiunt: qua deos honorant qui neq; cũ fierent sentie bant neq; cum colunt̃ sciunt. Nec enĩ sẽsũ cõsecatione sũp serunt. Non placebãt Persio: q̃ aurea uasa tẽplis inferantur superuacuũ putanti esse inter religiones q̃ nõ sanctitatis sed auaricię sit instrumentũ. Illa enĩ satius ẽ deo quẽ recte colas inferre pro munere.

Cõpositũ ius fasq; animi sanctosq; recessus.

Mentis: & ĩcoctũ generoso pectus honesto. Egregie sapien terq; sensit. Verũ illud ridiculũ subdidit. Hoc esse aurũ in tẽplis: q̃ sint ueneri donatę a uirgine puppę quas ille omit tere fortasse contẽpsit. Non uidebat enim simulacra ipsa & effigies deorũ Polycleti & Euphranoris & Phidię ma nu ex auro atq; ebore perfectas: nihil aliud esse q̃ grandes puppas. non a uirginibus quarũ lusibus uenia dari potest sed a barbaris hominibus cõsecratas. Merito igit̃ etiam se num stultitiã Seneca deridet. Nõ inquit bis pueri sumus ut uulgo dicit̃: sed semp. uerũ hoc interest: q̃ maiora nos ludimus. Ergo his ludicris & ornatis & grandibus pup pis: & unguenta & thura & odores inferunt. his opimas & pingues hostias ĩmolant: quibus ẽ quidẽ os: sed carent of ficio dentiũ. His peplos & indumenta preciosa: qbus usus uelaminis nullus est: His aurũ & argentũ cõsecrant: quę tã non habent: qui accipiũt: q̃ qui illa donarũt. Nec ĩmerito

Dionysius Siciliȩ Tyrannus: post uictoriã Grȩcia potitus deos tales contẽpsit: spoliauit: illusit. Siquidẽ sacrilegia sua iocularibus etiã dictis prosequebatur. Nã cũ Ioui Olympio aureũ amictũ detraxisset: laneum iussit ĩponi dicens: estate esse graue aureũ: hyeme frigidũ. laneũ uero utriq; tẽpori aptũ. Idem aureã barbã detrahens: & Aesculapio ĩ cõgruens: & iniquũ esse ait. Cũ Apollo pater eius inberbis esset adhuc ac lenis priorẽ filiũ q̃ patrẽ barbatũ uideri. Itẽ pateras & exuuias: & parua quȩdã sigilla quȩ simulacrorũ portentis manibus tenebant̃ detrahebat. & accipere se illa non auferre dicebat. Per q̃ enim stultũ esse & ingratũ: nolle accipere ab iis ultro porrigentibus: a quibus bona sibi homines precarent̃. nec enim fecit impune: quia Rex & uictor fuit. Quin etiã secuta est eũ solita felicitas. Vixit enim usq; ad senectutẽ. regnumq; per manus filio tradidit. In eo igitur quia homines sacrilegia uindicare nõ poterãt: oportuit deos ipsos sui uindices esse. At si humilis qd tale cõmiserit: huic presto sunt flagella: ignes: aculei: cruces. & qc quid excogitare iratis & furentibus licet. Sed cũ puniunt deprehensos in sacrilegio: ipsi de deorum suorũ potestate diffidunt. Cur enĩ illis potissimũ non relinquant ulciscendi sui locũ: si eos posse aliquid arbitrant̃? Quin etiã putãt illorũ numine accidisse: ut predones rerũ sacrarũ cõprehensi tenerentur. & sȩuiunt non tã ira q̃ metu: ne si deorũ ĩiuriã non uindicauerint: ipsos expectant pȩnȩ: incredibili scilicet uanitate. qui nocituros sibi deos putant ob aliena scelera. qui ipsis a quibus uiolati spoliatiq; sunt: per seipsos nihil nocere potuerunt. At enĩ sȩpe ipsi quoq; in sacrilegos uindicauerũt. põt id uel casu accidisse: uel aliquando non semp. sed tamẽ paulopost: quãdo id acciderit: ostẽdam. Sed quȩro cur illi tot & tanta sacrilegia ĩ Dionysio ñ uindicauerint. qui non furtim sed palã deos ludibrio habuit. Cur hunc tã potentem sacrilegũ a templis: a cȩremoniis: ab imaginibus suis non arcuerunt? Cur etiã sacris rebus ablatis prospere nauigauit? quod ioco ipso testatus est: ut solebat. Videtis ne inquit comitibus suis naufragium timentibus: quã prospera sacrilegis nauigatio ab ipsis

immortalibus tribuatur? Sed hic fortasse a Platone didi
cerat deos nihil esse. Quid C. Verres quē Tulius accusator
eius eidē Dionysio & Phalaridi: & tyrannis omnibus com
parat: nonne omnē Siciliā cōpilauit sublatis deorū simula
cris ornamentisq; phanorū: Ociosum ē psequi singula. unū
libet cōmemorare in quo accusator omnibus eloquētię ui
ribus: omni deniq; conatu uocis & corporis deplorauit.
De Cererē uel Catinēsi uel Aetnęnsi: quarū alterius tanta fu
it religio: ut adire tēpli eius secreta penetralia uiris nefas es
se. Alterius antiquitas tanta: ut oēs historię loquant̄ ipsam
deā fruges in Aetnę solo primū repperisse: filiāq; eius uir
ginē ex eodem loco raptā. Deniq; Gracchanis temporibus
turbata Republica & seditionibus & ostentis cū repertū
esset in carminibus Sibyllinis: antiquissimā Cererem debe
re placari: legati sunt Aetnā missi. Hęc igit̄ Ceres uel religi
osissima: quam uidere maribus ne adorandi quidē gratia
licebat: uel antiquissima: quā scilicet. S. P. Q. R. sacrificiis
donisq; placauerat. ex arcanis & uetustis penetralibus. a. C.
Verre īmissis latronibus seruis īpune sublata ē. idem uero
cū affirmaret se a Siculis ut causā prouīcię susciperet: ora
tum: his uerbis usus est: sese iam ne deos quidē in suis ur
bibus ad quos confugerēt: habere: q; eorū simulacra sanc
tissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset. q̄si
uero si Verres ex urbibus delubrisq; sustulerat: de cęlo q̄
q; sustulerat Vnde apparet istos deos nihil habere āplius
q̄ materiā de qua sunt fabricati. nec īmerito Ad te. M. Tul
li. hoc est ad hominē Siculi cōfugerūt: quoniā triennio sūt
expti deos illos nihil ualere. Esset enī stultissimi: si ad eos
ob defendendas iniurias hominū cōfugissent: qui. C. Ver
ri nec p seipsis irati esse potuerūt. At enim Verres ob hęc
facinora dānatus est. non ergo dii uindicauerūt. sed Cicero
nis īdustria q̄ uel defensores eius oppressit: uel gratię res
titit. Quid q; apud ipsum Verrē nō fuit ulla damnatio: sed
uacatio: ut queadmodū Dionysio deorū spolia gestanti dii
īmortales bonā dederant nauigationē: sic etiā Verri bonā
quietē tribuisse uideant̄. ī qua sacrilegiis suis tranqlle frui
posset. Nā frementibus postea ciuilibus bellis sub obtētu

dominationis ab omni periculo & metu remotus: alioꝝ graues casus & mirabiles exitus audiebat. & qui cecidisse solus omnibus stantibus uidebat: is uero uniuersis cadentibus solus stetit: donec illũ & opibus sacrilegio partis & uita satiatum: ac senectute confectũ: proscripto triũuiralis auferret: eadẽ scilicet quę Tuliũ uiolatę deorũ maiestatis ultorẽ. Quin etiã fęlix in eo ipo fuit: q᷑ ante suã mortẽ crudelissimũ exitũ sui accusatoris audiuit. diis uidelicet ꝓuidentibus ut sacrilegus ac prędo ille religionũ suarũ nõ ante moreret: quã solatiũ de ultione cępisset.

C.v. Quod solus oĩum creator uerus deus ẽ: solusq̃ colẽdus. nec elemẽta nec corpora cęlestia aliqd diuinitatis habẽt i q̊ & Stoici desipiũt. q stellas deos putãt. quę non sua uolũtate mouẽt: sed dei. & q̃ rõe eas sic fieri uoluit.

Vanto igitur rectius est omissis insensibilibus & uanis oculos eo tendere: ubi sedes: ubi habitatio est dei ueri qui terrã stabili firmitate suspẽdit: qui cęlũ distinxit astris fulgentibus. qui solẽ rebus humanis clarissimũ ac singulare lumẽ in argumentũ suę ac unicę maiestatis accendit: Terris autẽ maria circũfudit: flumina sempiterno lapsu fluere precepit.

Iussit & extendi cãpos: subsidere ualles:
Fronde tegit siluas: lapidosos surgere montes. Quę utiq̃ oĩa non Iuppiter fecit: q ante annos mille septingentos natus ẽ. sed Ille opifex: rerũ mundi melioris origo: Qui uocat deus. cuius ꝑncipiũ quoniã nõ põt cõprehẽdi. ne quęri debet qdẽ. Satis est homini ad plenã ꝑfectãq̃ prudentiam: si deum esse itellgat. cuius itellgentię uis & sũma hęc est: ut suscipiat & honorificet cõmunẽ parentẽ generis humani. & rerũ mirabiliũ fabricatorẽ. ũde qdã hebetis obtusiq̃ cordis: elementa quę & facta sunt & carẽt sensu tanq̃ deos adorãt. q cũ dei opera mirant: cęlũ cũ luminibus uarus. terrã cũ cãpis & mõtibus. maria cũ fluĩibus & stagnis & fontibus. earũ rerũ admiratõe obstupefacti: & ipsius artificis obliti: quẽ uidere nõ poterãt: eius opera uenerari

& colere ceperunt. nec unq̃ intelligere quiuerunt: quanto maior quãtoq̧ mirabilior sit: q̇ illa fecit ex nihilo. que cũ uideant diuinis legibus obsequẽtia. cõmodis atq̧ usibus hominũ ꝑpetua necessitate famulari. tñ illa deos existimãt esse. ingrati aduersus beneficia diuina. qui deo & patri indulgentissimo: sua sibi opera pretulerũt. Sed quid mirum si aut barbari: aut ĩperiti homines errãt: cũ & Philosophi Stoice disciplinę in eadẽ sunt opinione: ut oĩa celestia que mouent̃ in deorũ numero habenda esse cẽseant! Siqdẽ Lucillius Stoicus apud Ciceronẽ sic loquit̃. Hãc igit̃ in stellis constantiã: hãc tantã in tã uariis cursibus in omni eternitate conuenientiã tẽporũ: non possũ intelligere sine mẽte ratione consilio que cũ in sideribus esse uideamus: nõ possumus ea ipsa in deorũ numero ponere. Itẽ paulo supius: Restat inquit ut motus astrorũ sit uolũtarius. que q̇ uideat nõ indocte solũ uerũ etiã ĩpie faciat si deos esse neget. Nos uero & quidẽ constãter negamus. ac uos Philosophi nõ solũ indoctos: & ĩpios: uerũ cecos: & ineptos: delirosq̧ ꝓbamus. q̇ ignorãtiã ĩperitorũ uanitate uicistis. Illi enĩ solẽ & lunã: uos etiã sidera deos putatis. Tradite igit̃ nobis stellarũ mysteria. ut aras & tẽpla singulis erigamus. ut sciamus quo quãq̧ ritu: quo die colamus: qnibus nominibus: quibus precibus aduocemus. nisi forte nullo discrimine tam ĩnumerabiles: tã minutos deos aceruatĩ colere debemus! Quid quod argumẽtũ illud quo colligunt uniuersa celestia deos esse in contrariũ ualet! Nã si deos esse iccirco opinant̃: q̇a certos & ratõnabiles cursus habent: errãt: Ex hoc enĩ apparet deos ñ esse. q̧ exorbitare illis a prestitutis itineribus non licet. Ceterũ: si dii essent: huc atq̧ illuc passim sine ulla necessitate ferrent̃. sicut animantes ĩ terra. quarũ q̇a libere sunt uolũtates: huc atq̧ illuc uagant̃ ut libet: & quo quãq̧ mens duxerit: eo fert̃. Nõ ẽ igit̃ astrorũ motus uolũtarius sed necessarius. quia prestitutis legibus officiisq̧ seruiũt. sed cũ disputaret de cursibus siderũ: quos ex ipsa rerũ ac tẽporũ cõgruentia intellgebat nõ esse futuros: existimauit uoluntarios esse: tanq̃ nõ possent tã disposite: tã ordinate moueri: nisi sensus illis inesset officii sui sciens.

O quã difficilis est ignorantibus ueritas. & q̃ facilis scienti bus. Si motus inquit astrorũ fortuiti nõ sunt: nihil aliud restat: nisi ut uoluntarii sint. Immo uero nõ esse fortuitos manifestũ est: ita nec uoluntarios. Quomodo igit̃ in cõfi ciendis itineribus constantiã suã seruãt: Nimirũ deus uni uersi artifex sic illa disposuit: sic illa machinatus ẽ: ut per spatia cęli diuina & admirabili ratione decurrerent: ad effi ciendas succedẽtiũ sibi tẽporũ uarietates. An Archimedes Siculus concauo ęre similitudinẽ mundi ac figurã potuit machinari. in quo ita solem ac lunã cõposuit: ut inęquales motus & cęlestibus similes conuersionibus singulis qua si diebus efficerẽt: & ñ modo decessus solis & recessus: uel incrementa diminutionesq̃ lunę: uerũ etiã stellarũ: uel iner rantiũ uel uagarũ: dispares cursus orbis ille dũ uertit̃: ex hiberet! Deus ergo illa uera nõ potuit machinari & efficer̃ quę potuit solertia hominis imitatione simulare! Vtrũ ne igit̃ Stoicus si astrorũ figuras in illo ęre pictas effictasq̃ uidisset: suo illa consilio moueri diceret: ac non potius ar tificis ingenio. Inest ergo sideribus ratio: ad pagendos me atus suos apta: sed dei ẽ illa ratio: qui fęcit: & regit oĩa. Nõ ipsorũ siderũ quę mouent̃. nam si solẽ stare uoluisset ppetu us dies utiq̃ eẽt. Itẽ si motus astra nõ haberẽt: qs dubitat sempiternã noctẽ fuisse futurã! Sed ut dei ac noctis uices essent: moueri ea uoluit: & tã uarie moueri: ut nõ modo lu cis ac tenebrarũ mutuę uicissitudines fierent: quibus labo ris & quietis alterna spacia constarent: sed etiã frigoris & caloris & diuersorũ tẽporũ uis ac potestas: uel generandis uel maturandis fructibus cõueniret. Quã sollertiã diuinę potestatis ĩ machinãdis itineribus astrorũ: qa Philosophi nõ uidebãt: aĩalia esse sidera putauerũt. tanq̃ pedibus & spõ te nõ diuina rõe ꝓcederẽt. Cur aũt excogitauerit illa deus: qs nõ intelligit! Scilicet ne solis lumine decedẽte: nimiũ ce ca nox tetris atq̃ horrentibus tenebris ingrauesceret: noce retq̃ uiuentibus. Itaq̃ & cęlũ simul mira uarietate distinx it. & tenebras ipsas multis minutisq̃ luminibus tẽperauit. Quanto igit̃ Naso sapientius: q̃ illi qui sapiẽtię studere se putãt: q sentit a deo lumina illa ut horrorem tenebrarum

depellerent: instituta. Is eum librum quo phęnomena breuiter cōprehendit: his tribus uersibus terminauit.
Tot numero taliq; deus simulacra figura.
Imposuit cęlo: perq; atras sparsa tenebras.
Clara pruinosę iussit dare lumina nocti. Quod si fieri non pōt: ut stellę dii sint: ergo nec sol quidē ac luna dii esse possunt. quoniā luminibus astrorum nō ratiōe differunt: sed magnitudine. Quod si hii dii non sunt: ergo nec cęlū qdē in quo illa omnia continentur.

Ca. vi. Quod nec terra nec aq̄ nec pars aliqua mundi. nec totus ipse deus ē animatus sicut Stoici mentiunt̄: q quod astruūt pariter & euertūt.

Imili modo si terra quā calcamus: quā subigimus: & colimus ad uictū: deus nō est: ne campi qdē ac montes dii erunt. Sed hi non sunt. ergo ne tellus quidē uniuersa deus uideri pōt. Item si aqua quę seruit animātibus ad usum bibendi aut lauandi: deus nō ē: ne fontes quidē: ex quibus aqua ꝓfluit. Si fontes non sunt: ne flumina qdem quę de fontibus colligunt̄. Si flumina quoq; dii nō sūt: ergo & mare. quod ex fluminibus constat: deus haberi non pōt. Quod si neq; cęlū neq; terra neq; mare quę mundi partes sunt: dii esse non possunt: ergo ne mundus quidē totus deus ē. quē idē ipsi Stoici & animantē & sapientē esse cōtēdunt. Et propterea deū in quo tā inconstātes fuerūt: ut nihil dictū sit ab iis: quod nō ab iisdē fuerit euersū. Sic enī argumētant̄: fieri nō posse ut sensu careat: quod sensibilia ex se generat. Mundus autē generat hominē: qui ē sensu pditus. ergo & ipsum sensibilē esse. Itē sine sensu esse nō posse cuius pars habeat sensum. Igit̄ quia homo sensibilis est etiā mūdo cuius pars homo ē: inesse sensū. Propositōnes qdē uerę sunt: & sensibile esse quod sensu pręditū generat: & habere sensū: cuius pars sensu aucta sit. sed assumptiones falsę: quibus argumēta cōcludūt. quia neq; mūdus generat hominē: neq; mūdi homo pars ē. nā hominē a pncipio idē deus fęcit. qui & mundū. & non ē mundi pars homo: sicut

corporis membrum. Potest enim mundus esse sine homi-
ne: sicut urbs & domus. Atqui ut domus unius hominis
habitaculũ ẽ. & urbs unius populi. sic & mũdus domicili
um totius generis humani. Et aliud ẽ quod incolit̃: aliud
quod incolit. Sed illi dũ studẽt: id quod falso suscęperant
cõfirmare: & sensibilẽ esse mundũ: & deũ: argumentorũ su
orũ consequentiã non uiderunt. Nã si mundi pars ẽ homo
& sensibilis est mundus: quia homo sentit: Ergo quia mor
talis ẽ homo: mortalis sit & mundus necesse ẽ. nec tñ mor
talis: sed etiã omnibus morbis & passionibus subiectus. &
e contrario: si deus ẽ mundus: & partes eius utiq; ĩmortales
sunt. ergo & homo deus ẽ: quia pars ẽ ut dicitis: mundi. Si
homo: ergo iumenta & pecudes: & cętera genera bestiarũ
& auiũ & pisciũ. quoniã illa eodẽ modo sentiũt: & mũdi
partes sunt. At hoc tollerabile ẽ. Nã & hęc colũt Aegyptii
sed res eo puenit: ut & ranę & culices & formicę dii esse ui
deant̃. quia & ipsis inest sensus: & ex parte mundi sunt. ita
semp argumẽta ex falso petita: ineptos & absurdos exitus
habent. Quid q iidẽ ipsi aiunt: deorũ & hominũ causa mũ
dũ esse cõstructũ quasi cõmunem domũ: Ergo nec mun-
dus deus ẽ nec animans: si constructus ẽ. animans enĩ non
cõstruitur: sed nascitur. Et si ẽ ędificatus: & sic utiq; tanq̃
domus tanq̃ nauis: Est ergo aliquis artifex mũdi deus &
seorsũ erit mũdus qui factus ẽ: seorsum ille qui fecit. Iam
illud quidẽ repugnans & absurdũ: q cũ cęlestes ignes cę-
teraq; mũdi elementa deos esse affirmãt. Itẽ ipsũ deũ mun-
dum dicunt. Quomodo põt ex deorũ multorum aceruo
unus deus confici: si astra dii sunt. mudus ergo non deus
sed domiciliũ deorũ ẽ. Si uero mundus deus est: ergo om
nia illa quę sunt in eo dii nõ sunt: sed dei mẽbra: quę utiq;
solius dei nomẽ accipere non possunt. Nec enĩ recte quis
dixerit mẽbra hominis unius multos homines esse: sed tñ
non est similis cõparatio animalis & mũdi. Animal enĩ q
sensu preditũ ẽ: & mẽbra eius habẽt sensũ. nec nisi a corpor
diuulsa putrescũt. Cuius igit̃ rei similitudinẽ gerit mun-
dus. Nimirũ ipsi docent. cũ factũ esse nõ diffitent̃: ut esset

diis & hoĩnibus quasi cõmunis domus. Si ergo ẽ cõstructus ut domus: nec ipse deus ẽ: nec elementa quę sũt partes eius: qa neq; domus habere dominiũ sui põt: neq; illa de qbus domus constat. Nõ tantũ igiꝰ ueritate: sed etiã uerbis suis reuincunꝰ. Sicut eni domus in usu habitantis facta ꝑ se nihil sẽtit: dominoq; subiecta ẽ: qui eã fęcit. aut ĩcolit: ita mundus per se nihil sentiens: factori deo subiacet: qui eũ in usũ sui fęcit.

C. vii. Quod dupliciter peccãt ĩsipiẽtes. & ꝙ auaricia sub obtẽtu religionis coliꝰ ꝓualente ratione traditõe maiorũ & qui fuerint maiores quorũ authoritas preiudicat ueritati.

DUplici ergo ratione peccatur ab insipientibus. Primũ ꝙ elementa id ẽ dei opera deo preferũt. Deinde ꝙ elementorũ ipsorũ figuras humana specie cõprehensas colunt. Nã solis luneq; simulacra humanũ in modũ formãt Itẽ ignis & terrę & maris quę illi Vulcanũ Vestã Neptunũ uocant. nec elementis ipsis in aperto litant. Tanta hominis imaginũ cupiditas tenet: ut iã uiliora dicantur illa quę uera sunt. auro scilicet gẽmis & ebore delectanꝰ. Horũ pulchritudo ac nitor perstringit oculos. nec ullã religionẽ putant. ubicunq; illa non fulserint. Itaq; sub obtentu deorũ auaricia & cupiditas coliꝰ Credũt eni deos amare qc quid ipi cõcupiscũt. qcqd ẽ propter quod furta: & latrocinia: & homicidia quotidie fęuiũt. propter quod bella ꝑ totũ orbẽ populos urbesq; subuertũt. Consecrant ergo diis manubias & rapinas suas. quos certe necesse ẽ ĩbecilles esse ac sũmę uirtutis exptes: si subiecti sunt cupiditatibus. cur eni cęlestes eos putemus: si desiderãt aliqd de terra? Vel beatos: si aliq re indigẽt: Vel incorruptos: si uoluptati habẽt ea: i qbus appetẽdis cupiditas hominũ nõ ĩmerito dãnaꝰ? Veniũt igiꝰ ad deos: ñ tã religiõis gratia: quę nulla põt eẽ i rebus male partis & corruptibilibus: q̃ ut aurũ oculis hauriãt: nitorem leuigati marmoris aut eboris aspiciãt: ut insignes lapillis & coloribus uestes: uel distincta gemmis

fulgentibus pocula insaciabili contemplatione cōtrectēt Et quanto fuerint ornatiora tēpla & pulchriora simulacra: tanto plus maiestatis habere credant. adeo religio eorū nihil aliud ē: q̄ q cupiditas humana mirat. Hę sunt religiones quas sibi a maioribus suis traditas pertinacissime tueri ac defendere pseuerāt: nec considerāt: quales sint: sed ex hoc ꝓbatas atq ueras esse confidūt: q eas ueteres tradiderunt. tantaq est authoritas uetustatis: ut inquirere ī eam scelus esse dicatur. Itaq credit ei passim tanq̄ cognite ueritati Deniq apud Ciceronē sic dicit Cotta Lucillo. Habes Balbe. quid Cotta: quid pontifex sentiat fac nunc ego ītelligā: quid tu sentias. a te enī philosophę rationē religionis accipere debeo. Maioribus aūt nostris etiā nulla ratōe reddita ratōnis est credere. Si credis cur ergo rationē requiris quę potest efficere ne credas? Si rationē requiris & quęrendam putas: ergo non credis. Ideo enī quęris ut eā sequaris cū inueneris docet te ecce ratio: non esse ueras religiones deorū. quid facies? Maiores ne potius an rationē sequeris? Quę quidē tibi nō ab alio insinuata: sed a te ipso inuenta & electa est: cū oēs religiones radicitus eruisti. Si rationē mauis: discedere te necesse est ab institutis & authoritate maiorū. quoniā id solū rectū est: quod ratio prescribit. Si aūt pietas maiores sequi suadet: fatere igit & stultos illos fuisse: qui excogitatis contra rationē religionibus seruiunt. & te ineptū qui id colas: quod falsum esse conuinceris. Sed tñ quoniā nobis tantopere maiorū nomē opponit: uideamus tñ qui fuerint maiores illi: a quorū authoritate discedi nefas ducit. Romulus urbem conditurus: pastores īter quos adoleuerat: cōuocauit. cūq his numerus condendę urbi parū idoneus uideret: constituit asilum. Eo passim confugerūt. ex finitimis locis pessimi quiq sine ullo cōditōnis discrimine. Ita cōflauit ex his omnibus populū. legitq in senatū eos: qui ętate anteibāt. & patres appellauit: quorū cōsilio gereret oīa. de quo Senatu Propertius elegiarū scriptor hęc loquitur.

Buccina cogebat priscos ad uerba quirites.
Centū illi in prato sępe Senatus erat.

Curia pretexto nunc que nitet alta senatu
Pellitos habuit rustica corda patres.

Hi sunt patres quorũ decretis eruditi ac prudẽtes uiri deuotissime seruiãt. idq̧ uerũ ac ĩmutabile omnis posteritas iudicet: quod centũ pelliti senes statũ esse uoluerũt. quos tñ ut in primo libro dictũ est. Põpilius illexit: ut esse crederent sacra: que ipse tradebat. Est uero q̧ illorũ authoritas tanti habeatur a posteris: quos nemo cũ uiuerent: neq̧ sũmus neq̧ ĩfimus affinitate dignos iudicauit.

C. viii. Quod ratione potius ĩnitẽdũ est: & que miracula scripta sunt ad cõfirmationẽ erroris multorũ.

Vare oprteret in ea re maxime in qua uite ratio uersatur: sibi queq̧ confidere. suoq̧ iudicio ac propriis sẽsibus niti ad inuestigãdã & ꝑspiciendã ueritatẽ quã credẽtẽ alienis erroribus decipi tanq̃ ipsum rõnis expertẽ. dedit oĩbus deus pro uirili portione sapientiã: ut & in audita inuestigare possent: & audita ꝑpendere. nec quia nos illi tẽporibus antecesserunt: sapientia quoq̧ antecesserunt: que si omnibus equaliter dat̃: occupari ab antecedentibus nõ põt. Illibabilis est tanq̃ lux & claritas solis: quia ut sol oculorũ: sic sapientia lumẽ est cordis humani. Quare cũ saper̃ id est ueritatẽ querere omnibus sit innatũ: sapientiam sibi adimũt: qui sine ullo iudicio inuẽta maiorũ ꝓbant: & ab aliis pecudũ more ducunt̃. sed hoc fallit: q̧ maiorũ nomine posito non putant fieri posse: ut aut ipsi plus sapiãt: qa minores uocant̃: aut illi desipuerint: quia maiores nominantur. Quid ergo ĩpedit: quin ab ipsis sumamus exemplũ: ut quomõ illi que falsa ĩuenerant: posteris tradiderũt: sic nos qui uerum inuenimus: posteris meliora tradamus. Superest ingens questio cuius disputatio nõ ab ingenio sed a scientia uenit que pluribus explicanda erit: ne quid dubiũ omnino relinquat̃. Nam fortasse aliqs ad illa cõfugiat: que a multis & ñ dubiis tradũt̃ authoribus: eos ipsos q̊s docuimus deos nõ esse. maiestatẽ suã pſepe ostendisse & ꝓdigiis & somniis & auguriis & oraculis. & sane multa enumerari possunt digna miracula. In primis illud quod actius

Nauius summus augur cũ Tarqnium Priscum commo neret. ut nihil noui facere inciperet: nisi prius esset inau- guratus: eiq; Rex artis eius eleuans fidẽ diceret: ut cõsul- tis auibus renuntiaret sibi utrũ ne fieri posset id quod ip se aĩmo concępisset: affirmaretq; Nauius posse: cape igitur hanc inquit cotẽ eamq; nouacula desiice. at ille incuntan- ter accępit ac secuit. Deinde quod Castor & Pollux bello latino apud lacũ Iuturnę uisi sunt equorũ sudorẽ abluen tes cũ ędes eorũ quę iuncta fonti erat: sua sponte patuisset Idẽ bello Macedonico equis albis insidentes P. Vatieno Romã nocte uenienti se obtulisse dicunt nunciãtes eo die Rẽgẽ Persen uictũ atq; captũ: quod paucis post diebus lit terę Pauli uerũ fuisse docuerũt. Illud etiã mirabile q; simu lacrũ fortunę mulieribus non semel locutũ esse traditur. Itẽ Iunonis Monetę cũ captis Veiis ex militibus ad eam transferendã unus iocabundus ac ludens ĩterrogaret utrũ ne Romã migrare uellet: respondit uelle Claudia quoq; p ponitur ĩ exẽplo miraculi. Nã cũ ex libris Sibyllinis Idea mater esset accita: & in uado Tyberini fluminis nauis ĩ q̃ uehebat̃ hęsisset: nec ulla ui cõmoueret̃. Claudiã ferũt quę semp ĩpudica esset habita: ob nimios corporis cultus deã submissis genibus orasse ut si se castã iudicaret: suũ singu lũ sequeret̃. Ita nauim quę ab omni iuuentute non ualuit cõmoueri: ab una muliere esse cõmotã. Illud ęque mirũ q; Lue sęuiente Aesculapius Epidauro accitus Vrbẽ Romã diuturna pestilẽtia liberasse phibet̃. Sacrilegi quoq; nume rari possũnt quorũ pręsentibus pęnis ĩiuriã suã dii uindi casse credunt̃. Appius Claudius Cẽsor cũ aduersus respon sũ ad seruos publicos sacra Herculis trãstulisset: luĩmibus orbatus ẽ. & Potitiorũ gens quę pdidit: ĩtra unius ãni tem pus extĩcta ẽ. Itẽ cẽsor fuluius cũ ex Iunonis lacinię tẽplo marmoreas regulas sustulisset: quibus ędẽ Fortunę eques tris q̃ Romę fęcerat tegeret: mẽte captus ẽ. & amissis duo- bus filiis ĩ Illyrico militãtibus sũmo aĩmi męrorę cõsũp tus ẽ Pręfectus etiã. M Antonii Turullius cũ apud Coos euerso ęsculapii luco classẽ fęcisset: eodẽ postea loco a mili tibus Cęsaris ẽ ĩterfectus. his exẽplis adiũgit̃ pyrrhus: qui

sublata ex thesauro ꝓserpinę Locrēsis pecunia naufragiū fęcit ac uicinis deę littoribus illisus est: ut nihil pręter eā pecuniā incolumē reperiret. Ceres quoq; Milesia multū sibi apud homines uenerationis adiecit. Nā cū ab Allexandro capta ciuitas esset: ac milites ad eā spoliandā irrupissēt omniū oculos repente obiectus fulgor ignis extinxit. Reperiunt etiā somnia quę uim deorū uideant ostendere. Tyberio nanq; Attinio homini plebeo per quietē obuersatus eē Iuppiter dicit. & pręcępisse ut Cōsulibus & Senatui nūtiaret ludis Cyrcensibus proximis pręsultorē sibi displicuisse: q; Antronius Maximus quidā uerberatū seruum sub furca medio circo ad suppliciū duxerat. ideoq; ludos instaurari oportere. Quod cū ille neglexisset: eodē die filiū perdidisse. ipse autē graui morbo est correptus. Et cū rursus eandē imaginē cerneret: quęrentē satis ne pęnarū pro neglecto īperio pepēdisset: lectica delatus ad Cōsules: & oīre in Senatu exposita recępisse corporis firmitatē. suisq; pedibus domū rediisse. Illud quoq; somniū non minoris fuit admirationis: quo Cęsar Augustus dicit esse seruatus. Nā cum bello ciuili Brutiano īplicitus graui morbo abstinere pręlio statuisset: medico eius Artorio Mineruę species obuersata est: monens ne ꝓpter corporis ībecillitatē castris se contineret Cęsar. Itaq; in aciē lectica perlatus est. Eodemq; die a Bruto castra capta sunt. Multa pręterea exempla similia possunt ꝓferri: sed uereor ne si fuero in ꝓpositiōe rerū contrariarū diutius īmoratus: aut oblitus esse ꝓpositi uidear: aut crimē loquacitatis incurrā.

Ca. ix. Quod p īuidiā diaboli ītrauit mors. & pullularūt radices errorū. Et q; deus ipse natura ē qui materiam primordialem & omnia fęcit ex nihilo.

EXponā igitur omnium istorum rationem quo facilius res difficiles & obscur itelligāt: & has oēs simulatas numinis pstigias reuelabo: qbus iducti homines a ueritatis uia lōgius recesserūt. sed repetā lōge altius: ut siqs ad legē dū exps ueri & ignarus accesserit: Instituat atq; intelligat:

quod tandem sit caput borum & causa malorum.& lumi
ne accepto suos ac totius generis humani perspiciat error
res.Sicut mater sine exemplo genuit: sic ineffabiliter pater
genuisse credendus est coeternũ.De matre natus est: q an-
te iam fuit.de patre:qui aliquando non defuit hoc fides
credat.intelligentia nõ requirat:Ne aut non inuentũ putet
incredibile:aut repertũ non credat singulare. Cũ esset de-
us ad excogitandũ prudentissimus:ad faciendũ sollertissi
mus:anteq̃ ordiret̃ hoc opus mundi:quoniã pleni & con-
summati boni fons in ipso erat:sicut est semper:ut ab eo
bono tanq̃ riuus orireť:lõgeq; proflueret:produxit similẽ
sui spiritũ:qui esset uirtutibus dei patris preditus. Quo-
modo autẽ id uoluerit:ĩ quarto docere conabimur libro
Deinde fecit alterũ:in quo indoles diuine stirpis nõ pmã
sit.Itaq; suapte inuidia tanq̃ ueneno infectus est:& ex bo-
no ad malũ transcendit:suoq; arbitrio quod a deo illi libe
rũ datũ fuerat:contrariũ sibi nomẽ adsciuit.Vnde appa-
ret cunctorũ malorũ fontẽ esse liuorẽ.Inuidet enĩ illi ante
cessori suo:qui deo patri pseuerando tũ pbatus tũ etiam
carus est.Hunc ergo ex bono p se malũ effectũ Greci διαβο
λον appellant.nos criminatorẽ uocamus:q crimina ĩ que
ipse illisit:ad deũ deferat:Exorsus igiť deus fabricã mun
di illũ pmũ & maximũ filiũ prefecit operi uniuerso: eoq;
simul & consiliatore usus est:& artifice:in excogitandis or
nandis faciendisq; rebus.quoniã is & prudentia & ratione
& potestate pfectus est.de quo nunc partius:quod alio lo
co & uirtus & nomẽ eius & ratio enarranda nobis erit.Ne
mo querat ex qbus ista materiis tã magna tã mirifica ope
ra deus fecerit.Omnia enĩ fecit ex nihilo.Nec audiẽdi sunt
Poete:qui aiunt.Cahos in principio fuisse:id est cõfusionẽ
rerũ atq; elementorũ.Postea uero dirimisse omnẽ illã con
geriẽ:singulisq; rebus ex confuso aceruo separatis in ordi
neq; descriptis instruxisse mundũ pariter & ornasse.qbus
facile est respondere: potestatem dei non intelligentibus
quem credunt nihil efficere posse nisi ex materia subiacen
te ac preparata.in quo errore etiã Philosophi fuerũt.Nam
Cicero de natura deorum disputãs ait sic.Primum igitur

L pl. 2

non est ꝓbabile eam materiam rerum unde orta sunt oīa: esse diuina prouidentia effectam. Sed habere & habuisse uī & naturā suam. ut igitur faber cū quid ędificaturus est: ñ ipse facit materiā: sed ea utitur quę sit parata: fictorq; itē cęra. sic isti ꝓuidentię diuinę materiā pręsto esse oportuit non quā ipse faceret: sed quā haberet paratā. Quod si nō est a deo materia facta ne terra quidē & aqua & aer & ignis a deo factus est. O quāta sunt uitia in his decē uersibus. Primū φ is qui in aliis disputationibus & libris fere omnibus prouidētię fuerit assertor: & qui acerrimis argumētis īpugnauerit eos: qui ꝓuidentiā non esse dixerūt: idē nunc quasi ꝓditor aliquis aut transfuga prouidentiā conatus ē tollere. in quo si cōtradicere uelis: nec cogitatione opus ē: nec labore: sua illi dicta recitanda sunt. Nec eni ab ullo poterit Cicero φ a Cicerone uehementius refutari. Sed concedamus hoc more & instituto Academicorū: ut liceat hominibus ualde liberis dicere ac sentire quę uelint. sententias ipsius consideremus. Non est inquit ꝓbabile materiam rerū a deo factā. Quibus hoc argumentis doces? Nihil enī dixisti: quare hoc nō sit ꝓbabile. Itaq; mihi e cōtrario uel maxime ꝓbabile uidet̃. nec tamē temer̃ uidet̃ cogitāti plus esse aliquid in deo: quē ꝑfecto ad ībecillitatē hominis redigis: cui nihil aliud φ opificiū cōcedis. Quo igitur ab homine diuina illa uis differt: si ut homo sic etiā deus ope indiget aliena? Indiget autē si nihil moliri pōt: nisi ab altero illi materia ministret̃. quod si fit: imperfectę utiq; uirtutis est: & erit iā potentior iudicandus materię īstitutor. Quo igitur nomine appellabit̃: qui potentia deū uicit? Siquidē maius est propria facere: φ aliena disponere. Si autē fieri ñ pōt: ut sit potētius deo quicq̃: quē necesse ē ꝑfecę eē uirtutis: potestatis: rōnis. Idem igit̃ materię fictor ē: q & rerū ex materia cōstātiū. neq; .n. deo ñ faciēte & īuito eē aliqd: aut potuit aut debuit. Sed ꝓbabile ē īquit materiā rerū & habere & habuisse naturā suā & uī. quā ui potuit habere nullo dante? quā naturā: nullo generāte? Si habuit uim: ab aliquo eam sumpsit. A quo autem sumere nisi a deo potuit? Si habuit naturam quę utiq; a nascendo dicitur: nata est.

a quo autē nisi a deo potuit ꝑcreari? Natura enī qua dici
tis orta esse oīa: si consiliū nō habet efficere nihil pōt Si au
tē generandi aut faciendi potens est: habet ergo consilium
& propterea deus sit necesse ē. Nec alio nomine appellari
pōt ea uis. in qua est & ꝓuidentia excogitandi & solertia
potestasq; faciendi. Melius igiť Seneca omniū Stoicorum
acutissimus: q uidit nil aliud eē naturā q̄ deū. Ergo īqt de
um nō laudabimus: cui naturalis est uirtus. nec enī illā di
dicit ex ullo. immo laudabimus: quāuis enim naturalis il
la ei sit: sibi illā dedit: quoniā deus ipsa natura ē. Cū igiť or
tū rerū tribuis naturę: ac detrahis deo: in eodē luto hęsitās
uersuram soluis. A quo enī fieri negas: ab eodē plane fieri
mutato nomine confiteris: sequitur īeptissima cōparatio:
ut faber inquit cū quid edificaturus est: non ipse facit ma
teriā: sed utitur ea: quę sit parata: fictorq; item cera: Sic isti
ꝓuidentię diuinę materia esse presto oportuit: nō quā ipse
faceret: sed quā haberet paratā. immo uero nō oportuit.
Erit enī deus minoris potestatis: si ex parato facit: quod ē
hominis. Faber enim sine ligno nihil ędificat: quia lignum
ipsum facere nō pōt. Nō posse autē imbecillitatis ē huma-
nę. deus uero facit sibi ipse materiā: quia potest. Posse enī
dei ē. nā si non pōt: deus nō est. Homo facit ex eo quod est:
quia per mortalitatē ībecillis ē: per imbecillitatē definitę
ac modicę potestatis. Deus autē facit ex eo quod nō ē: qa
per ęternitatē fortis ē: per fortitudinem potestatis īmensę:
quę fine ac modo careat sicut uita factoris. Quid ergo mi
rū si facturus mūdum deus: prius materia de qua faceret:
pręparauit ex eo quod non erat? quia nefas esset deum ali-
unde aliquid mutari: cum in ipso uel ex ipso sint omnia.
Nā si est aliquid ante illum factum: & quicq̄ nō ab illo fac
tum est: potestatem dei & nomen amittet. At enim materia
nunq̄ facta est. sic deus qui ex materia fęcit hunc mundū.
Duo igitur constituuntur eterna: & quidē īter se cōtraria
quod fieri sine discordia & pernicie nō pōt Collidant enī
necesse est ea: q̄rū uis & ratio diuersa est. si utraq; ęterna esse
nō poterūt. si repugnāt: quia superare alterum necesse est.
ergo fieri non potest quin ęterni natura sit simplex: ut īde

omnia uelut ex fonte descenderint. Itaq; aut deus ex materia ortus est: aut materia ex deo. Quid horũ sit uerius: facile est intelligi. Ex hiis enim duobus alterũ sensibile ẽ: alterũ caret sensu. Potestas faciendi aliquid nõ potest esse nisi in eo: quod sentit: quod sapit: quod cogitat: quod mouet̃. Nec incipi aut fieri aut cõsummari quicq̃ põt: nisi fuerit ratione ꝓuisum: Et queãdmodũ fiat: anteq̃ est: aut queãdmodũ constet: postq̃ fuerit effectũ. Deniq; is facit aliquid; qui habet uoluntatẽ ad faciendũ: & manus ad id quod uoluit: implendũ. Quod autẽ insensibile est: iners & torpidũ sẽp iacet. nihil inde oriri põt: ubi nullus ẽ motus uoluntarius. Nã si omne animal ratione constat: certe nasci ex eo non potest: quod ratione prȩditũ non est. nec aliunde accipi potest id: quod ibi unde petit̃: non est. Nec tamẽ cõmoueat aliquẽ: q; animalia quedã de terra nasci uident̃. Hȩc enĩ non terra per se gignit: sed spiritus dei sine quo nihil gignitur. Non ergo deus ex materia: quia sensu prȩditũ ex insẽsibili: sapiens ex bruto: impatibile de patibili: expers corporis de corporali: nunq̃ potest oriri. sed materia potius ex deo est. Quicquid enim est solido & ĩcontractibili corpore: accepit externã uim. quod accipit uim: dissolubile est: quod dissoluit̃: interibit: quod interit: ortum sit: necesse ẽ. Quod ortũ est habuit fontẽ unde oriret̃: id est factorẽ aliquẽ sentientẽ: prouidũ peritũq; faciendi. is ẽ ꝑfecto nec ullus alius quã deus. Qui quoniã sensu. ratione: prouidentia. potestate. uirtute. prȩditus est: & animantia & ĩanimata creare & efficere põt. quia tenet quomodo quidq; sit faciẽdum. Materia uero semper fuisse non potest. quia mutationem non caperet: si fuisset. Quod enim semper fuit: semper esse non desinit. & unde abfuit: principiũ: abesse hinc etiam finem necesse est. Quinetiam facilius est: ut id quod habuit iniciũ fine careat: q̃ ut habeat finem. quod ĩicio caruit. Materia ergo si facta non est: nec fieri ex ea quicq̃ potest. Si fieri ex ea non potest: nec materia quidem erit. Materia enim ẽ ex qua fit aliquid. Omne autem ex quo fit: q͞a recipit opificis manu destruitur. & aliud esse incipit. Ergo quoniam finẽ habuit materia: tum cum factus est ex ea

mundus: & initium quoq; habuit. Nam quod destruitur: ędificatũ est. quod soluitur alligatũ. quod finitur inceptũ est. Si ergo ex cõmutatione ac fine materia colligitur habuisse principium: a quo alio fieri nisi a deo potuit? Solus igitur deus est qui factus non est. & iccirco destruere alia potest. ipse destrui non potest. permanebit semp in eo: quod fuit: quia non est aliũde generatus. nec ortus. nec natiuitas eius ex aliqua re alia pendet. quę illum mutata dissoluat. Ex seipso est: ut in primo diximus libro. Et ideo talis est: qualem se esse uoluit. impassibilis. immutabilis. incorruptus. beatus. ęternus. Iam uero illa conclusio qua sententia terminauit Tulius: multo absurdior. q; si materia inquit a deo non est facta: nec terra quidem & aqua: & aer & ignis a deo factus est. Quã calide periculũ pręteruolauit. Sic enim superius illud assumpsit: tanq̃ probatione nõ indigeret: cum id multo esset incertius: q̃ illud: propter quod assumptũ est. Si non est inquit a deo facta materia: nec mundus a deo factus est. Ex falso maluit colligere: quod falsũ est: q̃ ex uero quod uerum. Et cum debeant incerta de certis probari: hic probationẽ sumpsit ex incerto: ad euertendum quod erat certũ. Nam diuina prouidentia effectũ esse mundũ. ut taceã de termaximo Trimegisto: qui hoc prędicat: taceam de carminibus Sibyllarũ: que idem nuntiãt: Taceã de prophetis: qui opus mundi ac opificũ dei uno spiritu ac pari uoce testant̃. Etiam inter Philosophos pene uniuersos conuenit. Idem etiã Pythagorici. Stoici. Peripatetici: quę sũt principales omnium disciplinę Deniq; a primis illis septem Sapientibus uti a Socrate usq; ad Platonẽ pro confesso & indubitato habitũ est: donec unus multis post sęculis extitit delirus Epicurus: q auderet negar̃ id quod est euidentissimũ: studio scilicet inueniẽdi noua: ut nomine suo constitueret disciplinã. & quia nihil noui potuit reperire: ut tamen dissentire a cęteris uideretur: uetera uoluit euertere. in quo illũ circũlatrantes Philosophi omnes coarguerunt. Certius ẽ igit̃ mundũ prouidẽtia istructum: q̃ materiã ꝓuidentia cõglobatã. Quare non oportuit putare iccirco mundũ non esse diuina prouidentia factũ

quia materia eius diuina prouidentia facta nō sit: sed quia mūdus diuina prouidētia sit effectus: et materiā eē factā diuinitus. Credibilius ē enī materiā potius a deo factā quia deus omnia potest: q̄m mundū a deo nō esse factum quia sine mente ratione consilio nihil fieri potest. Verum hęc ñ Ciceronis est culpa: sed sectę. Cum enim suscępisset disputationem: qua deorū naturam tolleret: de qua Philosophi garriebant: omnem diuinitatem ignorantia ueri putauit eē tollendam. Itaq₃ deos potuit tollere: quia non erant. Cum autem prouidētiam diuinam quę est in uno deo: conaret̄ euertere: quia contra ueritatē niti cęperat: deficientibus argumentis in hanc foueā necessario decidit. unde si extricare non posset. Hic ergo illum teneo herentē. teneo defixum quia Lucillius qui contra disserebat obmutuit. Hic ē ergo cardo rerū. hic uertunt̄ omnia. Explicet se Cotta: si potest: ex hac uoragine: proferat argumenta: quibus doceat semp fuisse materiā: quā nulla prouidentia effęcerit. Ostendat quomodo quicq̄ ponderosum & graue aut esse potuerit sine authore: aut imutari ualuerit. ac desierit esse: quod semp fuit: ut inciperet esse: quod nunq̄ fuit. Quę si docuerit. tum demum assentiar: ne mundum quidem diuina ꝓuidentia constitutū. & tñ sic assentiar: ut aliis illū laqueis teneam. Eodē enim quo nolit: reuoluetur: ut dicat: & materiam de qua mundus est: & mundū qui de materia est: natura extitisse. cū ergo ipsam naturā deū esse contendā: Nec enim potest facere mirabilia. id est maxima. ratione constātia: nisi qui habet mentē. prouidentiā. potestatē. Ita fiet ut deus fecerit omnia. nec quicq̄ esse possit omnino: quod nō originem a deo traxerit. At idem quotiens Epicureus ē: & nō uult a deo factū esse mundū: quęrere solet quibus manibus: quibus machinis quibus uectibus qua molitione hoc tantū opus fęcerit. Videret fortasse: si eo tēpore potuisset esse: quo deus fęcit. Sed ne perspiceret homo dei opera. noluit eū inducere in hunc mundū: nisi perfectis omnibus. sed ne induci quidē poterat. Quomodo enim subsisteret: cū fabricaret̄ desup cęlum. terra subtus fundaret̄. cum fortasse huida uel nimiis rigoribus corporata cōcresseret:

uel igneis caloribus incocta & solidata durescerent. Aut q̄ modo uiueret sole nondū īstituto: nec frugibus ac animalibus natis? Itaq; necesse fuit hominē postremo fieri: cū iā mundo cęterisq; rebus manus summa esset īposita. Deniq; sanctę litterę docent hominē fuisse ultimū dei opus: & sic inductū fuisse in hunc mundū: quasi in domū iā paratam & instructā. Illius enī causa facta sunt oīa. Idē etiā Poetę fatent. Ouidius pfecto iā mundo & uniuersis animalibus figuratis hoc addidit.

Sanctius his animal mentisq; capatius altę.
Deerat adhuc. & quod dominari in cętera posset.
Natus homo ē.

Adeo nefas extimandū ē: ea scrutari: quę deus uoluit esse cęlata. Verū ille nō audiendi aut discēdi studio requirebat: sed fallēdi: quia cōfidebat neminē id posse dicere. Quasi uero ex hoc putandū sit non esse hęc diuinitus facta: quia quomodo facta sint: nō potest prouideri. an tu si educatus ī domo fabrefacta & ornata nullā unq̄ fabricā uidisses: domū illā putasses nō ab homine esse edificatā quia quomodo ędificet̄ ignorares. Idē profecto de domo quęreres: quod nūc de mundo requiris: quibus manibus quibus ferramētis homo tanta esset opera molitus maxīe si saxa īgētia: imensa cęmēta: uastas colūnas opus totū sublime & excelsū uideres? Nōne hęc tibi humanarū uiriū modū uideret̄ excedere? quia illa nō tā uiribus q̄ ratiōe atq; artificio facta esse nescires q; si homo ī quo nihil pfectū ē: tñ plus efficit ratione q̄ uires eius exiguę patiant̄: quid ē cur īcredibile tibi esse uideat̄ cū mundus dicit̄ factus a deo: ī quo quia pfectus est: nec sapiētia pōt habere terminū: nec fortitudo mēsurā. Opera ipsius uidet̄ oculis. quomō autē ille fęcerit: ne mēte qdē uidētur: qa ut Hermes ait: mortali īmortali tēporale perpetuo. corruptibile corrupto ppinquare nō pōt. id est ppius accedere & ītelligētia subsq: & ideo terrenū adhuc animal rerū cęlestiū perfectionē nō capit: qa corpore q̄si custodia septū tenetur: minus soluto ac libero sēsu cernat oīa. Sciat igitur q̄ inepte faciat: q res īenarrabiles quęrit. hoc ē enī modū cōditionis sue trāsgredi: nec ītelligere quousq; hoīi liceat accedere. Deniq; cū

aperiret homini ueritatē deus:ea sola scire nos uoluit: quę interfuit hominē scire ad uitam consequendā. Quę uero ad curiosam & profanā cupiditatē ꝑtinebāt: reticuit: ut arcana essent. Quid ergo quęris: quę nec potes scire? Nec si scias: beatior fias. Perfecta ē in homine sapientia: si & deū esse unum: & ab ipso esse facta uniuersa: cognoscat.

Ca.x. Quod deus quattuor elementa distinxit: & quattuor qualitates. & quattuor tēpora. & ꝙ ex calore & humore sit uita. & quare homines igne: cętera animalia aqua magis utantur.

Vnc quoniā refutauimus eos: qui de mundo & factore eius deo aliter sentiunt: q̃ ueritas habet: ad diuinā mundi fabricam reuertamur. de qua in arcanis sanctę religionis litteris traditur. Fecit igit̃ deus primū omniū cęlū: & in sublime suspendit: quod esset sedes ipsius dei cōditoris. deinde terrā fundauit: ac cęlo subdidit: quā homo cum cęteris animaliū generibus incoleret. cā uoluit humore circūflui & contineri. suum uero habitaculū distinxit claris luminibus: & impleuit sole scilicet lunęqꝫ orbe fulgenti & astrorum micantium splendentibus signis adornauit. tenebras autē quod ē his contrariū: constituit in terra Nihil enim per se continet luminis: nisi accipiat a cęlo in quo posuit lucem perennem. & superos & uitā perpetuam Et contra in terra tenebras & inferos & mortē. Tanto enī hęc ab illis superrioribus distant: quātum mala a bonis & uicia a uirtutibus. Ipsius quoqꝫ terrę binas partes contrarias inter se diuersasqꝫ constituit. scilcet orientem occidentemqꝫ. ex quibus oriens deo similis censetur. quia ipse luminis fons & illustrator ē rerum. & ꝙ oriri nos faciat ad uitam sempiternam. Occidens autē conturbatę illi prauęqꝫ menti ascribitur. quod lumen abscondat: quod tenebras semꝑ inducat. Et quod homines faciat occidere: atqꝫ interire peccatis. Nam sicut lux orientis est: in luce autē uitę ratio uersatur: sic occidentis tenebrę sūt. In tenebris autem mors & interitus continetur. Deniqꝫ alteras partes eadem

ratione dimensus est meridiem ac septẽtrionem. quę pte illis duabus societate iungunt̃. Ea enim quę est solis calore flagrantior: proxima ẽ: & cohęret orienti. At illa quę frigoribus & perpetuo gelu torpet: eiusdẽ ẽ cuius extremus occasus. Nam sicut contrarię sunt lumini tenebre: ita frigus calori. ut igitur calor lumini est ꝓximus: sic meridies orienti. ut frigus tenebris: ita plaga septẽtrionis occasui. Quibus singulis partibus suũ tẽpus attribuit. Ver scilicet orienti. ęstatẽ meridionali plagę. occidentis autumnus ẽ. septẽtrionis hybernus. In his quoq; duabus partibus meridionali & septẽtrionali figura uitę & mortis continet̃: qa uita in calore est. mors in frigore. Sicut autẽ color ex igne est ita frigus ex aqua. Secũdũ harũ ptiũ diuisionẽ diẽ quoq; fęcit ac noctẽ. quę spacia & orbes tẽporũ perpetuos ac uolubiles quos uocamus annos alterna per uices successiõe conficiant. Dies quẽ primus oriens subministrat dei sit: necesse est: ut omnia quęcũq; meliora sunt. Nox autẽ quã occidens extremus inducit: eius scilicet quẽ dei esse ęmulũ diximus. Quę duo etiã in hoc pręscius futurorũ deus fęcit: ut ex his & uerę religionis. & falsarũ superstitionũ imago quędã ostenderet̃. Nam sicut sol qui oritur in die licet sit unus: unde solẽ esse appellatũ Cicero uult uideri: q; obscuratis sideribus solus appareat: tamẽ quia uerũ ac pfecte plenitudinis lumẽ est: & calore potissimo: & fulgore clarissimo illustrat oĩa: ita in deo licet sit unus: & maiestas & uirtus & claritudo perfecta est. Nox autẽ quam prauo illi Antitheo dicimus attributã: eius ipsius multas & uarias religiones per similitudinẽ demõstrat. Quãuis enim stellę innumerabiles micare ac radiare uideant̃: tamẽ quia nõ sunt plena ac solida lumina nec caloris perferunt quicq̃: nec tenebras multitudine sua uincunt. Duo igit̃ illa principalia inueniunt̃: quę diuersam & contrariã sibi habent potestatẽ calor & humor. quę mirabiliter deus ad sustẽtanda & gignenda oĩa excogitauit. Nã cũ uirtus dei sit ĩ calore & igni: nisi ardorẽ uimq; eius admixta humoris ac frigoris materia temperasset: nec nasci quicq̃: nec cohęrere potuisset. qn statim cõflagratione interiret: quicquid esse cępisset. Vnde

& Philosophi quidam & poetę discordi concordia mundum constare dixerũt. sed rationẽ penitus non uiderunt. Heraclytus ex igne nata esse oĩa dixit. Tales Melisius ex aq̃ Vterq; uidit aliquid. sed errauit tamẽ uterq;. quod alterutrũ si solũ fuisset: neq; aq̃ nasci ex igne potuisset. neq; rursus ignis ex aqua. Sed est uerius simul ex utroq; permixto cuncta generari. Ignis quidẽ permisceri cũ aqua nõ põt. q̃a sunt utraq; inimica. & si cominus uenerit: alterutrũ quod superauerit conficiat alterũ: necesse est. sed eorũ substãtię permisceri possunt. Substãtia ignis calor est. aquę humor Recte igitur Ouidius.

Quippe ubi tẽperiem sumpsere humorq; calorq;
Concipiũt. & ab his oriunt̃ cuncta duobus:
Cũq; sit ignis aquę pugnax: uapor humidus oĩs.
Res creat & discors concordia fętibus apta ẽ.

Alterũ enim quasi masculinũ elementũ est. alterũ quasi fęmininũ. alterũ actiuũ. alterũ patibile. Ideoq; a ueteribus institutũ ẽ: ut sacramento ignis & aquę nuptiarũ fędera faciant̃: quod fętus animantiũ calore & humore corporent̃: atq; animent̃ ad uitã. Cum enim cõstet omne animal ex anima & corpore: materia corporis in humore ẽ: animę in calore. Quod ex auiũ fętibus dat̃ sciri: quos crassi humoris plenos nisi opifex calor fouerit. nec humor potest corporari. nec corpus animari. Exsulibus quoq; ignis & aqua interdici solebat. Adhuc enĩ uidebat̃ nefas: q̃uis malos tñ homines supplicio capitis afficere. Interdicto igit̃ usu earũ rerũ: q̃bus uita constat hominũ: perinde habebat̃: ac si esset qui eam sententiam excęperat: morte multatus. Adeo ista duo elementa prima sunt habita: ut nec ortũ hominis: nec sine his uitam crediderint posse constare. Horũ alterũ nobis commune est cũ cęteris animantibus. alterũ soli homini datũ Nos enim quoniã cęleste atq; ĩmortale animal sumus: igne utimur. qui nobis ĩ argumentũ ĩmortalitatis datus ẽ. quoniã ignis e cęlo est. cuius natura quia nobilis est: & sursũ nitit̃. uite continet rationem. Cętera uero animalia quoniã tota sunt mortalia: tantummodo aqua utunt̃ quod ẽ elementum corporale atq; terrenum. cuius natura q̃a nobilis

est ac deorsum uergens: figurã mortis ostendit. ideo pecudes neq̃ in cęlũ suspiciunt: neq̃ religiones sentiũt. quoniã ab iis usus ignis alienus ẽ. Vnde autẽ uel quomõ deus hęc duo principalia: ignẽ & aquã uel accenderit: uel eliquauerit: solus scire põt qui fecit.

C. xi. Quod creato mundo facta animalia ꝓpter homines sũt. & tandẽ homo ipse. Et q̃d sit quod poetę finxerunt deucalionẽ homines reparasse. & q̃ Aristoteles falsum putauit mundum esse ęternum. & quę sunt tres partes.

CONsummato igitur mundo: animalia uariis generis dissimilibus formis & magna & minora ut fierent. ĩparauit. Et facta sunt bina: id est diuersi sexus singula. ex quorũ fętibus & aer & terra & maria cõpleta sunt: Deditq̃ his omnibus generatim deus alimenta de terra. ut usui homini esse posset. Alia nimirũ ad cibos. alia uero ad uestimẽtũ. Quę autẽ magnarũ sunt uiriũ ut in excolenda terra iuuarent: unde dicta sunt iumenta. ita rebus omnibus mirabili descriptione cõpositis: regnũ sibi ęternũ parari constituit. & innumerabiles animas procreare quibus immortalitatem daret. Tum fęcit ipse sibi simulacrũ sensibile atq̃ ĩtelligens. id est ad imaginis suę formam: qua nihil potest esse perfectius hominẽ figurauit ex limo terrę. unde homo nuncupatus est: q̃ sit factus ex humo. Deniq̃ Plato humanã formam theoidem esse ait. Et Sibylla quę dicit.
ει κωρεστ αρθρωποσ εμηλοΓορ ορθορεχονσα. Id est imago est homo mea rationẽ rectam habens. De hac hominis fictione Poetę quoq̃ q̃uis corrupte: tamẽ non aliter tradiderunt. nãq̃ hominem de luto a Prometheo factum esse dixerunt. Res eos non fefellit. sed nomẽ artificis. Nullas enĩ litteras ueritatis attingerant. sed quę prophetarum uaticinio traditã in sacrario dei continebãt: ea de fabulis & obscura opinione collecta & deprauata ut ueritas a uulgo solet uariis sermonibus dissipata corrumpi: nullo nõ addente aliq̃d ad id quod audierat. carminibus suis cõprehẽderunt

Et hoc quidem inepte: q̄ tam mirabile tanq̄ diuinum opi
ficium homini dederunt. Quid enim opus fuit hominem
de luto fingi: cū posset eadē ratione generari qua ipse Pro
methęus ex Iapeto natus ē? Qui si fuit homo: generare ho
minē potuit: facere non potuit. De diis autē illum non fu
isse pęna eius in Caucaso monte declarat. Sed neq̄ patrē ip
sius Iapetū: patruūq̄ Titana quisq̄ deos nucupauit. quia
Regni sublimitas penes Saturnū solū fuit. per quā diuinos
honores cū omnibus suis posteris consecutus est. Multis
argumentis hoc figmentū Poetarū coargui pōt. Factū esse
diluuiū: ad perdendam tollendamq̄ ex orbe terrę maliciā
constat inter oēs. Idem enim & Philosophi & Poetę scrip
toresq̄ rerū antiquarum loquunt̄. in eoq̄ maxime cū Pro
phętarū sermone consentiūt. Si ergo cataclysmus a deo fac
tus est: ut malicia quę per nimiā multitudinē increuerat: p
deret̄: quomodo fictor hominis Promętheus fuit cuius fi
lium Deucalionem iidem ipsi ob iustitiam solum esse di
cūt seruatū? Quomodo unus gradus & una progenies or
bē terrę tam celeriter potuit hominibus iplere? Sed uideli
cet hoc quoq̄ sic corruperunt: ut illud superius: cū igno
rarent in quo tēpore cataclysmus sit factus in terra: & qs
ob iusticiā meruerit genere humano pereunte saluari. & q̊
modo aut cū quibus seruatus sit. quę oīa prophęticę litte
re docent. Apparet falsū esse quod de opificio Promęthei
narrant. Verū quia poetas dixerā non oino mentiri solere:
sed figuris inuoluere & obscurare quę dicant: non dico es
se mentitos: sed primū omniū Promętheū simulacrū hoī
nis formasse de pingui & molli luto. Ab eoq̄ natā esse pri
mo artē statuas & simulacra fingendi. Siquidē Iouis tēpo
ribus fuit: quibus primū tēpla cōstitui & noui deorū cul
tus esse cęperunt. sic ueritas phucata mendacio est. & illud
quod a deo factū ferebatur: homini qui opus diuinū imi
tatus est: cępit ascribi. Cęterū fictio ueri ac uiui hoīnis e li
mo dei ē. quod Hermes quoq̄ tradit: qui nō tm̄ hominē ad
imaginē dei factū eē dixit a deo: sed etiā illud explanar̄ tēp
tauit: q̄ subtili ratione singula quęq̄ in corpore hoīnis mē
bra formauerit: cū eorū nihil sit quod nō tantūdē ad usus

necessitatem quantum ad pulchritudinem ualeat. Id uero etiã Stoici cũ de prouidentia differunt: facere conant̃. & secutus eos Cicero pluribus quidẽ locis. Sed tamẽ materiam tã copiosam & uberẽ strictim contingit. quã ego nunc icirco pretereo: quia nuper propriũ de ea re librum ad Demetrianũ auditorẽ meũ scripsi. Illud hoc loco preterire ñ possũ. q errãtes philosophi quidã aiunt homines cetera q animalia sine ullo artifice orta esse de terra. unde illud Virgilianum est.

Terrea progenies duris caput extulit aruis. Et hi maxime fuerunt in ea sententia. qui esse ꝓuidentiã negant. Nã Stoici animantiũ fabricã diuine solertie tribuunt. Aristoteles autẽ labore se ac molestia liberauit dicens sẽper mundũ fuisse. Itaq ut humanũ genus & cetera que in eo sunt: initiũ nõ habere: sed fuisse sẽper: ac sẽp fore: Sed cũ uideamus singula queq aĩalia que ante non fuerant: ĩcipere esse & esse desinere: necesse est totũ genus aliquãdo esse cepisse & aliquãdo desiturũ esse quia cepit. Oĩa enĩ tribus tẽporibus contineri necesse est. preterito: presenti: futuro. Preteriti est origo. presentis substantia. futuri dissolutio. Que oĩa in singulis hoĩnibus apparent: & incipimus enĩ cũ nascimur. & sumus cũ uiuimus. & desinimus cũ interimus.

Clotho colũ baiulat. Lachesis trahit. Atropos occat. Unde etiã tres parcas esse uoluerunt. unã que uitã hominis ordiatur. alteram que cõtexat. tertiã que rumpat ac finiat. In toto autem genere hominũ: quia solum presens tempus apparet: ex eo tamẽ & preteritũ: id est origo colligit̃: & futurũ: id est dissolutio Nam quoniã est: apparet aliquando cepisse. esse enim nulla res sine exordio potest. & quia cepit: apparet quandoq desitura. Nec enim potest id totũ esse ĩmortale: quod ex mortalibus constat. Nã sicut uniuersi ꝑ singulos interimus: fieri potest: ut aliquo casu omnes: uel sterilitate terrarũ que accidere particulatim solet: uel pestilentia ubiq diffusa: que singulas urbes atq regiones plerunq populat̃: uel incendio in orbem misso quale iã fuisse sub phaethonte dicit̃: uel diluuio aquarũ q̃le sub Deucalione tradit̃: cũ preter unũ hominẽ: genus omne deletũ

Quod diluuium si casu accidit: profecto potuit accidere: ut & unus ille qui superfuit īteriret. Si autē diuinę ꝓuidētię nutu: quod negari non pōt: ad reparandos homines reseruatus ē. apparet in dei potestate esse: uel uitā uel īteritū generis humani. Quod si uult pōt accidere in totū. qa per partes accidit. apparet aliquādo esse ortū. & fragilitas ut initiū: sic declarat & terminū Quę si uera sunt: nō potuit defendere Aristoteles: quo minus habuerit & mundus ipse principium. Qoud si Aristoteli. Plato & Epicurus extorquēt: & Platoni & Aristoteli qui semp fore mūdū putauerūt: licet sint eloquentes: ingratis tamē idē Epicurus eripiet: quia sequit̄: ut habeat & finē. Sed hęc ī ultimo libro pluribus. nunc ad hominis originē recurramus.

C. xii. Quod nō de terra uel sponte nata sunt animalia sed dispositōe diuina: cuius fęcisset deus nos conscios: si sciret expediret.

Iunt certis conuersionibus cęli: & astrorū motibus maturitatē quandā extitisse animaliū serēdorū. Itaqꝫ terrā nouā semē genitale retinentē: folliculos ex se quosdā ī uterorū similitudinē protulisse de qbus Lucretius. Crescebant uteri terra radicibus apti. Eosqꝫ cū maturuissent natura cogente ruptos. animalia tenera ꝓfudisse. Deinde terrā ipsam humore quodā qui esset lacti similis: exuberasse. eoqꝫ alimento animātes esse nutritos. Quomodo aūt uim frigoris aut caloris ferre aut uitare potuerūt: aut omnino nasci: cum sol exureret: frigus adstringeret? Nō erant inquiunt ī principio mundi hyems & ęstas: sed perpetua tēperies & uer ęquabile. Cur ergo nihil horū fieri etiā nūc uidemus? quia semel fieri necessariū fuit: ut animalia nascerentur. Postq̄ uero esse cęperunt: cōcessa his facultate generandi: & terra parere desit: & tēporis conditio mutata est. O q̄ facile est mendatia redarguere. Primū quia nihil pōt esse in hoc mundo: quod nō sic pmaneat: ut cępit. Nec enī sol & luna & astra tūc nō erant: aut cū essent: meatus nō habebant: aut nō diuina moderatio quę cursus eorū tēperat & gubernat. cū ipsis simul cęperit. Deinde q̄ si ita sit: ut dicunt: prouidentiā esse necesse ē. & ī idipsum incidūt quod

maxime fugiunt. Nōdū enī natis animalibus aliquis utiq̃ ꝓuidit: ut nascerent̃: ne orbis terrę desertus aut incultus horreret. Vt autē de terra sine officio parentū nasci posset: necesse ē magna ratione esse prouisum. Deīde ut humor il le concretus de terra in uarias imagines corporū fingeret̃ Itē: ut e folliculis quibus tegebant̃: accepta uiuendi sentiē. diq̃ ratione: tāq̃ ex aluo matrū ꝓfunderent̃. mira īexplica= bilisq̃ prouisio ē. Sed putemus id quoq̃ casu accidisse: illa certe quę sequunt̃ fortuita esse nō possūt: ut terra cōtinuo lacte manaret ut aeris tēperies esset ęqualis. quę si cōstat ic circo esse facta: ut animalia recens edita uel haberent alimē tū: uel nō haberent piculū: necesse ē: ut aliquis diuina nes cio qua ratione ꝓuiderit. Quis autē pōt ꝓuidere nisi deus Videamus tñ an idipsum quod dictitant: facere potuerit: ut homines nascerent̃ e terra Si cōsideret aliq̃s q̃diu & qui bus modis educet̃ īfās: ītelli get ꝑfecto nō potuisse terrige nas illos pueros sine ullo educatore nutriri. Fuit eni neces se q̄pluribus mēsibus iacere ꝓiectos: donec cōfirmatis ner uis mouere se: locūq̃ mutare possent. quod uix ītra unius anni spaciū fieri pōt. Iā uide utrū ne infans eodē modo & eodē loco quo ē effusus iacere p multos mēses ualuerit. an nō humore illo terrę quod alimenti gratia ministrabat: & sui corporis purgamētis ī unum mixtis: obrutus: corrup tusq̃ moreret̃. Itaq̃ nullo mō fieri pōt: quin ab aliquo fue rit educatus: nisi forte animalia oīa nō tenera nata sunt: sed ex creta: quod ut dicerēt: nunq̃ uenit illis in mentē. Omnis ergo illa ratio īpossibilis & uana ē. si tñ ratio dici pōt: q̃ id agit̃: ut nulla sit ratio. Qui enī dicit oīa sua sponte esse nata nihilq̃ diuinę ꝓuidentię tribuit: hic ꝑfecto rationē nō as serit: sed euertit. Quod si neq̃ fieri q̃cq̃ sine ratōe neq̃ nasci pōt: apparet diuinā esse ꝓuidētiā: cuius ē ꝓpriū quod dici tur ratio. Deus igit̃ rerū omniū machinator fecit hominē: quod Cicero q̄uis expers cęlestiū litterarū: uidit tñ: qui li bro de legibus pmo hoc idē tradidit: quod Prophetę cu ius uerba subieci. Hoc animal ꝓuidū. sagax. multiplex. acu tū. memor. plenū rationis & cōsilii. quē uocamus hominē: pręclara quadā cōditione generatū esse a summo deo solū

Est enī ex tot animātiū generibus atq̧ naturis particepſ ra
tiōis & cogitationis: cum cetera ſint oīa expertia. Vides ne
hominē quāuis longe a ueritatis notitia remotū: tamē quo
niā imaginē ſapientię tuebat̄: intellexiſſe nō niſi a deo homi
nē potuiſſe generari: ſed tñ diuinis opus ē teſtīoniis: ne mi
nus humana ſufficiāt. Sibylla hominē dei opus eſſe teſtat̄.

οσ μοροσ εστιθεοσ κτϊστισ ακρατιτοσ ϋπαρχωρ
αϋτοσ δε στηριξε τϋπορ μορφισ μεροπωρτε
αυτοσ ελιξε φϋσιρ παρτωρ γερεσιρ βιοτοιο. Id eſt ꝙ ſolus
eſt deus creator inuictus liber. ipſe autē ſtatuit figurā for
mę hominū. Ipſe miſcuit naturā omniū in generatione ui
tę. Eadem tñ ſanctę litterę continent. Deus ergo ueri patriſ
officio functus ē. ipſe corpus effinxit. Ipſe animā qua ſpira
mus: infudit. Illius eſt totū: qcquid ſumus. Quomodo id
fęcerit: ſi nos oporteret ſcire: docuiſſet ſicut docuit cętera
quę cognitionē nobis & priſtini erroris & ueri luminis at
tulerunt.

C. xiii. Quare duo ſexus mūdi minoris
id eſt hoīs. & quid ſit mors eius ꝑma
qd ſecunda. & de ꝑmorū parētū culpa & pęna.

CVm ergo marem ad ſimilitudinē ſuā primū finxiſſet
tum etiā fęminā configurauit ad ipſius hominis effi
giē. ut duo inter ſe ꝑmixtim ſexus propagare ſobolē poſ
ſent. & omnē terrā multitudine opplere. In ipſius autē hoī
nis fictione illarū duarū materiarū quas inter ſe diximus
eſſe contrarias: ignis & aquę concluſit perfęcitq̧ rationem
Ficto enī corpore ſpirauit ei animā de uitali fonte ſpirituſ
ſui. qui eſt perennis. ut ipſius mundi ex cōtrariis cōſtātis
elementis ſimilitudinem gereret. Conſtat enim ex anima &
corpore: id eſt quaſi ex cęlo & terra. quādoquidem anima
qua uiuimus uelut e cęlo oritur a deo: corpus e terra: cu
ius e limo diximus eſſe formatum. Empedocles quē neſci
as utrū ne īter Poetas an īter Philoſophos numeres. qa de
rerū natura uerſibus ſcripſit. ut apud Romanos Lucretiuſ
& Varro: qtuor elemēta cōſtituit. i. ignē. aerē: aquā: & terrā
fortaſſe Trimegiſtum ſecutus qui noſtra corpora ex his

quattuor elementis constituta esse dixit a deo. Habere nanque in se aliquid ignis: aliquid aeris: aliquid aquę: aliquid terrę & neque ignē esse neque aerē. neque aquā. neque terrā. quę quidē falsa non sunt. Nam terrę ratio in carne est. humoris in sanguine. aeris in spiritu. ignis in calore uitali. sed neque sanguis a corpore secerni pōt: sicut humor a terra. neque calor uitalis a spiritu. sicut ignis ab aere. adeo rerū oīum duo sola reperiuntur elementa. quorū omnis ratio ī nostri corporis fictione conclusa ē. Ex rebus igitur diuersis ac repugnantibus homo factus est: sicut ipse mundus: ex luce ac tenebris. ex uita & morte. quę duo inter se pugnare in homine pręcepit. ut si anima superauerit: quę ex deo orit̄: sit immortalis: & in perpetua luce uersēt̄. Si autē corpus uicerit animā: ditionique subiecerit: sit in tenebris sempiternis & in morte. cuius nō ea uis est: ut iniustas animas extinguat omnino: sed ut puniat in ęternū. Eam pęnā secundā mortē nominamus: quę est & ipsa perpetua: sicut & īmortalitas. Primā sic diffinimus. Mors est naturę animantiū dissolutio. uel ita. Mors est corporis animęque seductio. Secundā uero sic. Mors est ęterni doloris perpessio. uel ita. Mors est animarū pro meritis ad ęterna supplicia damnatio. Hęc mutas pecudes non attingit: quarū animę nō ex deo constātes sed ex cōmuni aere morte soluunt̄. In hac igit̄ societate cęli atque terrę: quarū effigies ī homine expressa ē: superiorē partē tenent ea: quę sunt dei. anima scilicet quę dominū corporis habet. inferiorē autē ea: quę sunt diaboli. Corpus utique quod quia terrenū est: aīe debet esse subiectū: sicut terra cęlo. Est enim terra q̄si uasculū quo tāq̄ domicilio tēporali hic spiritus cęlestis utat̄. Vtriusque officia sūt: ut hoc quod ē ex cęlo & deo īperet. Illud uero quod ex terra ē & diabolo seruiat. Quod quidē nō fugit hominē neq̄ Salustiū qui ait. Sed oīs nostra uis in animo & corpore sita est: animi īperio: corporis seruitio magis utimur. Recte si ita uixisset ut locutus ē. Seruiuit enim fędissimis uoluptatibus. suāque ipse sentētiā uitę prauitate dissoluit. Quod si anima ignis ē ut ostēdimus: in cęlum debet eniti sicut ignis: ne extinguat̄ hoc ē ad immortalitatē quę in cęlo est. Et sicut ardere ac

uiuere non potest ignis: nisi aliqua pingui materia teneatᷓ: in qua habeat alimentũ: sic animę materia & cibus est sola iustitia: qua teneťᷓ ad uitã. Post hęc deus hominẽ qua expo sui ratione generatũ posuit in paradiso: id est in horto fę cundissimo & amęnissimo. quẽ in partibus orientis omni genere ligni arborũq; conseuit: ut ex earũ uariis fructibus aleretᷓ. Expersq; omniũ laborũ deo patri sũma deuocione seruiret. Tum dedit ei certa mandata: quę si obseruasset: ĩ mortalis maneret. si transcendisset: morte afficeretᷓ. Id autẽ precęptũ fuit: ut ex arbore una quę fuit in medio paradisi non gustaret in qua posuerat intelligentiã boni & mali. tũ criminator ille inuidus operibus dei: oẽs fallacias & calli ditates suas ad decipiendũ hominẽ intendit ut ei adimeret ĩmortalitatẽ. Et primo mulierem dolo illexit: ut uetitũ ci bum sumeret. & per eã ipsi quoq; homini persuasit: ut trãs cenderet dei legẽ. Precępta igitur scientia boni & mali: pu dere eũ nuditatis suę cępit. ascondit q; se a facie dei: quod antea nõ solebat. Tum deus sentẽtia in peccatores lata eie cit hominẽ de paradiso: ut uictum sibi labore cõquireret: ipsumq; paradisum igni circũualauit: ne homo posset ac cedere. donec summũ iudiciũ faciat ĩ terra. & iustos uiros cultores suos in eundem locum reuocet morte sublata. si cut sacrę litterę docent: & Sibylla erythrea cũ dicit.

οι δ᾽ ε θεον τιμωντες αληθ ινον αεναον τε

ζωην κληρονομουσι τον αιωνοσ χρον αναντοι

οικουντες παραδεισον ομωσ ερ ιθηλεα κηπον. id est Qui aũt deũ honorant uerũ: sempiternã utiq; uitã hereditario iure possident sęculi tẽpus ipsi habitantes ad paradisum simili ter florentissimũ hortũ Verũ quoniã hęc extrema sunt: to ta in extrema operis huius parte tractabimus. Nũc ea quę prima sunt: explicemus. Mors itaq; secuta ẽ hominẽ secun dũ dei sentẽtiã: quod etiã Sibylla ĩ carmĩe suo docet dicẽs

ανθρωπον πεπλασθαι θεον παλαμαισ ενιαυτοισ

ον και πλανησεν οφισ δολιωσ επι μοιραν απελθειν

τον θανατον γνωσιν τε λαβειν αγαθου τε κακου τε.

Id est hominẽ fictum dei manibus in annos: quẽ etiam se duxit serpens dolose ad fatũ ascẽdere mortis: notionemq;

+ caute lege.

accipere boni & mali. uel sic hominē plasmatum dei ipsius palmis. quē dolis fefellit serpens: ut uim mortis incurreret: & scientiā acciperet boni & mali. Sic facta hominis uita est temporalis. Sed tamen longa: quę in mille annos propagaretur: quod diuinis litteris proditū & per omnē sciētiam publicatum: cū Varro non ignoraret: argumentari nisus est: cur putarentur antiqui mille annos uictitasse. ait enim apud Aegyptios pro annis menses haberi. ut nō solis per duodecim signa circuitus faciat annum: sed lunę quę orbem illum signiferum. xxx. dierū spacio lustrat. Quod argumentum perspicue falsum est. Nemo enim tunc millesimum annum transgressus est. Nunc uero qui ad centesimum perueniunt; quod fit sępissime: mille certe ac ducētis mensibus uiuunt. Et authores idonei tradunt: ad centum. xx. annos peruenire solere. Sed quia ignorabat Varro cur aut quando uita hominis esset diminuta: ipse diminuit cum sciret mille & . ccc. mensibus posse uiuere hominē.

Ca. xiiii. Quod nō Liber pater fuit inuentor uini: sed Noe post diluuiū. Et quę fuerit origo gentiū. Et q̄ pmi habuerint sciētiā astrorū & ignorātiā dei.

DEus autem postea cum uideret orbem terrę malitia & sceleribus oppletū: statuit humanum genus diluuio perdere. sed tamen ad multitudinem reparandam: delegit unum. quod corruptis omnibus singulare iusticię superarat exemplū. Hic cū sexcentorum esset annorum: fabricauit arcā sicut pręceperat ei deus. in qua ipse cū coniuge ac tribus filiis totidemq; nuribus reseruatus est. cū aq̄ uniuersos montes altissimos operuisset. Deinde orbe siccato execratus iusticiam prioris seculi deus: ne rursus longitudo uitę causa esset excogitandorum malorum: paulatī per singulas progenies diminuit hominis ętatem. atq; ī cētum & . xx. annis metam collocauit: quā transgredi non liceret. Ille uero cum egressus esset ex arca: ut sanctę litterę docent. terram studiose coluit: atq; uineam sua manu seuit. Vnde arguunt̄. qui authorē uini Liberū putant. Ille eni non mō Liberum: sed etiā Saturnū atq; Vranū multis

antecessit ętatibus. qua ex uinea cũ primũ fructũ cępisset t. lętus factus bibit usq; ad ebrietatem. iacuitq; nudus. quod cũ uidisset unus ex filiis: cui nomẽ fuit Cham: nõ texit patris nuditatẽ: sed egressus etiã fratribus indicauit. At illi sumpto pallio intrauerũt auersis uultibus patrẽq; texerũt Quę cũ facta recognouisset pater: abdicauit atq; expulit filiũ. At ille profugus in eius terrę parte consędit: quę nunc Arabia nominatᷣ. Eaq; terra de nomine suo Chanaan dicta ẽ & posteri eius Cananei. Hęc fuit prima gens quę deũ ignorauit. quoniã prĩceps eius & conditor cultũ dei a patre nõ accepit: maledictus ab eo. Itaq; ignorantiã diuinitatis minoribus suis reliquit. Ab hac gente proximi quiq; populi multitudine increscente fluxerunt. Ipsius autẽ patris posteri hebręi dicti: penes quos religio dei resedit. sed & ab his postea multiplicato in ĩmensum numero: cũ eos angustię locorũ suorũ capere non possent: tũ adolescentes uel missi a parentibus: uel sua sponte cũ rerũ penuria cogeret: ꝓfugi ad quęrendas sibi nouas sędes huc atq; illuc dispersi: omnes insulas & orbem totũ impleuerunt. & a stirpe sancte radicis auulsi: nouos sibi mores atq; instituta pro arbitrio condiderunt. Sed omniũ primi qui Aegiptũ occupauerunt. cęlestia suscipere atq; adorare cęperunt. Ea q neq; domiciliis tegebanᷣ propter aeris qualitatem: nec ullis in ea regione nubibus subtexitur cęlũ: cursus siderũ & defectus notauerunt. dũ ea sępe uenerantes curiosius atq; liberius intuerenᷣ. Postea deinde portentificas animaliũ figuras quas colerent cõmenti sunt: qbusdã ꝓdigiis inducti. Quorũ mox authores aperiemus. Cęteri aũt qui p terrã dispsi fuerunt: admirantes elementa mundi: cęlũ solẽ terrã mare sine ullis imaginibus ac tẽplis uenerabanᷣ. Et his sacrificia in aperto celebrabãt: donec ꝓcessu tẽporũ potẽtissimis regibus tẽpla & simulacra fęcerunt. Eaq; uictimis & odoribus colere instituerũt. sic aberrantes a noticia dei gentes esse cęperunt. Errant igiᷣ qui deorũ cultus ab exordio rerũ fuisse cõtendũt. & priorẽ esse gentilitatẽ quã dei religionẽ: quã putat posterius ĩuentã: qa fontẽ atq; originẽ ueritatis ignorant. Nunc ad principiũ mundi reuertamur.

Ca.xv.De inquinatione angelorũ.& duobus generibus demonũ.q se psuaserũt ut deos coli:quo etiã familiares Philosophi habuerũt ut Socrates.

Vum ergo numerus hominũ cępisset increscere:prouidens deus ne fraudibus suis diabolus cui ab iicio dederat terrę potestatẽ:uel corrũperet uel dispergeret hoĩnes:quod ĩ exordio fęcerat: misit ãgelos ad tutelã cultũq; generis humani. quibus pręcępit ante omnia ne terrę contagione maculati substãtię celestis amitterent dignitatem. scilicet id eos facere prohibuit:quod sciebat esse facturos ut ueniã sperare non possent. Itaq; illos cũ hominibus cõmorantes:dominator ille terrę fallacissimus: cõsuetudine ipsa paulatim ad uitia pellexit:& mulierũ congressibus inquinauit. Tũ in cęlũ ob peccata quibus se ĩmerserant:non recępti ceciderunt in terrã,sic eos diabolus ex angelis dei suos fęcit satellites ac ministros. Qui autẽ sunt ex his procreati:quia neq; angeli neq; homines fuerunt: sed mediam quandam naturã gerentes:non sunt ad ĩferos recępti: sicut in cęlũ parentes eorũ. Ita duo genera dęmonũ facta sunt. unũ cęleste.alterũ terrenũ. Hi sunt ĩmundi spiritus malorũ quę gerunt̃ authores.quorũ idem diabolus ẽ princeps. Vnde Trimegistus illũ demoniarchen uocat. Dęmonas autẽ gramatici dictos aiunt quasi δαιμορασ.id est peritos ac rerũ socios. Hos autẽ putant deos esse.sciunt illi quidẽ futura multa.sed non oĩa.quippe quibus consiliũ dei scir̃ nõ liceat. Et ideo solent responsa in ambiguos exitus tẽperare. Eos Poetę & sciunt esse dęmonas & loquuntur. Hesiodus ita tradit.

τοι μερδαιμορεσ εισ ιδιοσ μεγαλου διαβουλασ
εσθλοι επι χθορ ι οι φυλακεσθρητωρ αρθρωπωρ. id est hi quidẽ dęmones sũt Iouis magni.propter uoluntates boni terrestris custodes mortalium hominum. Quod iccirco dictum est:quoniam custodes eos humano generi deus miserat.sed ipsi cum sint perditores hominum: custodes tamen se uocari uolunt:ut ipsi colant̃:& deus non colatur. Philosophi quoq; de hiis dixerũt. Nã Plato etiã naturas eorũ ĩ symposio exprimer̃ conatus est. Et Socrates esse circa

falsitas

falsitas

se assiduū dęmona loquebatur. qui puero sibi adhęsisset: cuius arbitrio & nutu sua uita regeret̄. Magorū quoq; ars omnis ac potentia horū aspirationibus constat. a quibus inuocati uisus hominū prestigiis obsecantibus fallunt: ut nō uideant ea: quę sunt: & uidere se putēt illa: quę nō sunt. Hi ut dico spiritus contaminati ac perditi p omnē terram uagant̄. & solatiū perditionis suę pdendis hominibus operant̄. Itaq; oīa insidiis: fraudibus: erroribus cōplent. Adhęrēt enī singulis hominibus: & oēs hostiatim domos occupant: ac sibi geniorū nomē assumūt. sic enī latino sermone dęmonas interpretant̄. Hos in suis penetralibus cōsecrant. His quotidie pfundunt: & scientes dęmonas ueneranē q̄si terrestres deos. & quasi depulsores malorū: quę ipsi faciūt & irrogant. Qui quoniā sunt spiritus tenues & incōprehēsibiles: insinuant se corporibus hominū. & occulte in uisceribus operti ualitudinē uitiant: morbos citāt: sōniis animos terrent: mentes furoribus quatiunt: ut homines his malis cogant ad eorū auxilia decurrere.

Ca. xvi. Quod hi pdesse putantur: cū nocere desinūt. nec possunt aliquid in eos qui ī fide solidati sunt. sed sanctis subiecti eis tanq̄ seruis obediunt.

Quarum omniū fallatiarū ratio expertibus ueritatis obscura est. Prodesse enī eos putant: cū nocere desinunt. qui nihil aliud possunt q̄ nocere. Dicat fortasse aliq̄s colendos esse ergo ne noceant: siquidē possunt nocere. Nocent illi quidē: sed iis a quibus timentur: quos manus dei potens & excelsa nō ptegit. q pphani sunt a sacramēto ueritatis. Iustos autē id est cultores dei metuūt: cuius nomine adiurati de corporibus excedunt: quorū uerbis tanq̄ flagris uerberati nō mō dęmonas se esse cōfitent̄: sed etiā nomina sua edunt. illa quę in tēplis adorant̄. quod plerūq; corā cultoribus suis faciūt. nō utiq; in opprobriū rrligionis sed honoris sui. quia nec deo per quē adiurant̄: nec iustis quorū uoce torquent̄: mentiri possunt. Itaq; maximus sępe ululatibus editis: uerberari se & ardere & iā iāq; exire p clamāt. Tātū habet dei cognitio ac iusticia potestatis. Cui ergo nocere possunt: nisi iis quos habent in sua potestate?

Deniq; affirmant eos Hermes: qui cognouerit deum: nõ tã tum ab incursibus demonũ tutos esse: uerũ etiã ne fato q̃dẽ teneri. μία inquit φυλακὴ εὐσέβεια. εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου οὔτε δαίμων κακὸς οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. γὰρ ἕν καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια. id est una inquit custodia pietas. Pium eni hominẽ nec demõ malus: nec fatum tenet. nã deus liberat pium ab omni malo. quod unũ & solũ in hominibus bonũ est pietas. Quid sit autẽ εὐσέβεια. i. pietas alio loco his uersibus testatur dicens. ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι τοῦ θεοῦ. id est pietas enim notio est dei. Asclepius autẽ auditor eius: eandem sententiã latius explicauit. in illo sermone ꝑfecto quem scripsit ad Regem Vterq; uero demonas esse affirmat inimicos & uexatores hominũ. quos ideo Trimegistus ἀγγέλους πονηροὺς id est angelos malignos appellat. adeo non ignorauit ex cęlestibus deprauatos terrenos esse cępisse.

Ca. xvii. Quod hi astrologiam aruspicinam & oẽs artes reprobas ĩuenerũt: & ꝑsuaserũt cultũ idolorũ per miracula. & uarias fallaciarũ tendiculas.

Eorum inuenta sunt astrologia: & aruspicina: & auguratio & ipsi quę dicunť oracula: & necromantia: & ars magica. & quicquid pręterea malorũ exercẽt homines: uel palã: uel occulte: quę omnia per se falsa sunt: ut Sibylla erythrea testatur. ἐπεὶ πλάνην πάντα τάδ' ἐστί, τίνα περ ῥᾳθυμοι ζητοῦντες ἄνθρωποι ἐκ αὐτῶν ἡμέραν. id ẽ quia error hęc oĩa sũt quę stulti homines scrutanť quotidie. Sed iidem ipsi authores pręsentia sua faciunt: ut uera esse credanť. Ita hominũ credulitatẽ mentita diuinitate deludunt. quod illis uerũ aperire nõ expedit. Hi sũt q̃ imagĩes & simulacra fingerẽ docuerũt: q̃ ut hominũ mẽtes a cultu ueri dei auerterẽt: et fictos mortuorũ Regũ uultus & ornatos exq̃sita pulchritudine statui cõsecrariq; fecerũt. & illorũ sibi noĩa quasi ꝑsonas aliq̃s ĩduerũt sed eos Magi & ii quos uere maleficos uulgus appellat: cũ artes suas execrabiles exercẽt: ueris suis

nominibus ciēt illis cęlesti bus quę in litteris sanctis legū tur. Hi porro incęsti ac uagi spiritus: ut turbent omnia & errores humanis pectoribus effundant: serunt ac miscent falsa cū ueris. Ipsi eni cęlestes multos finxerūt esse. unūq; Regē omniū Iouem: eo ꝙ multi sunt spiritus angelorū in cęlo. & unus parens ac dominus omniū deus. sed ueritatē mentitis nominibus inuolutā ex oculis abstulerūt. Nā de us ut ī ꝑncipio docui: neq; nomine cū solus sit: eget: neq; angeli cū sint īmortales: dici se deos aut patiuntur: aut uo lunt. quorū unū solūq; officiū est: seruire nutibus dei. nec omnino quicq̃ nisi iusta facere. Sic enī mūdū regi a deo di cimus: ut a rectore prouinciā. cuius apparitores nemo so cios esse in regenda prouincia dixerit: q̃uis illorū ministe rio res gerat̃. Et hi tamē possunt aliquid preter iussa recto ris: per ipsius ignorantiā quę est conditionis humanę Ille autē pręses mundi & rector uniuersi: qui scit omnia: cuius diuinis oculis nihil septū est: solus habet rerū omniū cū filio suo potestatē. nec est in angelis quicq̃: nisi parendi ne cessitas. Itaq; nullū sibi honorē tribui uolūt: quorum ho nor in deo est. Illi autē qui desierunt a dei ministerio: quia sunt ueritatis inimici & preuaricatores: dei nomen sibi & cultū deorū uendicare conant̃: nō quo illū honorē deside rent. Quis enim honor ꝑditus ē? nec ut deo noceāt: cui no ceri non pōt: sed ut hominibus quos nituntur a cultura & noticia uerę maiestatis auertere: ne īmortalitatē adipisci possint: quā ipsi sua nequicia ꝑdiderunt. Effundūt itaq; te nebras. & ueritatē caligine obducunt: ne dominū: ne patrē suū norint. & ut illiceant facile in templis se occulunt: & sacrificiis ipsis presto adsunt. Eduntq; sępe ꝓdigia: q̃bus obstupefacti homines fidē cōmodent simulacris diuinita tis ac numinis. Inde ē ꝙ ab augure lapis nouacula īcisus ē & q; Iuno ueiis migrare se Romā uelle respondit. ꝙ fortu na muliebris piculū denūtiauit: ꝙ Claudię manū nauis se cuta ē. ꝙ in sacrilegos & Iuno nudata: & Locrēsis Proser pina: & Ceres milesia uindicauit: & Hercules de Appio. & Iuppiter de Atinio: & Minerua de Cesare. Hinc ꝙ serpens urbem Romam pestilentia liberauit. Epidauro arcessitus.

Nam illud demoniarches ipse in figura sua sine ulla dissimulatione perductus ē: siquidē legati ad eā rem missi draconē secum mirę magnitudinis attulerūt. In oraculis autē uel maxime fallunt: quorū prestigias prophani a ueritate intelligere non possunt. Ideoq́ ab illis attribui putāt: & imperia: & uictorias & opes: & euentus prosperos rerum Deniq́ ipsorum nutu sępe Rēpub. periculis īminentibus liberatā. Quę pericula & responsis denuntiauerūt: & sacrificiis placati auerterūt. sed omnia ista fallacię sunt. Nā cū dispositiones dei pręsentiāt. quippe qui ministri eius fuerunt: interponūt se in his rebus. ut quęcūq́ a deo uel facta sūt: uel fiunt: ipsi potissimū facere aut fęcisse uideant̃. Et quotiens alicui populo uel urbi secundū dei statutū boni quid īpendet: illi se id facturos: uel prodigiis: uel sōniis uel oraculis pollicent̃ si sibi tēpla si honores: si sacrificia tribuant̃. Quibus datis cū illud acciderit: quod necesse ē: sūmā sibi pariunt uenerationē. Hinc tēpla deuouent̃. & nouę imagines consecrant̃: mactant̃ greges hostiarū. Sed cum hęc facta sūt: nihilominus tñ & uita & salus eorū qui hęc fecerint: īmolant̃. Quotiens aūt pericula impendent: ob aliquā se ineptā & leuē causam profitentur iratos. sicut Iuno Varroni q̄ formosum puerū in tēplo Iouis ad exuuias tenendas collocarat. & ob hanc causā Romanū nomē apud Cannas pene deletū est. Quod si Iuno alterū Ganymedem uerebatur: cur iuuentus Romana luit pęnas? Vel si dii tantūmodo duces curant: cęterā multitudinē negligūt: Cur Varro solus euasit: q hoc fęcit? Et Paulus qui nihil meruit occisus est? Videlicet nil tunc Romanis accidit fatis Iunonis iniquę: cū Hanibal duo exercitus populi Romani & astu & uirtute cōfęcit. Nā Iuno audere nō poterat aut Carthaginē defendere: ubi arma eius & currus fuit. aut Romanis nocere. quia ꝓgeniē troiano a sanguine duci

Audierat: Tyrias olim quę uerteret arces. Sed illorū sūt isti lusus: qui sub nominibus mortuorū delitescētes uiuentibus plagas tendūt. Itaq́ siue illud piculū quod īminet: uitari potest: uideri uolunt id placati auertisse. siue nō pōt id agūt: ut ꝓpter illorū cōtēptū accidisse uideat̃. Itaq́ sibi

apud homines qui eos nesciunt: authoritatem ac timorem pariunt. Hac uersutia & his artibus noticiã ueri ac singularis dei apud omnes gentes inueterauerũt. Suis enim uiciis perditis ꝗuiunt: & crassantur: ut perdant. Iccirco etiã humanas hostias excogitauerũt: ipsi hostes humani generis ut ꝗmultas deuorarent animas.

C. xviii. Cur deus humano generi sic patiat̃ illudi: & q̃ tribus de causis uana ẽ eorũ religio.

L Icet aliquis: cur ergo deus hęc fieri patit̃. nec tã malis succurrit erroribus: ut mala cũ bonis pungnent. ut uitia sint aduersa uirtutibus. ut habeat alios quos puniat: alios quos honoret. Vltimis enim temporibus statuit de uiuis ac mortuis iudicare. de quo iudicio mihi erit in ultimo libro disputatio. Differt ergo donec ueniat temporũ finis. quo effundat irã suã in potestate ac uirtute cęlesti sicut uatũ prędicta priorum terribili monitu horrificãt. Nũc aũt patitur homines errare: & aduersum se quoq; impios esse: ipse iustus & mitis & patiens. Nec enim fieri põt ut non is in quo perfecta sit uirtus sit etiã perfecta patientia. Vnde qdam putant: ne irasci qdem deum oĩno: q̃ affectibus q sunt perturbatões animi subiectus non sit. qa fragile est omne animal: quod afficitur: & commouet̃. Quę ꝑsuasio ueritatẽ atq; religionẽ funditus tollit Sed seponat̃ ĩterim locus hic nobis. de ira dei differendi: q̃ & uberior ẽ materia: & opere proprio latius exequenda. Illos ergo nequissimos spiritus quisquis ueneratus fuerit: & secutus: nec cęlo nec luce potietur: quę sunt dei. sed in illis decidet: quę in distributõe rerũ attributa esse ipsi malorum principi disputauimus. ĩ tenebras scilicet & ĩferos: & in supplicium sempiternũ. Docui religiones deorũ triplici mõ uanas esse. Vno q̃ simulacra ipa quę colunt̃: effigies sint hominũ mortuorũ. Est autẽ peruersum & incongruens: ut simulacrũ hominis a simulacro dei colat̃ Colit enim quod ẽ deterius & imbecillius. Tũ inexpiabile facinus esse: deserere uiuentẽ ut defunctorũ monumẽtis seruias. qui nec uitam nec lucẽ dare cuiq̃ possunt qua ipsi carent. Nec esse alium

querꝗ deum pręter unum: cuius iudicio ac potestati omnis aīa subiecta sit. Altero ꝙ ipse imagines sacrę: quibus in anissimi hoīes seruiūt: omni sensu carēt: quoniā terra sint Quis autē non ītelligat nefas esse: rectū animal curuari: ut adoret terrā? Quę iccirco pedibus nostris subiecta ē: ut calcanda nobis nō adoranda sit: qui sumus ideo excitati: & ex eo statū sublimē pręter cęteras animantes accępimus: ut ñ reuoluamur deorsum. nec hūc cęlestē uultū ꝓiciamus ad terrā. sed oculos eo dirigamus: quo illos naturę suę conditio direxit. nihilq; aliud adoremus: nihil colamus: nisi solius artificis parentisq; nostri unicū nomē: q pręterea hominē rigidū figurauit: ut sciamus nos ad superna & cęlestia ꝓuocari. Tertio ꝙ spiritus q presunt ipis religionibus: cōdemnati & abiecti. adeo per terrā uolutent̄: q nō tantū nihil prestare cultoribus suis possint: quoniā rerū potestas penes unum ē. Verū etiā mortiferis eos illecebris & erroribus perdāt. quoniā hoc illis quotidianū est opus: tenebras hominibus obducere: ne quęrat̄ ab illis uerus deus. Nō igitur colendi sunt: q sententię dei subiacent. Est enī piaculū maximū addicere te potestati eorū: qbus si iustitiā sequare: potentior esse possis: & eos adiuratione diuini nominis expellere ac fugare. quod si apparet religiones istas tot modis esse uanas quibus docui: manifestū est eos qui uel mortuis supplicant: uel terrā uenerant̄: uel spiritibus īpuris aīmas suas mancipant: rationē hominū nō tenere eosq; īpietatis ac sceleris sui supplicia pensuros. qui rebelles aduersus parentē generis humani deū: suscepti inexpiabilibus sacris fas omne uiolauerunt.

C. xix. Quod ī cultu simulacrorū nulla pōt esse religio Nā a simulatione: id ē a fallacia dicta sunt.

Vicunq; igit̄ sacramentū hominis tueri: rationemq; naturę suę nitit̄ obtinere: ipse se ab humo suscitet. & erecta mente oculos suos tendat in cęlū. non sub pedibus quęrat deū. nec a uestigiis suis eruat: quod adoret. qa quicquid homini subiacet: infra hominē sit necesse est. sed quęrat in sublimi: quęrat in summo: quia nihil potest homine

maius esse: nisi quod fuerit supra hominem: deus autẽ maior ẽ homine: supra ergo nõ infra ẽ. Nec ĩ ima potius sed in sũma regione quęrendus ẽ. Quare non ẽ dubiũ: qn religio nulla sit: ubicũq; simulacrũ ẽ. Nã si religio ex diuininis rebus ẽ: diuini autẽ nihil ẽ: nisi in cęlestibus rebus: Carent ergo religione simulacra: qa nihil põt esse cęleste in ea re quę fit ex terra. Quod qdẽ de nomine ipso apparere sapiẽti põt Quicquid enĩ simulat: id falsum sit necesse ẽ. nec põt unq̃ ueri nomẽ accipere: quod ueritatẽ phuco & imitatõe mentit. Si aũt oĩs imitatio nõ res potissimũ seria: sed q̃si ludus ac iocus ẽ: nõ religio in simulacris: sed mimus religionis ẽ Prẹferendũ est igit uerũ oĩbus falsis. Calcanda terrena ut cęlestia consequamur. Ita enĩ res se habet: ut qsq; animã suam cuius origo de cęlo ẽ: ad ĩferna & ima ꝓstrauerit: eo cadat quo se ipse deiecerit. Ideoq; oportet rõnis ac status sui memorẽ nõ nisi ad superna niti semp ac tendere. Quod q fęcerit: hic plane sapiens: hic iustus: hic homo: hic cęlo deoq; dignus iudicabit. quẽ suus parẽs nõ humilẽ: nec ad terrã more quadrupedũ: sed stantẽ potius ac rectum sicut eũ fęcit: agnouerit.

C. xx. Breuis epilogus q̃ docet gentibus superatis sibi a Philosophis grauius imminere certamen.

Eracta est igitur ni fallor: magna & difficilis suscepti operis portio: & maiestate cęlesti suggerente nobis dicendi facultatẽ inueteratos depulimus errores. Nũc uero maior nobis ac difficilior cũ philosophis ꝓposita luctatio ẽ. quorũ summa doctrina & eloquentia quasi moles aliqua mihi opponitur. Nã ut illic multitudine ac prope cõsensu omniũ gentiũ premebamur: ita hic authoritate p̃stantiũ omni genere laudis uirorũ. Quis autẽ nesciat: plus esse mometi in paucioribus doctis: q̃ in pluribus ĩperitis Sed nõ ẽ desperandũ istos quoq; de sententia deo ac ueritate ducibus posse depelli. Nec tam pertinaces fore arbitror ut clarissimũ solem sanis ac patentibus oculis uidere se negent. modo illud uerũ sit: quod ipsi solẽt ꝓfiteri studio inuestigandę ueritatis se teneri. Efficiã ꝓfecto ut quęsitam

ueritatē diu & aliquādo īuentam esse credant. & humanis ingeniis inueniri non potuisse fateantur.

Lactantii firmiani diuinarū institutionū aduersus gentes Liber Tertius. Cōmendat̄ in primis ueritas. & omni pfert̄ eloquentię. & quare eā non sint assecuti philosophi: aperit̄. & quare stylo simplici sacra scribant̄ eloquia & quod philosophis tunc maxime credendū est: cū suam ignorantiā profitentur. prefacio. Capitulū primum.

Vellem mihi quoniam ueritas ī obscuro latere adhuc existimat̄: uel errore atq imperitia uulgi uariis & īeptis superstitionibus seruiētis: uel philosophis prauitate ingeniorū turbantibus eā potius q̄ illustrantibus: etsi nō qualis in. M. Tulio fuit: quia pręcipua & admirabilis fuit: aliquā tn̄ pximam eloquētię contingere facultatē. ut quātū ueritas ui sua propria ualeat: tantū īgenii quoq uiribus nixa exereret se aliquādo. & discussis cōuictisq tā publicis: q̄ eorū q sapientes putant̄: erroribus. humano genere clarissimū lumē īferret. Quod quidē duabus ex casis fieri uellē. uel quod magis possent credere homines ornate ueritati qui etiā mēdacio credunt: capti oratōnis ornatu lenocinioq uerborum: uel certe ut ipsi philosophi suis armis potissimū: qbus placere sibi & confidere solent: opprimerent̄ a nobis. sed qm̄ deus hāc uoluit rei esse naturā: ut simplex & nuda ueritas esset luculentior: quia satis ornata p se ē: Ideoq ornamētis extrinsecus additis phucata corrūpit̄. Mendaciū uero specie placet aliena: quia p se corruptū uanescit ac defluit: nisi aliunde ornatu quęsito: circūlitū fuerit ac politū: ęquo aīo fero īgeniū mihi mediocre fuisse cōcessum. Verū ergo nō eloquentię sed ueritatis fiducia suscępi hoc opus. maius fortasse q̄ possit meis uiribus sustineri. quod tn̄ etiā si ego defecerī deo cuius ē hoc munus adiuuāte: ueritas ipa cōplebit. Etenī cū sciā maximos quoq oratores a causidicis mediocribus sępe uictos: q tāta ē potentia ueritatis: ut seipsam q̄uis in rebus exiguis sua claritate defendat: Cur

hanc ego in maxima causa ab ingeniosis quidem ac illis di sertis uiris: sed tñ falsa dicẽtibus oppressum iri putẽ: ac nõ illa si minus oratione nostra quę de tenui fonte admodũ exilis emanat: lumine tamẽ suo: clara & illustris appareat. Nec si Philosophi doctrina litterarũ mirabiles extiterint. ego etiã illis scientiã ueri cognitionemq; concesserim quã nemo cogitando aut disputando assequi põt: Neq; enĩ nunc reprehendo eorũ studiũ: qui ueritatẽ scire uoluerũt: quia naturã hominis deus ueri adipiscendi cupientissimã fęcit. sed id arguo: id reuinco: q̄ honestã illorũ & optimã uolũ tatẽ non sit secutus effectus: qa neq; quid esset uerũ ipsum: sciebant: neq; quomõ aut ubi aut qua mẽte quęrẽdũ. ita dũ succurrere humanis erroribus cupiũt: ipsi se in plagas & errores maximos ĩduxerũt. Ad hoc igit̃ me opus coarguẽ di philosophiã: susceptę materię ordo ipse deduxit. Nã cũ error oĩs aut ex religione falsa oriat̃: aut ex sapiẽtia: ĩ eo cõ uincendo necesse ẽ utrũq; subuertere. Cũ enĩ sit nobis diui nis litteris traditũ: cogitationes omniũ Philosophorum stultas esse: id ipsum re & argumentis docendũ ẽ: neqs honesto sapientię nomẽ ĩductus: aut inanis eloquẽtię splendore deceptus: humanis malit q̄ diuinis credere. quę quidem tradita sunt breuiter ac nude. Nec enĩ decebat aliter: ut cũ deus ad hominẽ loqueret̃: argumẽtis assereret suas uoces: tanq̄ fides ei non haberet̃: sed ut oportuit: ẽ locutus. q̄si rerũ omniũ maximus iudex cuius nõ ẽ argumẽtari: sed ꝓnũciare. Verũ ipse ut deus. Nos autẽ cũ ad res singulas testimonia diuinę uocis habeamus: ꝓfecto mõstrabimus: quãto certioribus argumentis possũt uera defendi. cũ etiã falsa sic defendant̃: ut uera soleant uideri q̄re nõ ẽ quod philosophis tantũ honoris habeamus: ut eorũ eloquẽtiã pertimescamus. Loqui enĩ bene potuerũt ut homines eruditi: uere aũt loqui nullo modo: qa ueritatẽ nõ didicerãt ab eo qui eius potens esset. Nec sane magnũ aliquid efficiemus. q̄ illos ignorantię arguemus: quã ipi sepissime cõfitentur in eo solo q̄niã nõ credit̃: in q̄ solo credi debuit: conabor ostẽdere nunq̄ illos tam ueridicos fuisse: q̄ cum sententiã de sua ignoratione dixerunt.

C.ii. Quod ipso nomine Philosophię cõuincit̃ q̃ ianis fuerit gentiliter philosophantiũ occupatio.

Nunc quoniã duobus superioribus libris religionũ falsitas demonstrata ẽ: necnõ origo tocius erroris exposita: huius libri mun9 ẽ philosophiã quoq; ostẽdere: q̃ inanis & falsa sit. ut omni errore sublato: ueritas patefacta clarescat. Ordiamur itaq; a cõmuni philosophię nomine. ut ipso capite destructo facilior nobis aditus pateat ad excidendũ omne corpus. si tñ põt corpus uocari: cuius partes ac mẽbra discordẽt. nec ulla cõpage inter se cohęreant: sed quasi disiecta & dissipata palpitare potius q̃ uiuere uideant̃. Philosophia ẽ: ut nomẽ indicat: ipsiq; definiũt studium sapientię. Unde igit̃ ꝓbẽ magis philosophiã nõ esse sapientiã: q̃ ex ipsius nominis significatione. Qui enĩ sapiẽtię studet: utiq; nondũ sapit. sed ut sapere possit: studet. In ceteris artibus studiũ quid efficiat: & quo tẽdat: apparet. q̃s cũ discendo aliquis assecutus ẽ: iã non studiosus artificii: sed artifex nominat̃. At enĩ uerecundię causa studiosos se sapientię: nõ sapientes uocauerũt. Immo uero Pythagoras qui hoc ṗmus nomẽ inuenit: cũ paulo plus saperet: q̃ illi ṗores q se sapientes putauerũt. intellexit nullo humano studio posse ad sapientiã pueniri. & ideo nõ oportere incõprehensę atq; ĩpfectę rei pfectũ nomẽ ĩponi. Itaq; cũ ab eo quęreret̃: quẽ nã se ꝓfiteret̃: Respondit philosophũ. i. quęsitorẽ sapientię. Si ergo philosophia sapientiã quęrit: nec ipsa sapiẽntia ẽ. qa necesse ẽ aliud esse quod quęrit: aliud quod quęrit: nec quęsitio ipa recta ẽ: quia nihil põt inuenire. Ego uero ne studiosos quidẽ sapientię philosophos esse cõcesseri: quia illo studio ad sapientiã nõ puenit̃. Nã si facultas inueniendę ueritatis huic studio subiaceret: & si esset id studium tanq̃ iter ad sapientiã: aliquãdo esset inuenta. Cũ uero tot tẽporibus tot ingeniis in eius inquisitione cõtritis nõ sit cõprehensa: apparet nullã esse ibi sapiẽtiã. Nõ ergo sapiẽtię student: qui philosophant̃: sed ipsi studere se putãt. qa illud quod quęrunt: ubi aut quale sit: nesciũt. Siue ergo sapientię student: siue nõ student: sapientes nõ sũt. quia nũq̃

reperiri pōt:quod aut nō recte querit̄:aut oīno nō querit̄.

Ca.iii. Ex quibus rebus philosophia constet. Et qs fuerit author academicę sectę:quę nihil recte definit q̄ solā opinionē esse in philosophia gētiliū qui ideo plus audēt:qa errores eorū nō arguit nisi deus.

Ideamus tamē id ipsum possit ne hoc studio reperiri aliquid an nihil. Duabus rebus uidet̄ philosophia constare:scientia & opinatione:nec ulla alia re. Scientia ab īgenio uenire nō pōt:nec cogitatōe cōprehendi:qa in seipso habere propriā sciētiā non hominis sed dei ē. Mortalis aūt natura non capit scientiā:nisi quę ueniat extrinsecus. Iccirco enim oculos & aures & cęteros sensus patefecit ī corpore diuina solertia: ut per eos aditus scientia perueniret ad mentē. Nā causas naturaliū rerū disquirere:aut scire uelle sol utrū ne tātus quātus uidet̄:an multis partibus maior sit q̄ omnis hęc terra: Itē luna globosa sit:an cōcaua:& stellę utrū ne cohęreant cęlo: an per aerē libero cursu ferant̄: Cęlū ipsum qua magnitudine:qua materia constet:utrum quietū sit:an mobile:an incredibili celeritate uoluat̄: Quāta sit terrę crassitudo: aut quibus fūdamentis librata & suspensa sit. Hęc inquā disputando & coniecturis uelle cōprehendere:tale est ꝑfecto:quale si disserere uelimus: qualē esse arbitramur cuiuspiā remotissimę gentis urbē:quā nūq̄ uidimus. cuiusq; nihil aliud q̄ nomē audiuimus. si nobis ī ea re scientiam uendicemus:quę nō pōt sciri:nōne insanire uideamur:qui id affirmare audiamus:in quo reuinci possimus? Quāto magis qui naturalia quę sciri ab homine nō possunt:scire se putant:furiosi dementesq; sunt iudicandi Recte ergo Socrates & eum secuti Academici scientiā sustulerunt:quę nō disputantis sed diuinātis est. Superest ut opinatio in philosopia sola sit. Nā unde abest sciētia:id totū possidet opinatio. Id enim opinat̄ quisq;: quod nescit. Illi autē qui de rebus naturalibus disputant: opinant̄ ita esse:ut disputant. Nesciūt igit̄ ueritatē:quoniā scientia certi est. opinatio īcerti. Redeamus ad illud superius exemplū Age opinemur de statu & qualitate urbis illius:quę nobis

rebus omnibus prçter nomẽ ignota ẽ. Verisimile ẽ ĩ plano sitã lapideis mçnibus· çdificiis sublimibus: uiis pluribus magnificis ornatisq; delubris. Describamus si placet mores habitũq; ciuium. sed cũ hçc dixerimus: alius contraria disputabit: & cũ hic quoq; perorauerit: surget & tertius: & alii deinceps. & opinabuntur multo disparia: q̃ nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus certius? Fortasse nihil At oĩa sunt dicta: quç in rerũ naturã cadunt. ut necesse sit aliquid eorũ esse uerũ. at nescitur: quis uerũ dixerit. potest fieri: ut oẽs ex parte aliqua errauerint: ex parte attigerint ueritatẽ. Stulti ergo sumus: si hoc disputatione quçramus. Potest enĩ superuenire aliquis: qui opiniones nostras derideat. nosq; pro ĩsanis habeat. q uelimus: id quod nescimus quale sit opinari. Verũ nõ opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat: qui nos redarguat. Age opinemur: quid nunc in foro geraẽ: quid in curia. lõgũ est id quoq; dicamus. interposito uno pariete quid fiat. nemo põt id scire: nisi q audiuerit aut uiderit. Nullus enĩ audet id dicere: quia statim nõ uerbis: sed re ipsa prçsenti refutabitur. Atqui hoc idem faciũt Philosophi: qui disputant ĩ cçlo quid agaẽ. sed eo se id impune facere arbitranẽ: quia nullus existit: qui errores eorũ coarguat. Quod si existimarẽt descensurũ esse aliquem qui eos delirare ac mẽtiri doceret: nunq̃ quicq̃ de his rebus quas scire nõ possunt: disputarent. Nec tamẽ ideo fçlicior putanda est eorũ ĩpudentia & audatia: qa nõ redarguũẽ. Redarguit. n. deus: cui soli ueritas nota ẽ. licet cõuiuere uideaẽ. eamq; hominum sapientiam pro summa stultitia computat.

C. iiii. Quõ Zeno & Socrates totã philosophiã sustulerunt de medio. & quasi quodam ciuili bello suis cõfecta est armis.

Ecce igitur Zeno ac Stoici opinationẽ repudiarunt Opinari enĩ te scire: quod nescias: nõ est sapientis: sed temerarii potius ac stulti. Ergo si neq; sciri quicq̃ potest: ut Socrates docuit: nec opinari oportet: ut Zeno: tota philosophia sublata ẽ. Quid q nõ tm̃ ab his duobus euertiẽ:

qui philosophię principes fuerunt: sed ab omnibus ut iã uideatur iampridem suis armis esse confecta: in multas sectas philosophia diuisa est. & omnes uaria sentiunt. In qua ponimus ueritatẽ? in omnibus certe non põt. designemus quanlibet. nempe in cęteris omnibus sapientia nõ erit. Trãseamus ad singulas. Eodem modo quicquid uni dabimus cęteris auferemus. Vnaquęq; enim secta omnes alias euertit. ut se suaq; confirmet. Nec ulli alteri sapere concedit: ne se desipere fateatur. sed sicut alias tollit: sic ipsa quoq; ab aliis tollitur omnibus. Nihilominus enim philosophi sũt qui eam stultitię accusant. Quãcunq; laudaueris: ueramq; dixeris: a philosophis uituperatur ut falsa. Credemus ne igitur uni se suamq; doctrinã laudanti: a multis unius alterius ignorantiã culpantibus? Rectius ergo sit necesse ẽ quod plurimi sentiunt: quã quod unus. Nemo enim potest de se recte iudicar̃: quod nobilis poeta testatur. Ita enim comparatã esse hominũ naturã omniũ: aliena ut melius uideant: & diiudicent: q̃ sua. Cum igitur omnia ĩcerta sint: aut omnibus credẽdum sit: aut nemini. Si nemini: sapientes ergo non sunt quia singuli sapientes se putant. si omnibus: ęque non sint sapiẽtes: quia singuli ab omnibus esse negant̃ sapientes. Pereunt igitur uniuersi hoc modo: & tanq̃ spartiatę illi poetarum: sic se ĩuicem iugulant ut nemo ex omnibus restet. quod eo fit: quia gladium habent: scutum nõ habẽt Si ergo singulę sectę multarũ sectarum iudicio stultitię cõuincunt̃: omnes igitur uanę atq; ĩanes reperiunt̃. Ita seipsã philosophia cõsumit & cõficit. Quod cũ ĩtelligeret Arcesilas Academie cõditor reprehensiones omniũ ĩter se collegit: confessioneq; ignorãtię clarorum philosophorũ. armauitq; se aduersus omnes. Itaq; constituit nouã non philosophãdi philosophiã. Eo igitur authore duo philosophię genera esse cęperunt. Vnum illud uetus quod scientiam sibi uendicat. alterũ nouũ repugnans quod eã detrahit. In his duobus generibus uideo discidiũ & quasi ciuile bellũ. sapientiam quę distrahi nõ põt: ĩ qua parte ponemus? Si natura rerum sciri potest. hęc tyronũ caterua interibit. si non potest ueterani cõficient̃. si pares fuerĩt. nihilominus pibit

dux omnium philosophia: quia distracta est. Nihil enim potest sine interitu suo sibi esse contrariũ. Si autẽ ut docui nulla potest esse in homine interna & propria scientia: ob fragilitatẽ conditionis humanę Arcesilę manus uincit. sed ne ipsa quidẽ stabit: quia nõ põt oĩno nihil sciri.

Ca. v. Contra Academicos multa scire & natura rerũ & uitę necessitas cogit.

Vnt enim multa quę natura ipa nos scire. & usus frequens & uitę necessitas cogit. Itaq pereundũ est: nisi scias quę ad uitam sunt utilia: ut appetas: quę periculosa: ut fugias & uites. Pręterea multa sunt: quę usus inuenit. Nam solis ac lunę uarii cursus: & meatus siderũ: & ratio temporũ deprehensa est & natura corporũ a medicis herbarumq uires: & ab agricolis natura terrarũ: nec nõ hymbrium futurorũ: ac tempestatũ signa collecta sunt. Nulla deniq ars est: quę non scientia constet. Debuit ergo Arcesilas si quid saperet: distinguere: quę sciri posset: quęue nesciri. Sed si id fecisset: ipse se in populũ redigisset. Nam uulgus interdum plus sapit: quia tantũ quantum opus est: sapit. a quo si quęras utrum sciat aliquid: an nihil: dicet se scire quę sciat: fatebitur se nescire: quę nesciat. Recte ergo aliorũ sustulit disciplinas. sed nõ recte fundauit suam. Ignoratio enim rerum omniũ non potest esse sapientia cuius est scire propriũ. Ita cũ philosophos expugnauerit: ac docuerit nihil eos scire: ipse quoq nomen philosophi perdidit: quia doctrina eius est: nihil scire. Nã qui alios reprehẽdit: quod nesciant: ipse debet sciens esse. Cũ autẽ nihil sciat quę peruersitas: quęue insolentia est: ob idipsum se philosophũ constituere ꝓpter quod cęteros tollat? Possunt enim sic respondere: si nihil nos scire conuincis. & ideo non esse sapientes: quia nihil sciamus: ergo ne tu quidem es sapiens quia te quoq cõfiteris nihil scire. Quid ergo ꝓmouit Arcesilas nisi ꝙ confectis omnibus philosophis seipsũ quoq eodem mucrone transfixit.

Ca.vi.Quomodo ſapientia in medio erran
tiũ fuerit.Et Academici contra phiſicos:
& Phiſici cõtra Academicos dimicaue
rint.Et quę ſint Aſiſtatarum exempla
quęſtionum.Et quę rationes cęleſti
um ſiue naturalium ſciri nõ poſſint.

Vſq̃ ne igitur ſapientia eſt?Immo uero inter philoſo
phos fuit:ſed nemo uidit.Alii putauerunt ſciri poſ
ſe omnia:ſapientes utiq; non fuerunt.Alii nihil: ne hi qui
dem ſapientes fuerunt.Illi quia plus homini dederunt. hi
quia minus. Vtriſq; in utrãq; partẽ modus defuit. Vbi er
go ſapientia eſt:ut neq; te omnia ſcire putes: quod dei eſt.
neq; omnia neſcire:quod pecudis. Eſt enim aliquid medi
um quod ſit hominis.id eſt ſcientia cũ ignoratione con
iuncta & temperata.Scientia in nobis ab anima eſt:quę ori
tur e cęlo:ignoratio a corpore quod ẽ e terra.Vnde nobis
& cum deo:& cũ animalibuſ eſt aliqua cõmunitas.Ita quo
niam ex his duobus conſtamus elementis:quorũ alterum
luce preditũ eſt:alterum tenebris:pars nobis data eſt ſcië
tię.pars ignorantię.per hunc quaſi pontẽ tranſire ſine cadẽ
di periculo licet.Nã ſi illi omnes qui in alteram partem in
clinauerunt: aut dextro aut ſiniſtro uerſus ciderunt .
Vtraq; aũt pars quomodo errauerit dicam.Academici cõ
tra phiſicos ex rebus obſcuris argumentati ſunt:nullã eſſe
ſciẽtiam. & exemplis paucarum rerum incomprehenſibili
um contenti amplexi ſunt ignorantiam: tanq̃ ſcientiãm to
tam ſuſtuliſſent:quia in partem ſuſtulrant. Phyſici cõtra
ex iis quę aperta ſunt:argumentum trahebant ſciri poſſe
contentique perſpicuis: retinebant ſcientiam tanquã to a
tam defendiſſent:quia exparte defenderant. Ita neq; hi cla
ra:neq; illi obſcura uiderũt. ſed utriq; dum ſolam ſcientiã
conſertis manibus:uel retinẽt:uel eripiũt.nõ uiderũt:ĩ me
dio conſtitutam fore:quę illos ad ſapientiã tranſmitteret.
Verũ Arceſilas ignorantię magiſter cum Zenoni obtrecta
ret principi Stoicorum ut totam philoſophiam euerteret

authore Socrate suscępit hanc sententiam: ut affirmaret
nihil sciri posse. Itaq; coarguit ęstimationē philosophorū:
qui putassent ingeniis suis erutam atq; inuentam ueritatē
uidelicet q̄a mortalis fuerat illa sapientia paucisq; ante tē-
poribus instituta: ad summū iam incrementum peruene-
rat: ut iam necessario consenesceret: ac periret: repente exti
tit academia tanq̄ senectus philosophię. quę illā conficeret
iā deflorescentē. Recteq; uidit Arcesilas arrogantes uel po-
tius stultos esse: qui putent: scientiam ueritatis coniectura
posse cōprehendi. sed tamē falsa dicentē redarguere nō po
test: nisi qui scierit ante quid sit uerū. quod Arcesilas ueri
tate nō cognita facere conatus: introduxit genus philoso-
pię ασύσ τατορ. quod latine instabile siue inconstans pos-
sumus dicere. Vt enim nihil sciendū sit: aliquid scire: neces
se est. Nā si omnino nihil scias: idipsum nihil sciri posse:
tolletur. Itaq; qui uelut sentētię loco pronuntiat: nihil sci
ri: tanq̄ pręceptū ꝓfiteť & cognitū: ergo aliquid sciri pōt.
Huic simile est illud: quod in scholis ꝓponi solet: in asista
ti generis exemplū: somniasse quendā ne sōniis crederet. Si
enim crediderit: tū sequitur: ut nō sit credendū. si autē nō
crediderit: tū sequiť: ut credendū sit. Ita si nihil sciri pōt:
necesse ē: idipsum sciri: q; nihil sciať. si autē sciť: posse nihil
sciri: falsum est ergo: quod diciť: nihil sciri posse. Sic indu
ciť dogma sibi ipsi repugnans: seq; dissoluens. Sed homo
uersutus ceteris philosophis: uoluit scientiā eripere: ut eā
domi absconderet. Nā sibi illā profecto nō adimit: qui ali
quid affirmat. ut ceteris adimat: sed nihil agit. Apparet enī
ac furem suū ꝓdit. Quanto faceret sapientius ac uerius: si
exceptione facta diceret: causas rationesq; dūtaxat rerū cę-
lestium seu naturalium quia sunt abditę: nesciri posse: q̄a
nullus doceat. nec queri oportere: quia inueniri quęrēdo
nō possūt. Qua exceptiōe īterposita: & physicos admonu
isset: ne quęrerēt ea: quę modū excederēt cogitatōis huma-
nę. & seipsam calūmnię inuidia liberasset. & nobis certe de
disset aliquid quod sequeremur. Nunc autem quoniam ab
his sequēdis nos retraxerit: ne uelimus plus scire: quā pos
simus: non minus a se quoq; ipso retraxit. Quis enim uelit

laborare: ne quicq̃ sciat: aut eiusmodi suscipere doctrinã
ut etiam communem scientiam perdat. que si doctrina est
scientia constet necesse est. Si non est quis tam stultus est:
ut discendum id putet: in quo aut nihil discitur: aut oĩno
dediscitur. Quare si neq3 oĩa sciri possũt quod phisici pu
tauerunt: neq3 nihil quod Academici: philosophia omnis
extincta est.

C. vii. De morali philosophia & quare sicut utilior: ita
& cęteris philosophię partibus sit facilior. quę fuerĩt
omniũ philosophorũ fere sentẽtię de sũmo bono.

Ranseamus nunc ad alterã philosophię partẽ. quã ip
si moralem uocant. in qua totius philosophię ratio
continetur. Si quidẽ in illa physica sola oblectatio ẽ: in hac
etiã utilitas. & quoniã in disponẽdo uitę statu: formãdisq3
moribus piculo maiori peccatur: maiorẽ diligẽtiam neces
se est adhiberi. ut sciamus: quomõ nos oporteat uiuere. Il
lic enĩ põt uenia concedi: quia siue aliqd dicũt: nihil pro
sunt. siue delirant: nihil nocent. Hic uero nullus dissidio:
nullus errori est locus. Omnes unũ sentire oportet. ipsãq3
philosophiã uno quasi ore pręcipere: quia si quid fuerit er
ratũ: uita omnis euertit̃. In illa priori parte: ut periculi mi
nus. ita plus difficultatis ẽ: q3 obscura rerũ ratio cogit diuer
sa & uaria sentire. Hic ut periculi plus: ita minus difficul
tatis. quod ipse usus rerũ & quotidiana experimenta pos
sũt docere. quid sit uerius: & melius. Videamus ergo utrũ
ne consentiãt: aut quid nobis afferant: quo rectius uita de
gat̃. Nõ necesse est omnia circumire. Vnũ eligamus ac po
tissimũ: quod est summũ ac principale: in quo totius sapi
entię cardo uersat̃. Epicurus sũmũ bonũ ĩ uoluptate ani
mi esse censet. Aristippus ĩ uoluptate corporis. Calliphon
& Dynomachus cyrenaici: honestatẽ cũ uoluptate iunxe
rũt. Diodorus ĩ puatiõe doloris: sũmũ bonũ posuit. Hiero
nymus ĩ nõ dolẽdo. Peripatetici aũt ĩ bonis aĩmi & corpo
ris & fortunę. Erilli sũmũ bonũ ẽ sciẽtia. Zenonis cũ natu
ra cõgruẽter uiuere. quorundam Stoicorũ uirtutẽ sequi.

Aristoteles in honestate ac uirtute summum bonū collo-
cauit. Hę sunt fere omnium sententię. In tanta diuersitate:
quem sequimur? Cui credimus. Par est omnibus authori-
tas. Si eligere possumus quod ē melius: iā non est philoso
phia nobis necessaria: quia sapientes iā sumus: qui de sapiē
tū sentēciis iudicemus. Cū uero discendę sapiētię causa ue
niamus: quid possumus iudicare: qui nōdū sapere cęperi-
mus. maxime cū pręsto assit academicus: qui nos palio re
trabat: ac uetet cuiq̄ credere. nec tamē afferat ipse: quod se
quamur.

C. viii. Quod uera sapiētia docet sūmū bonū hominis non esse animi uel corporis uoluptatem. aut aliquid eorum quę a philosophis sunt proposita.

Vid ergo superest: nisi in omissis litigatoribus furi
osis ac pertinacibus: ueniamus ad iudicē illū: scilicet
datorē simplicis & quietę sapientię. qui nō tantū formare
nos ac inducere in uiā possit: uerū etiā de cōtrouersiis isto
rū ferre sentētiā. Hęc nos docet: quid sit hominis uerū ac
summū bonū: de quo priusq̄ dicere incipio: ille omnes sen
tentię sunt refellende. ut appareat: neminē illorū fuisse sapi
entē. Cum de officio hominis agat̄: oportet summū sūmi
animalis bonū in eo constitui: quod cōmune cū cęteris aī
malibus esse non possit. sed ut feris dētes: armentis cornua
uolucribus pennę propria sunt: sic homini aliquid suum
debet ascribi: sine quo rationē suę cōditionis amittat. Nam
quod uiuendi aut generandi causa datū est omnibus. ē q̄-
dem bonū naturale: summum tamē nō ē: nisi quod est uni
cuiq; generi propriū. Sapiens ergo nō fuit: qui summū bo
nū credidit aīmi uoluptatē: quoniā siue ulla securitas siue
gaudium est: communis est omnibus. Aristippo ne respō
dendū quidē duco: quē corporis semp uoluptatē tuentē:
nihilq; aliud q̄ uentri & ueneri seruientē nemini dubium
est hominem non fuisse. Sic enim uixit: ut nihil inter eum
pecudemq; distaret: nisi unum: quod loquebatur. q̄ si asi-
no aut cani: aut sui: facultas loquendi tribuatur: queraśq;
ab iis quid sibi uelint: cū fęminas tam rabide consectant̄.

ut uix diuelli queant. cibos etiam potumq negligant. Cur aut alios mares uiolenter abigant: aut ne uicti quidem absistant sed a fortioribus sepe contriti: eo magis isectentur. Cur ne hymbres nec frigora pertimescant· laborē suscipiāt periculū nō recusent? Quid aliud respondebunt? nisi summū bonū esse corporis uoluptatē. eā se appetere: ut afficiātur suauissimis sensibus. eosq esse tāti: ut assequēdorū causa. nec laborē sibi ullū: nec uulnera: nec mortē ipsā recusandā putēt. Ab his ne igitur preceptā uiuēdi petemus: qui hoc idē sentiūt: quod aie rōnis expertes? Aiūt Cyrenaici uirtutē ipsā ex eo ipso esse laudādā: q sit efficiēs uoluptatis. Nō erro ergo iqt obscenus canis: aut sus ille lutulētus: nā ideo cū aduersario sūma uiriū cōtentione depugno: ut uirtus mea pariat mihi uoluptatē. cuius exps sim necesse ē: si uictus abscessero Ab his ergo saper discemus: quos a pecudibus ac beluis nō sententia sed lingua discernit? Priuationē doloris sūmū bonū putar: nō plane Peripateticorū ac Stoicorū: sed Cynicorū Philosophorū ē. Quis eni nō itelligat ab egrotis: & i aliquo dolore positis: esse hoc disputatum Quid tā ridiculū: q id habere p sūmo bono: quod medicus possit dare? Dolēdū ē ergo: ut fruamur bono: & qdem grauiter. ac sepe: ut sit postea nō dolere iocūdius. Miserrimus ē igitur: q nunq doluit: qa bono caret: quē nos felicissimū putabamus: qa malo caruit. Ab hac uanitate nō longe abfuit: q oīno nihil dolere sūmū bonū dixit. Nam preterq quod omne animal doloris ē fugiēs: qs pōt sibi hoc bonū prestare· quod nobis ut eueniat: nihil aliud possumus q optare. Sūmū autē bonū nō pōt efficere quenq beatū: nisi semp fuerit i ipsius potestate. Hoc autē nō uirtus hoīni: nō doctrina: nō labor: sed natura ipsa cūctis animātibus prestat: Qui uoluptatē cū honestate iunxerūt: coīonē hāc effugere uoluerunt. sed effecerunt repugnans bonum. quoniā qui uoluptati deditus est: honestate careat: necesse est. qui honestati studet: uoluptate. Peripateticorū bonum nimium multiplex exceptis animi bonis. que ipsa que sint: magna contentio est: commune cum beluis potest uideri. Nā corporis bona· id est incolumitas. indolentia. ualitudo.

nõ minus sunt mutis: q̃ homini necessaria. ac nescio an etiam magis: quia homo & medelis: & ministeriis subleuari potest: muta nõ possunt. Itẽ quę appellant fortunę bona: nã sicut homini opibus ad uitam tuendã: ita illis preda & pabulis ẽ opus. ita inducendo bonũ: quod nõ sit in hominis potestate: totũ hominẽ alienę ditioni subiugauerunt. Audiamus etiã Zenonẽ. Nã is iterdũ uirtutẽ somniat. Sũmũ inquit ẽ bonũ: cũ natura consentanee uiuere. Bęluarũ igitur nobis more uiuendũ ẽ. Nã quę abesse debẽt ab homine: in his oĩbus deprehendunt̃. uoluptates appetũt: metuũt: fallunt: insidiant̃: occidunt. Et quod ad rẽ maxime attinet: deũ nesciunt. Quid ergo me docet: ut uiuã secũdũ naturã: quę ipsa in deterius ꝓna ẽ: & quibusdã blãdimẽtis lenioribus in uitia pręcipitat. uel si aliã mutorũ: aliã hominis dicit esse naturã: qꝫ homo ad uirtutẽ sit genitus: nõ nihil dicit. sed tamẽ nõ erit diffinitio sũmi boni: qa nullũ est animal: quod nõ secũdũ naturã suã uiuat. Qui sciẽtiã summũ bonũ fęcit: aliqd hõi ꝓpum dedit. sed scientiã alterius rei gratia homines appetũt: non ꝓpter ipsã. Quis enĩ scire contentus ẽ. nõ expetens aliquẽ fructũ scientię! Artes ideo discunt̃: ut exerceant̃. Exercẽt̃ aũt: uel ad subsidia uitę: uel ad uoluptatẽ: uel ad gloriã. Nõ ẽ igit̃ sũmũ bonũ: quod ñ ꝓpter se expetit̃. Quid ergo interest utrũ sciẽtiã sũmũ bonũ putemus: an illa ipsa quę scientia ex se pit. i. uictũ: gloriã. uoluptatẽ: quę nõ sũt homini ꝓpria: & ideo ne sũma q̃dẽ bona. Nã uoluptatis & uictus appetẽtia nõ homini solũ sed etiã mutis ĩest. Quid cupiditatis glorię! Nõne ĩ eqs deprehẽdit̃: cũ uictores exultant: uicti dolent

Tantus amor laudũ. tantę ẽ uictoria curę.

Nec ĩmerito sũmus poeta experiendũ esse ait.

Et qs cuiqꝫ dolor uicto quę gloria palmę. Quod si ea quę parit scientia: cõmunia sũt cũ aliis aĩalibus: ñ ẽ ergo sũmũ bonũ sciẽtia. Pręterea ñ mediocre huius disputatõis ẽ uitium: qꝫ sciẽtia nuda ponit̃. ĩcipiẽt. n. beatiores uideri: q artẽ alĩ q̃ scierit. ĩmo uero q & res malas scierĩt: ut tã beatus sit q uenena didicerit tẽpar: q̃ q mederi. Quęro igit̃ ad quã rẽ sciẽtia referẽda sit: si ad causas rerũ naturaliũ: quę btitudo

erit mihi ꝓposita: si sciero unde Nilus oriat̃. uel qcqd de cęlo Physici delirãt. Quid quod earũ rerũ nõ ẽ sciẽtia sed opinatio: quę ꝓ ĩgeniis uaria ẽ: restat ut scientia bonorũ ac malorũ sũmũ bonũ sit. Cur ergo sciẽtiã maluit: q̃ ipsã sapiẽtiã sũmũ bonũ dicere: cũ sit utriusq; significatio: & uis eadẽ: Nemo tñ adhuc sũmũ bonũ dixit eẽ sapiẽtiã· quod melius dici potuit. Nã sciẽtia parũ ẽ ad bonũ suscipiẽdũ: malũq; fugiẽdũ. nisi accedat & uirtus. Multi. n. philosophorũ cũ de bonis malisq; differerẽt: aliter tñ q̃ loquebant̃: natura cogẽte uixerũt: qa uirtute caruerũt. Virtus aũt cũ scientia cõiuncta ẽ sapiẽtia. Supẽ ut eos etiã refellamus: q uirtutẽ sũmũ bonũ putauerũt. ĩ q̃ opinione etiã. M. T. fuit ĩ q̃ multũ ĩcõsiderati fuerũt. Nõ enĩ uirtus ipsa ẽ sũmũ bonũ: sed effectrix & mater ẽ sũmi boni: qm̃ pueniri ad illud sine uirtute nõ põt. Vtrũq; ĩtellectu ẽ facile. Quęro enĩ utrũ ne ad pręclarũ illud bonũ facile puenire putẽt: an cũ difficultate ac labore: expediant acumẽ suũ erroreq; defendãt. Si facile ad illud: ac sine ullo labore pueniri põt: sũmũ bonũ ñ ẽ Quid enĩ nos cruciemus: qd cõficiamus enitendo diebus & noctibus: Quãdoqdẽ tã ĩ ꝓmptu id quod quęrimus iacet: ut illud qlibet sine ulla contẽtione animi deprehẽdat. sed si cõmuni quoq; ac mediocre quodlibet bonũ nõ nisi labore assequmur: qm̃ bonorũ natura in arduo posita ẽ: malorũ ĩ pręcipiti: Sũmo igit̃ labore sũmũ bonũ asseq̃ necesse ẽ. quod si uerissimũ ẽ: ergo altera uirtute opus ẽ: ut pueniamus ad eã uirtutẽ: quę dicit̃ summũ bonũ. quod ẽ incongruens & absurdũ: ut uirtus p se ipsã: pueniat ad seipsã· Si nõ põt ad ullũ bonũ nisi p laborẽ pueniri: apparet uirtutẽ esse p quã pueniat̃: qm̃ in suscipiẽdis pferẽdisq; laboribus uis officiũ uirtutis ẽ. Ergo sũmũ bonũ ñ põt esse id propter quod necesse ẽ ad aliud pueniri. Sed illi cũ ignorarent: qd efficeret uirtus: aut quo tenderet: honestius autẽ nihil reperirent: substiterunt in ipsius uirtutis nomine. quam nullo proposito emolumento: appetẽdam esse dixerunt: ne bonũ sibi cõstitueret: quod bono ĩdigeret. Aristoteles ab his non lõge recessit: q uirtutem cũ honestate sũmũ bonũ putauit. quasi ulla uirtus possit esse inhonesta. ac nõ si qd

habuerit turpitudinis: uirtus esse desinat. sed uidit fieri posse: ut de uirtute prauo iudicio sentiatur male. & ideo existimationi hominū seruiēdū putauit. Quod qui facit: a recto bonoq; discedit: quia non est in nostra potestate: ut uirtus pro suis meritis honestet. Nā quid est honestas: nisi honor perpetuus: ad aliquē secundo populi rumore delatus. Quid ergo fiet: si errore ac prauitate hominū: mala extimatio subsequatur? Abiiciemus ne uirtutē: qa flagitiosa & turpis ab incipientibus iudicetur? Quę quoniā inuidia pmi ac uexari pōt: ut sit ipsum propriū ac perpetuū: nullo extrinsecus adiumento indigere debet: qui suis per se uirtutibus nitatur & constet. Itaq; nec ullū ei ab homine bonū seperādū est. nec ullum malum recusandū.

Ca. ix. Quid sit uere sapientis sūmū bonū. Et q̃ uitiosa fuerit ratio Anaxagorę ad qd natus sit homo.

Enio nunc ad uerę sapientię summū bonū. cuius natura hoc modo determinanda ē. Primū ut solius hominis sit: nec cadat in ullū aliud animal. Deinde ut solius animi nec communicari possit cum corpore. Postremo ut non possit cuiq̃ sine scientia & uirtute contingere: Quę circumscriptio illas omnes sententias excludit: ac soluit. Eorum enim quę dixerunt: nihil tale est. Dicam nunc qd sit: ut doceam quod institui: Philosophos omnes cęcos atq; insipientes fuisse. q quod ē homini sūmū bonū constitutū: nec uidere: nec ītelligere: nec suspicari: aliquādo potuerūt. Anaxagoras cū ab eo quęreretur: cuius rei causa natus esset: respondit. solis ac cęli uidendi. Hāc uocē admirātur oēs ac philosopho dignā iudicant. At ego hunc puto nō īuenientē qd responderet: effudisse hoc passim: ne taceret. Quod quidē secū si sapiēs fuisset: cōmentatū & meditatū habere debuit: quia si quis rationem sui nesciat: ne homo sit quidē. sed putemus non extempore dictū illud effusū. Videamus in tribus uerbis quot & quanta peccauerit. Primum q; omne hominis officium in solis oculis posuit. nihil ad mentem referēs. sed ad corpus oīa. Quid si cęcus fuisset? officiū ne hōis amittetre: quod fieri sine occasu aię nō pōt? Quid ceterę corporis partes: nū carebunt suis quoq;

muneribus? Quid quod plus ē in auribus quā in oculis si
tū. quoniā doctrina & sapientia percipi auribus solis pōt:
oculis solis nō potest. Cęli ac solis uidendi causa natus es.
Quis te in hoc spectaculū induxit? aut quid cęlo rerūq; na
turę uisio tua confert? Nimirū ut hoc īmensum & admira
bile opus laudes? Confitere ergo rerū omniū esse constitu
torē deū. qui te ī hūc mūdū quasi testē laudatorēq; tanti
sui operis induxit. Magnū esse credis uidere cęlū ac solem
Cur ergo gratias non agis ei qui huius beneficii author est
Cur nō ipsius uirtutē: ꝓuidentiā: potestatē metiris animo:
cuius opera miraris? Etenim necesse est ut multo mirabili
or sit: qui mirabilia fęcit. Si te quispiā uocasset ad cęnā: in
eaq; optime acceptus esses: nū sanus uiderere: si pluris face
res ipsam uoluptatē: q̄ uoluptatis authorē? Adeo Philoso-
phi ad corpus omnia referunt. nihil prorsus ad mentē: nec
uidēt amplius: q̄ quod sub oculos uenit. At qui remotis
oībus officiis corporis ī sola mente ponenda ē hominis ra
tio. ñ ergo ideo nascimur: ut ea quę sunt facta uideamus:
sed ut ipsum factorē rerū omniū cōtēplemur. i. mēte cerna
mus. Quare si quis hominē q uere sapit: īterroget: cuius rei
gratia natus sit? respondebit intrepidus ac paratus: colēdi
te dei gratia natū: qui nos ideo generauit. ut ei seruiamus.
Seruire aūt deo nihil aliud ē: q bonis operibus tueri & cō
seruarē iusticiā. Sed ille ut homo diuinarū rerū īperitus: rē
maximā redigit ad minimū. duo sola deligēdo quę sibi di
ceret ītuenda. Quod si natū se esse dixisset: ut mundū ītue
ret̄: quāq̄ oīa cōprehenderet: ac maiori uteret̄ sono: tñ nō ī
plesset hoīs officiū: qa quāto pluris ē aīa q̄ corpus: tanto
pluris ē deus q̄ mūdus: qa mundū deus fęcit: & regit. Nō
ergo mundus oculis: qa utrūq; ē corpus: sed deus aīa cōtē
plādus ē: qa deus ut ē ipe īmortalis: sic aīum uoluit esse sē-
piternū. Dei autē cōtēplatio ē uenerari & colere cōmunē pa
rētem generis humani. Quod si a physicis abfuit: proiecti
que in terram fuerunt diuina ignorando: existimandus est
Anaxagoras ad ea quę uidenda natum esse se dixit: nec cę-
lum uidisse nec solem. Expedita est igitur hominis ratio:
si sapiat cuius ꝓpa ē hūanitas. nā ipsa hūanitas qd est nisi

iusticia. Quid est iusticia: nisi pietas. Pietas aūt nihil aliud est: q̄ dei parentis agnitio.

C.x. Quod ea quę uident̄ hominis esse propria: cęteris quoq; animalibus cōmunia sunt: homi nis uero propriū ē deū noscere & colere.

SVmmum igitur bonum hominis in sola religione ē Nā cętera etiā quę putantur esse homini propria: ī cęteris quoq; animalibus reperiuntur. Cum enim suas uoces propriis inter se notis discernunt: atq; dinoscunt: colloqui uidentur. ridendiq; ratio apparet in his aliqua. cū demulsis auribus: contractoq; rictu & oculis ī lasciuiā resolutis aut homini alludunt: aut suis quisq; cōiugibus ac fętibus propriis: Nōne aliquid amori mutuo & indulgentię simile impertiūt: Nā illa quę sibi prospiciūt in futurū: & cibos reponunt. habent utiq; prouidentiā. rationis quoq; signa ī multis deprehendunt̄. Nā quando utilia sibi appetunt: mala cauent: pericula uitant: latibula sibi parant in plures exitus dispatentia: profecto aliquid ītelligūt. Potest aliqs negare illis inesse rationem: cū hominē ipsum sępe deludant; Nā quibus generandi mellis officiū ē: cū assignatas īcolūt sedes: castra muniunt: domicilia inenarrabili arte cōponūt Regi suo seruiunt Nescio an in his sit pfecta prudentia! Incertū est igitur: utrum ne illa quę homini tribuunt̄: communia sint cū aliis uiuentibus. Religionis certe sunt expertia. Equidem sic arbitror uniuersis animalibus esse datā rationē: sed mutis tantummodo ad uitā tuēdā. homini aūt ad propagandā. Et quia in homine ipsa ratio pfecta ē: sapientia nominat̄ quę ī hoc eximiū facit hominē: q̄ soli datū est homini intelligere diuina. Qua de re Ciceronis uera est sententia. Ex tot inquit generibus nullū est animal preter hominē quod habeat noticiā aliquā dei. Ipsisq; in hominibus nulla gens ē: neq; tā mansueta: neq; tā fera: quę non etiā si ignoret: qualē deum haberi deceat: tamē habendū sciat. Ex quo efficitur ut is agnoscat deū: qui unde ortus sit recordetur. Quia ergo philosophi uolunt animos omni metu liberare. Tollunt etiā religionē & orbant hominem suo

Ciceronis sententia

proprio ac singulari bono. quod est a recte uiuendo atq; ab omni humanitate disiunctũ: quia ut deus cuncta uiuẽtia subiecit homini. sic ipsum hominẽ sibi. Nã quid ẽ cur iidem ipsi disputent: eo dirigendam esse mẽtẽ: quo uultus erectus ẽ. Si enim nobis in cęlum spectandũ est. ad nihil aliud utiq; q̃ ob religionẽ. si religio tollit̃: nulla nobis ratio cũ cęlo ẽ. Itaq; aut eo est spectandũ: aut in terrã procumbẽdum. In terram procumbere si uelimus: quidẽ possumus: quorũ status rectus ẽ. In cęlũ igit̃ spectandũ est: quo natura corporis prouocat. Quod si cõstat esse faciẽdũ: aut ideo ẽ faciendũ: ut religioni seruiamus: aut ideo: ut rationẽ rerum cęlestium cognoscamus. Sed rationẽ rerũ cęlestiũ cognoscere nullo modo possumus: quia nihil eiusmodi põt cogitando inueniri: sicut supra docui: Religioni ergo seruiendũ ẽ. quã qui non suscipit: ipse se prosternit in terram & uitã pecudũ secutus humanitate se abdicat. Sapiẽtiores ergo imperiti: qui etiã si errant in religione deligẽda: tamẽ naturę suę conditionisq; meminerũt.

Ca. xi. Quod deus fecit hominẽ cupidũ religionis & sapientię. quorũ alterũ constare sine altero nõ põt. Et q; nihil eorũ quę mortales appetũt: sũmũ bonũ sit.

CONstat igitur totius humani generis consensu religionem suscipi oportere. sed quomodo ĩ ea erret̃: explicandum ẽ. Naturã hominis hanc deus esse uoluit: ut duarũ rerum cupidus & appetens esset: religionis & sapientię sed homines ideo fallunt̃: q; aut religionẽ suscipiunt omissa sapientia: aut sapientię soli student omissa religione: cũ alterũ sine altero esse nõ possit uerum. Cadũt ergo ad multiplices religiones. sed ideo falsas: quia sapientiam reliquerunt: quę illos docere poterat: deos multos esse non posse. Aut student sapiẽtię: sed ideo false: quia religionẽ sũmi dei omiserunt: qui eos ad ueri scientiã potuit erudire. Sic homines qui alterutrũ suscipiunt: : uiã deuiam maximisq; erroribus plenã sequunt̃: qm̃ ĩ his duobus ĩseperabiliter cõnexis & officiũ hominis & ueritas oĩs ĩclusa ẽ. Miror itaq;

nullum omnino philosophorum extitisse: qui sedē ac domiciliū summi boni reperiret. Potuerunt enim sic quęrer̄. Quodcūq; est sūmū bonū necesse est omnibus esse ꝓpositū. Voluptas ē: quę appetitur a cūctis: sed hęc & cōmunis est cū beluis: & honesti uim non habet. & sacietatē affert. & nimia nocet. & processu minuitur ętatis. & multis nō contingit. nā qui opibus carent: quorū maior ē numerus: etiā uoluptate careant necesse ē. Nō ē igit̄ summū bonū: sed ne bonū quidē uoluptas? Quid diuitię? Multo magis. Nā & paucioribus & plerunq; casu: & inertibus sępe: & nō nunq̄ scelere contingunt. & optant̄ ab iis: qui eas iā tenent. Quid regnū ipsum? ne id quidē. Non enim cūcti homines regnare possunt. & necesse est uniuersos sūmi boni capaces esse. Quęramus igitur aliquid: quod propositū sit omnibus. Num uirtus? negari nō pōt: quin & bonū sit: & omniū certe bonū. Sed si beata esse nō pōt: quia uis & natura eius in malorū ꝑferentia posita ē: nō ē ꝑfecto sūmū bonū. Quęramus aliud. at nihil uirtute pulchrius nihil sapientia dignius inueniri pōt. Si enī uitia ob turpitudinē fugienda sunt uirtus igitur appetenda est ob decorē. Quid ergo? Potestne fieri ut quod bonū: quod honestū esse constat: mercede ac pręmio careat: sitq; tā sterile: ut nihil ex se cōmodi pariat. Labor ille magnus & difficultas & eluctatio aduersus mala quibus hęc uita plena ē: aliquid magni boni pariat necesse ē. Id uero quid esse dicemus? nū uoluptatē? at nihil turpe ex honesto nasci pōt. Nū diuitias? Nū potestates? at ea quidem fragilia sunt & caduca. Nū gloriā? Nū honorē? Nū memoriā nominis? At hęc oīa nō sunt in ipsa uirtute: sed in aliorum ęstimatione atq; arbitrio posita. Nam sępe uirtus & iniusta est: & malo afficitur. Debet autē id bonū quod ex eo nascit̄: ita cohęrere: ut diuelli eaq; abstrahi nequeat. nec aliter sūmū bonū uideri pōt: q̄ si & ꝓprium sit uirtutis: & tale ut neq; adiici quicq̄: neq; detrahi possit. Quid quod ī his oībus cōtemnendis uirtutis officia consistūt? nā uoluptates. opes. potētias. honores. atq; oīa quę ꝓ bonis habent̄: nō cōcupiscere: nō appetere: nō amare: quod certe faciunt uicti cupiditate: id est ꝑfecto uirtus. Aliud

ergo sublimius atq; pręclarius efficit: nec frustra his pręsẽtibus bonis reluctat̃: nisi quod maiora & ueriora desiderat nõ desperemus ĩueniri posse: Modo uerset se cogitatio in oĩa. Neq; enĩ leuia aut ludicra pręmia petunt̃.

Ca. xii. De duplici pugna corporis & animę & hostibus utriusq;. Et q̃ uirtus non propter se appetenda ẽ: sed propter uitã ęternã quę sũmũ bonũ ẽ. Et uirtutẽ necessario sequit̃ & in pręsenti haberi non põt.

Ed queritur: quid sit: ꝑpter quod nascimur. qd efficiat uirtus: possumus sic ĩuestigare. Duo sunt ex quibus homo constat: animus & corpus. Multa sunt ꝑpria aĩmi. multa ꝑpria corporis. multa utriq; cõmunia: sicut ẽ ipsa uirtus: quę quotiens ad corpus refert̃: discernẽdi gratia fortitudo nominat̃. Quoniã igit̃ utriq; subiacet fortitudo: utriq; ꝑposita dimicatio ẽ: & utriq; ex dimicatõne uictoria. Corpus qa solidũ ẽ. & cõprehẽsibile: cũ solidis & cõprehensibilibus cõfligat necesse ẽ. Animus autẽ qa tenuis & ĩuisibilis ẽ. cũ his cõgredit̃ hostibus: qui uideri tangiq; nõ possunt. Qui sunt autẽ hostes animi: nisi cupiditates. uitia. peccata? quę si uicerit uirtus ac fugauerit: ĩmaculatus erit animus ac purus. Vnde ergo colligi põt: quid efficiat aĩmi fortitudo? nimirũ ex cõiuncto & pari. hoc ẽ ex corporis fortitudine. Quod cũ in aliquã congressionẽ certamẽq; uenerit: quid aliud ex uictoria q̃ uitã petit? Siue enĩ cũ homine: siue cũ bestia dimices: ꝓ salute certat̃. Ergo ut corpus uincẽdo id assequit̃: ut nõ ĩtereat. sic etiã aĩmus ut pmaneat: & sicut corpus ab hostibus suis uictum morte mulctat̃ ita superatus a uitiis aĩmus moriat̃ necesse ẽ. quid ergo ĩtererit iter animi corporisq; dimicationẽ: nisi q̃ corpus tẽporalẽ uitã expetit: aĩmus sempiternã? Si ergo uirtus p seipsã beata nõ ẽ: quoniã in pferendis ut dixi malis: tota uis eius est: si oĩa quę ꝓ bonis concupiscunt̃ negligit: si sũmus eius gradus ad mortẽ patet. quãdoquidẽ uitam quę optat̃ a cęteris sępe respuit. mortẽq; quã cęteri timent: fortiter suscipit. Si necesse est aliquid ex se magni boni pariat:

quia sustentati & seperati usq ad mortem: labores sine premio esse ñ possunt. Si nullũ premiũ quod ea dignũ sit ĩ terra reperieẽ: quado quidẽ cuncta quę fragilia sunt & caduca spernit: Quid aliud restat: nisi ut cęleste aliquid efficiat quia terrena uniuersa contẽnit! & ad altiora nitaẽ: qa humilia despicit. Id uero nihil aliud põt esse: q̃ ĩmortalitas. Merito ergo philosophorum nõ obscurus Euclides: qui fuit conditor Megaricorũ disciplinę: dissentiens a cęteris id esse summũ bonũ dixit: quod simile sit & idẽ sẽp. Intellexit profecto quę sit natura summi boni: licet id non explicauerit quid sit. id est autẽ ĩmortalitas. Nec aliud oĩno qcq̃: qa sola nec ĩminui: nec augeri: nec ĩmutari põt. Seneca q̃q ĩprudens incidit ut fatereẽ: nullũ esse aliud uirtutis pręmium: q̃ ĩmortalitatẽ. laudans enim uirtutẽ in eo libro quem de matura morte conscripsit: Vna inquit res est. quę nobis ĩmortalitatẽ donare possit: & pares diis faceẽ. Sed & Stoici quos secutus ẽ. negant sine uirtute effici quenq̃ beatũ posse: ergo uirtutis pręmiũ beata uita est. si uirtus ut recte dictũ est: beatã uitã facit. Nõ est igitur ut aiunt propter seipsã uirtus expetenda. sed propter uitã beatã quę uirtutẽ necessario sequiẽ. Quod argumentũ docere eos potuit: quod esset sũmũ bonũ. Hęc autẽ uita pręsens & corporalis beata esse non põt: quia malis est subiecta per corpus. Epicurus deũ beatũ & incorruptũ uocat: quia sempiternus est. Beatitudo enim perfecta esse debet: ut nihil sit q eã uexare ac ĩminuere aut ĩmutare possit. Nec aliter quicq̃ existimari beatũ potest: nisi fuerit incorruptũ. Incorruptũ autẽ nihil ẽ nisi quod ẽ ĩmortale. Sola ergo ĩmortalitas beata est: quia corrumpi ac dissolui non põt. Quod si cadit in hominem uirtus: quod negare nullus potest. cadit & beatitudo. Nõ põt enim fieri ut sit miser: qui uirtute ẽ pręditus. Si cadit beatitudo: ergo & ĩmortalitas cadit in hominẽ quę beata ẽ Sũmũ igiẽ bonũ: sola ĩmortalitas ĩuenitur quia nec aliud animal: nec corpus attingit. Nec põt cuiq̃ sine scientię uirtute id est sine dei cognitione ac iusticia peruenire. cuius appeticio q̃ uera: q̃ recta sit: ipsa uita huiusce cupiditas indicat quę licet sit tẽporalis & labore plenissima: expetiẽ

tamen ab omnibus & optatur. Hanc enim tam senes q̃ pu
eri: tã Reges q̃ infimi: tã deniq; sapientes q̃ stulti cupiũt. Tã
ti est ut Anaxagorę uisum est cõtẽplatio cęli ac lucis ipius
ut quascũq; miserias libeat sustinere. Cũ igit̃ laboriosa hęc
est breuis uita: non tantũ hominũ: sed etiã cęterorũ animã
tiũ consensu magnũ bonũ esse ducat̃: Manifestũ est eandẽ
summũ ac pfectũ fieri bonũ: si & fine careat & omni malo
Deniq; nemo unq̃ extitisset: qui hanc ipsã breuẽ cõtẽneret:
aut subiret mortẽ: nisi spe uitę longioris. Nã illi qui ꝓ sa-
lute ciuiũ uoluntarię se neci obtulerũt: sicut Thebis: Me
necheus: Athenis Codrus: Romę Curtius & Mures duo
Decii: nunq̃ mortẽ uitę cõmodis pretulissent: nisi se ĩmorta
litatẽ opinione ciuiũ cõsequi putauissent. Qui tãetsi nescie
rũt ĩmortalitatis uiã: res tamẽ eos nõ fefellit. Si enĩ uirtus
diuitias & opes ideo cõtẽnit: quia fragiles sunt: uoluptates
ideo quia breues: ergo & uitã fragilẽ breuẽq; ideo cõtẽnit
ut solidam & ꝑpetuã consequat̃. Ipsa ergo cogitatio p or-
dinẽ gradiẽs & uniuersa cõsiderãs: pducit nos ad eximiũ
illud & sĩgulare cuius cã nascimur bonũ. Quod si fęcissẽt
philosophi: si ñ quod semel apprehẽderãt: tueri ptinaciter
maluissẽt ꝑfecto peruenissẽt ad uerũ hoc ut ostendi modo.
Quod si ñ fuit eorũ q cęlestes animas una cũ corporibus
extinguũt: illi tamẽ qui de ĩmortalitate disputãt aĩmi: ĩtel-
ligere debuerũt: ideo ꝓpositã nobis esse uirtutẽ: ut pdomi
tis libidinibus rerũq; terrestriũ cupiditate superata: pure
ac uictrices animę: ad deũ id est ad originẽ suã reuertãtur.
Iccirco enĩ soli animãtiũ ad aspectũ cęli erecti sumus: ut sũ
mũ bonũ nostrũ in summo deo esse credamus. Ideo religi
onẽ soli capimus: ut ex hoc sciamus humanũ spiritũ nõ
esse mortalẽ: q; deũ qui est ĩmortalis & desiderat & agnos
cit. Igit̃ ex omnibus Philosophis qui aut pro sũmo bono
scientiã aut uirtutẽ sunt amplexi: tenuerunt quidẽ uiã ueri
tatis: sed non peruenerunt ad sũmũ. Hęc enĩ duo sunt: quę
simul efficiãt illud quod quęritur. scientia id prestat: ut q̃-
modo & quo peruenidendum sit: nouerimus. uirtus ut per
ueniamus. Alterũ sine altero nihil ualet. Ex scientia enim
uirtus: ex uirtute summũ bonum nascitur. Beata igit̃ uita

quam philosophi quęsiuerunt semper: & quęrũt siue ĩ cultu deorũ: siue in philosophia: nulla ẽ. & ideo ab his nõ potuit reperiri: quia summum bonũ non in summo quęsiuerunt. Sed in imo. Sũmũ autẽ quid est nisi cęlũ & deus unde animus oritur? Imũ quid est nisi terra unde corpus est? Itaq; licet quidã philosophi sũmũ bonũ non corpori sed animo dederint: tamẽ quoniã ad illud hanc uitã retulerũt quę cũ corpore terminat̃: ad corpus reuoluti sunt: cuius ẽ omne hoc tẽpus quod transigitur in terra. Quare nõ ĩmerito summũ bonũ non cõprehenderũt: quia quicquid ad corpus spectat: & ĩmortalitatis est expers: imũ sit necesse ẽ. nõ cadit ergo in hominẽ beatitudo illo modo quo philosophi putauerunt: sed ita cadit: nõ ut tunc beatus sit: cum uiuit ĩ corpore: quod utiq; ut dissoluatur: necesse ẽ corrũpi: sed tunc cũ anima societate corporis liberata ĩ solo spiritu uiuit. Hoc uno beati esse ĩ hac uita possumus: si minime beati esse uideamur. si fugientes illecebras uoluptatum soliq; uirtuti seruientes: omnibus laboribus miseriisq; uiuamus. quę sunt exercitia & corroboramẽta uirtutis. si deniq; asperam illã uiãq; difficilẽ teneamus: quę nobis ad beatitudinem patefacta ẽ. Sũmũ igit̃ bonũ quod beatos facit non põt esse: nisi ĩ ea religione atq; doctrina: cui spes ĩmortalitatis adiuncta est.

Ca. xiii. Quod aĩa sit immortalis. & quare diuina traditio Logicam non desiderat aut philosophiã: sed Ethicam solã. in qua docenda sũmi philosophi errauerũt. Et quare philosophia non sit dux uitę & uirtutum parens: expultrix & ultrix uitiorum. quod tamẽ Cicero & alii astruere conati sunt.

Res exigere uidetur hoc loco: ut quoniã docuimus ĩmortalitatẽ esse summũ bonũ: id ipsum ĩmortalem esse animam cõprobemus. Qua de re ingens inter philosophos disceptatio est. nec quicq̃ tamen explicare aut ꝓbare potuerunt hi: qui uerũ sentiebãt de anima expertes huius diuinę eruditionis. nec argumenta uera quibus uincerent

attulerunt:nec testimonia quibus probarent.sed opportu nius hanc quęstionē tractabimus in ultimo libro:cum de uita beata nobis erit differendum.Superest illa pars tertia philosophię:quā uocant Logicā id est rationalem. in q̄ to ta Dialectica & omnis loquendi ratio continetur.Hāc diui na eruditio non desiderat:quia nō in lingua s̄ed in corde sa pientia ē.Nec interest quali utatur sermone.res enī nō uer ba quęrunt̄.Et nos non de Gramatico aut Oratore quorū scientia est quomō loqui deceat:sed de sapiēte differimus cuius doctrina ē:quomodo uiuere oporteat.q̄ si neq; phy sica illa ratio necessaria est:neq; hęc Logica:quia beatos fa cere nō possunt:restat ut ī sola Ethica totius philosophię uis contineat̄:ad quā se abiectis omnibus Socrates contu lisse dicit̄.In qua etiā parte quoniā philosophos errare do cui:qui summū bonū cuius capiendi gratia generati sunt non cōprehenderūt:apparet falsā & inanem esse omnē phi losophiā:quia nec instruit ad iustitię munera:nec officiū hominis rationēq; confirmat. Sciāt igit̄ errare se:qui philo sophiā putant esse sapiētiā.non trahant̄ authoritate cuiusq̄ sed ueritati potius & faueant:& accedant.Nullus hic teme ritati locus est in ęternū stultitię pena subeunda est. si aut p̄sona inanis aut opinio falsa decęperit.Homo autē qualis̄ cunq; est:si sibi credit:hoc est si homini credit:ut nō dicā stultus qui suū nō uideat errorem.certe arrogās est: qui si bi audeat uendicare:quod humana conditio non recipit. Ille ip̄e Romanę linguę summus author quātū fallat̄:licet ex illa scientia peruidere:qui cū in libris officiorū philoso phiā nihil aliud esse dixisset:q̄ studiū sapientię:ipsam autē sapientiā rerū diuinarū & humanarū sciētiā: tū adiecit:cu ius studium qui uituperat:haud sane intelligo quid nā sit quod laudādum putet. Nā si oblectatio quęrit̄ animi: req esq; curarū:quę conferri cū eorū studiis possunt:qui sem per aliquid inq̄runt:quod spectet & ualeat ad bene beateq; uiuendum.si uero ratio constantię uirtutisq; ducitur:aut hęc ars est:aut nulla omnino per quā eas asseq̄mur. Nullā dicere maximarū rerum artem esse:cum minimarum sine arte nulla sit:hominnum est parum cōsiderate loquētiū:

atq; in maximis rebus errantium. Si autẽ est alia disciplina uirtutis: ubi ea quęretur: cũ ab isto genere discendi discesseris? Equidem tametsi operã dederim: ut quãtulãcũq; dicendi assequęrer facultatẽ propter studiũ dicendi: tamẽ eloquens nunq̃ fui. quippe qui forum ne attigerim quidẽ. sed necesse ẽ ipa me faciat eẽ bonitas eloquẽtẽ: ad quã diserte copioseq; defendẽdã: scientia diuinitatis & ipsa ueritas sufficit. Vellẽ igitur Ciceronẽ paulisper ab inferis surgere ut uir eloquentissimus ab homunculo non diserto doceretur. Primum quid nam sit quod laudãdũ putet: qui uituperat id studium: quod uocatur philosophia. Deniq; neq; illam esse artẽ qua uirtus & iustitia discatur. nec aliam ullam sicut putauit. Postremo quoniã est uirtutis disciplina ubi quęrenda sit: cum ab illo discendi genere discesseris: quod ille non audiẽdi discẽdiq; gratia quęrebat. a quo. n. posset audire: cum sciret id nemo? Sed ut in causis facere solebat: interrogatione uoluit urgere: ad cõfessionẽq; deducere: tanq̃ consideret responderi prorsus nihil posse: quo minus philosophia esset magistra uirtutis. Quod quidẽ in Thusculanis disputationibus aperte professus est: ad eã ipsam conuersa oratione tanq̃ se declamatorio dicendi genere iactaret. O uitę philosophia dux inquit. o uirtutis indagatrix expultrixq; uitiorum quid non modo nos: sed omnino uita hominum sine te esse potuisset? Tu inuentrix lęgum. tu magistra morum ac disciplinę fuisti. Quasi uero aliquid per se ipsa sentiret: ac non potius ille laudandus esset qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo & potui: quia sine his rebus uita constare non possit. in q bus ut sẽsus ita beneficii nihil est. At qui ut illa corporis alimenta sunt sic animę sapientia.

Ca. xiiii. Quod Lucretius & alii errauerunt opinati sapientiã inuentã esse ab homine. & nec datã hominibus a creator̃. Et quõ Cicero suis uerbis cõuicit. & q; phia nec uerũ docet: nec ad recte uiuẽdũ ĩstruit.

Ectius itaq; Lucretius cum eum laudat q sapientiã

primus inuenit. sed hoc inepte: q ab homine inuentam pu
tauit. quasi uero illam alicubi iacentē homo ille quē lauda
bat inuenerit: tanq̄ tibias ad fontem ut Poetę aiunt. q si re-
pertorē sapientię ut deū laudauit. Ita enī dicit.

Nemo ut opinor erit mortali corpore cretus.
Nā sicut ipsa petit maiestas cognita rerum.
Dicendū ē deus ille fuit. Deus inclyte Memmi. Tamē nō
erit sic laudandus deus q sapientiā inuenerit: sed q hoīem
fęcerit: qui posset capere sapientiā. Minuit enim laudem q
partē laudat ex toto. sed ille ut hominē laudauit: qui tamē
ob id ipsum deberet ꝓ deo haberi q sapere inuenerit: nam
sic ait. Nonne decebit. Hunc hominē diuū numero digna
rier esse. Vnde apparet Pythagorā uoluisse laudare: qui se
primus ut dixi Philosophū noīauit: aut Milesiū Thalē q
de rerū natura primus traditur disputasse. Sed dū homi-
nē quęrit extollere: rem ipsam depressit. Non ē enim magna
si ab homine potuit īueniri. Verū pōt ut poetę dari uenia.
At ille idem ꝑfectus orator sūmusq philosophus ne Grę
cos reprehendā quorū leuitatē semp accusat: & tamē seq̄t
ipsam sapientiā. quā alias donū: alias inuentū deorū uocat
poeticę figuratā laudat in faciē. Grauiter etiā queritur exti
tisse aliquos: qui eā uituperarent. Quisq̄ne īquit uitupera-
re uite parentē & hoc paricidio se inquinare audeat & tam
impie ingratus esse! Nos ne ergo. M. Tuli. paricide sumus
& insuendi te iudice in culleū: q philosophiam negamus
parentē esse uitę. An tu qui aduersus deū tam impie ingra
tus es! Non hunc cuius effigiē ueneraris in Capitolio sedē
tem: sed illū qui mundū fęcit hominēq figurauit: qui sapi
entiā quoq ipsam inter cętera cęlestia sua beneficia largi-
tus est. Magistrā tu uirtutis aut parētē uitę uocas: ad quā
si quis accesserit: multo sit incertior necesse est: q̄ ꝓus fue
rit! Cuius enim uirtutis quę ipsa ubi sita sit: adhuc Philo
sophi non expediunt. cuius uitę: cū ipsi doctores ante fue
rint: senectute ac morte cōfecti: q̄ cōstituerint quō uiui de
ceat: cuius ueritatis indagatricem profiteri potes: qui sępe
testaris. cum tanta multitudo fuerit philosophorū: sapiētē
tn̄ extitisse adhuc neminē. Quid ergo te magistra illa uitę

docuit? An ut potentissimū Consulē maledictis incesseres eumq; hostē patrię uenenatis oratōibus faceres? Sed omittamus illa quę possunt excusari fortunę nomine. Studuisti nempe philosophię: & quidē sic ut nullus unq̄ diligentius. quippe q omnes cognoueris disciplinas: sicut ipse gloriari soles. eamq; ipsam latinis litteris illustraueris: imitatoremq; te Platonis ostenderis. Cedo igitur quid didiceris aut in qua secta ueritatem deprehenderis. In academia scilicet quā secutus es: quam probasti. at hęc nihil docet nisi ut scias te nihil scire. Tui ergo te libri arguunt: q̄ nihil a philosophia disci possit ad uitā. Hęc tua uerba sunt Mihi autem non modo ad sapientiā cęci uidemur: sed ad ea ipsa quę aliqua ex parte cerni uideāt hebetes & obtusi. Si ergo philosophia est magistra uitę: cur tibi cęcus & hebes & obtusus uidebare: quē oportuit illa docentē & sentire & sapere: & in clarissima luce uersari? At quā cōfessus fueris philosophię ueritatē: docent ad filium composita pręcepta q bus mones philosophię quidē pręcepta noscenda. uiuēdū autē esse ciuiliter. Quid tā repugnans dici potest? Si noscenda sunt pręcepta philosophię ideo utiq; noscenda sunt: ut recte sapienterq; uiuamus. Vel si ciuiliter uiuendum est: ñ est igitur philosophia sapientia. siquidem melius est ciuiliter q̄ philosophicę uiuere. Nam si sapiētia est quę dicitur philosophia: stulte ꝑfecto uiuit: qui nō secundū philosophiā uiuit. Si autē non stulte uiuit qui ciuiliter uiuit: sequtur ut stulte uiuat qui philosophice uiuit. Tuo itaq; iudicio philosophia stultitię inanitatisq; damnata est. Idem in consolatione: id est in opere non ioculari: Hanc de philosophia sentētiā tulisti. Sed nescio quis nos teneat error: aut miserabilis ignoratio ueri. Vbi est ergo philosophię ministerium? aut quid te docuit illa uitę parens. si uerum miserabiliter ignoras? Quod si hęc erroris ignorationisq; cōfessio: pęne inuito tibi ab intimo pectore expressa est: cur nō tibi aliquando uerum fatearis: philosophiam quā tu nihil docentem in cęlum laudibus extulisti: magistram uirtutis esse non posse?

1.3

C.xv. Quod ĩ eodẽ errore fuit Seneca & q̃d phĩa secundũ ipsũ. Et q̃ sicut deus unus & ueritas una: ita una ẽ & simplex sapientia. Et quomõ philosop horũ oratio pugnẽt cum uita.

Odẽ ductus errore Seneca: Quis enĩ uerã uiã teneret errante Cicerone? Philosophia ĩqt nihil aliud ẽ q̃ recta uiuendi ratio. uel honeste uiuendi scientia. uel ars recte uitę agendę. Nõ errabimus. si dixerimus philosophiã esse legẽ bñ honesteq̃ uiuendi. Et qui dixerit illã regulã uitę suũ illi reddidit. Hic plane nõ respexit ad cõmune philosophię nomẽ quę cũ sit ĩ pluris sectas disciplĩasq̃ diffusa: nihilq̃ habeat certi: nihil deniq̃ de quo uniuersi una mente ac uoce consentiãt. Quid põt esse tã falsũ q̃ regulã uitę philosophiã uocari: ĩ q̃ diuersitas p̃ceptorũ rectũ iter ĩpediat & turbet? aut legẽ bñ uiuendi: cuius capita longe dissonãt aut scientiã uitę agendę: ĩ q̃ nihil aliud efficit̃ cõtraria sepe dicendo: q̃ ut nemo q̃c̃q̃ sciat. Quęro. n. utrũ ne Academiã philosophiã putet esse an nõ? Negaturũ nõ arbitror. quod si est: nihil ergo illorũ cadit in philosophiã. quę ut oĩa reddat ĩcerta: legẽ abrogat: artẽ nullã putat: rationẽ subuertit regulã deprauat: sciẽtiã fũditus tollit. falsa igit̃ illa oĩa. q̃a ĩ rẽ semp ĩcertã: & adhuc nihil explicantẽ cadere nõ possũt nulla itaq̃ ratõ uel sciẽtia uel lex bñ uiuẽdi: nisi ĩ hac unica & uera & cęlesti sapiẽtia cõstituta ẽ: quę philosophis fuerit ignota. Nã illa terrena q̃m fallax ẽ: fit uaria & multiplex. sibiq̃ tota cõtraria ẽ. & sicut unus ẽ huius mũdi cõstitutor & rector deus una ueritas: ita unã eẽ ac sĩplicẽ sapiẽtiã necesse est. q̃a q̃c̃q̃d ẽ uerũ ac bonũ: id p̃fectũ esse nõ põt: nisi fuerit sĩgulare. Quod si philosophia uitã posset ĩstruere: nulli alii nisi Philosophi essent boni. Et q̃ eã nõ didicissent: essent omnes semper mali. cum innumerabiles existant & semper extiterint: qui sint aut fuerint sine ulla doctrina boni. Ex philosophis autem perraro fuerit: qui aliquid in uita fęcerit laude dignum. q̃s est tandẽ qui non uideat eos homines uirtutis: q̃ ipsi egẽt non eẽ doctores? Nã si q̃s mores eorũ diligẽter ĩq̃rat: ĩueniet iracũdos cupidos: libidinosos: arrogãtes: p̃teruos: & sub obtentu sapientię sua uitia

colentes. domi facietes ea: quę in scolis arguissent. Fortasse mentior accusandi gratia. nonne idipsum Tulius & fatet & queritur? Quotus inquit quisq philosophorū inuenit. qui sit ita moratus: ita animo & uita constitutus: ut ratio postulat. qui disciplinā uera nō ostentationē scientię: sed legem uitę putet. qui obtemperet ipse sibi: & decretis pariat suis. Videre autē licet alios tanta leuitate & iactatione: ut his fuerit non didicisse melius. alios pecunię cupidos: alios glorię: multos libidinū seruos. ut cum eorū uita & uiciis mirabiliter pugnet oratio. Neposq Cornelius ad eundem Ciceronem ita scribit. Tantū abest ut ego magistram esse putē uitę philosophiā. beatęq uitę pfectricē. ut nullis magis existimem opus esse magistros uiuendi: q plerisq q in ea disputāda uersantur. Video enim magnā partem eorum: qui in schola de pudore & continentia pręcipiant argutissime: eosdē in omniū libidinū cupiditatibus uiuere. Item Seneca in exhortationibus. Pleriq īquit philosophorū tales sunt diserti in conuitiū suum. quos si audias ī auaritiam: in libidinē: in ambitionē perorantes: in iudiciū suū putes professos. Adeo redundant ad ipsos maledicta ī publicum missa: quos nō aliter intueri decet: q medicos: quorū tituli remedia habent pyxides uenena. Quosdā uero nec pudor uitiorū tenet: sed patrocinia turpitudini suę fingūt ut etiā honeste peccare uideant. Faciet inquit sapiens idem Seneca etiā quę non probabit. ut etiā ad maiora transitum inueniat: nec relinquet bonos mores. sed tempori aptabit ut quibus alii utuntur in gloriā aut uoluptatē: utat agēdę rei causa. Deinde paulopost. Omnia quę luxuriosi faciunt quęq imperiti: faciet & sapiēs. sed nō eodem modo eodēq pposito. At qui nihil īterest quo animo facias: quod fecisse uitiosum est. quia facta cernunt: animus non uidet. Aristippo Cyrenaicorū magistro cum Laide nobili scorto fuit consuetudo: quod flagitiū grauis ille philosophię doctor sic defendebat: ut diceret. multū inter se & cęteros Laidis amatores interesse. q ipse haberet Laidem: Alii uero a Laide haberent. O preclara & imitanda bonis sapiētia. Huic uero liberos in disciplinam dares: ut discerent habere

1 3

meretricem. Aliquid inter se ac perditos interesse dicebat. scilicet q illi bona sua perderent: ipse gratis luxuriaretur. In quo tamē sapientior meretrix fuit: quę sic philosophū habuit pro lenone: ut ad se omnis iuuentus doctoris exemplo & authoritate concurreret corrupta sine ullo pudore Quid ergo interfuit: quo animo philosophus ad meretricē famosissimam cōmearet: cum eū populus & riuales sui uiderēt omnibus perditis nequiorem? Nec satis fuit ita uiuere: sed docere etiā libidines cępit. ac mores suos de lupanari ad scholā transtulit. disserēs uoluptatē corporis esse summū bonū. Quę doctrina execrabilis & pudenda: nō in corde philosophi: sed ī sinu meretricis est nata. Nam quid ergo de Cynicis loquar? quibus in propatulo coire cū cōiugibus mos fuit. Quid mirū si a canibus quorū uitā imitantur: etiā uocabulū nomēq traxerunt? Nullum igitur ī hac disciplina magistrū uirtutis est. cū etiā illi qui honestiora pręcipiunt: aut non faciunt ipsi quę suadent: aut si faciunt: quod raro accidit. non disciplina eos ad rectū: sed natura ꝑducat. quę sępius etiā indoctos īpellit ad laudē.

Ca. xvi. Quod recte docentes & male uiuentes teste Cicerone nō utilitatē ex philosophia: sed inanem ꝑcipiunt delectationē Et q sapientia seipsam semp exercet in bonis actibus Et quare nō philosophię sed sapientię ipsi iugiter insistendū sit.

Erum enim cū se perpetuę desidię tradant: nullamq uirtutē capessant. & omnē suā uitā nihil aliud q̄ ī eloquētia pagant: qd aliud q̄ inertes putari debent? Sapientia autē nisi in aliquo actu fuerit: quo uim suā exerceat: inanis & falsa est. Recteq Tulius ciuiles uiros q Rempublicā gubernent: qui urbes aut nouas constituāt. aut cōstitutas ęquitate tueant̄ q salutē libertatēq ciuiū uel bonis legibus: uel salubribus cōsiliis: uel iudiciis grauibus cōseruent: philosophię doctoribus pręfert. bonos enim facere oportet. potius q̄ īclusos ī angulis faciēda ꝓcipere: quę ne ipsi qdē faciunt. q loquunt̄. & quoniā se a ueris actibus remouerunt apparet eos exercendę linguę causa: uel aduocandi gratia

artem ipsam philosophię repperisse. Qui autē docent tātū nec faciunt: ipsi pręceptis suis detrahunt pōdus. Quis.n. obtemperet cū ipsi pręceptores doceant non obtēperare? Bonū est aūt recta & honesta pręcipere: sed nisi & facias mē datium ē. & est incongruens atq; ineptum non in pectore sed in labiis habere bonitatē. Nō ergo utilitatē ex philoso phia sed oblectationē petunt. Quod quidē Cicero testatus ē. Profecto inquit omnis istorū disputatio quāq; uberri mos fontes uirtutis & scientię contineat: tamē collata cū horū actis perfectisq; rebus: uereor ne non tantū uideat̄ at tulisse negociis hominū quandā oblectationē otii. Vereri q dem non debuit: cum uerum diceret. sed quasi timeret ne proditi mysterii reus a philosophis citaret̄. Nō ē ausus cō fidenter pronuntiare quod fuit uerum: illos non ideo dis putare ut doceant: sed ut oblectent in ocio. qui quoniam authores sunt rerum gerendarū: nec ipsi quicq̄ gerūt. pro loquacibus sunt habēdi. sed ꝓfecto nihil qa boni ad uitā afferebāt: nec ipsi decretis suis obtemperauerunt: nec qsq̄ p tot sęcula inuentus est: qui eorum legibus uiueret. Abiici enda est igitur omnis philosophia· quia nō studendū sapi entię: quod fine ac modo caret: sed sapiendū est & quidem mature. Non enī nobis altera uita conceditur: ut cū quęra mus in hac sapientiā: in illa sapere possimus. in hac utrūq; fieri necesse est. cito inueniri debet: ut cito suscipi possit. ne quid pereat ex uita· cuius finis īcertus ē. Ciceronis Hor tensius contra philosophiā disserens: circumuenit̄ arguta conclusione. qui cū diceret philosophandū nō esse: nihilo minus philosophari uidebat̄. quoniā philosophi est quid ī uita faciendū uel non faciendū sit disputare. Nos ab hac calumnia immunes ac liberi sumus. qui philosophiā tolli mus. quia humane cogitationis inuentio est. Sophiam defē dimus: quia diuina traditio est. Eamq; ab omnibus susci pi oportere testamur. Ille cū philosophiā tolleret: nec meli us aliqd afferret: sapiētiā tollere putabat̄. eoq; facilius de sa piētia pulsus ē: qa cōstat hominē nō ad stultitiā: sed ad sapi ētiā nasci. preterea illud quoq; argumētū cōtra philosophi am ualet plurimū. quo idē est usus Hortensius: ex eo posse

intelligi philosophiam non esse sapientiã: q principium & origo eius appareat. Quando inquit philosophi esse cepe runt. Thales ut opinor primus: recens hęc quidē ętas. Vbi ergo apud antiquiores latuit amor iste inuestigendę ueri tatis? Idem Lucretius ait.

Deniq natura hęc rerū: ratioq reperta ē
Nuper. & hac primū cū primis ipse repertus.
Nunc ego sum in patrias qui possū uertere uoces.

Et Sene ca. Nōdū sunt inquit mille anni: ex quo initia sapiētię mo ta sunt. Multis ergo seculis humanum genus sine ratione uixit. Quod irridens Persius. Postq̄ inquit sapere urbi Cū pipere & palmis uenit. Tanq̄ sapiētia cū saporis mercibus fuerit inuecta. quę si secundū hominis naturā est: cū homi ne esse cęperit: necesse est. Si uero non est: nec capere quidē illā posset humana natura. sed quia recipit igit̄ a principio fuisse necesse est. Ergo philosophia quia nō a principio fu it: nō est eadē uera sapientia. sed uidelicet Gręci qui ad sa cras ueritatis litteras non attigerant: queadmodū deprauata esset sapientiā nesciuerunt. Et ideo cum uacare sapiētia humanā uitā putarent: philosophiā cōmenti sunt. id ē latē tem atq ignotā sibi ueritatē differendo eruere uoluerunt. quod studiū p ignorātiā ueri sapientiā putauerūt.

Ca. xvii. Quę fuit ipsa doctrina Epicuri quę mori bus omniū appositissima loquebat̄. Et q̄mō Leu cippū & Democritū habuerit authores erroris & fabros athomorū & assertores uoluptatis.

Ixi de philosophia ipsa q̄breuiter potui. nūc ad phi losophos ueniamus. nō ut cū eisdē certemus qui sta re non possunt: sed ut eos fugientes atq deiectos nostro cā po insequamur. Epicuri disciplina multo celebrior semp fuit q̄ ceterorum. non quia ueri aliquid affert: Sed quia multos ad populare nomen uoluptatis inuitat. Nemo enī non in uitia pnus est. Pręterea ut ad se multitudinē cō trahat: apposita singulis qbusq moribus loqt̄. Desidiosum uetat lr̄as discere. auarū populari largitōe liberat. ignauū

probibet accedere ad Rempublicam. pigrum exerceri. timidū militare. Irreligiosus audit deos nihil curare. ihumanus & suis cōmodis seruiēs: iubet̃ nihil cuiq̃ tribuere. Oia enim sua causa facere sapientem. fugienti turbā solitudo laudatur. Qui nimiū parcus ē: discit aqua & polenta uitā posse tollerari. Qui odit uxorem: huic enumerant̃ cęlibatus bona. Habenti malos liberos: orbitas prędicat̃. Aduersus impios parentes nullū esse uinculū naturę. Impacienti ac delicato dolorē esse omniū malorū maximū dicit̃. forti etiā in tormentis beatū esse sapientē. Qui claritati ac potētię studet: huic pręcipit̃ Reges colere. Qui molestiā ferre nō pōt: huic Regiā fugere. Ita homo astutus ex uariis diuersisq; modis circulū cogit. & dum studet placere omnibus: maiore discordia secū ipe pugnauit: q̃ iter se uniuersi Vnde autē disciplina eius tota descendat: quam originem habeat: explicandū ē. Videbat Epicurus bonis aduersa semper accidere: pauptatē: labores: exilia: carorum amissiones. malos contra beatos esse: augeri potētia: honoribus affici. uidebat innocētiā minus tutā: scelera īpune cōmitti. Videbat sine delectu morū: sine ordine ac discrimine annorū sęuire mortē. sed alios ad senectutē puenire: alios īfantes rapi: alios iā robustos interire. alios in prio adolescentię flor̃ īmaturis funeribus extingui. in bellis potius meliores & uinci & perire. Maxime autē cōmouebat homines in pmis religiosos grauioribus malis affici. His autē qui aut deos oīno negligerent: aut nō pie colerent: uel minora īcōmoda euenire: uel nulla. ipsa etiā sępe tēpla fluminibus cōflagrare. Quod Lucretius querit̃ cū dicit de deo.

Cū fulmina mittat & ędes
Ipse suas distribuet: & in deserta recedens.
Seuiat exercens telū. quod sępe nocentes
Pręterit: examinatq; indignos inq; merētes.

Quod si uel exiguā ueritatis aurā colliger̃ potuisset: nūq̃ diceret ędes illū suas disturbar̃: cū ideo disturbet: qa nō sunt suę. Capitoliū quod ē romanę urbis & religiōis caput sūmū: ñ semel sed sępius fulmīe ictū cōflagrauit. hoīnes autē īgeniosi qd de hoc existimauerīt: ex dicto ciceróis apparet. q ait diuitus

extitisse illam flammam:non·quę terrestre illud domicilium Iouis deleret.sed quę sublimius magnificentiusq; desposceret.Qua de re etiā ī libris Consulatus sui eadem dixit quę Lucretius.

Nā pater altitonans stellanti nixus olympo.
Ipse suas arces atq; īclita tēpla petiuit.
Et capitolinis īiecit sędibus ignes.

Pertinaci ergo stultitia nō modo uim maiestatēq; ueri dei nō intellexerunt:sed etiam īpietatē sui erroris auxerūt. qui tēplū cęlesti iudicio sępe damnatū restituere cōtra fas omne cōtenderint. Cum hęc igiť cogitaret Epicurus:earū rerū uel unt iniquitate inductus.Sic enī causā rationēq; ignoranti uidebať existimauit nullā esse ꝓuidentiā. Quod cū sibi ꝑsuasisset:suscepit etiā defendendū.sic in errores inextricabiles se ipse īclusit. Si enī ꝓuidētia nulla ē:quō tam ordinate tā disposite mundus effectus ē?Nulla inquit dispositio est: multa enī facta sunt aliter:q̄ fieri debuerūt.Et inuenit homo diuinus quę reprehenderet.Quę singula si uacaret refellere:facile ostenderē nec sapientē hunc fuisse nec sanū.Itē si nulla ꝓuidentia ē.quomō animaliū corpora tā ꝓuidenter ordinata sunt ut singula quęq; mēbra mirabili ratione disposita:sua officia conseruent?Nihil inquit in ꝓcreandis animalibus prouidentię ratio molita ē.Nā neq; oculi facti sunt ad uidēdū neq; aures ad audiendū:neq; lingua ad loquēdū: neq; pes ad ambulandū:quoniā prius hęc nata sunt q̄ esset loq: audire:uidere:ambulare.Itaq; nō hęc ad usum nata sunt: sed usus ex illis natus ē.Si nulla ꝓuidentia ē:cur hymbres cadunt:fruges oriunť:arbusta frondescūt? Nō inquit semp animātiū causa ista fiunt:quoniā ꝓuidentię nihil prosunt sed oīa sua sponte fieri necesse ē.Vnde ergo nascuntur:aut quomō fiunt oīa:quę geruntť?Nō ē inquit ꝓuidentię opus sunt enim semina ꝑ inane uolitantia:quibus inter se temere conglobatis uniuersa gignunť:atq; concrescūt.Cur igitur illa non sentimus:aut non cernimus?Quia nec colorē habent inquit nec calorem ullum:nec odorē: saporis quoq; & humoris expertia sunt.& tam minuta ut secari ac diuidi nequeant.Sic eum quia in principio falsum susceperat:

consequentiũ rerum necessitas ad deliramenta perduxit. Vbi enĩ sunt. aut unde ista corpuscula. Cur illa nemo p̃ter unũ Leucippũ somniauit? A quo Democritus eruditus hęreditatẽ stultitię reliquit Epicuro. Quę si sint corpuscu la & quidẽ solida ut dicunt: sub oculos certe uenire pos sunt. Si eadem ẽ natura omniũ: quomõ res uarias efficiũt? Vario inquit ordine ac positione conueniũt. sicut littere quę cũ sint paucę: uarię tamẽ collocatę innumerabilia uer ba conficiũt. At litterę uarias formas habent. Ita inquit & hęc ipsa primordia. Nã sunt aspera: sunt hamata: sunt leuia Secari ergo & diuidi possũt: si aliquid inest illis quod emi neat. Si autẽ leuia sunt & humoris indigent cohęrere non possũt. Hamata igĩ esse oportet: ut possint inuicẽ cõcathe nari. Cũ uero tã minuta esse dicanĩ: ut nulla ferri acie disii ci ualeant: quõ hamos aut angulos habent. Quos q̃ extãt necesse ẽ posse diuelli. Deinde quo fędere inter se: qua men te cõueniũt. ut ex his aliquid cõstituaĩ: si sensu careãt: nec coire tã dispositę possunt? Quia nõ põt quicq̃ rationale p̃ ficere nisi ratio. Quã multis coargui hęc uanitas põt. sed ꝑ perat oratio. Hic est ille.

Qui genus humanũ ĩgenio superauit. & oẽs
Extixit stellas: exortus ut ęthereus sol. Quos eqdẽ uersus nunq̃ sine risu legere possũ. Nõ enĩ de Socrate aut Platone saltẽ dicebat: q uelut Reges haběĩ philosophorũ. sed de ho mine quo sano & uigẽte nullus ęger ĩeptius delirauit. Itaq poeta ianissimus leonis laudibus murẽ nõ ornauit: sed ob ruit & obtriuit. At idẽ nos metu liberat mortis: de q̃ hęc ipsius uerba sũt expressa. Quando nos sumus: mors nõ ẽ: quãdo nos nõ sumus mors ẽ. Mors ergo nihil ad nos. quã argute nos fefellit. q̃si uero transacta mors timeaĩ: q̃ iã sen sus ereptus ẽ. ac nõ ipsũ mori quo sensus eripiĩ. Est igĩ tẽ pus aliquod q̃ & nos iã nõ sumus. & mors tñ nõdũ ẽ. idq ipsũ uideĩ miserũ eẽ. q & mors esse ĩcipit: & nos esse desini mus. Nec frustra dictum est: mors misera non est. Aditus ad mortem est miser. hoc est morbo tabescere: ictum per peti: ferrum corpore excipere: ardere igni: dentibus besti arum laniari. Hęc sunt quę timentur. non quia mortem

afferunt:sed quia dolorē magnū. Quin pocius effice ne do lor malū sit. Omniū inquit malorū maximū ē. Quid ergo non possum nō timere: si id quod mortē antecedit: aut ef ficit: malum est? Quid quod totū illud argumentū falsum est quia non intereunt animę? Vere inquit: nā quod cū cor pore nascitur: cū corpore ītereat necesse ē. Iā superius dixi differre hūc locū melius: & operi ultimo reseruare. ut hāc Epicuri psuasionē: siue illa Democriti: siue Dicearchi fu it: argumentis & diuinis testimoniis redarguā. Verum ille fortasse īpunitatē uitiis suis spopondit fuit enī turpissime uoluptatis assertor: cuius capiendę causa nasci hominē pu tauit. Quis cū hoc affirmat: audiat: uitiis & sceleribus ab stineat? Nā si periturę sunt animę: appetamus diuitias: ut oēs suauitates capere possimus. Quę si nobis desūt: ab his qui habent: auferamus: clam: dolo: ui. Eo magis si huma nas res nullus deus curat. quādocūq; spes īpunitatis arri serit: rapimus: necemus. sapientis ē enī malefacere. si & uti le sit & tutū. quoniā si quis ī cęlo deus ē: non irascit. cuiq̄ Aeque stulti est benefacere: quia sicut ira non cōmouetur: ita nec gratia tangit. Voluptatibus igitur quoquomodo possumus seruiamus. Breui enī tēpore nulli erimus omni no. Ergo nullū diē: nullū deniq; tēporis pūctū fluere no bis sine uoluptate patiamur. ne quia ipsi quandoq; peritu ri sumus idipsum quod uiximus: pereat. Hęc ille tametsi nō dicit uerbo: re tamē ipsa docet. Nā cū disputat oīa sapi entē sua causa facere: ad utilitatē suā refert omnia: quę agit Itaq; qui audit hęc flagitia: nec boni quicq̄ faciendū puta bit. quoniā benefacere ad utilitatē spectat alienā. nec a sce lere abstinēdū: qa maleficio pręda cōiuncta ē. Archipirata quisq̄ uel latronū ductor: si suos ad grassandū cohortet quo alio sermone uti potest: q̄ ut eadē dicat: quę dicit Epi curus: deos nihil curare? Non ira non gratia tangi. infero rum pęnas nō esse metuēdas: q; aię post mortē occidāt nec ulli omnino sint inferi: uoluptatem esse maximum bonū. nullam esse humanā societatem: sibi quęq; consulere. nemi nem esse qui altrum diligat nisi sua causa. Mortem non es se metuendam forti uiro: nec ullum dolorem quin etiam

si torqueatur: si uratur: nihil se curare dicat. Est plane cur quisq̃ putet hanc uocẽ uiri esse sapientis: quę potest latro nibus aptissime cõmodari.

Ca. xviii. Quomodo pythagorici & Stoici contrario epecureis errore desipiãt sic ani marũ ĩmortalitatẽ statuentes: ut eas in ua ria corpora transire mentiant̃. Et uolunta riã mortẽ psuaserũt ĩaniter philosophãtibus.

Lii autem contraria dixerunt: superesse animas post mortẽ. & hi sunt maxime Pythagorici ac Stoici. qui bus & si ignoscendum est quia uerũ sentiunt: nõ possum tamẽ nõ reprehendere eos. qui non scientia sed casu incide runt in ueritatẽ. Itaq̃ in eo ipso quod recte sentiebant: ali quid errarunt. Nã cũ timerent: argumentũ illud quo colli gitur necesse: ut occidant animę cũ corporibus: quia cum corporibus nascunt̃: dixerunt non nasci animas: sed ĩsinu ari potius in corpora: & de aliis in alia migrare corpora. Nõ putauerunt aliter posse fieri: ut supersint animę post corpora. nisi uideant̃ fuisse ante corpora. Par igitur ac pro pe similis error est partis utriusq̃. sed hęc in pręterito fal sa est: illa in futuro. Nemo enim uidit: quod est uerissimũ & nasci animas & nõ occidere. quia cur id fieret: aut quę ratio esset: homines nescirẽt. Multi ergo ex iis qui ęternas esse animas suspicabant̃ tanq̃ in cęlum migraturi essent. si bi ipsi manus intulerũt. ut Cleantes & Chrysippus. ut Ze no & Empedocles. qui se in ardentis Aetnę specum intem pesta nocte deiecit. ut cum repente non apparuisset: abiisse ad deos crederetur. Ex Romanis Cato: qui fuit ĩ omni sua uita Socraticę uanitatis imitator. Nã Democritus ĩ alia fu it persuasione. sed tamen sponte sua letho caput obuius ob tulit ipse: quo nihil sceleratius fieri potest. Nã si homicida nefarius est: qui hominis extinctor est: eidẽ sceleri obstric tus est: qui se necat. quia hominẽ necat. Immo uero maius esse id facinus existimandũ ẽ: cuius ultio deo soli subiacet Nã sicut in hanc uitam non nostra spõte uenimus: ita rur sus ex hoc doĩcilio corporis quod tuẽdũ nobis assignatũ

est! eiusdem iussu nobis recedendum est. q nos in hoc corpus induxit. tã diu habitaturos: donec iubeat emitti. & si uis aliqua inferatur: ęqua mente patiendum est: cũ extincta innocentis anima inulta esse non possit. habeamusq; iudicẽ magnũ cui soli uindicta integra semp est. Homicide igitur illi omnes philosophi. & ipse romanę sapientię princeps Cato. qui anteq̃ se occideret: plegisse Platonis librũ dicitur: qui est scriptus de ęternitate animarum. Et ad sũmũ nephas philosophi authoritate cõpulsus est. Et hic tamen aliquam moriendi causam uidetur habuisse odiũ seruitutis. Quid ambraciotes ille qui cum eundẽ librũ perlegisset: pręcipitem se dedit. nullã aliã ob causam: nisi q; Platoni credidit! Execrabilis prorsus ac fugienda doctrina: si abigit homines a uita. Quod si scisset. Plato atq; docuisset a quo & quomodo & quibus. & quę ob facta: & quo tẽpor̃ ĩmortalitas tribuat̃: nec Themobrotũ impegisset in mortẽ uoluntariã. nec Catonẽ. sed eos ad uitã & ad iustitiã potius erudisset. Nã Cato uidetur mihi causã quęsisse moriẽdi. nõ tam ut Cęsarẽ fugeret: q̃ ut Stoicorũ decretis obtẽperaret: quos sectabat̃. nomẽq; suũ grandi aliquo facinore clarificaret. cui quid mali accidere potuerit: si uiueret: nõ inuenio. C. enim Cęsar ut clemens erat: nihil aliud efficere uolebat: etiam in ipso belli ciuilis ardore q̃ ut bene mereri de Republica uideretur. duobus optimis ciuibus Cicerone & Catone seruatis. sed redeamus ad eos: qui mortẽ pro bono laudant. De uita quęreris: quasi uixeris. aut unq̃ tibi ratio constiterit: cur omnino sis natus. Nõne igit̃ tibi uerus ille & cõmunis oĩum pater terẽtianũ illud iur̃ ĩcrepauerit Prius disce quid sit uiuere: si displicebit uita: tũ istoc utitor. indignaris te malis esse subiectũ. quasi quicq̃ merearis boni qui patrem: qui domum: qui Regẽ tuũ nescis: q q̃uis clarissimã lucem intuearis oculis: mente tamẽ cęcus es. & ĩ profundis ignorantię tenebris iaces. Quę ignorantia effecit: ut quosdã dicere non puderet: iccirco nos esse natos: ut scelerũ pęnas lueremus. quo quid delirius dici possit: non inuenio. Vbi enim uel quę scelera potuimus admitter̃ qui omnino non fuimus! Nisi forte credemus inepto illi

seni qui se in priori uita Euphorbium fuisse mentitus est Hic credo ꝙ erat ignobili genere natus: familiã sibi ex Homeri carminibus adoptauit. O miram & sigularem Pythagore memoriam. O miseram obliuionem nostrũ omnium. qui nesciamus: quid ante fuerimus. Sed fortasse uel errore aliquo uel gratia sit effectũ: ut ille solus lethęum gurgitem non attigerit: nec obliuionis aquã gustauerit. uidelicet se nex uanus sicut occisę aniculę solent: fabulas tanꝙ infantibus credulis finxit. Quod si bene sensisset de iis: qbus hęc locutus est: si homines eos existimasset: nũꝙ sibi tam petulanter mentiendi licentiã uendicasset. sed deridenda hominis leuissimi uanitas. Quid Ciceroni faciemus: qui cum in principio consolationis suę dixisset luendorũ scelerũ causa nasci homines? Iterauit id ipsum postea: quasi obiurgãs eum: qui uitã non esse malis plenam putet. Recte ergo profatus ẽ errore ac miserabili ueritatis ignorãtia se teneri.

Ca. xix. Quod Cicero & alii sapientissimi immortalitatẽ animarũ sed ĩfideliter docẽt. Et ꝙ mala uel bona mors sit ponderanda ex anteacta uita & gratia dei.

T illi qui de mortis bono disputant: quia nihil ueri sciunt: Sic argumentantur: Si nihil est post mortẽ non est malum mors. aufert enim sensum mali. Si autẽ supersunt animę: etiam est bonum: quia ĩmortalitas sequit̃. Quam sentẽtiam Cicero de legibus sic explicauit. Gratulemurq; nobis: quoniã mors aut leuiorẽ ꝗ qui est ĩ uita aut certe non deteriorẽ est allatura statũ. Nam sine corpore aĩmo uigente diuina est uita. sensu carenti nihil profecto est mali. Argute ut sibi uidetur quasi nihil aliud esse possit. At qui utrunq; hoc falsum est. Docent enim diuinę litterę non extigui animas: sed aut pro iustitia pręmio affici: aut pęna pro sceleribus sempiterna. Nec enim fas est: aut eũ ꝗ sceleratus in uita fęliciter fuerit: effugere quod meret̃: aut eum qui ob iustitiam miserrimus fuerit sua mercede fraudari. Quod adeo uerum est: ut idem Tulius in consultatione non easdem sędes ĩcolere iustos atq; ĩpios prędicauerit

f. 3 90

Nec enim omnibus inquit idem illi sapientes arbitrati sũt eundem cursum ĩ cęlo patere. Nam uitiis & sceleribus cõtaminatos deprimi in tenebras:atq; ĩ cęno iacere docuerũt castos autẽ animos:puros:integros:incorruptos:bonis etiam studiis atq; artibus expolitos:leui quodam & facili lapsu ad deos.id est ad naturam sui similem peruolare. Quę sententia superiori illi argumento repugnat.illud enim sic assumptum est:tanq̃ necesse sit omnem hominem natum immortalitate donari. Quod igitur erit discrimen uirtutis ac sceleris.si nihil interest.utrũ ne Aristides sit aliquis an phalaris? Vtrum Cato an Catilina?Sed hanc repugnantiã rerum sententiãq; non sentit:nisi qui tenet ueritatẽ.Siqs igitur nos roget:utrũ ne mors sit bonũ an malũ: respondebimus qualitatẽ eius ex uite ratione pendere. Nã sicut uita ipsa bonũ est si cũ uirtute uiuatur: malũ si cum scelere: ita & mors ex preteritis uitę actibus ponderanda est. Ita fit ut si uita in dei religione transacta sit:mors malum nõ est.quia trãslatio sit ad ĩmortalitatẽ.si aliter malũ sit necesse est:quoniã ut dixi ad ęterna supplicia transmittit.Quid ergo dicemus:nisi errare illos:qui aut mortẽ appetũt:tanq̃ bonũ:aut uitã fugiunt tanq̃ malũ?Nisi q; sunt iniquissimi qui potiora mala cõpensant bonis pluribus. Nã cũ omnẽ uitam per exquisitas & uarias traducant uoluptates:mori cupiunt. siquid forte his amaritudinis superuenit. & sic habent tanq̃ illis nunq̃ fuerit bene:si aliquando fuerit male.Damnant igitur uitã omnẽ plenamq; nihil aliud q̃ malis opinantẽ. Hinc nata est inepta illa sententia: hãc esse mortẽ:quã nos uitã putamus.illã uitã quã nos pro morte timeamus.Ita primũ bonũ esse non nasci:secundũ cicius mori Quę ut maioris sit authoritatis Sileno attribuitur. Cicero in consolatione.Non nasci inquit longe optimũ.nec ĩ hos scopulos incidere uitę.Proximũ autẽ si natus sis: q̃ primũ mori tanq̃ ex incendio effugere uiolentiã fortunę:Credidisse se illi uanissimo dicto:exinde apparet q; adiecit aliquid de suo ut ornaret.Quęro igitur cui esse optimũ putet nõ nasci:cũ sit nullus oĩno qui sentiat?Nã ut bonũ sit aliquid aut malũ sensus efficit.Deinde cur omniũ uitã nihil aliud

esse q̄ scopulos & incendium putauerit: quasi aut ĩ nostra
fuerit potestate ne nasceremur: aut uitam nobis fortuna
tribuat non deus. aut uiuendi ratio quicq̄ simile incendio
habere uideatur. Non dissimile Platonis illud est: quod aie
bat se gratias agere naturę: Primum q̄ homo natus esset
potius quã mutum animal. deinde q̄ mas potius q̄ fęmina
q̄ Gręcus q̄ Barbarus. postremo q̄ Atheniensis non Theba
nus. & q̄ temporibus Socratis. Dici non potest quantã mẽ
tibus cęcitatem: quantosq̄ pariat errores ignoratio uerita
tis. Ego plane contenderim: nunq̄ quicq̄ dictum esse in re
bus humanis delirius. quasi uero si aut barbarus: aut mu
lier: aut asinus deniq̄ natus esset: idem ipse Plato non esset.
ac non illud ipsum quod natus fuisset. Sed Pythagorę ui
delicet credidit: qui ut uetaret homines animalibus uesci
dixit animas de corporibus in aliorum animalium corpo
ra commeare: quod & uanum & impossibile est. Vanũ q̄a
necesse non fuit ueteres animas in noua corpora inducere
cum idem artifex qui primas aliquando fęcerat: potuerit
semper nouas facere. Impossibile quia recte rationis anima
tam immutare naturã status sui non potest: q̄ ignis aut de
orsum niti: aut in transuersum fluminis modo flammam
suam fundere. Existimauit ergo homo sapiens fieri potuis
se ut anima quę tunc erat in Platone: in aliquod mutũ ani
mal includeretur. essetq̄ humano sensu prędita: ut intellige
ret: ac doleret incongruenti se corpore oneratã. Quãto sani
us faceret: si gratias se agere diceret: q̄ ingeniosus: q̄ doci
lis natus esset: q̄ ĩ his opibus ut liberaliter erudiretur. Nã
q̄ Athenis natus est: quid in eo beneficii fuit? An nõ pluri
mi extiterunt ĩ aliis ciuitatibus excellenti ingenio atq̄ doc
trina uiri: qui non meliores singuli q̄ omnes Athenienses
fuerũt? Quãta hominũ milia fuisse credamus. qui & Athe
nis nati: & temporibus Socratis: indocti tamen ac stulti fu
erunt: Non enim aut parietes aut locus in quo quisq̄ ẽ ef
fusus ex utero consiliat homini sapientiam. Quid uero at
tinuit Socratis se temporibus natum gloriari? Num Socra
tes ingenia discentibus potuit dare? Nõ uenit ĩ mẽtem Pla
toni Alcibiadem quoq̄ & Critiã eiusdẽ Socratis assiduos

auditores fuisse.quorum alter hostis patrię acerrimus fuit:alter crudelissimus omniũ Tyrannorũ.

C.xx.Quod Socrates in eo fuit cordatior cęteris: qͣ a scrutinio cęlestiũ & naturaliũ causis disputatione suspẽdit in quibus temere consumitur ingenium & tempus.sed & in multis desipuit.quorũ subiiciuntur exempla.

Ideamus nunc quid ĩ Socrate ipso tam magnum fuerit:ut homo sapiens merito gratias ageret illis temporibus esse se natum.non inficior fuisse illum paulo cordatiorem:q̃ cęteros qui naturam rerum putauerũt ĩgenio posse comprehendi.In quo illos non tantũ excordes fuisse arbitror: sed etiã impios: ꝙ in secreta illius cęlestis ꝓuidentię curiosos oculos uoluerunt immittere.Romę etiam in plerisq; urbibus scimus esse quędam sacra quę aspici a uiris nefas habetur.Abstinẽt igitur aspectu quibus illa cõtaminari non licet.& si forte uel errore uel casu quopiam uir aspexerit:primo pęna eius:deinde instauratione sacrificii scelus expiatur.Quid his facias:qui inconcessa scrutari uolunt!Nimirum multo sceleratiores qui arcana mundi & hoc cęleste templum prophanari ĩpiis disputationibus quęrunt: q̃ qui ędem Vestę:aut bonę deę:aut Cereris intrauerit.quę penetralia q̃uis adire uiris non liceat.tamen a uiris fabricata sunt.Hi uero non tantum impietatis crimen effugiunt:sed quod est multo indignius:eloquentię famã: aut ingenii gloriam consequuntur. Quid si aliquid inuestigare possent!Sunt enim tam stulti in asseuerando:q̃ ĩprobi in quęrendo.cũ neq; inuenire quicq̃ possint: nec defẽdere:etiam si inuenerint.Nam si uerum uel fortuito uiderint quod sępius contingit:committunt:ut ab aliis id ꝑ falso refellatur.Non enim descendit aliquis de cęlo:qui sentẽtiam de singulorũ opinionibus ferat.qua propter nemo dubitauerit eos qui ista conquirant:stultos ineptos insanos esse.Aliquid ergo Socrates habuit cordis humani. qui cũ intelligeret hęc non posse ĩueniri.ab eiusmodi quęstĩoibus

se remouit. Vereorq; ne in eo solo multa enim sunt eius nō modo laude indigna: sed etiam reprehensione dignissima ī quibus fuit suorum simillimus. Ex his unum eligā quod ab omnibus sit probatum celebre hoc prouerbium Socrates habuit: Quod supra nos nihil ad nos. Procumbamus igitur in terram. & manus nobis ad pręclara opera datas conuertamus in pedes. Nihil ad nos cęlum: ad cuius contemplationem sumus excitati. nihil denicq; lux ipsa pertineat. Certe uictus nostri causa de cęlo est. Quod si hoc sēsit: non esse de rebus cęlestibus disputandum: ne illorum quidem rationem poterat comprehēdere: quę sub pedibus habebat. Quid ergo? Num errauit in uerbis? Verisimile nō est. sed nimirum id sensit: quod locutus est: religioni minime seruiendum. quod si aperte diceret nemo pateret. Quis enim non sentiat hunc mundū tam mirabili ratione perfectum: aliqua prouidentia gubernari? Quando quidē nihil est quod possit sine ullo moderatore cōsistere. Sic domus ab habitatore deserta dilabit. Nauis sine gubernatore abit pessum. Et corpus relictū ab anima defluit: ne dum putemus tantam illam molē: aut construi sine artifice: aut stare sine rectore tam diu potuisse. Quod si publicas illas religiones uoluit euertere: non improbo. quin etiam laudabo: si ipse quod est melius: inuenerit. uerum idem per canē et anserem deierabat. O hominē scurram ut ait Zeno Epicureus. ineptum: perditum: desperatum. si cauillari uoluit religionem. dementem. si hoc serio fęcit. ut animal turpissimū pro deo haberet. Quis iam superstitiones Aegyptiorum audeat reprehendere: quas Socrates Athenis authoritate confirmauit sua? Illud uero nonne summę uanitatis: q; ante mortem familiares suos rogauit: ut Aesculapio gallum quem uouerat: pro se sacrarent? Timuit uidelicet ne apud Rhadamanthum receptorē uoti reus fieret ab Aesculapio. Dementissimū hominem putarem: si morbo affectus perisset. cum uero hoc sanus fęcerit: est ipse insanus: q eum putet esse sapientem. En cuius temporibus natū esse se homo sapiens gratuletur.

C.xxi. Quod plato didicerit a Socrate ea quę si obtineret: humani generis periret societas.

Ideamus tamen quid illum Socrates docuerit: q cũ totam physicam repudiasset: eo se cõtulit: ut de uirtute atq; officio quęreret. Itaq; nõ dubito: quin auditores suos iustitię pręceptis erudierit. Docẽte igitur Socrate nõ fugit Platonem: iustitię uim in ęquitate consistere. Siquidem omnes pari conditione nascuntur. ergo inquit nihil priuati ac proprii habeant: sed ut pares esse possint. quod iustitię ratio desiderat: omnia in cõmune possideant. Ferri hoc potest: q̃diu de pecunia dici uidetur. quod ipsũ q̃ ĩpossibile sit: & q̃ iniustum poteram multis rebus ostẽderẽ. Concedamus tamẽ ut possit fieri. Omnes enĩ sapientes erũt & pecuniam contemnent. Quo ergo illum cõmunitas ista perduxit? Matrimonia quoq; inquit communia esse debebunt. scilicet ut ad eandem mulierem multi uiri tãq̃ canes confluant. & is utiq; obtineat: qui uiribus uicerit. Aut si sapientes sunt ut philosophi: expectent? ut uicibus tanq̃ lupanar habeant. O miram Platonis ęquitatem. Vbi est igitũ uirtus castitatis? Vbi fides cõiugalis? Quę si tollas: omnis iustitia sublata est. At idem dixit beatas ciuitates futuras fuisse si aut philosophi regnarẽt: aut reges philosopharentũ Huic uero tam iusto tam ęquo uiro regnũ dares. qui aliis sustulisset sua. aliis condonasset aliena: prostituisset pudicitia mulierum: quę nullus unq̃ non modo Rex: sed ne Tyrannus quidem fecit. Quã uero ĩtulit rationem pessimi huius consilii: sic inquit. Ciuitas cõcors erit: & mutui amoris constricta uinculis: si omnes omnium fuerint: & mariti & patres & uxores & liberi. Quę ista confusio generis humani est: Quomodo seruari potest caritas: ubi nihil est certũ quod ametũ? Quis aut uir mulierẽ: aut mulier uirũ diliget: nisi habitauerint semper una: nisi deuota mens & seruata ĩ uicẽ fides indiuiduã fecerit caritatẽ? Quę uirtus in illa ꝓmiscua uoluntate locũ non habet? Itẽ si oẽs omniũ liberi fuerint: quis amare liberos tanq̃ suos poterit: cũ suos esse aut ignoret aut dubitet? Quis honorem tãq̃ patri deferet:

cum unde natus sit: nesciat! Ex quo fit. Non ut etiam alienum pro patre habeat: sed etiam patrem pro alieno. Quid q uxor potest esse cõmunis: filius uero non potest: quem concipi non nisi ex uno necesse est. Perit ergo illi uni communitas: ipsa reclamante natura. Superest ut tãtummodo concordię causa uxores uelint esse cõmunes. At nulla uehemẽtior discordiarum ẽ causa: q̃ unius fęminę a multis maribus appetitio. In quo Plato si ratione non poterat: exemplis certe potuit admoneri. & mutorum animaliũ quę ob hoc uel acerrime pugnant: & hominum qui semper ob eam rem grauissima inter se bella gesserunt.

Ca. xxii. Quod dogma Platonis non erat nisi criminis fons & fomes & uirtutum omnium exterminiũ.

Estat ut communio ista nihil aliud habeat preter adulteria & libidines propter quas funditus euertẽdas est uirtus uel maxime necessaria. Itaq; non inuenit concordiam: quam quęrebat: quia non uidebat unde oriatur. Nã iustitia in extrapositis nihil momenti habet. nec in corpore quidem: sed tota in hominis mente uersatur. Qui ergo uult homines adęquare: non matrimonia: non opes subtrahere debet: sed arrogantiam: superbiam: tumorem: ut illi potentes & elati pares esse se etiã mendicissimis sciant. Detracta enim diuitibus insolentia & ĩiquitate: nihil intererit utrum ne alii diuites alii pauperes sint: cum aĩmi pares sint quod efficere nulla alia res pręter religionem dei potest. Putauit igitur se ĩuenisse iustitiam: cum eam prorsus eueteret. quia non rerum fragilium: sed mentium debet esse cõmunitas. Nam si iustitia uirtutum omnium est mater: cũ illę singulę tolluntur: ipsa subuertitur. Tulit autem Plato ante omnia frugalitatem. quę utiq; nulla est: ubi proprii nihil habetur. Tulit abstinentiam: si quidem nihil fuerit: quo abstineatur alienum. Tulit temperantiam: tulit castitatem quę uirtutes in utroq; sexu maximę sunt. Tulit uerecundiam: pudorem: & modestiam: si honesta & lęgitima

esse incipiunt: quę solent flagitiosa & turpia iudicari. Sic uirtutem cum uult omnibus dare: omnibus ademit. Nam rerum proprietas & uitiorum & uirtutum materiam continet. cõmunitas autem nihil aliud q̃ uitiorum licentiam Nam uiri qui multas mulieres habẽt: nihil aliud dici possunt: q̃ luxuriosi ac nepotes. Item mulieres quę a multis habentur non utiq; adulterę quia certum matrimoniũ nullum est: sed prostitutę ac meretrices sint: necesse est. Redegit ergo humanam uitam ad similitudinẽ nõ dico mutorum: sed pecudum: ac beluarum Nam uolucres pene omnes faciunt matrimonia. & paria iunguntur. & nidos suos tanq̃ genitales thoros concordi mente defendunt. & fętus suos quia certi sunt: amant. & si alienos adieceris abigunt At homo sapiens contra morem hominum contraq; naturam: stultiora sibi quę sequeretur: elegit. Et quoniam uidebat in cęteris animalibus officia marium fęminarũq; non esse diuisa: existimauit oportere etiam mulieres militare: & consiliis publicis ĩteresse. & magistratus gerere: & imperia suscipere. Itaq; his arma & equos assignauit. consequens ẽ ut lanam & telam uiris infantium gestationes. nec uidit ĩpossibilia esse quę diceret ex eo: q; adhuc in orbe terrę neq; tã stulta neq; tã uana ulla gẽs extiterit: quę hoc mõ uiueret.

C. xxiii. De minoribus philosophis. & quatenus inuicẽ rẽne ex rerũ cõtẽptu ꝓficiant & erroris assertores sint.

Cum igitur in tanta uanitate ipsi philosophorũ principes deprehendant̃: quid illos minores putabimus qui nunq̃ sibi tã sapientes uideri solent: q̃ cũ pecunię cõtẽptu gloriantur! Fortis animus. Sed expecto quid faciant. & quo ille contẽptus euadat. Tradita sibi a parentibus patrimonia: tanq̃ malũ fugiunt: ac deserunt. Et ne in tẽpestate naufragiũ faciãt: in trãquillo se ultro pręcipitãt. nõ uirtute: sed peruerso metu fortes. sicut illi qui cũ timent ne ab hoste iugulentur: ipsi se iugulãt: ut mortẽ morte deuitent. Sic isti unde possent gloriã liberalitatis acquirere: sine honore sine gratia perdunt. Laudatur Democritus q; agros

suos dereliquerit. eosq; pascua publica fieri passus sit. pro barem: si donasset. Nihil autē sapiēter fit: quod si ab omnibus fiat, inutile est: ac malum. sed hęc negligentia tollerabilis. Quid ille qui patrimonium in nummos redactum effudit in mare? Ego dubito utrum ne sanus an demens fuerit. Abite inquit in profundum male cupiditates ego uos mergam: ne ipse mergar a uobis. Si tantus pecunię contēptus est: fac illam beneficium: fac humanitatem: largire pauperibus. potest hoc quod perditurus es: multis succurrerē ne fame aut siti aut nuditate moriantur. Imitare insaniam saltem furoremq; Tuditani. sparge populo diripienda. Potes & pecuniam effugere: & tamen bene collocare: quia saluum est: quicquid pluribus profuit. Zenonis autē paria peccata quis probat? Sed omittamus id quod est ab omnibus semper irrisum. Illud satis est ad coercendum furiosi hominis errorem: quia inter uitia & morbos misericordiā posuit. Adimit nobis affectum: quo ratio humanę uitę pene omnis continetur. Cum enim natura hominis imbecillior sit: q̄ cęterorum animalium: quę uel ad perferendam uī temporū: uel ad incursiones a suis corporibus arcendas: naturalibus munimentis prouidentia cęlestis armauit. Homini autem quia nihil istorum datum est: accępit pro istis omnibus miserationis affectum. qui plane uocatur humanitas. qua nos met inuicem tueremur. Nam si homo ad cōspectum alterius hominis auferretur: quod facerē uidemus animantes: quarū natura soliuaga est: nulla esset hominum societas: nulla urbium condēdarum uel cura uel ratio. sic neq; uita quidem satis tuta: cum cęteris animalibus exposita esset imbecillitas hominum: & ipsi inter semetipsos bęluarum more sęuirent. Non miror in aliis dementia. Quid enim dici potest de illo qui nigram dixit esse niuem? q̄ cōsequens erat: ut etiam picem albam esse diceret. Hic est ille q se iccirco natum esse diceret: ut cęlum ac solem uideret: qui in terra nihil uidebat sole lucente. Xenophanes dicentibus Mathematicis orbem lunę duo de uiginti partibus maiorem esse q̄ terram: stultissime credidit. & q; huic leuitati fuit consentaneum. dixit intra concauum lunę sinum

/ 3

esse aliam terram.& ibi aliud genus hominum simili modo uiuere: quo nos in hac terra uiuimus. Habent igitur illi lunatici homines alterā lunā: quę illis nocturnum lumen exhibeat: sicut hęc exibet nobis. Et fortasse hic noster orbis alterius inferioris terrę luna sit. Fuisse Seneca īter Stoicos ait: qui deliberaret: utrum ne soli quoq; suos populos daret inepte scilicet qui dubitauerit. Quid enim perderet si dedisset Sed credo calor deterrebat: ne tantam multitudinem periculo committeret. ne si ęstu nimio perissent: ipsius culpa euenisse tanta calamitas diceretur.

Ca. xxiiii. De antipodibus quos ideo esse finxerunt: qa opinati sunt mundū eē rotundum.

Vid illi qui esse contrarios uestigiis nostris antipodas putant? Nūquid aliquid loquuntur? Aut est qsq̄ tam īeptus. qui credat esse homines: quorum uestigia sint superiora q̄ capita? Aut ibi quę apud nos iacent uniuersa pendere fruges & arbores deorsum uersus crescere: pluuias & niues & grandines sursum uersus cadere in terram. Et miratur aliquis hortos pensiles inter septē mira narrari cum philosophi & agros & maria & urbes & montes pensiles faciant? Huius quoq; erroris aperienda nobis origo ē Nam semper eodem modo falluntur. Cum enī falsum aliquid in principio sumpserint: uerisimilitudine inducti: necesse est eos in ea quę consequuntur currere. sic incidunt ī multa ridicula. quia necesse est falsa esse: quę rebus falsis congruunt. Cum autē primis habuerint fidem: qualia sūt ea quę sequuntur: non circumspiciunt. sed defendunt omni modo. cum debeant prima illa utrum ne uera sint an falsa: ex consequentibus iudicare. Quę igitur illos ad antipodas ratio perduxit? Videbant siderum cursus in occasum meantium. Solem atq; lunam in eandem partem semper occidere: atq; oriri semper ab eadem. Cum autem non perspicerent quę machinatio cursus eorum temperaret: nec quomodo ab occasu ad orientem remeat. Cęlum autem ipsum in omnes partes putarent esse deuexum. Quod sic uideri

Falsitas Firmiani

propter immēsam latitudinem necesse est. Existimauerūt rotundum esse mundum sicut pilam. Et ex motu siderū opinati sunt cęlum uolui. sic astra solemq; occiderint uolubilitate ipsa mundi ad ortum referri. Itaq; ęthereos orbes fabricati sunt: quasi ad figuram mundi: eosq; cęlarunt portentosis quibusdam simulacris: quę astra esse dicerēt. Hanc igitur cęli rotunditatem illud sequebatur: ut terra ī medio sinu eius esset inclusa. q si ita esset terram ipam globo similem. neq; enim fieri posset. ut non esset rotundum: quod rotundo inclusum teneretur. Si autē rotunda etiam terra esset: necesse est ut in omnes cęli partes eandem faciē gerat. id est montes erigat: campos tendat: maria cōsternat Quod si esset sequebatur illud extremū: ut nulla sit pars terrę quę non ab hominibus: cęterisq; animalibus incolatur. Sic pendulos istos antipodas cęli rotunditas adinuenit. Quod si queras ab his qui hęc portenta defendūt: quomō non cadunt omnia in inferiorem illam cęli partem: Hanc respondent rerū esse naturam: ut pondera in medium ferā tur. & ad mediū conuexa sint omnia: sicut radios uidemus ī rota. Quę autē leuia sunt ut nebula: fumus: ignis: a medio deferantur: ut cęlum petant. Quid dicam de his nescio: q cum semel aberrauerint: constanter in stultitia perseuerāt. & uanis uana defendunt: nisi q eos interdum puto ioci cā philosophari. aut prudentes & scios mendatia defendēda suscipere. quasi ut ingenia sua in malis rebus exerceant: uel ostendant. At ego multis argumentis probare possem: nullo modo fieri posse: ut cęlum terra sit inferius: nisi & liber iam concludēdus esset. & adhuc aliq restarent: quę magis sint pręsenti operi necessaria. Et quoniam singulorū errores percurrere nō est unius libri opus: satis sit pauca enarrasse: ex quibus possint qualia sint cętera intelligi.

C.xxv. Quot & qnta pdiscenda sunt. & alias necessaria gētiliter philosophāti bus. ut phīam nullus assequat aut rarus.

NVnc pauca nobis de philopsophia in cōmuni dicē da sūt: ut confirmata cā poremus. Sūmus ille noster

Platonis imitator existimauit philosophiam non esse uul
garem: ꝙ eam non nisi docti homines assequi possent. Est ĩ
quit philosophia paucis contenta iudicibus: multitudinẽ
consulto ipa fugiens. Non est ergo sapientia si ab hominũ
cętu abhorret. quoniam igitur sapientia: si homini data
est: sine ullo discrimine omnibus data est: ut nemo sit ꝓr
sus qui eam capere nõ possit. At illi uirtutem humano ge
neri datam sic amplexantur: ut soli omniũ publico bono
frui uelle uideantur. tam ĩuidi q̃ si uelint deligare oculos
aut effodere cęteris ne solem uideant. Nam quid est aliud
hominibus negare sapientiam: quã mentibus eorum uerũ
ac diuinum lumen auferre? Quod si natura hominis sapiẽ
tię capax ẽ: oportuit opifices & rusticos & mulieres: & om
nes deniqꝫ qui humanam formam gerunt: doceri ut sapiãt
populumqꝫ ex omni lingua & conditione & sexu & ętate
conflari. Maximum itaqꝫ argumentum est: philosophiam
neqꝫ ad sapientiam tendere: neqꝫ ipsam esse sapiẽtiam: quod
mysterium eius barba tantum celebratur & pallio. Sense-
runt hoc adeo Stoici: qui & seruis & mulieribus philoso-
phandum esse dixerunt. Epicurus quoqꝫ qui rudes omni
um litterarum ad philosophiam inuitat. Itẽ Plato qui ciui
tatem de sapientibus uoluit componere. Conati quidem
sunt illi facere quod ueritas exigebat. sed non potuit ultra
uerba procedi. Primum quia multis artibus opus est: ut
ad philosophiam possit accedi. discendę litterę istę cõmu-
nes propter usum legendi quia in tanta rerum uarietate:
nec disci audiendo possunt omnia: nec memoria contineri
Gramaticis quoqꝫ non parum operę uel dandum ẽ: ut rec
tam loquendi rationem scias. Id multos annos auferat: ne
cesse est. Nec oratoria quidem ignoranda est. ut ea quę di
diceris: ꝓferri atqꝫ eloqui possis. Geometria quoqꝫ ac mu
sica & astrologia necessaria est. ꝙ hę artes cum philosophia
habẽt aliq̃ societatẽ. quę uniuersa ꝑdiscere neqꝫ fęminę pos
sunt: qbus intra puberes annos officia mox usibus domes
ticis ꝓfutura discẽda sũt. Neqꝫ serui qbus ꝑ eos annos uel
maxĩe seruiẽdũ ẽ: qbus possũt discere. neqꝫ pauperes: aut
opifices: aut rustici: quibus ĩ diẽ uictus labor ẽ quęrẽdus.

Ob eam causam Tulius ait abhorrere a multitudine philosophiã. At enim rudes Epicurus accipiet. Quomõ ergo illa quę de principiis rerum dicuntur: intelligent: quę perplexa & inuoluta uix etiam politi homines assequuntur! In rebus igitur obscuritate implicitis: & ingeniorum uarietate confusis: & eloquentium uirorum exquisito sermone phucatis: quis imperito ac rudi locus est! Deniq; nunq̃ ullas mulieres philosophari docuerunt: pręter unam ex omni memoria Themisten. Neq; seruos pręter unum Pythagoram: quem male seruientẽ redemisse ac docuisse tradũt. Enumerant etiam Platonem ac Diogenem. qui tamen serui non fuerunt. sed iis seruitus euenerat. sunt enim capti: Platonem quidem redemisse Aniceris quidam traditur sestertiis octo. Itaq; insectatus est conuitiis hunc ipsum redemptorem Seneca. q; Platonem paruo ęstimauerit. furiosus ut mihi quidem uidetur: qui homini fuerit iratus: q; non multam pecuniam perdidit. scilicet aurum appendere debuit tanq̃ pro mortuo Hectore: aut tantum ingerere nũmorum: quantum uenditor nõ poposcit! Ex barbaris uero nullum pręter unum Anacharsin Scytham: qui philosophiam ne somniasset quidem: nisi & linguam & litteras ante didicisset.

C.xxvi. Quod doctrina cęlestis sapientiam sola largit̃. quã natura cõmunis appetit: & quęrẽs philosophia ñ inuenit. Et q̃ efficax sit lex dei: & Ecclesię sacramẽta.

QVod ergo illi poscente natura faciendũ esse senserũt. sed tamen neq; ipsi facere potuerunt: neq; a philosophis fieri posse uiderunt: Sola hoc efficit doctrina cęlestis quę sola sapientia est. Illi scilicet persuadere cuiq̃ potuerũt qui nihil persuadent etiam sibi! Aut cuius q̃ cupiditates opprimẽt: iram temperabunt: libidinem coercebunt: cũ ipsi & cedant uitiis: & fateantur plus ualere naturam! Dei autem pręcepta quia & simplicia & uera sunt: quãtum ualeant in animis hominum: quotidiani experimẽta demõstrãt. Da mihi uirum: q sit iracũdus: maledicus effrenatus paucissimis dei uerbis tam placidum q̃ ouem reddam. Da

cupidum:auarum:tenacem.iam tibi cum liberalem dabo & pecuniã suam propriis manibus largientem.Da timidũ doloris ac mortis.iam cruces & ignes:& pericula & taurũ contemnet.Da libidinosum:adulterum:ganeonem.iam sobrium castum:continentem uidebis. Da crudelem & sanguinis appetentem.iam in ueram clementiam furor ille mutabitur·Da iniustum:insipientem:peccatorem: continuo & equus & prudẽs & innocens erit.Vno enim lauacro malitia omnis abolebitur.tanta diuinę sapientię uis est: ut in hominis pectus ĩfusa:matrem delictorum stultitiam uno simul impetu expellat·Ad quod efficiendum: non mercede:non libris·non lucubrationibus opus est.Gratis ista fiunt:facile:cito:modo pateant aures. & pectus sapientiam sitiat.Nemo uereatur.nos aquam non uendimus .nec solẽ mercede prędstamus.Dei fons uberrimus atq; plenissimus patet cunctis.& hoc cęleste lumẽ uniuersis oritur:quicũq; oculos habent. Num quis hęc philosophorum aut unq̃ pręstititit:aut pręstare si uelit potest?Qui cum ętates suas in studio philosophię conterant:neq; alium quenq̃ neq; se ipsos si natura paululum obstitit:possunt facere meliores Itaq; sapientia eorum ut plurimum efficiat:non excidit uitia:sed abscondit.Pauca uero dei pręcepeta si totum hominem immutant:& exposito uetere nouum reddunt: ut nõ cognoscas eundem esse.

C.xxvii.Quod philosophi sępe recte pręcipiunt:& ĩterdum uident uerũ.Et quare non sit eis credendũ: in quo solo nitatur conditio naturę.

QVid ergo?Nihil ne illi simile pręcipiunt? Immo permulta.& ad uerum freq̃uẽter accedunt. sed nihil põderis habent illa pręcepta.quia sunt humana. & authoritate maiori id est diuina illa carent.nemo igitur credit:quia tam se hominem putat esse qui audit: q̃ est ille: qui pręcipit.Pręterea nihil apud eos certi est: nihil quod a scientia ueniat. Sed cum omnia coniecturis agantur: multa etiam diuersa & uaria proferant̃:stultissimi ẽ hominis pręceptis eorum uelle parere:quę utrum uera sint:an falsa: dubitat̃.

& ideo nemo paret: quia nemo uult ad incertum laborare. Virtutem esse Stoici aiunt. quę sola efficiat uitam beatam. Nihil potest uerius dici. Sed quid si cruciabitur: aut dolore afficietur? Poterit ne quisq̃ inter carnifices beatus esse? Imo uero illatus corpori dolor materia uirtutis est. itaq; ne in tormētis quidem miser est. Epicurus multo fortius sapiens inquit semper beatus est. & uel inclusus in Phalaridis tauro hanc uocem emittet. suaue est. & nihil curo. quis eum non irriserit? Maxime q homo uoluptarius personā sibi uiri fortis imposuit. & quidem supra modum. Non enim fieri potest: ut quisq̃ cruciatus corporis pro uoluptatibus ducat: cum satis sit ad officium uirtutis implēdū perferre ac sustinere. Quid dicitis Stoici? Quid tu Epicure? Beatus est sapiens: etiā cum torquetur. Si propter gloriam: sapientia non fruetur. In tormentis enim fortasse morietur. Si propter memoriam: aut non sentiet si occidūt anime: aut si sentiet: nihil ex ea consequetur. Quis ergo alius fructus est in uirtute? Quę beatitudo uitę: ut ęquo animo moriatur? Bonū mihi affertis unius horę aut fortasse momenti. propter quod non expediat in tota uita miseriis & laboribus confici. Quantum autem temporis mors occupat: quę cum uenit: utrum ęquo animo an iniquo eā subieris: iam nihil refert. Ita fit: ut nihil aliud ex uirtute captet̃ nisi gloria. Sed hęc aut superuacua & breuis est: aut prauis hominum iudiciis non sequetur. Nullus igitur ex uirtute fructus est. ubi uirtus mortalis est & caduca. Itaq; qui hęc locuti sunt: umbram quandam uirtutis uiderunt. ipsam uirtutem non uidebant. Deflexi enim fuerunt in terram. nec uultus suos in altum erigebant: ut eam possent intueri quę sese cęli regionibus ostēdebat. Hęc causa est cur pręceptis eorum nullus obtemperet. quoīam aut ad uitia erudiunt: si uoluptatem defēdunt. aut si uirtutē asserunt: neq; peccato penam minātur: nisi solius turpitudinis. neq; uirtuti ullum pręmium pollucentur: nisi solius honestatis & laudis. cum dicant non propter aliud: sed propter seipsam expetendā esse uirtutē. Beatus est igitur sapiens ī tormētis. sed cum torquet̃ ꝓ fide: pro iustitia: pro deo illa patiētia

doloris beatissimum faciet. est enim deus qui solus potest honorare uirtutem. cuius merces immortalitas sola ē. quā qui non appetunt: nec religionem tenent. cui ęterna subiacet uita. Profecto neq; uirtutis uim sciunt: cuius pręmiū ignorant neq; in cęlum spectant: quod ipsi se facere putant cum res non inuestigabiles quęrunt. quia ratio ī cęlū spectandi nulla alia est: nisi aut religionē suscipere: aut animam suam īmortalē eē creder̄. Quisquis enim aut deum colēdū esse ītelligit. aut immortalitatis spē sibi propositam habet mens eius in cęlo est. Et licet id non aspiciat oculis: animę tamen lumine aspicit. Qui autē religionē non suscipiūt: terreni sunt. quia religio de cęlo est. Et qui animā putant cū corpore interire: ęque ī terram spectant. quia ultra corpus quod est terra nihil amplius uidēt: quod sit īmortale. Nihil igitur prodest hominē esse fictū: ut recto corpore spectet in cęlum: nisi erecta mente deū cernat. & cogitatio eius in spe uitę perpetuę tota uerset̄.

C. xxviii. Quod fortuna nihil ē. quā Philosophi non modo deā: sed deū mentiunt̄. Et quō hūc errorē demones īmiserint eis qui deum nesciebāt: aut contēnebant.

Q Vapropter nihil aliud est in uita quo ratio: quo cōditio nostra nitatur: nisi dei qui nos genuit agnitio. & religiosus ac pius cultus. Vnde quoniā philosophi aberrauerunt: sapientes utiq; non fuerunt. Quęsierunt illi quidē sapientiam: sed quia non rite quęrebant: prolapsi sunt longius: & in maximos errores inciderunt: ut etiā communē sapientiā non tenerent. Non enim tātū religionē asserere uoluerunt: uerum etiā sustulerunt. dū specie uirtutis falsę inducti: conāt̄ aīmos oī metu liberare. quę religionis eursio naturę nomē īuenit. Illi enī cū aut ignorarēt a q̊ esset effectus mūdus: aut psuadere uellēt nihil esse diuina mēte pfectū: naturā eē dixerūt rerū oīum matrē. quasi dicerent omnia sua spōte esse nata. quo uerbo plane imprudentiā suam confitentur. Natura enim remota prouidentia & potestate

diuina prorsus nihil est. Quod si deū naturā uocant: quę peruersitas est: naturam potius q̄ deū nominare? Si autem natura ratio est: uel necessitas uel conditio nascendi: nō est per seipsam sensibilis. quia necesse est mentem esse diuinam quę sua prouidentia nascendi prīcipiū rebus omnibus p̄beat. Aut si natura est cęlū atq; terra: & omne quod natum est: non est dei natura sed dei opus. Nō dissimili errore credunt esse fortunā: quasi deam quandā res humanas uariis casibus illudentē. quia nesciūt unde sibi bona & mala eueniant. Cum hac se cōpositos ad pręliandū putant. nec ullā tamē rationem reddunt a quo & quā ob causam. sed tantū cū fortuna se digladiari momentis omnibus gloriant̄. Iam quicunq; alios consolati sunt ob interitū amissionemq; carorū: fortunę nomē acerrimis accusationibus proscierūt nec omnino ulla eorū disputatio de uirtute est in qua nō fortuna uexet̄. M. Tulius in sua consolatione pugnasse se semper contra fortunam loquit̄. eamq; a se esse separatam. cum fortiter inimicorum impetus retudisset. nec tū qdē se ab ea fractum: cū domo pulsus patria caruit. Tū autem cū amiserit carissimā filiam: uictū se a fortuna turpiter cōfitetur. Credo inquit & manū tollo. Quid hoc homine miserius: qui sic iaceat? Insipienter inquit: siquis profitetur se esse sapiētē. Quid ergo sibi uult assumptio nominis? Quid cōtēptus ille rerū: qui magnificis uerbis pretendit? Quid dispar cęteris habitus? Aut cur omnino pręcepta sapientię dantur: si nemo qui sapiat adhuc inuētus est? Et quis q̄ nobis inuidiā facit: quia philosophos negamus esse sapientes cū ipsi nec scire se quicq̄ ne sapere fateantur? Nā si quādo ita defecerint. ut ne effingere qdē qcq̄ possint: quod faciūt in rebus cęteris? Tū uero ignorantię admouent̄. & q̄si furibūdi exsiliūt & exclamāt se cęcos esse & excordes. Anaxagoras pronuntiat circūfusa esse tenebris omnia. Empedocles angustas esse sensuum semitas querit̄: tanq̄ illi ad cogitandū rheda & quadrigis opus esset. Democritus quasi in puteo quodam sic alto ut fundus sit nullus: ueritatē iacere dimersam: nimirū stultę ut cętera. Non enim tanquam in puteo demersa est ueritas: quo uel descēdere uel etiā cadere

illi licebat. sed tanquã in summo mõtis excęlsi uertice: uel potius in cęlo quod est uerissimũ. Quid enim est cur eam potius in imum depressam diceret: quã in summum leuatam: nisi forte mentẽ quoq; in pedibus aut ĩ imis calcibus constituere malebat: potius q̃ in pectore aut ĩ capite? adeo remotissimi fuerunt ab ea ueritate: ut eos ne status quidẽ sui corporis admoneret: ueritatem in summo illis esse quęrendã. Ex hac desperatõe confessio illa Socratis nata ẽ: q̃ se nihil scire dixit: nisi hoc unũ: q; nihil sciat. Hinc Academię disciplinę manauit. si tñ disciplina dici põt. in qua ignoratio & discitur: & docęt. Sed ne illi quidẽ qui scientiã sibi assumpserunt: id ipsum quod se scire putabant: cõstãter defendere potuerũt. Qui quoniã ratio illis nõ quadrabat: p ignorantiã rerũ diuinarũ tã uarii tã incerti fuerunt. sibiq; sępe contraria differentes: ut quid sentirent: quid uellẽt: satis statuere ac diiudicare non possis. Quid igit̃ pugnes aduersus homines eos: qui suo sibi gladio peunt? Quid labores: ut eos destruas: quos sua ipsos destruit atq; afficit oratio? Aristoteles inquit Cicero ueteres philosophos accusans eos ait aut gloriosos aut stultissimos fuisse: q existimassẽt philosophiã suis ingeniis esse perfectã. sed se uidere q; paucis annis magna accessio facta esset: breui tempore philosophiã plane absolutã fore. Quod igit̃ fuit illud tẽpus? Quo in ore? Quando ẽ: aut a qbus absoluta? Nam quod ait stultissimos fuisse qui putassent ingeniis suis perfectam esse sapientiam: uerũ est. sed ne ipsi quidẽ satis prudẽter: qui aut a ueteribus cęptã. aut a nouis auctã: aut mox a posterioribus perfęctũ iri putauit. Nunquã enim potest inuestigari quod non per uiã suam quęritur.

Ca. xxix. Item repetitio de fortuna & natura & definitione eius.

Sed repetamus id quod omisimus. Fortuna ergo p se nihil ẽ. nec sic habẽdũ ẽ: tanq̃ sit ĩ aliq̃ sẽsu. Si qdẽ fortuna ẽ accidẽtiũ rerũ subitus atq; iopinatus euẽtus. uerũ philosophi ne aliqñ non errent: in re stulta uolunt esse sapientes:

qui fortune sexum mutant:eamq; non deam sicut uulgus: sed deũ esse dicunt. E undẽ tamen interdũ naturã: interdũ fortunã uocant. Quid multa inquit idẽ Cicero. efficiat io-pinata nobis propter obscuritatẽ ignorationẽq; causarum Cũ igitur causas ignorẽt: propter quas fiat aliquid. & ipsũ qui faciat: ignorent: necesse est. Idem in opere ualde serio: ĩ quo prȩcepta uitȩ deprompta ex philosophia filio dabat: Magnam inquit esse fortunȩ uim in utrãq; partẽ quis nes-ciat? Nã & cum prospero flatu eius utimur: ad exitus per-uenimus optatos. Et cum reflauerit affligimur. Primũ q negat sciri posse qcq̃: sic hoc dixit: tanq̃ & ipse & oẽs sciant Deinde qui etiã quȩ clara sũt: dubia conat̃ efficere: hoc pu tauit esse clarũ: quod illi esse debuit uel maxime dubium nã sapieneti omnino falsum est. Quis inquit nescit? Ego ue ro nescio. Doceat me: si põt: quȩ sit illa uis? qui flatus iste? & qui reflatus? Turpe igitur est hominẽ ingeniosũ id dicere quod si neges probare nõ possit. Postremo q̃ is qui dicit assensus esse retinendos: q̃ stulti sit hominis rebus incog nitis temere assentire: is inquã plane uulgi & ĩperitorũ opi nionibus credidit. qui fortunã putãt esse: quȩ hominibus tribuit bona & mala. Nam simulacrũ eius cũ copia & gu bernaculo fingunt. tanq̃ hȩc & opes tribuat: & humanarũ rerum regimen obtineat. Cui opinioni & Virgilius assensit qui fortunã omnipotentẽ uocat. Et historicus qui ait: sed profecto fortuna in omni re dominat̃. Quid ergo cȩteris diis loci superest: Cur nõ aut ipsa regnare dicit̃: si plus po test: aut sola colitur: si omnia uel si tantum mala ĩmittit? Aliquid causȩ proferant. cur si dea sit: hominibus inuide at. eosq; perditos cupiat: cũ ab iis religiose colatur. Cur ȩq or sit malis: iniquior autẽ bonis. cur insidietur: affligat: de cipiat: & exterminet. Quis illã generis hominum uexatricẽ constituit perpetuã? Cur deniq; tam malã sortita sit potes tatem: ut res cunctas ex libidine magis q̃ ex uero celebret: obscuretq;. Hȩc inquã philosophos inquirere oportuit: po tius q̃ temere innocentem accusare fortunã. quȩ etiam si sit aliq̃ nihil tamẽ afferri ab iis potest: cũ hoĩbus tã ĩimica sit: q̃ putatur. Itaq; ille omnes orationes q̃bus iniquitatem

fortunę lacerant:suasq; uirtutes contra fortunam superbis sime iactant: nihil sunt aliud:q̃ deliramenta inconsiderate leuitatis.Quare non inuideant nobis:quibus aperuit ueritatem deus.qui sicut scimus nihil esse fortunam:ita scimus esse prauum ac subdolum spiritũ.qui sit inimicus bonis: hostisq; iustitię.qui contraria faciat q̃ deus.cuius inuidię causam in secundo libro explicamus.Hic ergo insidiatur uniuersis.sed eos qui nesciunt deum:errore impedit.stultitia obruit.tenebris circumfudit. ne quis possit ad diuini nominis peruenire notitiam:in quo uno & sapientia cõtinetur.& uita perpetua.Eos autẽ qui deũ sciunt:dolis & astutia aggreditur.ut cupiditate ac libidine irrętiat: aut peccatis blandientibus deprauatos impellat ad mortẽ.uel si dolo nihil profęcerit:uiolentia deiicere conatur.Iccirco enim in primordiis transgressionis non statim ad pęnã detrusus a deo est:ut hominẽ malitia sua exerceat ad uirtutẽ quę nisi agitetur:nisi assidua uexatione roboretur:nõ põt esse pfecta.Siquidẽ uirtus ẽ pferendorũ malorũ fortis ac ĩuicta patientia.Ex quo fit:ut uirtus nulla sit:si aduersarius desit.Huius itaq; peruersę potestatis cũ ui sentirent uirtuti repugnantẽ: nomen ignorarent:fortunę uocabulũ sibi inane finxerunt.Quod q̃longe a sapientia sit remotũ:declarat Iuuenalis his uersibus.

Nullũ numen abest si sit prudentia.sed nos.
Te facimus fortuna deã.cęloq; locamus:

Stultitia igĩ & error & cęcitas:& ut Cicero ait ignoratio rerũ atq; causarũ:naturę ac fortunę nomina ĩduxit.Sed ut aduersariũ suũ nesciunt:sic nec uirtutẽ quidẽ sciũt:cuius scientia ab aduersarii notione descendit.quę sic coniũcta ẽ cũ sapientia:uel ut ipsi aiunt eadẽ ipsa sapientia est: ignorẽt necesse est in quibus rebus sita sit. Nemo enim potest ueris armis instrui: si hostẽ contra quẽ fuerit armandus: ignorat.nec aduersariũ uincere qui in dimicando non hostẽ uerũ sed umbrã petit.prosternetur eũ qui alio intẽtus uenientẽ uitalibus suis ictum nec ꝓuiderit añ nec cauerit.

Ca.xxx.Epilogus quo docet quõ trãseundũ sit

a uanitate philosophorũ recedẽtibus: & ad uerã sapientiã aspirantibus scilicet ad uerbũ dei in q̊ solo ueritas inuenitur. & uirtus & beatitudo. & ab eis quę dicta sunt: ad dicenda trãsitũ facit.

Ocui quantũ mea mediocritas tulit: lõge deuiũ philosophos iter a ueritate tenuisse. sentio tñ q̃multa pręterierim. quia non erat mihi propria contra philosophos disputatio: sed huc necessario diuertendũ fuit: ut ostenderem tot & tanta ingenia in rebus falsis esse consumpta. ne quis forte a prauis religionibus exclusus: ad eos se conferre uellet. tanq̃ certi aliquid reperturus. Vna igitur spes homini: una salus in hac doctrina q̃ defendimus: posita est. Omnis sapientia hominis ĩ hoc uno est: ut deũ cognoscat & colat. Hoc nostrũ dogma: hęc sententia est. Quanta itaq; uoce possum testificor: proclamo: denuntio. Hoc est illud quod philosophi oẽs in tota sua uita quęsierunt. nec unq̃ tamen inuestigare: compręhendere: tenere ualuerunt. quia aut prauam religionem tenuerunt: aut totam penitus sustulerunt. Facessant igitur illi omnes. qui humanã uitã nõ ĩstruunt. sed turbãt. Quid enim docent? Quẽ instruunt: q seipsos non instruxerunt? Quẽ sanare ęgroti? Quẽ regere cęci possunt? Huc ergo nos omnes quibus est cura sapientię conferamus. An expectabimus donec Socrates aliquid sciat? Aut Anaxagoras lumen in tenebris ĩueniat? Aut Democritus ueritatem de puteo extrahat? Aut Empedocles dilatet animi sui semitas? Aut Arcesilas & Carneades uideant: sentiant: percipiant? Ecce uox de cęlo ueritatem docens. & nobis sole ipso clarius lumen ostendens. Quid nobis iniq sumus: & sapientiam suscipere cõtamur. q̃ docti homines contritis in quęrendo ętatibus suis: nunq̃ reperire potuerunt: Qui uult sapiẽs ac beatus esse: audiat dei uocẽ: discat iustitiam: sacramentum natiuitatis suę norit: humana contemnat: diuina suscipiat: ut sũmũ illud bonũ ad quod natus est: possit adipisci. Dissolutis religionibus uniuersis: & omnibus quęcunq; ĩ earũ defensionem dici uel solebãt uel poterãt refutatis: deinde cõuictis philosophię disciplinis:

1. 3

100

ad ueram religionem sapientiamq; ueniendum est. quoniã est ut docebo utrunq; coniunctũ: ut eam uel argumentis: uel exemplis: uel idoneis testibus asseramus. Et stultitiam quã nobis isti deorũ cultores obiectare non desinunt: ut nullam penes nos. sic totam penes ipsos esse doceamus. Et quãq̃ prioribus libris cum falsas arguerẽ religiones. & hic cũ falsam sapientiam tollerem: ubi ueritas sit ostenderim: planius tamẽ quę religio & quę sapiẽtia uera sit: liber ꝓximus indicabit.

Lactantii Firmiani de institutionibus diuinis libri quarti prefatio. Quomõ unius sęculi error ĩ omnẽ sit transfusus ętatem. & orbem occupauerit. Et Gręcia post gloriam septem sapientum studio perquirendę ueritatis exarserit. & studiosi eius se maluerint philosophos q̃ sapientes appellari. Capitulum primum.

COgitanti mihi & cũ aĩo meo sępe reputanti priorẽ illũ generis humani statũ: & mirũ pariter & indignũ uideri solet: quod unius sęculi stultitia religiones uarias suscipientis: deosq; multos esse credentis: in tantã subito ignorationẽ sui uentũ ẽ: ut ablata ex oculis ueritate: neq; religio ueri dei: neq; humanitatis ratio teneret̃. hominibus non in cęlo summum bonũ quęrentibus: sed ĩ terra. quã ob causam profecto sęculorũ ueterũ mutata felicitas est. Cęperunt enim relicto parente & cõstitutore omniũ deo ĩsensibilia digitorũ suorum figmenta uenerari: quę prauitas quid fęcerit: quid malorum attulerit: res ipsa declarat. Auersa nãq; a sũmo bono quod ideo beatum & sempiternum est: quia uideri tangi cõprehendi non potest: & a uirtutibus ei bono congruentibus quę sunt ęque immortales: ad hos corruptos & fragiles deos lapsi: & studentes his rebus quibus solũ corpus ornat̃: alitur: mortẽ sibi ꝑpetuã cũ diis & cũ bonis corporalibus quęsierunt: quia morti corpus omne subiectum est. Insecuta ẽ igitur huiusmodi religionis ĩiustitia & ĩpietatas sicuti

fuerat necesse. Desierunt enim uultus suos in cęlum tolleré sed deorsum mentes hominū depressę terrenis ut religionibus: sic etiam bonis inherebant: secutū est dissidium generis humani: & fraus & nefas omne: quia spretis sempiternis atq; incorruptis bonis: quę sola debent ab homine cōcupisci: temporalia & breuia maluerunt. maiorq; ad malū hominibus fides fuit: qui prauum recto quia pręsentius fuerat: prętulerunt. Sic humanam uitam prioribus seculis in clarissima luce uersatam caligo & tenebrę cōprehenderunt. Et q̄ huic prauitati congruēs erat: postq̄ sapiētia sublata est: tum demū sibi homines sapientum nomen uendicare cęperunt. tum autē nemo sapiens uocabatur: cū omnes erant. utinamq; nomen illud publicum aliquādo q̄uis ad paucos redactum: tum uim suam retineret. Possent enī fortasse pauci illi uel ingenio uel authoritate: uel assiduis hortamētis liberare populum uitiis & erroribus. sed adeo in totum sapientia occiderat: ut ex ipsa nominis arrogantia nullum eorum qui uocarentur: apparuit fuisse sapiētē. Et tñ prius q̄ hęc philosophia quę dicitur: esset īuenta septem fuisse traduntur primi omnium: qui quia de rebus naturalibus quęrere ac disputare sunt ausi: sapientes haberi appellariq; meruerunt. O miserum calamitosumq; seculū quo per orbem totum septem soli fuerunt: qui hominum uocabulo cierentur. Nemo enim potest iure dici homo: nisi qui sapiens est. Sed si cęteri omnes pręter ipsos stulti fuerunt ne illi quidem sapientes: quia nemo sapiēs esse uere iudicio stultorum potest. adeo ab his affuit sapientia: ut postea quidem increscente doctrina. & multis magnisq; ingeniis in idipsum semper intentis non potuerit perfici ueritas & comprehendi. Nam post illorum septem sapientum gloriam: incredibile est quanto studio inquirende ueritatis Gręcia omnis exarserit. Ac primum nomen ipsum sapientię arrogans putauerunt. sed quia non sapientes sed studiosos sapientię uocauerunt. quo facto & illos qui temere sapientum sibi nomen asciuerant: erroris stultitięq; damnauerunt & se quoq; ipsos ignorantię. quā quidem non diffitebantur. nam ubicunq; rerum natura ingeniis eorū quasi

manus opposuerat: nc rationem possent aliquam reddere: testificari solebant: nihil scire se: nihil cernere. Vnde multo sapientiores inueniuntur: qui se aliqua ex parte uiderunt: q̃ illi qui sapere crediderant.

Ca. ii. Quod ibi est quęrenda sapientia: ubi gentibus est stultitię titulus. & quare Pythagoras & Plato litterarum psecutores nõ accesserint ad iudęos.

Vare si neq̃ illi fuere sapientes: qui sũt appellati: neq̃ potentiores: qui non dubitauerunt insipientiam cõfiteri: quid superest: nisi ut alibi sit quęrenda sapientia! qa non est: ubi quęrebatur: inuenta. Quid autem putemus fuisse causę: cur tot ĩgeniis totq̃ temporibus summo studio & labore quęsita non reperiretur: nisi q̃ eam philosophi extra fines suos quęsierũt! Qui quoniam peragratis & exploratis omnibus nusq̃ ullam sapientiam comprehenderunt: & alicubi esse illam necesse est: apparet illic potissimum esse quęrendam: ubi stultitie titulus apparet: cuius uelamento deus ne arcanum sui diuini operis ĩ propatulo esset: thesaurum sapientię & ueritatis abscondit. Vnde equidẽ soleo mirari: q̃ cum Pythagoras & postea Plato: amore indagãdę ueritatis accẽsi: ad Aegyptios & Magos & Persas usq̃ penetrassent: ut earum gentium ritus & sacra cognoscerẽt: Suspicabantur enim sapientiam in religione uersari: ad Iudęos tantum non accesserint: penes quos tunc solos erat. & quo facilius ire potuissẽt. Sed auersos esse arbitror diuina prouidentia: nescire possent ueritatem: quia nondũ fas erat alienigenis ingeniis religionem dei ueri iustitiãq̃ cognoscer̃. Statuerat enim deus appropinquãte ultimo tẽpore ducem magnũ cęlitus mittere: qui eam perfido ingratoq̃ populo ablatam exteris gẽtibus reuelaret. Qua de re ĩ hoc libro aggrediar disputare: si prius ostendero sapientiã cũ religiõe sic cohęrere: ut diuelli utrũq̃ nõ possit.

Ca. iii. Quod sapientia & religio ĩseparabiliter cohęrent. & q̃ necesse est eosdem nõ diuersos

esse secretrarios sapientię & numinis sacerdo tes. Et quare contra naturā sit colere plures deos. Et quare sicut necessitate naturę opor tet dn̄m esse unū unicuiq;: sic & patrē unū.

Eorum igitur cultus in priore libro docui non ha bere sapientiam: nō modo quia diuinum animal ter renis fragilibusq; substernit: sed q̄a nihil ibi disserit̄ quod proficiat ad mores excolendos uitamq; formādam. nec ha bet inquisitionem aliquam ueritatis: sed tantummodo ri tum colendi qui non officio mentis sed ministerio corpo ris cōstat. Et ideo non est illa uera religio iudicanda: quia nullis iustitię uirt utisq; p̄ceptis erudit effecitq; meliores Ita philosophia quia religionem id est summam pietatem non habet: non est uera sapientia. Nam si diuinitas quę gu bernat hunc mundum: incredibili beneficia genus homi num sustentat: & quasi paterna indulgentia fouet: uult p̄ fecto gratiam sibi referri & honorem dari. Nec constar̄ ho mini ratio pietatis potest: si cęlestibus beneficiis extiterit ī gratus: quod non est utiq; sapientis. Quoniam igitur ut dixi: philosophia & religio deorum disiuncta sunt: & lon ge discreta: siquidem alii sunt professores sapientię p quos utiq; ad deos non aditur. Alii religionis antistites: p quos sapere non discitur: apparet nec illam esse ueram sapientiā: nec hanc religionem. iccirco nec philosophia potuit ueri tatem comprehendere. nec religio deorum rationem sui q̄ caret: reddere. Vbi autē sapientia cum religione insepara bili nexu cohęret: utrūq; uerum esse necesse est: quia & in colendo saper̄ debemus: id est scire quid nobis & quo mō sit colendum: & in sapiendo colere: id est re & actu quod scierimus implere. Vbi ergo sapientia cum religione con iungitur: ibi scilicet: ubi deus colitur unus. ubi uita & ac tus omnis ad unum caput & ad unam summam refertur. Deniq; iidem sunt doctores sapientię: qui & dei sacerdotes Nec tamen moueat quenq̄: quia sępe factum est: & fieri pōt ut philosophus aliquis deorū suscipiat sacerdotiū: quod cum fit non tamen coniungitur philosophia cū religione

sed philosophia inter sacra cessabit: & religio quando phi losophia tractabitur. Illa. n. religio muta ē: nō tm̄. qa muto rū ē: sed qa ritus eius in manu & digitis ē nō in corde aut lingua. sicut nostra quę uera est. Iccirco & in sapientia reli gio: & in religione sapientia ē. ergo non pōt segregari. quia sapere nihil aliud est: nisi deū uerū iustis ac piis cultibus honorare. Multorū autē deorū cultus non esse secūdū na turā: etiā hoc argumēto colligi pōt: & cōprehendi. omnem deū qui ab homine colit̄: necesse ē īter solēnes ritus & ꝑca tiones patrē: nuncupari. nō tm̄ honoris gratia sed & ratio nis: ꝙ & antiquior ē homine: & ꝙ uitā: salutē: uictū: pręstat ut pater. Itaqꝫ & Iuppiter a precantibus pater uocat̄. & Sa turnus. & Ianus. & Liber. & cęteri deinceps. quod Lucil ius in deorum consilio irridet.

Vt nemo nostrū: qn aut pater optimus diuū:
Aut Neptunus pater: Liber: Saturnus pater: Mars:
Ianus: Quirinus pater sic & hoc dicat̄ ad unū.

Quod si natura non patit̄: ut sint unius hoīnis plures ptes: Ex uno enī ꝓcreat̄. ergo deos etiā multos colere cōtra na turā ē contraqꝫ pietatē. unus ergo colēdus ē: qui pōt uerus pater nominari. Idē etiā dominus sit necesse ē: q̄re sicut po test indulgere: ita etiā coercere. Pater ideo appellādus ē qa nobis multa & magna largitur. Dominus ideo. qa castigā di & puniendi habet maximā potestatē. Dominum uero eū dē esse q sit pater: etiā iuris ciuilis ratio demōstrat. quis. n. poterit filios educare: nisi habeat in eos potestatē. nec īme rito paterfamilias dicit̄: licet tantū filios habeat. uidelicet nomē patris: cōplectitur etiā seruos: qa familia sequit̄. & no mē familię cōplectit̄ etiā filios qa pater antecedit. Vnde ap paret eundē ipsum & patrē seruorū & dominū filiorū. De niqꝫ & filius manumittit̄ tanq̄ seruus. & seruus liberatus: patroni nomē accipit tanq̄ filius. Quod si propterea pater familias noīat̄: ut appareat eū duplici potestate pręditū qa & indulgere debet: qa pater ē: & coercere qa dominus: ergo idē seruus ē: qui & filius: & idē dominus qui & pater Sicut igitur naturę necessitate non potest esse nisi unus pa ter: ita nec dominus nisi unus. Quid enim faciet seruus si

multi domini diuersa imperauerint: ergo contra ratione͂ contraq; natura͂ sunt religiones multoru͂ deoru͂. Siquidem nec patres multi possunt esse: nec domini. deos aute͂ & patres & dominos nuncupari necesse est. Teneri ergo ueritas non po͂t: ubi homo idem multis patribus dominisq; subiectus est. Vbi animus i͂ multa dispersus huc atq; illuc diuagatur. Nec habere ullam firmitatem religio potest: qua͂do certo & stabili domicilio caret. Cultus ergo deoru͂ ueri esse non possunt. Eodem modo quo matrimoniu͂ dici n͂ po͂t: ubi mulier uiros multos habet. sed hęc aut meretrix aut adultera nominabitur. A qua enim pudor: castitas: fides abest: uirtute careat necesse est. sic & religio deoru͂ impudica est: & incęsta: quia fide caret. quia honos ille instabilis & incertus caput & originem non habet.

C iiii. Quo sapientia i͂spectat ad filios. religio ad seruos. & utriusq; fo͂s deus unus solus & uerus: q͂ ingratu͂ abdicat filiu͂: & fugitiuu͂ punit seruu͂

Quibus rebus apparet q͂ inter se coniuncta sint. sapientia & religio: sapie͂tia spectat ad filios quę exigit timorem. nam sicut illi patre͂ diliger͂ debent & honorare: sic hi dominum coler͂ & uereri. Deus aute͂ qui unus e͂ q͂m utra͂q; personam sustinet: & patris & dei. & amare eu͂ debemus: q͂a filii sumus: & timere quia serui. no͂ po͂t igit͂ nec religio a sapientia separari. nec sapientia a religione secerni: quia idem deus est. qui & diligi et intelligi debet: quod est sapientię et honorari quod est religionis. Sed sapientia pręcedit religio sequitur. quia prius est deu͂ scire: consequens colere. Itaq; in duobus nominibus una uis est: q͂uis diuersa esse uideantur. Altru͂ eni͂ positu͂ est in sensu. alteru͂ in actu. Sed tame͂ similia sunt duobus riuis uno fonte mana͂tibus. Fo͂s aute͂ sapientię deus est: a quo hi duo riui si aberrauerint: arescant necesse est: que͂ qui nesciu͂t: nec sapie͂tes esse possu͂t nec religiosi. Sic fit ut Philosophi et qui deos colunt: similes sint: aut filiis abdicatis: aut seruis fugitiuis: quia neq; illi patrem quęrunt neq; hi dominu͂. et abdicati hereditate͂ non assequun͂t. et fugitiui impunitate͂. Ita neq; Philosophi

immortalitatem accipiunt quę est regni cęlestis hęreditas: id est summū bonū quod illi maxime quęrunt: neq; cultores deorū pęnā sempiternę mortis effugient. quę est aīmaduersio ueri domini aduersus fugitiuos suę maiestatis ac nominis. Deū uero esse patrē: eundemq; dominū utriq; ignorauerunt tam cultores deorū q̄ ipsi professores sapiētię quia aut nihil colendū omnino putauerūt: aut religiones falsas approbauerūt: aut etiā si uī potestatēq; summi dei ītellexerunt: ut Plato qui ait unū esse fabricatorē mūdi deum. Et. M. Tulius qui fatetur hominem pręclara quadā conditione a summo deo esse generatū: tamē & debitū tāq̄ sūmo patri non reddiderunt: quod erat consequēs atq; necessarium. Deos autē neq; patres neq; dominos esse posse: n̄ tantū multitudo ut supra ostendi: sed etiā ratio declarat: q̄ neq; fictum esse ab his hominē traditur: neq; deos ipsos an̄cedere originē hominis inuenitur. Siquidem fuisse in terra homines anteq̄ Vulcanus & Liber & Apollo: & ipē Iuppiter nascerentur: apparet. Sed neq; Saturno fictio hominis: neq; cęlo patri eius assignari solet: quod si nullus eorū q coluntur: formasse a principio atq; instituisse hominē traditur. Nullus igitur ex his pater hominis nuncupari pōt ita ne deus quidem. Ergo fas non est uenerari eos a q bus non sit homo generatus. quia neq; a multis potest generari Vnus igitur ac solus coli debet: qui Iouem: qui Saturnū: qui cęlum ipsum terramq; antecessit. Is enim neccesse est hominem figurauerit: qui ante hominem cęlum terramq; perfecit. Solus pater uocandus est: qui creauit. solus dominus nuncupandus qui regit. qui habet uitę ac necis ueram ac perpetuam potestatem. quem qui non adorat: & insipiens seruus est: qui dominum suum aufugiat: & impius filius qui suū uerū patrē uel oderit uel ignoret.

Capi. v. Quod oracula prophetarum sollicite inspiciēda sunt. quos diuinitus esse locutus rerū multo antepręd ictarū conuincit euētus Et quo tēpore prophetauerit Moyses. Quot annis Iosue rexerit populum. Quot p̄fuerīt

Iudices.q̃ diu regnauerint Reges.
Quo tempore dominatus sit Cyrus.
Quod in philosophis est sapientię fundamentũ.

Vnc quoniam docui sapientiam & religionem non posse deduci: superest ut de ipsa religione ac sapiẽtia disseramus. Sentio quidem q̃ sit difficilis de rebus cęlestibus disputatio: sed tamen audendum est: ut illustrata ueritas pateat. Multiq; ab errore atq; interitu liberentur. qui eam sub uelamento stultitię latentem aspernãtur ac respuunt. Sed prius q̃ incipiam de deo & operibus eius dicere: pauca mihi de prophetis ante dicenda sunt. quorum testimoniis nunc uti necesse est: quod in prioribus libris ne facerem: temperaui. Ante omnia qui ueritatem studet comprehendere. non modo intelligendis prophętarum uocibus animum debet intendere: sed etiam tempora per quę quisq; illorũ fuerit diligentissime inquirere: ut sciat & quę futura prędixerint: & post quot annos prędicta completa sint. nec difficultas in his colligendis inest nulla. Testati enim sunt sub quo quisq; Rege diuini spiritus fuerit passus istinctum. multiq; scriptos libros de temporibus ediderunt: inicium facientes a Prophęta Moyse qui Troianum bellum septingentis fere annis antecessit. Is autem cũ per annos quadraginta populum rexisset: successorem habuit Iesum: qui septem & uiginti annis tenuit Principatum Exinde sub iudicibus fuerunt per annos trecẽtos septuaginta. Tum mutato statu Reges habere cęperunt: quibus imperium tenentibus per annos quadringentos sexaginta usq; ad Sedechię regnum obpugnati a Rege Babilonico: captiq; iudęi diuturnum seruitium protulerunt: donec septuagesimo post anno Cyrus maior captiuos iudeos terris ac sędibus suis redderet qui per id tempus in Persas suscępit imperiũ: quo Romę Tarquinius Supbus. Quare cũ omnis temporum series ex Iudaicis et ex Gręcis Romanisq; historiis colligatur: etiam singulorum Prophętarũ

f. 4

tempora colligi possunt: quorum tamen ultimus Zacharias fuit: quē constat sub Dario Rege secundo anno Regni eius octauo mense cecinisse. Adeo antiquiores esse Grecis scriptoribus prophetę reperiuntur. Quę omnia eo profero ut errorem suum sentiant: qui scripturam sacram coarguere nituntur: tanq̄ nouam & recens fictam: ignorantes ex quo fonte sanctę religionis origo manauerit. Quod si quis collectis perspectisq; temporibus: fundamētum doctrinę salubriter iecerit: & ueritatem penitus comprehendet & errorē cognita ueritate deponet.

Capitulum vi. Quod deus creator omnium coomnipotentem genuit filium & per eum creauit uniuersa. testes sūt Sibylla & Trimegistus. oracula consona prophetis & sapiētissimo Salomoni.

DEus igitur machinator constitutorq; rerum sicuti in secundo libro diximus: anteq̄ pręclarum hoc opus adoriret̄: sanctū & incorruptibilē & inreprehēsibilē spiritum genuit quē filiū nuncuparunt. Et q̄uis alios postea īnumerabiles per ipsum creauisset quos angelos dicimus: hunc tamē solum primogenitū diuini nominis appellatione dignatus est patria scilicet uirtute ac maiestate pollētē esse aūt sūmi dei filiū q̄ sit potestate maxima p̄ditus: n̄ tm̄ cōgruētes in unū ꝓphetarū uoces: sed etiā Trimegisti p̄dicatio: & Sibyllarū uaticinia demōstrāt. Hermes ī eo libro q̄ λογοσ τελειοσ īscribitur: his usus est uerbis. ο κυριοσ και των παντων ποιητισ ον θεον καλειν νενομικαμεν επει τον δευτερον εποιησε θεον ορατον και αισθητον αισθητον δε φημι ου δια το αισθεσθαι αυτον περι γαρ τουτου ουκ εστι ποτερον αυτοσ αισθοι το αλλο τι εισ αισθησιν υποπεμπει και εισ νουν οτι ουν τουτον εποιησε πρωτον και μονον και ενα καλοσ δε αυτω εφανη και πληρεστατοσ παντων των αγαθων ηγασθη τε και πανυ εφιλησεν ωσ ιδιον τοκον
Id est dominus & omnium creator: quem deum uocare

cēſemus: qa ſecundū deū fęcit uiſibilē & ſenſibilē. ſenſibilē autē aio non ideo quia ipſe ſentit. hoc enim non eſt utrum ipſe ſentiat. ſed quia ipſe in ſenſum mittit & mentē. Quoniā hunc fęcit primū & unū & ſolum: bonus autē ei uiſus eſt: & pleniſſimus omnium bonorum: oblectatus eſt & ualde amauit q̃ſi ꝓpriū filiū. Sibylla erythrea in carminis ſui p̄n cipio quod a ſummo deo exorſa eſt: filiū dei ducē & īpe- ratorem omniū his uerſibus prędicat. παρτο τροφορ κτισ τηρ οθισ Γλυκυ πρευμα απασ ικα τεθε τοκαι ηΓητορα Γεθεωρ παρτωρ εποιησε. Id eſt omniū nutritorē: creatorēq̧ q dul cē ſpiritū omnibus appoſuit: ac principem omniū deorū fęcit. Et rurſus in fine eiuſdem carminis αυτορ εδωκεθεοσ πιστοισ αρδρασι Γεραιρειρ. Id eſt dedit deus fidelibus ui- ris honorem. Et alia Sibylla precipit hunc oportere cog noſci. αυτορσορ Γιρωσκεθεορ θεου υιορ εορτα. i. ipſum tuum cognoſce deū qui dei filius ē. Videlicet & ipē eſt dei filius qui per Salomonē ſapientiſſimū Regem diuino ſpiritu ple num locutus eſt: ea quę ſubiecimus. Deus poſſedit me in ī itio ſuarum uiarum in opera ſua ante ſęcula. fundauit me in principio anteq̃ terrā faceret: anteq̃ abyſſos coſtitueret: prius q̃ proderēt fontes aquarū: ante omnes colles genuit me: dominus fęcit regiones & terras inhabitabiles ſub cę- lo. Cū pararet cęlos aderā illi: & cū ſecernere ſuam ſedē: cū ſuper uentos faceret ualidas nubes: & cū confirmatos po neret montes ſub cęlo: quando fortia faciebat fundamen ta terrę erā penes illum diſponēs. ego erā cui adgaudebat quottidie autē iucūdabar ante faciem eius: cū lętaretur or be perfecto. Iccirco autē Trimegiſtus δημιουρΓορ του θε ου. i. opificē dei dixit. Et Sibylla συμβουλορ. i. conſiliariū appellat: qui tāta ſapientia ſit inſtructus a deo patre: ut cō ſilio & manibus uteret̃ in fabricatōe mundi.

C. vii. Quod nomē filii & angeli ut hominibus ſit igno tum. licet nomē aliud & aliud habeat: quod ab utriſq̧ adorat̃. & uñ dicat̃ Ieſus & unde Criſtus.

F Ortaſſe quęrat aliqs hoc loco: qs ſit iſte tā potens: tam

deo carus: & quod nomen habet. cuius p̄ma natiuitas non modo antecessit mundum: uerum etiam prudentia dispo suerit: uirtute construxerit. Primum nos scire cōuenit no men eius ne angelis quidem notū esse qui moranẗ in cęlo: sed ipsi soli ac deo patri. nec ante id publicabiẗ: ut ē sanc- tis litteris traditū: q̃ dispensatio dei fuerit impleta. Deinde nec enūtiari posse hominis ore sicut docet Hermes hęc di cens. αιτιορ δε τον τουτου αιτιον ητουθειον καιαγεριτου αγαθον βουλησισ ηθεορ προηγεγκερον το ορομα ουδυρα- ται ανθρωπιρωσ τοματι λαληθηραι. Id est causa aūt huius causę diuini & increati boni uoluntas quę deū protulit. cu ius nomē non pōt humano ore dici. Et paulopost ad fili ū εστι γαρτνσ ωτεκρορ απορρητοσ λογοσ σοφιασ οσιοσ περι τονκυριου παρτωρ και προρο ουμερον στεου. ορει πει- ρυπερανθρωτορ εστιρ. Id ē Est enim fili secretus quidā ser mo sapientię sanctus de solo domino omniū. Et dei q̃ an te mente capitur. quem diceř supra hominem est. Sed q̃uis nomen eius quod ei a principio pater summus imposuit: nullus alius pręter ipsum sciat: habet tamen & inter ange los aliud uocabulū: & inter homines aliud. Iesus quippe inter homines nominnatur. Nā Christus nō propriū nomē ē sed nuncupatio potestatis & regni. Sed exponēda huius nominis ratio est: propter ignorantiū errorē: qui eū muta ta littera Chrestum solent dicere. Erat Iudęis ante precep- tū ut sacrū conficerēt unguentū: quo perungi possent: ii qui uocabanẗ ad sacerdotium uel ad regnū. Et sicut nūc Romanis indumentum purpurę insigne est regię dignita- tis assūptę: sic illis unctio sacri ungēti nomē ac poteatē re- giā cōferebat. Verū quoniā Gręci ueteres χριεσθαι dicebāt ungi quod nūc αλειφεσθαι sicut īdicat Homericus uersus ille q̊ ꝓpitiabāt unxerunt oleo. τορ δε δμωαι λουσαρ και χρισαρελαιω. i. hunc autē famulę lauerūt & unxerūt oleo: ob hāc rationem nos eum Christum nuncupamus. i. unc- tum qui hebraice Messias dicitur. Vnde in quibusdam Gręcis scripturis quę male de hebraicis interpretate sunt ηλειμμεροσ. id est ungendo creatus scriptum inuenitur ηλειμμεροσ απροτου αλειφεσθαι. id ab ungēdo curari.

Sed tñ utrolibet nomine Rex significatur. Nõ q̃ ille regnũ hoc terrenũ fuerit adeptus: cuius capiendi nondũ tẽpus aduenit: sed q̃ cęleste ac sempiternum ẽ de quo disseremus ĩ ultimo libro: nũc uero de pᵃma eius natiuitate dicamus.

Ca. viii. Quod filius bis natus est. ęternaliter de patre: tẽporaliter de uirgine matre. sed natiuitate inexcogitabili & ineffabili. Et quare dicat̃ uerbũ. & ĩ quo ab aliis angelis differat. Et quare illi non dicantur uerbum dei uel uerba. Et quare hominis spiritus dissolubilis. Et qd Dauid & Salomon prophętauerint de hoc uerbo. Et q̃ Salomon pręcesserit Troianum bellũ. & quid. Ioannes euangelista de eodem uerbo.

INprimis enim testificabimur illũ bis esse natũ. pᵃmũ in spiritu: postea ĩ carne. Vñ apud Hieremiã ita dicit̃: pᵃus q̃ te formarẽ in utero noui te. Et itẽ apud ipm. beatus q erat: anteq̃ nasceret̃. quod nulli alii contigit pręter Christo: q cũ esset a pᵃncipio filius dei regeneratus est denuo secundũ carnẽ: quę duplex natiuitas eius magnum intulit humanis pectoribus errorem: circũfuditq̃ tenebras etiam iis q uerę religionis sacramenta retinebant. Sed nos id plane dilucideq̃ mõstrabimus ut amatores sapiẽtię facilius ac diligentius instruant̃: q audit dei filium dici: nõ debet tm̃ nefas mente cõcipere: ut existimet ex cõnubio ac pmixtõe feminę alicuius deũ ꝓcreasse: quod nõ facit nisi aĩal corporale mortiq̃ subiectũ. deus autẽ cũ solus adhuc esset: cui pmiscere se potuit: aut cũ esset tãtę potestatis: ut qcqd uellet: efficeret: utiq̃ ad creandũ societate alterius ñ indigeret nisi forte existimabimns deũ sicut Orpheus putauit: & marẽ esse & feminã q aliter generare nõ querit: nisi haberet uim sexus utriusq̃. q̃si aut ipse secũ coiret: aut sine coitu nõ potuerit ꝓcreare. Sed Hermes ĩ eadẽ fuit opiniõe: cũ dicit αυτοπατορα και αυτομητορα .i. ipm sui patrẽ & ipm matrẽ sui. Quod si ita esset: ut a prophętis pater dicitur: sic etiam mater diceretur. Quomodo igitur ꝓcreauit: Primum nec sciri a quoq̃ possunt nec narrari opera diuina. sed tñ sacrę litterę docẽt: in qbus cautũ est: illũ dei filiũ dei esse sermonẽ. Itemq̃ cęteros angelos dei spiritus esse. Nam sermo est

ſpiritus cum uoce aliquid ſignificante prolatus. Sed tamē quoniam ſpiritus & ſermo diuerſis partibus proferunt: ſiquidem ſpiritus naribus: ore ſermo procedit: magna inter hunc dei filium cęteroſq́ angelos differentia eſt. Illi. n. ex deo taciti ſpiritus exierunt: qui non ad doctrinam dei tradendam ſed ad miniſterium creabantur. Ille uero cum & ipſę ſpiritus: tamen cum uoce ac ſono ex dei ore proceſſit: ſicut uerbum ea ſcilicet ratione qua uoce eius ad populum fuerat uſus: id eſt ꝙ ille magiſter futurus eſſet doctrinę dei: & celeſtis arcani ad hominem perferendi. ꝙ ipſum primo locutus eſt: ut per eum ipſe ad nos loqueretur. Et ille uocē dei ac uoluntatem nobis reuelaret. Merito ergo ſermo & uerbum dei dicitur: qui procedentem de ore ſuo uocalem ſpiritum quem non utero ſed mente concęperat: inexcogitabili quadam maieſtatis ſuę uirtute. ad effigem quę proprio ſenſu ac ſapientia uigeat: comprehendit. & alios item ſpiritus in angelos figurauit. Noſtri ſpiritus diſſolubiles ſunt quia mortales ſumus. dei autem ſpiritus & uiuunt. & manent: & ſentiunt. quia ipſe immortalis eſt: & ſenſus & uitę dato. Noſtrę uoces licet aure miſceātur: atq́ euaneſcāt: tamē plerunq́ manent litteris comprehenſę: q̃nto magis dei uocem credendum eſt: & manere in ęternum & ſenſu ac uirtute comitari: q̃ de deo patre tanq̃ riuus de fōte traduxit. Quod ſi quis miratur ex deo deum prolatione uocis ac ſpiritus potuiſſe generari: ſi ſacras uoces Prophetarum cognouerit: deſinet profecto mirari. Salomonem patreq́ eius Dauid potentiſſimos reges fuiſſe & eoſdem Prophetas etiam iis fortaſſe ſit notum qui diuinaſ litteras non attigerunt: quorum alter qui poſterius regnauit Troianę urbis excidium centum & quadraginta annis anteceſſit. Huius pater diuinorū ſcriptor hymnorum ī pſalmo trigeſimoſecundo ſic ait. Verbo dei cęli ſolidati ſunt: & ſpiritu oris eius omnis uirtus eorum. Item rurſus in pſalmo quadrageſimoquarto. Eructauit cor meum uerbum bonum: dico ego opera mea regi. Conſtat uidelicet nulli alii opera dei eſſe nota: niſi filio ſoli qui eſt uerbum dei. & quē regnare in perpetuum neceſſe eſt. Item Salomon

ipsum uerbum dei esse demonstrat: cuius manibus opera ista mundi fabricata sunt. Ego inquit ex ore altissimi prodiui ante omnem creaturam: ego in cęlis fęci ut orietur lumen indeficiens: & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitaui: & thronus meus in columna nubis. Ioannes quoq; ita tradidit. In principio erat uerbum & uerbũ erat apud deum. omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factũ est nihil.

C. ix. Quod melius a Gręcis logos q̃ a latinis uerbũ & qd de deo senserít gẽtiles philosophi Zeno & Trimegistus.

Ed melius Greci λογογ dicunt q̃ nos uerbũ siue sermonem. λογοσ enim & sermonem significat & rationem: quia ille est uox & sapientia dei. Hunc sermonem diuinum: ne philosophi quidem ignorauerunt: sed quidem Zenon rerum naturę dispositorem atq; opificem uniuersitatis λογογ prędicat: quẽ & fatum & necessitatem rerũ & deum & animum Iouis nuncupat ea scilicet consuetudine qua solent Iouem pro deo accipere. sed nihil obstant uerba: cum sententia congruat ueritati. Est enim spiritus dei quem ille animum Iouis noĩauit. Nam Trimegistus qui ueritatem pene uniuersam nescio quomodo inuestigauit: uirtutem maiestatemq; uerbi sępe descripsit: sicut declarat supius illud exẽplũ: quo fatetur esse ĩeffabilem quendam sanctumq; sermonem cuius enarratio modũ hominis excedat. Dixi de natiuitate prima breuiter ut potui. Nũc de secunda: quoniam controuersia est in ea maxima: latius disserendum est: ut ueritatem scire cupientibus lumen intelligentię proferamus.

C. x. De secunda natiuitate filii quã prophetę multo ante prędixerũt. Et quõ eductus sit Israel ab Aegypto. & qbus ĩgratus bñficiis caput bouis ĩ memoriam Apis dei Aegyptiorũ figurauerit Et qs ordo publicarum fuerit potestatum usq; ad

l. 4

domini passionem.

N primis igitur scire homines oportet sic a principio precessisse dispositionem summi dei: ut esset necesse appropinquante sęculi termino dei filium descendere in terram: ut costitueret deo templum doceretq; iustitiā. Veruntamen non in uirtute angeli aut potestate cęlesti: sed in figura hoīs & conditione mortali. ut cū magisterio fūctus fuisset: traderetur in manus impiorum mortemq; susciperet: ut ea quoq; per uirtutem domita resurgeret: & homini quē indueerat: quē regebat: & spem uincendę mortis afferret: & ad premia immortalitatis admitteret. Hāc ergo dispositionē ne quis ignoret: docebimus prędicta esse omnia quę in Christo uidemus esse completa. Nemo asseuerationi nostrę fidem commodet: nisi ostendero prophetas añ multam temporū seriem prędicasse: fore ut aliquando filius dei nasceretur sicut homo: & mirabilia faceret: & cultū dei per totam terram seminaret. & postremo patibulo figeretur: & tertio die resurgeret. Que omnia cum probauero eorum temporum litteris qui deū suum mortali corpore utentem uiolauerunt: Quid aliud obstabit quo minus ueram sapientiam clarum sit in hac religione uersari: Nūc a principio totius sacramenti origo narrāda est. Maiores nostri qui erant principes Hebręorum cum sterilitate atq; inopia laborarent: transierunt in Aegiptū rei frumentarię gratia: ibiq; diutius commorātes cū intollerabili seruitutis iugo premerentur: tū misertus eorum deus eduxit eos ac liberauit de manu regis Aegyptiorū: post annos trecentos triginta duce Moyse per quē postea illis lex a deo data est. in qua eductione ostēdit uirtutem suę maiestatis deus. Traiecit enim populū medio mari rubro pręcedente angelo atq; scindente aquam: ut populus per siccū gradi posset: quē uerus ut ait poeta:

Curuata in montis faciem circūstetit unda.

Qua re audita Tyrānus Aegyptiorū cū magna suorū manu īsecutus ē. & mar adhuc patēs temer īgressus coeūtibus aqs cū exercitu deletus est. Hebręi uero egressi ī solitudine multa mirabilia uiderūt. nā cū sitim paterent: ictu uirge

rupe percussa: prosiliit fons aquę: populumq́ recreauit. quo rursus esuriente cęlestis alimenti pluuia descẽdit. qn etiam coturnices in castra eorum uentus induxit: ut non modo pane cęlesti sed etiam instructioribus epulis saturarentur. Pro his tam diuinis beneficiis honorem deo non reddiderunt: sed depulsa iam seruitute: iam siti fameq́ deposita: in luxuriam prolapsi ad prophanos Aegiptiorum ritus animos transtulerunt. Cum enim Moyses dux eorũ ascendisset in montem. atq́ ibi quadraginta diebus moraretur: aureum caput bouis quem uocant ipsi Apin quod eos pręcederet figurarunt. Quo peccato ac scelere offensus deus impium & ĩgratum populum pro merito pęnis grãdibus affęcit. & legi quã per Moysen dederat: subiugauit. Postea uero cum in deserta quadam parte Syrię cõsedissẽt: amiserunt uetus nomen Hebręi. Et quoniam princeps eorum examinis Iudas erat: Iudei sunt appellati. & terra q̃ incoluere Iudęa. Et primo quidẽ non domino Regũ subiecti fuerunt: sed populo ac legi ciuiles Iudices pręsidebant non tamen in annum costituti sicut Romani Consules: sed perpetua iurisdictione subnixi: Tũ sublato iudicũ nomĩe poetstas regalis ĩducta est. Verũ regimẽ eorum Iudicibus tenentibus prauas religiones sępe susceperant. atq́ offẽsus ab his deus totiens alienigenis subiugabat: donec rursus pęnitentia populi mitigatus liberaret eos seruitute. Item sub Regibus finitimorũ bellis ob delicta uexati: Postremo capti abductiq́ Babylonem pęnas impietatis suę graui seruitio pependerunt. donec Cyrus ueniret in regnum q statim Iudęos restituit edicto. Exinde Tetrarchas habuerũt usq́ ad Herodem qui fuit sub Imperio Tyberii Cęsaris: cuius anno quintodecimo id est duobus Geminis Cõsulibus ante diẽ decimũ calendarum apriliũ Iudęi Cristum cruci affixerunt: hic rerũ exitus: hic ordo in arcanis sanctarum litterarũ continetur. Sed prius ostendã qua de causa in terram uenerat Christus: ut fundamentum diuinę religionis & ratio clarescat.

C. xi. Quę fuerit causa incarnationis Christi.

f. 4

Vm sępe Iudęi pręceptis salutaribus repugnarent: atq; a diuina lege.desciscerent aberrantes ad impios cultus deorum:cū deus iustos & electos sancto spiritu i͂plebat.Phrophetas in media plebe constituens per quos peccata ingrati populi uerbis minacibus increparet:& nihilominus ad pęnitentiā sceleris agendā hortarent͂:quā nisi ęgissent:atq; abiectis uanitatibus ad deū suū redissent: fore ut testamentum suū mutaret:id est hęreditatem uitę immortalis ad externas conuerteret nationes:Aliumq; sibi populum fideliore͂ ex alienigenis congregaret: Illi autem a prophętis increpiti:non modo uerba eorū respuerūt:sed quod sibi peccata exprobarentur offensi:eos ipsos exquisitis cruciatibus necauerunt.quę omnia diuinę litterę signata cōseruant.Dicit enim prophęta Hieremias Misi ad uos seruos meos Prophętas.ante lucē mittebā:& non audiebatis me:neq; intendebatis auribus uestris cū dicere͂ uobis: conuertatur unusquisq; a uia sua mala:& a nequissimis affectationibus uestris:& habitabitis in terra ista quā dedi uobis:& patribus uestris a sęculo usq; in sęculum. Nolite ambulare post deos alienos:ut seruiatis eis.& ne incitetis me in operibus manuum uestrarum ad disperdendos uos Hesdras autem prophęta qui fuit eiusdem Cyri tēporibus a quo Iudei sunt restituti sic loquitur:Desciuerunt a te & abiecerūt lęgem tuam post cor suū:& prophętas tuos i͂terfęcerunt:qui obtestabantur eos ut reuerterentur ad te. Itē Helias in libro Basileon tertio:emulādo ęmulatus sum domino deo omnipotenti:quia dereliquerunt te filii Israel: & altaria tua demolierunt:& prophętas tuos interfęcerūt gladio:& remansi ego solitarius.& quęrunt animā meā auferre a me:propter has illorū impietates abdicauit eos i͂ ppetuum:itaq; desiit prophętas mittere ad eos.sed illū filiū suū ꝑmogenitū illū opificē rerū & cōsolatorē suū labi iussit e cęlo:ut religionē sc̄ā dei trāsferret ad gētes.i.ad eos q deū ignorabāt:doceretq; iustitiā q̄ pfidus populus abiecerat.quod iam pridem anuntiauerat se esse facturum . Sic Malachias indicat dicēs:nō ē mihi uoluntas circa uos dicit doi͂nus.& sacrifitium acceptum nō habeo ex manibus

uestris:quoniam a solis ortu usq; ad occasum clarificabit
nomen meum apud gentes. Item Dauid in psalmo sextode
cimo: Constitues me in caput gentium: populus quem nõ
cognoui: seruiet mihi. Esaias quoq; sic loquitur: uenio col
ligere omnes gentes & linguas & uenient: & uidebunt cla
ritatem meam: & dimittam super eos signum. Et mittam
ex his conseruatos in gentes quę longe sunt: quę non audi
erant gloriam meam: & nuntiabunt claritatem meam ĩ gẽ
tes. Volens igitur deus metatorem templi sui mittere ĩ ter
ram: noluit eum in potestate & claritate cęlesti mittere: ut
ingratus in deum populus in errorem maximum induce
retur: ac penas pro facinoribus suis lueret: qui dominum
ac deum suum no recępisset. quod olĩ prophetę cecinerãt
sic esse facturum Esaias enim quẽ ipsi iudęi serta consectũ
crudelissime necauerunt: ita dicit. Audi cęlũ & percipe au
ribus terra: quoniam dominus locutus est: filios genui &
exaltaui: ipsi autem spreuerunt me. Agnouit bos possesso-
rem suum: & asinus pręsepium domini sui: Israbel autem
me non cognouit: & populus meus me non intellexit. He-
remias quoq; similiter ait. Cognouit tempus suum turtur
& hirundo: & ruris & passeres custodierunt tempora ĩtroi
tus sui: populus autem meus non cognouit iudicium do
mini. Quomodo dicitis sapientes sumus. & lex domini no
biscum est. Incassum facta est metatura falsa. Scribę cõfusi
sunt. sapientes trepidauerunt: & capti sunt: quoniã uerbũ
domini reprobauerunt. Ergo ut cęperam dicere: cum sta-
tuisset deus doctorem uirtutis mittere ad homines: renasci
ci eum denuo in carne pręcepit: & ipsi homini similem fie
ri: cui dux & comes & magister esset futurus. sed tñ quoni
am clemens est & pius erga suos deus: ad eos ipos eũ misit:
quos oderat: ne illis in perpetuum salutis uiam clauderet:
sed his liberam facultatem sequendi deum: ut pręmiũ uitę
adipiscerentur si secuti fuissent. quod plurimi eorũ faciũt
atq; fecerunt: ut culpa sua in pęnam mortis incurrerent: si
Regem suum repudiassent. Apud illos igitur & ex eorum
semine regenerari eũ iussit: ne si fuisset alienigena: iustã pos
sent excusatiõem de lege pretendere: q; eum nõ suscepissent

simul ut nulla ommnino gens esset in terra: cui sp es imor talitatis negaretur.

Ca. xii. De conceptu & partu uirginis prȩdicto a prophȩtis. De passione. resurrectione. & ascensione. & iudicio.

DEscendens itaq; de cȩlo spiritus ille spiritus dei sanctam uirginem cuius utero se insinuaret: elegit. At illa diuino spiritu hausto repleta cócepit. & sine ullo attractu uiri repente uirginalis uterus intumuit. Quod si animalia quȩdam uento & aura concipere solere omnibus notú est: cur quisq̃ mirum putet: cú spiritu dei cui est facile: qc quid: uelit grauatam esse uirginem dicimus? Quod sane incredibile posset uideri: nisi hoc futurú multa ante sȩcula Prophȩte cecinissent. Salomon sic ait. Infirmatus ē uterus uirginis & accȩpit fȩtum: & grauata est: & facta est in multa miseratione mater uirgo. Itē prophȩta Esaias cuius uerba sunt hȩc: Propter hoc dabit deus ipse uobis signum. Ecce uirgo concipiet in utero. & pariet filiú. & uocabitr nomen eius Hēmanuel. Quid hoc manifestius dici potest? Legebant ista Iudȩi: qui eum negauerunt. Si quis nos hȩc fingere arbitratur: ab iis requirat. ab iis potissimú sumat. satis firmum testimoniú est ad probandam ueritatēquod ab ipsis perhibetur inimicis. Hēmanuel nunq̃ uocatus est. sed Iesus qui latine dicitur salutaris siue saluator: qa cunctis gentibus salutifer uenit. Sed Prophȩta declarauit hoc nomen quod deus ad homines in carne uenturus esset. Hēmanuel autem significat nobiscum deus: scilicet qa illo p uirginem nato confiteri homines oportebat: deum secú esse id est in terra & in carne mortali. Vnde Dauid in psalmo octogesimoquarto: Veritas inquit de terra orta est: qa deus in quo ueritas est: terrenum corpus accȩpit: ut terrenis uiam salutis aperiret. Item Esaias ipse. Ipsi autē nó crediderunt. & exacerbauerunt spiritum sanctú. Et cóuersus est eis ad inimiciciā. Et ipse expugnauit: & recordatus est dierum sȩculi qui suscitauit de terra pastorē ouium. Quis

autem futurus esset: ille pastor declarauit alio loco dicēs. Exultent cęli desuper & nubes induant iustitiam: aperiatᷣ terra & pullulet saluator. Ego enim dominus deus creaui eum. Saluator uero est ut supra diximus· Iesus. Sed alio loco idem propheta sic prędicauit. Ecce natus est nobis puer: & datus est nobis filius: cuius imperiū super humeros eius: & uocatum est nomen eius magni consilii nuntius. Iccirco enim missus est a deo patre: ut uniuersis gentibus quę sub cęlo sunt: singularis & ueri dei sanctum mysterium reuelaret ablatum perfido populo: q aduersus deum sępe deliquit. Danihel quoq; similia prelocutus est. Videbam inquit in uisu noctis: & ecce in nubibus cęli ut filius hominis ueniēs: & usq; ad uetustū dierū peruenit. Et qui assistebant obtulerūt eum: & datū est ei regnum & honor & imperium: & omnis populus tribus linguę seruient ei: & potestas eius ęterna quę nunq̄ transibit: & regnum eius quod non corrumpetur. Quomodo igitur iudei & confitentur & sperant Christū dei qui hunc iccirco reprobauerunt: quia ex homine natus est. Nā cum ita sit a deo cōstitutum: ut idem Christus bis ueniat in terrā: semel ut unū deum gentibus nuntiet: deinde rursus ut regnet: quomō i secundum eius aduentū credunt: qui in primum non crediderūt! Atqui propheta utrosq; aduētus eius paucis uerbis comprehendit. Ecce inquit in nubibus cęli ut filius hominis ueniens: nō dixit ut filius dei sed filius hominis ut ostenderet: quod carne indui haberet in terra: ut suscępta hominis figura & conditione mortali doceret homines iustitiam. Et cū mandatis dei functus ueritatem gētibus reuelasset: mulctaretur etiā morte: ut inferos etiā uinceret: ac resignaret. Atq; ita demum resurgens ad patrē proficisceretur in nube sublatus. Adiecit enim propheta & ait: & usq; ad antiquū dierū peruenit. & oblatus est ei. Antiquū dierū appellauit summū deū: cuius ętas & origo non pōt comprehendi: quia solus a sęculis fuit. & erit semper in sęcula: Christū autē post passionem & resurrxionē ascensurum esse ad deū patrem. Dauid in psalmo cētesimonono contestatus est his uerbis. Dixit dominns domino meo:

sede a dextris meis: quoadusqꝫ ponam inimicos tuos sup pedaneũ pedũ tuorũ. qui Propheta cũ rex esset: quẽ appel lare dominũ suũ posset: q sederet ad dextrã dei: nisi Christum filium dei qui est Rex regũ & dominus dominorum Quod Esaias apertius ostendit dicens: Sic dicit dominus deus Christo domino meo: cuius tenui dextrã obaudire. ante eũ gentes & fortitudinẽ Regum disrumpã. Aperiam ante illũ portas. & ciuitates non claudent. Ego ante te ibo & montes deplanabo. & fores ęreas conterã: & seras ferreas confringam. Et dabo tibi thesauros abscõditos. & ĩuisibi les: ut scias quia ego sum dominus deus qui uoco nomẽ tuũ Israel. Deniqꝫ ob uirtutẽ & fidẽ q̃ deo exhibuit ĩ terra datũ est ei regnũ & honor & imperiũ: & omnes populi tri bus linguę seruiẽt ei: & potestas eius ęterna quę nunq̃ trãs ibit: & regnũ eius nõ corrumpetur. Quod quidẽ duobus modis intelligitur. quia & nunc habet perpetuã potestatẽ: cũ oẽs gentes & oẽs linguę nomẽ eius uenerant: maiestatẽ confitent: doctrinã sequunt: uirtutẽ imitantur. habet ĩperi um: habet honorẽ: cũ oẽs tribus terrę pręceptis eius obtẽ perant Et idem postea cũ rursus aduenerit: ĩ potestate ac claritate ut omnẽ animã iudicet: & iustos ad uitã restitu at: tũc uere totius terrę regimẽ obtinebit. Tũc sublato de rebus humanis omni malo aureũ seculũ ut Poetę uocant id est iustũ ac pacificũ tempus orietur. sed hęc uberius in ultimo libro differemus: cum de secundo aduentu loque mur: nunc de primo ut cępimus explicemus.

Ca. xiii. Quod filius a patre est secundũ deitatẽ. & qꝫ ge minę substãtię esse conuincit. tũ ex opibus ꝓpriis: tũ ex oraculis ꝓphętarũ: & etiã Apollinis Milesii testimo nio. Et q̃re nec ad Salomonẽ nec ad aliũ q̃ ad Christũ referri possunt uaticinia ꝓphętarũ.

S Vmmus igit deus ac parens omniũ. cum religionẽ suam trãsferre uoluisset: doctorẽ iustitię misit e cęlo ut nouis cultoribus nouã lęgem in eo uel per eũ daret. nõ sicut ante fęcerat per hominem: sed tamen nasci eũ uoluit

tanq̃ hominem: ut per omnia sũmo patri similis existeret Ipse enim deus pater & origo & principiũ rerũ quoniã & parẽtibus caret. απατωρ atq; αμητωρ. id est sine patre atq; sine matre. a Trimegisto uerissime nominatur: q; ex nullo sit procreatus. Icciro etiã filiũ bis nasci oportuit: ut ipse fieret apator atq; ametor. In prima enim natiuitate sęculi ametor fuit. quia sine officio matris a solo deo patre ꝓge neratus est. In secũda uero carnali apator fuit: quoniam si ne patris offitio uirgĩali utero ꝓcreatus: ut mediã ĩter deũ & hoĩẽ substãtiã gerẽs nr̃am hãc fragilẽ ĩbecilleq; naturã q̃si manu ad ĩmortalitatẽ posset educere: factus ẽ dei filius p spiritũ & hoĩnis per carnẽ. i. & deus & homo. dei uirtus in eo ex operibus quę fęcit: apparuit. fragilitas hominis ex passione quã pertulit. quã cur susceperit: paulo post docebo. Interim & deum fuisse & hominem ex utroq; genere p mixtũ Prophętis uaticinantibus discimus. Esaias deũ fuisse testatur his uerbis. Fatigata ẽ Aegyptus & negotiatio Aethiopum & saba. uiri alti ad te trãsgredient̃: & tui erũt serui. & post te ambulabunt uincti compedibus: & adorabunt te. & te precabuntur: quoniã in te deus ẽ. Et nõ ẽ alius deus pręter te: tu enim deus es & nesciebamus. deus Israel saluator. Confundentur & reuerebuntur omnes: qui aduersantur tibi: & cadent in confusionẽ. Item Prophęta Hieremias sic ait. Hic deus noster. & non deputabit̃ alius absq; illo: qui inuenit omnem uiam prudentię & dedit eã Iacob puero suo: & Israbel dilecto sibi. post hęc in terris uisus ẽ: & cum hominibus uersatus est. Item Dauid in psalmo q̃dragesimoquarto. Thronus tuus deus in sęcula sęculorũ: uirga ęquitatis: uirga regni tui. Dilexisti iustitiam & odio habuisti iniustitiã: propterea unxit te deus: deus tuus oleo exultationis. Quo uerbo & nomẽ ostendit: siquidẽ ut supra docui: ab unctione appellatus est Christus. Deinde hominẽ fuisse eundem Hieremias docet dicens. Et homo est & quis cognouit eum: Item Esaias. Et mittet eis deus hominem: & saluabit eos: iudicans sanabit eos. Sed & Moyses in Numeris ita loquitur. Oriet̃ stella ex Iacob. & exurget homo ex Israel. propterea Milesius Apollo cõsultus: utrũ

ne deus an homo fuerit hoc modo respondit grece.
θνητοσ εηνκατα σαρκα σοφοσ τερατωδεσ ϊν εργοισ
αλανπο χαλδαιωνκρ ι τωνοπλοισ λαλοθεισ
γομφοισ και σκολοπεσσ ι π ϊκρην ανεπλησε τελεϋτην
Id est mortali erat corpore. sapiens: monstrosis operibus. sed sub iudicibus Chaldeis armis comprehensus clauis & fustibus amarum finem compleuit. Primo quidē uersu uerum dixit: sed argute consultorem fefellit: sacramentū ueritatis penitus nescientem. Videtur enim negasse illū deum: sed cum fatetur secundum carnem fuisse mortalem: quod nos etiā predicamus: consequens est ut secundū spiritum deus fuerit. quod nos affirmamus. Quid enim fuerat necesse carnis facere mentionem: cum satis esset dicere fuisse mortalē? sed ueritate pressus negare non potuit quēadmodum res se haberet: sicut illud quod ait fuisse sapientem. Quid ad hoc Appollo respondes? si sapiens est: ergo doctrima eius sapientia est. nec ulla alia. & sapientes qui sequuntur nec ulli alli. Cur ergo uulgo pro stultis & uanis & ineptis habemur: qui sectamur magistrū etiā ipsorū deorum confessione sapientem? Nam ꝙ ait portentifica illū opera fecisse: quo maxime diuinitatis fidem meruit: assentiri nobis iam uidetur: cum dicit eandem: quibus nos gloriamur. sed colligit se tamen: & ad demonicas fraudes redit. Cum enim uerū necessitate dixisset. iam deorum ac sui proditor uidebatur: nisi ꝙ ab eo ueritas expresserat: mēdatio fallente celasset. Ait ergo illum fecisse opera miranda. uerum nō diuina uirtute sed magica. Quid mirum si hoc Apollo ueritatem ignorantibus persuasit? cū Iudei quoqꝫ cultores ut uidebantur summi dei idem putauerint. cum ante oculos eorum quottidie fierent illa miracula: nec tamen tantarum uirtutum comtemplatione impelli potuerunt: ut deum crederent quem uidebant propterea Dauid quem inter ceteros Prophetas uel maxime legunt: in psalmo vigesimo sic eos damnat. Redde illis retributionē eorum: quoniā non intellexerunt in operibus domini. Ex huius ipsius domo Christū generatum iri secundū carnem: & ipse Dauid & alii anuntiauerūt. Apud Esaiā ita scriptū

eſt.Et erit in die illa radix Ieſſe.& qui exurget principari ĩ nationes:in eum gentes ſperabunt:& erit requies corũ in honore.Et alio loco Exiet uirga de radice Ieſſę:& flos de radice eius aſcendet:& requieſcet ſuper eum ſpiritus dei: ſpiritus ſapiencię & intellectus:ſpiritus conſilii & fortitu dinis:ſpiritus pietatis: & implebit illum ſpiritus timoris dei.Ieſſe autem fuit pater Dauid:ex cuius radice aſcẽſurũ eſſe florem prelocutus eſt eum ſcilicet de quo Sibylla di cit.αρβνσει δαρβοσ καθαρορ.Id eſt floreſcet autem flos pu rus.Item in Baſileon libro ſecundo:Prophęta Nathan miſ ſus eſt ad Dauid uolentem deo templum fabricare:& fuit uerbum domini ad Nathan dicẽs.Vade & dic ſeruo meo Dauid.hęc dicit dominus omnipotens.Non tu edificabis mihi domum ad inhabitandum:ſed cum impleti fuerint dies tui & dormieris cũ patribus tuis: ſuſcitabo ſemẽ tu um poſt te:& parabo ſemen eius.hic edificabit mihi domũ ĩ nomine meo:& erigam thronũ uſq; eius in ſeculũ. Et ego ero ei in patrem:& ipſe erit mihi in filium: & fidem conſe quetur domus eius uſque in ſeculum. Sed hęc ut Iudęi non intelligerent illa fuit cauſa: q; Salomon filius Dauid deo templum ędificauit:& ciuitatem quã de ſuo nomine Hieroſolimam nũcupauit.Itaq; ad ipſum quę a prophęta dicta ſunt:retulerunt. Salomon autem ab ipſo patre ſuo Imperii regimen accępit.Prophęte uero de eo loquebãtur: qui tum naſcerętur:poſtq̃ Dauid cum patribus ſuis reqe uiſſet.Pręterea Salomonis imperium perpetuum non fuit Annis enim quadraginta regnauit.deinde q; nunq̃ filius dei dictus ſit:ſed filius Dauid.& domus q̃ ędificauit:non eſt fidem conſecuta:ſicut Eccleſia:quę eſt uerum templũ dei.quod non in parietibus eſt:ſed in corde hominum ac fide:qui credunt in eum ac uocantur fideles. Illud uero Salomonium templũ quia manu factũ eſt:manu cecidit. Deniq; Pater eius ĩ pſalmo centeſimo uigeſimoſeptimo. de operibus filii ſui prophętauit hoc modo. Si dominus nõ edificauerit domum:ſine cauſa laborant qui ędificant eã. Si dominus non cuſtodierit ciuitatem:ſine cauſa uigilant qui cuſtodiunt eam.

Ca.xiiii.De ęterno Christi sacerdotio:quod prophetę sicut & cętera pdixerũt: sic expmẽtes Iesũ Christũ: ut oracula nec ad filiũ Nauę:nec ad filiũ Iosedech ualeant retorqueri. Et de uiis q̃s docuit Christus.q nũq̃ suũ honorẽ quęsiuit:sed patris.

QVibus ex rebus apparet Prophetas omnes denuntiasse.de Christo:fore aliquãdo ut ex genere Dauid corporaliter natus constitueret ęternum templum deo:quod appellatur Ecclesia.& uniuersas gentes ad religionem ueram dei conuocaret.Hęc domus fidelis hoc immortale tẽplũ in quo siquis non sacrificauerit: immortalitatis pmium non habebit.Cuius templi & magni & ęterni quoniam Christus fabricator fuit:idem necesse est habeat in eo sacerdotium sempiternum.nec potest nisi per eum qui cõstituit templum ad aditum templi: & ad conspectum dei perueniri.Dauid in psalmo centesimonono idipsum docet dicens. Ante luciferũ genui te. Iurauit dominus & non pęnitebit eum:tu es sacerdos ineternum secundum ordinẽ Melchisedech.Item in Basileon libro primo:Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem.qui omnia quę sũt ĩ corde meo faciat.Et ędificabo ei domũ fidelẽ. & transibit in conspectu meo omnibus diebus. Quis autẽ futurus esset: cui deus ęternum sacerdotium pollicebatur. Zacharias etiã nomine posito apertissime docuit:sic enim dixit. Et ostẽdit mihi dominus deus Iesum sacerdotem magnum stantem ante faciem angeli domini:& diabolus stabat ad dextram ipsius ut aduersaretur ei. Et dixit dominus ad diabolum imperet dominus ĩ te:q elegit Hierusalem:& ecce titio eiectus ab igne.Et Iesus erat indutus uestimentis sordidis & stabat ante faciẽ angeli. & respondit:& dixit ad circũstãtes ante faciẽ eius.Ferte uestimenta sordida ab eo & ĩduite eũ tunica talari:& ĩponite cidarin mundã super caput ipsius Et cooperuerunt eum uestimento.& ĩposuerunt cidarin mundam super caput ipsius.Et angelus domini stabat.& testificabatur ad eũ dicẽs.Hęc dicit dominus omnipotens si in uiis meis ambulaueris:& pręcepta mea seruaueris: tu

iudicabis domum meam:& dabo tibi:qui conuertentur in medio horum circumstantium. Audi itaq; Iesu sacerdos magne. Quis non igitur captos mentibus tum fuisse Iudęos arbitretur. qui cum hęc legerent: & audirent: nefandas manus suas deo intulerunt. Atqui ab eo tempore quo Zacharias fuit: usque ad annum quintumdecimum Tyberii Cęsaris quo Christus crucifixus est: anni quingenti numerantur. siquidem Darii & Alexandri adoleuit ętate: qui fuerunt nō multo postq̄ Tarquinius superbus exactus est. Sed illi rursus eodem modo falsi deceptiq; sunt: putantes hęc de Iesu esse dicta filio Naue: qui successor fuit Moysi: aut de sacerdote Iesu filio Iosedech: in quos nihil congruit eorum quę prophęta narrauit. Non enim sordidati illi unq̄ fuerunt: cum alter eorū Princeps potentissimum fuerit: alter sacerdos. aut perpessi sunt aliquid aduersi: ut tanq̄ titio eiectus ex igne putarentur. aut aliquando in cōspectu angelorū steterunt: aut prophęta de pręteritis loquebatur potius q̄ de futuris. Locus est igitur de Iesu filio dei: ut ostenderet eum primo in humanitate & carne esse uenturum. Hęc enim est uestis sordida: ut pararet templum deo. & sicut titio igni ambureretur: id ē ab hominibus cruciamenta perferret & ad ultimum extingueretur. Titionem enim uulgo appellant extractum foco torrē semiustum extinctū. Quomodo autē & cū quibus mādatis a deo mitteretur in terram: declarauit spiritus dei per ꝓphętā docens futurū: ut cū uoluntate sūmi patris fideliter & cōstanter īplesset: acciperet iudiciū atq; īperiū sempiternū. Si in uiis meis inquit abulaueris: & pręcępta mea seruaueris: tu iudicabis domum meā. Quę fuerint uię dei & quę pręcępta eius: nec ambiguum nec obscurum est. Deus enim cū uideret malitiā et falsorū deorū cultus per orbē terrę inualuisse: ut iā nomen eius ex hominū memoria fuisset pene sublatū: Siquidē Iudęi quoq; quibus solis arcanū dei creditū fuerat: relicto deo uiuo ad colenda figmēta irretiti dęmonum fraudibus aberrassent: nec increpiti p ꝓphętas reuerti ad deum uellent: filium suū principem angelorum legauit ad homines: ut eos conuerteret ab impiis

& uanis cultibus ad cognoscendum et colendum uerum deum. Item ut eorum mentes a stultitia ad sapientiam: ab iniquitate ad iustitię opera traduceret. Hę sunt uię dei in quibus ambulare eum pręcepit. hęc pręcepta quę seruanda mandauit. ille uero exhibuit deo fidem. Docuit enim quod unus deus sit: eumque solum coli oportere: nec unquam se deum esse dixit: quia non seruasset fidem: si missus ut deos tolleret: & unum assereret: induceret alium pręter unum. Hoc erat non de uno deo facere pręconium. nec eius qui miserat: sed suum proprium negotium gerere. ac se ab eo quem illustraturus uenerat: separare. propterea quia tam fidelis extitit: quia sibi nihil prorsus assumpsit: ut mandata mittentis impleret: & sacerdotis perpetui dignitatem. & regis summi honorem: & iudicis potestatem: & dei nomen accępit.

C. xv. De baptismo Christi & miraculisque gessit in carne ante passionem. quę non modo a Prophętis pręnuntiata sunt: sed etiam uaticinio Sibyllarum. sicut Cicero & Varro testantur. sed oracula ante Christi aduentum non potuerunt intelligi.

QVoniam de secunda natiuitate diximus: qua se hominibus in carne monstrauit: ueniamus ad illa opera miranda. quę cum essent cęlestis uirtutis indicia: Magum Iudęi putauerunt. Cum primum cępit adolescere: tinctus est a Ioanne Prophęta in Iordano flumine: ut lauacro spiritali peccata non sua quę utique non habebat: sed carnis quam gerebat: aboleret. ut quemadmodum Iudęos suscepta circumcisione sic etiam gentes baptismo id est purifici roris perfusione saluaret: tunc uox de cęlo audita est: filius meus es tu: ego hodie genui te. Quę uox apud Dauid prędicta inuenitur. & descendet super eum spiritus dei formatus in speciem columbę candidę. Exinde maximas uirtutes cępit operari. non pręstigiis Magicis quę nihil ueri ac solidi ostentant: sed ui ac potestate cęlesti quę etiam pridem prophętis nuntiantibus canebatur. Quę opera tam multa sunt: ut unus

liber ad implenda omnia satis non sit. Enumerabo igit̃ illa breuiter & generatim sine ulla personarum ac locorũ designatione. ut ad exponendam passionis eius crucisq̧ rationem possim peruenire: quo iam dudum festinat oratio. Virtutes eius fuerunt quas Apollo portentificas appellauit: q̄ quacũq̧ iter faciebat: ęgros ac debiles & omni morborum genere laborantes uno uerbo: unoq̧ momento reddebat icolumes. adeo ut mēbris omnibus capti receptis repente uiribus ipsi lectulos suos reportarent: in quibus fuerant pauloante delati. Claudis uero ac pedum uitio afflictis: non modo gradiendi sed etiam currendi dabat facultatem. Tum quorum ceca lumina ĩ altissimis tenebris erant: eorum oculos in pristinum restituebat aspectũ. Mutorum quoq̧ linguas in eloquium sermonemq̧ soluebat. Item surdorum patefactis auribus insinuabat auditum. pollutos ac aspersos maculis repurgabat. Et hęc omnia ñ manibus aut aliqua medela: sed uerbo ac iussione faciebat sicut etiã Sibylla predixerat. παρτα λογω πραττορ πασαρ τεροσορ θεραπεύωρ. id est omnia uerbo agens: omnemq̧ ĩfirmitatem curãs. Nec utiq̧ mirum q̄ uerbo faciebat mirabilia: cum ipse esset dei uerbum cęlesti uirtute ac potestate subnixum. Nec satis fuit q̄ uires imbecillibus redderet q̄ debilibus integritatem: q̄ ęgris & languentibus sanitatē nisi etiã mortuos suscitaret: uelut e sõno solutos ad uitãq̧ reuocaret. Quę uidentes tunc Iudęi dęmonica potentia fieri arguebant: cũ omnia sic futura ut facta sunt: arcanę illorũ litterę continerent. Legebat quippe tum aliorũ prophętarũ: tum Esaię uerba dicentis: confortamini manus resolutę & genua debilia cõsolamini. Qui estis pusilli animi nolite timere: nolite metuere: dominus noster᷑ iudiciũ retribuet: ipse ueniet & saluos faciet nos. Tunc aperientur oculi cęcorum: & aures surdorum audiēt. Tũc saliet claudus sicut ceruus: & plana erit lingua mutorum: quia rupta ē in deserto aqua: & riuus in terra sitienti. Sed & Sibylla eadē cecinit his uersibus.

ρεκρωρ δ᾽εγαρσιϲ ταϲ ιϲ εϲται. και χωλωρ δρομοϲ ωκυϲ

και κωφοσ ακουσει. και τυφλοι βλεψουσι. λαλησουσιν ου λαλεοντεσ.

Id est mortuorum autem surrectio erit: & claudorum cursus uelox. surdus audiet. ceci uidebunt. loquentur non loquentes. Ob has eius uirtutes & opera. diuina cum magna illum multitudo sequeretur: uel debilium uel egrotorum: uel eorum qui curandos suos offerre cupiebant: ascendit in montem quędam desertum ut ibi adoraret: ubi cum triduo moraretur: ac fame populus laboraret: uocauit discipulos quęrens quantos secum cibos gestarēt. At illi quinq panes & duos pisces in pera habere dixerūt. Afferri ea iussit: ac multitudinem p quinquagenos distributam discumbere. Quod cum discipuli faciunt: frangebat ipse panem minutatim: carnemq piscium cōminuebat: & utraq in manibus eius augebantur. Et cum apponere illa populo discipulis imperasset: saturata sūt quinq milia hominum. & insuper duodecim cophini residuis fragminibus impleti. Quid aut dici aut fieri potest mirabilius? At id Sibylla futurum cecinerat olim his uerbis.

εξ αρτοισ αμα πεντε και ιχθυεσσι δυοιν

ανδρων χιλιαδασ εν ερημω πεντε κορεσει.

και τα περισσευοντα λαβων μετα κλασματα

δωδεκα πληρωσει κοφινουσ εισ ελπιδα πολλων. Id est panibus simul quinq & piscibus duobus: hominum milia in heremo quinq satiabit. & reliquias tollens duodecī cophinos implebit in spem multorum. Quęro quid hic potuerit ars Magica moliri: cuius peritia ad nihil aliud quā ad circunscribendos oculos ualet? Item cecessurus orandi gratia sicut solebat in montem: pręcepit discipulis ut nauiculam sumerent: seq precederent. At illi urgente iam uespere profecti: contrario uento laborare cęperunt. Cum iam medium fretum tenerent: tum pedibus mare ingressus consecutus est eos tanq insolido gradiens: non ut Poetę Orionem mentiuntur in pelago incidentem: qui demersa corporis parte: humero supereminet undas. Et rursus

cum obdormiuisset in naui: & uentus usq; ad extremum periculum seuire cepisset: excitatus e sumno: silere ꝓtinus uentum iussit: & fluctibus qui maximi ferebantur: cōquiescere. statiq; sub uerbo eius tranquillitas is.cuta est. Mentiuntur fortasse littere sancte docentes tantam fuisse in eo potestatem: ut imperio suo cogeret uentos obsequi: maria seruire: morbos cedere: inferos obedire. Quid quod eadē Sibylle carminibus suis ante docuerunt. quarum una cuis supra fecimus mentionem: sic ait.

τοὺσ ανεμουσ παύσει ελογωσ τρωσει δεθαλασσ τ
μαινομενην. ποσ ιν ειρηνησ π ίστει τεπατησασ. Id est uentos compescet. sternet autem insanum mare pedibus pacis fideq; calcans. Et rursus alia que dicit.

κυματα πεζεύσει νοσον ανθρωπων απολύσει
ζησει τεθνηωτασ απωσεται αλγεα πολλοισ
εκμιασ πηγησ αρτον χορτοσ εσσεται ανδρων. Id est fluctus perambulabit. morbos hominum resoluet. uiuificabit mortuos. arcebit dolores a multis. Ex uno fonte potus saties erit uiris. His testimoniis quidam reuicti: solent eo cōfugere: ut aiant non illa esse carmina Sibylle: sed a nostris ficta atq; composita. quod profecto non putabit qui Ciceronem Varronemq; legerit: aliosq; ueteres qui Erythream Sibyllam ceterasq; commemorāt: ex quarum libris ista exempla proferimus: qui authores obierunt anteq̄ Christus secundum carnem nasceretur. Verum non dubito. quin illa carmina prioribus temporibus pro deliramēto sint habita: cum ea nemo intelligeret. Denuntiabant enim monstrosa quedam miracula: quorum nec ratio nec tēpus nec author designabatur. Deniq; Erythrea fore ait ut diceret insana & mendax. Ait enim. φησουσ ιν σ ιβυλλην μαινομε
νην ψευστριαν εμεναι δεγεγαυιαν αναρατα την ικα μου μνη
μην ποι ησετε και ουκετι με ουδεισ μαινομενην φησειτην θε
ον μεγαλοιο προφητην.

Id ē dicēt insanā uatē & mendacē me. Cū autē facta fuerint uniuersa: tū mei meminerīt. neq; me iā q̄sq̄ mēdacem dicet dei magni ꝓphetēn. Latuerūt igit̄ multis seculis postea uero animaduersa sunt: q̄ Christi natiuitas & passio patefecit

arcana sicut etiam uoces ꝓphetarum: que cum per annos mille quingentos uel eo amplius lecte fuissēt a populo Iudeorum: nec tamen intellecte sunt: nisi postq̄ Christus & uerbo & operibus interpretatus est. Illum enim prophete anuntiauerunt: nec ullo modo poterant: que illi loquebātur: intelligi: nisi fuissent uniuersa completa.

C.xvi. De Passione Christi que Iudeis est scandalo & stultitie gētibus. quomō summā uirtutem contineat & uerā & singularē sapientiā & ueritatem sicut prophete fuerunt prelocuti.

VEnio nunc ad ipsā passionē que uelut opprobriū nobis obiectari solet: quod & hominem: & ab hominibus insigni supplicio affectum & excruciatum colamus: ut doceam eam passionem ab eo cum magna & diuina ratione susceptam: & in ea sola & uirtutem & ueritatem & sapientiam contineri. Neq; enim si beatissimus in terra fuisset: & per omnem uitam in summa felicitate regnasset: q̄sq̄ illum sapiēs aut deum credidisset: aut honore diuino dignum iudicasset: quod faciunt uere religionis expertes: qui caducas opes: & fragilem potentiam & alieni beneficii bona non tantum suspiciunt: uerum etiam consecrant: & sciētes memorie mortuorum deseruiunt fortunā iam extinctam colentes quam ne uiuam quidem presentemq; sapientes colendam sibi unq̄ putauerunt. Nec enim potest aliqd in rebus terrenis esse uenerabile celoq; dignum: sed sola est uirtus sola iustitia que potest uerū bonū & celeste & ꝑpetuum iudicari: quia nec datur cuiq̄ nec aufertur: quia uirtute ac iustitia. quoniā Christus instructus uenit in terrā: immo uero quoniam ipse est uirtus: & ipse iustitia descendit: ut eam doceret hominemq; formaret: Quo magisterio ac dei legatione perfunctus ob eā ipsam uirtutē quā simul & docuit: & fecit ab oībus gētibus & meruit: & potuit deus credi. Ergo cū magnus populus ad eū uel ob iustitiā quā docebat: uel ob miracula que faciebat subinde cōflueret & ꝓcepta eius audiret: & a deo missū deiq; filiū crederet

tum primores Iudeorum & sacerdotes ira stimulati: q ab eo tanq peccatores increpabantur: & inuidia deprauati: q confluente ad eum multitudine contemni se ac deseri ui-debant: & quod caput sceleris illorũ fuit stultitia & error cęcati. & immemores pręceptorum cęlestium ac propheta rum coierunt aduersus eum impiumq consilium de eo tollendo cruciandoq cęperunt: quod prophetę multo an te descripserant. Nam & Dauid in principio psalmorũ su orum prouidens in spiritu quantum facinus admissuri es sent: beatum esse ait: qui non abierit in consilio impiorum Et Salomon in libro sapientię his uerbis usus est. Circũue niamus iustum: quoniã insuauis est nobis: & exprobrat nobis peccata legis. promittit se scientiam dei haber: & fili um dei se nominat factus est nobis in traductionem cogi tationum nostrarum: grauis est nobis etiam ad uidendũ: quoniam dissimilis est aliis uita illius: & immutatę sunt uię illius: tanq nugaces existimati sumus ab eo: & continet se a uiis nostris: q̃si ab immunditiis. & pręfert nouissima iustorum: & gloriatur patrem se habere deum: Videamus ergo si sermones illius ueri sunt: & tentemus quę uentura sunt illi. contumeliis & tormentis. interrogemus eũ. ut sci amus reuerentiam illius: & probemus pacientiam illius. morte turpissima codemnemus eum. Hęc cogitauerunt & errauerunt. Excęcauit enim illos stultitia ipsorum. & nes-ciuerũt sacramenta dei. Nonne ita descripsit nefas illud cõ silium ab impiis initum contra deum. ut plane interfuisse uideatur. Atqui a Salomone qui hęc cecinit usq ad tẽpus quo gesta res est: mille ac decẽ anni fuerunt. Nihil nos fin gimus. nihil addimus. habebant hęc: qui fęcerunt legebãt in quos hęc dicta sunt: sed & nunc heredes nominis & sce leris illorum Hęc & habent. & damnationem suã propheta rum uoce predictam quottidianis lectionibus personant. Nec aliquando in cor suum quę pars est: & ipsa damnatio nis admittunt. increpiti. ergo sępe a Christo Iudęi expro-brante illis peccata & iniustitias: & a populo pene deserti concitati sunt ad eum necandum: Cuius rei audaciam il-lis dedit humanitas eius. Nam cum legerent cum quanta

l.4

uirtute & claritate filius dei uenturus esset e cȩlo: Ieum autem cernerent humilem: quietum: sordidum: informem non credebant filium dei esse: ignorantes duos aduentus eius a Prophȩtis esse predictos. primum ī humanitate carnis obscurum. secundum in fortitudine carnis manifestū De primo Dauid ī psalmo septuagesimoprimo sic ait. Descendet sicut pluuia in uellus: & orietur in diebus eius iustitia: & abundantia pacis donec extollatur luna. Sic enim pluuia si descendat in uellus: animaduerti non potest: q̄a strepitum non facit: ita Christum in terra sine cuiusq̄ suspitione uenturum esse dixit: ut iustitiam doceret & pacē. Esaias quoq; ita tradidit. Domine quis credidit auditui nostro: & brachium nostrum cui reuelatum est! Anuntiauimus coram ipso sicut pueri: & sicut radix in terra sitienti: non est figura eius neq; claritas: & uidimus illum & n̄ habuit figuram neq; decorem: sed figura eius sine honore & deficiens preter ceteros homines homo in plaga positus & sciens ferre imbecillitatem. quia auersus est & non ē cōputatus. Hic peccata nostra portat & pro nobis dolet: & nos putauimus ipsum esse in dolore & in plaga & in uexatione: ipse autem uulneratus est propter facinora nostra: & infirmatus ē ꝓpter peccata nostra: doctrina pacis nostrȩ super illum: liuore eius nos sanati sumus. omnes sicut oues errauimus. & deus tradidit illum pro peccatis nostris. Et Sibylla eodem modo locuta est.

ο ικτροσ. ατιμοσ. αμορφοσ. ερ οικτροισ ελπιδα δωσει.

Id est miserabilis ignominiosus informis. ī miserabilibus spem prȩbebit. propter hanc humilitatem dei: inierunt cōsilium detestandū: ut priuarent eum uita: qui ut eos iustificaret: aduenerat.

C. xvii. Quod calūniati sunt eū q̄si lȩgis destructorem. Et quid prefigurauerit circūcisio. Et q̄re in illo iussa sit fieri mēbro. Et q̄re ꝓhibitum sit carne suilla uesci.

S Ed ire atq; īuidiȩ suȩ quā ī cordibus suis gerebāt ītus

inclusam: alias causas pferebant. ꝙ legem dei per Moysen
datā solueret. id est ꝙ sabbatis nō uacaret operans salutem
hominum: ꝙ circumcisionem uacue faceret: ꝙ abstinenti
am suillę carnis auferret. In quibus rebus iudaice religio
nis sacramenta consistunt. Ob hęc itaq; cętera pars populi
quę nondū ad Christum secesserat a sacerdotibus incita-
batur: ut impium iudicaret eum: ꝙ legē dei solueret: cum
hoc ille nō suo iuditio sed ex dei uoluntate & secundum
predicta faceret prophetarū. Micheas enim nouā legē da-
turū denuntiauit hoc modo: lex de Syon: & sermo domi
ni ex Hierusalem: & iudicabit īter plurimos populos & re
uincet: & diriget ualidas nationes. Illa enim prior lex quę
per Moysen data est: non in monte Syon: sed in monte
Oreb data est: quam Sibylla fore ut a filio dei solueretur:
ostendit. αλλοταρ ταὺτα απαρτα τελειωθη απερειπορειο αὺ
τορ πασ λὺσεται ρομοσ. Id est sed qñ hęc omnia perfecta
erunt quę dixi: in ipsum omnis lex soluet̃. Sed & ipse Mo
yses per quem datam sibi legē dum pertinaciter tuerentur
exciderunt a deo: sed deum non agnouerunt. prędixerat
fore: ut propheta maximus mitteretur a deo qui sit supra
legem. qui uoluntatē dei ad homines preferat. In Deutro-
nomio ita scriptū reliquit. Et dixit dominus ad me: pro
phetā excitabo eis de fratribus eorū sicut te: & dabo uer-
bum meū in os eius: & loquetur ad eos ea quę pręcepero
ei: & quisquis non audierit ea quę loquet̃ Propheta ille in
nomine meo: ego uindicabo in eum. Denuntiauit scilicet
domninus per ipsum legiferum ꝙ filium suum id ē uiuā
pręsentemq; legem missurus esset: & illam ueterem p Mo-
ysen datam soluturus: ut denuo per eū qui esset ęternus: le
gem sanciret ęternam. Item de circumcisione soluēda Esa
ias ita prophetauit. Hęc dicit dominus uiris Iuda qui ha
bitant in Hierusalem. Reuocate inter uos nouitatē: & ne se
minaueritis ī spinis. Circūcidite uos domino deo uestro:
& circūcidite ꝑpuciū cordis uṝi: ne exeat ira mea sicut ig
nis. & ñ sit q extinguat. Itē moyses ipse ī nouissimis diebus
circūdet dñs cor tuū ad dñm deum tuum amādū. Itē Ies-
u s Naue successor eius. Et dixit dominus ad Iesum. Fac

tibi cultellos petrinos nimis acutos & sede & circumcide
secundo filios Israbel. Secundam circumcisionem futura
esse dixit: non carnis sicut fuit prima: qua etiã nunc Iudei
utuntur: sed cordis ac spiritus q̃ tradidit Christus qui fu
it uerus Ihesus. Nõ enim propheta sic ait. Et dixit Ihesus
ad me: sed ad Ihesum. ut ostẽderet q̃ nõ de se loqueret̃: sed
de Christo: ad quem tunc deus loquebat̃. Christi enĩ figu-
rã gerebat ille Ihesus: qui cũ primũ auses uocaret̃ Moyses
futura presentiens iussit eũ Iesũ uocari: ut dux militie de
lectus esset aduersus Amalech q oppugnabat filios Israel:
& aduersariũ debellaret p nominis figurã: & populũ ĩ ter
rã pmissionis induceret. Et iccirco Moysi etiã successit:
ut ostẽderet noua legẽ p Christũ Iesũ datã ueteri legi suc
cessurã que data p moysẽ fuit Nã illa carnis circũcisio ca
ret utiq̃ ratione. quia si deus id uellet: sic a pncipio formas
set hominẽ: ut preputiũ ñ haberet: sed huius secũde circũ
cisionis figura erat: significans nudandũ esse pectus: id est
aperto & simplici corde oportere nos uiuere: quoniã pars
illa corporis que circũciditur habet quãdã similitudinem
cordis & ẽ pudenda. Et ob hanc causã deus nudari eã ius-
sit: ut hoc argumento nos admoneret: ne ĩuolutũ pectus
haberemus. i. ne quod pudendũ facinus ĩtra cõsciẽtie secre
ta uelemus. Hec est cordis circũcisio de qua Prophete lo-
quunt̃ quã deus a carne mortali ad animã transtulit: que
sola mãsura ẽ. Volens enĩ uite ac saluti nostre p eterna sua
pietate consulere: penitẽtiã nobis in illa circũcisione ppo
suit: ut si cor nudauerimus: id est si peccata confessi: sa-
tis deo fecerimus: ueniã consequamur. que contumacibus
& admissa sua celantibus denegatur ab eo qui non faciem
sicut homo sed ĩtima & arcana. pectoris ĩtuet̃. Eodẽ etiam
spectat carnis suille ĩterdictio: a qua cũ deus abstinere ius
sit: id potissimũ uoluit intelligi: ut se a peccatis atq̃ ĩmun
ditiis abstinerent. Est enim lutulentũ hoc animal & ĩmun
dũ: nec ũq̃ celũ aspicit: sed ĩ terra toto corpore pie ctũ &
ore: uẽtri sẽp & pabulo seruit: nec ullũ aliũ dũ uiuit: presta
re usũ põt sicut cetere aĩantes: que uel sedendi uehiculũ p
bẽt: uel in cultibus agrorũ iuuãt. uel plaustra collo trahũt

uel onera tergo gestant: uel indumentum exuuiis suis exhibent: uel copia lactis exuberant: uel custodiendis domibus inuigilant. Interdixit ergo ne porcina carne uterentur id est ne uitã porcorũ imitarentur: qui ad solam mortem nutriuntur: ne uentri ac uoluptatibus seruientes: ad faciẽdam iustitiam inutiles essent. ac morte afficerẽtur. Item ne se fędis libidinibus immergerent sicut sus: quę se cęno ingurgitat: uel ne terrenis seruiant simulacris: ac se luto inquinent. Luto enim se obliniunt qui deos id ẽ q lutũ terrãq uenerantur: sic uniuersa pręcepta iudaicę legis ad exhibẽdam iustitiam spectant: quoniã per ambagem data sunt: ut per carnaliũ figurã spiritalia noscerentur.

Ca. xviii. Quę causa & quis fuerit ordo dominicę passionis. Et quibus sit prenuntiata oraculis.

CVm igitur ea quę deus uoluit fieri: quęq per ꝓphetas suos multis sęculis ante prędixit: Christus ĩpleret: ob ea incitati & diuinas litteras nescientes coierunt: ut deum suum condemnarẽt. Quod cũ sciret futurũ: ac subinde diceret oportere se pati ac interfici pro salute multorum: secessit tamen cũ discipulis suis: non ut uitaret quod necesse erat perpeti ac sustinere: sed ut ostenderet q ita fieri oporteret in omni persecutione: ne sua quis culpa incidisse uideatur. ac denuntiauit fore: ut ab uno eorũ proderetur. Itaq Iudas premio illectus tradidit filium dei Iudęis. At illi cõprehẽsũ ac Pontio Pilato: qui tũ legatus Syriam regebat oblatum cruci affigi postulauerunt. obiiciẽtes ei nihil aliud nisi q diceret se filiũ dei esse Regẽ Iudeorũ. Itẽ q dixerat si solueritis hoc tẽplũ: quod ędificatũ est annis quadragintasex: ego illud sine manibus in triduo resuscitabo significans breui futuram passionem suam: & se a Iudeis interfectũ tertio die resurrecturũ. Ipse erat enĩ uerũ dei templum. has uoces eius tanq infaustas & impias insectabantur. Quę cum Pilatus audisset: & ille in defensionẽ sui nihil diceret: pronũtiauit nihil ĩ eo dãnatiõe dignũ uideri. At ĩiustissimi accusatores cũ populo quẽ ĩcitauerãt

succlamare cęperunt· & crucem eius uiolentis uocibus flagitare. Tũ põtius & illorũ clamoribus & Herodis Tetrarchę instigatione metuentis ne regno pelleretur: uictus est. nec tamẽ ipse sententiam protulit. sed tradidit eum Iudęis ut ipsi de illo secundũ legem suam iudicarent. Duxerunt ergo eum flagellis uerberatum. & prius q̃ cruci affigerẽt illuserunt. indutum enim coloris punicei ueste ac spinis coronatum quasi Regem salutauerunt. & dederũt ei cibũ fellis & miscuerunt aceti potionem. Post hęc conspuerũt in faciem eius. & palmis ceciderunt. Cũq; ipsi carnifices de uestimentis eius contenderent: sortiti sunt inter se de tunica & pallio. Et cum hęc omnia fierent: nullam uocem ex ore suo tanq̃ si mutus esset: emisit. tum suspenderunt eũ inter duos noxios medium: q ob latrocinia damnati erant. cruciq; affixerunt. Quid ego in tanto facinore deplorem? Aut quibus uerbis tantũ nefas consequar? Non enim Gabinianam crucem describimus: q̃. M. Tullius uniuersę eloquentię suę uerbis ac uiribus uelut effusis totius ingenii fontibus prosecutus est: facinus indignum esse proclamãs ciuem romanũ contra omnes lęges in cruce esse sublatum Qui q̃uis innocens fuerit: & illo supplicio indignus: mortalis tamen & ab homine scelesto qui iustitiã ignoraret affectus est. Quid de huius crucis indignitate dicemus: ĩ q̃ deus a cultoribus dei suspensus atq; suffixus est? Quis tã facundus & tanta rerum uerborũq; copia instructus existet? quę oratio tante affluentię ubertate decurrens: ut illam crucem merito deploret: q̃ mundus ipse & tota elementa luxerunt? Hęc aũt sic futura fuisse & prophetarũ uocibus & Sibyllinis carminibus denuntiatum est. Apud Esaiam ita scriptũ inuenitur. Non sum contumax neq; cõtradico dorsũ meũ posui ad flagella: & maxillas meas ad palmas faciem autẽ meã non auerti a fęditate sputorum. Similiter Dauid in psalmo tricesimoquarto. Congregata sunt super me flagella: & ignoraui: dissoluti sunt: nec compuncti sũt tẽptauerũt me: & deriserũt me derisu. & striderunt dentibus suis sup me. Sibylla quoq; eadẽ futura mõstrauit.

εισ ανομους χειρασ και απ ιστων υστερον ηξει

δωσουσι δεβεωραπισματα χερσιναραγροισ
και στομασιν μιαροισιν πτυσματα φαρμακοεντα
δωσει δεισμασ τιγασ απλοσ αγνον τοτενωτον. Id est ĩ manus iniquas & infidelium postea ueniet: dabunt deo alapas manibus incestis. & oribus inmundis expuent salivas uenenosas. dabit autem in uerba omnino innocens deorsum. Item de silentio eius quod usq; ad mortem pertinaciter tenuit. Esaias sic locutus est: Sicut ouis ad immolandũ ductus est: & sicut agnus coram tondentibus sine uoce sic nõ aperuit os suum. Et Sibylla supradicta.
και κολαφιζομενοσ σιγησει μιτισ επιγνω
τισλογοσ ηποτεν ηλθεν ιναφθιμενοισι λαλησει
και στεφανον φορεσει τον ακανθινον. Id est & collaphos accipiens tacebit: ne quis agnoscat q̃ uerbum & unde uenit ut mortuus loquatur: & coronam portabit spineã. De cibo uero & potu quẽ anteq̃ eum figerent: illi obtulerunt David in Psalmo. lxviii. sic ait. Et dederunt in escam meã fel: & in siti mea potauerunt me aceto. Idem hoc futurũ etiã Sibylla concionata est
εισ δετοβρωμα χολενεισ διψαντεοσ εδωκαν
τισ αφιλοξενιασ ταυτην δειξουσι τραπεζαν. Id est ĩ cibũ aũt fel in sitim acetũ dederunt: in hospitalitatis hanc mõstrabunt mensam. Et alia Sibylla Iudęam terram his uersis increpat.
αυτηγαρσυαφρων τονσον θεον ουκενοησασ
παιζοντα θνητοισι νοημασιν αλλα κακανθαισ
εστεψασ στεφανω φοβερηντε χολην εκερασασ. Id est tu enim stulta deũ tuum non cognouisti: ludentem mortalium mentibus: sed & spinis coronasti corona. horridumq; fel miscuisti. Fore autẽ ut Iudęi manus inferrent deo suo eumq; interficerent: testimonia prophętarũ hęc antecesserunt. Apud Esdram ita scriptum est. Et dixit Esdras ad populum. Hoc pasca saluator noster est & refugiũ nostrũ cogitate. & ascendat ĩ cor uestrũ: quoniã habemus humiliare eum in signo: & post hęc sperabimus in eũ: ne deseratũ hic locus in ęternũ tempus dicit dominus deus uirtutũ. Si non credideritis in eum neq; exaudieritis anuntiationẽ

eius:eritis derisio in gentibus.unde apparet Iudęos nullā aliam spem habere.nisi se abluerint a sanguine: ac sperauerint in eum ipsum:quem negauerunt.Esaias cum facinus eorum designat dicit. In humilitate eius iudicium sublatum est.Natiuitatē eius qs enarrabit? quoniam auferetur a terra uita eius:& ipse peccatum multorū pertulit.& propter facinora illorum traditus est.Dauid quoq; in psalmo.xiiii.Captabunt in animam iusti.& sanguinē innocentē cōdemnabunt.& factus est mihi dominus in refugiū.Et Hieremia.Domine significa mihi & cognoscā:tunc uidi meditationes eorū.ego sicut agnus sine macula perductus sum ad uictimā.in me cogitauerunt cogitationē dicentes:Venite mittamus lignū in panem eius:& eradamus e terra uitā eius:& nomen eius non erit in memoria amplius.Lignum autē crucem significat. & panē corpus eius:quia ipse ē cibus & uita omnium qui credunt in carnē quā portauit.& in crucem qua pependit.de qua tamē apertius ipse Moyses in Deutronomio ita prędicauit. Et erit pēdēs uita tua ante oculos tuos.& timebis die ac nocte. & non credes uitę tuę.Idē rursus in numeris. Non quasi homo dominus suspēdetur.neq; quasi filius hominis minas patitur.Zacharias etiā sic tradidit.Et intuebuntur in me:quē transfixerunt.Item Dauid in psalmo.xxi.Effoderunt manus meas & pedes meos:dinumerauerunt oīa ossa mea.Ipsi autē contemplati sunt:& uiderunt me.& diuiserunt sibi uestimēta mea:& super uestem meam miserunt sortē. Quę utiq; Prophęta non de se locutus est.fuit enī Rex:& nunq̄ illa ppessus est.Spiritus dei per illū loquebatur qui fuerat illa p assurus post annos mille & quinquaginta.Tot enī colliguntur anni a regno Dauid usq; ad crucē Christi. Sed & Salomon filius eius qui Hierosolimam condidit:eā ipsam perituram esse in ultionem sanctę crucis Prophętauit.quod si auertimi a me dicit dominus:& non custodieritis ueritatem meam:reiiciā Israhel a terra:quā dedi illis. & domus hęc erit deserta:& omnis qui transibit per illam:admirabitur.& dicet propter quā rem fęcit dominus terrę huic & domui huic hęc mala? Et dicet:quia reliquerunt dominū

deum suum.& persecuti sunt Regem suũ dilectissimũ deũ & cruciauerunt illum in humilitate magna propter hoc ĩportauit deus illis mala hęc.

Ca.xix.De miraculis quę in passione domini contigerũt De sepultura & resurrectione.Et a quibus testimoniis Prophetarũ fides roboretur istorũ.

QVid amplius de facinoribus Iudęorũ dici potest:q̃ excęcatos tum fuisse:atq; insanabili furore correptos qui hęc quottidie legentes nec intellexerunt:neq; quin facerent:cauere potuerunt.Suspensus igitur atq; affixus exclamauit ad dominum uoce magna:& ultro spiritũ posuit.Eadem hora terremotus factus ẽ.Et uelũ templi quod separabat duo tabernacula:scissum est in duas partes.Et sol repente subductus est.Et ab hora sexta usq; ad nonam tenebrę facte sunt.Qua de re Amos propheta testatur:Et erit in die illo:dicit dominus.occidet sol meridie.& tenebrabitur dies lucis:& conuertam dies festos uestros ĩ luctum:& cantica uestra in lamentationẽ.Item Hieremias.Exterrita est quę parit:& teduit animã.& subiuit sol ei cum adhuc medius dies esset.confusa est & maledicta.reliquos eorũ in gladium dabo in conspectu inimicorũ eorum.Et Sibylla ait.

ναοῦ δὲ σχισθήσεται πέτασμα καὶ ἤματι μέσσω νὺξ ἔσται σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις. Id est templi uero scinditur uelum.& medio die nox erit tenebrosa nimis tribus horis.Cum hęc facta essent.ne prodigiis quidem cęlestibus facinus suum intelligere quiuerunt.Sed quoniã prędixerat se tertio die ab inferis resurecturũ:metuentes ne a discipulis surrepto & amoto corpore uniuersi resurrexisse eum crederent:& fieret multo maior ĩ plebe confusio.Detraxerunt eum cruci:& conclusum in monumento firmiter militari custodia circũdederunt.Verũ tertio die ante lucem terremotu facto repente patefactum ẽ sepulchrũ & custodibus q̊s attonitos obstupefecerat pauor nihil uidẽtibus ĩteger e sepulchro ac uiuus egressus

in Galileam profectus est: ut discipulos suos quereret. In sepulchro nihil repertum est nisi exuuię: quibus inuolutũ corpus incluserant. Illum autẽ apud inferos non remansurum: sed die tertio resurrecturũ prophete cecinerant. Dauid in psalmo quinquagesimo. Non derelinques animam meam apud inferos: nec dabis sanctũ tuum uidere interitum. Item in tertio. Ego dormiui & somnum cępi: & resurrexi: quoniã dominus auxiliatus est mihi. Oseę quoq; primus. xii prophętarũ de resurrectione eius testificatus est. Hic filius meus sapiens. propter quos nunc non resistet in tribulatione filiorũ suorum. & de manu inferorũ eruã eũ. Vbi est iuditiũ tuum mors? aut ubi est aculeus tuus? Idẽ alio loco. Viuificabit nos post biduũ die tertio. Et ideo Sibylla impositurũ esse morti terminũ dixit post tridui somnum.

και θαρας τοϋ μοιραρ τελεσει τρϊτορ ημαρ υπρωσασ
και τοταπνφθ ϊμερωρ αραδϊσασ εισ φαοσ ηξει
πρωτοσ αραστασεωσ κλητοισ αρχηρ υποδειξασ. Id est & mortis fatum finiet trium dierum somno suscępto: & tũc a mortuis regressus in lucem ueniet. primus resurrectõis uocatis finitũ ostendẽs. Vitam enim nobis acquisiuit morte superata. Nulla igitur spes alia consequendę immortalitatis homini datur: nisi crediderit in eum: & illã crucem portandam patiendãq; suscęperit.

C. xx. Quod profecto ĩ galileam domino post resurrectionem discipulis scripturarũ reserauit arcana. Et q̃re lex uetus dicatur testamentum: nec potuerit intelligi ante mortem domini. Et q͞ nouum testamentum ueteris adimpletio est. Et quibus hoc ante prędictum sit testimoniis.

PRofectus ergo in Galileam: noluit enĩ se Iudęis ostẽdere: ne adduceret eos in pęnitentiam atq; impios reseruaret. Discipulis iterũ congregatis scripturę sanctę litteras id est prophętarũ arcana patefęcit: quę anteq̃ patere͞t: perspici nullo modo poterant: quia ipsum passionẽq; eius

annuntiabant. Iccirco Moyses & idem ipsi prophete legē
quę Iudęis data erat: testamentum uocant. qa nisi testator
mortuus fuerit: nec confirmari testamentū potest. nec sci
ri quid in eo scriptum sit: quia clausum & obsignatū est
Itaq; nisi Christus mortem suscępisset: aperiri testamentū
id est reuelari & intelligi mysterium dei nō potuisset. Ve
rum scriptura omnis in duo testamenta diuisa est. Illud
quod aduentū domini passionemq; antecessit: id est lex &
prophętę uetus dicitur. Ea uero quę post resurrectionem
eius scripta sunt. nouū testamentū nominatur. Iudęi uete
ri utuntur. nos nouo: sed tamen diuisa non sunt: quia no-
uum ueteris adimpletio: & in utroq; idē testator est Chris
tus: qui pro nobis morte suscepta nos hęredes ęterni reg
ni fęcit: abdicato & exheredato populo Iudęorū sicut Hie
remias Prophęta testatur cum loquitur talia. Ecce dies ue
niūt dicit dominus: & cōsummabo domui Israbel: & do-
mui Iuda testamentū: quod disposui patribus eorū ī die
qua apprehēdi manū eorū: ut illos educerē e terra Aegyp
ti. quia non perseuerauerūt in testamento meo: & ego neg
lexi eos: dicit dominus. Itē alio loco similiter ait: Dereliqui
domum meā: dimisi hereditatē meā in manu inimicorum
eius. facta est mihi hęreditas mea sicut leo ī silua. dedit sup
me uocē suam: ideo odiui eā cū sit hęreditas cęleste regnū.
non utiq; ipsam hereditatem se occidisse dicit: sed hęredes
qui aduersus eum ingrati & impii extiterunt: facta ē īquit
hęreditas mea sicut leo. id est prędа & deuoratio factus sū
heredibus meis: qui me immolauerunt sicut pecus. dedit
super me uocē suam: id est sententiam aduersus me. mortis
crucisq; dixerunt. Nam. q̄ superius ait: cōsūmaturū se do
mui Iuda testamentum nouum: ostendit uetus illud testa
mentū quod per Moysen est datū non fuisse perfectū id
quod per Christū dari haberet: consummatū fore. domus
autē Iuda & Israel non utiq; Iudęos significat: quos abdi
cauit: sed nos qui ab eo conuocati ex gentibus in illorum
locū adoptionemq; successimus: & appellamur filii Iudę
orum: quod declarat Sybilla cū dicit. ιουδαιων μακαρι
ον θειον γενος ουρανιωνων. Id est Iudęorum beatū diuinū

genus cęlestium. Quod autem futurum esset id. Esaias docet: apud quem pater summus ad filium loquitur dicens. Ego dominus deus uocaui te ad iustitiam: & tenebo manum tuam & confirmabo te: & dedi te in testamentum generis mei: in lucem gentium aperire oculos cęcorum: producere ex uinculis alligatos: & de domo carceris sedētes ī tenebris. Cum igitur nos antea tanq̄ cęci: et tanq̄ carcere stultitię inclusi sederemus in tenebris: ignorantes deū & ueritatem illuminati ab eo sumus: qui nos testamento suo adoptauit. & liberatos uinculis malis atq; in lucē sapiētię ꝓductos in hęreditatē regni cęlestis asciuit.

C. xxi. De ascēsione domini: diuisione discipulorum ad nascentis Ecclesię fundamentū iaciendum & robor ādum. Et miraculis eorū. Et quomodo Petrus & Paulus Romā uenientes: prophętauerunt Regem ī breui uenturum: qui Hierosolimam destrueret: & Iudęos deleret. eodē mō quo postea contigit.

ORdinato uero discipulis suis Euangelio ac nominis sui predicatione: circūfudit se repente nubes: eūq; ī cęlum sustulit quadragesimo post passionē die. sicut Daniel fore ostenderat: dicens. Et ecce in nubibus cęli filius hominis ueniens usq; ad uetustū dierum peruenit. Discipuli uero per prouintias dispsi fundamēta Ecclesię ubiq; posuerunt. facientes & ipsi in nomine magistri dei magna & pene incredibilia miracula: qui descendens instruxerat eos uirtute ac potestate q̄ posset nouę anuntiationis ratio fundari & cōfirmari: sed & futura aperuit illis omnia quę Petrus & Paulus qui Romę prędicauerunt: & ea prędicatio in memoriam scripta permansit: in qua cū multa alia mira: tum etiam hoc futurū esse dixerunt: ut post bręue tempus immitteret deus Regē: qui expugnaret iudęos. & ciuitates eorū solo adęquaret. ipsos autē fame sitiq; confectos obsideret. Tum fore ut corporibus suorū uescerent̄: & consumerent se inuicem. Postremo ut capti uenirent ī manus hostium: & in conspectu suo acerbissime cōiuges

ſuas uexari cernerent. uiolari ac proſtitui uirgines. diripi pueros. allidi paruulos. omnia deniq; igni ferroq; uaſtari captiuos in perpetuũ terris ſuis exterminari: eo q exultauerunt ſuper amantiſſimũ & probatiſſimũ dei filiũ. Itaq; poſt illorum obitum: cum eos Nero interemiſſet: Iudeorum gentem & nomen Veſpaſianus extinxit: fecitq; omnia quę illi futura predixerant.

Ca. xxii. Quod argumentis reuincendi ſunt: qui diuinis detrahunt ſacramentis. Et quibus argumentis utantur infideles: ut dominicę incarnationis fidẽ euacuent.

Confirmata ſunt: ut opinor: quę falſa & incredibilia putantur ab iis quos uera cęleſtium litterarum doctrina non imbuit: ſed tamẽ ut refallãtur a nobis etiã illi q nimium non ſine malo ſuo ſapiunt. rebuſq; diuinis fidem detrahunt: argumentiſq; illorum coarguamus errorẽ: ut tandem aliquando peruideãt ita fieri oportuiſſe: ſicut nos oſtendimus factũ. Et q̃q̃ apud bonos iudices ſatis habeãt firmitatis: uel teſtimonia ſine argumentis: uel argumenta ſine teſtimoniis: nos tamen non contenti alterutro ſumus: cum ſuppeditat nobis utrunq;: ne cui peruerſi ingenioſo aut non intelligendi: aut contra diſſerendi locũ relinq̃muſ negant fieri potuiſſe: ut naturę immortali quicq̃ decederet Negant deniq; deo indignũ: ut homo fieri uellet: ſeq; infirmitate carnis oneraret: ut paſſionibus: ut dolori ut morti ſeipſe ſubiceret quaſi non facile illi eſſet: ut citra corporis imbecillitatẽ ſe hominibus oſtenderet. eoſq; iuſtitiã doceret. ſiquidem id uolebat maiore authoritate ut aiunt profeſſi dei tunc enim cunctos fuiſſe pręceptis cęleſtibus perituros: ſi ad ea uirtus ac poteſtas dei pręcipientis accideret Cur igitur ad docendos homines non ut deus uenit: cur non manus homanũ aut uirtute repulit: aut diuinitate uitauit. Cur non maieſtatem ſuã ſub ipa ſaltem morte patefecit: ſed ut inualidus in iudicium ductus eſt: ut nocens dãnatus: ut mortalis occiſus? Refutabo hęc diligenter: nec quenq̃ patiar errare. Illa enĩ magna & mirabili ratione ſũt

facta.q̃ quicunq; preceperit non tãtum mirari desinet deũ ab hominibus esse cruciatum: uerũ etiã facile ꝓuidebit ne deũ q̃dem potuisse credi: si eaipsa quę arguit: facta nõ esset

C.xxiii. Quod pręceptoris morũ uacillat autoritas: si non facit ipse quod docet: sicut in Phariseis patet: q cõtra sua ꝑcepta uiuebãt. sed Christus primo fęcit postea docuit.

QVicunq; pręcepta dat hominibus ad uitam: moresq; fingit aliorũ: quęro debeat ne ipe facerẽ quę pręcipit an non debeat: si non fęcit soluta pręcepta sunt. Si enĩ bona sunt: quę pręcipiuntur: si uitam hominũ in optimo statu collocant: non se debet ipse pręceptor a numero cętuq; hominũ segregare: inter quos habitat ipse. Et ipsi eodem modo uiuẽdum esse quo docet esse uiuendum: ne si aliter uixerit ipse pręceptis suis fidẽ detrahat: leuioremq; doctrinam suam faciat: si re ipa resoluat quod uerbis nitatẽ astringere. Vnusquisq; enim cum audit pręcipientem: nõ uult sibi imponi necessitatem parendi tanq̃ sibi ius libertatis adimatur. Itaq; respondebit doctori hoc modo: non possum facere: quę iubes: quoniã sunt impossibilia. uetas me irasci uetas cupere. uetas libidine commoueri. uetas dolorẽ aut mortem timere. sed hoc adeo contra naturam est: ut his affectibus animalia uniuersa subiecta sit. uel si adeo putas repugnari posse naturę: & tu ipse quę pręcipis: fac. ut sciam fieri posse. Cum autem ipse non facias: quę insolentia ẽ: ut homini libero imponere uelis lęges: quibus ipse nõ pareas Prius disce qui doces. & ãteq̃ mores aliorũ corrigas: tuos corrige. Quis neget iustã esse hanc responsionẽ: quin etiam si in contemptũ ueniet huiusmodi doctor: & eludet uicissim quia uidebitẽ & ipse deludere. Quid ergo faciet & ille pręceptor: si hęc ei fuerint opposita: quomodo adimet excusationẽ contumacibus: nisi ut presentibus factis doceat possibilia se docerẽ. Vnde euenit ut philosophorũ ꝑcęptis nullus obtemperet. homines enim malunt exempla q̃ uerba. quia loqui facile est. pręstare difficile. Vtinã quidẽ tã

multi bene facerent: q̃ multi loquũtur bene. sed q̄ pc̄ipiũt nec faciunt abest ab his fides. & si homines fuerint: contē nentur: ut leues. si deus: opponetur ei fragilitatis humanę excusatio. superest ut factis uerba firmentur. quod & phi losophi facere nequeunt. Itaq; cũ ipsi preceptores uincant̃ affectibus quos uinci prędicãt oportere: neminem possũt ad uirtutem quã prędicant falso erudire. Ob eamq; causã putant neminem ad huc perfectũ esse sapientem: id est in quo summę doctrinę ac scientię summa uirtus & perfecta iustitia consenserit. quod quidem uerum fuit. Nemo enim post mundum conditũ talis extitit: nisi Christus: qui & uerbo sapientiam tradidit: & doctrinam pręsenti uirtute firmauit.

Ca. xxiiii. Quod cęlestem doctorem perfectum esse oporteat. & quare pfectus esse nõ possit sine corporis assumptione mortalis.

AGe nunc consideremus an doctor e cęlo missus pos sit non esse perfęctus. nondum de hoc loquor: quē uenisse a deo negant. Fingamus e cęlo aliquem esse mitten dum qui uitam hominũ rudimentis uirtutis instituat: & ad iustitiam formet. Nemini dubium potest esse: quin iis doctor qui cęlitus mittitur: tam scientia sit rerum omniũ q̃ uirtute perfectus. ne nihil inter cęlestem terrenumq; dif ferat. Nam in homine interna & propria doctrina esse nul lo pacto potest. nec enim mens terrenis uisceribus inclusa & tabe corporis impedita: aut comprehendere per se põt: aut capere ueritatem: nisi aliunde doceatur. & si maxime possit: summam tamē uirtutē capere nequeat: & omnibus uitiis resistere quorum materia in uisceribus continetur. Eo fit ut terrenus doctor perfectus esse non possit. At ue ro cęlestis cui scientiam diuinitas: uirtutem immortalitas tribuit. in docendo quoq; sicut in ceteris perfęctus & con sumatus sit necesse est. At id omnino fieri non potest: nisi mortale corpus assumat. Cur autem fieri non possit: ratio clara est. Nam si ad homines ueniat ut deus: ut omittã. q̄

mortales oculi claritatē maiestatis eius conspicere ac susti nere non possunt: Ipse certe deus uirtutem docere nō pote rit: quia expers corporis non faciet: quę docebit ac p hoc doctrina eius perfecta non erit. Alioquin si uirtus summa est: dolorem patienter pro iustitia officioq; perferre: si uir tus est mortem ipsam & intentatam non metuere: & illatā fortiter sustinere: debet ergo doctor ille perfectus & doce re ista pręcipiendo: & confirmare faciendo quia qui dat p̄ cepta uiuendi: amputare debet omniū excusationū uias: ut imponat hominibus parendi necessitatem non aliq̄ ui sed pudore. & tamē libertatem relinquat: ut et premiū sit constitutū parentibus: quia poterant non parere: si uellent Quomodo ergo poterit amputari excusatio: nisi ut q do cet: faciat quę docet. & sit quasi primus: & manum porri gat secuturo. quēadmodū potest facere quę docet si nō sit ei similis: quē docet: nam si nulli subiectus sit passioni: po test ei docenti homo sic respondere. Volo equidē non pec care: sed uincor. Indutus sum enim carne fragili & imbe cilla: hęc est quę irascitur: quę concupiscit: quę dolet: quę mori timet. Itaq; ducor inuitus & pecco: non quia uolo: sed quia cogor. Sentio me etiam ipse peccare: sed necessitas fragilitatis impellit: cui repugnare non possum. Quid ad hęc respōdebit pręceptor ille iustitię: quomodo refutabit ac redarguet hominē qui delictis suis excusationē carnis obtendet: nisi & ipse carne fuerit indutus: ut ostendat etiā carnem posse capere uirtutē. Contumatia enim redargui n̄ potest nisi exemplo. nam habere non possunt quę doceas: firmitatem nisi ea prior feceris. qa natura hominū ꝓdiuis in uitia uideri uult non modo cum uenia: sed etiā cum ra tione peccare. Oportet magistrū doctoremq; uirtutis ho mini simillimū fieri: ut uincendo peccatū doceat hominē: uinci ab eo posse peccatū. si uero sit immortalis: exemplū proponere homini nullo modo potest. Existet enim con stans aliquis ac dicet. Tu quidem non peccas: quia liber es ab hoc corpore. non concupiscis: quia immortali nihil est necessariū. mihi uero multis rebus opus est: ut tuear hanc uitam. Mortem non times: quia in te ualere nō pōt.

Dolorem contemnis: quia nullā uim pati pōt. At ego mortalis utrunq; timeo: quia cruciatus mihi grauissimos inferunt: q̊s tollerare infirmitas carnis nō potest. Doctor itaq; uirtutis etiā hanc excusationē debuit hominibus auferre ne quis quod peccat: necessitati potius ascribat· q̄ culpę suę. Ergo ut perfectus esse possit: nihil ei debet opponi ab eo: qui docendus est: ut si forte dixerit impossibilia pręcipis: Respondeat: ecce ipse facio. at ego eādem carnem gero & tamen peccatum in me non dominatur. Mihi opes contemnere difficile est. quia uiui aliter non potest in hoc corpore. Ecce mihi corpus est: & tamē pugno contra omnem uoluptatem. Non possum ꝓ iustitia nec dolorē ferre nec mortē quia fragilis sum. Ecce & in me dolor ac mors habet potestatē: & ea quę times: uinco: ut uictorē te faciā doloris ac mortis. prior uado per ea quę sustineri non pretēdis. si pręcipientē sequi non potes: sequere antecedentem. Sublata est hoc modo omnis excusatio. & fateri hominem necesse est sua culpa iniustū esse: qui doctorem uirtutis & eundē ducē non sequatur. Vides ergo quāto perfectior sit mortalis doctor: quia dux esse mortali pōt. q̄ īmortalis: qa pacientiā docere non pōt: quia subiectus passionibus non est Nec hoc tamen eo pertinet: ut hominē deo pręferā: sed ut ostendā neq; hominē perfecta doctrina esse posse: nisi sit idem deus: ut authoritate cęlesti necessitatem parendi hominibus imponat. Neq; deū nisi mortali corpore īduatur ut pręcepta sua factis adimplendo cęteros parendi necessitate constringat. Liquido ergo apparet eum qui uitę dux & iustitię sit magister: corporalem esse oportere: nec aliter fieri posse ut sit illius plena & pfęcta doctrina: nisi habeat radicē & fundamentū stabilisq; apud homines ac fixa permaneat. Ipsum autem subire carnis ac corporis ībecillitatē: uirtutēq; in se recipere doctoris: ut eam simul & uerbis doceat & factis. Itē subiectū esse morti & passionibus cūctis: quoniā & in passione tolleranda: & in morte subeunda uirtutis officia uersantur. Quę omnia ut dixi consummatus doctor perferre debeat: ut doceat posse perferri.

C.xxv. Quod Christus licet mortalitatem nostrã súpse rit: non tñ natus est ut alii homines: sed ex carne uirgi= nis. & q̃re cũ ĩmunis esset a culpa: spõte subierit penã.

DIscant igitur homines & intelligant: quare deus summus cum legatum ac nuntium suũ mitteret ad erudiendam pręceptis iustitię suę mortalitatẽ: mortali uoluerit eũ carne indui & cruce affigi & morte mulctari. Nam cũ iustitia nulla esset in terra: doctorẽ misit quasi uiuã legem ut nomẽ ac templum nouum conderet: ut uerũ ac pium deum per omnẽ terrã uerbis & exemplo seminaret. sed tamen ut certum esset a deo missum nõ ita illũ nasci oportuit: sicut homo nascitur ex mortali utroq; concretus. sed ut appareret illũ etiã in homine esse cęlestem: creatus ẽ sine opera genitoris. habebat enĩ spiritalẽ patrem deũ. & sicut pater spiritus eius deus sine matre: ita mater corporis eius uirgo sine patre fuit. Igitur deus & homo ĩter deũ atq; hominem medius constitutus. Vnde illum Gręci μεσίτην uocant: ut hominem perducere ad deũ posset. id est ad ĩmortalitatem. quia si deus tantum fuisset: ut superius dictũ ẽ: exempla uirtutis homini prębere non posset: si homo tantum non posset homines ad iustitiam cogere: nisi authoritas ac uirtus homine maior accederet. Etenim cũ constet homo ex carne & spiritu: & oporteat spiritũ iustitię operibus emetiri ut fiat ęternus: Caro quoniã terrena est ideoq; mortalis: copulatũ sibi spiritum trahit secum: & ab ĩmortalitate ducit ad mortem. Ergo spiritus carnis expers dux esse homini ad immortalitatẽ nullo pacto poterit quoniã caro impedit spiritũ quo minus deũ sequatur. Est enĩ fragilis & subiecta peccato. Peccatũ autẽ pabulũ mortis est. Itaq; iccirco mediator aduenit: id est deus in carne: ut caro eum sequi posset: & eriperet morti hominem: cuius ẽ dãnatio in carnem. ideo carne se ĩduit: ut desideriis carnis edomitis doceret nõ necessitatis esse peccare: sed ꝓpositi ac uoluntatis. Vna enim nobis & magna & pręcipua cum carne luctatio est: cuius infinitę cupiditates premũt animã: nec dominũ retinere patiũt̃. sed etiã uoluptatibus & illecebris

suauibus mancipatam morte afficiũt sempiterna. Quibus ut repugnare possemus: deus nobis uiam superãdę carnis & aperuit & ostendit. Quę uirtus perfecta & omnibus uĩculis absoluta coronam uincentibus & mercedem expetẽdę nobis immortalitatis impartit.

C. xxvi. De mysterio dominicę crucis: & uirtute & significatione eorũ quę Christus gessit aut ꝑtulit. Et q̊modo prefiguratus sit ĩ ĩmolatione agni legalis.

Ixi de humanitate & fragilitate & passione. cur hęc deus subire maluerit. nunc ipsius crucis ratio reddẽda est: & uis enarranda: quid summus pater a prĩcipio disposuerit: & quemadmodũ cuncta quę gesta sũt: ordinarit non tantum diuinatio Prophetarũ quę in Christum uera precessit: sed etiam ratio ipsius passionis docet. Quęcunq; enim passus est non fuerunt inania. sed habuerunt figurã & significantiam magnã. sicut etiã diuina illa opera quę fęcit: quorum uis & potestas ualebant quidem in presẽs: sed declarabant aliud ĩ futurũ. Aperuit cęcorũ oculos uirtus cęlestis. & lucẽ non uidentibus redidit. Et hoc facto significauit fore: ut conuersus ad gentes quę deum nesciebant: insipientium pectora illuminaret luce sapienti. & ad ueritatem contemplandam oculos cordis aperiret. Vere enĩ cęci sunt: qui cęlestia non uidentes & tenebris ignorantię circũfusi: terrena & fragilia uenerantur. Patefęcit aures surdorũ Non utiq; hactenus uis illa cęlestis operata est: sed declarabat breui fore: ut qui erant ueritatis expertes & audirent & intelligerent diuinas dei uoces. Vere enim surdos dixeris: qui cęlestia & uera & facienda non audiunt. mutorum linguas in eloquium soluit. Admirabilis etiã cũ fieret potentia. sed inerat huic uirtuti alia significatio: quę ostẽderet mox futurum: ut rerum cęlestium nuꝑ ignari pcępta sapientię disciplina de deo dissererent. Nã qui rationẽ diuinitatis ignorat: uere elinguis & mutus est. licet sit omniũ disertissimus. Lingua enim cum uerũ loqui cępit: id ẽ uirtutem maiestatemq; dei singularis interpretari: tũ demum

officio naturę suę fungitur. q̄diu autē falsa loquitur: ī suo usu non est. & ideo infans sit necesse est: qui diuina prolo qui non potest. Pedes quoq; claudorū ad officiū gradien di reformauit. Laudabilis diuini operis fortitudo sed fi gura id continebat: quod cohibitis erroribus uitę secula ris ac deuię: iter ueritatis aperiretur: per quod graderent̄ homines ad dei gratiā consequēdam. Is enim uere claudus existimandus est: qui caligine ac tenebris insipientię īplica tus & quo tendat ignarus: offensionibus & caducis gressi bus per uiam mortis incedet. Item labes & maculas inqui natorum corporum repurgauit. Non exigua immortalis potentię opera: uerum id portendebat hęc uis q̄ peccato rum labibus ac uitiorum maculis inquinatos: doctrina eius purificatura esset eruditione iustitię leprosi atq; ele phantici debent haberi: quos uel īfinitę cupiditates ad sce lera uel insatiabiles uoluptates ad flagitia compellūt. & de decorū maculis iniustos labe afficiunt sempiterna. Iacētia mortuorum corpora erexit. eosq; nominibus propriis īcla matos a morte reuocauit. Quid congruentius deo? Quid miraculo dignius omniū seculorū q̄ decursam uitā resig nasse. completisq; hominum tēporibus tēpora abiecisse p̄ petua arcana mortis reuelasse. Sed hęc inenarrabilis potęs tas imago uirtutis maioris fuit. quę demonstrabat tātam uim habituram esse doctrinam suā: ut gentes in orbe toto quę alienę adeo subiectę morti fuerunt. cognitione ueri lu minis animatę ad immortalitatis pręmia peruenirent. Eos enim recte mortuos existimaueris: qui datorē uitę deū nes cientes: atq; animas suas a cęlo in terrā deprimentes ī laque os ęternę mortis incurrunt. Quę igitur cum faciebat in p̄ sens imagines erant futurorum: quę illęsis affęctisq; corpo ribus adhibebat ea spiritaliū figuram gerebant: ut in presē ti uirtutis nobis terrenę opera mōstraret: & in futurū po testatē suę cęlestis maiestatis ostenderet. Ergo sicut opera eius significantiā quoq; maioris potestatis habuerunt: ita etiā passio nō simplex nec superuacua nec fortuita p̄cessit. sed ut illa quę fęcit: magnā uirtutē ac potestatem doctrinę eius significabant: sic ea quę passus est: odio futuram esse

ſapientiam nuntiabant· Aceti enī potus ac fellis cibus acer
bitates & amaritudines in hac uita ſectatoribus ueritatis
pollicebatur. Et qq̄ paſſio ipſa per ſe acerba & amara ſpe-
cimen nobis futurorum tormentorū dabat: quę moranti
bus nobis in hoc ſęculo uirtus ipſa proponit: tamē illius
modi cibus & potus in os doctoris noſtri ueniens: preſſu
ram nobis laborum ac miſeriarum prębebat exemplum.
Quę omnia tollerari ac perpeti neceſſe eſt eos: qui ueritatē
ſequuntur: quoniā ueritas eſt acerba & inuiſa omnibus q
ueritatis expertes uitā ſuam mortiferis uoluptatibus de-
dunt. Nā corona ſpinea capiti eius impoſita id declarabat
fore: ut diuinā ſibi plebem de nocentibus congregaret: Co
rona enim dicitur circūſtans in orbe populus. nos autem
qui ante cognitionē dei fuimus iniuſti: ſpine id ē mali &
nocentes eramus: ignorātes quid eſſet bonum: & a iuſtitię
notione atq; operibus alieni: omnia ſcelere ac libidine pol
luebamus. Electi ergo ex dumis ac ſentibus ſanctum dei
caput cingimus: quia conuocati ab ipſo & circumfuſi un
diq; ad eum magiſtro & doctori deo aſſiſtimus: Regemq;
illum mundi & omnium uiuentiū dominū coronamus.
Quod uero ad crucem ſpectat magna in ea uis ac ratio eſt
quā nunc conabor oſtendere. Deus nāq; ſicut ſuperius ex
poſui: cum ſtatuiſſet hominē liberare: magiſtrum uirtutiſ
legauit ī terram: qui & pręceptis ſalutaribus formaret ho
mines ad innocentiam: & operibus factiſq; pręſētibus iuſ
titię uiā panderet: qua gradiens homo & doctorē ſuū ſe-
quens: ad uitam ęternam perueniret. Licet igitur corpo
ratus eſt & ueſte carnis indutus: ut homini ad quē docen
dum uenerat: uirtutis & exempla & incitamenta pręberet
Sed cum in omnibus uitę officiis iuſtitię ſpecimē prebuiſ
ſet: ut doloris quoq; pacientiam mortis contemptū qui
bus perfecta & cōſummata ſit uirtus: traderet homini: ue
nit in manus impię nationis cum & uitare potuiſſet ſcien
tia futuri quam gerebat: & repellerē eadem uirtute qua mi
rabilia faciebat. Suſtinuit ergo cruciatus ac uerbera & ſpi
nas. Poſtremo etiā mortē ſuſcipere nō recuſauit: ut homo
illo duce ſubactā & cathenatā mortē cum ſuis erroribus

triumpharet. Cur autem summus pater id potissimum genus mortis eligeret: quo affici eum sineret: hęc ratio est. Dicat enim fortasse aliquis: cur si deus fuit: & mori necesse fuit: non saltem aliquo honesto mortis genere affectus est. Cur potissimũ cruce? Cur infame genere supplicii? quod etiã hodie libero q̃uis nocenti uideatur indignum? Primũ q̄ is qui humilis aduenerat: ut humilibus & ĩfirmis opem ferret: & in omnibus spem salutis ostenderet: eo genere afficiendus fuit: quo humiles & ĩfirmi solẽt: nequis esset oĩno qui eum non posset imitari. Deinde ut integrum corpus eius seruaretur. quem die tertio resurgere oportebat. Nec hoc cuiq̃ ignorandum est. quod ipse ante de sua passione prędicans: etiam id notum fęcerit habere se potestatem cum uellet: deponendi spiritum & resumendi. Suffixus itaque cum spiritum sponte deposuisset: necessarium carnifices non putauerunt: ossa eius suffringere sicut mos eorum ferebat: sed tãtummodo latus eius perforauerunt: sic integrum corpus patibulo detractum ẽ: & sepulchro diligenter inclusum. Quę omnia iccirco facta sunt: ne lęsũ atq diminutũ corpus ad resurgendũ inhabile redderetur. Illa quoq̄ pręcipua fuit causa: cur deus crucẽ maluerit: q̄ illa exaltari eum fuit necesse: & omnibus gẽtibus passionẽ dei notescere. nam quoniã is qui patibulo suspenditur: & conspicuus est omnibus: & cęteris altior: crux potius electa ẽ quę significaret illum tam conspicuum tamq̄ sublimem futurum: ut ad eum cognoscendum pariter & colendum cunctę nationes ex omni orbe concurrerent. Deniq̄ nulla gens tam inhumana est: nulla regio tam remota: cui aut passio eius aut sublimitas maiestatis ignota sit. Extendit ergo in passione manus suas: orbemq̄ dimensus est: ut iam tunc ostenderet ab ortu solis usq̄ ad occasum: magnum populum ex omnibus linguis & tribubus congregatum sub alas suas eẽ uẽturũ: & signũ illud maximũ atq̄ sublime frõtibus suis suscepturum. Cuius rei figuram Iudęi etiam nunc exhibent: cum limina sua de cruore agni notãt Deus enim percussurus Aegyptios ut ab ea plaga ĩmunes

faceret Hebręos: pręceperat hiis: ut agnum candidum sine macula immolarent: ac signum liminibus suis de sangui ne eius imponerent. Itaq; cum Aegyptiorum primogenita una nocte īterissent: Hebręi soli signo saguinis tuti fuerūt non quia cruor pecudis tantam in se uim haberet: ut ho-minibus saluti esset: sed imago fuit rerum futurarū. Nam agnus candidus sine macula Christus fuit. id est innocens & iustus & sanctus. qui ab isdem Iudęis immolatus saluti est omnibus qui signis sanguinis id est crucis qua sangui nem fudit sua in fronte conscripserunt. Frons enim sum mum limen est hominis. & lignum sanguine delibutum crucis significatio est. Deniq; immolatio pecudis ab is ip sis qui faciunt: pascha nominatur αποτον πασχειν. quia passionis est figura: quā deus pręscius futurorum tradi-dit per Moysen populo suo celebrandam. sed tamē figura ualuit in presenti ad depellendum periculū: ut appareat: quātum ueritas ipsa ualitura sit ad plebem dei protegēdā in extrema totius orbis necessitate. Quomodo autē uel in qua plaga tuti homines sint futuri: qui signum hoc ueri & diuini sanguinis in summo corporis sui notauerunt: in nouissimo libro docebo.

C.xxvii. De potētia signi crucis q̄ntę efficacie sit īuocatō noīs crucifixi. & q̄ntū a dęmoniis timeat̄ signū crucis

Vnc satis est de huius signi potentia quantum uale at: exponere. quanto terrori sit dęmonibus hoc signū sciet: qui uiderit quatenus adiurati per Christum de cor poribus quę obsederint: fugiant. Nam sicut ipse cum inter homines ageret: uniuersos dęmones uerbo fugabat: homi numq; mentes emotas & malis incursibus furiatas: in sen sus pristinos reponebat: Ita nunc sectatores eosdē spiritus inquinatos de hominibus & nomine magistri sui & signo passionis excludunt. Cuius rei non difficilis est probatio. Nam cum diis suis immolant: si assistat aliquis signatam frontē gerens: sacra nullo modo litant.

Nec responsa potest consultus reddere uates.

Et hęc sępe causa pręcipua iustitiam persequēdi malis Regibus fuit. Cum enim quidā ministrorū nostri sacrificantibus dominis assisterēt: imposito frontibus signo: deos illorum fugauerunt: ne possent in uisceribus bestiarū futura depingere. Quod cū intelligerent aruspices instigantibus hisdem demonibus: quibus prosecrarant conquerentes prophanos homines sacris interesse: adęgerūt principes suos ĩ furore: ut expugnarēt dei tēplū: seq; uero sacrilegio contaminarent. q; grauissimis persequentiū pęnis expiraretur. Nec tamen ex hoc ipso cęci homines intelligere possūt aut hanc esse ueram religionē: cui ad uincendum tanta uis inest: aut illam falsam: quę subsisti aut congredi non pōt. sed aiunt hoc deos non metu uerum odio facer̄: quasi qsq̄ possit odisse nisi eū: qui aut noceat: aut possit nocere. ĩmo uero cogruens maiestati fuit: ut eos quos oderant presētibus pęnis afficerent potius: q̄ fugerent. Sed quoniā neq; accedere ad eos possunt: in quibus cęlestem notam uiderint nec his nocere quos signū immortale munierit: tanq̄ inexpugnabilis murus lacessunt eos per homines & manibus persequuntur alienis: quos profecto si esse confitentur: uicimus. Necesse est enim hanc esse ueram religionem quę & rōnē demonū nouit & astutiā ĩtelligit. & uim retundit. & eos spiritalibus armis domitos ac subactos cedere sibi cogit. Si negant: testimoniis poetarum ac philosophorū refellentur. Quod si esse & malos esse ĩficias eunt: quid supest nisi ut alios dicant esse deos alios dęmones? Exponant igitur nobis differentiam generis utriusq;: ut sciamus qd colendum quid execrandū sit. Habeant ne inter se aliquod cōsortium an uero inimici sint? Si sunt aliqua necessitudine copulati: quatenus eos differnemus? Aut quomodo utriusq; generis honorem cultumq; miscebimus? Si autem sūt inimici: aut dęmones deos nō timent: aut dii dęmones fugare non possunt: Ecce aliquis ĩstinctu dęmonis percitus demētit. effert̄. ĩsanit. ducamus istū ĩ Iouis optimi maximi tēplū. uel qa sanar̄ hoĩes Iuppiter nescit: ĩ Aesculapii uel

Apollinis fanum iubeat utriuslibet sacerdos dei sui nomine: ut nocens ille spiritus excedat ex homine. nullo id pacto fieri potest. Quę igitur deorum uis est: si subiectos sibi dęmones non habent? At uero iidem dęmones adiurati p nomen ueri dei protinus fugiunt. Quę ratio est ut Christū timeant. Iouem autem non timeant: nisi q iidem sunt dęmones: qs uulgus deos eē opinatur. Denique si constituatī medio: & iis quē constat icursum dęmonis perpeti: & delphici Apollinis uates: eodem modo dei nomen horrebūt & tam sceleriter excedet de suo uate Apollo: q ex homine spiritus ille dęmonicus. & adiurato fugatoque deo suo uates in perpetuum conticescet. Ergo iidem sunt dęmones quos fatentur execrādos esse: iidem dii quibus supplicāt. Si nobis credendum esse non putant: credant Homero: q summum illum Iouem dęmōibus aggregauit: sed et aliis Poętis ac Philosophis qui eosdem modo demonas modo deos nuncupant: quorū alterū uerū alterum falsum est. Illi enim nequissimi spiritus ubi adiurantur: ibi se dęmonas confitentur. ubi coluntur: ibi se deos mentiuntur: ut errores hominibus immittant: & auocent a uere dei notione: per quā solam potest mors ęterna uitari. Idem sunt qui deiiciendi hominis causa uarios sibi cultus peruersa religione condiderunt. mentitis tamen assūptisque nominibus ut fallerent. Nā quia diuinitatē per se ipsos affectare nō poterant: asciuerunt sibi nomina potētium Regum. sub quorum titulis honores sibi deorū uendicarēt. Qui error discuti potest: & ī lucem ueritatis protrahi. Nā si quis studet altius inquirere: congreget eas quibus peritia est uere ab inferis animas. Euocent Iouem Neptūnū. Vulcanū. Mercurium. Apollinem. patrēque omniū Saturnū. Respondebūt ab inferis omnes: & iterrogati loquentur: & de se & de deo fatebunt. Post hęc euocēt Christū: nō aderit. nō apparebit. quia nō amplius q biduo apud inferos fuit. Quid hac probatione certius pferri pōt? Ego uero nō dubito: qn ad ueritatē Trimegistus hāc aliq rōne puenerit: q de deo prē oīa & de filio locutus ē multa quę diuinis cōtinent arcanis.

1-4

Capitulum.xxviii.De uera & singulari religione. & unde dicatur religio uel secũdum Ciceronẽ uel alios.

Vę cum ita se habeant: ut ostendimus: apparet nullã aliã spem uitę homini esse propositam: nisi ut abiectis uanitatibus & errorẽ miserabili deum cognoscat: & deo seruiat: nisi huic temporali renuntiet uitę: ac se rudimentis iustitię ad cultũ religionis instituat. Hac enim conditione gignimur: ut generati nos deo iusta & debita obsequia prebeamus. hunc solum nouerimus. hunc sequamur. Hoc uinculo pietatis obstricti deo & religati sumus: unde ipsa religio nomen accępit. non ut Cicero interpretatus est a relegendo: qui in libro de natura deorum secundo dicit ita Non enim philosophi solum: uerum etiã maiores nostri superstitionem a religione separauerũt. Nã qui totos dies precabantur: & immolabant: ut sui sibi filii superstites essent: superstitiosi sunt appellati. Qui autẽ oĩa quę ad cultum deorum pertinerent: retractarent: & tanq̃ relegerent ii dicti sunt religiosi ex relegendo: tanq̃ ex eligendo & eligendo elegentes. & ex diligendo diligentes. & ex intelligendo intelligentes. His enim omnibus inest uis legẽdi eadẽ quę in religioso ita factum est in superstitioso a religioso: alterum uitii nomẽ: alterũ laudis. Hęc interpretatio q̃ inepta sit ex re ipsa licet noscere. Nam si in iisdem dis colendis: & religio & superstitio uersatur: exigua uel potius nulla distãtia est. Quid enim mihi affert causę: cur precari pro salute filiorum semel religiosi & idem decies facere superstitiosi esse hominis arbitretur. Si enim semel facere optimum est quãto magis sępius? Si hora prima: ergo & tota die. Si una hostia placabilis: placabiliores utique hostię plurimę. q̃a multiplicata obsequia demerentur potius q̃ offendunt. Non enim nobis odiosi uidentur ii famuli: qui assidui ac frequentes ad obsequium fuerint: sed magis cari. Cur igitur sit in culpa & nomen reprehensibile accipiat: qui aut filios suos magis diligit: aut deos satis honorat? Laudetur

autem qui minus. Quod argumētū etiā econtrario ualet. Si enim totos dies precari & immolare criminis est: ergo & semel. Si superstites filios subinde optare uitiosum ē: superstitiosus est igitur ille qui raro id optauerit. Aut cur uitii nomen sit ex eo tractum: quo nihil honestius: nihil iustius optari potest? Nam quod ait religiosos a relegēdo appellatos: qui retractent ea diligenter quę ad cultū deorū pertineant: cur illi qui hoc sępe in die faciunt: religiosorū nomen amittant. cū multo utiq diligentius ex assiduitate ipsa relegant ea quibus dii coluntur. Quid ergo est? Nimirum religio ueri cultus: superstitio falsi. Et omnino quid colas interest: aut quid preceris. Sed quia religiosos deorū cultores se putant: cum sint superstitiosi: nec religionem possunt a superstitione discernere: nec significantiā nominum exprimere. Diximus nomen religionis a uinculo pietatis esse deductū: q hominē sibi deus religauerit & pietate constrinxerit: quia nos seruire ei ut domino: & obsequi ut patri necesse est. Eo melius ergo id nomen Lucretius interpretatus est: qui ait religionū se nodos soluere. Superstitiosi autem uocant̄: non qui filios superstites optant. Omnes enim optamus: sed aut ii qui superstitem memoriā defunctorū colunt: aut qui parentibus suis superstitibus colebant imagines eorū domi tanq deos penates. Nam qui nouos sibi ritus assumebant: ut ī deorū uicē mortuos honorarent: quos ex hominibus in cęlū receptos putabant: hos superstitiosos uocabant. Eos uero qui publicos & antiquos deos colerēt: religiosos noīnabant. Vnde Virgilius Vana superstitio ueterūq ignara deorū. Sed cum ueteres quoq deos inueniamus eodem modo cōsecratos esse post obitum: superstitiosi ergo qui multos ac falsos deos colūt Nos autem unum deum religiosi qui uni & uero deo supplicamus.

C. xxix. De unitate patris & filii. ut liqueat quo modo unius dei possunt esse cultores: qui duos colunt. Alterum patrem Alterum filium.

1.4

patremq immortalem: filium mortalē. de quo superius dictum est.

Ortasse querat aliquis. quomodo cū deū unū nos colere dicamus. duos tamē asseueremus deū patrē & deum filium: que asseueratio plerosq in maximū īpegit errorem. Quibus cum probabilia uideantur esse que dicimus in hoc uno laborare nos arbitrant̄. quod & alterū & mortalē deū fatemur. De mortalitate iā diximus. nūc de unitate doceamus. Cū dicimus deū patrē & deū filiū: non diuersum dicimus: nec utrūq secernimus: quia nec pater sine filio esse potest: nec filius a patre secerni: siquidem nec pater sine filio nuncupari: nec filius potest sine patre generari. Cum igitur & pater filiū faciat: & filius patrē: una utriq mens: unus spiritus: una substantia est: sed ille quasi exuberans fons ē: hic tanq̄ defluens ex eo riuus. ille tanq̄ sol: hic tanq̄ radius ex sole porrectus: qui quoniā summo patri & fidelis & carus est: nō separatur sicut nec riuus a fōte. nec radius a sole: quia & aqua fontis in riuo est: & solis lumen in radio: eque neq uox ab ore seiungi: nec uirtus aut manus a corpore diuelli potest. Cur igitur a prophetis idem manus dei & uirtus & sermo dicatur: utiq nulla discretio est: quia & lingua sermonis ministra & manus in qua ē uirtus: īdiuidue sunt corporis portiones. Propiore exemplo uti libet: Cum quis habet filium quē unice diligit: qui tamē sit in domo & manu patris: licet ei nomē domini potestatemq cōcedit: ciuili tamē iure & domus una & unus dominus nominatur. Sic hic mūdus una dei domus & filius & pater: qui unanimes incolunt mundū: deus unus: quia & unus est tanq̄ duo: & duo tanq̄ unus. Neq id mirū cū & filius sit ī pr̄e: qa pater diligit filiū: & pater ī filio: q uoluntati patris fideliter paret: nec unq̄ faciat: aut fecerit nisi quod pater aut uoluit aut iussit. Deniq unū deū eē tā patrē q̄ filiū: Esaias ī exēplo quod supius posuimus: ostendit: cū diceret. Adorabūt te & p̄cabunt̄: qm̄ ī te deus ē: & ñ est alius deus preter te. Et alio loco similiter ait. Sic dicit

dominus deus rex Israhel: & qui eruit eum deus eternus ego primus: & ego nouissimus: & pręter me nemo est deus. Cũ duas personas proposuisset: dei regis id est Christi: & dei patris qui eum post passionẽ ab inferis excitauit: sicut ostendisse diximus Oseam prophetam qui ait. Et de manu inferorum eruam eum. tamen ad utranq; personam referens intulit: & pręter me non est deus: cum posset dicere pręter nos. sed fas non erat plurali numero separationem tantę necessitudinis fieri. Vnus est enim solus liber deus summus carens origine quia ipse est origo rerũ. & ĩ eo simul & filius & omnia continentur. Qua propter cũ mẽs & uoluntas alterius in altero sit: uel potius in utroq; una: merito unus deus uterq; appellatur: quia quicquid ẽ ĩ patre ad filium transfluit: & quicquid in filio: a patre descendit. Non potest igitur ille summus ac singularis deus nisi per filium coli: qui solum patrem se colere putat: sicut filium non colit: ita ne patrem quidem colit. Qui autẽ filium suscipit: & nomen eius gerit: is uere cum filio simul & patrẽ colit. qm̃ legatus & nuntius & sacerdos summi patris est filius. Hic tẽpli maximi ianua est. hic lucis uia. hic dux salutis. hic hostium uitę.

C.xxx. De heresibus quas non modo prophetę: sed etiã Christus & apostoli predixerunt emersuras esse uitandas. Et q; illa sola Ecclesia catholica est & uera: in qua est confessio & medicina peccatorũ per penitentiam & fidei sacramenta.

Ed quoniam multę hereses extiterunt. & ĩstinctibus demonũ populus dei scissus est: determinanda ẽ nobis breuiter ueritas: ac in suo ꝓprio domicilio collocãda ut siqs aquã uitę cupit haurire: ñ ad detritos lacus deferat: q ñ habẽt uenã: sed uberrimũ dei fontẽ nouerit: q̃ irrigatus pemni luce potiat̃. Ante oĩa scire nos cõuenit: & ipsum & legatos eius ꝓdixisse q; plurime sectę & hereses haberent existeř: quę cõcordiã s̃cti corporis rũperẽt. ac monuisse ut

sũma prudentia caueremus: nequãdo ĩ laqueos & fraudes
illius aduersarii nostri cum quo luctari deus nos uoluit:
incideremus: tamen dedisse certa mandata quę imperpetu
um custodire deberemus. Quorum pleriq́ imitatores de
serto itinere cęlesti uias sibi deuias per amfractus & pręci
picia condiderũt: per quę partẽ plebis incautam & simpli
cem ad tenebras mortemq́ deducerent. Quod quatenus
accidat: exponam. Fuerũt quidã nostrorum uel minus sta
bilita fide: uel minus docti: uel minus cauti: qui discidiũ
facerent unitatis: & Ecclesiam dissiparent. Sed ii quorum
fides lubrica fuit: cum deum nosse se & colere simularent
augendis opibus: & bonori studentes affectabant maximũ
sacerdotium: & a potioribus uicti cadere se cum suffraga
toribus suis maluerunt: q̃ eos facere pręposistos: quibus cõ
cupierant ipsi ante preponi. Quidã uero non satis cęlesti-
bus litteris eruditi: cum ueritatis accusatoribus respõde
re non possent: obiicientes uel impossibile uel incongruẽs
esse: ut deus in uterum mulieris includeretur: nec cęlestem
illã maiestatem ad tantam infirmitatẽ potuisse deduci: ut
bominibus contẽptui: derisui: contumelię: & ludibrio es-
sent: Postremo etiam crutiamenta perferret: atq́ execrabili
patibulo figeretur. Quę omnia cum neq́ ingenio nec doc
trina defẽdere ac refutare possent: nec enim uim rationẽq́
penitus peruidebant: deprauati sunt ab itinere recto & cę
lestes litteras corruperunt: ut nouam sibi doctrinam sine
ulla radice ac stabilitate componerent. Nonnulli autẽ fal-
sorum Propbetarũ uaticinio illecti: de quibus & uere ꝓ
pbetę & ipse predixerant: exciderunt a doctrina dei & tra
ditionem uerã reliquerũt. Sed illi omnes dęmonicis frau
dibus irrętiti: quas prospicere & cauere debuerant: diuinũ
nomen & cultum per imprudentiam perdiderunt. Cũ enĩ
Pbryges aut nouationi: aut Valentiniani: aut Martionitę
aut Antbropiani: aut Ariani: seu quilibet alii nominantur
Cbristiani esse desierunt ii qui Cbristi nomine amisso: bu
mana & externa uocabula induerũt. Sola igit̃ Catbolica
Ecclesia est quę uerũ cultũ retinet. Hic ẽ fõs ueritatis. boc

est domicilium fidei hoc templum dei: quo si quis non intrauerit: uel a quo si quis exiuerit: a spe uitę ac salutis alienus est. Neminem sibi oportet pertenaci cōcertatione blādiri. Agitur enim de uia & salute: cui nisi caute & diligenter consulatur: amissa & extincta erit. Sed tamē quia singuli quiqꝫ cętus hereticorum se potissimū Christianos & suā esse Catholicam Ecclesiam putant: sciēdū est illam esse ueram: in qua est religio. confessio. & pęnitentia. quę peccata & uulnera quibus est subiecta imbecillitas carnis salubriter curat. Hęc īterī paucis admonēdi grā retuli: neqs errorē fugere cupiens: maiori īplicetur errore: dum penetrale ueritatis ignorat. Postea plenius & uerius contra oēs mendatiorum sectas proprio separatoqꝫ opere pugnabimus. Sequitur ut quoniam satis de religione uera & sapientia locuti sumus: in proximo libro de iustitia disseramus.

Lactantii Firmiani institutionum diuinarum aduersum gentes Liber Quintus. De Iustitia probemium.

Quod iniquum & impium est ante damnar̄ uel personam uel causam q̄ de merito eius cognoscere. Et quare sapiētia iungenda sit religioni. Et quare sapientia huius mundi litteras sacras contempserit. Et qꝫ eloquentia seruit seculo. & plerūqꝫ ut amplius elucescat: De industria impugnat ueritatem quę fere semper idoneis assertoribus indiget. C. i.

NOn est apud me dubium Constantine Imperator maxime: quin hoc opus nostrū quo singularis ille rerum cōditor & huius immensi operis rector asseritur: Siqs attigerit ex istis ineptę religionis: ut sūt nimia superstitione impatientes insectēt etiam maledictis: ut uix lecto fortasse principio affligat: proiiciat: execretur: seqꝫ inexpiabili sceler̄ contaminari atqꝫ astringi putet: si hęc aut legat patienter aut audiat. Ab hoc tamen si fieri potest humanitatis iure postulamus: ut non prius damnet: q̄ uniuersa cognouerit. Nam si sacrilegiis &

preditoribus & ueneficis potestas defendendi sui datur: nec predamnari quenq̃ incognita causa licet: non ĩiuste petere uidemur: ut si quis erit ille qui inciderit ĩ hęc: si leget perlegat: si audiet: sententiam differat in extremũ. sed noui hominũ pertinatiã: nunq̃ impetrabimus. Timent enim ne a nobis reuicti manus dare aliquando clamante ipsa ueritate cogantur. Obstrepunt igitur: & intercedunt: ne audiãt & oculos suos opprimunt: ne lumen uideant: quod offerimus. Quo plane ipsi diffidentiam suę perditę rationis ostẽdunt: cum neq; cognoscere neq; congredi audient: q̃a sciaunt se facile superari. Et iccirco disceptatione sublata: Pellitur e medio: sapientia: ui geritur res. ut ait Ennius & quia student damnare tanq̃ nocentes quos utiq; sciunt ĩnocentes: constare de ipsa innocentia nolunt: quasi non maior iniquitas sit probatã innocentiam damnasse: q̃ inauditã Sed ut dixi: uerentur: ne si audierint: damnare non possint Et ideo cultores dei sũmi hoc est iustos homines torquẽt interficiunt: exterminant: nec causas odiorum ipsi reddere possunt: qui tam uehementer oderunt: quia ipsi errant: irascuntur iis qui uiam ueram sequuntur. & cũ corrigere se possĩt: errores suos insuper crudelibus factis coaceruant: innocentiũ cruor̃ maculant̃: & dicatas deo mentes euisceratis corporibus detorquẽt. cum talibus nunc cõgredi & disputare contendimus. Hos ad ueritatem ab ĩepta persuasione traducere: qui sanguinem facilius hauserint q̃ uerba iustorũ. Quid igitur? Operam ne perdemus? Minime. Nã si lucrari hos a morte ad quã concitatissime tendunt: non potuerimus: si ab illo ittinere de morte ad uitã lucemq; reuocare: quoniã ipsi saluti suę repugnant: nostros tamẽ cõfirmabimus: quorũ non est stabilis ac solidis radicibus fũdata & fixa sentẽtia. Nutant enim plurimi & maxime qui litterarum aliquid attigerunt. Nã & in hoc philosophi & oratores & Poetę pernitiosi sũt: q; incautos animos facile irrętire possunt suauitate sermonis & carminũ dulci modulatione currentium. Ob eamq; causam uolui sapientiam cum religione coniungere: nequid studiosis illa ĩanis

doctrina possit officere: ut iam scientia litterarum nõ modo nihil noceat religioni atq; iustitię: sed etiã prosit q̃plurimum: si is qui eas didicerit: sit uirtutibus instructior & ueritate sapientior. Pręterea etiã si nulli alii. nobis certe ꝓderit: delectabit se conscientia: gaudebit mens se in ueritatis luce uersari: quod est animę pabulũ incredibili quadã iucunditate perfusum. Verum nõ est desperandũ. fortasse non canimus surdis. Nec enim tam in malo statu res est: ut desint sane mentes quibus & ueritas placeat: & monstratum sibi rectum iter & uideant & sequantur. Circũlinatur modo poculum cęlestis sapientię melle. ut possint ab ĩprudentibus amara remedia sine offensione potari: dum illiciens prima dulcedo acerbitatẽ saporis asperi sub pretextu suauitatis occultat. Nã hęc in primis causa est: cur apud sapientes & doctos & principes huius sęculi scriptura sãcta fide careat: ꝙ Prophętę communi ac simplici sermone ut ad populũ sunt locuti. Contemnuntur itaq; ab iis: qui nihil audire uel legere nisi expolitũ ac disertum uolunt. nec quicq̃ herere animis eorũ potest: nisi ꝙ aures blãdiori sono mulcent. Illa uero quę sordida uidentur: anilia: ĩepta uulgaria: existimantur. Adeo nihil uerũ putant: nisi ꝙ auditu suaue est. nihil credibile: nisi quod põt incutere uoluptatem. nemo rẽ ueritate ponderat. sed ornatu. Nõ ergo credunt diuinis: quia fuco carent. sed ne illis quidẽ qui eas interpretantur: quia sunt & ipsi aut omnino rudes: aut certe parum docti. Nam ut plene sint eloquentes: perraro contingit. cuius rei causa in aperto est. Eloquentia enim sęculo seruit. populo se iactare & in rebus malis placere gestit. Siquidem ueritatem sępius expugnare conatur: ut uim suam mõstret. opes expetit. honores cõcupiscit. summum deniq; gradum dignitatis exposcit Ergo hęc q̃si humilia despicit. arcana tanq̃ cõtraria sibi fugit. qppe quę publico gaudeat. & multitudinem celebritatẽq; desideret. Eo fit ut sapiẽtia & ueritas idoneis pręconibus ĩdigeat Et siqui forte litteratorum se ad eam contulerunt: defensioni eius nõ suffęcerunt. Ex iis qui mihi noti sunt: Minutius felix non

ignobilis iter causidicos loci fuit. huius liber cui octauio titulus est: declararat q̃ idoneus assertor esse potuisset: si se totũ ad id studiũ cõtulisset. Septimius quoq; Tertullianus fuit omni genere litterarũ peritus: sed in eloquendo parũ facilis & minus comptus: & multũ obscurus fuit. Ergo ne hic quidem satis celebritatis ĩuenit. Vnus igitur præcipuus & clarus extitit Cyprianus: qui magnã sibi gloriam ex artis oratoriæ professione quæsierat: & admodũ multa conscripsit in suo genere miranda. Erat enim ingenio facili: copioso: suaui. & quæ sermonis maxima ẽ uirtus: aperto ut discernere nequeas: utrũ ne ornatior in loquendo an facilior in explicando: an potentior in persuadendo quisq̃ fuerit. Hic tñ placere ultra uerba sacramentũ ignorãtibus non potest: quoniã mystica sunt quæ locutus est. & ad id præparata ut solis fidelibus audiantur. Deniq; a doctis huius sæculi quibus forte scripta eius innotuerunt: derideri solet. Audiui ego quendã hominem disertum sane: qui eũ ĩmutata una littera Copryanũ uocaret quasi q eligans ĩgenium: & melioribus rebus aptũ ad aniles fabulas contulisset. Quod si accidit hoc ei cuius eloquentia non insuauis est: quid tandem putemus accidere illis quorum sermo ieiunus est & ingratus: qui neq; uim persuadendi neq; subtilitatem argumentandi: neq; ullã prorsus acerbitatem ad reuincendũ habere potuerũt.

C. ii. Quod ex defectu doctorũ data est temerariis hominibus audatia ĩpugnãdi ueritatẽ ignotã. & hoc ꝓbat exẽplo duorũ Philosophorũ q̃s uiderat ĩ Bithynia.

Rgo quia defuerũt apud nostros idonei peritiq; doctores: qui uehementer qui acriter errores publicos redarguerent: qui causam omnẽ ueritatis ornate copioseq; defenderent: prouocauit quosdam hęc ipa penuria. ut auderent scribere cõtra ignotam sibi ueritatem. Omitto eos qui prioribus eam temporibus nequicq̃ lacessierunt. Ego

cum in Bithynia litteras oratorias accitus docerem: conti
gissetq; eodem tempore ut dei templũ euerteretur. duo ex
titerunt ibidem qui iacẽti atq; abiectę ueritati nescio utrũ
superbius an importunius insultarent. quorum alter antis
titem se philosophię profitebatur. uerum ita uitiosus: ut
continentię magister non minus auaritia q̃ libidinibus ar
deret. in uictu tam sumptuosus: ut in schola uirtutis asser
tor: parsimonię paupertatisq; laudator: in palatio peius cę
naret q̃ domi. tñ uitia sua capillis & pallio: & quod maxi
mum est uelamentum diuitiis prętegebat. quas ut augeret
ad amicitias iudicũ miro ambitu penetrabat. eosq; sibi re
pente authoritate falsi nominis obligabat: non modo ut
eorum sententiã uenderet: uerũ etiã ut confines suos quos
ędibus agrisq; pellebat: a suo repetendo hac potentia retar
dabat. Hic uero qui suas disputationes moribus destrue
bat: uel mores suos disputationibus arguebat: ipse aduer
sus se grauis Censor & accusator acerrimus: eodem ipso
tẽpore quo iustus populus nefarie lacerabatur: tres libros
euomuit contra religionem nomenq; Christianum. Profes
sus ante omnia philosophi officium esse: erroribus hominũ
subuenire. atq; illos ad ueram uiam reuocare id est ad cul
tus deorũ: quorũ numine ac maiestate ut ille dicebat: mũ
dus gubernaretur. nec pati homines imperitos quorũdã
fraudibus illici: ne simplicitatis eorũ prędę ac pabulo sit
hominibus astutis. Itaq; se suscepisse hoc munus Philoso
phia dignum: ut preferret non uidentibus lumẽ sapientię
non modo ut susceptis deorũ cultibus resanescãt: sed etiã
ut pertinaci obstinatione deposita corporis cruciamenta
deuitent. nec sęuas menbrorum lacerationes frustra perpe
ti uelint. Vt autem appareret cuius rei gratia opus illud
elaborasset: effusus in Principum laudes: quorũ pietas &
prouidentia ut quidem ipse dicebat tum in cęteris rebus
humanis: tum pręcipue in defendendis deorum religioni
bus claruisset. consultum esse tandem rebus: ut cohibita
impia & anili superstitione: uniuersi homines lęgittimis sa
cris uacarent: ac propicios sibi deos experirẽtur. Vbi aũt

religionis eius contra quã perorabat infirmare uoluit rationem: ineptus: uanus: ridiculus apparuit. quia grauis ille consultor utilitatis alienę: non modo quid oppugnaret: sed etiã quid loqueretur: nesciebat. Nam si qui nostrorum affuerunt: quãuis tẽporis gratia conticerent: animo tamen derisere. utpote cum uiderent hominẽ profitentem se illuminaturum alios: cum ipse cęcus esset. reducturum alios ab errore: cum ipse ignoraret: ubi pedes suos poneret. eruditurũ alios ad ueritatem: cuius ne scitillam quidem unã uidisset aliquãdo. quippe cũ sapientię professor profligarẽ sapientiam niteretur. Omnes tamẽ id arguebant quod illo potissimũ tempore id operis esset aggressus: quo furebat odiosa crudelitas. O Philosophũ adulatorẽ ac tempori seruientem. Verũ hic pro sua inanitate contemptus est. qui & gratiam quã sperauit: non est adeptus. & gloria quam captauit: in culpam reprehensionemq; conuersa est. Alius eandem materiã mordacius scripsit. qui erat tũc e numero iudicum. & qui author in primis faciẽdę persecutionis fuit quo scelere non contentus: etiã scriptis eos quos afflixerat insecutus est composuit enĩ libellos duos non cõtra Christianos: ne inimice ĩsectari uideretur: sed ad Christianos ut humane & benigne consulere putaretur. in quibus ita falsitatem scripturę sacrę arguere conatus est: tanq̃ sibi esset tota contraria Nam quędã capita quę repugnare sibi uidebantur: exposuit. adeo multa: adeo intima enumerãs: ut aliquando ex eadem disciplina fuisse uideatur. Quod si fuit: quis eum Demosthenes poterit ab impietate defendere: q religionis cui fuerat assensus & fidei: cuius nomen induerat: & sacrementi quod accęperat: proditor factus est. nisi forte casu in manus eius diuinę litterę inciderunt. Quę igitur temeritas erit id audere dissoluere: quod illi nemo ĩterprętatus est! bene ꝙ aut nihil didicit: aut nihil ĩtellexit Tantum enim abest a diuinis litteris repugnantia: quãtũ ille abfuit a ueritate & fide. pręcipue tamẽ Paulũ Petrũq; lacerauit. cęterosq; discipulos tanquã fallatię seminatores: quos eosdem tamen rudes & indoctos fuisse testatus est.

Nam quosdam eorum piscatorio officio questum fecisse quasi egre ferret q illam rem non Aristophanes aliqs aut Aristarchus cōmentatus sit.

C.iii.Quod a discipulis Christi uoluntas mentiē di abfuit.qui uitam exercebant contrariā uitiis. Et quid respondendū fuit blasphemię eorū: qui Christum Magum fuisse mentiti sunt:& sibi ipis contraria docuerunt.

Bfuit ergo ab his fingendi uoluntas & astutia.quoniam rudes fuerunt.Aut quis possit indoctus apta inter se & cohęrentia fingere:cum Philosophorū doctissimi Plato & Aristoteles & Epicurus & Zenon ipsi sibi repugnantia & contraria dixerint.Hęc est enim mendatiorū natura:ut cohęrere non possint.Illorum autē traditio qa uera est:quadrat ubiq.ac tota sibi consentit:& ideo psuadet:quia constanti ratione suffulta est.Nō igit̄ quęstus & cōmodi gratia religionem istam cōmentati sunt. quippe qui & pręceptis & ipsa re eam uitam secuti sunt:quę & uoluptatibus caret:& omnia quę habentur in bonis spernit. & qui non tantum mortē pro fide subierint: sed etiā morituros esse se & scierint & prędixerint.& postea uniuersos qui eorum disciplinā secuti essent:acerba & nefanda passuros.Ipsum autē Christum affirmauit a Iudęis fugatū:collecta noningentorū hominū manu latrocinia fęcisse.Quis tantę authoritati audeat repugnare!Credamus hoc plane nam fortasse illi hoc in somniis Apollo aliquis nuntiauit Tot semper latrones perierunt & quottidie pereunt.utiq multos & ipse damnasti.Quis eorum post crucem suā nō dicam deus:sed homo appellatus est! Verū tu forsitan ex eo credidisti: quia uos homicidam Martem consecrastis ut deum.quod tamē non fecissetis:si illū Areopagitę ī crucem sustulissent.Item cum facta eius mirabilia destrueret nec tamen negaret:uoluit ostendere Apollinem uel paria uel etiam maiora fęcisse· Mirum q Apolloniū ꝑtermisit:

cuius solent & multa & mira memorari. Cur igitur o deli
rum caput: nemo Apollinem pro deo colit: nisi forte tu so
lus: illo scilicet deo dignus cum quo te in sempiternū ue
rus deus puniet? Si magus Christus quia mirabilia fęcit:
peritior utiq; Apollonius qui ut describis: cum Domitia
nus eum punire uellet: repente in iuditio non comparuit:
q̄ ille qui cōprehensus est & cruci affixus. At enim ex hoc
ipso fortasse insolentiam ipsius uoluit arguere q̄ deum se
constitueret: ut ille uerecundior fuisse uideatur: qui cum
maiora faceret: ut hic putat: tamen id sibi nō arrogauerit.
Omitto nunc ipsa opera cōparare. quia in secundo & ī supe
riori libro de fraude ac prestigiis artis Magicę dixi. Nego
esse quenq̄ q non optet in primis id sibi post morté contī
gere: quod etiā Reges maximi concupiscunt. Cur enim ho
mines sibi sepulchra magnifica: cur statuas cur imagines
comparant. cur aliquibus factis pręclaris: aut etiā morte
pro ciuibus suscepta: student opiniones hominū prome
reri? Cur deniq; ingenii tui monumentum hoc detestabili
stultitia tanq̄ ceno ędificatū constituere uoluisti: nisi q̄ ī
mortalitatem de memoria nominis speras? Stultum est igi
tur id putare Apollonium noluisse: quod optaret utiq; si
posset. quia nemo est qui immortalitatem recuset. & maxi
me cum eum dicas & adoratū esse a quibusdam sicut deū
& simulacrū eius sub Herculis Alexiaci noīe constitutū
ab Ephesiis etiā nunc honorari. non potuit ergo post mor
tem deus credi: quia & hominē & Magum fuisse cōstabat
& ideo alieni nominis titulo affectauit diuinitatem: quia
suo nec poterat: nec audebat. Noster uero & poterat deus
credi: quia Magus non fuit. & creditus est: quia uerus fuit
Non inquit hoc dico iccirco Apolloniū non haberi deū:
quia noluerit: sed ut appareat nos sapientiores esse qui mi
rabilibus factis non statim fidem diuinitatis adiunximus
q̄ uos qui ob exigua portenta deum credidistis. Non est
mirū: si tu qui a dei sapientia lōge remotus es nihil ꝓrsus
intelligis eorum: quę legisti: cū Iudęi qui a principio pro
phętas lectitauerāt: qbusq; sacramētū dei fuerat obsignatū

tamen quid legerent: ignorauerũt. Disce igitur siquid tibi cordis est: non iccirco a nobis deum creditum Christum quia mirabilia fęcit: sed quia uidimus in eo facta esse oĩa: quę nobis annuntiata sunt uaticinio Prophętarũ. fęcit mirabilia: Magum putassemus ut & uos nũcupatis. & Iudęi tunc putauerunt: si non illa facturum Christũ Prophętę omnes uno spiritu predicarent. Itaq; deum credimns: nõ magis ex factis operibusq; mirãdis: q̃ ex illa ipa cruce quã uos sicut canes lambitis: quoniam simul & illa prędicta ẽ. Non igitur suo testimonio. Cui enim de se dicẽti credi potest? sed Prophętarum testimonio: qui omnia quę fęcit ac passus est multo ante cecinerunt. fidem diuinitatis accępit quod neq; Apollonio neq; Apuleio: neq; cuiq̃ Magorum potuit: aut potest aliquando contingere. Cum igitur talia ignorantię suę deliramenta fudisset: cũ ueritatem penitus excidere connixus esset: ausus ẽ libros suos nefarios ac dei hostes φιλαληθεισ id est ueritatis amatores annotare. O cęcum pectus: o mentem Cimmeriis ut aiunt tenebris atriorẽ. Discipulus hic fortasse Anaxagorę fuit: cui niues atramentum fuerunt. atq; eadem cęcitas est & uero falsitatis & mendatio ueritatis nomen ĩponere. Videlicet homo subdolus uoluit lupum sub ouis pelle cęlare: ut fallaci titulo posset irrętire lectorem. uerum esto inscia hoc non malitia fęceris. Quam tandem nobis attulisti ueritatem: nisi q; assertor deorum eos ipsos ad ultimum perdidisti? Prosecutus enim summi dei laudes: quem Regem: quem maximũ quem opificem rerum: quem fontem bonorum: quem parentem omnium: quem factorem: altoremq; uiuentium confessus es: ademisti Ioui tuo regnum. eumq; summa potestate depulsum: ĩ ministrorum numerum redęgisti. Epilogus itaq; te tuus arguit stultitię: uanitatis: erroris. Affirmans deos esse & illos tamen subiicis & mancipas ei deo. cuius religionem conaris euertere.

C. iiii. Quare hoc opus inceptum sit: & contra quos. & ad quid prosit.

I. 5.

SI ergo de quibus dixi: cum presente me ac dolente sacrilegas suas litteras explicasset: & illorum superba impietate stimulatus: & ueritatis ipsius conscientia: ut ego arbitror suscepi hoc munus. ut omnibus ingenii mei uiribus accusatores iustitie refutarem: non ut contra hos scriberem: qui paucis obteri poterant: sed ut omnes qui ubique idem operis efficiunt: aut effecerunt: uno simul impetu profligarem. Nõ dubito enim quin & alii plurimi: & multis in locis: & non modo grecis: sed etiam latinis litteris: monumentum iniustitie sue struxerunt. quibus singulis quoniam respondere non poteram: sic agendam mihi hãc causam putaui: ut etiam priores cum omnibus suis scriptis peruerterem. & futuris omnem facultatem scribendi aut respondendi amputarem. prebeant modo aures: Efficiam profecto ut quicunque ista cognouerit: aut suscipiat: quod ante damnauit: aut quod est proximum: deridere aliquando desistat. Quanq̃ Tertulianus eandem causam plene perorauerit in eo libro cui apologetico nomen est: tamẽ quoniam aliud est accusantibus respõdere: quod ĩ defensione aut negatione sola positum est: aliud instituere: quod nos facimus. in quo necesse est doctrine totius substantiã: contineri: non defugi hunc laborem: ut implerem materiam quã Cyprianus non exsecutus est: in ea oratione: qua Demetrianum sicut ipse ait oblatrantem atque obstrepentẽ ueritati redarguere conatur: qua materia non est usus: ut debuit Non enim scripture testimoniis: quam ille utique uanam: fictam: commentitiam putabat: sed argumentis & ratione fuerat refellendus. Nam cum ageret contra hominem ueritatis ignarum: dilatis paulisper diuinis lectionibus: formare hunc a principio tanq̃ rudem debuit. Eique paulatim lucis principia mõstrare: ne toto lumine abiecto caligaret Nam sicut infans solidi ac fortis cibi capere uim non potest ob stomachi teneritudinem: sed liquore lactis ac mollitudine alitur: donec firmatis uiribus uesci fortioribus possit: ita & huic oportebat: quia nondum poterat capere diuina: prius humana testimonia offerri. i. Philosophorũ

& historicorum: ut suis potissimum refutaretur authoribus. Quod quia ille non fecit: raptus eximia eruditione diuinarum litterarum: ut his solus contentus esset: quibus fides constat: accessi deo inspirãte ut ego facerem. & simul ut uiam ceteris ad imitandum pararem. At si hortatu nostro docti homines ac diserti huc se conferre ceperint: & ingenia sua uimq; dicendi ĩ hoc ueritatis campo iactare maluerint: euanituras breui religiones falsas: & occasuram esse omnem philosophiam nemo dubitauerit: si fuerit omnibus persuasum tum hanc solam religionem: tum etiam & solam ueram esse sapientiam. Sed euagatus sum longius: q̃ uolebam.

C. V. De iustitia quã non modo philosophi: sed etiã poete qui eos precesserunt: tantis quesierunt uiribus. Et q̊ modo pro uero haberi debeat non figmento poetico: q; iustitia terras incolebat regnante Saturno. Et aurea fuisse secula. Sed Ioue regnante iustitiam esse fugatam.

NVnc reddenda est de iustitia proposita disputatio. que aut ipsa sola est uirtus: aut fons est ipsa uirtutis quã non modo philosophi quesierunt: sed Poete quoq; q priores multo fuerunt & ante philosophie nomen pro sapientibus habebantur. Hi plane intellexerunt abesse hanc rebus humanis: eamq; finxerunt offensam uitiis hominum cessisse e terra: in celumq; migrasse atq; ut docerent: qd sit iuste uiuere. Solent enim precepta p ambages dare a Saturni temporibus que illi uocant aurea: repetunt exempla iustitie. narrantq; in quo statu fuerit uita humana: dum illa ĩ terra moraretur. quod quidem non pro Poetica fictione: sed pro uero habendum est. Saturno enim regnante nõdũ deorum cultibus institutis: necdum illa gente ad diuinitatis opinionem consecrata deus utiq; colebatur. & ideo non erant neq; dissentiones: neq; inimicitie: neq; bella: Nondũ uesanos rabies nudauerat enses: ut Germanicus cesar in Arateo loquitur carmine:

Nec consanguineis fuerat discordia nota. Imo nec alie-
nigenis quidem. neq; ulli omnino gladii qui nudarentur:
fuerunt. Quis enim presente ac uigente iustitia: aut de tute
la sui cum nemo insidiaretur: aut de pernitie alterius cogi
taret: cum nemo quicq̄ concupisceret!
Malebant tenui cōtenti uiuere cultu. ut Cicero ī suo nar
rat quod ē proprium nostre religionis.
Ne signare quidem aut partiri limite campū:
Fas erat: in medium Querebāt. quippe cum deus commu
nem omnibus terram dedisset: ut communē degerēt uitā.
non ut rabida & furens auaritia sibi omnia uēdicaret. nec
ulli deesset: quod omnibus nasceretur. Quod Poete dictū
sic accipi oportet: non ut existimemus nihil omnino tūc
fuisse priuati: sed more poetico figuratum: ut ītelligamus
tam liberales fuisse homines: ut natas sibi fruges non īclu
derent. nec soli absconditis incubarēt. sed pauperes ad cō
munionem proprii laboris admitterent.
Flumina iam lactis: iam flumina nectaris ibant. Nec mirū
cum promptuaria iustorum benigne paterent ominibus
nec auaricia intercipiens beneficia diuina famem sitimq;
uulgo faceret: sed omnes equaliter abundarent. cum habē
tes non habentibus large copioseq; donarent. Sed postq̄ Sa
turnus a filio pulsus in latiumq; delatus est.
Arma Iouis fugiens: & regnis exsul ademtis! Cum iā popu
lus uel noui Regis metu: uel quia spōte deprauatus deum
colere desisset: Regem q; pro deo habere cepisset. cum ipse
propemodum paricida exemplo ceteris esset: ad uiolandū
pietatem.
Deseruit propere terras iustissima uirgo: Sed non ut ait
Cicero.
Et Iouis in regno celiq; in parte resedit. Quomodo enim
poterat in eius regno residere: aut cōmorari: qui patrē reg
no expulit! bello psecutus ē! exsulē toto orbe iactauit!
Ille malū uirus serpentibus addidit atris.
Predariq; lupos iussit. Id est odium & inuidiam & dolū
hominibus inseruit: ut essent tanq̄ serpentes uenenati: tam

rapaces quam lupi. Quod quidem uere faciunt ii qui iustos ac fideles deo persequuntur: dantq; iudicibus seuiendi aduersus innoxios potestatem. Fortasse aliquid eiusmodi Iuppiter fecerit ad expugnandam tollendamq; iustitiã & ideo efferasse serpentes ac lupos acuisse tradit.
Tum belli rabies & amor successit habendi: Neq; immerito. Sublata enim dei religione: boni quoq; ac mali scientiã prediderunt: sic hominibus intercidit cõmunitas uitę & direptum est fędus societatis humanę. Tum ĩter se manus inserere cęperunt. & insidiari & gloriam sibi ex humano sanguine comparare.

C. vi. Quod cupiditas fons malorum omnium expulsa iustitia suas id est iniquissimas promulgauit lęges. & quomodo sub Ioue naturę consortes seruituti subiecerit audax: auara: ambitiosa: superba & crudelis impietas hominum. & aureum expulit sęculum: quod sola facit puritas uerę religionis.

Quorum omnium malorum fons cupiditas erat: quę scilicet ex contemptu uerę maiestatis erupit. non tãtum enim non participabant aliis ii quibus aliquid effluebat: sed aliena quoq; rapiebant in priuatum lucrum trahẽtes omnia. & quę antea ĩ usus hominum singuli laborabãt in paucorum domos cõferebant. ut enim cęteros seruitio subiugarent: in primis necessaria uitę subducere & colligere cęperunt. Eaq; firmiter conclusa seruare ut benefitia cęlestia facerent sua: non propter humanitatem: quę nulla in ipsis erat: sed ut omnia cupiditatis & auaritię instrumẽta contraherent. lęges etiam sibi iustitię nomine munitas ĩ iquissimas iniustissimasq; sanxerunt quibus rapinas & auaritiam suam contra uim multitudinis tuerentur. Tantum igitur authoritate quãtum uiribus aut operibus aut auaritia pręualebant. Et quoniam nullum in his iustitię uestigium fuit: cuius officia sunt humanitas: ęquitas: misericordia: iam superba & tumida inęqualitate gaudebant: altioresq; se cęteris hominibus satellitum comitatu & ferro & ĩ

5

signi ueste faciebant. Hinc honores sibi & purpuras & faces inuenerunt: ut securum gladiorumque terrore subnixi: quasi iure dominorum perculsis ac pauentibus imperarēt in hac conditione humanam uitam Rex ille constituit: q debellato ac fugato parente non regnū sed impiam tyrannidē ui & hominibus armatis occupauit. Et aureū illud iustumque sęculum sustulit: coegitque homines malos & impios fieri: uel ex hoc ipso q ipsos auertit a deo ad se adorādum: quod terror insolentissimę potestatis expresserat. Quis enim non metueret eum quem arma cingebant? quē ferri & gladiorum fulgor insuetus circumdabat? Aut qui parceret alieno: qui ne patri suo quidem pepercerat? Quē uero metueret: qui Titanam robustam excellentemque uiribus gentem bello uicerat? occisione deleuerat? Quid mirū si omnis multitudo īsolito metu pressa: in unius adulationem concesserat? hunc uerebātur: huic honorem maximū deferebant. Et quoniā mores ac uitia Regis imitari genus obsequii iudicatur: Abiecerūt omnes pietatē: ne exprobrare Regi scelus uiderentur: si pie uiuerent. Sic assidua imitatione corrupti: diuinum fas reliquerunt. & paulatim male uiuendi consuetudo mos factus est. Nec iam quicq̄ ex antecedentis sęculi pio atque optimo statu mansit. sed explosa iustitia ueritatem secum trahens reliquit hominibus errorem. ignorantiam. cęcitatem. Imprudentes igitur Poetę: q eam ad cęlum confugisse cecinerūt: id est ad Iouis regnū Si enim sęculo quod uocant aureum. iustitia in terra fuit a Ioue utique pulsa est: qui aureum sęculum commutauit. Sęculi autem commutatio & expulsio iustitię nihil aliud ut dixi: q̄ desertio diuinę religionis putanda est. quę sola efficit ut homo hominem carum habeat. Eumque sibi fraternitatis uinculo sciat esse constrictum. siquidem pater idem & deus est omnibus: ut dei patris communis beneficia cum iis qui non habent: partiatur. nulli noceat: nullum premat: non fores claudat hospiti: non aurem precanti. sed sit largus: beneficus: liberalis. quas Regias esse laudes Tullius existimauit. Hęc ē profecto iustitia & hoc

aureum sęculum: quod Ioue regnante primum corruptũ mox & ipso & omni eius progenie consecrata: deorumq́ multorum cultu suscępto fuerat omne sublatũ.

Capitulum.vii. De aduentu Christi aureum sęculum restituentis ĩ elec tis. id est uerã reformatis religionẽ: Et quod uirtus innotescat: & ꝓbat̃ exercitio uitiorũ. ut liquidũ sit q̃re deus mala esse ꝑmiserit.

SEd deus ut parens ĩdulgentissimus: appropinquã te ultimo tempoꝛ̃ nuntium misit. qui uetus illud sę culum fugatamq́ iustitiam reduceret: ne humanũ genus maximis & perpetuis agitaretur erroribus. Rediit ergo species illius aurei temporis: & reddita quidem terrę: sed assignata paucis iustitia est: quę nihil aliud est: quam dei unici sola pia & religiosa cultura. Sed moueat fortasse ali quem: cur si hęc sit iustitia: non omni humano generi sit data: nec in eam multitudo uniuersa consenserit: magnę hoc disputationis est: cur a deo cum iustitiam terrę da ret: non sit retenta diuersitas. quod & alio loco declaraui. & ubicunq́ opportune inciderit explicabitur. Nũc desig nare id breuissime satis est: uirtutem aut cerni non posse: nisi habeat uitia contraria: aut non esse perfectam nisi ex erceatur aduersis Hanc enim deus bonorum & malorum uoluit esse distantiam: ut qualitatẽ boni ex malo sciamus Item mali ex bono. nec alterius ratio intelligi sublato al tero potest. Deus ergo non exclusit malum: ut ratio uirtu tis cõstare posset. Quomodo enĩ patientia uĩ suã nomenq́ retineret: si nihil esset: quod pati cogeremur! Quomodo laudẽ mereretur deuota deo suo fides: nisi esset aliqˢ q a deo uellet auertere! Nã & ideo potiores esse ĩiustos ꝑmisit: ut cogere ad malũ posset. iõ plures: ut uirtus esset ꝓciosa quod rara ẽ. Quod qdẽ ipm Quintilianus egregie ac bre uiter ostẽdit ĩ capite obuoluto. Nam quę ĩqt uirtus esset

innocentia: nisi laudem raritas dedisset! Verum quia natura sic comparatum est: ut odiũ: cupiditas: ira: ĩ id quod incubuerint: agant cecos: supra hominẽ uidetur: culpa uacare. Alioquin si natura pares omnibus effectus dedisset: pietas nihil erat. hoc q̃ uerum sit: doceat necessitas ipsa rationis. Si enim uirtus est malis ac uitiis fortiter repugnare: apparet sine malo ac uitio nullam esse uirtutem. q̃ deus ut absolutam perfectamq; redderet: retinuit id quod erat ei contrarium: cum quo depugnare posset. Agitata enim malis quatientibus stabilitatem capit. & quanto frequenter ĩpellitur: tanto firmiter roboratur. Hec nimirum causa effecit. ut quamuis sit hominibus missa iustitia: tamen aureũ seculum non esse dicatur: quia malum non sustulit: ut retineret diuersitatem: que sacramentũ diuine religionis continet sola.

C. viii. Quare iustitia que improbatio est: non uideatur ab hominibus. Et q̃ homo dei templum est nõ aurum uel lapides. Et q̃ deus uirtutibus colendus est non corruptibilibus donis. E q̃ omnia mala ex eo proueniunt: q̃ plures dii coluntur: quia si unus solus uere coleretur: omnes iura fraternitatis agnoscerent: & exercerent.

Qui ergo putant iustum esse neminem: ante oculos habent iustitiam: sed eam nolunt cernere. Quid est enĩ quod illam uel in carminibus uel ĩ omni sermone describant: conquerẽtes eius absentiam cum sit facillimũ bonos esse: si uelint. Quid uobis inanem iustitiam depingitis: & optatis cadere de celo tanq̃ in aliquo simulacro figuratã? Ecce ĩ cõspectu ur̃o ẽ. suscipite si potestis: eãq; ĩ domicilio uestri pectoris cõstituite. Nec difficile nec alienũ a tẽporibus existimetis. Estote eq̃ ac boni. & sequet̃ uos sua sponte iustitia: quã queritis. Deponite omnẽ malã cogitationẽ de cordibus ur̃is. & statĩ uobis illud tẽpus aureũ reuertetur quod aliter cõseq̃ ñ potestis: q̃ si uerũ deũ colere ceperitis

Vos autem manente cultu deorum: iustitiã desideratis in terra: quod fieri nullo pacto potest: sed ne tũ quidem potuit: cum putatis: quia nõdum natis dis istis quos impie colitis: necesse est unius dei cultum fuisse per terram: eius scilicet: qui execratur malitiam: exigitq; bonitatem. cuius templum est: non lapides aut lutum: sed homo ipse qui figuram dei gestat. Quod templum non auro & gemmarũ donis corruptibilibus: sed ęternis uirtutum muneribus ornatur. Discite igitur siquid uobis reliquę mentis est: homines ideo malos & iniustos esse: quia dii coluntur. & iõ mala omnia rebus humanis quottidie ingrauescere: quia deus huius mundi effector & gubernator derelictus est. quia susceptę sunt contra q̃ fas & impię religiones. Postremo quia ne coli quidem uel a paucis deum sinitis. Quod si solus deus coleretur: non essent dissensiones & bella: cũ scirent homines se unius dei filios esse: ideoq; diuinę necessitudinis sacro & inuiolabili uinculo copulatis nullę fierent insidię: cum scirent cuiusmodi pęnas deus animarũ interfectoribus prępararet: qui clamdestina scelera & ipsas etiam cogitationes peruidet: nõ essent fraudes: neq; rapinę si deo pręcipiente didicissent: & suo & paruo esse cõtẽti: ut fragilibus & caducis solida & ęttrna pręferrẽt. Non essent adulteria: & mulierum prostitutiones: & stupra: si esset notum omnibus dammari a deo. Quicquid appetitur ultra generandi cupiditatem. Nec fęminam necessitas cogeret pudorem suum profanare. ut uictum sibi obscęnissimũ quęrat: cum & mares libidinem contemnerẽt: & habẽtium pia & religiosa collatio: non habentibus subueniret. Non essẽt igit̃ ut dixi: hęc omnia ĩ terris mala: si ab hominibus ĩ legẽ dei coniurarẽt. si ab uniuersis fierẽt: quę unus noster populus operatur. q̃ beatus esset: quãq; aureus humanarũ rerũ status si per totũ orbẽ mansuetudo & pietas & pax: & innocentia: & ęquitas: & temperãtia: & fides: moraretur. Deniq; ad regendos homines: nõ opus esset tã multis & tã uariis ięgibus: cũ ad pfectã innocentiã dei lex una sufficeret. neq; carceribus: neq; gladiis pręsidũ: neq; terror

penarum: cũ preceptorũ celestiũ salubritas humanis pectoribus infusa: ultro ad iustitię opera homines erudiret. Nunc autem mali homines sunt ignorantię recti ac boni: quod quidem Cicero uidit. Disputans enim de legibus: sicut una inquit eademq; natura mundus omnibus partibus inter se congruentibus cohęret. ac nititur: sic omnes homines inter se natura confusi prauitate dissentiunt: nec se intelligunt consanguineos & subiectos omnes sub unã eandemq; tutelam: quod si teneretur: deorum profecto uita homines uiuerent: Vniuersa igitur mala quibus humanũ genus seipsum inuicem conficit: iniustus atq; impius deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem: qui communẽ omniũ patrem deum tanq̃ prodigi ac rebelles liberi abnegassent.

C. ix. Quod iniqui iustitiam quã sibi abesse sẽtiunt: omnibus abesse putant. & in eos qui iustiores & innocentissimi sunt: atrocius sęuiunt id est in seruos Christi: mẽsuram patrũ implẽtes: qui caput omnium iustorum Christũ occiderunt. eo q̃ dissimilitudo uitę criminosę sitiat sanguinem innocentium.

NOn nunq̃ tamen sentiunt se malos esse: & ueterũ sęculorum statum laudant: & de moribus suis meritisq; coniectant abesse iustitiam. quam obuersantem oculis suis non tantum non suscipiunt: nec agnoscunt: uerum etiam uiolenter oderunt: & prosequuntur: & exterminare contẽdunt. fingamus hanc iterum non esse iustitiam: quam nos sequimur: quomodo si illa uenerit: quã ueram putant: eam recipiẽt: q laniant & occidũt eos: quos & ipsi fatenẽ imitatores eẽ iustorũ. qa bona operenẽ & iusta: cũ si tãtũmõ malos occiderẽt: digni essẽt: ad q̃s iustitia ñ ueniret: cui nulla fuit alia cã liquẽdi terrã: q̃ humani cruoris effusio q̃nto magis cũ pios ĩterficiãt: & ipos iustitię sectatores ꝓ hostibus ducãt: ĩmo uero plusq̃ ꝓ hostibus: q̃bus utiq; cũ aĩas eorũ

& opes & liberos ferro & igni appetant: tamē parcit̄ uictis & est locus inter arma clemētię. Aut si adeo sęuiri placuit nihil plus in eos fit: q̄ ut occidantur: uel in seruitutem ad ducātur. Hoc uero ī enarrabile est: quod fit aduersus eos qui malefacere nesciunt. Et nulli nocentiores habentur: q̄ qui sunt ex omnibus innocentes. Audent igitur homines improbissimi iustitię facere mentionem: qui feras immanitate uincunt: qui placidissimū dei gregem uastāt: ceu lupi rapaces atra in nebula: quos improba uentris exegit cęcos rabies. Verum hos non uentris sed cordis rabies efferauit: Nec atra in nebula: sed aperta prędatione crassant̄: nec eos unq̄ consciētia scelerum reuocat: ne sanctum ac pium nomen iustitię ore illo uiolent: qui cruore innocentium tanq̄ rictus bestiarum madent. Huius tanti & tā pertinacis odii quā potissimū causam esse dicamus? utrum ne ueritas odium parit: ut ait poeta: quasi diuino spiritu instinctus. An erubescunt coram iustis & bonis esse nequam: an potius utrunq;. Nam & ueritas ideo semper inuisa est: q̄ iis qui peccat: uult habere liberum peccandi locum. nec aliter se putat malefactorem uoluptate securius perfrui posse: q̄ si nemo sit cui delicta non placeant. Ergo tanq̄ scelerum & malitię suę testes: extirpare funditus nituntur & tollere: grauesq; sibi putant: tanq̄ uita eorum coarguatur. Cur. n. sint aliqui intempestiuę boni qui corruptis moribus publicis: conuitiū beneuiuēdo faciāt: cur nō oēs sint ęque mali: rapaces: impudici: adulteri: periuri: cupidi: fraudulēti: quin potius auferantur. q̄bus corā male uiuere pudet: qui peccantiū fontē etsi non uerbis q̄a tacent: tamen ipso uitę genere dissimili feriunt: & uerberant. Castigare enim uidetur: quicūq; dissentit. Nec est magnopere mirādū si aduersus homines ista fiūt: cū aduersus ipsū deum propter eandem causam insurrexerit etiam populus in spe cōstitutus: nec dei nescius. sequiturq; iustos eadē necessitas: que ipsū iustitię uiolauit authorē. Vexant ergo & exq̄sitis pęnarū generibus excruciāt: parūq; habēt interficere quos oderūt. nisi etiā crudelitas corporibus illudat. siq̄ aūt doloris

uel mortis metu: uel suapte perfidia cęleste sacramentum deseruerint & ad funesta sacrificia cōsenserint: eos laudāt: & honoribus mactant: ut eorum exemplo cęteros illiceāt. Qui autem magni existimauerint fidem: cultoresq̧ se dei non abnegauerint in eos uero totis carnificine suę uiribus ueluti sanguinem sitiant: incumbunt: & desperatos uocāt quia corpori suo minine parcunt: quasi quicq̄ desperatius esse possit q̄ torquere ac dilaniare eum quem scias innocentem. Adeo uero nec pudor ullus apud eos superest: a quibus abest omnis humanitas: & detorquent in homines iustos cōuitia sibi cōgruētia. īpios enī uocant: ipsi scilicet impii: & ab humano sanguine abhorrentes: cum si & actus suos considerent: & illorum quos tanquā impios dānant: iam intelligant: q̄ mēdaces sint: & his omnibus quę aduersus bonos aut dicunt: aut faciunt digniores. Non enim de nostro sed de illorū numero semper existunt: qui uias obsideant armati: maria prędentur: uel si palā crassari nō licuit: uenena clam temperent: qui uxores necēt: ut dotes earū lucrentur: aut maritos ut adulteris nubant. qui natos ex se pueros aut strangulent: aut si nimiū pii fuerint: exponāt qui libidines incęstas nec a filia nec a sorore: nec a matre: nec a sacerdote contineant: q aduersus ciues suos patriāq̧ coniurent: qui neq̧ culleum timeant: qui deniq̧ sacrilegia cōmittant & deorū quos colunt: templa dispolient. & ut quę leuia sunt: atq̧ inusitata dicamus: qui hereditates captent: testamenta supponant: iustos hęredes uel auferāt: uel excludant: qui corpora sua libidinibus prostituant: q denīq̧ immemores quod nati sunt: cum fęminis patiētia certētēt. qui sanctissimā quoq̧ corporis ui partem contra fas omne polluant: & prophanent: qui uirilia sua ferro metāt. & quod est sceleratius: ut sint religionis antistites qui nec uitę qdē suę parcāt: sed extinguēdas publice aīas uendāt. q si iudices sedeāt: aut īmeritos pdāt mercede corrupti: aut noxios īpune dimittāt: q cęlū q̄q̧ ipsū ueneficiis appetant tanq̄ eorū malitiā terra nō capiat. Hęc inq̄ & his plura scelera utiq̧ ab his fiunt: q deos colūt. Quis īter hęc tot & tāta

iustitię locus est! Et ego de multis pauca collegi. non ut arguerem: sed ut ostenderem. Qui uolent scire omnia! Senecę libros in manu sumăt: qui morum uitiorumq; publicorum & descriptor uerissimus: & accusator acerrimus fuit Sed & Lucillius tenebrosam istă uitam circūscripte breuiterq; depinxit: bis uersibus.

Nunc uero a mane ad noctē festo atq; ꝓfecto.
Totus idem pariterq; dies populusq; patresq;
Iactare: inde foro se omnes: decedere nusq̄.
Vni sese atq; eidem studio oēs dedere: & arti.
Verba dare ut caute possint pugnare dolose.
Blanditia certare bonū simulare uirū se.
Insidias facere: ut si hostes sint omnibus oēs.

Nostro autē populo quid horū potest obici cuius omnis religio ē sine scelere ac sine macula uiuere. Cū igitur uideant se ac suos ea quę diximus: gerere: nostros autē nihil aliud operari nisi ęquum & bonū: poterant si quid saperent: ex hoc ītelligere: & illos qui bonum faciunt: pios esse: & se impios q̄ nefanda cōmittunt. Neq; enim fieri pōt: ut qui ī omnibus uitę suę actibus non errant: in ipsa summa errent. Hoc est in religione quę rerū omniū caput est. Impietas enim suscępta in eo quod est summū bonū: per cętera uniuersa frequentatur: eoq; fieri non pōt: ut ipsi qui errant in omni uita: non & in religione fallantur. quoniă pietas ī sūmo regulam tenens: tenorem suū seruat & ī cęteris. Ita fit in utraq; parti de conditōe rerū quę geruntur: qualis sit sūma ipsa noscatur.

C. x. De impia iniquorū qui deū nesciunt: pietate. Et qd & ubi sit uera pietas. quă deorū cultores assequi nequeunt ꝓpter subiectas causas.

O Perę preciū est cognoscere illorū impietatē: ut ex his quę clemēter ac pię faciūt: possīt ītelligi q̄lia sīt: quę ab his contra iura pietatis geruntur. At ne quem uidear inclementer incessere. Aliquam mihi personam poeticam

1 5

sumam: que sit uel maximum pietatis exemplum. Apud maronem Rex ille.

Quo iustior alter

Nec pietate fuit: nec bello maior & armis. Qui nobis documenta iustitię ꝓtulit.

Vinxerat & post terga manus quos mitteret umbris

In ferias cęso: sparsuros sanguine flammas. Quid potest esse hac pietate clementius: q̃ mortuis humanas uictimas ĩmolare: & ignem cruore hominum tanq̃ oleo pascere! Sed fortasse hoc non ipsius uitium fuerit: sed Poetę. qui ĩsignẽ pietatem uiri insigni scelere fędauit.

Ecce pius Aeneas.

Sulmone creatos

Quatuor hic iuuenes totidem quos educat ephens

Viuẽtes rapit inferias: quos ĩmolet umbris

Captiuoq; rogi: perfundat sãguine flammas. Cur ergo dicebat eodem ipso tempore quo uinctos ipsos homines ad ĩmolationem mittebat. Equidem & uiuos concedere uellẽ cum quos uiuos habebat ĩ potestate: uice pecudũ iuberet occidi! Sed hęc ut dixi: culpa non illius fuit: q litteras fortasse ñ didicerat: sed tua qui cum esses eruditus: ignorastĩ tamen: quid esset pietas. & illud ipsũ quod nepharie: quod detestabiliter fęcit: pietatis esse officium credidisti. uidelicet ob hoc unum pius uocatur: quia patrem dilexit. Quid quod bonus Aeneas haud aspernanda precantes trucidauit! adiuratus enim per eundem patrem: & spem surgentis Iuli: nequaq̃ pepercit furiis accẽsus & ira. Quisq̃ ne igitr̃ putet hũc aliqd uirtutis habuisse: q & furore tãq̃ stipula exarsent: & maniũ patris p quẽ rogabat̃ oblitus: iram frenare non quierit! Nullo igitur modo pius: qui non tantum nõ repugnantes sed etiam precantes interemit. Dicet hic aliqs quę igitur aut ubi aut qualis est pietas! Nimirum apud eos qui bella nesciunt. qui concordiam cum omni ui seruant: qui amici sunt etiã inimicis. qui omnes homines pro fratribus diligunt. qui cohibere iram sciunt. omnẽq; animi furorem tranquilla moderatione lęnire. Quanta igitur

caligo: q̃nta tenebrarum & errorũ nubes hominũ pectora obduxit; qui cum se maxime pios putant: tã maxime fiũt impii. Quãto enim religiosius terrenis istis simulacris seruiunt. tãto magis scelerati aduersum nomẽ diuinitatis ueræ existunt. Itaq; ꝓ merito impietatis suę grauioribus malis sępe uexant̃. quorũ causã quia nesciunt: fortunę culpa oĩs ascribitur. & locũ inuenit Epicuri philosophia nihil ad deos pertinere censentis. nec gratia eos tãgi: nec ira moueri: quia & contẽptores eorũ sępe uideant bonos. & cultores sępe miseros. Quod eo fit: quia cũ religiosi uideantur & natura boni. nihil tale creduntur mereri quale sępe paciuntur. Consolantur se tamẽ accusatione fortunę. nec consentiunt: quod si esset ulla: cultoribus suis nunq̃ noceret. Merito igitur huiusmodi pietatem pęna consequit̃. & offẽsa diuinitatis scelere hominũ prauę religiosorũ: graui eos infortunio mactat. Qui licet sanctis moribus uiuant in sũma fide atq; innocentia. tamẽ quia deos colunt: quorũ ritus impios ac ꝓphanos deus uerus odio habet: a iustitia & a numine uerę pietatis alieni sunt. Nec est difficile docere: cur deorũ cultores boni & iusti esse non possint. Quomodo enim sanguine abstinebunt: qui colunt cruentos deos Martem atq; Bellonã? Quomodo aut parentibus parcent: qui expulsorem patris sui Iouẽ: aut natis ex se ĩfantibus: qui colunt Saturnũ? Quomodo pudititiã tuebuntur qui colunt deã nudam & adulteram: & quasi apud deos ꝓstitutã? Quomodo se a rapinis & fraudibus abstinebũt: q Mercurii furta nouerunt: docentis non fraudis esse decipere sed astutię? Quomodo libidines coercebũt: qui Iouẽ: Herculẽ: Liberũ: Apollinẽ: ceterosq; uenerant̃: quorũ adulteria & stupra in mares & fęminas nõ tm̃ doctis nota sunt sed exꝑmunt̃ etiã ĩ theatris atq; cãtant̃: ut sint oĩbus notiora? Possũt ne ĩter hęc iusti esse homines. qui etiã si natura sint boni: ab ipsis tñ diis erudiantur ad iniustitiã? Ad placandũ. n. deũ quẽ colas: his rebus opus ẽ: qbus illũ gauderẽ ac delectari scias. Sic fit: ut uitã colẽtiũ deus ꝓ q̃litate noĩnis sui formet. qm̃ religiosissimus ẽ cultus imitari.

5

C.xi. Quod persecutores Christianorũ non modo bestię fuerint: sed ipsis bestiis brutiores & truciores. Quibus & quare tormentis martires afficiant

His igitur hominibus qui deorũ suorum moribus congruunt: quia grauis est & acerba iustitia: eandem impietatem suam q̃ in cęteris rebus utuntur: aduersus iustos uiolenter exercent. Nec ĩmerito a Prophętis bestie nominantur. Pręclare itaq; M. Tullius Etenĩ si nemo ẽ ĩquit qui non mori malit: q̃ conuerti in aliq̃ figurã bestię q̃uis mentem hominis habiturus: quãto est miserius ĩ hominis figura animo esse efferato! Mihi quidẽ tanto uidetur: quãto est pręstabilior animus corpore. Aspernantur itaq; corpora beluarum quibus sunt ipsi brutiores. sibiq; adeo placent: q; homines sint nati: quorum nihil nisi liniamenta & summã figuram gerũt. Nam quis Caucasus: quę India quę Hyrcania tam immanes tam sãguinarias bestias unq̃ aluit Quoniam ferarum omniũ rabies usq; ad uentris satietatẽ furit. fameq; sedata conquiescit. Illa est uera bestia: cuius una iussione fũditur ater ubiq; cruor. Crudelis ubiq; luctus ubiq; pauor: & plurima mortis imago. Nemo huius tantę beluę immanitatem potest pro merito describeř. quę uno loco recubans: tamen per totũ orbem dẽtibus ferreis sęuit. & non tantum arctus hominũ dissipat: sed & ossa ipsa comminuit. & in cineres fundit. ne quis extet sepulturę locus. quasi uero id affectent: qui deum confitentur: ut ad eorum sepulchra ueniatur. ac non ut ipi ad deũ perueniãt Quę nam illa feritas: quę rabies: quę ĩsania est. lucem uiuis terram mortuis denegasse! Dico igitur nihil esse miserius his hominibus quos ministros furoris alieni: quos satellites impię iussionis: necessitas aut inuenit: aut fęcit. Non. n. honor ille aut ꝓuectio dignitatis fuit: sed hominis damnatio ad carnificinã: dei uero ad pęnã sempiternã. Quę autẽ p totũ orbẽ singuli gessęrĩt: enarrare ĩpossibile ẽ. Quis enĩ uoluminũ numerus capiet tã ĩfinita tã uaria genera crudęlitatis! Accępta. n. potestate: ꝓ suis moribus q̃sq; sęuit. Alii

prę nimia timiditate plus ausi sunt: q̃ iubebātur. Alii suo proprio aduersum iustos odio quidam naturali mētis feritate. nōnulli ut placerēt: & hoc officio uiā sibi ad altiora munirent. alii ad occidendum pręcipites extiterunt. sicut unus in Phrygia qui uniuersum populum cum ipso pariter conuenticulo concremauit. sed hic quanto sęuior tāto clemētior inuenitur. Illud uero pessimū genus est: cui clementię species falsa blanditur. ille sęuior ille grauior ē carnifex: qui neminem statuit occidere. Itaq; dici nō pōt: huiusmodi iudices quanta & q̃ grauia tormentorū genera cogitauerint: ut ad effectum propositi sui peruenirent. Hęc autem non tantū ideo faciunt: ut gloriari possint: nullum se innocentiū peremisse. Nam & ipse audiui aliquos gloriantes: quia administratio sua in hac parte fuerit icruenta sed inuidię causa: ne aut ipsi uincantur: aut illi uirtutis suę gloriam consequantur. Itaq; in cogitandis pęnarum generibus: nihil aliud q̃ uictoriam excogitat. Sciunt enī certamen illud esse & pugnā. Vidi ego ī Bithynia Pręsidem gaudio mirabiliter elatum: tanq̃ Barbarorū gentē aliquā subęgisset: q; unus qui per biennium magna uirtute restiterat: postremo cedere uisus est. Contendunt igitur ut uincant & exquisitos dolores corporibus immittunt: & nihil aliud euitant: q̃ ut ne toti moriantur. Quasi uero mors tantū nec beatos faciat. ac etiā nō tormenta quāto fuerint grauiora: tanto maiorem uirtutis gloriā pariant. Illi autē pertinaci stultitia iubent curam tortis diligēter adhiberi: ut ad alios cruciatus membra renouentur. & paretur nouus sanguis ad pęnā. Quid tā piū tam beneficum tam humanū fieri pōt? Nō curassent tā sollicite quos amarent. Hęc est deorū disciplina. Ad hęc opera cultores suos erudiunt. hęc sacra desiderant. Quin etiā scelaratissimi homicidę cōtra pios īpia iura condiderunt. Nā & constitutiones sacrilegę & disputatōnes iurisperitorū legunt̄ iniustę Domitius de offitio ꝓcōsulis libro septimo Rescripta pncipum nefaria collęgit. ut doceret eos qui se cultores dei confiterentur.

Capit.xii. Quomõ ipsi carnificibus grati facti sunt qui diligũt ĩimicos. Et q̃ expetibilius est esse bonũ & malum putari:q̃ malum esse:& uideri bonũ.

Vid iis facias:qui ius uocant carnificinas ueterum Tyrannorũ! aduersus innocentes rabide sęuientiũ. & cum sint iniustitię crudelitatisq̃ doctores : iustos esse se tamen ac prudentes uideri uolũt.cęci & hebetes ac rerũ & ueritatis ignari!Adeo ne apud uos perit innocentia:ut ne morte quidem simplici dignã iudicetis. sed supra oĩa facinora habeat̃ nullum facinus admittere:pectusq̃ purũ ab omni sceleris contagione prestare! Et qm̃ cõmuniter cũ deorũ cultoribus loquimur : liceat p nos benefacere uobiscum.Hęc est enim lex nostra hoc opus: hęc religio. si uobis sapientes uidemur:imitamini.si stulti contẽnite: aut etiã ridete:si libet. Vobis enim stultitia nr̃a prodest. quid latratis! quid affligitis! Non inuidemus sapientię uestrę. Hanc stultitiã maluimus hanc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire:ut uos diligamus.& ĩ uos ipos qui odistis omnia conferamus.Est apud Ciceronem non abhorrens a uero locus in ea disputatione quę habetur a Furio contra iustitiã.Quęro inquit: si duo sint quorum alter optimus uir ęquissimus: summa iustitia : singulari fide : alter insignis scelere & audacia : & si in eo sit errore ciuitas:ut bonũ illũ uirum sceleratũ facinorosum putet contra autẽ qui sit improbissimus existimet esse summa probitate ac fide: proq̃ hac opiniõe omniũ ciuiũ bonus ille uir uexetur:rapiat̃:manus ei deniq̃ auferant̃.effodiant̃ oculi.damnetur:uinciat̃:urat̃:extermineẽ:egeat.postremo iure etiã optimo omnibus miserrimus esse uideat̃.Contra autem ille improbus:laudet̃: colat̃: ab omnibus diligat̃. Omnes ad eum honores:omnia imperia:omnes opes : oẽs deniq̃ copię conferantur: Vir deniq̃ optimus omnium ęstimatione & dignissimus omni fortuna iudicet̃. Quis tandem erit tam demens qui dubitet utrum se esse malit! Profecto quasi diuinaret quę nobis mala & quõ euentura essent propter iustitiã. Hoc posuit exemplum. Hęc enim

populus noster patitur omnia. errantiũ prauitate. Ecce ĩ eo ẽ errore ciuitas uel potius orbis ipse totus: ut bonos & iustos uiros tãq̃ malos & impios persequat̃ excruciet: damnet: occidat. Nam q᷑ ait neminem esse tam demẽtem: qui dubitet utrum se esse malit. Ille quidẽ ut is qui cõtra iustitiam disserebat hoc sensit. male sapientem malũ esse cum bona ęstimatione: q̃ bonũ cum mala. A nobis autem absit hęc amentia ut falsum uero anteponamus. An boni nostri qualitas ex populi potius pendebit erroribus: q̃ ex conscientia nostra & iudicio dei? Aut aliqua nos felicitas illiciet unq̃: ut non potius ueram bonitatem cum omni malo: q̃ falsam cum omni prosperitate malimus. Sua sibi habeant regna Reges. suas diuitias diuites: ut loquitur Plautus. suam uero prudentiã prudẽtes. relinquãt nobis stultitiam nostram. quam uel ex hoc apparet esse sapiẽtiã: quia nobis inuident. Quis enim stulto inuideat: nisi qui ipse sit stultissimus? Illi aũt nõ sunt adeo stulti ut stultis inuideant. sed ex eo: q᷑ accurate q᷑ sollicite persequuntur: stultos non esse concedũt. Cur enim tã crudeliter sęuiũt: nisi quia metuunt ne in dies inualescente iustitia cũ diis suis uaricosis relinquant̃? Si ergo cultores deorũ sapiẽtes sũt nos stulti: quid metuũt ne sapiẽtes illiciant̃ a stultis.

Capitulũ. xiii. Quod ex eo patet iustitia Christianę religionis & ueritas fidei: q᷑ de cultoribus deorum crescit ecclesia. sed de ecclesia nec minis nec tormentis compelli possint ad cultum deorum. licet quidam sacrificasse ex infirmitate legant̃ inuiti. qui tamen postea per penitentiã in quo Nouatiani confutant̃: surrexerũt fortiores. Et q᷑ patientia Martyrum solidissimum est Christianę religionis fundamentum.

Vm aũt noster numerus semp de deorũ cultoribus augeatur: nunq̃ uero ne in ipsa quidem persecutiõe minuatur: quoniã peccare homĩes & inquinari sacrificio possunt: auerti autem a deo non possunt. Valet enim ui sua ueritas. Quis est tã excors tanq᷑ cęcus qui nõ uideat

quia in utraq; sit parte sapientia? Sed illi malitia & furore cecantur: ne uideant. stultosq; arbitrantur esse: qui cum habeant in sua potestate supplicia uitare: cruciari tamen & mori malunt. cum possint ex eo ipso peruidere nõ esse stultitiam. in quam tãta hominum milia per orbem totũ una & pari mente consentiunt. Si enim foeminę sexus infirmitate labũtur: nam interdũ isti muliebrem & anilem superstitionem uocãt. Viri certe sapiunt. Si pueri si adolescentes improuidi sunt per ętatem: maturi certe ac senes habẽt stabile iudicium. Si una ciuitas desipit cęterę utiq; innumerabiles stultę esse nõ possũt. Si una prouintia una natio prouidentia caret: cęteras omnes habere intelligẽtiã recti necesse est. Cum uero ab ortu solis usq; ad occasum lex diuina suscępta sit: & omnis sexus omnis ętas & gens & regio unis ac paribus animis deo seruiant eadem sit ubiq; patientia: idem contẽptus mortis: intelligere debuerant. aliqd in ea re esse rationis quod non sine causa usq; ad mortẽ defendatur. aliquid fundamenti ac soliditatis: quod eam religionem non tantum iniuriis & uexatione soluat. sed augeat semper: & faciat firmiorem. Nam & in hoc quoq; illorum malitia conuincitur: qui euertisse se funditus religionẽ dei opinant̃: si homines inquinauerĩt. cum & deo satisfacere liceat: & nullus sit tam malus dei cultor: quin data facultate ad placãdum deũ reuertatur & quidem deuotione maiori. Peccati enim conscientia. & metus penę religiosiorẽ facit. & semper multo firmior est fides: quam reponit pęnitentia. Si ergo ipsi cum deos arbitrant̃ sibi iratos: tamẽ donis & sacrificiis & odoribus placare eos credunt: quid est tandem quod deũ nostrũ tam immitem tam implacabilem putent: ut uideatur is iam Christianus esse non posse: qui diis eorum coactus: inuitusq; libauerit. nisi forte contaminatos semel putant animum translaturos: ut sua sponte iam facere incipiãt: quod per tormẽta fęcerunt? Quis id officiũ libẽs subeat: quod ab iniuria cępit? Quis cum uideat laterum suorũ cicatrices non magis oderit deos propter quos ęterna poenarum insignia & impressas uisceribus suis notas

gestet! Ita fit ut data diuinitus pace: & q fuerūt: uniuersi redeāt. & alius ꝑpter miraculū uirtutis nouus populus accedat. Nam cum uideat uulgus dilacerari hoīes uariis tormentorū generibus: & īter fatigatos carnifices īuictā tenere patientiā; existimāt id quod res est: nec consensū tā multorum: nec perseuerantiā morientiū uanā esse. nec ipsā patientiā sine deo cruciatus tātos posse superare. latrones & robusti corporis uiri eiusmodi lacerationes perferre nequeunt. exclamāt. & gemitus edūt. Vincunť enī dolore: quia deest illis inspirata patientia. Nostri autē ut de uiris taceā pueri & muliercul ę tortores suos tacite uincunt. & exprimere illis gemitū nec ignis potest. Eant Romani & Mutio glorientur & regulo. quorum alter necandum se hostibus tradidit: quod captiuum puduit uiuere. alter ab hostibus deprehensus: cum uideret se mortem uitare non posse: manū foco iniecit. ut pro facinore suo satisfaceret hosti: quem uoluit occidere eaq; poena ueniā quam nō meruerat: accepit. Ecce sexus fęmineus & fragilis ętas dilacerari se toto corpore uriq; perpetiť: non necessitate. qa licet uitare: si uelint. sed uolūtate quia confidūt ī deo.

Cap. xiiii. De uera uirtute Christianorū: qui ī culmīe patientię constituti: Philosophos laudatores patientię antecedunt uirtute patiendi. Et ꝙ uanū & stultū est imaginatam terramq; ut deum colere.

Ed hęc est uera uirtus: quam Philosophi quoque gloriabundi nō re sed uerbis inanibus iactāt. disserentes nihil esse tam congruens fieri sapiētis grauitati atq; constantię: ꝗ nullis terroribus de sententia & proposito posse depelli. sed tāti esse cruciari & mori: ne fidē prodat: ne ab officio discedat: ne metu mortis aut dolore acerbo subactus aliquid faciat iniustum. nisi forte delirare illis uidetur Flaccus in Lyricis cum dicit.
Iustū & tenacem propositi uirum:
Non ciuium ardor praua iubentium:
Non uultus instantis Tyranni mente

Quatit solida. Quo nihil uerius dici potest: si hoc ad eos referatur: qui nullos cruciatus: nullã mortẽ recusant. ne a fide iustitiaq; declinent. qui nõ tyrannicas iussiones nõ presidum gladios tremũt. quo minus ueram & solidam libertatẽ constãti mente defendant. quę in hoc solo tuẽda sapientia est. Quis enim tã insolens: tã elatus: qui me uetet oculos in coelum tollere: qui imponat mihi necessitatem uel colendi quod nolim: uel quod uelim non colendi? Quid nobis iam ulterius relinquetur. si etiam hoc quod uoluntate fieri oportet: libido extorquet aliena? Nemo istud efficiet. siqd nobis ad contemnendã mortẽ doloreq; uirtutis est. Quam constantiam si tenemus: cur stulti iudicamur facientes ea quę Philosophi laudant? Recte igit̃ Seneca incongruentiã hoibus obiectãs ait. Sũma uirtus illis uidetur magnus animus. Et idem. Eum qui cõtẽnit mortem pro furioso habent: quod est utiq; summę peruersitatis. Sed hi uanarũ religionũ cultores eadẽ stultitia id obiiciũt: quia uerũ deũ non intelligunt. Quos Sibylla erythrea κωφονσ και αφροντονσ uocat surdos scilicet & excordes: qui nec audiant diuina: nec sentiant. sed terram digitis suis imaginatam metuant & odorent. q; nec causa sit: ut eos qui sapientes sunt: stultos putent: magna ratio est. nec enim frustra fallunt̃. quę nobis diligenter est explicanda. ut errores suos tandẽ si fieri potest agnoscant.

Cap. xv. Quare sapientes habent̃ pro stultis. Et quõ ĩ duabus precipue uirtutibus pietate scilicet & ęqtate iustitia constet. Et quid pietas secundũ Trimegistum Et quid ęquitas secundũ Ciceronem. quarum neutrã asseq potuerũt Romani uel Gręci. nec aliq nisi Xpiani.

Vstitia suapte natura speciẽ quandã stultitię habet. quod ego & diuinis & humanis testimoniis cõfirmare possũ. sed nihil fortasse apud istos agemus: nisi eos de suis doceamus authoribus non posse iustũ quenq̃ esse quod est coniunctum cum uera sapientia: nisi idẽ stultus esse uideatur. Carneades Academicę sectę Philosophus:

cuius in differendo quę uis fuerit: quę eloquentia: quod acumen: q nescit: ex prędicatione Ciceronis intelliget aut Lucillii apud quem differens Neptũnus de re difficillia ostendit non posse id explicare: nec si Carneadem ipsum orcus remittat. Is cum legatus ab Atheniensibus Romã missus esset: disputauit de iustitia copiose audiente Galba & Catiõe Censoribus. maximis tũc oratoribus. Sed dispu-tationem suã postridie contraria disputatione subuertit. & iustitiam quã pridie laudauerat: sustulit. non quadam Philosophi grauitate cuius prudentia firma: & stabilis debet esse sententia: sed quasi oratorio exercitu genere in utranq; partẽ differendi. Quod ille facere solebat: ut alios quodlibet asserẽtes posse refutare. Eam disputationẽ qua iustitia subuertitur: apud Ciceronẽ. L. Furius recordatur Credo quoniã de Rep. differebat: ut defensionẽ laudatio-nemq; induceret. sine qua putabat Regi non posse Remp. Carneades autẽ ut Aristotelẽ refelleret ac Platonẽ iustitię patronos: prima illa disputatiõe collegit ea omnia quę ꝓ iustitia dicebant̃. ut posset illa sicut fecit: euertere. erat enĩ facillimũ iustitiã radices nõ habẽtẽ labefactare. ut diceret anhelantẽ laborare: qa cũ nulla in terra fuit: ut quod esset aut qualis a Philosophis diceret̃. Atq; utinam tot ac tales uiri: quantũ eloquentię: quantũ animi: tantũ etiã scientię ad implendã defensionẽ summę uirtutis habuisset. cuius origo in religione ratio in ęquitate est. Sed hi q primã illã partẽ nescierũt ne secundã quidẽ tenere potuerunt. Volo autẽ prius circũscriptę ac breuiter quid sit ostendere: ut intelligatur Philosophos ignorasse iustitiã. nec id quod minime nouerant: potuisse defendere. Iustitia quãuis oẽs simul uirtutes amplectat̃: tamẽ duę sũt omniũ prĩcipales quę ab illa diuelli separariq; nõ possunt. pietas & ęquitas. Nã fides temperãtia ꝓbitas innocẽtia integritas & cęterę huiusmodi: uel natura uel ĩstitutis parentũ possũt inesse hisdẽ hoĩbus q iustitiã nesciũt. sicuti semp fuerunt. Nam Romani ueteres qui iustitia gloriari solebãt: iis utiq; uir-tutibus gloriabãt̃: quę ut dixi proficisci a iustitia possũt. & ab ipso fonte se cerni. Pietas uero & ęquitas uenę sunt

eius. His enim duobus fontibus constat tota iustitia. sed caput eius & origo in illo primo est: in secũdo uis oĩs ac ratio. Pietas aũt nihil aliud est: q̃ dei notio: sicut Trimegistus uerissime diffiniuit: ut alio loco diximus. Si ergo pietas est cognoscere deũ cuius cognitionis sũma est: ut eũ colas: ignorat utiq; iustitiã q religionem dei nõ tenet. Quõ enĩ põt ipsã nosse: q unde oriat̃: ignorat? Plato qdẽ multa de uno deo loquutus est. a quo ait constitutũ esse mundũ. sed nihil de religione. sõniauerat enĩ deũ nõ cognouerat. Quod si iustitię defensionẽ uel ipse uel quilibet alius implere uoluisset: in p̃mis deorũ religiones euertere debuit. qa contrarię sũt pietati. Quod quidẽ Socrates qa facere tẽptauit: in carcerẽ cõiectus est: ut iã tũc appareret qd esset futurũ iis hoĩbus: q iustitiã uerã defẽdere: deoq; singulari seruire cępissent. Altera igit̃ iustitię pars ẽ ęqtas. ęqtatẽ nõ dico utiq; bene iudicãdi: q̊d & ipsũ laudabile ẽ in homĩe iusto. sed se cũ cęteris coequãdi. Quam Cicero ęqualitatẽ uocat. Deus enĩ q hoĩes generat & inspirat: oẽs ęquos id est pares esse uoluit. Eandẽ conditionẽ uiuendi oĩbus posuit. Oẽs ad sapientiã genuit. oĩbus ĩmortalitatẽ spopõdit. Nemo enĩ a beneficiis eius cęlestibus segregat̃. Nã sicut oĩbus unicũ suũ lumẽ ęqliter diuidit. Emittit oĩbus fontes. uictũ subministrat. qetẽ somni dulcissimã tribuit: sic oĩbus ęquitatẽ uirtutẽq; largit̃. Nemo apud eũ seruus est. nemo dominus. Si enĩ cũctis idem pater ẽ: ęquo iure omnes liberi sũmus. Nemo deo paup ẽ. nisi q iustitia ĩdiget. Nemo diues: nisi qui uirtutibus plenus est. Nemo deniq; egregius: nisi qui bonus & innocens fuerit. Nemo clarissimus: nisi qui opera misericordię largiter fęcerit. Nemo perfectissimus: nisi q oẽs gradus uirtutis ĩpleuerit Quare neq; Romani neq; Gręci iustitiã tenere potuerunt. qa dispares multis gradibus hoĩes habuerũt a paupibus ad diuites ab humilibus ad potẽtes a p̃uatis deniq; usq; ad Regũ sublimissĩas potestates. Vbi enĩ non sũt uniuersi pares: ęquitas non est. & excludit inęqualitas ipsa iustitiã cuius uis omnis in eo ẽ: ut pares faciat eos. qui ad huius uitę conditionem pari sorte uenerunt.

Cap xvi. De ęquitate Xpianorū. quā Philosophi nō habētes: nec inuenire nec defendere potuerunt.

Vobus igit̃ illis iustitię fontibus īmutatis: omnis uirtus & oīs ueritas tollit̃. & ipsa iustitia remigat ī coelū. Ideo non ē illud bonū a Philosophis repertū. quia ignorabāt uel unde oriret̃: uel qd efficeret. q̄d nullis aliis preterq̄ nostro populo reuelatū est. Dicet aliqs. Nōne sūt apud uos alii pauperes: alii diuites: alii serui: alii domini? Nōne aliquid inter singulos ītereſt? Nihil. Nec alia causa est cur nobis inuicē fratrū factū nomē īpartiamus: nisi quia pares eē nos credimus. Nā cū oīa humana nō corpe sed spiritu metiamur: tāetsi corpororū sit diuersa cōditio nobis tñ serui nō sūt. sed eos & habemus & dicimus spiritu fratres. religione conseruos. Diuitię quoq̧ nō faciūt insegnes: nisi quos possūt bonis opibus facere clariores. Diuites sūt enī non qui diuitias habēt: sed qui utunt̃ illis ad opa iustitię. Et qui paupes uident̃: eo tñ diuites sūt: qa & egēt: & cōcupiscūt nihil. Cū igit̃ & liberi seruis: & diuites paupibus: humilitate animi paupes sumus: apud deū tñ uirtute discernimur. Tāto quisq̧ sublimior est. quāto iustior. Si enī iustitia ē: parē se etiam minoribus facere q̄q̄ hoc ipso p̄cellat: q̧ se īferioribus coeq̄uit tñ si nō tm̄ q̄si parē sed etiā q̄si minorē se gesserit: utiq̧ multo altiorē dignitatis gradū deo iudice consequet̃. Nā ꝑfecto ī uita hac sęculari: qm̄ breuia & caduca sūt oīa. & preferūt se alteris hoīes: & de dignitate contēdūt: q̄ nihil foedius: nihil arrogātius: nihil a sapiētis ratione semotius. Rebus enī cęlestibus contraria sūt ista uniuersa terrena. Sicut enī sapiētia hominū summa stultitia ē apud deum: stultitia ut docui sūma sapiētia ē: sic deo humilis & abiectus est: qui fuerit conspicuus & sublimis ī terra. Nā ut taceā q̧ hęc p̄sentia terrę bona quibus magnus honor tribuit̃ uirtuti contraria sūt: & uigorē mētis eneruāt: quę tandē potest firma eē nobilitas. Quę opes? Quę potētia: cum possit deus Reges q̄q̧ ipsos inferiores īfimis facere? Et ideo consulēs nobis deus: īter diuina precepta illud precipue posuit. qui se

extollit:humiliabitur. & qui se humiliat:exaltabitᷣ. Cuius pręcepti salubritas docet q̃ q se apud hoĩes planũ fęcerit humileq̃ ꝓbuerit:hic apud deũ ꝓcelles & insignis habeatᷣ Neq̃ enĩ falsa ẽ illa sẽtẽtia quę apud Euripidẽ ferᷣ in hũc modum.

Quę hic mala putanᷣ: hęc sũt ĩ coelo bona.

Cap.xvii. Quõ Carneades & iura ꝓ utilitate sancita & uerã ĩ hoĩbus iustitiam nisi forte stultis collęgerit ĩueniri nõ posse. & ciuilis iustitia sapientiã qdẽ habeat sed ĩiustam. naturalis aũt iusta sit utiq̃. sed sapiẽtiã oĩno nõ habeat.

Xposui causam cur Philosophi nec ĩuenire iustitiã nec defẽdere potuerũt. Nũc redeo ad illud q̊d intẽderam: Carneades ergo qm̃ erãt ĩfirma quę a Philosophis differebãᷣ. sũpsit audaciã refellẽdi qa refelli posse ĩtellexit Eius disputatiõis sũma hęc fuit. Iura sibi hoĩes ꝓ utilitate sãxisse scilicet uaria ꝓ moribus: & apud eos ꝓ tpibus sępe mutata: ius aũt naturale eẽ nullũ. oẽs & hoĩes & animãtes alias ad utilitates suas natura ducẽte ferri. proinde aut nullã eẽ iustitiã: aut si sit aliq̃ summã eẽ stultitiã qm̃ sibi noceret alienis cõmodis cõsulẽs: & inferebat hęc argumẽta oĩbus populis q florerẽt impio & Romanis q̊q̃ ipsis q totius orbis potirenᷣ dominio: si iusti uelint eẽ: hoc ẽ si aliena restituant: ad casas esse redeundũ. & in necessitate ac miseriis iacendũ. tũ omissis cõmunibus ad ꝓpria ueniebat. Bonus uir inqt si habeat seruũ fugitiuũ: uel domũ ĩsalubrẽ ac pestilentẽ: quę uitia solus sciat: & ideo proscribat ut uẽdat. utrũ ne ꝓfitebiᷣ fugitiuũ seruũ ac pestilentẽ domũ se uendere: an cęlabit emptorẽ? Si ꝓfitebiᷣ: bonus qdem: qa nõ fallet: sed tamen stultus iudicabiᷣ: qa uel paruo uendet: uel oĩno nõ uẽdet si celauerit. erit qdem sapiẽs: qa rei cõsulet. sed idẽ malus qa fallet. Rursus si repiat aliquẽ qui auricbalchũ se putet uẽdere: cũ sit illud aurũ. aut plũbũ cũ sit argẽtũ: tacebit ne ut id paruo emat? An id indicabit: ut magno? Stultum plane uideᷣ emere malle magno. Vnde ĩtelligi uolebat: & eũ qui sit iustus ac bonus stultũ esse: & eum qui sapiens malũ. Et tñ sine pnicie fieri posse ut sint hoĩes pauptate

contēti. Transibat ergo ad maiora: in qbus nemo pōt sine picolo uitę iustus esse. Dicebat eni nēpe iustitia ē hominē nō occidere. alienū ꝓrsus nō attingere. Quid ergo iustus faciet si forte naufragiū fęcerit: & aliqs ībecillior uiribus tabulā cęperit: nōne illū a tabula deturbabit: ut ipse conscendat? eaq; nixus euadat. cum maxime sit nullus medio mari testis. Si sapiēs ē: faciet. ipsi enim pereundū est: nisi fęcerit. Si aūt mori maluerit q̄ manus inferri alteri: iā non iustus ille sed stultus ē: qui uitę suę nō parcat: dū parcit alienę. Itē si acie suorū fusa hostes inseq cęperint: & iustus ille nactus fuerit aliquē sauciū equo insidētē: ei ne parcet ut ipse occidat. an deiiciet ex equo ut ipse possit hostem effugere? Quod si fęcerit: sapiens sed idem malus. si non fęcerit: iustus sed idē stultus sit: necesse est. Ita ergo iustitiam cum in duas partes diuisisset: alteram ciuilem esse dicens: alteram naturalem utrāq; subuertit. q; illa ciuilis sapientia sit quidem. sed iustitia non sit. Naturalis autem illa iustititia sit quidem. Sed non sit sapientia. Arguta hęc plane & uenenata sunt: & quę. M. Tullius non potuerit refellere. Nam cum faciat Lęlium Furio respondentem ꝓq; iustitia dicētē: irrefutata hęc tāq̄ foueā ē ꝑtergressus: ut uideat idē Lęlius nō naturalem quę instultitię crimen uenerat: sed illā ciuilē defendisse iustitiam. quam Furius sapiētiā quidem esse concesserat: Sed iniustam.

Capi. xviii. Contra Carneadem q; nec stultus potest eē iustus: nec sapiēs iniustus. Et q; īnocētibus & iustis deus semp optime consulit: & necessaria prouidet. quę patent ex definitione stultitię & sapiētię. Et quę sit cognatio hominis & dei.

Vod ad pręsentē disputationē pertinebat: ostendit quomodo iustitia similitudinem stultitię gerat: ut appareat nō sine causa decipi eos: q putāt nostrę religiōis homines stultos esse. qui talia uideantur facere: qualia ille proposuit. Nūc maius a me exigi sentio: ut ostendā quare iustitiā deus stultitię specie cōuolutā ex oculis hominū

5

uoluerit auferre. Si prius Furio respondero: quia parum plene respondit Lęlius: qui profecto licet sapiens fuerit: ut uocabatur: patrocinari tamen uerę iustitię nullo modo poterat. quia caput ipsum fontemque iustitię non tenebat. Nobis facilior est ipsa defensio: quibus cęlesti beneficio familiaris ac penitus nota iustitia est. quique illā nō nomīe sed re nouimus. Nam Plato & Aristoteles honesta quidē uolūtate iustitiam defendere cupierūt. effecissentque aliquid si conatus eorū bonos: si eloquentiam: si uirtutē ingenii: diuinarū quoque rerū doctrina iuuisset. Itaque opus illorū inane atque inutile iacuit. nec cuiquam hominum persuadere potuerunt: ut eorū prescripto uiueret: quia fundamentū a coelo disciplina illa non habuit. Nostrum opus certius sit necesse est. quod deus docuit. Illi enim depingebant uerbis: & imaginabantur iustitiam: quę in conspectu non erat. nec pręsentibus exemplis confirmare poterant: quę asserebant. Responderi enim posset ab audientibus non posse ita uiui sicut illi sua disputatione prescriberēt. adeo ut nulli adhuc extiterint: qui id genus uitę sequerentur. Nos autem nō uerbis modo sed etiam exemplis ex uero petitis: uera esse quę a nobis dicūtur: ostendamus. Sensit igitur Carneades quę sit natura iustitię. nisi quod parum alte prospexit stultitiam non esse. quamquam intelligere mihi uidear: qua mente id fęcerit. Non enim uere existimauit eū stultū esse: quia iustus est. sed cū sciret non esse: & rationē tamen cur ita uideretur: non cōprehenderet: uoluit ostendere latere in abdito ueritatem: ut decretum disciplinę suę tueretur: cuius summa sententia est nihil percipi posse. Videamus ergo utrum ne iustitia foedus aliquod habere cum stultitia possit. Iustus inquit si aut equum saucio aut tabulam naufrago non ademerit: ut ipse animam sui liberet: stultus est. Primū omnium nego ullo modo fieri posse: ut homini qui quidē uere iustus sit: eiusmodi casus eueniat. quia iustus neque cuiquā irascitur inimicus: nec quicquam omnino appetit alienum. Cur enim nauiget: aut quid petat ex aliena terra: cui sufficit sua? Cur autem belligeret: aut se alienis furoribus misceat: in cuius animo pax

cũ hoĩbus ppetua uersetᷣ: Scilicet pegrinis mercibus aut humano sãguĩe delectabitᷣ. q neqꝫ lucrũ sciat appetere cui sufficit uictus. & nõ mõ ipse cędẽ facere: sed itẽresse faciẽ entibus ac spectare ducat nefas: Sed omitto ista. qm̃ fieri põt: ue uel ĩuitus ad hęc subeũda cogatur. Adeo ne ergo iustitiã o Furi: uel potius o carneade cuius ẽ illa oĩs ratio tã ĩanẽ tã supuacuã: tãqꝫ cõtẽptã deo putas: ut nihil possit nihilqꝫ habeat in sese: q̃d ad custodiã sui ualeat: Sed uidelicet qa sacramẽtũ hoĩs ignorãt. Ideoqꝫ ad hãc uitã tpalẽ referũt oĩa: quãta sit uis iustitię: scire nõ possũt. Nã & cũ de uirtute disputãt: q̃uis intelligãt erũnis ac miseriis esse plenissimã: tñ expetẽdã eẽ ciũt sua causa. Eius enim pmia quę sunt ęterna: & ĩmortalia nullo mõ uidẽt. Sic rebus oĩbus ad hãc psentẽ uitã relatis: uirtutẽ plane ad stultitiam redigũt. siqdẽ tãtos huius uitę labores frustra & inaniter suscipit. Sed hęc alio loco plenius. interi de iustitia ut cępimus: cuius tãta uis ẽ. ut cũ oculos in cęlũ sustulerit: a deo mereatᷣ oĩa. Recte igitᷣ Flaccus tãtã eẽ dixit innocẽtię uim: ut ad tutelam sui non egeat. nec armis nec uiribus: quacunqꝫ iter fęcerit.

Integer uitę scelerisqꝫ purus: Non eget mauri iaculis nec arcu: Nec uenenatis grauida sagittis Fusce pharetra. Siue per syrtes iter ęstuosas Siue facturus per inhospitalẽ Caucasũ. uel quę loca fabulosus Ambit Hidaspes. Nõ põt ergo fieri: qn hoĩem iustũ ĩter discrimĩa tẽpestatũ atqꝫ bellorũ: cęlestis tutela custodiat. Ac nõ etiã si cũ paricidis & nocẽtibus nauiget: aut malis quoqꝫ parcatᷣ: ut una iusta & innocẽs aĩa liberetᷣ. aut certe peuntibus cęteris sola seruetᷣ. Sed concedamus posse fieri: quod ꝓp onit Philosophus. Quid ergo iustus faciet: si nactus fuerit aut ĩ equo sauciũ: aut ĩ mari naufragũ: Non ĩuitus cõfiteor: morietᷣ potius: q̃ occidet. Nec ideo tñ iustitia q̃d ẽ singulare hoĩs bonũ: stultitię nomẽ accipiet. Quid enim melius: quid clarius homini esse debet q̃ innocentia. quę utiqꝫ tãto pfectior sit necesse est: quanto illã ꝓduxeris ad extremũ. moriqꝫ maluerit neqd de ĩnocẽtię ratiõe minuatᷣ Stultitia est inquit alienę animę parcere cũ pernicie suę.

Nū etiā pro amititia perire stultū iudicabit? Quid ergo familiares illi Pytagorici laudant a uobis: quorū alter se Tyranno uadē mortis pro altero dedit. alter ad prestitū tēpus cū iā spōsor eius duceret: presentiā sui fecit. eumq; interuentu suo liberauit. quorū uirtus in tanta gloria nō haberet: cum alter ꝓ amico alter etiā ꝓ fide mori uoluit. sed stulti putarent. Deniq; ob hanc ipsā uirtutē Tyrānus iis gratiā retulit utrūq; seruādo: & hominis crudelissimi natura mutata est. Quin etiam deprecatus esse dicit: ut se tertiū in amititiā reciperēt. nō utiq; tanq̄ stultos: sed tanq̄ bonos & sapientes uiros. Itaq; nō uideo q̄re cū ꝓ amititia & fide mori sūma gloria computet: nō etiā pro innocētia perire sit homini gloriosū. Ergo stultissimi sūt: q nobis crimini dant: mori uelle pro deo: cū ipsi eū q ꝓ homine uoluit mori: in coelū summis laudibus tollāt. Deniq; ut cōcludā disputationē: nō posse eundē stultū esse ac iustū & eundem sapientē & iniustū: docet ipsa ratio. Qui enim stultus est: quid sit bonum ac iustū nescit: & ideo semper peccat. Ducit enī quasi captiuus a uitiis: nec resistere ullo modo potest. quia caret uirtute: quā nescit. Iustus aūt ab omni peccato se abstinet. quod aliter facere nō potest: q̄ si habeat recti prauiq; notitiā. Rectū aūt discernere a prauo quis potest: nisi sapiēs? Ita fit: ut nunq̄ possit iustus esse: q stultus est. neq; sapiēs: qui fuerit iniustus. Quod si est uerissimū: manifestū est eū q aut naufrago tabulā: aut equū saucio nō ademerit: stultū nō esse. qa hoc facere peccatū est: a quo se sapiēs abstinet. Videri tamen & ipse profiteor ꝑ hominū errorē ignorantiū cuiusq; rei proprietatē. Itaq; omnis hec questio nō tā argumētis q̄ definitiōe dissoluit. Stultitia igit est in factis dictisq; per ignorantiam recti ac boni erratio. Ergo stultus nō est: q ne sibi quidē parcit: dūmodo alteri nō noceat. q̄d ē malū. Quod quidē nobis & ratio & ueritas ipsa prescribit. In omibus enī uidemus animalibus qa sapiētia carent: conciliatricem esse naturā. Nocēt igit aliis: ut sibi ꝓsit. nesciūt enī qa malū ē nocere. Hō uero q sciētiā boni ac mali habet se abstiet a nocēdo etiā cū icōmodo suo: q̄d animal irrationale facere nō pōt.

Et ideo inter sūmas hominū uirtutes īnocētia numerat̄. Quibus rebus apparet sapientissimū esse: q̄ maluit perire ne noceat.ut id officiū quo a mutis discernit̄: seruet. Nā q̄ uēdentis errorē nō redarguit: ut aurū paruo emat: aut qui nō profitet̄ seruū fugitiuū uel pestilentē se domum uendere: lucro & cōmodo suo cōsulēs: nō est ille sapiens: ut Carneades uideri uolebat: sed callidus & astutus. Calliditas & astutia in multis quoq; animalibus sunt. uel cum insidiant̄ aliis & dolo capiūt: ut deuorēt: uel cū insidias aliorū uario genere deludūt. Sapiētia uero ī hominē solū cadit. Sapiētia enī est intelligētia uel ad bonum rectumq; faciendū: uel abstinētia delictorū: factorūq; improborū. Lucro autē nūq̄ sapiēs studet. quia bona hęc terrena contemnit. nec quenq̄ falli patit̄: quia boni uiri officium est errores hominū corrigere: eosq; in uiā reducere. siquidē socialis hoīs est ac benefica natura: qua sola cognitionem cū deo habet.

Cap. xix. Quod ignoratio immortalitatis & dei ueri predictorū causa errorū est. & mortē meret̄ ęternā. Et q; homo non sit hoīs genitor sed minister generatiōis. Et quare deus uerā sapiētiā uoluit sub specie stultitię occultari.

SEd nimirū hęc causa efficit: ut stultus esse uideat̄ q̄ egere aut mori malit: q̄ noceat: uel eripiat aliquid alteri: quod hominē morte deleri putāt. ex eaq; persuasiōe omnes tum uulgi tū etiā Philosophorū nascunt̄ errores. Si enim post mortē nihil sumus: profecto stultissimi est hominis nō huic uitę cōsulere: ut sit q̄ diutina & cōmodis omnibus plena. Quod q̄ faciet: a iustitię regula discedat necesse est. Si aūt supest homini uita melior & lōgior: q̊d & Philosophorū magnorū argumētis: & Vatū responsis: & Prophetarū diuinis uocibus discimus. hāc pręsentē cū suis bonis contemnere sapientis est. cuius omnis iactura immortalitate pensatur. Apud Ciceronem idem ipse iustitię defensor Lęlius uult inquit plane uirtus honorem. nec est uirtutis ulla alia merces. Est plane & quidem

uirtute dignissia: quam tu Leli nequaq̄ poteras suspicari. Nihil enim diuinarū noueras litterarū quā tamē illa inq̄t accipit facile: exigit nō acerbe. Erras uehementer: si putas ab homine premiū solui posse uirtuti. Cum ipse alio loco uerissime disseras: huic uiro quas diuitias obiicies? que imperia? que regna? Qui ista putat humana: sua diuia iudicat. Quis ergo te sapientē Leli putet: cū ipse tibi loquaris contraria? Et paulo post adimis uirtuti: que dedisti. sed uidelicet ignorātia ueri facit incertā labantēq; sententiam. Deinde quod adiūgis. Sed si aut īgrati uniuersi aut īuidi multi: aut inimici potētes: suis uirtutē premiis spoliāt: O q̄ fragilē q̄ inanē uirtutē īduxisti; si spoliari pōt suo p̄mio. Que si bona sua diuia iudicat: ut aiebas: qui pn̄t existere tā ingrati tā inuidi tā potētes: q uirtutē spoliare ualeant? his bonis que fuerīt ī eā collata diuinitus? Ne illa se inq̄t multis solatiis oblectat. maxīeq; suo decore seipsā sustētat. Quibus solatiis quo decore? cū in crimē sepe ueniat: & in poenam decor ille uertat̄? Quid enī si ut Furius dicebat: rapiat̄. uexet̄. extermineť. egeat. auferant̄ ei manus: effodiāt̄ oculi: damnet̄: uinciat̄: urat̄: miseris etiā modis necet̄. p̄det ne suū proemiū uirtutis? An potius peribit ipsa? Minīe. Sed & mercedē suā deo iudice accipiet: & uiuet: & semper uigebit. Que si tollas: nihil potest in uita hominum tam inutile tam stultum uideri esse q̄ uirtus. cuius naturalis bonitas & honestas docere nos pōt animā nō esse mortalē diuinūq; illi a deo premiū cōstitutū. Sed iccirco uirtutē deus sub persona stultitie uoluit eē celatam: ut mysteriū ueritatis ac religionis sue esset arcanū: ut has religiones sapientiamq; terrenam extollentē se altius sibiq; multum placentē: uanitatis errorisq; damnaret: ut p̄posita deniq; difficultate p angustissimos tramites ad immortalitatis p̄miū sublime p̄duceret. Docui: ut opinor: cur populus nr̄ apud stultos stultus haberet̄. Nā cruciari atq; īterfici malle: q̄ thura tribus digitis cōprehēsa in focū iactare tā īeptū uidet̄: q̄ in p̄iculo uite alterius animā magis curare q̄ suā. Nesciūt enī q̄ntū sit nefas adorare aliud p̄ter q̄ deū q cōdidit celū atq; terrā. q humanū genus finxit īspirauit

luce donauit. Quod si seruorum nequissimus habetur: qui dominũ suum fuga deserit: isq; uerberibus uinculis & ergastulo & cruce & omni malo dignissimus iudicat̃: & si filius eodem modo ęque impius existimat̃: qui patrẽ suũ dereliquerit ne illi obsequatur. ob eãq; causã dignus putat̃: quid sit exhęres: & cuius nomẽ in perpetuũ deleat̃: Quanto magis qui deum deserit: in quem duo uocabula domini & patris ęque ueneranda conueniunt! Nã ille qui seruũ precio comparat: quid in eũ beneficii cõfert: pręter alimenta: quę illi utilitatis suę gratia subministrat! Et qui filiũ generat: nõ habet in potestate ut concipiat̃: ut nascat̃ ut uiuat. Vnde apparet nõ esse illũ patrẽ: sed tantũmodo generandi ministrũ. Quibus ergo suppliciis dignus est: desertor eius qui & dominus uerus & pater est! nisi iis quę deus ipse constituit: qui spiritibus iniustis ęternum parauit ignẽ. quod ipse per Vates suos ĩpiis ac rebellibus comminatur!

Cap. xx. De insania eorum qui deos colũt: & nõ audẽt ratiõe contẽdere cũ fidelibus. Et quare sacramentorũ suorũ silentiũ indicãt. Et q religio per patientiã defẽdenda est. & ratione potius q̃ sęuitia: ferro: uel igne Et quãtũ & in q̃bus differũt religiõis uerę cultus & falsę.

Iscãt igit̃ & suarũ & alienarũ: interfectores animarũ: q̃ inexpiabile facinus admittant. Primum q seipsos iugulãt perditissimis dęmonibus seruiendo: quos deus in ęterna supplicia dãnauit: deinde quod nec ab aliis deũ coli patiuntur: sed auertere homines ad mortifera sacra contendũt. nituntur q; summa diligentia: ne qua sit anima incolumis in terra. quę saluo statu suo spectet in coelum. Quid aliud dicã q̃ miseros: qui prędonũ suorũ instigationibus parẽt: q̃s deos esse opinant̃: quorũ neq; cõditionẽ neq; originẽ: neq; nomina neq; rationẽ sciunt. sed inhęrẽtes persuasioni uulgari libenter errant. & stultitię suę fauent. a quibus si persuasionis eius rationem requiras: nullam possunt reddere. sed ad maiorum iudicia confugiunt. q illi sapientes fuerint: illi probauerint: illi scierint: quid

5

esset optimũ.seq; ipsos sensibus spoliant: ratione abdicat: dum alienis erroribus credũt? Sic implicati rerũ omniũ ignorantia nec se nec deos suos norunt. Atq; utinam soli errare soli desipere uellẽt. Alios etiã in consortiũ mali sui rapiunt. quasi habituri solatiũ de perditione multorum. Sed hęc ignorantia efficit: ut in persequendis sapientibus tam mali sint: fingunt se illis consulere. illos ad bonam mentem uelle reuocare. Num igitur hoc sermone aut aliq̃ ratiõe reddita facere nitunt̃? Minime. Sed ui atq; tormẽtis O mira & cęca dementia: in his putatur mala mens esse: q fidẽ seruare conant̃. in carnificibus autem bona. in iis ne mala mẽs est: qui cõtra ius humanitatis: contra fas omne lacerant̃? An potius in iis: qui ea faciunt in corporibus innocẽtiũ: quę nec sęuissimi latrones: nec iratissimi hostes nec immanissimi barbari: aliquando fęcerũt. Adeo ne etiã sibi mentiunt̃: ut uicissim boni ac mali nomĩa transferãt: & immutentur? Quid ergo? Non diem noctem uocãt solẽ tenebras? Alioquin eadẽ imprudẽtia est bonis malorum nomen imponere: sapiẽtibus stultorũ: iustis impiorum: quinimmo siqua illis fidutia est: uel in philosophia uel ĩ eloquẽtia: armẽt se ac refellãt hęc nr̃a: si possũt: cõgrediant̃ cominus: & singula quęq; discutiant. decet eos suscipere defensionem deorum suorum. ne si nostra inualuerit: ut quottidie inualescũt: cum delubris suis ac ludibriis deserant̃. Et quoniã nihil possũt: auget̃ enim illis religio dei quanto magis premitur: ratione potius & hortamentis agant. Procedũt in mediũ Pontifices: seu minores seu maximi. Flamines: Augures: item Reges sacrificoli: quiq; sunt sacerdotes & antistites religionũ. conuocent nos ad contionem: cohortent̃ nos ad suscipiẽdos cultus deorũ. persuadeant multos esse: quorũ munere ac prouidentia regantur omnia. ostendãt: origines & initia sacrorum ac deorum: quomodo sint mortalibus tradita. qui fons quę ratio sit: explicent. proferant quę merces in cultu: quę poena in contemptu maneat. quare ab hoĩbus se coli uelint. quid illis si beati sunt: humana pietas conferat. Quę omnia nõ asseueratione ꝓpria: nec enim ualet quicq̃

mortalis hominis authoritas: sed diuinis aliquibus testi
moniis confirment: sicuti nos facimus. non est opus ui
& iniuria: quia religio cogi non potest. uerbis potius q̃
uerberibus res agenda est: ut sit uoluntas. distringāt aciē
ingeniorū suorum. si ratio eorum uera est: asserãt. parati
sumus audire: si doceant. tacentibus certe nihil credimus
Imitentur nos: ut rationem totius rei exponant. Nos eni
non illicimus: ut ipsi obiectant. sed docemus. probamus.
ostēdimus. Itaq; nemo a nobis retinetur inuitus. Inutilis
est enim deo qui fide ac deuotione caret. & tamen nemo
discedit: ipsa ueritate retinente. Doceant isti hoc modo.
siqua illis fiducia ueritatis est. loquantur. discant. Audeāt
inquam disputare nobiscū aliquid eiusmodi. iā profecto
ab aniculis quas contēnunt: & a pueris nostratibus error
illorum ac stultitia ridebitur. Cum enim sint peritissimi:
deorumq; progeniem & res gestas & imperia & interitus
& sepulchra de libris nouerint: ipsosq; ritus quibus sunt
initiati ex rebus gestis hominum: uel ex casibus uel etiā
ex moribus natos sciant incredibilis dementia est: deos
putare: quos fuisse mortales negare non audeant. uel si tā
imprudentes fuerint: ut negent: suę illos ac illorū litterę
coarguent. ipsa deniq; illos sacrorum initia conuincent.
Sciant igitur ex hoc ipso quantum intersit inter uerū &
falsum. quando ipsi qui sunt eloquentes: persuadere non
possūt: imperiti ac rudes possunt: quia res ipsa & ueritas
loquitur. Quid ergo? Sęuiunt: ut stultitiam suam dum
minuere uolunt: augeant. Longe diuersa sunt carnificina
& pietas. Non potest pietas cum ui: aut iustitia cum cru-
delitate coniūgi. Sed merito non audent de rebus quicq̃
docere diuinis. ne & a nostris derideanẽ: & a suis deserant.
Nam forte uulgus cui simplex incorruptumq; iudicium
est; si mysteria illa cognoscat. in memoria mortuorum
constituta damnabit. aliudq; uerius quod colat: quęret.
Nunc fida silentia sacris constituta sunt ab hominibus
callidis. ut nesciat populus qd colat. Cū autē nos in eorū
doctrinis uersemur: cur nobis aut nostris nō credūt: qui
utrūq; nouimus. aut inuidēt: qa falsis uera prętulimus.

Sed defendēda sūt inquiūt publice suscepta sacra. O q̃m inhonesta uoluntate miseri errant. Sentiūt enim nihil esse in rebus humanis religione prestantius: eamq; summa ui oportere defendi. Sed ut in ipsa religione: sic in defensiōis genere fallunt. Defendenda enim religio est nō occidēdo sed monendo. non sęuitia sed patientia. nō scelere sed fide Illa enim malorum sunt: hęc bonorū. Et necesse est bonū in religione uersari non malū. Nā si sanguine si tormentis si malo religionem defendere uelis: iam non defendet illa: sed polluetur: & uiolabit. Nihil est enim tam uoluntariū q̃ religio: in qua si animus sacrificantis auersus est: iam sublata iam nulla est. Recta igitur ratio est: ut religionem patientia uel morte defendas. in qua fides consecrata & ipsi deo grata est: & religioni addit authoritatem. Nam si is qui in hac terrestri militia Regi suo fidē seruat in aliq̃ egregio facinore; si postea uixerit acceptior fit: & carior: Si perierit: summam consequitur gloriā: quod pro duce suo morte occubuerit: quanto magis Imperatori omniū deo fides seruanda est: qui non tantum uiuentibus sed & mortuis proemium potest uirtutis exsoluere. Igitur dei cultus quoniā militię cęlestis est. deuotionem maximam fidēq; desiderat. Quomodo enim deus aut amabit colentē si ipse non amet ab eo? Aut pręstabit precanti quicquid orauerit. cum ad pręcandū neq; ex animo neq; obseruāter accedat. Isti autem cū ad sacrificandum ueniunt: nihil intimum nihil propriū diis suis offerunt. non integritatē mentis: non reuerentiam: non timorē. Peractis itaq; sacrificiis inanibus: omnē religionem in templo & cū templo sicut uenerant: relinquunt. Nihilq; secū ex ea neq; afferunt neq; referūt. Inde est quod eiusmodi religiōes nec bonos facere possunt: neq; firmę atq; īmutabiles esse. Traducunt itaq; ab his homines facile: quia nihil ibi ad uitam: nihil ad sapientiā: nihil ad fidē discitur. Quę est enim supstitio illorū deorum? Quę uis? Quę disciplina? Quę origo? Quę ratio? Quod fundamentū? Quę substantia? Quo tendit? aut qd pollicet: ut ab hōie possit seruari fortiterq; defēdi in qua nihil aliud uideo q̃ ritū ad solos digitos ptinentē.

Nostra uero religio eo firma est & solida: & immutabilis: quia iustitiam docet. quia nobiscũ semper est: quia tota ĩ animo colẽtis est. quia mentẽ ipsam pro sacrificio habet. Illic nihil exigitur aliud q̃ sanguis pecudũ: & fumus & inępta libatio. Hic bona mẽs: purum pectus innocẽs uita. Illuc ueniũt sine delectu adulterę: ĩpudicę: lenę: procaces obscenę: meretrices. Veniunt. gladiatores: latrones: fures: uenefici: & precant̃ nihil aliud q̃ ut scelera ĩpune cõmittant. Quid enim latro sacrificans aut gladiator roget: nisi ut occidat? Quid fenerarius nisi ut fallat? Quid meretrix nisi ut plurimũ peccet? Quid adultera nisi ut mortẽ uiri optet: aut ut sua impudicitia cęletur? Quid lena nisi ut multos bonis exuat? Quid fur nisi ut plura rapiat? Hic communique peccato locus nullus uero etiam leui est. Et siquis ad sacrificiũ non integra cõscientia uenerit. audit quę illi deus comminetur. ille qui latebras cordis uidet. qui peccatis semper infestus est: & exigit iustitiam. qui fidẽ poscit. Quis hic malę mẽti aut malę preci locus est? At illi infoelices nec ex sceleribus suis intelligunt: q̃ malum sit: quod colunt. quãdo quidẽ flagitiis omnibus ĩquinati ueniũt ad precandũ & se pie sacrificare opinant̃ si cutem lauerint. tanq̃ libidinẽ intra pectus inclusã. Vlli amnes abluant. aut ulla maria purificent. Quanto satius ẽ mentẽ potius eluere quę malis cupiditatibus sordidat̃. & uno uirtutis ac fidei lauacro uniuersa uitia depellere. Quod qui fęcerit: quemlibet inquinatum ac sordidum corpus gerat: satis purus est.

Capitulũ. xxi. Quod hostes suos adorat stulta gentilitas. quorum cultus non modo Christiani: sed & Philosophi & domestici cultores deorum destruunt.

Sti aũt qui nesciũt quid uel quo modo sit colendũ: cęci & imprudentes in contrarium cadũt. Adorãt itaq; hostes suos latrones & interfectores suos uictimis placant. & animas suas cum thure ipso cremandas aris detestabilibus imponunt. Irascuntur etiã miseri: q; non

similes alii pereāt incredibili mentium cęcitate. Quid enī uideant: qui solem non uident? Quasi uero si dii essent: indigerent hominum auxilio uersus contemptores suos quid ergo nobis irascuntur; si illi nihil possūt: nisi ꝙ ipsi deos suos destruunt: de quorū potestate diffidūt: magis irreligiosi q̄ qui omnino nō colūt? Cicero in suis legibus cū caste ad sacrificia pręciperet accedere: pietatem inquit adhibeto. opes amoueto. O q secus faxit: deus ipse uindex erit. Recte hoc quidē. Neq; enim fas est desperare de deo: quē ideo colas. quia potentē putes. Nā quomō uindicare colentis iniuriā potest: qui suā non potest? Libet igitur ex his quęrere cui potissimū pstare se putēt cogēdo inuitos ad sacrificiū. Iis ne quos cogūt? At nō ē beneficiū quod ingerit̄ recusanti. sed consulendū est etiam uolentibus qn̄ quid bonum sit: nesciunt. Cur ergo tā crudeliter uexant. debilitant. cruciant. si saluos esse uolūt? Aut unde pietas tam impia: ut eos miseris modis aut perdant aut inutiles faciāt. quibus uelint esse consultū? An uero diis pręstāt? At non est sacrificiū quod exprimit̄ ab inuito. Nisi enim sponte atq; ex animo fiat: execratio est. cū homines proscriptione iniuriis carcere tormētis adacti faciunt. Si dii sūt isti: qui sic colūt̄: uel propter hoc solū colendi nō sūt ꝙ sic coli uolūt. digni scilicet detestatione hominū q̄bus cū lachrymis cū gemitu. cū sanguine de membris oībus fluente libatur. At nos contra: non expetimus ut deum nostrum qui est omniū creator: uelit: nolit: colat aliquis inuitus. nec si non coluerit: irascimur: confidimus enim maiestati eius qui tam contemptum sui possit ulcisci. q̄ seruorū suorū labores & iniurias. Et ideo cū tā nefanda perpetimur: ne uerbo quidē reluctamur. sed deo remittimus ultionem. nō ut ii faciūt. qui defēsores se esse deorū suorū uideri uolūt. & sęuiūt efferate aduersus nō colentes Ex quo intelligi dat̄: q̄ nō sit bonū deos colere: quoniam bono potius adducēdi homines ad bonū fuerāt nō malo sed qa illud malū est: etiā officiū eius bono caret. At enī puniendi sunt: qui destruunt religiones. Num peius nos destruimus q̄ natio Aegyptiorū q turpissimas bestiarū

ac pecudum figuras colũt? Quędam etiã pudenda dictu tanq̃ deos adorabant: Num peius q̃ iidem ipsi q cũ deos se colere dicant. tamen eos publice turpiterq; derident. de quibus etiam per mimos agi cum risu & uoluptate patiuntur. Qualis hęc religio aut quanta maiestas putãda est: quę adoratur in templis: illuditur in theatris? Et qui hęc fęcerint: non poenas uiolati numinis pendunt. sed honorati etiam laudatiq; discedunt. Nũ peius nos destruimus q̃ quidam Philosophi qui omnino nullos deos esse aiunt sed omnia sua sponte esse nata: omnia fortuitu fieri quę geruntur? Num peius q̃ Epicurei: qui esse quidem deos. sed curare quicq̃ negãt. neq; irasci eos neq; gratia cõmoueri? Quibus dictis utiq; persuadent colendos omnino nõ esse. siquidem colentes respiciunt. Neq; non colentibus irascunt̃. Pręterea cum contra metus disserũt: nihil aliud efficere conantur: q̃ ut nemo deos timeat. & hęc tamen ab hominibus & audiuntur libenter & disserunt̃ impune.

Capitulum. xxii. Quare maligni spiritus instigent cultores suos in persecutionem fideliũ. Et quare uera religio uideat̃ inanis.

On ergo ideo aduersus nos insaniunt. quia dii non colunt̃ a nobis. a multis enim non coluntur. sed q̃a ueritas penes nos est. quę ut est uerissime dictum; odium parit. Quid igitur existimabimus? nisi nescire illos quid patiantur? Pergitur enim cęco & irrationabili furore. quẽ nos uidemus: illi nesciunt. Non enim ipsi homines persequuntur: qui causam cur irascantur innocentibus: non habent. sed illi spiritus contaminati ac perditi: quibus ueritas & nota est & inuisa. insinuant se mentibus eorum & instigant nescios in furorem. Ii enim quamdiu pax est in populo dei: fugitant iustos: & pauent. Et cum corpora hominum occupant: animasq; diu uexant: adiurantur ab his. & nomine ueri dei fugantur. Quo audito tremũt. & exclamãt. & uri uerberariq; se testantur. Et interrogati qui sint: quãdo uenerint: quomodo in hominẽ irrepserit:

confitentur. Sic extorti & excruciati uirtute diuini nominis exsulant. propter hęc uerbera & minas sanctos & iustos uiros semp oderũt. & quia per se nocere his nihil possunt: publicis eos odiis persequunt. quos sibi graues sentiunt. exercentq; sęuitiam quam uiolatissime possunt: ut aut eorũ fidem minuãt per dolorem. aut si id efficere non quierint: auferãt omnino de terra: ne sint: qui possũt eorum nequitiam coercere. Nõ me fugit: quid respõderi e contrario possit. Cur ergo deus ille singularis ille magnus: quem rerum potentem: quem dominum omnium cõfiteris: hęc fieri patitur? nec cultores suos aut uindicat aut tuetur? Cur deniq; qui eum non colunt: opulenti & potentes & beati sunt? & honoribus regnoq; potiuntur? eosq; ipsos ditioni suę ac potestati subiectos habẽt? Reddenda & huius ratio est rei: ne quid remaneat erroris. Nã in primis hęc causa est: cur existimetur religio dei uiui uim non habere. q; inducantur homines spe terrenorum ac pręsentium bonorũ quę ad curam mentis nullo modo pertinẽt. quibus quia carere iustos uident: & affluere iniustos: & dei cultum inanem arbitrãtur: in quo inesse illa non cernunt. & deorum ritus existimant ueros quoniam cultores eorum & diuitiis & honoribus & regnis fruant. Verum ii qui sunt in hac estimatione non perficiunt alterius uim rationemq; hominis. quę tota non in corpore: sed in mente est. Nihil enim uident amplius quã uidetur: corpus scilicet: quod quia oculis manuq; tractabile est. imbecillũ fragile mortale est: cuius sunt illa omnia bona: quę cupiditati ac miraculo sunt. opes. honores. imperia. quoniã corpori afferunt uoluptates. & ideo tam caduca sũt q̃ corpus ipsum. Animus uero in quo solo est homo. quoniam subiectus oculis non est: nec bona eius inspici possunt: quę in sola uirtute sunt posita. & ideo tã stabilis & constans & perpetuus sit necesse est: sicuti ipsa uirtus in qua est animi bonum.

Capitulũ. xxiii. Quare deus electos suos tradita impiis potestate uexari patiatur.

Longum est uniuersas uirtutũ species promere: ut de singulis doceam q̃ necesse sit sapientem ac iustũ uirum longe ab illis bonis abhorrere. q̄bus quia fruunt̃ iniusti: deorum cultus ueri & efficaces eẽ credunt̃. q̊d ad presentem pertinet questionem: satis est si ex una uirtute id probemus: quod intendimus. Nempe magna & p̄cipua uirtus est patientia: quam pariter & uulgi publicę uoces & Philosophi & oratores summis laudibus cõcelebrant. Quod si negari nõ potest quin summa sit uirtus: necesse est iustum & sapientem uirum in potestate esse hominis iniusti: ut capiat patientiam. Patientia. est enim malorum quę aut inferunt̃: aut accidunt. cũ ęquanimitate perlatio. Ergo iustus ac sapiens: quia uirtutem capit: habet in se patientiam: qua carebit omnino: si nihil patietur aduersi. Contra qui in rebus prosperis agit: ĩpatiens est: & uirtute maxima caret. impatientiã dico: quia nihil patit̃. Innocẽtiã quoq; seruare non potest. quę & ipsa iusto & sapiẽti uiro propria est uirtus. sed & nocet sępe & concupiscit aliena. & rapit quę cupierit per iniuriã. q̄a uirtutis expers uitio peccatoq; subiectus est. & fragilitatis oblitus animo inso lẽter elato tumet. Inde iniusti ac deũ nesciẽtes & diuitiis & potẽtia & honoribus florẽt. Hęc enim cuncta iniustitię pręmia sunt: quia & perpetua esse non possunt. & per cupiditatem uiolentiãq; quęrunt̃. Iustus uero ac sapiens: q̄a illa omnia humana sunt: ut est a Lęlio dictum: sua bona diuina iudicat: nec alienum quicq̃ concupiscit. ne quem contra ius humanitatis lędat omnino. nec ullã potentiam honorẽ ue desiderat: ne cui faciat iniuriã. Scit enĩ cũctos ab eodem deo & eadem conditione generatos iure fraternitatis esse coniunctos. sed & suo contentus & paruo: q̄a fragilitatis suę memor non amplius quęrit. q̃ unde uitam sustentet. & ex eo ipso quod habuerit expertit etiam non habẽti quia pius est pietas etiã sũma uirtus est. & accidit ex eo q; uoluptates caducas uitiosasq; cõtemnit. quarũ causa opes appetunt̃: quoniam continens est: ac libidinũ uictor. & nihil tumoris ac insolentię gerens. non extollit se altius. nec erigit superbũ caput. sed placidus & cõcors

& planus & communis est.quia conditionem suã nouit. Cum ergo iniuriam nulli faciat:nec aliena rapiat.nec sua quoq; si auferantur:defendat: cum sciat etiã illatã iniuriã moderate ferre:quia uirtute preditus est.necesse est iustũ hominẽ subiectũ esse iniusto:& contumeliis ab insipiente affici sapientem ut & ille peccet quia iniustus est. & hic ĩ se uirtutem habeat:quia iustus est.Siquis autẽ uolet scire cur malos & iniustos deus potẽtes beatos & diuites fieri sinat: pios contra humiles miseros inopes esse patiatur: sumat eum Senecę librum cui titulus est. Quare bonis uiris multa mala accidant: cum sit prouidentia. In quo ille multa nõ plane imperitia sęculari.sed sapiẽter ac pene diuinitus loquutus:Deus inquit hoĩes pro liberis habet: sed corruptos & uitiosos luxuriose ac delicate patitur uiuere:quia nõ putat emẽdatione sua dignos. Bonos aũt quos diligit:castigat sępius. & assiduis laboribus ad usũ uirtutis exercet. nec eos caducis: ac mortalibus bonis corrumpi ac deprauari sinit. Vnde nemini debet mirũ uideri: si ꝓ nostris sępe delictis castigamur a deo.immo uero cũ uexamur:ac premimur.tum maximę gratias agimus indulgentissimo patri: q corruptelã nostrã nõ patit longius procedere:sed plagis ac uerberibus emendat Ex quo intelligimus nos esse deo curę: quoniã cũ peccamus irascit. Nã cũ posset populo suo & opes & regna largiri: sicut dederat ãte iudęis quorũ nos successores ac posteri sumus:iccirco esse uoluit sub aliena ditione atq; imperio degere: ne rerũ ꝓsperarũ foelicitate corruptus ĩ luxuriã laberetur: ac dei pręcępta contemneret. sicut illi maiores nostri: qui sępe terrenis ac fragilibus his bonis eneruati aberrauerũt a disciplina legis.uinculaq; ruperũt. ꝓuidit ergo quatenus cultoribus pręstaret quietem si mandata seruasset.& tamẽ eos emẽdaret:si pceptis nõ obtẽperasset. Itaq; ne tam corrumperentur ocio q̃ patres eorũ licẽtia: pręmi eos ab his uoluit: in quorũ manibus collocauit: ut & labantes confirmet: & corruptos ad fortitudinem reparet.& fictos experiatur ac temptet. Quomodo enim potest Imperator militum suorum probare uirtutẽ: nisi

habuerit hostem? Et illi tamen aduersarius exurgit īuito quia mortalis est: & uinci potest. deo autē quia repugnari non potest. ipse aduersarios nomini suo excitat. non qui contra ipsum deum repugnent: sed cōtra milites eius ut deuotionē ac fidē suorū uel ꝓbet: uel corroboret. donec pressurę uerberibus defluentem corrigat disciplinā. Est & alia causa cur aduersus nos ꝑsecutiōes fieri sinat: ut dei populus augeāt. Nec est difficile monstrare cur aut quō illud fiat. primum fugantur a deorū cultoribus plurimi odio crudelitatis. cur enim talia sacrificia non horreant. deinde placet quibusdam uirtus ac fides ipsa. nonnulli suspicantur deorum cultū nō sine causa malū putari a tā multis hominibus. ut emori malint: q̄ id facere: quod alii faciunt: ut uiuant. Aliqui cupiunt scire quidnā sit illud bonū: quod ad mortē usqꝫ defendit̄. quod omnibus quę in uita iucunda & cara sunt: prefertur. a quo nec bonorū nec lucis amissio nec dolor corporis nec uiscerū cruciamenta deterrent. ualent hęc plurimū. sed ille maximę causę nostrorū numerū semper auxerunt. Audit circumstans populus: inter ipsa tormenta dicentes non sacrificare se lapidibus manu factis. sed deo uiuo q sit ī coelo. Multi hoc uerum esse intelligūt. & in pectus admittunt. Deinde ut fieri solet in rebus incertis: dum inter seinuicē quęrūt quę sit huius perseuerantię causa: multa quę ad religionē pertinēt diuulgata: ac per rumorem uicissim aucupata discunt̄. quę quia bona sunt: placeant necesse est. Pręterea ultio sequuta sicut semp accidit: ad credendū uehemēter impellit. Nec quidē leuis causa est: quod īmūdi demonū spiritus accępta licētiā multorū se corporibus īmergūt. q̄bus postea reiectis: omnes qui resanati fuerint: adhereāt religioni: cuius potentiam senserunt. Nę tot causę in unū collatę magnā deo multitudinem mirabiliter acquirūt.

Cap. xxiiii. Quod bonorū tortores torquebūt̄. & malas bestias de terra auferet deus.

Vicquid ergo aduersū nos mali Principes moliunt̄ fieri ipse permittit. & tamen iniustissimi ꝑsecutores

quibus dei nomē cōtumelię ac ludibrio fuit: non se putēt impune laturos qa indignationis aduersus nos eius quasi ministri fuerunt. Punientur enim iudicio dei: q accepta potestate supra humanū modū fuerīt abusi. & īsultauerīt etiam deo superbius. eiusq; nomen ęternum uestigiis suis subiecerint impie nefarieq; calcandum. Propterea uindicaturum se. eos celeriter pollicet̃. & exterminaturū bestias malas de terra. Sed idem quanuis populi sui uexationes & hic in p̄senti soleat uindicare: tamē iubet nos expectare patiēter illū cęlestis iudicii diem. quo ipse pro suis quęq; meritis aut honorat aut puniat. Quapropter non sperent sacrilegę animę cōtēptos & multos fore quos sic obterūt Veniet rabiosis ac uoracibus lupis merces sua qui iustas & simplices animas nullis facinoribus admissis excruciauerunt. Nos tantummodo laboremus: ut ab hominibus nihil aliud ī nobis nisi sola iustitia puniat̃. Demus operā totis uiribus: ut mereamur a deo simul & ultionē passionis & proemium.

Lactantii Firmiani diuinarū institutionū aduersus gentes: Liber Sextus.

Quod innocētia. uerissimus dei cultus est: quare carnalis homo corpori deditus nescit. Capitulū primum.

Vod erat officium suscepti muneris diuino spiritu instruēte. ac suffragāte. ipsa ueritate cōpleuimus. Cuius asserēdę atq; illustrādę causa. mihi & scientiā & fidē ipse dominus noster imposuit. sine quo nec sciri quicq̄ potest: nec explicari. Venio nūc ad ipsū quod est summū operis huius & maximum. ut doceam quo ritu quo ue sacrificio deū coli oporteat. Id enim est hominis officiū. in eoq; solo sūma rerū & omnis beatę uitę ratio consistit. quādoquidē propterea facti & inspirati ab eo sumus: nō ut coelū uideremus & solem. quod Anaxagoras putauit. Sed ut artificem solis & coeli deum pura & integra mēte coleremus: quāuis autem pręcedentibus libris ꝓ ingenii

mediocritate defenderim. ueritatem: tamen ex ritu quoq; ipso elucere uel maxime potest. Nihil enim sancta & singularis illa maiestas aliud ab homine desiderat: q̃ solā innocentiam. quam siquis obtulerit deo : satis pie religioseq; litauit. Homines autem neglecta iustitia: cū sint omnibus flagitiis ac sceleribus īquinati: religiosos se putāt: si tēpla ac aras hostiarū sanguīe cruētauerint. si focos adorauerit ac ueteris uini perfusione madefecerit. Quin etiam sacras dapes apparant: & exquisitas epulas quasi aliquid inde libaturi offerunt. Quicquid aspectu earum quicqd operę aut odore preciosum est : & hęc grata esse diis suis nō ex aliqua diuinitatis ratione quam nesciunt. sed ex suis cupiditatibus iudicāt. nec intelligūt terrenis operibus deū non indigere. Nihil enim sapiunt nisi terrā bonaq; & mala solius corporis uoluptate perpendūt. Huius arbitrio ut religionem ponderant: sic totius uitę suę acta disponunt. Et quoniam se semel a coeli contemplatione auerterunt: sensumq; illum coelestem corpori mancipauerunt: Libidinibus fręna permittūt tanq̃ secum ablaturi uoluptatē: quam momentis omnibus capere festinant: cum animus ministerio corporis non corpus ministerio animi uti debeat. Iidem maximum bonū iudicant opes: quas si bonis artibus assequi non possunt: malis assequuntur: fraudant rapiunt: spoliant: insidiantur: abiurant. Nihil deniq; moderati aut pensi habent: dūmodo auro coruscent argēto. gemmis. uestibus fulgeāt. auidissimo uentri opes ingerāt stipati familiarum gregibus per dimotum populū semp incedāt. sic addicti & seruiētes uoluptatibus uī uigorēq; mentis extingunt. & cū uiuere se maxime putāt: ad mortē concitatissime properant. Nam sicut in secūdo libro docuimus. coeli ratio in animo: terrę autem in corpore est. quia bona negligunt animi. corporis appetūt: in tenebris ac morte uersantur. quę sūt terrę atq; corporis. quia uita & lumen de coelo est. cuius quoniā expertes sūt corpori seruiendo: longe absunt ab intellectu rerum diuinarum. Eadem miseros ubiq; cęcitas premit. sicut qui sit uersus deus: ita qui sit uerus cultor: ignorant.

Capit.ii. Quod deus nec esurit nec sitit nec in tenebris est.ut ei oporteat hostias immolari: aut uina offerri uel lumina.Et quare hęc offerant diis gẽtiũ qui fidẽ rectã & ueram innocentiã offerre nesciunt: in qbus consistit dei cultus. Et ꝙ intra omnia quę ad cultum dei pertinent: pręstantissimum est:hoies ad ueritatem & iustitiã erudire: Et quare nolit ab elemẽtis incipere.

Actant igitur opimas ac pingues hostias deo quasi esurienti profundunt uina tanq̃ sitienti. Accendũt lumina uelut in tenebris agẽti.Quod si suspicari aut percipere animo possent:quę sint bona illa cęlestia: quorum magnitudinẽ terreno adhuc corpore obuoluti sẽsu capere non possumus: ia m secũ his officiis inanibus stultissĩos esse cognoscant.uel si cęleste lumen quod dicimus solem contemplari uelint:iam sentiant: q̃ non indigeat lucernis eorum deus.qui ipse in usum hominis tam candidã lucẽ dedit. Et tamen cum in tam paruo circulo qui propter longinquitatem non amplius q̃ humani capitis uidetur habere mensuram tãtum sit fulgoris: ut eum mortalium luminũ acies non queat cõtueri. Et si paulisper intẽderis oculos caligo ac tenebre consequañt.Quid tãdẽ luminis quid claritatis apud ipsum deum penes quem nulla nox est:esse arbitremur: qui hanc ipsam lucem sic moderatus est:ut neq; nimio fulgore: neq; calore uehementi noceret animantibus.tantumq; istarum rerum dedit ei:quantum mortalia corpa pati possũt. Aut frugũ maturitas postularet:Num igitur mentis suę compos putandus est: qui authori & datori luminis candelarum ac cęrarum lumen offert pro munere. Aliud uero ille a nobis exigit lumen. & quidem non fumidum:sed ut ait Poeta liquidum atq; clarum: mentis scilicet propter quod a Poetis phanetes nuncupatur:quod exhibere non potest: nisi qui deũ agnouerit.Illorũ aũt dii quia terreni sunt: egẽt luminibus ne in tenebris sint.quorũ cultores qa cęleste nihil sapiũt: etiam religiones quibus deseruiunt:ad terram reuocant.

In ea enĩ lumine opus est: quia ratio eius & natura tene-
brosa est. Itaq; diis non coelestem sensum sed humanum
potius attribuũt. Ideoq; illis necessaria & grata credũt eẽ
quę nobis qbus aut esurientibus opus est cybo. aut sitiẽ
tibus potu: aut ueste algentibus. aut cum sol decesserit
lumine: ut uidere possimus. Nullis igitur ex rebus tam
probari & ĩtelligi potest deos ipsos cũ aliquãdo uixerit:
mortuos esse: q̃ ex ipso ritu qui est totus e terra. Quid enĩ
cęlestis in se boni potest habere pecudum sanguis effusus
quo aras ĩquinãt: nisi forte deos existimãt eo uesci: quod
homines aspernantur attingere: Et quisquis illis hanc sa-
ginam pręstiterit: quãuis ille grassator adulter ueneficus
parricida sit: beatus ac foelix erit. Hunc diligunt. hunc
tuentur. huic omnia quę optauerit: pręstant. Merito ergo
Persius huiuscemodi superstitiões suo more deridet.
Qua tu inquit mercede deorum.
Emeris auriculas pulmone & lactibus unctis. Sentiebat
uidelicet non carne opus esse ad placandam cęlestem ma-
iestatem: sed mẽte sancta & iusto animo & pectore. ut ipse
ait: quod naturali sit honestate generosum. Hęc est religio
cęlestis non quę cõstat ex rebus corruptis sed uirtutibus
animi: qui orit̃ e coelo. Hic uerus cultus est: in quo mens
colẽtis seipsam deo immaculatam uictimam sistit. Id aũt
ipsum quomodo consequendum quomodo pręstãdum
sit: docebit huius libri disputatio. Nihil enim tã pręclarũ
hominiq; conueniens potest esse: q̃m erudire homines ad
iustitiam. Apud Ciceronem Catulus in hortensio philoso
phiam rebus omnibus preferens: malle se dicit: uel unum
paruum de officio libellũ: q̃ longam orationẽ ꝓ seditioso
homĩne Cornelio. Quę sententia nõ utiq; Catuli: q fortasse
illud non dixit: sed Ciceronis est putanda. qui scripsit:
credo: ut libellos quos de officiis erat scripturus: com-
mendaret. in quibus ipsis nihil esse testatur in omni phi-
losophia melius & fructuosius: q̃ ꝓcępta uitę dare. Quod
si hoc illi faciunt: quibus non est ueritas cognita: quanto
magis nos facere debemus: qui a deo eruditi & illuminati
possumus uera pręcipere nec tamen sic docebimus: ut q̃si

prima uirtutis elementa tradamus: quod est infimū. sed tanq̄ docendum susceperimus eum: qui apud illos iam perfectus uideatur. Manētibus enim pręceptis eorū quę solēt ad probitatem recte dare: ignota illis superstruemus ad perficiendam consummandamq; iustitiam: quam non tenent. Ea uero quę possunt cum illis esse communia prętermittam: ne quid ab his uidear mutuari: quorū errores coarguere atq; aperire decreuerim.

Cap. iii. De duabus uiis quarum altera uirtutum altera uitiorū est: quę in littera pythagorica figurant̄. & fidelius tractant̄ a Christianis q̄ a Philosophis. Et de duobus ducibus uiarum.

Vę sunt uię per quas humanam uitam progredi necesse est. scilicet Vna quę in coelū ferat. Altera quę ad inferos deprimat: quas & Poetę in carminibus: & Philosophi in disputationibus suis induxerunt. Et quidem alteram uirtutum esse uoluerunt. alteram uitiorum. eamq; quę sit assignata uirtutibus: primo aditu esse arduam & confragosam in qua siquis difficultate superata in summū eius euaserit: habere eum de cętero planum iter: amenūq; campum. & omnes laborum suorum capere fructus uberes atq; iucundos. Quos autem primi aditus difficultas deterruerit: eos in eam uitiorum uiam labi atq; deflectere: quę primo ingressu sit q̄si amęna: multoq; tritior. deinde cum in eam paulo ulterius processerint: amęnitatis eius speciem repente subduci. exoriri autem uiam pręcipitem nunc saxis asperam: nunc obductam sentibus: nunc gurgitibus intercisam: uel torrentibus lapideam: ut laborare hęrere. labi. cadere. sit necesse. Quę omnia eo proferuntur: ut appareat in uirtutibus capiendis: labores esse maximos: in perceptis autem maximos fructus. & solidas atq; ĩcorruptas uoluptates. Vitia uero quibusdā delenimētis naturalibus illicere animos hominū: & inaniū iucūditatū specie captos: ad acerbas amaritudines miseriasq; pducere

Sapiens prorsus disputatio: si uirtutem ipsarum formas atq; terminos sciret. non enim didicerant: uel quę sint uel quid eas mercedis a deo maneat. quod nos his duobus libris docebimus. Ii uero quia ignorabant: aut dubitabāt animas hominum immortales esse: & uirtutes & uitia terrenis honoribus aut poenis ęstimauerūt. Omnis ergo hęc de duabus uiis disputatio: ad frugalitatem ac luxuriam spectat. Dicunt enim humanę uitę cursum. y. litterę similē q unusquisq; hominum cum primum adolescētię limen attigerit: & in eum locum uenerit: ubi se uia findit ī ābas Hęreat nutabundus. ac nesciat: in quam se partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerit: qui dirigat ad meliora titubantem: hoc est si aut philosophiam didicerit: aut eloquentiam: aut aliquid honestę artis quo euadat ad bonā frugē: quod fieri sine labore maximo non potest: Honestā ac copiosam uitam disputant peracturū. Si uero doctorē frugalitatis non inuenerit: ad sinistram uiam quę meliorē speciem mentiatur: incedere. id est desidię luxurię. īertięq; se tradere: quę suauia quidem uidentur ad tempus: uera bona ignoranti. Post autem amissa omni dignitate ac refamiliari in omnibus miseriis ignominiaq; uicturum. Ad corpus ergo & ad hanc uitam quam in terra ducimus: fines earum uiarum retulerunt. Poetę fortasse melius qui biuium hoc apud inferos esse uoluerūt. sed in eo fallunt̃: quia eas uias mortuis proposuerūt. Vtriq; ergo uere: sed tamen utriq; non recte quia oportuit uias ipsas ad uitā: fines earū ad mortem referri. Nos igitur melius & uerius quia duas istas uias coeli & inferorum esse dicimus· q̄a iustis immortalitas· iniustis poena ęterna proposita est· Quomodo autem uię istę uel in coelum tollant: uel ad inferna pręcipitent: explicabo. & aperiam: quę sint uirtutes quas Philosophi nescierunt. tum etiā quę sint earū p̄mia simul etiam quę sint uitia: quę ue eorum supplicia: monstrabo. Nam fortasse aliquis expectet: ut separatim de uitiis ac uirtutibus dicam: cum de bono ac malo differentibus nobis etiam quod est contrarium: possit intelligi· Siue enim uirtutes inferas: uitia sponte decedent·

1.6

siue uitia eximas: uirtutes ultro subibunt· sic bonorũ ac malorum constituta natura est: ut se inuicem semper oppugnent: semper expellant. ita fit: ut neq; uitia retrahi sine uirtutibus possit: nec uirtutes ĩseri sine detractiõe uitiorum. Has igit̃ uias lõge aliter inducimus: q̃ a Philosophis induci soleãt. Primũ: quod utriq; propositũ esse dicimus ducem: utrunq; immortalem. sed alterum honoratũ qui uirtutibus ac bonis sit p̃ditus. Alterum damnatum q uitiis ac malis. Illi autem in dexteriore tantũ uia ducem ponunt: neq; unum neq; perpetuum. Siquidẽ quemlibet doctorẽ bonę artis inducunt. quia desidia reuocet hõies: & frugi esse doceat. Sed neq; ingredi faciunt in eam uiam nisi pueros & adolescentes. uidelicet q; artes discantur in his ętatibus. Nos autẽ omnis sexus & generis & ętatis in hoc cęleste iter ĩducimus: quia deus qui eius uię dux est: immortalitatẽm nulli homini nato negat. Forma quoq; uiarum ipsarum non ita est: ut illi putauerunt. Quid enĩ opus ẽ · y. littera ĩ rebus cõtrariis atq; diuersis! Sed altera illa melior conuersa est ad solis ortum: altera illa deterior ad occasum. quoniam qui ueritatem ac iustitiam sequit̃: is accepto immortalitatis proemio: peremni luce potiet̃. qui autem ab illo malo duce illectus pr̃tulerit uitia uirtutibus: mẽdaciũ ueritati: necesse ẽ ad occasũ & tenebras deferatur. Describam igitur utranq;. & earũ proprietates habitusq; monstrabo.

Cap. iiii. De uia uirtutis quę in Elysios campos deducere dicit̃. & uitiorũ quę ad impia tartara ducit. & ducibus utriusq;.

V Na est igitur uirtutis ac bonorum uia: quę fert in Elysios campos ut Poetę loquuntur. sed ad ipsam mundi arcem. At leua malorum Exercet poenas: & ad impia tartara mittit. Est enĩ criminatoris illius: q prauis religionibus institutis auertit homines ab itinere cęlesti. & in uiam perditionis inducit. cuius uię species & figura sic est cõposita in aspectu: ut plana & patens omni

genere florũ atq; fructuum delectabilis esse uideatur. In ea enĩ posuit deus omnia quę pro bonis habent̃ in terra: opulentiã dico: honorem: quietẽ: uoluptatẽ: illecebras oẽs sed cum his pariter iniustitiam: crudelitatem superbiam: pfidiã: libidinẽ: cupiditatẽ: discordiã: ignorãtiã: mẽdaciũ: stultitiã: cęteraq; uitia. Exitus aũt talis est uię. Cũ uentũ fuerit ad extremũ: unde iã regredi non licet: cũ omni sua pulchritudine tã subito pręcidit̃: ut nõ ante qs fraudem prospicere possit: q̃ precipitatus in altitudinem profũdã cadat. Quisquis enĩ pręsentiũ bonorum specie captus: & in his consequendis ac fruẽdis occupatus: nõ pręuiderit ea: quę post mortem secutura sunt: seq; a deo auerterit: Is uero ad inferos deiectus in ęternã damnabitur poenã. Via ergo illa cęlestis difficilis & cliuosa pposita ẽ: uel spinis horrentibus aspera: uel saxis extantibus impedita: ut cum summo labore ac pedum tritu: cũq; magna cadendi sollicitudine sit cuiq; gradiendum. in hac posuit iustitiam temperantiã: patientiã: fidẽ: castitatẽ: abstinentiã: cõcordiã scientiã: ueritatẽ: sapientiã: cęterasq; uirtutes. sed simul cũ his paupertatẽ: ignominiã: laborem: dolorẽ: amaritudines oẽs. Quisqs enĩ spem suã porrexerit lõgius: & meliora maluerit: carebit his terrę bonis: ut expeditus ac leuis difficultatẽ uię superet. Nec enim potest qui se apparatu regio circũdederit: aut diuitiis onerauerit: angustias illas uel ingredi: uel tenere. Vnde intelligitur iccirco malis & iniustis facilius prouenire: quę cupiant: quia prona & decliuis est eorũ uia. bonis aũt quę optẽt: difficile pcedere: quia difficili & arduo itinere gradiũtur. Iustus ergo qm̃ durum asperumq; iter ingressus est: contemptui: derisui: odio sit necesse est. Omnes enim quos cupiditas aut uoluptas pręcipites trahit: inuident ei: qui uirtutẽ capere potuit. & inique ferunt id habere aliquem: quod ipsi non habẽt. Erit itaq; paup humilis ignobilis. subiectus iniurię & tamen omnia quę amara sunt: perferens. Et si patientiã iugem ad summũ illũ gradum finemq; perduxerit: dabit ei corona uirtutis. & a deo pro laboribus quos in uita propter iustitiam pertulit: immortalitate donabitur.

Hę sunt uię quas deus humanę uitę assignauit. in quibus singulis & bona ostendit & mala: sed ordine prępostero atq; conuerso. In unā enim monstrauit temporalia prius mala cū ęternis bonis qui est ordo melior. in altera tēporalia prius bona cū ęternis malis. qui est ordo deterior: ut quicūq; pręsentia mala cum iustitia delegerit: maiora & certiora bona consequatur: q̄m fuerunt illa quę spreuit. Quisquis autem pręsentia bona pręposuerit iustitię: in maiora & longiora incidet mala: q̄ fuerūt illa quę fugit. Hęc enim uita temporalis quia breuis est: iccirco & bona eius & mala breuia sint: necesse ē. Illa uero spiritualis quę huic terrenę contraria est: qa sempiterna ē: iccirco & bona eius & mala sempiterna sunt. Ita fit: ut & bonis breuibus mala ęterna: & malis breuibus bona ęterna succedāt. Itaq; cū simul proposita sint homini bona: & mala: cōsiderare unūquenq; secū decet: quāto satius sit pro ppetuis bonis mala breuia pēsare: q̄ pro breuibus & caducis bonis mala perpetua sustinere Nā sicut ī hoc sęculo cū est propositū cū hoste certamen: prius laborandū est. ut sis postmodū in ocio: esuriēdū sitiendū: Aestus frigora perferēda humi quiescēdū: uigilādū: periclitādū est: ut saluis pignoribus: & domo & re familiari: & oībus pacis ac uictorię bonis perfrui possis. Sin aūt pręsens ociū malueris: q̄ laborem: malū tibi maximū facias necesse est: Pręoccupabit enī aduersarius non resistentē. uastabunt agri: deripiet domus. in prędā uxor ac liberi uenient. ipsi interficiere ac rapiere: quę omnia ne accidāt: pręsens cōmodū differendū est: ut maius longiūsq; rapiat: Sic in omni hac uita: quia nobis aduersariū deus reseruauit: ut possemus capere uirtutē: omittēda ē pręsēs uoluptas: ne hostis opprimat. uigilādū stationes agēdę: militares expeditiones obeūdę: fundēdus ad ultimū cruor. Omnia deniq; amara & grauia patienter ferenda: eo quidem promptius: quo nobis Imperator noster deus pręmia pro laboribus ęterna cōstituit. & cū in hac terrena militia tantum homines laboris exhauriant: aut ea sibi pareant quę possunt eodem modo perire: quo parta sunt: certe nobis nullus labor est recusādus:

quo id acquirat quod nullo modo possit amitti Voluit enim deus qui homines ad hanc militiā genuit: expeditos ī acie stare. & attētis acriter animis ad unius uel īuisibilis hostis īsidias: uel apertos impetus uigilare: qui nos sicut periti & exercitati duces solent: uariis artibus captat pro cuiusq; natura & moribus sęuiens. Aliis enim cupiditatē insatiabilem immittit: ut opibus suis tanq̄ compedibus alligatos a uia ueritatis excutiat. Alios inflammat irę stimulis: ut ad nocendū potius intentos a dei contēplatiōe detorqueat. Alios immoderatis libidinibus immergit: ut uoluptati & corpori seruientes: ad uirtutem respicere nō possint. Aliis uero inspirat īuidiam: ut suis ipsi tormētis occupati; nihil aliud cogitent: nisi eorum quos oderint: foelicitatem. Alios inflammat ambitionibus. Ii sunt qui ad gerendos magistratus: omnem uitę suę operam curāq; conuertunt: ut fastos signent: & annis nomen imponant. Quorundam cupiditas tendit altius: non ut prouintias temporali gladio regant: sed ut infinita & perpetua potestate dominos se dici uelint uniuersi generis humani. Quos autē pios uiderit: inanibus implicat religionibus: ut impios faciat. Iis uero q sapientiā quęrit: philosophiā ī oculos īpingit: ut specie lucis excęcet ne qs cōprehēdat aut teneat ueritatē. Sic hoībus obstruxit aditus oēs. & obsepsit oēs uias publicis latas erroribus. q̄s ut discutere possemus: ipsūq; authorē malorū uīcere: illuminauit nos deus & armauit uera cęlestiq; uirtute. de q̄ mihi nunc differendum est.

Capit. v. De falsa desinitione philosophię quā authore Lucillio posuerūt Philosophi & uera differentia scientię & uirtutis.

Ed priusq̄ singulas uirtutes exponere incipiam: determinanda est ipsa uirtus: quam Philosophi non recte definierunt: quid esset: aut in quibus rebus: quid operis: quid habeat officii. Nomen itaque solum retinuerunt. Vim uero & effectum & rationem perdiderunt. Quęcunq; autē in definitione uirtutis solēt dicere paucis

uersibus colligit & enumerat Lucillius. quos malo eqdē ponere. ne dum multorum sententias refello: sim longior q̄ necesse est.

Virtus Albine est: precium persoluere uerum:
Quis inuersamur quis uiuimus rebus potesse.
Virtus est homini scire id: quod queq; habeat res.
Virtus scire homini rectum: utile: quid sit honestum.
Que bona que mala. Item quid inutile: turpe: inhonestū.
Virtus querende rei finem scire: modumq;.
Virtus diuitiis premiū persoluere posse.
Virtus id dare: quod re ipsa debetur honori.
Hostem esse atq; inimicum hominū morūq; malorū
Contra defensorem hominū: morūq; bonorum.
Hos magnificare: his bene uelle: his uiuere amicum.
Commoda preterea patriai prima putare.
Deinde parentū: tertia iam postremaq; nostra.

Ab his definitionibus quas Poeta breuiter comprehēdit: M. Tullius traxit officia uiuēdi: Panetiū Stoicū secutus: eaq; tribus uoluminibus inclusit. Hec autem q̄ falsa sint: mox uidebimus ut appareat quātū nobis dignatio diuia contulerit. que nobis apperuit ueritatem. Virtutem esse dixit: scire quid sit bonum & malum. quid turpe: quid honestū: quid utile. quid minus breuiusq; facere potuit: si tantū bonū ac malū diceret quia nihil potest esse utile uel honestū: quod nō idē bonū sit. Nihil inutile ac turpe quod nō idem malū sit. Quod & Philosophis uidetur: & idem. Cicero in tertio supradicti operis libro ostendit. Verum scientia non potest esse uirtus: quia nō est uirtus in nobis. sed ad nos extrinsecus uenit. Quod autē trāsire ab altero ad alterū potest: uirtus non est: quia intus sua cuiq; est. Scientia igitur alieni beneficii est: quia posita est in audiendo. Virtus tota nostra est. quia posita est in uolūtate faciēdi bona. Sicut ergo in itinere celebrando nihil prodest uiā nosse. nisi conatus ac uires suppeditēt ambulādi: ita ueri sciētia nihil prodest: si uirtus ꝓpria deficiat. Nā fere etiā ii qui peccant: & si non perfecte: tamē quid sit bonum & malum sentiunt. Et quotiens aliquid improbe

faciunt: peccare se sciunt. & ideo celare nituntur. sed cum eos boni & mali natura nõ fallat: cupiditate mala uincũtur: ut peccent. qa deest illis uirtus. id est cupiditas recta & honesta faciendi. Ex hoc igit̃ apparet aliud esse sciẽtiã boni maliq; : aliud uirtutem. quia potest esse scientia sine uirtute sicut in plurimis Philosophorum fuit. In quo quoniam recte ad culpam pertinet: nõ fecisse quę scieris: recte uoluntas praua & uitiosus animus quem excusare ignoratio non potest. punietur. Ergo sicut uirtus nõ est: bonum ac malum scire: ita uirtus est : bonũ facere: malũ non facere. Et tamen scientia sic cum uirtute coniuncta est: ut scientia pręcedat uirtutẽ: uirtus sequatur scientiã. qa nihil ꝓdest cognitio: nisi & actio subsequat̃. Horacius ergo paulo melius definiuit.

Virtus est uitium fugere. & sapientia prima.

Sed inepte: quia eam contrario terminauit : ut si diceret: bonum est: quod malum nõ est. Cũ enim quid sit uirtus nescio: ne uitium quidem quid sit: scio. Vtrunq; igitur indiget definitione: quia natura rei talis est: ut utrũq; aut intelligi aut nõ intelligi sit necesse. Verum nos faciamus: quod ille debuit. Virtus est iram cohibere. cupiditatem compescere: libidinem refrenare. Id est enim uitiũ fugere Nam fere omnia quę fiunt iniuste atq; improbe : ab his oriuntur affectibus. Si enim commotionis huius quę ira dicitur: impetus retundatur: omnes hominũ contentiões male sopientur. nemo insidiabitur: nemo prosiliet ad nocendum. Item si cupiditas temperetur: nemo terra mariq; grassabit̃. nemo exercitũ ducet: ut rapiat: & uastet aliena. Item si ardor libidinum comprimat̃: omnis ętas & sexus retinebit suam sanctitatem. Nemo quicq̃ putendum aut patietur: aut faciet. ergo uniuersa scelera & flagitia his cómotionibus uirtute sedatis: ex hominum uita moribusq; tollentur. Quę sedatio commotionum & affectuum hanc habet rationem : ut omnia recta faciamus. Omne igitur uirtutis officium: est nõ peccare. quo profecto fungi nõ põt: q deũ nescit. qm̃ ignoratio eius a quo bona oriunt̃: imprudẽter impingit in uitia necesse est. Itaq; ut breuius

& significantius utriusq; rei summa officia determinem: scientia est deum nosse. uirtus colere. in illo sapientia : in hoc iustitia continetur.

Cap. vi. Quod Philosophi nesciuerũt quid esset bonum aut malum. quia fontem boni lucidũ nesciebant. nec intellexerunt quis debeat rerum & operum finis esse. & quomõ constet Lucillium falso definiuisse uirtutis officia.

Ixi quod erat primũ: scientiã boni nõ esse uirtutẽ: deinde quid sit uirtus: & in quo sit. sequitur ut id quoq; ipsum quid sit bonum: & malum: nescisse Philosophos breuiter ostendam. quia pene declaratum est libro tertio: cum de summo bono disputarẽ. Qui autem quid esset summũ bonum nescierunt: & in cęteris bonis malis ue quę summa non sunt: errauerint: necesse est. quod non potest uero iuditio examinare: qui fontẽ ipsum nõ tenet. unde illa descendunt: Fons autem bonorum deus est: malorum uero ille scilicet diuini nominis semper inimicus: de quo sępe diximus. Ab his duobus principiis bona malaq; oriuntur. Quę ueniunt a deo hanc habent rationẽ ut immortalitatem parẽt: quod est summũ bonum. Quę aũt ab illo altero: id habẽt officiũ ut a cęlestibus auocatũ terrenisq; demersum: ad poenam interficiant sempiternã: quod est summum malum. Non igitur dubium est: quin omnes illi: quid esset bonum & malum ignorauerint: qui nec deum nec aduersarium eius scierĩt. Itaq; finẽ bonorũ ad corpus & ad hanc breuẽ uitã retulerũt. quod scilicet solui & occidere necesse est: non sunt progressi ulterius. sed omnia pręcepta : ut omnia quę inducunt bona: terrę inhęrent. & humi iacent. quoniã simul cũ corpore quod est terra: moriuntur. pertinent enim nõ ad uitam hominis comparandã. sed ad quęrẽdas uel augẽdas opes: honores: gloriam: potẽtiam. quę sunt uniuersa mortalia tã scilicet q̃ ille qui ut ea sibi cõtingerẽt: laborauit. Hic est illud. Virtus quęrendę rei finem scire modumq;.

Pręcipiũt enĩ qbus modis & qbus artibus res familiaris quęrenda sit. quia uidẽt male quęri solere. Sed huiusmodi uirtus nõ est proposita sapiẽti. Nec enim est uirtus opes quęrere: quarũ neq; inuentio neq; possessio in nostra potestate est. Itaq; & quęstu & obtentu faciliores sũt malis q̃ bonis. Nõ potest ergo uirtus esse in his rebus quęrendis: in quarũ contemptu uis ac ratio uirtutis apparet. nec ad ea ipsa trãsfugiet: quę magno ac excęlso animo calcare ac proterere gestit. neq; fas est animã cęlestibus itentã bonis: ut hęc fragilia sibi cõparet: ab immortalibus suis opibus auocari. sed potissimũ in his rebus comparandis uirtutis ratio cõsistit: quas nobis nec homo ullus; nec mors ipsa possit auferre. cũ hęc ita se habeant: illud quod sequitur: uerum est.

Virtus diuitiis precium persoluere posse.

Qui uersus idem fere significat: quod primi duo sed neq; ipse neq; quisq̃ Philosophorũ scire potuit: preciũ ipsum uel quale uel quod sit. Iidẽ enim Poetę & illi oĩes quos sequutus est putauerunt recte opibus uti. hoc est frugi esse: non instruere cõuiuia sumptuose. nec largiri temere nõ effundere in res superuacuas aut turpes rem familiarẽ Dicet aliqs fortasse: Quid tu? Negas ne hanc esse ueritatẽ? Non equidẽ nego. contraria enĩ uideor probare: si negẽ. sed uerã nego. quia nõ sit illa cęlestis sed tota terrena. quãdoquidẽ nihil efficit: nisi quod remaneat in terra. Quid sit autem recte opibus uti & qui sit ex diuitiis fructus petendus: declarabo apertius: cum de pietatis officio loqui cępero. Iam cętera quę sequunt̃ nullo modo uera sũt. Nã improbis inimicitias indicere: aut bonorum defensionem suscipere: potest cum malis esse commune. Quidã enim probitate ficta uiam sibi ad potentiam muniunt. faciũtq; multa quę boni solent. eo quidem promptius: q; fallendi gratia faciunt. Vtrũq; tam facile esset pręstare: q̃ facile est simulare bonitatem. Sed hi cum esse cęperint propositi ac uoti sui compotes: & summũ potentię gradum coeperit: tũ uero simulatiõe deposita mores suos detegũt. rapiũt. omnia. uiolant. & uexant. eosq; ipsos bonos quorũ causã

susceperant: insequuntur. & gradus per quos ascenderũt: amputant. ne quis illos contra ipsos possit imitari. Verũ tamen putemus hoc officium nõ nisi boni esse: ut bonos defendant. at id suscipere facile est. implere difficile. quia cum te certamini congressioniq; commiseris: in arbitrio dei non tuo posita uictoria est. Et plerunq; improbi & numero & conspiratione sunt potẽtiores q̃ boni. ut ad eos superandos non tam uirtus sit q̃ foelicitas necessaria: An aliquis ignorat quotiens melior iustiorq; pars uicta sit? Hinc semper damnationes acerbę in ciues extiterũt. Plena est exemplis omnis historia: sed nos contẽti erimus uno. Cn. Pompeius bonorum uoluit esse defensor. siquidẽ pro republica pro Senatu pro libertate: arma suscepit. Iidem tamen uictus cũ ipsa libertate occiditur: & a spadonibus Egyptus detrũcatus insepultus abiectus est. Nõ est igit̃ uirtus aut hostem malorum: aut defensorẽ bonorũ esse. quia uirtus in certis casibus non potest esse subiecta. Commoda pręterea patriai prima putare. Sublata hominũ concordia uirtus nulla est omnino. quę sũt enim patrię commoda nisi alterius ciuitatis aut gẽtis incommoda? Id est fines propagare aliis uiolẽter ereptos augere imperiũ. uectigalia facere meliora. Quę omnia nõ utiq; uirtutes: sed uirtutum sũt euersiones. In primis enĩ tollitur humanę societatis coniunctio. tollitur innocentia tollitur alieni abstinentia. tollitur deniq; ipsa iustitia: quę discidium generis humani facere non potest. & ubicunq; arma fulserint: hinc eam fugari & exterminari necesse est. Verum est Ciceronis illud: Qui autem ciuium rationem dicunt habendam: externorum negant: dirimunt ii cõmunem generis humani societatem: qua sublata: beneficentia liberalitas iustitia funditus tollitur. Nam quomõ potest iustus esse q nocet. qui odit qui spoliat. qui occidit? Quę omnia faciunt: qui patrię prodesse nituntur. Id enim ipsũ prodesse quid sit: ignorant: qui nihil putant utile: nihil commodum: nisi quod teneri manu potest: quod solum teneri nõ potest: qa eripi potest. Hęc itaq; ut ipsi appellant bona: qsquis patrię acqsierit: hoc est q euersis ciuitatibus

gentibusq; deletis ęrariū pecunia referserit: agros cęperit: ciues suos locupletiores fęcerit: hic laudibus fert̄ i coelū hec putatur summa & perfecta esse uirtus. Qui error non modo populi & imperitorum sed etiam Philosophorum est. qui pręcepta quoq; dant ad iustitiā: ne stultitię ac malitię disciplinęq; authoritas desit. Itaq; cum de officiis ad rem militarem pertinentibus disputent: neq; ad iustitiā neq; ad ueram uirtutem commodatur illa omnis oratio. sed ad hanc uitam moremq; ciuilem: quem nō esse iustitiā & res indicat: & ipse Cicero testatus est. Sed nos inqt ueri iuris germaneq; iusticie solidam & expressam effigiē nullā tenemus. Vmbra & imaginibus utimur. easq; ipsas utinā sequeremur: feruntur enim ab optimis naturę ac uirtutis exemplis. Vmbra est igitur & imago iustitię: quam illi iustitiam putauerunt. Quid sapientiā! Nonne idē confiteт̃ in Philosophis esse nullam! Aut cum Fabritius inquit aut Aristites iustus nominatur: aut ab illis fortitudinis: aut ab hoc iustitię tanq̄ a sapiēte petitur exemplū. Nemo enim horum sic sapiens: ut sapientem uolumus intelligi. Nec hi qui sapientes habiti & nominati. M. Cato. Catulus Lęlius sapientes fuerunt. Ne illi quidem septē; sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebāt speciemq; sapientię. Si ergo & Philosophis ipsorū confessione. adēpta sapientia est: & iis qui iusti habiti sūt: adēpta iustitia est: Omnis igitur ille uirtutis descriptiões falsę sint: necesse est: quia quę sit uera uirtus scire nō pōt: nisi iustus ac sapiens. Iustus autē ac sapiens nemo est: nisi quem dominus pręceptis cęlestibus erudiuit.

Capitulum. vii. Quod in uia erroris est species sapientię & uirtutis. Et q̄ uia ueritatis & sapiētię ē sīplex & angusta & ardua & eum habet ducem.

Iam illi omnes qui per aliorum confessam stultitiā sapiētes existimant̄: specie uirtutis inducti umbras & imagines apprehendunt nihil uerū. Quod ea fit ratiōe:

16

quoniam uia illa ut mendax: quę fert ad occasum: multos tramites habet. propter studiorum & disciplinarũ uarietates: quę sunt in uita hominum dissimiles atq; diuersę. Nam sicut illa uia sapientię habet aliquid simile stultitię quod libro pręcedente monstrauimus: ita hęc cũ sit tot: stultitię: habet aliquid simile sapientię. quod arripiãt ii q stultitiam publicã intelligunt. & ut habet uitia manifesta sic habet aliquid quod simile esse uideat̃ uirtuti. ut habet apertum scelus: sic imaginem quandam speciemq; iustitię. Quomodo enim pręcursor eius uię cuius uis & potestas omnis in fallendo est: uniuersos in fraudẽ posset ĩducere: nisi uerisimilia hominibus ostentaret? Deus enim ut immortale illud arcanum eius in aperto esset: posuit in uia sua: quę homines pro malis & turpibus aspernarentur. ut auersi a sapientia & ueritate: quã sine duce illo requirebãt in idipsum inciderent: quod uitare ac fugere cupiebant. Itaq; illam perditionis ac mortis uiã multiplicẽ ostendit: uel q multa sint genera uitę: uel q dii multi qui colunt̃. Huius dux pręuaricator ac subdolus: ut uideat̃ eẽ discrimen aliquod falsi & ueri: mali ac boni. Alia ducit luxuriosos: alia eos q frugi appellant̃. alia imperitos: alia ĩdoctos alia inertes: alia strennuos: alia stultos alia Philosophos. Et eos quidem nõ uno tramite. Illos enim qui aut uoluptates aut diuitias nõ refugiunt: ab hac publica & celebri uia modice segregat. Eos autem qui aut uirtutem sequi uolunt: aut contemptum rerum confitentur per confragosa quędam pręcipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera quę speciem bonorum ostentant: non sunt alię uię: sed diuerticula & semitę. quę uidentur quidem ab illa cõmuni dextro uersum separari. ad eandem tamen & ad unũ omnes exitum sub ipso fine referuntur. Ibi enim dux ille coniungit omnes: ubi opus fuerat bonos a malis: fortes ab inertibus: sapientes a stultis separari. ĩ deorum scilicet cultu: in quo ille uniuersos qa sine ullo discrimine stulti fuerunt: uno mucrone iugulat & pręcipitat in mortem. Hęc autem uia quę est ueritatis: & sapientię: & uirtutis: & iustitię: quorum omniũ fons unus est: una uis: una sedes:

& simplex est. quod paribus animis summaq; concordia unum sequamur: & colamus deum. & angusta: quoniam pautioribus uirtus data est. & ardua: quoniam ad bonũ quod summum & sublime est: nisi cũ summa difficultate & labore non potest peruenirí.

Capitulum. viii. Quare a Philosophis ueritas inueniri non poterat. nec ab his qui terrenis dediti sunt. sed ab electis in uenit̃ per legem dei. cui potest Ciceróis definitio adaptari.

Aec est uia: quam Philosophi quęrunt. sed ideo non inueniũt: quia in terra potius ubi apparere non potest: quęrunt. Errant ergo uelut in mari magno. nec quo ferantur: intelligunt: quia nec uiam cernunt; nec ducem sequuntur ullum. Eadem nanq; ratione hanc uitę uiam quęri oportet: qua in alto iter nauibus quęritur. quę nisi aliquod coeli lumen obseruent: in certis cursibus uagant̃. Quisquis autem rectum iter uitę tenere nititur: non terrã debet aspicere sed coelũ. & ut apertius loquar: nõ hominẽ sequi debet: sed deum. non his terrestribus simulacris: sed deo seruire coelesti. non ad corpus referri omnia; sed ad mentem. non huic uitę dare operam: sed ęternę. Itaq; si oculos in coelum semper intendas: & solem qua oritur: obserues: eũq; habeas uitę quasi nauigii ducem: sua spõte in uiam pedes dirigentur. & illud coeleste lumen quod sanis mentibus multo clarius sole est: q̃ hic quẽ in carne mortali uidemus: sic reget: sic gubernabit: ut ad summũ sapientię uirtutisq; portũ sine ullo errore perducat. Suscipienda igitur dei lex est: quę nos ad hoc iter dirigat: illa sancta illa coelestis: quã. M. Tullius ĩ libro de Republica tertio pene diuĩa uoce depinxit: cuius ego ne plura dicerem uerba subieci. Est quidẽ uera lex. recta ratio naturę congruẽs: diffusa in omnes: constãs: sempiterna: quę uocet ad officiũ iubendo: uetando a fraude deterreat. quę tamẽ neq; probos frustra iubet: aut uetat. nec ĩprobos iubẽdo

aut uetando monet. Huic legi nec propagari fas est: neq̧ derogari ex hac aliq̃d licet. neq̧ tota abrogari potest. nec uero aut per Senatum: aut per Populum solui hac lege possumus. Neq̧ est quęrendus explanator: aut interpres eius. Nec erit alia lex Romę: alia Athenis: alia nunc: alia post hanc. sed & omnes gentes & omni tempore una lex & sempiterna & immutabilis continebit. Vnusq̧ erit communis quasi magister & imperator omniũ deus. ille legis huius inuentor: disceptator: lator: cui qui non parebit: ipse se fugiet. ac naturam hominis aspernatus. hoc ipso luet maximas poenas: etiam si cętera supplicia quę putãt: effugerit. Quis sacramentum dei sciens. tam significanter enarrare legem dei posset: quam illam homo longe a ueritatis notitia remotus expressit. Ego uero eos qui uera imprudentes loquuntur: sic habendos puto tanq̃ diuinent spiritu aliquo instincti. Quod si ut legis sanctę uim ratio nemq̧ peruidit: ita illud quoq̧ scisset: aut explicasset: in q̃bus pręceptis lex ipsa cõsisteret: nõ Philosophi functus esset officio: sed Prophętę. quod quia facere ille non poterat: nobis faciẽdum est: quibus ipsa lex tradita est: ab illo uno magistro & Imperatore omnium deo.

Capitulum. ix. Quod caput religionis & uia ueritatis est deum fideliter noscere & fideliter colere. Et quare diuersę leges sint a gentibus institutę. Et quis sensuũ integritate uigeat. q̃ gratia largit̃ potius q̃ natura.

Vius legis caput est primum ipsum deũ nosse. soli obtemperare: solum colere. Nõ potest enim rationẽ hominis obtinere. qui parentem animę suę deum nescit. quod est summum nephas. Quę ignoratio facit. ut diis alienis seruiat. quo nihil sceleratius committi potest. Hic procliuis est ad malitiam gradus per ignorãtiam ueri ac singularis boni. quia deus quẽ nosse refugit: fons est ipse bonitatis. uel si iustitiam sequi uolet dei: diuini tamen

iuris ignarus. gentis suę lęges tanq̄ uerum ius amplectit̃. quas non utiq; iustitia sed utilitas repperit. Cur enim per omnes populos diuersa & uaria iura sunt condita: nisi q̄ unaquęq; gens id sibi sanxit: q̄d putauit rebus suis utile? Quantum autem a iustitia recedat utilitas: populus ipse Romanus docet. qui per Feciales bella inducendo: & legittime iniurias faciendo: semperq; aliena cupiendo: atq; rapiendo: possessionē sibi totius orbis comparauit. Verū ii se iustos putant: si contra lęges suas nihil faciant. quod etiam timori ascribi potest: si pręsentiū poenarum metu sceleribus abstineant. Sed concedamus sane: ut id natura uel ut ait Philosophus sua sponte faciant: quod lęgibus facere coguntur. Num iccirco iusti erunt: qui parent institutis hominum? qui & ipsi aut errare: aut iniusti esse potuerunt? Sicut illi duodecim tabularum conditores. qui publicę utilitati pro cōditione temporum seruierūt. Aliud est igitur ciuile ius: quod pro moribus ubiq; uariatur. Aliud est uera iustitia: quā uniformē ac simplicē proposuit omnibus deus. quē qui ignorat: & ipsam iustitiam ignoret: necesse est. Sed putemus fieri posse: ut aliq̄s naturali & ingenito bono ueras uirtutes capiat: qualem fuisse Timonē Athenis accępimus: qui & egentibus stipē dedit: & pauperes inuitauit. & nudos induit. tamen cum illud unum quod est maximum: deest agnitio dei iā illa bona omnia superuacua sunt & inania: ut frustra in his assequendis laborauerit. Omnis enim iustitia eius similis est humano corpori caput non habenti: in quo tametsi membra omnia & locis suis constent: & figura & habitudine. tamē quoniam deest id: quod est omniū principale. & uita & omni sensu caret. Itaq; membra illa formam tantummodo membrorum habent. usum non habent. tam scilicet q̄ caput sine corpore cui similis est: qui cum deū nō ignoret: uiuit iniuste. Id enī solū habet q̄d est summū sed frustra: quoniam uirtutibus tanq̄ mēbris caret: Itaq; ut sit uiuum ac sensibile corpus: & agnitio dei necessaria est quasi caput. & uirtutes oēs quasi corpus ita fiet homo perfectus ac uiuus. sed tamen summa omnis in capite est.

quod quãuis constare nõn possit sine omnibus: sine qui-busdã tamen potest. Et erit quidem animal uitiosum ac debile. sed tamen uiuet. sicut & iis qui deum nouit. & in aliqua re peccat. dat enim peccatis ueniam deus. Itaq; sine membris aliquibus uiui potest. sine capite nullo modo. Hęc res efficit: ut Philosophi etiam si natura boni sunt: tamen nihil sciant: nihil sapiant. Omnis doctrina & uirtus eorum sine capite est: quia deum nesciũt: qui est uirtutis ac doctrinę caput. quem qui agnoscit: licet uideat: cęcus est. licet audiat: surdus. licet loquatur: elinguis est. Cum uero conditorem rerum parentemque cognouerit: tunc & uidebit: & audiet: & loquetur. Habere enim caput cępit in quo sunt sensus omnes collocati. hoc est oculi auris & ligua. Nam profecto is uidet: qui ueritatem in qua deus est: uel deũ in quo ueritas est: oculis cordis aspexerit. Is audit: qui diuinas uoces ac pręcepta uitalia pectori suo affigit. Is loquitur: qui cęlestia disserens: uirtutem ac maiestatem dei singularis enarrat. Quare nõ est dubiũ quin impius sit: quisqs deũ non agnouerit: omnesq; uirtutes eius quas habere aut tenere se putat: in illa mortifera uia reperiuntur: quę est tota tenebrarũ. Quapropter nihil est q̃ aliquis sibi gratuletur: si has inanes uirtutes adeptus est: quia non tantum miser qui bonis pręsentibus careat: sed etiã stultus sit necesse est: q labores in uita sua maxios suscipiat incassum. Nã dẽpta spe immortalitatis quã deus pollicetur in sua religione uersantibus: cuius assequendę gratia uirtus appetenda est: & quicqd malorũ acciderit: perferendũ est: Maxima erit ꝑfecto uanitas: obsequi uelle uirtutibus: quę frustra homini calamites afferũt & labores. Nam si uirtus est: egestatem: exsiliũ: dolorem: morteq; quę timent a cęteris pati fortiter ac subire: quid tandem boni in se habet: Cur eã Philosophi propter seipsam dicãt expetendam. Nimirum superuacuis & inanibus poenis delectantur. quibus licet agere tranquille. Si enĩ mortales sũt animę: si uirtus dissoluto corpe nihil futura est: quid fugimus attributa nobis bona. q̃si aut ingrati aut ĩdigni q diuinis muneribus ꝑfruamur? Quę bona ut habeamus

scelerate impieq; uiuendū est. quia uirtutem idest iustitiā paupertas sequit̄. Sanus igitur nō est: qui nulla spe maiori proposita: his bonis quibus cęteri utunt̄ in uita: labores & cruciatus & miserias āteponat. Si autē uirtus ut ab his rectissime dicit̄: capescenda est: quia constet ad eam nasci hominē. subesse debet spes aliqua maior. quę malorum & laborū quos ꝑferre uirtutis est: magnū afferat prǽclarūq; solatium. Nec aliter uirtus cū per se dura sit: haberi pro bono potest: q̄ si acerbitatē suā maximo bono pēset. Aeq; non aliter his bonis pręsentibus abstinendū est: q̄ si sint aliqua maiora: propter quę tāti sit & uoluptates omittere & mala omnia sustinere. Ea uero nulla sūt dona alia ut in tertio docui: nisi perpetue uitę. Hanc aūt pręstare qs pōt: nisi deus: qui uirtutē ipsā proposuit! Ergo ī dei agnitiōe & cultu rerū sūma uersat̄: in hoc est spes omnis & salus hominis. hic est sapiētię gradus primus: ut sciamus quis sit nobis uerus pater. eūq; solū pietate debita ꝑsequamur huic pareamus. huic deuotissīe seruiamus ī eo ꝓmerēdo actus omnis & cura & opera collocetur.

Ca.x. Quod religio deo misericordia homini debet̄. Et quas causas ędificandi ciuitates & con uiuendi socialiter. & inuentionis uerborū falso commenti sunt.

Ixit quid debeat̄ deo. dicā nūc quid homini tribuē dum sit: quanq̄ id ipsum quod homini tribueris: deo tribuitur. quia homo dei simulacrum est. sed tamen primū officiū iustitię est coniungi cū deo. secundū cum homine. sed illud primum religio dicit̄. hoc secūdū mise ricordia uel humanitas nominat̄. Que uirtus propria est iustorum et cultorum dei. q; ea sola uite communis in se continet rationē. Deus enī qui cęteris animalibus sapiētiā nō dedit: naturalibus ea munimētis ab incursu & piculo tutiora generauit. Hominē uero quia nudū fragilēq; for mauit: ut eum sapientia potius instrueret. dedit ei pręter cętera hunc pietatis affectum: ut homo hominē tueatur: diligat: foueat: cōtraq; omnia picula & accipiat: & pręstet

1-6

auxilium. Summũ igitur inter se hominum uinculũ est humanitas. quod qui disruperit: nefarius & paricida existimandus est. Nam si ab uno homine quem deus finxit: om̃es orimur. certe cõsanguinei sumus. & ideo maximũ scelus putandum est odisse hominem uel nocentẽ. Propterea deus pręcepit inimicitias per nos nunq̃m faciendas. semper esse tollẽdas. scilicet ut eos qui sint nobis inimici. necessitudinis admonitos mitigemus. Item si ab uno deo inspirati sumus omnes & animati quid aliud q̃m fratres sumus? Et quidem coniunctiores quidem animis: q̃ qui corporibus. Itaq; non errat. Lucretius: cum dicit.

Deniq; cęlesti sumus omnes semine oriundi.

Omnibus ille idem pater est.

Ergo pro bęluis: ĩmanibus sunt habendi: qui hominibus nocent. qui contra ius humanitatis & fas omne spoliant: cruciant: occidunt: exterminant. Ob hanc necessitudinẽ germanitatis docet nos deus mala nunq̃ facere: bonum autem semper. Id autem ipsum bene facere quid sit: idem ipse pręscribit. Prestare auxilium depressis & laborãtibus impartiri uictum non habentibus. Deus enim quoniam pius est: animal nos uoluit esse sociale: Itaq; in aliis hominibus nos ipsos cogitare debemus. Non meremur in periculo liberari: si non succurrimus. nõ meremur auxilium: si negamus. Ad hanc partem Philosophorum nulla pręcepta sũt. quippe qui falsę uirtutis specie capti: misericordiam de homĩe sustulerũt. & dũ uolũt sanare: uitiauerũt. Et cum iidem plerunq; fateantur: societatis humanę cõmunionem esse retinendam. ab ea plane seipsos inhumanę uirtutis suę rigore dissociant. Conuincendus ergo etiam hic error illorum est: qui nihil cuiq; impartiendũ putãt. Vrbis condendę originẽ atq; causam nõ unam intulerũt. sed alii eos homines qui sint ex terra primitus nati: cum per siluas & campos erraticam degerent uitam: nec ullo inter se sermonis: aut iuris uinculo cohererent: sed frõdes & herbã pro cubilibus: speluncas & antra pro domibus haberent: bestiis & fortioribus aĩalibus prędę fuisse cõmemorant. Tum eos qui aut laniati effugerant: aut laniari

proximos uiderāt: admonitos periculi sui: ad alios hoīes decurrisse. presidium implorasse. & primo nutibus uoluntatem significasse. Deinde sermonis initia temperasse: ac singulis quibusq; rebus nomina imprimēdo: paulatim loquendi perfecisse rationem. Cum autē nec multitudinē ipsam uiderent cōtra bestias esse tutam: opida etiā cepisse munire. uel ut quietem noctis tutam sibi facerent: uel ut incursiones atq; impetus bestiarum non pugnando: sed obiectis aggeribus arcerēt. O ingenia hominibus indigna que has ineptias protulerūt. miseros atq; miserabiles: qui stultitiam suam litteris memorieq; mandauerunt. Qui cū uiderent mutis quoq; animalibus ingenitam esse rationē: uel conueniendi: uel inuicem appetendi: uel periculi fugiendi: uel mali cauēdi: uel cubicula sibi & latibula parādi: homines autē ipsos existimauerint non nisi exemplis admoneri: ac discere potuisse. quid metuere sibi qd cauere: quid facere deberent. aut nunq̄ cōuenturos inter se fuisse nec loquēdi rationē reperturos: nisi eos bestie cōmedissēt Hec aliis delira uisa sunt: ut fuerūt. dixeruntq;: nō ferarū laniatus causam fuisse coeundi: sed ipsam potius humanitatem. Itaq; inter se congregatos: q natura hominum solitudinis fugiēs: & communionis ac societatis appetēs esset: non magna inter eos disceptatio est. siquidem cause dispares sunt; res eadem est. Potuit utrunq; igit̄ quia non repugnat. sed tamen utrunq̄ nullo modo uerum est. quia non per omnem terram nati sunt homines e terra. tanq̄ ex draconis alicuius dentibus perseminati. ut Poete ferunt. sed unus homo a deo fictus est. ab eoq; uno omnis terra humano genere completa est. eadem scilicet ratione qua rursus post diluuiū. quod certe negare nō possūt. Nulla igitur in principio facta est eiusmodi congregatio. nec unq̄ fuisse homines in terra: qui propter infantiam non loquerentur: intelligit: cui ratio nō deest. Fingamus tamē illa uera esse: que ociosi & inepti homines senes fabulant̄: ut eos potissimum sensibus & suis rationibus refellamus Si hac de causa sunt homines congregati ut mutuis auxiliis imbecillitatem suam tuerentur. Succurrendū est igit̄

hommi:qui egeat auxilio. Cum enim pręsidii causa hoīes societatē cū hominibus inierint: & sanxerīt: foedus illud a principio sui ortus inter homines initū aut uiolare aut non conseruare: summū nefas putandum est. Nam qui se a pręstando auxilio remouet: etiam ab accipiēdo se remoueat necesse est. qa nullius ope īdigere se putat: qui alteri suam denegat: Huic uero qui se ipse dissociat: ac se cernit a corpore: non ritu hominis: sed ferarum more uiuendū est. Quod si fieri non potest: retinendum est omni modo uinculū societatis humanę: quia homo sine homīe nullo modo potest uiuere. Retentio autem societatis est cōmunitas: id est auxiliū pstare ut possimus accipere. Sin uero ut illi alii disputāt: humanitatis ipsius causa facta est hominū congregatio. Homo certe hominē debet agnoscere. Quod si fecerūt illi rudes & adhuc feri hoīes: & fecerūt nondū cōstituta loquēdi ratione: quid putemus hoīb us expolitis. & sermonibus rerūq; omniū commertio inter se copulatis esse faciendū: q asueti hominibus solitudinē ferre non possunt.

Cap xi. In quos pręcipue sit humanitas exercenda. & in quibus liberalitatibus imaginariis pereāt opa. & quę impēsa pręstātis.

Onseruanda est igitur humanitas: si homines recte uelimus dici. Id aūt ipsum conseruare humanitatē quid aliud est: q̄ diligere hominem quia homo sit. & id quod nos sumus. Discordia igitur atq; dissensio non est secundū hoīs rationē. Verumq; est illud Ciceronis: quod ait: hoīem naturę obediētē homini nocere nō posse. Ergo si nocere homini cōtra naturā est: pdesse igit̄ homini secundū naturam sit: necesse est. Quod qui non facit: hoīs se appellatione dispoliat. quia humanitatis officium est: necessitati hominis ac periculo subuenire. Quęro igit̄ ab his: q flecti ac misereri nō putāt esse sapiētis: si homo ab aliq̄ bestia cōprehensus auxiliū sibi armati hoīs īploret: utrū ne succurrēdū putēt an minie? Nō sūt tā īprudētes: ut negēt fieri oportere: quod flagitat q̄d exposcit humanitas. Item si aliquis circumueniat̄ igni: ruina opprimat̄:

mergat mari: flumine rapiatur: num putent hominis esse nō auxiliari! Non sunt ipsi homines: si putēt. Nemo enim potest eiusmodi periculis non esse subiectus. immo uero & hominis & fortis uiri esse dicent seruare periturum. Si ergo in eiusmodi casibus q periculū uitę homini afferūt succurrere humanitatis esse concedunt: Quid causę est cur si homo esuriat: sitiat: algeat: succurrendum esse non putent! Quę cum sint paria natura cum illis casibus fortuitis: & unam eandemq; humanitatem desiderent: tamen illa discernūt: quia nō re illa ipsa uera: sed utilitate pręsēti omnia metiuntur. Illos enim quos periculo surripiunt: sperant sibi gratiam relaturos. Egentes autem quia non sperant: perire arbitrant quicquid hominibus impartiāt. Hinc est illa Plauti detestanda sententia.

Male meretur: qui mendico dat: quod edat:
Nam & illud quod dat: perit. & illi producit uitam ad miseriam.

At enim Poeta fortasse pro persona loquutus est. Quid. M. Tullius in suis officialibus libris nōne hoc idē persuadet: nō esse omnino largiendum! Sic enim dixit Largitio quę fit ex refamiliari: fontē ipsum benignitatis exhaurit. ita benignitas benignitate tollitur. Qua quo in plures usus sis: eo minus in multos uti possis. Et idem paulo post. Quid autē est stultius: q̄ quod libenter facias: curare ut id diutius facere nō possis! Videlicet professor sapiētię refrenat homines ab humanitate. monetq; ut rem familiarem diligenter custodiant. malintq; arcā q̄ iustitiā conseruare. Quod cum intelligeret inhumanum esse: ac nefarium: ex alio capite quasi actus poenitentia sic ait. Nō nunq̄ tamen est largiendum. nec hoc benignitatis genus omnino repudiandū: & sępe idoneis hominibus egētibus de refamiliari impartiendum. Quid est idoneis! Nempe iis qui restituere ac referre gratiam possint. Si nūc Cicero uiueret. exclamarem profecto. Hic hic. M. Tulli aberrasti a uera iustitia. eamq; uno uerbo sustulisti: cum pietatis & humanitatis officia utilitate metitus es. Nō enim idoneis hoībus largiendū est: sed quantū potest nō idoneis id enī iuste: id pie: id humane fit: quod sine spe recipiēdi fęceris.

16

Hęc est uera illa & germana iustitia: cuius solidam & expressam effigiē nullā tenere nos dicis. Ipse pluribus locis clamas mercenariā non esse uirtutē. faterisq in libris legū tuarū liberalitatē gratuitā esse his uerbis: Nec est dubiū quin is qui liberalis benignusq dicit: officiū nō fructū sequatur. Cur ergo idoneis potius largiris: nisi ut postea mercedē recipias? Te ergo authore ac pręceptore iustitię quisquis idoneus nō erit: nuditate siti fame conficiet: nec homines copiosi & usq ad delitias abundantes subueniēt ultimę necessitati. Si uirtus mercedē non exigit: si ppter se ut dicitis: expetēda est: Ergo iustitiā principē matrēq uirtutū suo precio nō tuo cōmodo ęstima. ei potissimū tribue: a quo nihil speres. Quid personas eligis? qd mēbra inspicis? pro hoīe tibi habendus est quisquis precat. ideo qa te hominē putet. Abiice umbras illas imaginesq iustitię atq ipsā uerā & expressā tene. largire cęcis: debilibus: claudis: destitutis: quibus nisi largiare: moriendum est. Inutiles sunt hominibus: sed utiles deo: qui eos retinet in uita: q spiritu donat: q luce dignat: foue quantū in te est: & animas hominū: ne extinguant: humanitate sustenta Qui succurrere perituro potest: si nō succurrerit: occidit. Verū isti quare neq naturā retinēt: neq pręmiū in eo qd sit: sciūt? dū perdere timent: perdūt. & in id quod maxie cauent: incidunt. ut quicqd largiunt: aut pereat omnino aut ad tempus breuissimū prosit. Nā qui exiguā stipem miseris negant: q cōseruare humanitatē sine dāno suo nolunt: patrimonia sua effundūt: ut aut peritura & fragilia sibi cōparent: aut certe suis maximis dānis nihil cōsequāt Quid enī dicendū est de his qui populari leuitate ducti: uel magnis urbibus suffecturas opes exhibendis muneribus impendūt? nisi eos demētes atq furiosos qui pręstēt id populo quod & ipsi perdant: & nemo eorum quibus pręstatur: accipiat? Itaq ut est omnis uoluptas caduca & breuis: oculorum maxime & aurium: aut obliuiscuntur homines: & alterius damna pro ingratis habent: aut etiam offenduntur: si non est libidini uulgi satisfactum. ut etiā homines stultissimi malū sibi malo cōperauerint:

aut si a deo placuerint: nihil amplius q̃ inanem fauorem paucorumq; dierum fabulas assequuntur. sic quottidie leuissimorum hominum patrimonia in res superuacuas prodiguntur. Num ergo illi sapientius qui utiliora & diuturniora ciuibus suis exhibent munera? Ii scilicet: qui publicis operibus extructis: memoriam nomini suo quęrunt. Ne isti quidem recte bona sua in terram sepeliunt: quia nec memoria quicq̃ mortuis cōfert: nec opera eorū sempiterna sunt: siquidē aut uno tremore terrę dissipant̃: & corruunt: aut fortuito consummuntur incendio: aut hostili aliquo impetu diruuntur: aut certe uetustate ipsa dissoluta labuntur. Nihil est enim ut ait Orator: opere & manu factum quod nō conficiat: & consummat uetustas. Ad hęc iustitia & lenitas florescit quottidie magis. Illi ergo melius: qui tribulibus suis aut clientibus largiuntur. aliquid enim prętant hominibus & prosunt. sed non est illa uera & iusta largitio. Beneficētia eni͂ nulla est: ubicūq; necessitas nō est. perit ergo quicquid gratię causa tribuit̃ non indigentibus. aut cum foenore redit: & beneficentia non erit. Quod etsi gratum est his quibus datur: iustum tamen non est: quia si non fiat: nihil mali sequitur. Vnum igitur certum & uerum liberalitatis officium est: egentes atq; inutiles alere.

Capi. xii. A quo sit speranda & expetēda & quę & quāta sit uerę liberalitatis merces & quam inanis & nulla falsę. & qui sūt gradus humanitatis.

Aec est illa perfecta iustitia: quę custodit humanam de qua Philosophi loquuntur societatem. Hic diuitiarum maximus & uerissimus fructus est: non uti opibus ad propriam unius uoluptatem: sed multorum salutem: non ad pręsentem suum fructum sed ad iustitiam: quę sola non interit. Tenendum est igitur omnino ut ab officio misericordię spes recipēdi absit omino. huius eni͂ operis & officii merces a deo expetenda est solo. nam si ab homine expetes: iam non humanitas erit illa: sed beneficii

170

remuneratio. Nec potest uideri bene meruisse: qui quod fecit non alteri sed sibi prestat. & tamē eo redit: ut quod alteri quisq; prestiterit: nihil ab eo commodi sperās. uere sibi prestet: qui mercedem capiet a deo. Item deus pcepit: ut siquando cenam parauerimus: eos in coniunctum adhibeamus: qui reuocare non possint: & uicem reddere: ut omnis actus uite nostre non careat misericordie munere. Nec tamē quisq̄ interdictam sibi putet aut communionē cum amicis: aut caritatē cum proximis. sed notū nobis deus fecit: quod sit uerum & iustū opus. ita nos oportet cum proximis uiuere: dūmodo sciamus illud ad hominem hoc ad deum pertinere. Precipua igitur uirtus est hospitalitas: quod Philosophi quoq; aiunt. sed eam detorquent a uera iustitia & ad cōmodum rapiunt. Recte inqt Cicero a Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enī ut mihi quidem uidetur ualde decorum patere domos hominum illustrium hospitalibus illustribus. Eodē modo rursus errauit: quo tum cū idoneis esse diceret largiēdū. Non enim iusti & sapientis uiri domus illustribus debet patere: sed humilibus & abiectis. nam illustres illi ac potētes nulla re possunt indigere. quos opulentia sua & munit: & honorat. Nihil a uiro iusto faciēdum est: nisi quod sit beneficium: Beneficium si referatur interit: atq; finitur Nec enim possumus id habere integrum: cuius precium nobis persolutum est. In iis itaq; beneficiis iustitie ratio uersatur: que salua & incorrupta permanserint. Permanēt autem non aliter q̄ si prestentur iis hominibus: qui prodesse nullo possunt. At ille in recipiēdis illustribus nihil spectauit aliud. nisi utilitatem. nec dissimulauit homo ingeniosus: quid ex eo commodi speraret. At enim quid faciat potentem apud exteros futurum per gratiā principū quos sibi hospicii & amicitie iure cōstruxerit. O q̄ multis argumentis Ciceronis inconstantia si id agerem: redargui posset: nec tam nostris q̄m suis uerbis refelleretur. Idem quippe ait: ut quisq; maxime ad suum commodum referat quecunque agit. Ita neminem esse uirum bonum. Idem etiam negat simplicis & aperti hominis esse: ambire

ſimulare aliquid.& prętēdere aliud agere uideri:cū aliud agat:pręſtare ſe alteri fingere. quod ſibi pręſtet. ſed maliciosi potius & aſtuti & fallacis: & ſubdoli. Quomō ergo defenderet quo minus ambicioſa illa hoſpitalitas malitia eſſet. Tu mihi omnes portas circumcurſes ut aduenietis populorum atq; urbium Principes domū tuam inuites: ut per eos apud ciues eorum potentiam conſequare.uelisq; te iuſtū & humanū & hoſpitalem uideri: cū ſtudeas utilitati tuę.Verum hoc ille nō potius incaute.Quid enī minus in Ciceronem conuenit! Sed ignorantia ueri iuris prudēs ac ſciēs in hos ſe laqueos īduit. Quod ut ei poſſit ignoſci teſtificatus eſt: non ad ueram iuſtitiam quam nō teneat:pręcepta ſe dare:ſed ad umbram imaginēq; iuſtitię. Ignoſcendū eſt igitur umbratico & imaginario pceptori nec ab eo ueritas exigenda eſt:qui ſe neſcire fateatur. Captiuorum redemptio magnum atq; pręclarum iuſtitię munus eſt.quod idem ipſe Tullius approbauit.Atq; hęc benignitatis inquit etiam Reipublicę eſt utilis.redimi a ſeruitute captos locupletare tenuiores.hāc ego cōſuetudinē benignitatis largitioni munerum lōge antepono. Hęc eſt grauium hominum : atq; magnorum. Proprium igitur iuſtorum opus eſt: alere pauperes. ac redimere captiuos. cum apud iniuſtos ſi qui hęc faciant:graues & magni appellent. His enī maxime laudis eſt benefacere: quos nemo ſperauit eſſe facturos.nā qui bonū facit uel conſanguineo uel proximo uel amico: aut nullam uel certe non magnā laudem meretur : quia facere debet. Sitq; impius ac deteſtabilis niſi fęcerit : id q̄d ab eo & natura ipſa & neceſſitudo exigit:& ſi facit:non tam glorię aſſequendę q̄ reprehenſionis uitandę cauſa facit. Qui autem facit alieno & ignoto:is non dignus eſt laude : quoniam ut faceret ſola ductus ē humanitate.Ibi ergo iuſtitia ē:ubi ad benefaciēdū neceſſitatis uinculū nullū ē.Hoc igit̄ benignitatis officiū nō anteponere quidē largitioni munerū debuit.quod ē cōparātis : & e duobus bonis id q̄d ſit melius: eligētis. Illa uera largitio hominum patrimonia in mari abiicientium inanis & leuis & ab omni iuſtitia remotiſſima eſt.

Itaq; ne dici quidẽ munera oportet: in quibus nemo ac⸗cipit: nisi q accipere non meret. Nõ minus magnũ iustitiȩ opus ẽ: pupillos & uiduas destitutos & auxilio indigẽtes tueri atq; defendere: quod adeo uniuersis diuina illa lex prȩscribit: quandoquidem boni quiq; iudices ad officiũ suũ iudicant pertinere: ut eos humanitate naturali foueãt ac prodesse nitãtur. Verum hȩc opera propria nostra sũt: qui legem: qui uerba ipsius dei prȩcipientis accȩpimus. Nam illi sentiunt natura esse iustum: tueri eos qui tutela carent. sed cur ita sit: non prospiciunt. Deus enim cuius perpetua clementia est: iccirco uiduas pupillosq; defendi ac tueri iubet: ne quis respectu ac miseratione pignorum suorum retardetur: quo minus mortẽ pro iustitia fideq; suscipiat. sed incontanter ac fortiter subeat: cum sciat se caros suos deo relinquere: nec his unq̃ prȩsidiũ defuturũ. Aegros q̊q; qbus defuerint: qui assistãt: curandos fouen⸗dosq; suscipere summȩ humanitatis & magnȩ operationis est. Quod qui fȩcerit: hic uiuam hostiam deo acquiret. & q; alteri dederit ad tempus: ipse a deo accipiet in eternum. Vltimum illud & maximum pietatis officium est: peregri norum & pauperũ sepultura. quod illi uirtutis iustitiȩq; doctores prorsus non attigerunt. Nec enim poterant id uidere: qui utilitate omnia officia sua metiebantur. In cȩ⸗teris enim quȩ supradicta sunt. quãuis uerum limitẽ non tenuerint: tamẽ quoniam commodi aliquid in his depre henderunt: quasi odore quodam ueritatis retenti ꝓpius aberrarunt. Hoc autem quia nihil uidere in eo commodi poterant: reliquerunt. Quin etiam non defuerunt qui su⸗peruacaneã facerent sepulturam. nihilq; dicerent esse mali iacere inhumatum atq; abiectum. quorũ impiã sapiẽtiam tam omne humanũ genus respuit: quã diuinȩ uoces quȩ id fieri iubẽt. Verũ illi nõ audẽt dicere id nõ esse faciẽdũ sed si forte nõ fiat: nihil esse ĩcomodi. Itaq; ĩ ea re nõ tã pa cipiẽtiũ q̃ cõsolantiũ fũgunt̃ officio ut si forte id sapiẽti euenerit: ne se ob hoc miserũ putet. Nos aũt nõ quid sapi enti ferendũ sit. dicimus. sed quid facere ipse debeat. Itaq; non quȩrimus nũc utrũ ne tota sepeliendi ratio sit utilis

nec ne: licet hęc etiam si sit inanis ut illi existimant: tamē facienda est: uel ob hoc solum: q apud homines. bene & humane fieri uidetur. animus enim quęrit: & propositū ponderatur. Non enim patiemur figuram & figmentum dei feris ac uolucribus i prędam iacere. sed reddemus id terrę: unde ortum est. Et quāuis in homie ignoto necessariorum sepulturam nulli negandam munus implebimus in quorum locum quia desunt: succedat humanitas. & ubicunq homo desiderabit: ibi exigi officium nostrum putabimus. In quo autem magis iustitię ratio consistit: q in eo: ut quod prestamus nostris per affectum: prestemus alienis per humanitatem. quę est multo certior iustiorq. cū iam nō homini prestatur: qui nihil sentit: sed deo: cui carissimū sacrificiū est opus iustū. Dicet aliquis fortasse. si hęc omnia fecero: nihil habebo. Quid enī? si magnus hominū numerus egebit: algebit: capietur: morietur: ut hęc faciētem uel uno die patrimonio exui sit necesse. perdamne rem familiarem meo aut meorum labore quęsitam: ut iam ipsi mihi aliena misericordia uiuendum sit? Quid tu tam pusillo animo paupertatem times: quam etiam uestri Philosophi laudant? nihilq hac tutius nihilq trāquillius esse testantur? Hoc quod times: sollicitudinū portus est. An ignoras quot periculis: quot casibus cum his malis opibus subiaceas? Quę tecū bene agent: si sine tuo cruore transierint: tu uero pręda onustus incedis. & spolia geris quę irritent animos etiam tuorum? Quid ergo dubitas bene collocarę id: quod tibi forsitan eripiet aut unum latrocinium: aut existens repente proscriptio: aut hostilis aliqua direptio? Quid uerere fluxum: ac fragile bonum facere sempiternum: aut thesauros tuos custodi deo tradere ubi non furem prędonemq timeas. non rubiginem: non tyrannum? Qui apud deum diues est: pauper esse nunquā poterit. Si iustitiam tanti putas: sequere abiectis oneribus quę te premunt. Libera te ipsum compedibus & cathenis: ut expeditus ad deum curras. Magni & excelsi animi est: despicere & calcare mortalia. Sed si hanc uirtutem non capis: ut diuitias tuas in arcā dei conferas: ut

fragilibus tibi cōpares firmiora: Liberabo te metu. Omia ista pręcępta non soli tibi dantur: sed omni populo. qui mente cōiunctus est: & cohęret sicut unus homo. Si solus magnis operibus nō sufficis. ꝓ uirili parte operare iustitiam sic tamen ut quantum diuitiis inter cęteros tantum opere ꝓcellas. Neq; nūc suaderi tibi putes: ut rē familiarē tuam minuas: uel exhaurias. sed quę in superuacua fueras impensurus: ad meliora conuertas. Vnde bestias emis: hīc captos redime. unde feras pascis: hinc pauperes ale. unde homines ad gladium comparas: hinc innocētes mortuos sepeli. Quid prodest perdite nequitię bistiarios facere locupletes: & instruere ad flagitia? Transfer ad magnum sacrificium male peritura: ut pro his ueris muneribus habeas a deo munus ęternū. Magna ē misericordię merces: cui deus pollicetur peccata se omnia remissurum. Si audieris inquit preces supplicis tui: & audiam ego tuas. si misertus laborātiū fueris: & ego ī tuo labore miserebor si autem nō: respexeris: nec adiuueris: & ego animū tuum contra te geram: tuisq; te legibus iudicabo.

Capitulum. xiii. De proemio: & q; in necessitate & precibus pauperū quisq; teneat a deo. & tribus gradibus uirtutis.

Votiens igitur rogaris: temptari te a deo crede: an sis dignus exaudiri. Circumspice conscientiam tuā. & quantū potes medere uulneribus. nec tamen quia peccata largitione tollunt̄: dari tibi licentiam peccādi putes Abolentur enim si deo largiare: quia peccaueras. Nam si fiducia largiendi pecces: nō abolentur. Deus enī purgari homines a peccatis maxime cupit. ideoq; agi poenitentiā iubet. Agere autem poenitentiam nihil aliud est: q̄ ꝓfiteri & affirmare se ulterius nō peccaturū. ignoscit̄ itaq; iis qui ad peccatū ignorāter īprudēter īcauteq; labūt̄. ueniā nō habet: qui sciēs peccat. Nec tñ si aliqs purificatus fuerit ab omni labe peccati: temperandum sibi ab opere largitiōis existimet: quia nō habeat peccata: quę deleat. immo uero

tũ magis iustitiã debet operari: cum factus est iustus. ut quod ante in medelam uulnerũ fecerat: postmodũ faciat ĩ gloriam laudemq; uirtutis. Eo accidit: q nemo esse sine delicto potest: q̃diu indumẽto carnis oneratus est. Cuius infirmitas triplici modo subiacet domino peccati. factis: dictis: cogitationibus. Per hos gradus ad summũ culmen iustitia ꝓcedit: Primus ẽ uirtutis gradus: malis opibus abstinere. secũdus etiã malis uerbis. tertius etiam cogitatione rerum malarum. Qui primũ gradum ascendit: satis iustus est. qui secundum: iam perfecte uirtutis: siquidem neq; factis: neq; sermone delinquat. Qui tertium: is uere similitudinẽ dei assecutus uidetur. Est enim pene supra humanũ modũ ne ĩ cogitatiõe quidẽ admittere: quod sit uel factu malum: uel improbum dictu. Itaq; etiam iusti hoĩes qui frenare se possũt ab omni opere ĩiusto: nõnunq̃ tamen ipsa fragilitate uincuntur. ut uel in ira malũ dicãt: uel in aspectu rerũ delectabilium tacita cogitatiõe concupiscant. Quod si mortalis cõditio non patit̃ hominẽ esse ab omni macula purum: debẽt ergo largitione perpetua peccata carnis aboleri. unum est enim sapientis & iusti & uitalis uiri opus: diuitias suas in sola iustitia collocare. q̃ profecto qui eget: licet ille Croesum aut crassum diuitiis superet: hic pauper: hic nudus: hic mendicus putãdus est. Danda igit̃ opera est: ut indumento iustitię pietatisq; uelimur. quo nos nemo exuat: quod nobis sempiternũ pręberet ornatum. Nam si deorum cultores simulachra insẽsibilia excolũt. & quicquid preciosi habẽt: in ea conferũt: q̃bus nec uti possũt: nec gratias agere q acceperit: q̃nto iustius ẽ & uerius: uiuẽtia dei simulachra excolere: ut ꝓmereare inuenire uiuentem. Quod sicut usui habent: quicq̃d accęperint: & gratias agunt: ita deus in cuius cõspectu bonũ fęceris: & probabit: & mercedem pietatis exsoluet.

Capitulũ. xiiii. Quod Philosophi uera caruerint humanitate. qui cum Stoicis eã inter morbos animi posuerunt.

I ergo in homine prēclarum & excellens est bonum misericordia: idq; diuinis testimoniis & bonorum malorumq; consensu optimum iudicatur: apparet Philosophos lōge abfuisse ab humano bono: q neq; percēperūt eiusmodi quicq̄: neq; fēcerūt. sed uirtutē quē propemodū in homine est singularis: p uitio semper habuerūt. Libet hic interponere unum de Philosophia locum. ut illorū plenius coarguamus errores: q misericordiā: cupiditatē: metum: morbos animi appellant. Conantur illi quidem uirtutes a uitiis disiungere: q̊d est sane facillimū. Quis enim nō posset liberalē a prodigo separare: ut illi faciūt: aut purum a sordido: aut quietum ab inerti: aut cautum a timido. q; hēc quē sunt bona: fines suos habeant: quos si excesserint in uitia labuntur. ita ut constantia nisi pro ueritate sit suscepta: fit imprudentia. Item fortitudo si nulla necessitate cogente: aut non pro causa honesta certum periculum subierit: in temeritatem cōuertitur. Liberalitas quoq; si alios insectetur: potius q̄ insectantibus resistat: contumacia est. Seueritas etiam nisi se intra congruentes nocētium poenas coerceat: fit sēua crudelitas. Itaq; dicūt eos: qui mali uideantur: non sua sponte peccare. nec mala potius eligere. sed bonorum specie lapsos īcidere in mala dum bonorum ac malorū discrimen ignorāt. Hēc quidē falsa non sunt: sed ad corpus cuncta referunt. Nam parcū esse aut constantem: aut cautum: aut quietum: aut sēuerū uirtutes sūt quidem: sed huius temporariē uitē. Nos aūt qui hanc uitam contemnimus: alias nobis uirtutes propositas habemus. de qbus Philosophi ne suspicari quidē ulla ratione potuerunt. Itaq; & uirtutes quasdā pro uitiis & uitia quēdam pro uirtutibus habuerunt. Nam Stoici affectus omnes quorum impulsu animus commouetur: ex homine tollūt. cupiditatem: atq; lētitiā: metū: mestitiā: quorum duo priora ex bonis sunt: aut futuris: aut prēsētibus. posteriora ex malis. Eodem modo haec quattuor morbos: ut dixi uocant. non tam natura insitos q̄ praua opinione susceptos. Et iccirco censent eos extirpari posse radicitus: si bonorum malorumq; opinio falsa tollatur. Si

enim nihil censeat sapiens bonum nihilq; malum: nec cupiditate ardescet: nec letitia gestiet: nec metu terrebitur: nec egritudine contrahetur. Mox uidebimus an efficiant quod uelint; aut quid efficiāt. interim propositū arrogās ac pene furiosum: qui se putēt mederi & eniti posse cōtra uim rationemq; nature.

Cap. xv. Quomodo Peripatetici uincant Stoicos & doceant affectuum naturalium stimulos euelli non posse: sed mitigari. Et q; ea que brutis animalibus data sunt: singulo homini insita sunt uniuersa. Et quō Stoici mentis affectiones definiant.

Aec enim naturalia esse non uoluntaria: omniū uiuentium ratio demonstrat: que hisdem omnibus quatitur affectibus. Peripatetici ergo rectius: qui hec oīa detrahi posse negant: quia nobiscum simul nata sunt: & conatur ostendere: q̄ prouidenter & q̄ necessarie deus siue natura: sic enim dicunt: his nos armarit affectibus: quos tamen quia plerunq; uitiosi fiunt: si nimii sint: posse ab homine adhibito modo salubriter temperari. ut tantum homini quantum nature satis est: relinquat̄. Nō insipiēs disputatio: si ut dixi: omnia non ad hanc uitam referent̄. Stoici ergo furiosi: qui ea non temperant: sed abscidunt. rebusq; a natura insitis castrare hominem quodammodo uolūt. Quod tale est: quale si uelint: aut metum detrahere ceruis: aut uenenum anguibus: aut iram feris: aut placiditatē pecudibus. Nam que singula mutis animalibus data sunt: ea uero uniuersa homini simul. Quod si ut medici dicunt: letitie affectus in splene est: ire in felle: libidinis in iecore: timoris ī corde. facilius est interficere animal ipsū q̄ ex corpore aliquid euellere: quod est animantis naturā uelle mutare. Sed homines prudentes non intelligunt: cū uitia ex homine tollunt: etiam uirtutem se tollere. cui soli locum faciunt. Nam si uirtus est in emdio ire impetu se ipsum cohibere: & reprimere: quod negare non possunt:

Caret ergo uirtute quisquis ira caret. Si uirtus est libidinē corporis cōtinere: uirtute careat necesse est: qui libidinē quam temperet: non habet. Si uirtus est: cupiditatem ab alieni appetitione frēnare: nullam certe uirtutem potest habere: qui caręt eo: ad quod cohibendum uirtutis usus adhibetur. Vbi ergo uitia non sunt. ne uirtuti locus est quidem sicut ne uictorię quidē: ubi aduersarius nullus est: ita fit ut bonum sine malo esse in hac uita non possit. Affectus igitur quasi ubertas animorum est naturalis. Nā sicut in sentes ager qui est natura fęcundus: exuberat: sic animus incultus uitiis sua sponte inualescentibus uelut spinis obducitur. Sed cum uerus cultor accesserit: statim cadentibus uitiis fruges uirtutis oriuntur. Deus itaq; cū hominem primum fingeret: mirabili prouidentia ingenerauit ei prius istas animi commotiones: ut posset capere uirtutem: sicut terra culturam. Posuitq; materiā uitiorū in affectibus: uirtutis in uitiis. Quę profecto aut nulla est aut in usu esse non poterit: si desint ea per quę uis eius aut appareat: aut constet. Videamus nūc: iidem illi qui uitia penitus excidunt: quid effęcerint: Quattuor illos affęctus quos ex opinione bonorum malorūq; nasci putant: qbus euulsis sanandum esse animū sapientis existimant: quoniā intelligunt & natura insitos esse: & sine his nihil moueri nihil agi posse alia quędam in eorū locū uicēq; supponūt Pro cupiditate substituunt uoluntatem. quasi uero non multo sit pręstabilius: bonum cupere: q̄ malum uelle. Itē pro lętitia gaudium: pro metu cautionē. At ī illo quarto immutādi nominis eius ratio deficit. Itaq; ęgritudinem penitus id est męstitiam doloremq; animi sustulerūt. q̊d fieri nequaq̄ potest. Quis enim potest nō dolere: si patriā aut pestilētia exhauserit: aut hostis inuaserit: aut tyrānus oppresserit! Potest aliquis non dolere si sublatam uiderit libertatem: si proximos: si amicos: si bonos uiros aut exterminatos: aut crudelissime trucidatos: nisi cuius mens ita obstupuerit: ut sit ei sensus omnis ereptus! Quare aut omnia tollere debuerunt: aut implenda fuerat curta hęc & debilis disputatio. id est etiam pro ęgritudine aliquid

reponendum : quoniam superioribus ita ordinatis hoc consequens erat. Vt enim pręsentibus lętamur bonis : sic malis angimur : ac dolemus. Si ergo letitię quam uitiosā putabant: nomen aliud indiderūt : sic ęgritudini quoniā & ipsam uitiosam putabant: aliud uocabulum tribui cō-gruebat. Vnde apparet: non illis rem defuisse sed uerbum cuius indigētia eum totū affectum qui est uel maximus: contra q̄ natura pateretur: auferre uoluerunt. nam illas nominum commutationes poteram coarguere pluribus & ostendere. aut sermonis ornandi : augendęq; copię gratia: multa nomina hisdē rebus imposita : aut certe nō multū inter se illa distare. Nam & cupiditas a uoluntate incipit. & cautio a metu orit̄. & lętitia nihil aliud est q̄ profugū gaudium. Sed putemus: ut ipsi uolunt: esse diuersa. Nēpe igitur cupiditatem esse dicēt perseuerantem ac perpetuā uoluntatem. lętitiam uero insolenter se efferens gaudium metum autem nimiam & excedentem modum cautionē. Ita fit ut ea quę tollenda esse censent: non tollant: sed temperent: siquidem nomina tantummodo immutāt: res ipsę manent. Eo igitur imprudentes reuoluuntur : quo Peripatetici ratione perueniunt : ut uitia quoniam tolli non possunt: medie temperanda sint. Errant ergo: quoniā non efficiunt: quod uolūt: & longo asperoq; circuitu in eandē uiam redeunt.

Cap. xvi. Quomō Peripatetici errauerūt. Et q; bonus usus affectuū uirtus ē: malus uitiū. Et q; usus ipse ex causa pēsandus est.

T ego ne Peripateticos quidē accessisse ad ueritatē puto : quia uitia esse concedunt. sed ea mediocriter temperant. Carendum est enim uitiis: etiam mediocribus quin potius efficiendum fuit primum ne uitia essēt. Nec enim quicq̄ uitiosum nasci potest: sed uitia fieri : si malis utamur affectibus. uirtutes: si bene. Deinde mōstrandum est non ipsos affectus: sed eorum causas esse moderandas. Non est inquiunt nimia lętitia gestiendum. sed modice ac

temperate. Hoc uero tale est: quale si dicerent: non esse cur
rendum concitate. sed gradiendum moderate. At potest
& qui graditur: errare. & qui currit: rectam uiam tenere.
Quid si ostendo esse aliquid: ubi non tantum modicum
sed uel punctum gaudere uitiosum sit? & aliud contra: ĩ
quo uel exultare lętitia: minime criminosũ? Quid. tandẽ
nobis ista mediocritas proderit? Quęro utrum ne sapiẽti
lętandũ putent: si quid inimico suo mali uidẽt accidere?
aut utrum ne lętitam refrenare debeãt: si uictis hostibus
aut oppresso tyranno libertas & salus ciuibus parta sit?
Nemo dubitat. quin & in illo exiguũ lętari: & ĩ hoc parũ
lętari sit maximum crimen. Eadem de cęteris affectibus
licet dicere. Sed ut dixi: non in his moderandis sapientię
ratio uersatur: sed in causis eorum. quoniam extrinsecus
cõmouentur. nec his potissimũ frenos imponi oportuit:
quoniã & exigui possunt esse in maximo crimine: & maxi
mi possunt esse sine crimine. sed assignandi fuerũt certis
tẽporibus: & rebus: & locis: ne uitia sint: quibus uti recte
licet. Sicut enim recte ambulare bonum est: errare autem
malum: sic moueri affectibus in rectũ: bonũ est ĩ prauũ:
malum. Nam libido si extra legittimũ torum non euagetꝛ:
licet sit uehemẽs: tamẽ culpa caret. Sin uero appetit alienũ
licet sit mediocris: uitium tamen maximum est. Non est
itaqꝫ morbus irasci. nec cupere: nec libidine commoueri.
sed iracundũ esse morbus est. Cupidũ. libidinosum. qui
enim iracundus est: etiã cui non debet: aut cũ nõ oportet
irascitur. Qui cupidus: etiã quod nõ opus est: cõcupiscit
Qui libidinosus: etiã quod lęgibus uetatꝛ: affectat. Omnis
ergo ratio in eo uersari debuit: ut quoniam earũ rerum
impetus inhiberi nõ potest: nec debet: quia necessario est
insitus ad tuenda officia uitę: dirigeretur potius in uiam
rectam: ubi etiam cursus offensione ac periculo caret.

Cap. xvii. Quod ea quę Philosophi uitia putant: uirtutes sunt: si tamẽ referantur ad finem debitum id est ad deum. Et qꝫ insani sunt: qui humanã naturã ingenitis affectibus spoliare nituntur.

Ed euectus sum coarguendi studio longius : cum sit mihi propositum ea quę uitia Philosophi putauerunt: ostendere. non tantum uitia non esse ; uerum etiā magnas esse uirtutes. Ex aliis docendi gratia summā: quę pertinere ad rem maxime puto. Metum seu timorem in maximo uitio ponūt: summāq; imbecillitatem esse animi putant : cui sit contraria fortitudo. quę si sit in homine: locū timori esse nullū. Credit ergo ne aliquis fieri posse: ut iidem metus summa sit fortitudo? Minime. Neq; enim uidetur capere natura: ut aliquid in contrarium recidat. Quin ego nō arguta aliqua cōclusione: ut apud Platonē Socrates facit: qui eos quos contra disputat: cogit: ea quę negauerant: confiteri : sed simpliciter ostendam summū metum : summam uirtutem. Nemo dubitat quin timidi & imbecilli sit animi: aut dolorem metuere: aut egestatē: aut exsilium: aut carcerem: aut mortē. quę omnia quisq́s nō exhorruerit: fortissimus iudicatur. Qui autem deum metuit: illa uniuersa non metuit. Ad quod probandum argumentis opus non est. Spectate sunt enī semper: spectāturq; adhuc per orbem pene cultorū dei. in qbus excruciandis noua & inusitata tormenta excogitata sunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari. cum immaniū bestiarum ultra ipsam mortē carnificina sęuierit. Has tamen execrabiles corporum lacerationes: foelix atq; inuicta patiētia sine ullo gemitu pertulit. Hęc uirtus omnibus populis atq; ꝓuintiis & ipsis tortoribus miraculū maximum prębuit: cum patientia crudelitas uinceretur. Atqui hanc uirtutem nihil aliud q̄ metus dei fęcit. Itaq; ut dicebam non euellendus ut Stoici : neq; temperandus timor ut Peripatetici uolunt: sed in uerā uiam dirigēdus est: auferendiq; sunt metus. sed ita ut his solus relinquat̄: qui quoniā legittimus ac uerus est: solus efficit: ut possit cętera non timeri. Cupiditas quoq; inter uitia numeratur. sed si hęc quę terrena sunt concupiscit uitium est: uirtus autem si cęlestia. Qui enim iustitiam: qui deum: qui uitā perpetuam: qui lucem sempiternam: eaq; omnia quę deus homini pollicetur consequi cupit: opes istas & honores

& potẽtatus: & regna ipsa cõtẽnet. Dicet fortasse Stoicus: uoluntate opus esse ad hęc consequenda non cupiditate. immo uero parum est uelle. Multi enim uolunt. sed cum dolor uisceribus accesserit: uoluntas cedit. cupiditas perseuerat. quę si efficit: ut contẽptui sint omnia: quę a cęteris appetuntur: summa uirtus est. siquidẽ continentię mater ẽ. Ideoq; potius illud efficere debemus: ut affectus qbus praue uti uitium est: dirigamus in rectum. Nam istę concitatinoes animorum iuncto currui similes sunt: in quo recte moderãdo summum rectoris officium est: ut uiam nouerit: quam si tenebit: quamlibet concitate ierit: non offendet. Si autem errauerit: licet placide ac leniter eat: aut per confragosa uexabitur: aut per pręcipitia labetur: aut certe quo non opus est: deferetur. Sic cursus ille uitę: qui affectibus uelut equis pernicibus ducitur. si rectam uiam taneat. fungetur officio. Metus igitur & cupiditas si proiiciantur in terram: uitia fient. Virtutes autem si ad diuĩa referantur. Parsimoniam contra uirtutis loco habẽt. quę si studium est habendi: non potest esse uirtus. quia in augendis uel tuendis terrestribus bonis tota uersatur. Nos autem summum bonum non referimus ad corpus. sed omne officiũ solius animę conuersatione metimur. quod si ut supra docui: patrimonio minime parcendum est: ut humanitatem iustitiamq; teneamus: non est uirtus frugi esse. quod nomen uirtutis specie fallit ac decipit. Est enĩ frugalitas abstinentia quidem uoluptatum. sed eo uitiũ quia ex habendi amore descẽdit. cum sit & uoluptatibus abstinendum. & pecunię minime temperandum. Nã parce id est mediocriter uti pecunia: quasi quędã pusillitas est animi: aut prętimentis ne sibi desit: aut desperantis posse se illam reparare: aut contemptũ terrestrium non capiẽtis Sed illi rursus eũ qui reifamiliari suę nõ parcat: prodigũ uocant. Nam ita liberalem distinguunt a prodigo: q; iis liberalis sit: qui benemeritis & cum oportet: & quantum satis est. largiatur. prodigus uero qui & non meritis & cũ opus non est: & sine respectu reifamiliaris effundat. Quid ergo: prodigum ne dicemus eum: qui misericordię causa

tribuit. egentibus uictum! At quin multum refert utrũ ne scortis propter libidinem largiare: an miseris propter humanitatem. Vtrum pecuniam tuam perductores aleatores lenonesq; diripiant: an illam pietati ac deo prestes. Vtrũ ne illã uentri ac gulę ingeras: an in thesauro iustitię reponas. Vt ergo uitium est effundere in malam partẽ: sic in bonam uirtus. Si uirtus est non parcere opibus: quę possunt reparari: ut bonis uitam sustentes: quę reparari non potest: uitiũ igitur parsimonia est. Quare nihil aliud dixerim q̃ insanos: qui hominem mite ac sociale animal orbant suo nomine. qui euulsis affectibus quibus omnis constat humanitas: ad immobilem stuporem mentis perducere uolunt. dum student animũ a perturbationibus liberare. & ut ipsi dicunt: quietum tranquillũq; reddere. quod fieri nõ tantũ nõ potest: quia & ratio eius in motu est: sed ne oportet quidem. quia sicut aqua quidẽ semper iacẽs & quieta insalubris & magis turbata est: sic animus immotus ac torpẽs inutilis est etiam sibi. nec uitã ipsam tueri poterit: quia nec faciet quicq̃: nec cogitabit. cum cogitatio ipsa nihil aliud sit: q̃ mentis agitatio. Deniq; qui hanc immutabilitatem animi asserunt: priuare animum uita uolunt. quia uita actuosa est. mors quieta. Quędam etiã recte pro uirtutibus habent. sed earum modum non tenent. Virtus est constãtie: nõ ut inferentibus iniuriam resistamus. His enim cedendũ. quod cur fieri debeat: mox docebo. sed ut iubẽtibus facere nos cõtra dei lęgẽ cõtraq; iustitiã nullis minis aut suppliciis terreamur: quominus dei iussionem hominis iussioni pręferamus. Itẽ uirtus est mortem contemnere: non ut appetamus: eãq; ultro nobis inferamus. sicut Philosophorum plurimi & maximi sępe fęcerunt: quod est sceleratũ ac nefariũ. sed ut coacti deũ relinquere ac fidem perdere: mortẽ suscipere malimus. libertatemq; defendamus aduersus impotentiam stultam uecordemq; uiolentiã ut oẽs sęculi minas atq; terrores fortitudine animi prouocemus. Sic ea quę alii timent: excęlsa & insuperabili mente dolorem mortemq; calcamus Hęc est uirtus: hęc uera cõstãtia: ĩ hoc tuẽda & cõseruãda

solo:ut nullus nos terror:nulla uis a deo possit auertere. Vera igit Ciceronis illa sententia est:Nemo inquit iustus potest esse:qui mortem: qui dolorem : qui exsilium : qui egestatē timet. Item Senecę in libris moralis philosophię dicentis. Hic est ille homo honestus : non apice purpura ue:non lictorū insignis ministerio:se nulla re minor:qui cum mortem in uicinia uidet: non sic perturbatur tanq̄ rem nouam uiderit:qui siue toto corpore tormenta patienda sunt: siue flamma ore rapienda est : siue extendende per patibulum manus:nō quęrit quid patiat̄:sed q̄ bene. Qui aūt deū colit:hęc patitur:nec timet. Ergo iustus est. His rebus efficitur:ut neq; uirtutes:neq; uirtutū exactissi mos limites nosse aut tenere possit omino quisquis est a religione dei singularis alienus.

Capi. xviii. Quomō pręcepta dei quibus insistendum est:a philosophicis dissideant institutis. & quis sit patientię titulus.

Ed omittamus Philosophos:qui aut omnino nihil sciunt:id est ipsū pro sūma scientia prę se ferūt: aut qui non perspiciunt etiam quę sciunt. aut qui quoniam se putant scire:quę nesciunt: inepte arroganterq; desipiunt. Nos ergo ut ad propositum reuertamur ; quibus solis a deo ueritas reuelata:& celitus missa sapiētia est: faciamus quę iubet illuminator noster deus. sustineamus inuicem & labores huius uitę mutuis adiumētis perferamus. Nec tamen si quid boni fecerimus : gloriam captemus ex eo. Monet enim deus operatorem iustitię non oportere esse iactantem:ne non tam mandatis cęlestibus obsequendi: q̄ studio placendi humanitatis officio fūctus esse uideatur Habeatq; iam precium glorię: quod captauit. nec pręmiū cęlestis illius ac diuinę mercedis accipiat. Cętera quę obseruare cultor dei debet:facilia sunt : illis uirtutibus cōprehensis. non mentiat̄ unq̄ decipiendi aut nocendi causa Est enim nephas eū qui ueritati studeat in aliqua re esse fallacem. atq; ab ipsa quā sequit̄:ueritate discedere. In hac iustitię uirtutūq; omniū uia:nullus mēdacio locus ē. Itaq;

uiator ille uerus ac iustus non dicet illud lucilianum. Homini amico ac familiari nō est mentiri meum: sed etiā inimico atq; ignoto existimabit non esse mentiri suū. nec aliquādo committet: ut lingua interpres animi a sensu & cogitatione discordet. pecuniam si quam crediderit: non accipiat usuram. ut & beneficium incolume sit: quod succurrit necessitati. & abstineat se prorsus alieno. In hoc eni genere officii debet suo esse contentus: quē oporteat alias: ne proprio quidem parcere: ut bonum faciat. plus autem accipere: q̃ dederit iniustum est. Quod qui facit: insidiat̃ quodammodo: ut ex alterius necessitate prędet̃. At iustus nunq̃ ꝑtermittet quo minus aliqd misericorditer faciat. nec inquinabit se huiusmodi questu. sed efficiet: ut sine ullo suo damno idipsum quod cōmodat: inter bona opa numeretur. Munus nō accipiet a paupere: ut si quid ipse prędtiterit: eo bonum sit: quo fuerit gratuitū. Maledicēti benedicto respōdeat. nunq̃ ipse maledicat. ne uerbū malū procedat ex ore hominis: qui colit uerbum bonū. Quin etiam caueat diligenter: nequando inimicum sua culpa faciat. & siquis extiterit tā proteruus. qui bono & iusto faciat iniuriam: clementer ac moderate ferat. & ultionem suam non sibi assumat: sed dei iudicio reseruet. innocentiā semper & ubiq; custodiat. Quod pręceptum non ad hoc tantum ualet: ut ipse iniuriam non inferat: sed ut illatam sibi non uindicet. sedet enī maximus & equissimus iudex speculator ac testis omnium. Hunc homini pręferat: hūc malit de sua causa pronunciare: cuius sententiam nemo effugere potest nec defensione cuiusq̃ nec gratia. Ita fit ut homo iustus contemptui sit omnibus. & quia putabitur semetipsum defendere non posse: habebitur pro segni & inerti. Qui autem fuerit ultus inimicum: hic fortis: hic strennuus iudicatur. hunc colūt. hūc oēs uerent̃. Bonus uero ille tametsi prodesse omnibus uel pluribus possit: illū tamē suscipiunt: qui nocere q̃ qui ꝓdesse possit: sed iustū prauitas hominū deprauare nō poterit. quo minus deo studeat obtēperare. malitq; contemni: dūmodo semꝑ boni fungatur officio mali nunq̃. Cicero in iisdem illis

officialibus. At uero si quis uoluerit inquit sui animi cõplicatã notionem euoluere: iã se ipse doceat: eum uirum bonum esse: qui prosit quibus possit: noceat nemini: nisi lacessitus iniuria: O q̃ simplicem uerãq; sententiã duorum uerborum adiectione corrupit. Quid enim opus fuerat adiungere: nisi lacessitus iniuria? ut uitium bono uiro quasi causam turpissimam apponeret. patientię quę omnium uirtutum maxima est facere expertem? Nocitur ũ esse dixit bonum uirum si fuerit lacessitus. Iã ex hoc ipso boni uiri nomen amittat necesse est si nocebit. Non minus enim mali est referre iniuriã: q̃ inferre. Nã unde certamina ĩter hoĩes? unde pugnę cõtentionesq; nascunt̃: nisi q; im,p bitati apposita impatiẽtia: magnas sępe cõcitat tẽpestates. Quod si patientiã qua uirtute nihil uerius: nihil homine dignius inueniri potest: ĩprobitati opposueris: extinguet̃ protinus: tanq̃ igni aquã superfuderis. Sin aũt ,puocatrix illa improbitas impatientiã sibi comparẽ nacta est: tanq̃ pfusa oleo tantũ excitabit incẽdiũ: ut id nõ flumẽ aliq̃d: sed effusio cruoris extinguat. magna itaq; patientię ratio est: quã sapiẽs ademit bono uiro. ut enĩ nihil malorũ fiat: hęc sola efficit. quę si detur omnibus: nullum scelus nulla fraus ĩ rebus humanis erit. Quid ergo bono uiro potest esse tam calametosum: tanq; contrariũ: q̃ irę frena permittere? quę illum nõ modo boni: sed etiam hominis appellatione dispoliet? Siquidẽ nocere alteri ut ipse ait uerissime: non est secundum hominis naturam. nam & pecudes si lacessas: aut calce aut cornu repugnant. Et serpentes ac ferę nisi persequaris ut occidas: negotium non exhibent. Et ut ad hominum exempla redeamus: imperiti quoq; & insipiẽtes siquãdo accipiũt iniurias: cęco & irrationabili furore ducuntur. & iis qui sibi nocent: uicem tribuere conantur. In quo igitur sapiens ac bonus uir a malis & insipiẽtibus differt nisi q; habet inuictam patientiam: qua stulti carẽt? nisi q; regere se ac mitigare iram suam nouit: quam illi quia uirtute indigent: frenare non possunt? Sed uidelicet hęc illum res fefellit: quia cum de uirtute quęritur: in quacunq; conditione uinceret: putauit esse

uirtutis. Nec uidere ullo modo potuit hominem dolori & irę succumbētem: & his affectibus indulgentē: quibus debet potius reluctari. Et ruentem quacūq; in parte prouocarit improbitas: uirtutis officium non tenere. qui enī referre iniuriam nititur: eum ipsum a quo lęsus est gestit imitari. ita qui malum imitatur: bonus esse nullo pacto potest. Duobus igiṫ uerbis duas uirtutes maximas: bono & sapienti uiro: innocentiā patientiamq; detraxit. sed quia ipse caninam illam facundiam sicut Salustius ab Appio dictum refert: exercuit; uoluit quoq; hominem canino modo uiuere: ut remordeat lacessitus. Quę retributio cōtumelię q̄ perniciosa sit: & quas edere soleat strages: unde oportunius petetur exemplum: q̄ ex ipsius pręceptoris tristissimo casu. qui cum his Philosophorum pręceptis obtēperare gestit: ipse se perdidit. Qui si lacessitus iniuria patientiam tenuisset: si dissimulare: si ferre contumeliam boni uiri esse didicisset: nec illas nobiles orationes alieno titulo īscriptas: impatiētia & leuitas: & insania ꝑdidisset: nūq̄ capite suo rostra in quibus ante floruerat: cruētasset nec Rempublicam funditus proscriptio illa delesset. Sapientis ergo ac boni uiri non est uelle certare: ac se periculo committere. quoniā & uincere non est in nostra potestate & est anceps omne certamē. sed est sapiētis & optimi uiri non aduersarium uelle tollere: quod fieri sine scelere ac periculo non potest. sed certamen ipsum quod fieri & utiliter & iuste potest. Summa igitur uirtus habēda patiētia est. quam ut caperet homo iustus: uoluit illum deus ut supra dictū est: pro inerte contemni. Nisi enī cōtumeliis fuerit affectus: quantum habeat fortitudinis in seipso cohibendo: ignorabitur. Si autem lacessitus iniuria lędentē persequi cęperit: uictus est. Si uero motum illum ratione cōpresserit: hic plane īperat sibi. & hic regere se potest. quę sustentatio sui recte patientia nominatur. quę una uirtus omnibus est opposita uitiis & affectibus. Hęc perturbatum animum ac fluctuantem ad tranquillitatem suam reuocat. hęc mitigat: hęc hominem sibi reddit. Ergo quoniam naturę repugnare impossibile est: & inutile: ut non

commoueamur omnino: prius tamen q̃ commotio illa prosiliat ad nocendum quoad fieri potest; maturius sopiatur. Pręcępit deus non occidere solem super irã nostrã ne furoris nostri testis abscedat. Denicp. M. Tullius cõtra suum pręceptum de quo pauloante dixi: obliuionẽ iniuriarum in magnis laudibus posuit. Spero inquit Cęsar q obliuisci nihil soles: nisi iniurias. Quod si hoc ille faciebat homo: non a cęlesti tantũ: sed a publica quocp ciuilicp iustitia remotissimus: quãto magis id nos facere debemus qui immortalitatis uelamine canditati sumus.

Ca. xix. Quod Peripatetici Stoicis obuiãt in defensione affectionum. Et quę sint tres furię quas Poetę finxerunt. & quis earum usus sit & abusus.

Toici cum affectus ex homine tãq̃ morbos conanť euellere: Peripatetici se opponunt: eoscp non modo retinent: sed etiam defendũt. Nihilcp in homine esse dicũt quod non magna ratione ac prouidentia sit innatũ. Rectẽ id quidem. si singularum rerum ueros terminos scirent. Itacp hanc ipsam iram comitem esse dicunt uirtutis. tanq̃ nemo possit aduersus hostes fortiter dimicare: nisi fuerit ira concitatus. Quo plane ostendunt: nec quid sit uirtus scire se: nec cur homini tribuerit iram deus. Quę si nobis ideo data est: ut ea utamur ad occidẽdos homines: quid immanius homĩe: quid similius feris bęluis existimandũ est: q̃ id animal quod ad cõmunionẽ & innocentiã deus fęcit: Tres sunt igitur affectus qui homines in omnia facinora pręcipites agant. ira: cupiditas: libido. Propterea Poetę tres furias esse dixerũt. quę mẽtes hominũ exagitẽt. ira ultionẽ desiderat. cupiditas opes. libido uoluptates. Sed his omnibus deus certos limites statuit: q̃s si trãscenderĩt: maiorescp esse cęperĩt: necesse ẽ naturã suã deprauẽt. & ĩ morbos ac uitia uertanť. Qui aũt sint isti limites: nõ est magni laboris ostẽdere. Cupiditas ad ea comperanda nobis data est: quę sunt ad uitam necessaria. libido ad sobolem propagandam. irę affectus ad coercenda peccata.

eorum qui sunt in nostra potestate: id est ut artiore disciplina minor ętas ad probitatem iustitiamq; formet. quę nisi in metu cohibeatur: licentia pariet audaciam. quę ad omne flagitium & facinus euadet. Itaq; ut ira uti aduersū minores & iustū est & necessarium: sic & aduersum pares & perniciosum est & impium. Impium q; uiolatur humanitas. perniciosum q; illis repugnantibus aut perdere necesse est: aut perire. Hanc autem quam dixi esse ratione: cur homini sit irę affectus datus: ex ipsius dei pręceptis intelligi potest. qui iubet uti maledictis & lędentibus nō irascamur. manus autem nostras supra minores semper habeamus. hoc est ut peccantes eos assiduis uerberibus corrigamus: ne amore inutili & indulgentia nimia educentur ad malum. & ad uitia nutriātur. Sed rerū imperiti & rationis ignari: eos affectus qui sunt homini ad usus bonos dati exterminauerunt. & latius q̄ ratio postulat: euagātur. Inde iniuste atq; impie uiuitur: utunt̄ ira cōtra pares. hinc dissidia: hinc expulsiones: hinc bella contra iustitiā nata sunt. Vtuntur cupiditate ad cogendas opes. hinc fraudes. hinc latrocinia. hinc omnia scelerum genera orta sunt. Vtunt̄ libidine ad capiendas tantū uoluptates. Hinc stupra. hinc adulteria. hic corruptelę omnes extiterunt. Quicunq; igitur illos affectus intra fines suos redegerit: quod ignorantes deū facere non possunt: hic patiēs hic fortis: hic iustus est.

Cap. xx. De quinq; sensuū uoluptatibus. Et quare plus uoluptatis datū sit homini a natura q̄ cęteris animantibus. Et primū de uoluptate uisus. & de spectaculis euitandis. Et de ludorum & spectaculorum authoribus.

Estat ut contra quinq; sensuū uoluptates dicā breuiter. Nā & ipsius libri mēsura iā modū flagitat. quę oēs quoniā uitiosę ac mortiferę sunt: uirtute superari atq; opprimi debēt. uel q̄d paulo ante dicebā. de affectibus: ad rationem suam reuocari. Cęterę animantes pręter unam uoluptatē quę ad generandum pertinet: nullam sentiunt.

Vtuntur ergo sensibus ad naturę suę necessitatē. Vident ut appetant ea quibus opus est ad uitam tuendā. audiūt inuicem seq; dinoscunt: ut possint congregari. Quę utilia sunt ad uictum aut ex odore inueniunt: aut ex sapore percipiunt. inutilia respuunt aut recusant. Edendi & bibēdi officium uentris plenitudine metiuntur. Homini uero solertissimi artificis prouidentia dedit uoluptatē infinitā & in uitium cadentem: quia proposuit ei uirtutem quę cū uoluptate semper tanq̄ cū domestico hoste pugnaret. Cicero in Catone maiore: Stupra uero inquit & adulteria & omne flagitiū nullis excitari aliis illecebris nisi uoluptatis. Cumq; homini siue natura siue quis deus nihil mēte pręstabilius dedisset: huic diuino muneri ac dono nihil tam inimicum q̄ uoluptatē. Nec enim libidine dominātē temperantię locum esse: neq; in uoluptatis regno uirtutē posse consistere. sed ecōtrario deus iccirco uirtutē dedit: ut expugnaret: & uinceret uoluptatem. eamq; egredientē fines sibi datos: infra pręscriptum coerceret. ne hominem suauitatibus delenitū atq; captum: ditioni suę subiiceret ac sempiterna morte mulctaret. Voluptas oculorū uaria & multiplex: quę capitur ex aspectu rerū quę sunt in usu hominū: uel natura uel ope delectabiles. hāc Philosophi rectissime sustulerunt. Aiunt enim multo esse pręclarius & homine dignius coelū potius q̄ cęlata intueri. Et hoc pulcherrimū opus intermicātibus astrorum luminibus tanq̄ floribus adornatū: q̄ picta & ficta & gēmis distincta mirari. Sed cum diserte ad contemptum terrestrium nos exhortati sunt: & ad coeli spectaculū excitauerunt: tamen spectacula hęc publica nō contēnūt. itaq; his & delectant̄ & libenter intersunt. quę quoniā maxima sunt irritamēta uitiorum: & ad corrumpendos animos potissime ualent: tollenda sunt nobis. quia non modo ad beatam uitā nihil conferunt: sed etiam nocent plurimū. Nam qui hominem quāuis ob merita damnatū in cōspectu suo iugulare pro uoluptate cōputat: conscientiā suam polluit: tam scilicet q̄ si homicidii q̄d fit occulte spectator & particeps fiat. Hos tamē ludos uocāt in q̄bus humanus sāguis effūdit̄.

Adeo longe ab hoībus secessit humanitas : ut cū animas
hominum interficiant : ludere se opinentur. nocentiores
his omnibus.quorum sanguinē uoluptati habent.Quęro
nunc an possint pii & iusti homines esse: qui constitutos
sub ictu mortis ac misericordiam deprecantes:non tantū
patiuntur occidi: sed efflagitant : feruntq; ad mortē cru-
delia & inhumana suffragia. nec uulneribus saciati : nec
cruore contēti.quin etiā percussos iacentesq; repeti iubēt:
& cadauera ictibus dissipari:ne quis illos simulata morte
deludat.Irascuntur etiam pugnātibus: nisi celeriter alter
e duobus occisus est. & tanq̄ humanum sanguinem sitiāt
oderūt moras.alios illis compares dari poscūt recētiores
ut q̄primum oculos suos satiēt.Hac consuetudīe imbuti
humanitatem perdiderunt.Itaq; non parcunt etiam inno
centibus. sed exercent in omnes quod in malorum truci
datione didicerunt. Huius igit̄ publici homicidii socios
& participes esse non conuenit eos qui iustitię uiā tenere
nitūtur.Non enim cum occidere deus uetat: latrocinari
nos tantū prohibet : quod ne per lęges quidem publicas
licet.sed ea quoq; ne fiant:monet: quę apud homines pro
licitis habent̄.Ita neq; militare iusto licebit:cuius militia
est ipsa iustitia.neq; uero accusare quenq̄ crimine capitali
quia nihil distat utrū ne ferro an uerbo potius occidas:
quoniam occisio ipsa prohibetur.Itaq; in hoc dei p̄cępto
nullam prorsus exceptionem fieri oportet:quin occidere
hominem sit semper nephas: quem deus sanctum animal
esse uoluit. Ergo ne illud quidem concedi aliquis existi
met: ut recens natos liceat oblidere : quę uel maxima est
impietas. Ad uitam enim deus inspirat animas : non ad
mortem. Verū homines: ne quod sit facinus:quo manus
suas non polluant:rudibus adhuc & simplicibus animis
abnegant lucem.non a se datam.Expectet uero aliquis:ut
alieno sanguini parcant : qui non parcunt suo. sed ii sine
ulla cōtrouersia scelerati & iīusti.Quid illi q̊s falsa pietas
cogit exponere!Nō possūt īnocētes existimari:qui uiscera
sua canibus obiiciunt. & quantum in ipsis est: crudelius
necāt:q̄ si strangulassent.Quis dubitet quin impius sit:q

1.6

alienę misericordię locū non tribuit? qui etiā si contingat ei: quod uoluit: ut alatur: addixit certe sanguinem suum uel ad seruitutem: uel ad lupanar. Quę autem possint: uel soleant accidere in utroq; sexu uel per errorem quis non intelligit? quis ignorat? Quod uel unius Aedipodis decla rat exemplū: duplici scelere cōfusum. Tam igit̃ nephariū est exponere: q̃ necare. At enī paricide facultatū angustias conquęruntur. nec sé pluribus liberis educādis sufficere posse prętendūt. quasi uero aut facultates ī potestate sint possidentium: aut nō quotidie deus ex diuitibus paupes & ex pauperibus diuites faciat. Quare si quis liberos ob paupertatem non poterit educare: satius est ut ab uxoris congressione cōtineat: q̃ sceleratis manibus dei opera cor rumpat Ergo si homicidiū facere nullo modo licet: nec interesse omnino conceditur. ne conscientiam perfundat ullus cruor. Siquidē populo sanguis ille pręstat̃. in scęnis quoq; nescio an sit corruptela uitiosior. Nam & Comicę fabulę de stupris uirginum loquunt̃: aut amoribus mere tricū. & quo magis sunt eloquētes q̃ flagitia illa finxerūt eo magis sentētiarum elegantia suadēt. & facilius inhęrēt. audientiū memorię uersus numerosi & ornati. Itē Tragi cę historicę subiiciunt oculis paricidia & incęsta Regum malorum: & cothurnata scelera demonstrant. Histrionū quoq; impudicissimi motus: quid aliud nisi libidines do cent: & instigāt? quorū eneruata corpora: & in mulierū incessum habitūq; mollita. impudicas foeminas ī honestis gestibus mentiunt̃. Quid de mimis loquar corruptelarū pręferentibus disciplinā? qui docent adulteria: dū fingūt & simulatis erudiunt ad uera? Quid iuuenes aut uirgies faciāt: cum & fieri sine pudore: & spectari libenter ab om nibus cernunt. Admonentur utiq; quid facere possint. & inflammantur libidine: quę aspectu maxime concitatur ac se quisq; pro sexu in illis imaginibus pręfigurat. pro bantq; illa dū rident. & adhęrentibus uitiis corruptiores ad cubicula reuertūtur nec pueri modo: quos p̃maturis uitiis imbui nō oportet: sed etiam senes quos peccare nō decet. in talem uitiorum semitam dilabuntur. Circensiū

quoq; ludorum ratio quid aliud habet: nisi leuitatem: uanitatem: insaniam! Tanto nãq; impetu concitant animi in furorem: quanto illic impetu currit. ut iam plus specta culi exhibeant: qui spectãdi gratia ueniunt: cũ exclamari & efferri & exilire cęperint. Vitãda ergo spectacula omnia: non solum ne quid uitiorum pectoribus insideat: quę se data & pacifica esse debent: sed ne cuius nos uoluptatis cõsuetudo deliniat. & a deo atq; a bonis operibus auertat. Nam ludorum celebrationes deorum festa sunt. siquidẽ ob natales eorum uel templorum nouorum dedicationes sunt constituti. Et primitus quidem uenationes quę uocantur munera: Saturno attributę sũt. Ludi aũt Scęnici Libero. Circenses uero Neptuno. Paulatim uero & cęteris diis iidem honos tribui cępit. singuliq; ludi nominibus eorũ cõsecrati sũt. Sicut Sisinnius Capito in libris spectaculorum docet. Si quis igitur spectaculis interest: ad quę religionis gratia conuenit: discessit a dei cultu: & ad deos se contulit quorum natales & festa celebrauit.

Cap. xxi. De uoluptate aurium. Et qd sibi uelit diuinorum eloquiorũ simplicitas: quę omnibus carminibus & floribus pompisq; uerborum pręferenda est.

Vrium uoluptas ex uocum & cantuum suauitate percipitur. quę scilicet tam uitiosa est: q̃ oblectatio illa de qua diximus oculorum. Quis enim nõ luxuriosũ. ac nequam putet eũ: qui scęnicas artes domi habeat! Atq; nihil refert. utrũ ne luxuriam solus domi: an cũ populo exerceas ĩ theatro. Sed iã de spectaculis dictũ ẽ. restat unũ q̃d ẽ nobis expugnandũ: ne capiamur his quę ad sensum integrũ penetrant. Nã illa omnia quę uerbis carent: id est aeris & neruorũ suaues soni: possunt facile contemni. quia non adhęrent: nec scribi possunt. Carmen autem compositum & oratio cũ suauitate decipiens: capit mẽtes. & quo uoluerit ĩpellit. Inde hoĩes litterati cũ ad religionẽ accesserit dei: ab aliq̃ imperito doctore fũdati minus credũt.

Assueti enim dulcibus & politis : siue orationibus : siue carminibus: diuinarum litterarum simplicem cōmunēq; sermonem pro sordido aspernātur. id enim querūt quod sensum demulceat. Persuadet autem quicquid est suaue. & animo penitus dum delectat: insidit. Num igitur deus & mentis & uocis & lingue artifex: diserte loqui nō pōt? Immo uero summa prouidentia carere pbuco uoluit ea: que diuina sunt: ut omnes intelligerēt: que ipse omnibus loquebatur. Ergo qui ueritati studet: qui non uult ipse se decipere: abiiciat īimicas & noxias uoluptates que animā sibi uinciāt. ut corpus cibi dulces. preferantur uera falsis eterna breuibus. utilia iucundis. Nihil aspectu gratū sit: nisi quod pie quod iuste fieri uideas. nihil auditu suaue: nisi quod alit animam : melioremq; te reddit. Maximeq; hic sensus nō est ad uitium detorquēdus: qui nobis ideo datus est : ut doctrinam dei percipere possemus. Itaq; si uoluptas est audire cantus & carmina: dei laudes canere : & audire iucūdum sit. Hec est uoluptas uera: que comes est & socia uirtutis. Hec est non caduca & breuis : ut ille quas appetūt: qui corpori ut pecudes seruiūt. sed ppetua & sine ulla intermissione delectans. Cuius terminos siqs excesserit : nihilq; aliud ex uoluptate petierit : nisi ipsam uoluptatem: hic mortem meditatr. quia sicut uita ppetua in uirtute est: ita mors in uoluptate. Qui enim tēporalia maluerit: carebit eternis. qui terrena protulerit: celestia nō habebit.

Cap. xxii. De uoluptate olfactus & gustus quam uir prudēs euitare debet : ut laqueos & tendiculas mortis.

D uoluptates autē saporis & odoris: qui duo sēsus ad solū corpus pertinēt: nihil ē q̄d a nobis disputet. nisi forte qs exigit: ut dicamus turpe esse sapiēti ac bono: si uentri & gule seruiat: si unguentis oblitus: ac floribus coronatus īcedat. q; q facit: utiq; īcipiēs & īeptus & nihil ē. & quē ne odor qdē uirtutis attigerit. Fortasse q̄spiā dixerit. Cur ergo illa facta sūt: nisi ut illis fruamur ? At enim

iam sepe dictum est: uirtutem fuisse futuram nullam: nisi haberet que opprimeret. Itaq; fecit oia deus ad instruẽdũ certamẽ rerũ duarum. ergo illicebre iste uoluptatũ: arma sunt illius cuius opus unum est expugnare uirtutẽ: iustitiamq; ab omnibus excludere. His blandimentis titillat anima & suauitatibus. Scit enĩ quia mortis est fabricatrix uoluptas. Nam sicut deus hominem ad uitã non nisi per uirtutem ac laborẽ uocat: ita ille ad mortem per delitias ac uoluptates. & sicut ad uerum bonum per fallacia mala sic ad uerũ malum per bona fallacia peruenitur. Cauẽda sunt igitur oblectamenta ista tanq̃ laquei & plage. ne suauitudinum mollicie capti: subditione mortis cum ipso corpore redigamur: cui nos mancipauimus.

Cap. xxiii. De uoluptate tactus. & quare sit in homĩe uehemẽtior q̃ in ceteris animalibus. & quãtas p eũ diabolus turpitudĩes ĩgerat & spicula gehẽne. Et de licito coitu & illicito. Et quare intra omnia animantia sola mulier post conceptũ sit patiens uiri. Et quis sit continentie uel incontinentie fructus.

Enio nunc ad eam que percipit ex tactu uoluptatẽ qui sensus est quidem totius corporis. sed ego non de ornamentis aut uestibus: sed de sola libidine dicendũ mihi puto. que maxime coercẽda est. quia maxime nocet. Cum excogitasset deus duorum sexuũ rationẽ: attribuit ipsis ut se inuicem appeterent. & coniunctione gauderẽt. Itaq; ardentissimam cupiditatem cunctorum animantiũ admiscuit corpibus. ut in hos affectus auidissime ruerẽt eaq; ratione propagari & multiplicari genera possent. Que cupiditas & appetentia in homine uehementior & acrior inuenitur. uel quia hominum multitudinem uoluit esse maiorem: uel quoniam uirtutẽ soli homini dedit: ut esset laus & gloria in coercendis uoluptatibus: & sui abstinẽtia. Scit ergo aduersarius ille noster quãta sit uis huius

cupiditatis. quam quidem necessitatem dicere maluerũt. eamq; a recto & bono ad malum & ad prauum trãsferũt. illicita enim desideria immittit: ut aliena contaminent: quibus habere propria sine delicto licet. obiicit quippe oculis irritabiles formas. suggeritq; fomenta & uitiis pabulum subministrat. tũ intimis uisceribus stimulos oẽs conturbat: & commouet. & naturalem illum incitat atq; inflammat ardorem. donec irretitũ hominẽ implicatũq; decipiat. At ne quis esset qui poenarum metu abstineret alieno: lupanaria quoq; constituit. & pudorem infoeliciũ mulierum publicauit. ut ludibrio haberet tam eos qui faciunt: q̃ quas pati necesse est. His obscenitatibus animas ad sanctitatem genitas uelut in ceni gurgite demersit: pudorem extinxit: pudicitiam fugauit. Idem etiã mares maribus admiscuit. & nefandos coitus cõtra naturã: cõtraq; institutum dei machinatus est. sic imbuit homines & armauit ad nefas omne. Quid enim potest esse sanctum iis qui etatem imbecillam & presidio indigentẽ. libidini sue depopulandam fedandamq; substrauerint! Nõ potest hec res pro magnitudĩe sceleris enarrari. Nihil amplius istos appellare possum: q̃ impios & parricidas: quibus nõ sufficiat sexus a deo datus: nisi & suum sexum prophane ac petulanter illudant. Hec tamen apud nos leuia & quasi honesta sunt. Quid dicam de his: qui abominandam non libidinem sed insaniam potius exercent! Piget dicere. Sed quid iis fore credamus: quos non piget facere. & tamen dicendum est: quia fit. de istis loquor quorum: teterrima libido & execrabilis furor: ne capiti q̃dẽ parcit. Quibus hoc uerbis aut qua indignatione tantũ nefas prosequar: Vicit officium lingue sceleris magnitudo: Cum igitur libido hec edat opera: & hec facinora designet: armandi aduersus eã uirtute maxima sumus. Quisquis affectus illos frenare nõ potest: cohibeat eos intra prescriptũ legittimi tori: ut & illud quod auide expetit: assequatur. & tamen in peccatum non incidat. Nam quid sibi homines perditi uolũt: Nempe honesta opera uoluptas sequitur: si ipsam p se appetunt: iusta & legittima frui licet. Quod si aliqua

necessitas prohibet: tum uero maxima adhibenda uirtus erit: ut cupiditati continētia reluctetur. Nec tantū alienis quę attingere non licet: uerum etiam publicis uulgatisq; corporibus abstinendum deus pręcępit. Docetq; nos cū duo inter se corpa fuerint copulata: unū corpus efficere. Itaq; qui se ceno immerserit: ceno sit oblitus necesse est. & corpus quidem cito ablui potest: mens autem contagiōe impudici corporis inquinata non potest: nisi ex longo tempore & multis bonis ab ea quę inhęserit: colluuione purgari. Oportet ergo sibi quenq; preponere duorum sexuum coniunctionem generandi causa datā esse uiuētibus Eamq; lęgem his affectibus positam: ut successionē parēt. sicut autem dedit nobis oculos deus: non ut spectemus uoluptatēq; capiamus: sed ut uideamus ,ppter eos actus qui pertinēt ad uitę necessitatem: Ita genitalem corpōris partęm quod nomē ipsum docet: nulla alia causa nisi efficiēdę sobolis accępimus. Huic diuinę lęgi sūma deuotiōe parēdum est. sint omnes qui dei discipulos se ,pfitebunt ita morati & instituti: ut imperare sibi possint. Nam qui uoluptatibus indulgēt: qui libidini obsequunt: ii animā suam corpori mancipant: ad mortemq; condemnant. qui se corpori addixerunt: in quo habet mors potestatem. Vnusquisq; igitur quātū potest formet se ad uerecundiā: pudoremq; colat. castitatem mente & conscientia tueatur nec tantum lęgibus publicis pareat: sed sit supra omnes lęges: qui lęgem dei sequitur. quibus bonis si assueuerit: iam pudebit eum in deteriora descendere. Modo placeāt recta & honesta quę melioribus iucundiora sunt: q̄ praua & inhonesta peioribus. Non dum omnia castitatis officia executus sum. quā nō modo deus intra priuatos parietes sed etiam pręscripto lectuli terminat: ut cū quis habeat uxorem: neq; seruam neq; liberā habere insuper uelit. sed matrimonia fidem seruet. Non enim sicut iuris publici ratio est: sola mulier adultera est quę habet aliū: Maritus autem etiam si plures habeat: a crimine adulterii solutus est. Sed diuīa lex duos in matrimoniū quod est ī corpus unum: pari iure cōiungit: ut adulter habeatur: quisquis

compagem corporis in diuersa distraxerit. Nec ob aliam causam deus cũ cęteras animantes suscępto fętu maribus repugnare uoluisset: solam omnium mulierem patientem uiri fęcit: scilicet ne factis repugnantibus libido cogeret uiros aliud appetere: eoq; facto castitatis gloriam non teneret. sed neq; mulier uirtutẽ pudicitię caperet: si peccare non posset. Nam quis mutum animal pudicũ esse dixerit: quod suscępto fętu mari repugnat? Quod ideo facit: quia necesse est in dolorem atq; in periculũ ueniat: si admiserit Nulla igitur laus est non facere: quod non possis facere. Ideo autem pudicitia in homine laudatur: quia non naturalis est sed uolũtaria. Seruanda igitur fides ab utroq; alteri est: immo exemplo continentię docenda uxor ut se caste gerat. Iniquũ est enĩ ut id exigas: quod ipse pręstare nõ possis. Quę iniquitas id effecit profecto: ut essent adulteria foeminis ęgre ferentibus prestare se fidem: nõ exhibentibus mutuam caritatem. Deniq; nulla est tã perditi pudoris adultera: quę nõ hãc causam uitiis suis ptendat: iniuriam se peccando nõ facere: sed referre. quod optime Quintilianus expressit. homo inqt neq; alieni matrimonii abstinens: neq; sui custos: quę inter se natura connexa sũt. Nam neq; maritus circa corrumpendas aliorũ coniuges occupatus: potest uacare domesticę sãctitati. Et uxor cũ in tale incidit matrimonium exemplo ipso concitata: aut imitari se putat: aut uindicari. Cauendũ igit̃ ne occasionẽ uitiis nostra intemperantia demus: sed assuescant inuicẽ mores duorum: & iugum paribus animis inferant. Nos ipsos in altero cõgitemus. Nam fere in hoc iustitię sũma consistit: ut non facias alteri: quicquid ipse ab altero pati nolis. Hęc sunt quę ad continentiam precipiuntur a deo. Sed tamen siquis diuina pręcępta circumscribere se putet posse: addãtur illa: ut omnis calumnia & occasio fraudis remoueatur. adulterum esse qui a marito dimissã duxerit & eum qui pręter crimen adulterii uxorem dimiserit. ut alterã ducat. Dissotiari enĩ corpus & distrahi deus noluit Pręterea non tantum adulterium esse uitandum: sed etiam cogitationẽ: ne quis aspiciat alienã. & animo concupiscat.

Adulteram enim fieri mentem: si uel imaginẽ uoluptatis ipsa sibi depinxerit. mens est enim profecto quę peccat. quę immoderate libidinis fructum cogitatione cõplectit̃ In hac crimen est: in hac omne delictum. Nam & si corpus nulla sit labe maculatũ: nõ constat tamen pudicitię ratio: si animus incęstus est. nec illibata castitas uideri potest: ubi conscientiam cupiditas inquinauit. Nec uero aliquis existimet difficile esse imponere frenos uoluptati. eamq; uagam & errantem castitatis pudicitięq; limitibus includere: cũ propositũ sit hominibus omnibus etiã uincere. ac plurimi beatam atq; incorruptam corporis integritatẽ retinuerũt. multiq; sint q hoc cęlesti genere uitę felicissĩe perfruantur. Quod quidem non ita deus fieri pręcępit: tanq̃ astringat: quia generari homines oportet: sed tanq̃ sinat. Scit enim quantam his affectibus imposuerit necessitatem. si quis hoc inquit facere potuerit: habebit eximiam incomparabilemq; mercedem. Quod continentię genus quasi fastigium est. omniumq; cõsumatio uirtutum. Ad quam si quis eniti atq; eluctari potuerit: hunc seruum dominus: hunc discipulum magister agnoscet. hic terram triumphauit. hic erit consimilis deo: qui uirtutem dei cęperit Hęc quidẽ difficilia uident̃: sed de eo loquimur: cui calcatis omnibus terrenis iter in coelum parat̃. Nam quia uirtus in dei agnitione consistit: omnia grauia sunt: dũ ignores: ubi cognoueris: facilia. per ipsas difficultates nobis exeundum est. qui ad summum bonum tendimus.

Cap. xxiiii. De penitentia & fructu eius & conscientię stimulis: & districto dei iudicio. ex qbus sacrificiis & in qua ara possit placari.

Ec tamen deficiat aliquis: aut de se desperet. si aut cupiditate uictus: aut libidine impulsus: aut errore decęptus: aut ui coactus: ad iniustitię uiam lapsus est. Põt enim reduci ac liberari si eum pęniteat actorũ: & ad meliora conuersus satis deo faciat. q; fieri posse Cicero non

putauit. Cuius hęc in academico tertio uerba sunt. Quod si liceret iis qui in itinere deerrassent: sic uiam deuiam secutos corrigere errorē in penitēdo. facilior esset emēdatio temeritatis. Licet plane. Nā si liberos nostros cū delictorum suorū cernimus penitere: correptos esse arbitramur: & abdicatos abiectosq; rursus tamē suscipimus: fouemus amplectimur: cur desperemus clementiam dei patris penitendo posse placari? Ergo idem dominus ac parēs indulgentissimus: remissurum se penitentibus peccata pmittit & obliturum omnes iniquitates nostras: si iustitiā denuo ceperimus operari. Sicut enim nihil prodest male uiuenti ante actę uitę probitas: quia superueniēs nequitia iustitię opera deleuit: ita nihil officiunt peccata uetera correcto: quia superueniens iustitia labem uitę prioris aboleuit. Quem enim facti sui penitet: errorem suum pristinum intelligit. Ideoq; Greci melius & significantius. μετανοιαν. dicūt. quā nos latine possumus dicere recipiscentiam. Recipiscit enim ac suam mentem quasi ab insania recipit: quē errati piget castigatq; seipsum dementię. & confirmat animum suum ad rectius uiuēdum. tū illud ipsum maxime cauet: ne rursus in eosdē laqueos inducatur. Deniq; muta quoq; animalia cum fraude capiuntur: si aliquo se modo in fugam extricauerint: fiunt postmodum cautiora. uitantq; semper ea omnia in quibus dolos insidiasq; senserunt. Sic hominem penitentia cautū ac diligentem facit: ad euitāda peccata: in quę semel fraude deciderit. Nemo enim potest esse tam prudens: tam circumspectus: ut non aliquando labatur. Et iccirco deus imbecillitatem nostram sciens: pro sua pietate aperuit nobis portum salutis: ut huic necessitati cui fragilitas carnis subiecta est: medicina penitentię subueniret. Ergo quicunq; aberrauerit: referat pedem: seq; quam primum recipiat ac reformet.

Sed reuocare gradum: superasq; euadere ad auras:
Hoc opus hic labor est.

Degustatis enim male iucundis uoluptatibus: uix diuelli ab his possunt. facilius recta sequerētur: si earū suauitates nō attigissent. Sed si eripiāt se male seruituti: condonabitur

his omnis error. si errorem suum uita meliore correxerit. Nec lucrari se quisq̃ putet: si delicti consciũ nõ habebit. scit ille oĩa in cuius conspectu uiuimus. Nec si uniuersos homines celare possumus. deum possumus. cui nihil absconditum: Nihil potest esse secretũ. Seneca exhortatiões suas mirabili sentẽtia terminauit. Magnum inquit nescio quid maiusq̃ q̃ cogitari potest numen est: cui uiuendo operam damus. Huic nos approbemus. nã nihil prodest inclusam esse conscientiã. patemus deo. Quid uerius dici potest ab eo qui deum nosset: q̃ dictum est ab homĩe uerę religionis ignaro? Nam & maiestatem dei expressit maiorẽ esse dicẽdo: q̃ ut eã cogitatio mẽtis humanę capere posset: & ipsum ueritatis attigit fontem: sentiẽdo uitam hominũ superuacuam non esse. ut Epicuri uolunt sed deo ab his operam uiuendo dari: siquidẽ iuste ac pie uixerint. Potuit esse uerus dei cultor: siquis illi mõstrasset: ut contẽpsisset: profecto Zenonem: & magistrum suum Sotionem: si uerę sapientię ducẽ nactus esset. Huic nos inquit approbemus Cęlestis prorsus oratio nisi antecederet ignorãtię cõfessio nihil prodest inclusam habere cõscientiam: patemus deo Nullus ergo mendacio nullus dissimulationi locus est: quia parietibus oculi hominum submouentur: dei autem diuinitas nec uisceribus submoueri potest: quo minus totum hominẽ perspiciat & norit. Idem in eiusdẽ operis primo. Quid agis inquit? quid machinaris? qd abscõdis? Custos te tuus sequitur. Aliũ tibi peregrinatio subduxit alium mors: alium ualitudo. Hęret hic: quo carere nunq̃ potes. Quid locum abditum legis: & arbitrum remoues? puta tibi contigisse ut oculos omnium effugias demens. Quid tibi prodest non habere conscium: habenti conscientiã? Nõ minus mirabiliter de consciẽtia & deo Tullius Meminerit inquit deum se habere testem: id est ut Ego arbitror mentem suã: qua nihil homini dedit ipse diuinus Item cũ de bono & iusto uiro loqueretur. Itaq̃ talis uir inquit. non modo facere: sed ne cogitare quidem quicq̃ audebit: quod non audeat prędicare. Purgemus igitur conscientiam quę oculis dei est peruia & ut ait idẽ: semp

ita uiuamus: ut rationem nobis reddendam arbitremur. putemusq; nos momentis omnibus non in aliquo: ut ille dixit orbis terrę theatro ab hoībus: sed desuper spectari ab eo: qui & iudex & testis ipse futurus est. cui rationem uitę reposcēti actos suos inficiari nō licebit. Ergo satius est aut fugere conscientiam: aut nos ipsos ultro aperire animū. & perniciem rescissis uulneribus effundere. qbus nemo alius mederi potest: nisi solus ille q gressū claudis: uisū cęcis reddidit. maculata purgauit mēbra: mortuos excitauit. Ille ardorem cupiditatis extinguet: exstirpabit libidines: inuidiam distrahet: iram mitigabit. Ille reddet ueram & perpetuam sanitatem. Appetenda est hęc oībus medicina. quoniā maiori periculo uexat̄ anima q̄ corpus & q̄ primū latentibus morbis adhibēda est curatio. Neq; enim si utatur aliquis oculorum acie clara: mēbris oībus integris corporis totius fortissima ualitudine: tamē eum dixerim sanū: si efferatur ira: superbia tumidus infletur: libidini seruiat: cupiditatibus inardescat. sed eum potius qui ad alienam foelicitatem non attollat oculos: opes nō admiretur: alienam mulierem sancte uideat: nihil omnino appetat. non concupiscat alienum: non inuideat ulli: non fastidiat quenq̄ sit humilis: misericors: beneficus: mitis: humanus: pax ī animo eius perpetua uersetur. Ille homo sanus: ille iustus: ille perfectus est. Quisquis igitur his omnibus pręceptis cęlestibus obtēperauerit: hic est ueri dei cultor. cuius sacrificia sunt māsuetudo animi: & uita innocens & actus boni. Quę omnia qui exhibet: totiens sacrificat: quotiens bonum aliquid ac pium fęcerit. Deus enī non desiderat uictimā. neq; muti animalis: neq; mortis ac sanguinis: sed hominis & uitę. Ad quod sacrificiū neq; uerbenis opus est: neq; fibris neq; cespitibus: quę sūt utiq; uanissima. sed his quę de intimo corde proferuntur. Itaq; in aram dei quę uere maxima est: & quę in corde hominis collocata coinquinari nō potest sanguīe: iustitia imponit̃ patientia: fides: innocentia: castitas: abstinentia. hic est ue- rissimus ritus. hęc illa lex dei. ut a Cicerone est dictum. pręclara & diuina semperq; recta & honesta iubet. uetat

praua & turpia. cui parentē sanctissimę ac certissimę legi: iuste ac legittime necesse est uiuere. Cuius legis pauca eq̃dem capita posui. q̄ sum pollicitus ea me tantummodo esse dicturum: quę summū fastigium uirtuti & iustitię imponerēt. Si quis uolet cętera omnia comprehendere: ex fonte ipso petat unde ad nos riuus iste manauit.

Capi. xxv. De differentia doni & sacrificii diuini: & forma laudandi deū: & oratiōis forma & fructu.

Vnc de sacrificio ipso dicamus pauca. Ebur inq̃t Plato nō castū donū deo. Quid ergo? picta scilicet & tecta pręciosa: immo uero nō castū donū deo: quicq̃d surripi quicquid corrūpi potest. Sed sicut hoc uidit non oportere uiuenti offerre aliq̃d: quod sit ex mortuo corpe. cur illud non uidit nō debere incorporali corporale munus offerri? Quāto melius & uerius Seneca? Vultis ne uos inquit deum cogitare magnum & placidum: & maiestate leni uerendum: amicum & semp in proximo nō immolationibus & sanguine multo colendum. Quę enim ex trucidatione immerentiū uoluptas est. sed mēte pura: bono honestoq̃ proposito: non templa illi cōgestis ī altitudinē saxis struenda sunt: in suo cuiq̃ consecrandus est pectore. Vestes igitur gemmas & cętera quę habentur in precio: si q̃s putat deo cara: iis plane quid sit deus: nescit. cui putat uoluptati esse eas res: quas etiam homo si contempserit: iure laudabitur. Quid ergo castum: quid deo dignū: nisi q̄ ipse ī illa diuīa lege sua poposcit? Duo sunt quę offerri debeant: donum & sacrificiū: donū in perpetuum: sacrificiū ad tempus. Verū apud istos qui nullo modo rationē diuinitatis intelligunt: donū est quicquid auro argētoq̃ fabricatur. Itē quicq̃d serico & purpura texit̄: sacrificiū est & uictima: & quęcunq̃ in ara cremant̄. sed utroq̃ non utitur deus. quia & ipse incorruptus est: & illud totum corruptibile. itaq̃ deo utrunq̃ incorporale offerendū est quo utitur. Donum est integritas animi. sacrificium laus & hymnus. Si enim deus non uidetur: ergo his rebus coli

debet:quę non uidentur. Nulla igitur alia religio est uera nisi quę uirtute ac iustitia cõstat. Quomodo autem deus iustitia hominis utatur: intellectu facile est. Si enĩ iustus fuerit homo: accępta immortalitate inęternũ deo seruiet. Homines autem non nisi ad iustitiã nasci. Tũ Philosophi ueteres: tum etiam Cicero suspicat̃. differẽs enĩ de legibus Sed omnium inquit quę in hominũ doctorũ disputatiõe uersantur: nihil est profecto pręstabilius: q̃ plane intelligi nos ad iustitiam esse natos. Id ergo solũ deo exhibere atq; offerre debemus: ad quod capiendum nos ipse generauit. Hoc autem duplex sacrificii genus: q̃ sit uerissimum Trimegistus Hermes idoneus testis est. Qui nobiscum id est cum Philosophis quos sequimur: tã re q̃ uerbis cõgruit: de iustitia sic locutus est. Hoc uerbũ o fili adora & cole. Cultus autem dei unus est: malum non esse. Item in illo sermone perfecto cum exaudisset. Asclepium quęrentem a filio suo: utrum placeret patri eius offerri thus & alios odores: ad sacrificiũ dei: exclamauit bene bene o mi nate: o Asclepi: Est enĩ maxima impietas tale quid de illo uno ac singulari bono in animum inducere. Hęc & his similia huic non conueniunt. Omniũ enim quęcũq; sunt plenus est: & omnium minime indigens. Nos uero gratias agẽtes adoremus. huius enĩ sacrificiũ sola benedictio. Et recte. uerbo enim sacrificari oportet deo: siquidem deus uerbũ est: ut ipse confessus est. Summus igitur colendi ritus est: ex ore iusti hominis ad deum directa laudatio. quę tamẽ ipsa ut deo sit accępta & humilitate & timore & deuotione maxima opus est: nequis forte ĩtegritatis & innocẽtię fiduciam gerens: tumoris & arrogantię crimen incurrat. eoq; facto gratiam uirtutis amittat. Sed ut sit deo carus: omniq; macula careat: misericordiã dei semper imploret. nihilq; aliud precetur: nisi peccatis suis ueniã: licet nulla sint. Siquid aliud desiderauerit: Non est opus dicto scięti quid uelimus. siquid ei boni euenerit: gratias agat. siquid mali: satisfaciat. & illud sibi ob peccata sua fateat̃ euenisse. & nihilominus in malis gratias agat: & ĩ bonis satisfaciat. ut idem sit semper & stabilis & ĩmutabilis & incõcussus.

Nec tantum hoc in tẽplo putet sibi esse faciendum: sed & domi & ĩ ipso etiam cubili suo. Secum deniq́ꝫ habeat deũ semper in corde suo consecratũ. quoniã ipse est dei tẽplũ quod si deo patri ac domino hac assiduitate hoc obseq̃o hac deuotione seruierit. consumata & perfecta iustitia est: quam qui tenuerit: hic ut ante testati sumus deo paruit: hic religioni atq́ꝫ suo officio satisfecit.

Lactantii Firmiani institutionum diuinarum Liber vii. De uita beata. Quid sit dictũ ĩ p̃cedẽtibus libris; q̃d restat dicendũ in ultimo. q̃ sint credituri ueritati: & q̃ nõ: & q̃re: p̃fatio. Cap. i.

Bene habet. iacta sunt fundamenta: ut ait eximius Orator. Verum nos non tantũ fundamẽta iecimus: quę firma & idonea essent operi perficiendo. sed magnis robustisq́ꝫ molibus: ędificium totum pene usq́ꝫ ad summam perduximus. Restat id quod est multo facilius: uel tegere uel ornare. sine quo tamen priora opera inutilia sunt: & ingrata. Nã q̃d ꝓdest aut falsis religionibus liberari: aut intelligere uerã? Quid aut uanitatem falsę sapientię peruidere: aut quę sit uera: cognoscere? quid inq̃ prodest cęlestẽ illã iustitiã defẽdere? quid cum magnis difficultatibus cultũ dei tenere? Quę est summa uirtus: nisi eũ diuinum pręmiũ beatitudinis ꝑpetuę subsequat̃? de qua nobis ẽ ĩ hoc libro disserendũ. ne priora oĩa irrita & infructuosa uideant̃: si hoc cuius causa illa suscępta sũt: in incertũ relinquamus. ne q̃s forte arbitret̃ tãtos labores incassũ suscipi: dũ eorũ cęlesti mercede diffidit: quã deus statuit ei: q̃ hęc suauia terrę bona pro sola nudaq́ꝫ uirtute contempserit. Satis & huic parti faciamus. tũ testimoniis diuinarũ litterarũ: tũ etiã probabilibus argumẽtis. ut ęque clarũ sit: & futura pręsẽtibus: & diuina terrenis: & perpetua breuibus esse anteponenda. quoniam temporalia sunt pręmia uitiorum. sempiterna uirtutũ. Exponam igit̃ rationem mundi: ut facile possit

intelligi: quãdo & quare sit effectus a deo. quod Plato qui de mundi fabricatiõe disseruit: nec scire potuit: nec expli care. quippe qui cęleste mysteriũ quod nõ nisi prophetis ac deo docente discitur: ignorabat. ideoq; in perpetuum dixit esse fabricatũ. quod longe secus est. quoniã quicqd est solido & graui corpe. ut initiũ cępit aliquãdo: ita finẽ capiat: necesse ẽ. Nã Aristoteles cũ nõ uideret: queãdmodũ posset tãta rerũ magnitudo interire: & hãc pręscriptionẽ uellet effugere: semper ait fuisse mundũ: ac semper futurũ prorsus nihil uidit. quia quicqd est: aliquãdo habuerit principium: necesse est. nec omnino quicq̃ potest esse nisi cęperit. Nam cũ terrã & aquã & ignem disperire: consumi extinguiq; uideamus: quę sunt utiq; mundi partes: intelli giť totũ esse mortale: cuius membra sũt mortalia. Ita fit: ut natũ sit: quicqd potest interire. sed & omne quod sub uisu oculorũ uenit: & corporale ut ait Plato: & solubile sit: necesse est. Vnus igiť Epicurus authore Democrito: ueridicus ĩ hac re fuit. q ait & ortũ aliquãdo & aliquãdo esse peritũrũ. nec tamen rationem ullam reddere potuit. scilicet aut quibus de causis hoc tantũ opus aut quo tpe resoluatur. Quod quoniã nobis deus reuelauit: nec con iecturis id assequimur: sed traditione cęlesti: docebimus sedulo ut tandẽ studiosis ueritas appareat. nec uidisse nec comprehendisse Philosophos ueritatẽ. sed ita leuiter odo ratos: ut tñ ũde eos ille odor sapiẽtię tã suauis tã iucũdus afflaret. nullo mõ senserit. Interim necessariũ puto admo nere lecturos: q; hęc nostra quę tradimus: praue uitioseq; mentes aut omnino nõ intelligent: Hebetať enĩ acies eorũ terrenis cupiditatibus: quę sensus oẽs grauãt. ĩbecillosq; reddunt: aut etiam si intelligent: dissimulabunt tamen. & esse hęc uera nolent: quia trahunť a uitiis. & sciẽtes malis suis fauẽt. quorũ suauitate capiũť: & uirtutis uiã deserũt. cuius acerbitate offẽdunť. Nã q auaritia & opũ ĩexplebili quadã siti flagrant: quia nõ possunt uẽditis aut elargitis quę amant: tenui cultu uitam degere. sine dubio malunt id esse fictum: quo desideriis suis renunciare coguntur. Itẽ qui libidinum stimulis incitati: ut ait Poeta in furias

ignemq; ruunt. utiq; incredibilia nos afferre dicunt. quia uulnerant aures eorum pręcepta continentię. quę illos uoluptatibus suis probibēt. quibus animam suam cū corpe adiudicauerūt. Qui uero ambitione inflati aut amore potentię inflammari: omne studiū suū ad bonores acq̄rēdos contulerūt. ne si solem quidē ipsum gestemus ī manibus: fidem commodabunt ei doctrinę: quę illos iubet omni potentia & bonore contempto: bumiles uiuere. atq; ita bumiles: ut & accipere iniuriam possint & referre nolint: si accęperint. Ii sunt bomines: qui contra ueritatem clausis oculis quoquomodo latrant. Qui autē sani sunt uel erūt: id est non ita uitiis immersi ut sanabiles nō sint: & credēt bis: & libenter accedent: & quęcunq; dicimus: aperta & plana & simplicia: & quod maxime opus est: uera & inexpugnabilia illis uidebuntur. Nemo uirtuti fauet: nisi qui sequi potest. sequi autem nō facile est omnibus. Ii possūt: quos paupertas & rerum indigentia exercuit: & capaces uirtutis effęcit. Nam si uirtus est tollerātia malorū: non capiunt ergo uirtutem: qui semper in bonis fuerūt: quia mala neq; experti sunt: neq; ferre possunt: assuetudine ac desiderio bonorum: quę sola nouerunt. Eo fit ut paupes & bumiles deo credant facilius: q sunt expediti q̄ diuites qui sunt impedimentis suis implicati. immo cathenati & compediti seruiūt ad nutū dominę cupiditati: quę illos inextricabilibus uinculis irrętiuit. nec possunt in coelū aspicere. quoniam mens eorum in terram prona bumiq; defixa est. Virtutis autem uia non capit magna onera portantes. Angustus admodum trames est: per quem iustitia bominem deducit in coelum. Hunc tenere non potest: nisi qui fuerit expeditus & nudus. Nā isti locupletes multis & ingentibus sarcinis onerati: per uiam mortis incedūt: quę latissima est. quoniam late perditio dominatur. His acerba sunt: bis uenena: quę deus ad iustitiam pręcępit: queque nos dei magisterio de uirtute ac ueritate disserimus. Quibus si repugnare audebunt: bostes se necesse est uirtutis iustitięque fateantur. Aggrediar nunc quod superest: ut finis operi possit imponi. Id autem superest:

l. 1

ut de iudicio dei differamus. quod tunc constituetur: cũ dominus noster redierit in terram: ut unicuiq; ꝓ merito aut pręmium persoluat aut pęnã. Itaq; ut in quarto libro de primo aduentu eius diximus: sic in hoc secundum referamus aduentum. quem iudei quoq; & confitentur: & superant: sed frustra quoniã necesse est ad eos consolãdos reuertatur: ad quos conuocandos prius uenerat. nam qui uiolarunt impie humilem: sentient in potestate uictorem. Eaq; omnia quę legunt: & non intelligunt: deo cõpẽsante patient̃. quippe qui peccatis omnibus inquinati: & insup sancto cruore perfusi: ab illo ipso cui nephandas manus intulerũt: sint ad ęterna supplicia destinati. Sed erit nobis contra iudęos separata materia: in qua illos erroris & sceleris conuincemus.

Cap. ii. Quod aureum sęculũ id est fęlicissimus status futurus est post iudiciũ. Et quare ratio mundi non potest ab homine apprehẽdi & ꝙ ueram sapientiã nõ assequit̃ qs beneficio naturę: sed gratię.

Vnc ignaros ueritatis instruamus dispositiõe sũmi dei sic ordinatũ: ut iniustum hoc sęculum decurso temporum spatio terminũ sumat. extinctaq; protinus om̃i malitia: & piorum animis ad beatã uitã reuocatis: quietũ tranquillum pacificum aureum deniq; ut Poetę uocant sęculũ: deo ipso regnante florescat. In primis causa errorũ omnium Philosophis hęc fuit. ꝙ rationem mundi quę totã sapientiã continet nõ cõprębenderunt. Ea uero sensu ꝓprio & interna intelligentia nõ põt cõprehendi. q̊d illi sine doctore per se ipsos facere uoluerunt. Itaq; in uarias sibiq; sępe contrarias sententias inciderunt. ex quibus exitum non haberẽt. & in eodem luto sicut Comicus ait hęsitauerunt: scilicet assumptionibus eorũ non respondẽte ratione cum assumpsissent quidẽ uera: sed quę affirmari ꝓbariq; nõ possẽt sine sciẽtia ueritatis rerũq; cęlestiũ. quę ut sępe iã dixi nõ potest esse in homine: nisi deo docente pcępta. Nã si potest homo intelligere diuĩa: põt & facere.

nā intelligere est quasi e uestigio subsequi. Non potest aūt facere quę deus: quia mortali corpore indutus est. ergo nec intelligere quidem potest: quę facit deus. quod autē fieri non possit: ex immensitate rerum atq; operum diuinorum facile est unicuiq; metiri. Nam si mundum cum omnibus quę sunt in eo: contemplari uelis: intelliges profecto quantum dei opus humanis operibus antestet. Ita quantum inter opera diuina & humana interest: tantum distare inter dei hominisq; sapientiam est necesse. Nā quia deus incorruptus atq; immortalis est: & ideo perfectus quia sempiternus est: sapientia quoq; eius perinde ut ipsa perfecta est. nec obstare illi quicq̄ potest: qa nulli rei deus ipse subiectus est. Homo autē quia subiectus est passioni: subiecta est & sapiētia eius errori. & sicut hominis uitam multe res impediunt: quominus possit esse perpetua: ita sapientiam quoq; eius multis rebus impediri necesse est: quominus in perspicienda penitus ueritate perfecta sit. Ergo nulla est humana sapientia: si per se ad notionē ueri scientiamq; nitatur. quoniam mens hominis cum fragili corpore illigata: & in tenebroso domicilio inclusa: neq; liberius euagari: neq; clarius perspicere ueritatem potest: cuius notio diuinę conditionis est. Deo enim soli opera sua nota sunt. homo autem non cogitādo aut disputādo assequi eā potest. Sed discēdo & audiendo ab eo qui scire solus potest & docere. Ideo. M. Tullius sentētiā Socratis de Platone transferens dicentis: uenisse tempus ut ipse migraret e uita: illos autem apud quos causā suā perorabat: agere uitā. utrū melius sit inquit: dii immortales sciunt: hominē autē arbitror scire neminem. Quare necesse est oēs philosophię sectas alienas esse a ueritate: quia hoīes erāt: qui eas constituerunt. nec ullū fundamentū aut firmitatē possūt habere: quę nullis diuinarū uocū fulciūt̄ oraculis

Ca. iii. Quantū errauerīt Stoici de ratione mundi & authore omniū deo & homine p quē factus mundus. & q̄ manifeste cōtra Epicurū ratiōibus doceat̄ mundū & oīa quę ī eo sūt: dei ꝓuidentia gubernari.

1 . 1

180

T quoniam de Philosophorũ erroribus loquimur: Stoici naturam in duas diuidunt partes: unam quę efficiat: alteram quę se ad faciendum tractabilem prębeat In illa prima esse uim sentiẽdi: in hac materiam. nec alterũ sine altero posse. Quomodo idẽ esse potest quod tractat: & quod tractatur? Si quis dicat idem esse figulum quod lutum: aut lutum idem esse quod figulum: nonne aperte insanire uideatur? At isti uno naturę nomine duas res di uersissimas comprębendunt. deum & mundum: artificẽ & opus. dicũtq; alterum sine altero nihil posse: tãq natura sit deus mundo terminatus. Nam interdũ sic confundũt ut sit deus ipse mens mundi: & mundus sit corpus dei. quasi uero simul esse cęperint mundus & deus. ac nõ ipse mundum fęcerit. quod & ipsi fatentur alias: cũ hominum causa prędicant esse fabricatum: & esse sine mũdo si uelit: possit. Siquidem deus est diuina mens & ęterna: a corpore soluta & libera. cuius uim maiestatẽq; quoniã intelligere non poterant: miscuerunt eum mundo: id est operi suo. Vnde est illud Virgilianum.

Totamq; infusa per artus
Mens agitat molem. & magno se corpore miscet.

Vbi est ergo illud? quod iidem ipsi aiunt. & factum esse diuina prouidentia & regi? Si enim fęcit mundum: fuit ergo sine mundo. si regit non utiq; sicut mens corpus re- git: sed tanquã dominus domum: nauimq; gubernator: auriga currum. Nec tamen mixti sunt his rebus: quas re- gunt. Nam si hęc omnia quę uidemus dei membra sunt: iam insensibilis ab his constituitur deus. quoniã mẽbra sensu carẽt. & mortalis est. quoniã uidemus membra esse mortalia. Possum enumerare quotiens repentinis quassatę motibus: uel hiauerint tęrrę: uel desederint in abruptum: quotiẽs demersę fluctibus & urbes & insulę abierit in ꝓ- fundũ: frugiferos cãpos paludes inundauerit: flumina & stagna siccauerit: montes etiã uel deciderint abrupti: uel planis fuerit adęqti. plurias regiões: & multorũ fũdamẽta montiũ latẽs & internus ignis absumit. Et hoc parũ est: si mẽbris suis nõ parcit deus. nisi etiã homini liceat aliqd

in dei corpus. Maria exstruuntur. montes exciduntur. & ad eruendas opes interiora terrę uiscera effodiuntur. Quid quod ne arari quidem sine laceratione diuini corporis potest? ut iam scelerati & impii simus: qui dei membra uiolemus? Patitur ne ergo uexari corpus suum deus? & debilē se uel ipse facere: uel ab homīe fieri sinit? nisi forte diuinus ille sensus qui mundo & omnibus mundi partibus permixtus est. primam terrę faciem reliquit. ac se in ima demersit. neqd doloris de assidua laceratiōe sentiret. Quod si hoc uanum & absurdum est: tā igitur ipsi eguerunt: q̄ hęc indigent sensu: qui non perspexerunt diuinū quidem spiritum esse ubiq; diffusum. eoq; omnia cōtineri non tamen ita ut deus ipse qui est incorruptus: grauibus corruptibilibus elementis misceatur. illud ergo rectius quod a Platone sumpserunt: a deo factum esse mundum: & eius prouidentia gubernari. Oportebat igit̄ & Platonē & eos qui idem senserunt docere atq; explicare: quę causa quę ratio fuerit tāti operis fabricādi. quare hoc aut cuius gratia fecerit. At iidem Stoici hominum inquiunt causa mundus effectus est: audio. sed Epicurus ignorat ipsos homines: quare aut quis effecerit. Nam Lucretius cum diceret mundum non esse a diis constitutum: sic ait:

Dicere porro hominum causa uoluisse parare
Pręclaram mundi naturam.

Deinde intulit:

Desipere est. Quid enim immortalibus atq; beatis.
Gratia nostra queat largiri & emolumenti:
Ut nostra quicq̄ causa agere aggrediantur?

Merito enī illi nullā rationē afferebāt: cur humanū genus uel creatum uel institutū esset a deo. Nostrū hoc officiū est: sacramentum mundi & hominis exponere. cuius illi expertes sacrarium ueritatis nec attingere: nec uidere potuerūt. Ergo ut paulo ante dicebam: cum assumpsissent id: quod erat uerum: id est mundum a deo factum & hominū causa esse factū: tamen quoniā eos in consequētibus ratio defecit: nō potuerūt defēdere id quod assumpserāt. Deniq; Plato ne dei opus imbecillū & ruinosum faceret:

in ęternum dixit esse mansurũ. Si hominum causa factus est: & ita factus est: ut esset ęternus: cur ergo ipsi quorum causa factus est: non sunt sempiterni? si mortales propter quos factus ẽ: ergo & ipse mortalis atq; solubilis. neq; enĩ pluris est ipse q̃ ii quorum gratia factus est. q; si ei ratio quadraret: intelligeret periturum esse quia factus est. nec posse inęternum manere: nisi quod tangi non potest. Qui autem negat hominum causa factum: hic nullam rationẽ tenet. Si enim dicit ipsum fabricatorem sua causa tãta hęc opera esse molitum: cur ergo nos nati sumus? Cur mũdo ipso fruimur? Quid sibi uult humani generis cęterorũq; animantium fictio? Cur aliena commoda intercipimus? Cur deniq; augemur? minuimur? interimus? Quid habet rationis ipsa generatio? Quid perpetua successio? Nimirũ uideri deus uoluit. & suis uariis imaginibus tanq̃ sigilla confingere. quibus se oblectaret. & nihilominus tamen si ita esset: curę haberet animantes. pręcipueq; hominẽ cuius imperio cuncta subiecit. Qui autem dicunt semper fuisse mundũ: Omitto illud: quod esse ipsum sine aliquo principio non potest. unde extricare se nequeũt. Sed hoc dico si semper mũdus fuit: nullam potest habere rationẽ quid enĩ potuit in eo ratio moliri: quod nũq̃ sumpsit exordiũ. Nam prius q̃ fiat aliquid aut struatur: opus est consilio. ut disponi possit: quemadmodum fiat. nec incipi quicq̃ põt: sine ꝓuisione rationis. Itaq; omne opus ratio ꝓcedit. non habet ergo rationẽ quod factum nõ est. Atq mũdus habet rationem: qua & cõstat: & regitur. ergo & factus est & si factus est: & resoluetur. Reddant ergo isti rationem: si possunt. cur aut factus in principio sit: aut postea resoluatur. Quod quia docere non poterat Epicurus siue Democritus: sua sponte natum esse dixit: seminibus inter se passim coeuntibus. quibus iterum resolutis: discidium atq; interitum sequuturum. Corrupit ergo. quod recte uiderat. & totam rationẽ penitus ignorantia rationis euertit. redegitque mundum & omnia quę in eo geruntur ad similitudinem cuiusdam somnii uanissimi. siquidem rebus humanis nulla ratio subsistat. Cum uero mundum

omnesq; partes eius ut uidemus: mirabilis ratio gubernet: cum coeli temperantia: & ęqualis in ipsa uarietate cursus astrorum luminumq; cęlestium: temporum constans ac mera descriptio: terrarũ uaria foecunditas: plana cãporũ monumẽta: & aggeres montiũ: uiriditas ubertasq; siluarũ fontiũ saluberrima eruptio: fluminũ oportuna ĩundatio: maris opulẽta & copiosa interfusio: uentorum diuersa & utilis aspiratio. Cęteraq; omnia ratione summa constent: quis tã cęcus est: ut existimet sine causa esse facta: in qbus mira dispositio prouidentissimę rationis elucet! Si ergo sine causa nec est nec fit quicq̃ omnino: si & prouidentia summi dei ex dispositione rerũ: & uirtus ex magnitudine & potestas ex gubernatione manifesta est: bebetes ergo & insani: qui prouidentiã non esse dixerunt. Non improbarẽ si deos iccirco non esse dicerent: ut unum dicerent. cum autẽ ideo ut nullũ: qui eos delirasse nõ putat: ipse delirat.

Cap. iiii. Quod omnis res ad aliquẽ usũ facta est. etiam illa quę omnino uidenť esse mala. & quare homo creatus sit corpe fragilis & capax rationis.

Ed de prouidẽtia satis in primo libro diximus. qa & si est ut apparet: ex mirabilitate operũ suorũ necesse est etiã hominẽ cęterasq; animantes eadẽ prouidentia creauerit. Videamus ergo quę ratio fuerit fingẽdi generis humani. quoniam constat id quod Stoici dicũt: hominũ causa mundum esse fabricatum. quanq̃ in hoc ipso non mediocriter peccent: quod non hominis causa dicũt: sed hominũ. Vnius enĩ sĩgularis appellatio totũ cõprehẽdũt humanum genus. Sed hoc ideo quoniam ignorant unum hominem a deo esse formatum. putantq; homines in omnibus terris & agris tãq̃ fũgos esse generatos. At Hermes non ignorauit hominem & a deo & ad dei similitudinem factum. sed redeo ad propositum. Nihil est: ut opinor: quod sit propter seipsum factum. sed quicquid omnino fit: ad usum aliquem fieri necesse est. Quis est enim

enim uel tã ineptus uel tã ociosus : ut aggrediatur facerẽ aliquid frustra: ex quo nullam utilitatem nullũ cõmodũ speret? Qui domum ędificat: non iccirco ędificat ut tantũmodo domus sit: sed ut in ea possit habitari. Qui nauẽ fabricat: non ideo insumit operam: ut tantum nauis appareat: sed ut in ea nauigetur. Item qui uas aliquod ĩstituit: aut format. non ꝓpterea id facit: ut tantum fęcisse uideat̃ sed ut uas illud effectũ capiat aliqd necessariũ. Similiter cętera quęcunq; fiunt: non utiq; in superuacuum: sed ad usus aliquos laborantur. Mundus igitur a deo factus est non utiq; propter ipsum mundum. neq; enim aut calore solis aut lumine: aut aspiratione uentorum : aut humore hymbrium: aut alimonia frugũ. cũ sensu careat : indiget. Sed ne illud quidem dici potest: q; deus propter seipsum fecerit mundum. quoniam potest esse sine mundo : sicut fuit antea. Et his omnibus quę in eo sunt: quęq; generant̃: deus ipse nõ utit̃. Apparet ergo animantiũ causa mũdum esse constructũ quoniã his rebus qbus cõstat: animantes fruuntur quę ut uiuere: ut constare possint: omnia his necessaria temporibus certis subministrant̃. Rursus cęteras animantes hoĩs causa esse fictas ex eo clarũ est : q; homini seruiunt: & tutelę eius atq; usibus data sunt : quoniã siue terrenę sunt: siue aquatiles: non sentiunt mundi rationem sicut homo. Respondendũ est hoc Philosophis: maxĩeq; Ciceroni: qui ait: cur omnia nostri causa cũ faceret : tantã uim natricum uiperarũq; fęcerit. cur tam multa pestifera terrę mariq; dispersesit. Ingens ad disputãdum locus est. sed ut in transcursu breuiter stringendus est. Quoniam homo ex rebus diuersis ac repugnantibus configuratus est: animo & corpore id est coelo atq; terra: tenui & comprehensibili: ęterno ac temporali: sensibili atq; bruto: luce prędito atq; tenebroso: ipsa ratio ac necessitas exigebat. & bona homini proponi & mala. bona quibus utatur: mala quę uitet & caueat. Iccirco eni data ẽ illi sapiã: ut cognita bonorũ malorũq; natura: & ĩ appetẽdis bonis & malis declinãdis: uim suę rationis exerceat. Nã cęteris animalibus quia sapiẽtia data non est: munita indumẽtis naturalibus

& armata sunt. Homini autem pro his omnibus: quod erat precipuum: rationē dedit solam Itaq; nudū formauit & inermem: ut eum sapientia & muniret: & regeret. munimenta & ornamentū eius nō foris sed intus: non in corpe sed in corde constituit. Nisi ergo essent mala: quę caueret quę a bonis utilibusq; distingueret: non esset ei sapientia necessaria. Sciat ergo. M. Tullius aut ideo homini datam eē rationē: ut & pisces caperet usus sui gratia: & natrices uiperasq; uitaret salutis suę causa. Aut iccirco bona ei malaq; proposita: quia sapiētiam acceperat. cuius uis omnis in discernendis bonis malisq; uersatur. Magna igitur & recta & admirabilis est uis & ratio & potestas hoīs. ꝓpter quem mundum ipsum & uniuersa quęcunq; sunt: deus fęcit. tantumq; illi honoris habuit: ut eum preficeret uniuersis. quoniam solus poterat dei opera mirari. Optime igit̄ Asclepiades noster de prouidentia sūmi dei disserēs: in eo libro quem scripsit ad me. Atq; ideo inquit merito quis arbitretur proximū sibi locum diuinā prouidentiā dedisse ei: qui potuit intelligere ordinationem suam. Nā sol iste est: quis eum uidet ita: ut intelligat quia sol est: & quantum gratię afferat ceteris institutis? Hoc coelum est: quis id suspicit? terra hęc. quis eam colit? hoc pelagus: qs in eo nauigat? hic est ignis: quis eo utitur? Instituit ergo summus deus nō propter se: qa nihilo indiget: sed ꝓpter hominem qui his congruenter uteretur.

Cap. v. Quare homo creatus sit. & quare ex cōtrariis sit constet. & q; ei domicilium constitutum est in medio. & uita duplex ꝓponitur. quarum alteram ministrat natura alterā largitur gratia. Et quid significet q; homo primū quadrupedibus conformat̄. & postea erigit̄. & tandem utitur exercitio rationis.

Eddamus nunc rationem quare hominem ipsum fęcerit deus. quod si Philosophi fęcissēt: aut defendissent illa: quę uera inuenerant: aut in proximos errores

non incidissent. Hęc est summa: hic cardo rerum est: quē qui nō tenuerit: ueritas illi omnis elabitur. Hoc est denicp quod efficiat illis non quadrare rationē. quę si effulsisset: si sacramentum hominis omne cognouissent: nunq̄ dispu tationes eorum & omnem philosophiam de transuerso academia iugulasset. Sicut ergo mundum non propter se deus fęcit: quia commodis eius non indiget: sed propter hominem qui eo utitur: ita ipsum hominem propter se. Quę utilitas deo in homīe inquit Epicurus: ut eū ꝓpter se faceret? Scilicet ut esset qui opera eius intelligeret: qui prouidentiam disponendi: rationem faciendi: uirtutē con sumādi: & sēsu admirari: & uoce proloqui posset. Quorū omnium summa hęc est ut deum colat. Iis enim colit qui hęc intelligit. Iis artificem rerum omnium: iis uerū patrē suum debita ueneratione prosequitur. qui uirtutem ma ieſtatis eius de suorum operum inuentione: inceptione: perfectione metitur. Quod planius argumentū proferri potest: & mundum hominis: & hominem sui causa deum fecisse. q̄ cp ex omnibus animātibus solus ita formatus est ut oculi eius ad coelum directi: facies ad deum spectans uultus cum suo parente communis sit. ut uideat̄ hominē deus quasi porrecta manu alleuatum ex humo: ad contē plationē sui excitasse? Quid ergo inquit deo cultus hoīs confert: beato & nulla re indigenti? uel si tantum honoris homini habuit: ut ipsius causa mundum fabricaret: ut instrueret eum sapientia: ut dominum uiuentium faceret eumcp diligeret tāq̄ filiū: cur mortalē fragilēcp cōstituit? cur omnibus malis quē diligebat: obiecit? cū oporteret & beatum esse hominem: tanq̄ coniunctum & proximum deo: & perpetuum sicut est ipse: ad quē colendnm & cō templandum figuratus est? Quanq̄ hęc fere in prioribus libris sparsim docuimus: tamen quoniam proprie id ma teria nunc exigit: quia de uita beata disserere ꝓpositū est: explicanda sunt ista diligentius & plenius. ut dispositio dei & opus uoluntascp noscatur. Cum posset semper spi ritibus suis īmortalibus innumerabiles animas ꝓcreare: sicut angelos genuit: qbus immortalitas sine ullo malorū

periculo aut metu constat: excogitauit tamē inenarrabile opus queadmodū infinitā multitudinē crearet animarū. quas ꝑmo ībecillibus fragilibusq; corporibus illigatas: constitueret inter bonum malumq; medias. ut constantibus ex utrisq; naturę uirtutem proponeret ne immortalitatē delicatę assequerent̄ ac molliter. sed ad illud eternę uitę ineloquibile pręmium : summa cum difficultate ac magnis laboribus peruenirent. Ergo ut eas grauibus & uexabilibus membris indueret : quoniam consistere in medio inani non poterāt: ponderibus & grauitate corpis deorsum premente: sędem illis ac domicilium primo cōdendum esse decreuit. Itaq; ineffabili uirtute ac potentia: pręclara mundi opera molitus est: suspēsus in altitudinē leuibus elementis: & grauibus in ima depressis: & cęlestia firmauit. & terrena constituit. Non est necesse nūc exequi singula: quoniā in secundo libro uniuersa executi sumus. Lumina igit̄ posuit in coelo. quorū moderatio & claritas & motus aptissime ad utilitates uiuentium tēperatus est. Terrę autem quam sędem uoluit esse: fęcunditatē uariam gignendi ac proferēdi dedit. ut ubertas frugū & herbarū & uirentium pro natura & usu cuiusq; generis alimoniā ministraret. Tum perfectis omnibus quę ad conditionē mundi pertinebant: hominem finxit ex ipsa terra. quā illi a principio in habitaculum pręparauit : id est spiritum suum terreno corpore induit. & inuoluit. ut compactus ex rebus diuersis ac repugnātibus: bonū ac malū caperet. & sicut terra ipsa fęcunda est ad fruges pariendas: ita corpus hominis quod assumptū est e terra: generandi copiā facultatemq; procreādę sobolis accępit. ut quoniā fragili materia formatus in ęternum manere nō poterat: peracto temporalis uitę spatio cederet. & illud quod fragile atq; imbecillum gerebat: perpetua successione renouaret. Cur igitur eum mortalem finxit atq; fragilem: cū illius causa mundum ędificasset ! primum ut infinita uis animarum gigneretur. omnemq; terrā multitudine oppleret. deinde ut proponeret homini uirtutem: id est tolerantiā malorū ac bonorum : per quam posset pręmium immortalitatis

1-1

adipisci. Nã quia homo ex duabus rebus cõstat: corpore atq̃ anima: quorum alterum terrenum est: alterum cęleste duę uitę homini attributę sunt. una temporalis quę corpori assignatur. altera sempiterna quę animę subiacet. Illã nascẽdo accepimus: hãc assequimur laborando. ne ĩmortalitas homini ut ante diximus: sine ulla difficultate constaret. Illa terrena est: sicut corpus: & ideo finit̃. Hęc uera cęlestis sicut anima: & ideo terminum non habet. Illam primam nescientes accipimus. hanc secundam scientes: Virtuti enim nõ naturę datur. quia uoluit nos deus uitã nobis in uita comparare. Iccirco hanc nobis pręsentem dedit: ut illam ueram & perpetuam aut uitiis amittamus aut uirtute mereamur. In hac corporali non est summum bonum. quoniam sicut necessitate diuina nobis data est: ita rursus diuina necessitate soluetur. Ita q̃ finem habet: summum bonum non habet. In illa uero spiritali quam per nos ipsi acquirimus: summum bonum continet̃. quia nec malum potest habere nec finem: cuius rei argumentũ natura & ratio corpis p̃bet. Cętera nãq̃ animalia in humũ uergunt: quia terrena sunt. nec capiunt immortalitatem quę de coelo est. Homo autem rectus in coelum spectat. quia proposita est illi immortalitas. nec tamen uenit: nisi tribuatur homini a deo. Nam nihil interesset inter iustũ & iniustũ: siquidem omnis homo natus immortalis foret ergo ĩmortalitas non sequela naturę: sed merces pręmiũq̃ uirtutis est. Deniq̃ homo non statim quando natus est: rectus ĩgreditur. sed quadrupes primo quia ratio corpis & huius pręsentis uitę communis est nobis cum mutis animalibus. Post deinde confirmatis uiribus erigitur. & lingua eius in eloquium soluitur. & mutum animal esse desinit. Quę ratio docet mortalem nasci hominem. Postea uero immortalem fieri: cum cęperit ex deo uiuere. id est iustitiam sequi: quę cõtinetur in dei cultu: cũ excitauerit hominem deus ad aspectum coeli ac sui. Quod tũc fit: cũ homo cęlesti lauacro purificatus exponit infantiam cum omni labe uitę p̃oris. & incremẽto diuini uigoris accępto fit homo perfectus & plenus. Ergo q̃a uirtutẽ proposuit

homini deus:licet anima & corpus consociata sint: tamē contraria sunt:& impugnant inuicem.animi bona : mala sunt corporis.id est opum fuga:uoluptatum interdictio doloris mortisq; contemptus.Item corporis bona : mala sunt animi.hoc est cupiditas & libido.quibus & opes ap petuntur:& suauitas uariarū uoluptatū.qbus eneruatus animus extinguitur.Ideo necesse est iustum & sapientem in omnibus malis esse:quoniam malorum uictrix est for titudo.Iniustos autem ī diuitiis:in bonore: in potestate. Hęc enim bona corporalia & terrena sunt.Illi autē terrenā uitam agunt.nec assequi immortalitatem queunt:quia se uoluptatibus dediderunt quę sūt uirtutis inimicę. Itaq; uita hęc tēporalis illi ęternę debet esse subiecta:sicut cor= pus animę. Quisquis ergo animę uitam maluerit : uitam corporis cōtemnat necesse est. nec aliter eniti ad summū poterit:nisi quę sunt ima despexerit.Qui autem corporis uitam fuerit amplexus:& cupiditates suas in terram de= iecerit:illam superiorem uitam consequi non potest. Sed qui mauult bene uiuere inęternum: male uiuet ad tēpus. & afficietur omnibus molestiis & laboribus q̄diu fuerit in terra:ut habeat diuinum ac cęleste solacium.& qui ma luerit bene uiuere ad tempus:male uiuet ineternum:quia damnabitur dei sententia ad poenā. quia cęlestibus bonis terrena prępostuit.Propterea igitur coli se deus expetit & bonorari ab homine tanq̄ pater: ut uirtutem & sapientiā teneat. quę sola immortalitatem parit. Nam quia nullus alius pręter ipsum donare eam potest:quia solus possidet pietatem hominis:Qui deum honorauerit:hoc afficietur pręmio:ut sit inęternum beatus.sitq; apud deum & cum deo semper.

Ca vi. Itē quare mūdus creatus sit.quare homo.q̄ inanis sit cultus deorum.

Vnc totam rationē breui circūscriptione signemus Iccirco mundus factus est:ut nascamur. Ideo nas= cimur:ut agnoscamus factorē mūdi ac nostri deū. Ideo agnoscimus:ut colamus. ideo colimus:ut īmortalitatem

1 · 7

pro mercede laborum capiamus. quoniã maximis labo-
ribus cultus dei cõstat. Ideo pręmio ĩmortalitatis affici-
mur: ut similes angelis affecti: summo patri ac deo in per
petuum seruiamus. & simus ęternum deo regnum. Hęc
summa rerum est: hoc arcanum dei; hoc misteriũ mundi
a quo sunt alieni: qui sequentes pręsentem uoluptatem:
terrestribus ac fragilibus bonis se addixerunt. & animas
ad cęlestia genitas: suauitatibus mortiferis tãq̃ luto cęno
ue demerserũt. Quęramus nũc uicissim: an ĩ cultu deorũ
ratio ulla subsistat. qui simulati sunt. Si ideo tantũ ab ho
minibus colunt̃: ut pręstẽt illis opes: honores: uictorias:
quęq; alia nõ nisi ad pręsens ualẽt. Si sine causa gignimur:
si in hominibus procreandis prouidentia nulla uersat̃: si
casu nobismetipsis ac uoluptatis nostrę gratia nascimur:
si nihil post mortem sumus: q̊d potest esse tã superuacuũ
tam inane: tam uanum q̃ humana res? & q̃ mundus iste? q
cum sit incredibili magnitudine: tam mirabili ratione cõ
structus: tam rebus ineptis uacet. Cur enim uentorum
spiritus citent nubes? Cur emicent fulgura? tonitrua mu-
giant? hymbres cadãt ut fruges terra producat? ut uarios
fętus alat? Cur deniq; omnis natura rerum laboret: ne qd
desit earum rerum quibus uita hominum sustinetur: si ẽ
inanis: si ad nihilũ interimus: si nihil est in nobis maioris
emolumenti deo? Quod si est dictu nephas: nec putãdum
est fieri posse: ut nõ ob aliquam maximam rationẽ fuerit
constitutum: quod uideamus maxima ratione constare:
quę potest esse ratio in his erroribus prauarum religionũ
& in hac persuasione Philosophorum qua putãt animas
interire? Profecto nulla. Quid enim habent dicere. Cur dii
hominibus tam diligenter suis quęq; tẽporibus exhibeãt?
an ut illis far & merum demus? & odorem thuris? & sang
uinem pecudũ? quę neq; immortalibus grata esse possũt:
quia sunt fragilia. neq; usui esse expertibus corporũ: quia
hęc ad usum corporalium data sunt. Et tamen si ea desi-
derarent: sibiipsi possent exhibere cum uellent. Siue igit̃
interunt animę: siue inętern̄u manent: quã rationẽ cõtinet
cultus deorum? aut a quo mundus factus est? Cur? aut

quando? aut quousq;? quatenus homines: aut q̄obrē pro-
creati? Cur nascuntur? intereunt? succedunt? renouantur?
Quid dii ex cultibus eorū assequuntur: qui post mortē
nihil futuri sunt? Quid prestāt? Quid pollicentur? Quid
minantur aut hominibus aut diis dignum? Vel si. manēt
anime post obitum: quid de his faciunt: facturi ue sunt?
Quid illis opus est thesauro animarum? Ipsi illi ex quo
fonte oriūtur? Quomodo aut quare aut unde multi sūt?
Ita fit: ut si ab illa rerum summa quam superius compre-
hendimus aberraueris: omnis ratio intereat & ad nihil ū
omnia reuoluantur.

Cap. vii. Quare Philosophi nequiuerint cō-
prehendere ueritatem integre. quā tamē sicut
exempla declarāt: particulatī cōprehenderūt
totam defendere nequiuerunt.

Vam summā quia Philosophi non cōprehenderūt:
nec ueritatem comprehendere potuerunt: quanuis
ea fere quibus summa ipsa constat: & uiderint & explica-
uerint: sed diuersi ac diuerse omnia illa protulerunt. non
annectentes nec causas rerū nec consequētias: nec rationes
ut summam illam que continet uniuersa & compingerēt
& implerent. facile est autē docere pene uniuersā ueritatē
per Philosophos & sectas esse diuisam. Non enim sic phi
losūphiā nos euertimus: ut academici solent q̄bus ad oīa
respondere propositum est. quod est potius calumniari:
& inuidere: sed docemus nullam sectam fuisse tam deuiā:
neq; Philosophorum quenq̄ tam inanem: qui non uiderit
aliquid ex uero. Sed dum contradicendi studio insaniūt:
dum sua etiam falsa defendunt: aliorū etiā uera subuertūt
non tantum illis elapsa ueritas est: quam se querere simu
labant: sed ipsi etiam potissimum suo uitio perdiderunt
Quod si extitisset aliquis qui ueritatē sparsā per singulos
per sectasq; diffusam colligeret in unum: ac redigeret in
corpus: is profecto nō dissentiret a nobis. Sed hoc nemo
facere nisi ueri peritus ac sciens potest. Verum autē scire

non nisi eius est: qui sit doctus a deo. Nemo enim potest
aliter repudiare quę falsa sũt: eligere ac probare quę uera.
sed si uel casu id efficeret: certissime philosopharetur. Et
q̄uis non posset diuinis testimoniis illa defendere: tamen
seipsam ueritas illustraret suo lumine. Quare incredibilis
est error illorum. qui cum aliquam sectam probauerint:
eiq; se addixerint: cęteras damnant: tanq̄ falsas & inanes.
Armantq; se ad pręliandum. nec quid defendere debeant
scientes: nec quid refutare. incursantq; passim sine delectu
omnia quę afferunt. quicunq; dissentiunt. Ob has eorum
pertinacissimas contentiões nulla extitit philosophia quę
ad uerum propius accederet. Nam particulatim ueritas
ab his tota comprębensa est. Factum esse mundum a deo
dixit Plato. Idem Prophętę loquuntur. idemq; ex Sibyllę
carminibus apparet. Errant ergo qui omnia uel sua spõte
esse nata dixerunt: uel minutis seminibus conglobatis:
quoniam tanta res tam ornata: tam magna: neq; fieri neq;
disponi & ordinari sine aliquo prudẽtissimo authore po-
tuit. & ea ipsa ratione qua constare ac regi omnia sentiunt
solertissimę mentis artificem confitentur. hominum causa
mundũ & omnia quę in eo sunt: esse facta Stoici loquunt
idem nos diuinę litterę docent. Errauit ergo Democritus
q uermiculorũ modo putauit effusas esse de terra. nullo
authore nullaq; ratione. Cur enim formatus sit homo: di-
uini sacramenti est. quod quia ille scire non poterat: hu-
manam uitam deduxit ad nihilũ. Ad uirtutẽ capessendã
nasci homines Ariston disseruit. Idem nos monemur ac
discimus a Prophętis. Igitur falsus Aristoppus: qui ho-
minem uoluptati id est malo tanq̄ pecudem subiugauit.
Imortales esse animas Pherecides & Plato disputauerũt.
Hęc uero propria est in nostra religione doctrina. Ergo
Dicearchus cum Democrito errauit: qui perire cũ corpe
ac dissolui argumentatus est. Esse inferos Zeno Stoicus
docuit. & sędes piorum ab impiis esse discretas. & illos
quidem quietes ac delectabiles incolere regiões. hos uero
luere poenas in tenebrosis locis: atq; in cęni uoraginibus
horrendis. Idem nobis Prophętę palam faciunt. Ergo

Epicurus errauit : qui Poetarũ id esse figmentũ putauit. & illas inferorũ poenas quę feruntˀ : in hac esse uita interpretatus est. Totam igitur ueritatem & omne diuinę religionis arcanũ Philosophi attigerũt. sed aliis refellentibus defendere id quod inuenerant: nequiuerũt: quia singulis ratio non quadrauit. nec ea quę uera senserant: in summã redigere potuerunt. sicut superius nos fęcimus.

Capitulum. viii. De immortalitate animę. & quibus eam argumẽtis Plato sit conatus astruere.

Num est igitur summum bonum immortalitas. ad quã capiẽdam: & formati a principio & nati sumus Ad hanc tendimus. hanc spectat humana natura. ad hanc nos prouehit uirtus. quod bonum quia comphendimus superest ut etiã de ipsa immortalitate dicamus. Platonis argumenta quanuis ad rem conferant multũ: tamen parũ habẽt firmitatis ad probandam & implendam ueritatem. quoniam nec rationem mysterii magni totius consumauerat: in unumq; collegerat. nec summum bonum comphenderat. Nam licet uerum de immortalitate animę sentiret: tamen non ita de illa tanq̃ de summo bono disserebat. Nos igitur certioribus signis eligere possumus ueritatẽ. qui eam non ancipiti suspitione collęgimus : sed diuina traditione cognouimus. Plato autem sic argumentatus est. immortalitate esse quicquid per seipsum & sentit : & semper mouetur. Quod enim principium motus non habet: nec finem habiturum. quia deseri a semetipso non potest. quod argumẽtum etiam mutis animalibus ęternitatẽ daret: nisi adiectione sapientię discreuisset. Addidit igitur ut effugeret hanc communitatem fieri non posse: quin sit immortalis animus humanus. cuius miranda solertia inueniendi : & celeritas cogitandi : & facilitas percipiendi: atq; discendi : & memoria pręteritorum : & prouidentia futurorum: & artium plerunq; innumerabilium scientia: qua cęterę careant animantes : diuina & cęlestis appareat.

quia & origo animi q tanta capiat: tanta contineat: nulla reperiatur in terra. siquidem ex concretione terrena nihil habeat admixtum. sed necesse est in terram resolui: quod est in homine ponderosum & dissolubile. Quod autem tenue ac subtile: id uero esse indiuiduum: ac domicilio corporis uelut carcere liberatum: ad coelum & naturam suam peruolare. Hęc fere Platonis collecta breuiter: quę apud ipsum late copioseq; explicantur. In eadem sentētia fuit etiā Pytagoras antea: eiusdēq; pręceptor Pherecydes. quem Cicero tradidit primum de ęternitate animarū disputasse. Qui omnes licet eloquentia excellerent: tamen in hac dumtaxat cōtentione non minus authoritatis habuerunt: qui contra hanc sententiam disserebant: Dicearchus primo: deinde Democritus. postremo Epicurus. adeo ut res ipsa de qua inter se pugnabant: in dubium uocaretur. Deniq; & Tullius expositus horum omnium de immortalitate ac morte sententiis: nescire se quid sit uerum: pronunciauit. Harum inquit sententiarum quę uera sit: deus aliquis uiderit. Et rursus alibi. quoniā utraq; inquit earū sentētiarum doctissimos habuit authores. nec quid certi sit: diuinari potest. uerum opus nobis diuinatione nō est: quibus ueritatem diuinitas ipsa patefęcit.

Capitulum. ix. Quę sit de immortalitate animę fidelis assertio. Et q laborum uirtutumq; finis beata ęternitas est.

Is itaq; argumentis: quę nec Plato nec ullus alius inuenit: animarū ęternitas probari ac perspici potest quę nos breuiter collęgimus. quoniā properat oratio ad narrandum iudicium dei maximum. quod in terra propinquante sęculorum fine celebrabit. Ante omnia quoniā deus ab homine uideri nō potest: ne quis tamen ex eo ipso putaret deum non esse: quia mortalibus oculis non uideretur: inter cętera institutorum suorū miracula: fęcit etiā multa quorum uis quidem appareret: substantia tamen non uideretur. sicut est uox odor uentus. ut harum rerū

argumento & exemplo: etiam deum licet sub oculos non
ueniret: de sua tamē ui & effectu & operibus cerneremus.
Quid uoce clarius? aut uēto fortius? aut odore uiolētius?
Hęc tamen cum per aerem feruntur: ad sensusq; nostros
ueniunt: & eos potentia sua impellunt: non cernunt̄ acie
luminum: sed aliis corporibus partibus sentiuntur. simi-
liter deus non aspectu nobis alio ue fragili sensu comprę
hendendus est. sed mentis oculis intuendus. cum opera
eius ꝑclara & mirāda uideamus. Nā illos q nullū omnino
deum esse dixerunt: non modo Philosophos sed ne homi
nes quidē esse dixerim. q mutis similimi ex solo corpore
constiterunt. nihil omnino cernentes animo & ad sensum
corporis cuncta referentes. qui nihil putabant esse: nisi
quod oculis contuebantur. Et quia uidebant aut bonis
accidere aduersa: aut malis prospera: fortuitu geri omnia
crediderunt. & natura mundum non prouidentia consti
tutum. Hinc iam prolapsi sunt ad deliramenta: quę talem
sententiam necessario sequebantur. quod si est deus & in-
corporalis & inuisibilis & ęternus: ergo non iccirco inte-
rire animam credibile est: quia nō uidetur: postq̄ recessit
a corpore. quoniam constat esse aliquid sentiens ac uigēs:
quod non ueniat sub aspectu: At enim difficile est animo
compręhendere: quemadmodum possit anima retinere
sensum sine his partibus corporis: in quibus inest officiū
sentiendi. Quid de deo: num facile est cōprębendere quē-
admodum uigeat sine corpore? Quod si deo esse credunt:
qui si sunt: utiq; animę sunt expertes corporum. necesse est
humanas animas eadem ratiōe subsistere. quoniam ex ipsa
ratione ac prouidentia intelligitur: esse quędam in homīe
ac deo similitudo. Deniq; illud argumentum quod. M.
Tullius uidit: satis firmum est: ex eo ęternitatem animę
posse dinosci. quia nullum sit aliud animal: quod habeat
notitiam dei aliquam. religioq; sit pene sola: quę hominem
discernat a mutis. que cum in hominem solum cadat: ꝓ-
fecto testatur id affectare nos: id desiderare: id colere: q̄d
nobis familiare: quod proximum sit futurum. An aliqs
cum ceterarum animantiū naturam considerauerit: quas

pronis corporibus abiectas in terramq; prostratas : sũmi
dei prouidentia effęcit: ut ex hoc intelligi possit: nihil eas
rationis habere cum coelo : potest non intelligere solum
ex omnibus coeleste ac diuinum animal esse hominem:
cuius corpus ab humo excitatũ: uultus sublimis: status
rectus: originem suam quęrit. & quasi contempta humilia
tate terrę ad altum nititur. quia sentit summum bonum
in summo sibi esse quęrendum. memorq; conditionis suę
qua deus illum fęcit eximium: ad artificem suum spectat
Quam expectationem Trimegistus. θεωρίαν rectissime no
minauit. quę in mutis animalibus nulla est. Cum autem
sapientia quę soli homini data est: nihil aliud sit: ꝙ dei no
titia: apparet animam nõ interire neq; dissolui. sed manere
in sempiternum. quia deum qui sempiternus est & quęrit
& diligit. ipsa cogente natura: sentiens uel unde orta sit:
uel quo reditura. Pręterea non exiguum immortalitatis
argumentum est: q; homo solum cęlesti elemento utatur.
Nam cum rerum natura his duobus elemẽtis quę repug
nantia sibi & inimica sunt constet : igne & aqua. quorum
alterum coelo alterum terrę ascribitur. Ceterę animantes
quia terrenę mortalesq; sunt: terreno grauiq; utuntur ele
mẽto. homo solus ignem in usu habet. quod est elementũ
leue : sublime : coeleste. Ea uero quę ponderosa sunt: ad
mortem deprimunt. & quę leuia sunt: ad uitam sublęuãt.
quia uita in summo est. mors in imo. Et ut lux esse sine
igne nõ potest: sic uita sine luce. Igitur ignis elementum
est lucis ac uitę. unde apparet hominem qui eo utitur: im
mortalem sortitũ esse conditionem. quia id illi familiare
ẽ: quod facit uitã. Virtus quoq; homini soli data: magno
argumento est immortales esse animas. quę non erit secun
dum naturam : si anima extinguitur. Huic enim pręsenti
uitę nocet. nam uita ista terrena quam cum mutis anima
libus ducimus: & uoluptatem expetit. cuius uariis fructi
bus ac suauibus delectatur. & dolorem fugit. cuius aspe
ritas naturã uiuentiũ acerbis sensibus lędit. & ad mortem
perducere nititur: quę dissoluit animantes. Si ergo uirtus
& prohibet his bonis hominem quę naturaliter appetunt:

& ad sustinēda mala impellit: quę naturaliter fugiuntur. Ergo malū est uirtus: & inimica naturę. stultūq; iudicari necesse est: qui eam sequitur. quoniam se ipse lędit. & fugiendo bona pręsentia: & appetēdo ęq; mala sine spe fructus amplioris. Nam cum liceat nobis iucundissimis frui uoluptatibus: nonne sensu carere uideamur? Si malimus in humilitate: in egestate: in contemptu: in ignominia uiuere aut ne uiuere quidem: sed dolere: cruciari: & mori? Ex quibus malis nihil amplius assequamur: quo possit uoluptas omissa pensari. Si autē uirtus malum nō est: facitq; honeste: q; uoluptates uitiosas turpesq; cōtemnit: & fortiter. q; nec dolorem nec mortem timęt: ut officium seruet. Ergo maius aliquod bonum assequatur: necesse est: q̄ sūt illa: quę spernit. At uero morte suscępta: quod ulterius bonum sperari potest: nisi ęternitas?

Cap. x. Item de immortalitate animę. & q; uirtus semel habita perpetuat̄: & amitti non potest. Et q; uita duplex est. & item mortes duę homini pręponuntur.

Ranseamus nunc uicissim ad ea: quę uirtuti repugnant ut etiā ex his immortalitas animę colligat̄. uitia omnia temporalia sunt: ad pręsens enim commouetur irę impetus: recępta ultiōe sedatur. libidinis uoluptas corpis finis est. Cupiditatem autem satietas earum rerum quas expetit: aut aliorum affectuum commotiones interimunt. Ambitio postq̄ honores q̄s uoluit: adepta est: cōsenescit. Item cętera uitia consistere ac permanere non possunt. sed ipso fructu quem expetunt: finiuntur. Recedunt ergo: & redeūt. Virtus autem sine ulla intermissione perpetua est: nec discedere ab eo pōt: q eā semel cępit. nā si habeat īteruallū: si aliquando ea carere possimus: redibunt protinus uitia: quę uirtutē semper impugnāt. Non est igit̄ comprehensa si deserit: si aliquādo secedit. Cū uero sibi domiciliū stabile collocauit. ī omni actu uersari eam necesse est. nec potest fideliter depellere uitia & fugare: nisi pectus

quod insędit: perpetua statione munierit. Ipsa ergo uirtu tis perpetuitas indicat humanum animum si uirtutem cęperit: permanere. qui & uirtus perpetua est: & solus ani mus humanus uirtutem capit. Quoniam igitur cōtraria sunt uitia uirtuti: omnis ratio diuersa & contraria sit ne= cesse est. quia uitia commotiones & perturbatiōes animi sunt. Virtus econtrario lenitudo & tranquillitas animi est. Quia uitia temporalia & breuia sunt: uirtus perpetua & constans. & par sibi semper. Quia uitiorum fructus id est uoluptates ęque ut ipsa breues temporalesq; sunt. Vir tutis ergo fructus ac pręmium sempiternū est. qa uitiorū commodum in pręsenti est: uirtutis igitur in futuro. Ita fit: ut in hac uita uirtutis pręmiū nullum sit. quia uirtus adhuc ipsa est. nam sicut uitia cum in actu suo finiuntur: uoluptas & pręmia eorum sequuntur. ita uirtus cū finita est: merces eius insequitur. Virtus autem nūq̄ nisi morte finitur. quoniam & in morte suscipienda summum eius officium est. Ergo premium uirtutis est post mortem. Deniq; Cicero in Thusculanis. quanuis dubitanter tamē sensit summum homini bonum non nisi post mortem cō tingere. Fidenti animo inquit si ita res feret: gradietur ad mortem. in qua aut summum bonum: aut nullum malū esse cognouimus. Mors igitur non extinguit hominem: sed ad pręmium uirtutis admittit. qui autem se ut ait idē uitiis ac sceleribus contaminauerit: uoluptatiq; seruierit: iis uero damnatus ęternam luet poenam: quam diuinę litterę secundam mortem nominās. quę est & perpetua & grauissimis cruciatibus plena. Nam sicuti duę uitę propo sitę sunt homini: quarum altera est animę altera corporis ita & mortes duę propositę sunt: una pertinēs ad corpus qua cunctos secundum naturam fungi necesse est. Altera pertinens ad animam: quę scelere acquiritur. uirtute uitat̄ Vt hęc uita temporalis est: certosq; terminos habet: quia corporis est: sic & mors ęque tēporalis est: certūq; habet finem: quia corpus attingit.

Capitulum. xi. De resurrectione corpo= rum mortuorum & morte & animarum

perpetuitate.

Mpletis ergo temporibus quę deus morti ſtatuit: terminabitur ipſa mors. Et quia temporalem uitā temporalis mors ſequitur: conſequens eſt: ut reſurgant animę ad uitam peremnem. quia finem mors temporalis accipit. Rurſus ſicut uita animi ſempiterna eſt: in qua diuinos & ineloquibiles immortalitatis ſuę fructus capit: ita & mors eius perpetua ſit. neceſſe eſt: in qua peremnes poenas & infinita tormenta pro peccatis pendit. Ergo in ea conditione res poſita eſt: ut qui beati ſunt in hac uita tēporali atq; terręna: ſemper miſeri ſint futuri. qa iā bonis quę maluerūt: potiti ſūt: quod his euenit: q deos adorāt. deum negligunt. Deinde qui iuſtitiam ſequentes: in hac uita miſeri fuerint: & contempti: & inopes: & ob ipſam iuſtitiā contumeliis & iniuriis ſępe uexati; quia nec aliter uirtus teneri poteſt: ſemper beati ſūt futuri. ut quia mala iam pertulerunt: etiam bonis fruantur. Quod his utiq; contingit: qui contemptis terreſtribus diis & fragilibus bonis: cęleſtem religionē dei ſequuntur. cuius bona ſicut ipſe qui tribuit: ſempiterna ſūt. Quid opera corporis atq; animi? Nonne indicant eſſe animam mortis expertem? Nā corpus quia ipſum fragile eſt: atq; mortale: quęcunq; opa mollitur: ęq; caduca ſunt. Nihil enī Tullius ait eſſe: quod ſit manibus humanis laboratum: quod nō aliquando ad interitum redigatur. uel iniuria hominum: uel ipſa confectrice omniū uetuſtate. At uero animi opera uidemus ęterna. Nam quicunq; contemptui prę ſentium ſtudentes: in memoriam monumēta ingeniorū factorūq; magnorū reliquerunt: ii plane mentis ſuę ac uirtutis nomen indelebile quęſierunt. Ergo ſi opera corporis ideo mortalia ſūt: quia ipſū mortale eſt: ſequit̄ ex eo ut anima īmortalis appareat: qa uidemus opa eius nō eſſe mortalia. Eodē mō deſideria q̊q; corpis animiq; declarāt: alterū eſſe mortale: alterū ſēpiternū. Corpus enī nihil niſi tēporale deſiderat: id eſt cibum potū indumentū quietē uoluptatē. Et tamē hęc ipſa ſine ui & adminiculo animi nec cupere nec aſſeq

potest: Animus autem per se multa desiderat: quę ad officium fructum ue corporis redundent. eaq; non fragilia sed ęterna sunt: ut fama uirtutis: ut memoria nominis. Nã cultũ dei qui constet abstinẽtia cupiditatũ ac libidinũ: patiẽtia doloris: ac contemptu mortis: etiã cõtra corpus anima concupiscit. Vnde credibile est non interire animã sed dissociari a corpe. qa corpus sine anima nihil potest. animus autem potest multa & magna sine corpore. Quid q; ea quę uisibilia sũt oculis: & tangibilia manu: quia externã uim pati possunt: ęterna esse nõ possũt. Ea uero quę neq; sub tactu neq; sub uisu ueniunt: sed tantummdo uis eorum & ratio & affectus apparet: ęterna sunt: quia nullã uim patiũtur extrinsecus. Corpus autem si ideo mortale ẽ: qa uisui pariter ac tactui subiacet: ergo & anima iccirco immortalis est: quia nec tangi potest: nec uideri.

Cap. xii. Item de immortalitate animę cõtra Lucretiũ & Epicurũ. Et de differentia mẽtis & animę & corporum resurrectone.

Vnc argumẽta eorũ qui contradixerũt: refellamus: quę Lucretius tertio libro executus est. quoniã cũ corpore inquit anima nascitur: cum corpore intereat: necesse est. At non est par utriusq; ratio solidum enim & cõprehensibile corpus est: & oculis & manu. Anima uero tenuis & tactum uisumq; fugiens. Corpus ex terra fictũ atq; consolidatũ est. anima in se nihil cõcreti: nihil terreni põderis habet. ut Plato disserebat. Nec enim tantã posset habere solertiam: tantam uim: tantã celeritatẽ: nisi originẽ traheret e coelo. Corpus igitur quoniã fictũ ex põderoso & corruptibili elemẽto: & tãgibile ẽ & uisibile: corrũpit: atq; occidit. nec uim repellere potest. quia sub aspectum & sub tactum uenit. Anima autẽ quia tenuitate sua omnẽ tactum fugit; nullo ictu dissolui potest. Ergo quanuis inter se coniuncta & sociata nascantur: & alterum quod est de terrena concretione formatum: quasi uasculum sit alterius: quod est a cęlesti subtilitate deductum: cum uis

aliqua utrunq̃ discreuerit: quę discretio mors uocat̃: cũ utrunq̃ in naturam suam recedit: quod ex terra fuit: id in terram resoluitur. quod ex cęlesti spiritu: id constat ac uiget semper. quoniã diuinus spiritus sempiternus est. Deniq̃ idem Lucretius oblitus q̃d assereret: & q̊d dogma defenderet: hos uersus posuit.

Cedit idem retro de terra quod fuit ante:
In terram: sed quod missum est ex ętheris oris:
Id rursus coeli fulgentia templa receptant.

Quod eius nõ erat dicere: qui perire animas cũ corpibus disserebat. sed uictus est ueritate. & imprudẽti ratio uera surrepsit. Pręterea id ipsum quod colligit dissolui animã hoc est simul. cum corpore interire: quoniã simul nascãt̃: & falsum est: & in contrarium conuerti potest. Non enim simul interit: sed anima discedente integrum per multos dies manet. & plerunq̃ medicatum diutissime durat. Nã si ut simul nascuntur: simul interirent: non discederet repente anima corpusq̃ desereret: sed uno temporis puncto utrũq̃ pariter dissiparetur. & tam celeriter etiam corpus adhuc spiritu in eo manente deliquesceret: ac periret: q̃ celeriter anima secedit. immo uero dissoluto corpore anima uanesceret uelut humor fracto uase diffusus. Nam si terrenũ & fragile corpus post secessũ animę non statĩ diffluit: in terramq̃ tabescit: ex qua illi origo est. Ergo anima quę fragilis non est: inęternum manet: quoniam origo eius ęterna est. Quoniam crescit inquit sensus in pueris: & in iuuenibus uiget: & in senibus diminuitur: apparet esse mortalem. Primum non idem est mens & anima. Aliud est enĩ q̊d uiuimus: aliud quod cogitamus. Nã dormientiũ mens non anima sopitur: & in furiosis mens extĩguitur: anima. manet & ideo non exanimes: sed dementes uocant̃. Mens ergo id est intelligentia uel augetur: uel minuitur pro ętate. Anima in statu suo semper est. Et ex quo tempore spirãdi accępit facultatẽ: eadẽ usq̃ ad ultimũ durat: donec emissa corpis claustro: ad sẽdẽ suã reuolet. Deĩde q̃ aĩa q̃uis a deo sit inspirata: tñ q̃a tenebroso domicilio terrenę carnis ĩclusa ẽ: scientiã nõ habet: quę est diuinitatis.

Audit ergo ac discit omnia: & sapientiam discendo & au
diendo capit. & senectus non minuit sapientiã: sed auget.
si tamen iuuenilis ętas uirtute decursa est. & si nimia se
nectus frę̃gerit membra: non est animę uitium. si uisus
euanuit. si ligua torpuit. si auditus absorduit: sed corpis.
At enim memoria defęcit. quid mirum si labentis domi
cilii ruina prę̃mitur mens: & prę̃terita obliuiscitur. non
aliter futura diuina q̃ si carcerem quo cohibetr̃ effugerit.
Verum eadẽ inquit dolori ac luctui obnoxia est: & ebrie
tate demẽtit. ũde fragilis & mortalis apparet. Iccirco igit̃
uirtus & sapientia necessaria est: ut & męror qui cõtrahit̃
indigna patiendo ac uidendo: fortitudine repellatur: &
uoluptas non mõ potãdi: sed etiã rerũ cę̃terarũ abstinẽtia
superetur. Nam si careat uirtute: si uoluptatibus dedita
molliatur: mortificet obnoxia. quoniam & uirtus ut do
cuimus: ĩmortalitatis est fabricatrix: & uoluptas mortis.
Mors autem sicut ostendi: nõ funditus perimit: ac delet:
sed ęternis afficit cruciatibus. nã interire prorsus anima
nõ potest. quoniam ex dei spiritu qui ęternus est originẽ
cępit. Anima etiam inquit morbum corporis sentit: & ob
liuionem sui patitur. Et sicut ęgrescit: sic etiã sępe sanat̃.
Hoc est ergo cur maxime uirtus adhibẽda sit: ne illo cor
poris dolore frangatur. & obliuione sui non anima: sed
mens patiatur. quę quoniã certa corporis regiõe cõsistit:
cum eam partem uis aliqua morbi uitiauerit: mouet̃ loco
& quasi conquassata de sęde sua emigrat: reditura scilicet
cum medela & sanitas domicilium suum reformauerit.
Nam quia anima est iuncta cũ corpore: si uirtute careat:
contagio eius ęgrescit: & imbecillitas de societate fragili
tatis redundat ad mentem. Cum autem dissociata fuerit
a corpe: uigebit ipsa per se. nec ulla iã fragilitatis cõditiõe
tentabitur. qa indumentũ fragile proiecit. Sicut oculus
inqt euulsus a corpore ac sepatus nihil põt uidere: ita &
anima sepata nihil sentire. qa & ipsa ps ẽ corpis. Falsũ hoc
& dissimile est. Anima enĩ nõ pars corpis sed in corpe est.
sicut id quod uase continet̃ uasis pars non est: nec ea quę
in domo sũt: ptes domus esse dicunt̃: ita nec anima pars

est corporis. qa corpus uel uas est animę uel receptaculū. Iam illud argumentum multo magis inane est. quod qdē ait animam quia non citius emittatur e corpore: mortalē uideri: sed paulatī se ex omnibus mēbris explicet. a sūmis pedibus incipiēs. tanq̄ si esset ęterna uno tēporis momēto erumperet. quod fit in iis: qui ferro intereunt. Quos autē morbus interimit: spiritum diutius exhalant. ut paulatī frigescentibus membris anima effl ętur. quę cum materia sanguinis contineatur sicut lumen oleo: ea materia febriū calore consumpta: necesse est membrorum summa quęq; frigescere. quoniā uenę exiliores in extrema corporis por-rigunt̄. & extremi ac tenuiores riui deficiente uena fontis arescunt. Nec tamen quia sensus corporis deficit; animę sensum extingui & occidere putandum est. Nō enī anima corpore deficiēte: sed corpus anima decedente putrescit. quia sensum omnem trahit secum. Cum autem pręsens anima sensum tribuat corpori; & uiuere id efficiat: fieri non potest: ut non ipsa per se uiuat: & sentiat. quoniā ipsa est & sensus & uita. Nam quod ait.

Quod si immortalis nostra foret mens.
Non tam se moriens dissolui conquereretur.
Sed magis ire foras: uestemq; relinquere ut anguis.

Equidem nūq̄ uidi: qui quereretur se morte dissolui. sed ille fortasse Epicureum aliquem uiderat: etiam dū morit̄ philosophantem. ac de sua dissolutione in extremo spiritu disserentem. Quomodo sciri potest utrum dissolui se sentiat: an corpore liberari: cum ī exitu lingua mutescat. Nā dum sentit. & loqui potest: nondum dissolutus est. ubi dissolutus est: nec sentire iam nec loqui potest. Ita queri de dissolutione aut nondum potest: aut iam non potest. At enim prius q̄ dissoluatur: intelligit se dissolutum iri. Quid q uidemus plerosq; morientiū nec dissolui cōquerētes: ut ait: sed exire se & ꝓficisci & ambulare testantes. idq; aut gestu significant: aut si adhuc possunt: & uoce pronunciant! Vnde apparet non dissolutionem fieri: sed seperationem: quę declarat animā permanere. Cętera Epicurei dogmatis Argumenta Pythagorę repugnant:

differēti migrare animas de corpibus uetustate ac morte confectis. & insinuare se nouis & recens natis. Et easdem semper renasci: modo in homine: modo in pecude: modo in bestia: modo in uolucre: & hac ratione immortales esse: quod sepe uariorum ac dissimilium corporū domicilia commutēt. Que sententia deliri hominis quoniā ridicula est: & mimo dignior q̄ schola fuit: ne refelli quidem serio debuit. Quod qui facit: uidetur uereri ne quis id credat. Pretereunda sunt igit̄ nobis ea que pro falso contra falsū disserebantur. satis est ea refutasse. que contra uerum disputata sunt.

Cap. xiii. Quibus testimoniis immortalitas anime approbat̄ & futurū iudicium dei. Et quantū Aristoxenus alios uicerit in errore.

Eclaraui ut opinor: animam nō esse solubilē. superest citare testes quorum authoritate argumēta firment̄. Neq; nunc Prophetas in testimonium uocabo. quorum ratio & diuinatio in hoc solo posita est: ut ad cultum dei & ad immortalitatem ab eo accipiendam creari hominē doceant. sed eos potius quibus istos qui respuūt ueritatē credere sit necesse. Hermes naturam hominis describens ut doceret: quemadmodū esset a deo factus. hec intulit. και ανεξ εκατερωρ φῦσεωρ τισ τε αθαρατο και τισ θρη τισ μιαρ εποιει φῦσ ἰρ αρθρωπου τορ αυτορ πημερ αθαρατορ πη δε θνητορ ποιησασ και τουτορ φερωρ ερ μεσω θειασ και αθαρατου φυσεωσ και τισ θρητισ και ευμεταβλητου ιδρῦσερ ἵρα ορωρ απαρτα απαρτα και θαυμασι. Id est & idem ex utraq; natura īmortali & mortali unā faciebat naturā hominis: eundem in aliquo quidem immortalem in aliq̊ autem mortalem faciens: & hunc ferens in medio diuine & immortalis nature. & mortalis mutabilisq; constituit. ut omnia uidens omnia miretur. Sed hunc fortasse aliqs in numero Philosophorum computet. quanuis in deos relatus Mercurii nomine ab Aegyptiis honoretur. Nec plus ei authoritatis tribuat: q̄ Platoni aut Pythagore.

Maius igitur testimonium requiramus. Polytes quidam cõsuluit Apollinem Millesium utrum ne maneat anima post mortem: an resoluatur: & respondit his uerbis.

ψυχημεν μεχρισ ουδεσ μοισ προσ σωμα κρατιται
φθαρτα ροουσα παθη θνηταισ αλγηδοσ ιρεικει
ην ικα δαραλυσιν βροτεην μετα σωμα μαρανθεν
ωκιστην ευρηται εσ αι θεραπασα φορει ται ·
αι εραγηραοσ ουσα μενει δεισ παμπαρατηρισ
πρωτογονοσ γαρ τουτο θεον διεταξε προνοια.

Id est. anima quidem quoad uinculis corporeis tenetur: corruptibiles passiones sentiẽs: mortalibus cedit doloribus. Cum uero humanam solutionem uelocissimam post corruptum corpus inuenerit: omnis in ęthera fertur: nũq̃ senescẽs. & manet in ęternũ sine poena. Primogenita etenĩ. hoc diuina disposuit prudentia. Quid carmĩa Sybillina? Nonne ita esse declarant: cum fore aliquando denunciãt: ut a deo de uiuis ac mortuis iudicetur? quorum exempla post inferemus. Falsa est igitur Democriti & Epicuri sententia & Dicearchi de animi dissolutiõe: qui profecto nõ auderẽt de iteritu animarũ Mago aliq̃ pręsente differere: q̃ sciret certis carminibus ciere ab ĩferis animas. & adesse & prębere se humanis oculis uidendas: & loqui & futura pędicere. Et si auderẽt: re ipsa & documẽtis pręsentibus uincerentur. Sed quia non peruidebãt animę rationẽ: quę tam subtilis est: ut oculos humanę mẽtis effugiat: interire dixerunt. Quid Aristoxenus; qui negauit omnino ullam esse animam. etiam cum uiuit in corpore! Sed sicut in fidibus ex intentione neruorum effici concordem sonum atq; cantum. quem musici harmoniam uocant: ita in corporibus ex compage uiscerum ac uigore membrorũ uim sentiendi existere. quo nihil dici delirius potest. Verum ille oculos quidem habuit incolumes: cor tamen cęcum. q̃ uiuere se & habere mentẽ: qua id ipsum q̃d cogitauerat: non uidebat. Sed plerisq; hoc Philosophis accidit. ut putarent omnino non esse quicquid oculis non apparet. cũ mentis acies multo clarior esse debeat q̃ corporis: ad ea perspicienda quorũ uis ac ratio sentit̃ potius q̃ uidetur.

Capi.xiiii. De fine mundi & errore Chaldeorum. De ętate mundi. Et q̃ post sex ętates. idest sex mille annorum status mundi mutabitur & renouabitur. Et q̃ mille anni sũt unus dies dei. Et q̃ post mille annos regnabunt electi dei in terra post iudicium.

Quoniam de immortalitate diximus animę: sequitur ut doceamus quatenus homini & quando tribuat̃: ut in hoc q̊q̃ prauitatis & stultitię suę perspiciant errores qui mortales quosdam decretis placidisq̃ mortaliũ deos esse factos opinantur. uel q̃ artes inuenerant: uel q̃ usum quarundam frugum docuerãt: uel q̃ utilia uitę hominũ prouiderãt: uel q̃ immanes bestias interemerãt. Quę merita q̃ longe ab immortalitate semota sint: & docuimus in prioribus libris: & nunc docebimus. ut appareat solã esse iustitiam. quę uitam homini pariat ęternam. & solum deũ qui ęternę uitę pręmium largiatur. Nam illi qui suis meritis immortales facti esse dicuntur. quia nec iustitia nec ulla in his uera uirtus fuit: non immortalitatem sibi sed mortem peccatis ac libidinibus quęsierunt. Nec coeleste pręmium sed inferna supplicia meruerunt. quę pendent simul cum his omnibus: qui eos coluerũt. Cuius iudicii propinquare tempus ostendam: ut & iustis merces digna soluatur: & poena merita impiis irrogetur. Plato & multi alii Philosophorum cum ignorarẽt originem rerũ: supremumq̃ illud tempus quo mundus esset effectus: multa millia seculorum fluxisse dixerunt. Ex quo hic pulcherrimus mundi ornatus extiterit. secuti fortasse Chaldeos: q̃ ut Cicero tradidit in libro de diuinatiõe primo: quadringenta septuginta millia annorum monumẽtis cõprehensa se habere delirant. in quo se: quia posse argui nõ putabãt: liberum sibi crediderunt esse mentiri. Nos autem quos diuinę litterę ad scientiam ueritatis erudiunt: principium mundi finemq̃ cognouimus. de quo nunc in fine operis disseremus. quoniam de principio in secundo libro explicauimus: Sciant igitur Philosophi qui ab exordio mũdi seculorũ millia enumerãt: nondũ sextum millesimũ annũ

esse conclusum. quo numero expleto consumationẽ fieri necesse esse. & humanarum rerum statum in melius reformari. cuius rei argumentum prius est enarrandum: ut ratio eluceat. Mundum deus & hoc rerum naturę admirabile opus: sicut arcanis sacrę scripturę continetur: sex dierum spatio consũmauit. dieq́ꝫ septimũ quo ab opibus requieuit: sanxit. Hic est autem dies sabbati: qui in lingua Hebręorum a numero nomen accępit. unde septenarius numerus legittimus & plenus est. Nam & dies septem sũt quibus per uicem reuolutis orbes conficiuntur annorũ. & septem stellę quę non occidunt: & septem sydera quę uocantur errantia. quorum dispares cursus & inęquales motus rerum ac tempornm uarietates efficere credũtur. Ergo quoniam sex diebus cuncta dei opera perfecta sũt: p sęcula sex annorũ: id est sex millia manere in hoc statu mundum necesse est. dies enim magnus dei mille annorũ circulo terminatur: sicut indicat Prophęta dicens. Ante oculos tuos domine mille anni tanq̃ dies unus. Et sicut deus sex illos dies in tantis rebus faciendis laborauit: ita & religio eius & ueritas ĩ his sex millibus annorũ laboret necesse est: malitia pręualente ac dominãte. Et rursus quoniam perfectis operibus requieuit die septimo: eũq́ꝫ benedixit: necesse est ut in fine sexti millesimi anni: malitia oĩs aboleatur e terra: & regnet per annos mille iustitia. sitq́ꝫ tranquillitas & requies a laboribus. quos mundus iã diu perfert. Verum quatenus id eueniat: explicabo suo ordĩe. Sępe diximus: minora & exigua magnorũ figuras & pręmonstrationes esse: ut hũc diem nostrum qui ortu solis & occasu finitur: diei magni speciẽ gerere: quẽ circuitus annorum mille determĩat. Eodem modo etiam figuratio terreni hominis cęlestis populi pręferebat in posterum fictionem. Ham sicut perfectis omnibus quę in usũ hoĩs molitus est deus: ipsum hominem sexto die ultimũ fęcit: eumq́ꝫ induxit in hunc mundum tanq̃ in domum iam diligenter instructã. Ita nunc sexto die magno uetus homo uerbo dei fingitur. idest, sanctus populus doctrina & pręceptis dei ad iustitiam figuratur. Et sicut tunc mortalis

atq̃ ĩperfectus e terra fictus ẽ: ut mille ãnis in hoc mũdo uiueret: ita nunc ex hoc terrestri sęculo fingitur homo pꝫ fectus: ut uiuificatus a deo in hoc eodẽ mundo p annos mille dominetur. Quomodo autem consumatio futura sit: & qualis exitus humanis rebus impendeat: siquis diui nas litteras fuerit scrutatus: inueniet. sed & secularium Prophętarum congruentes cum coelestibus uoces: finẽ rerum & occasum post breue tempus anunciant. descri bentes quasi fatigati & delabẽtis mundi ultimã senectutẽ. Quę uero a Prophętis & uatibus futura esse dicant: prius q̃ superueniat extrema illa conclusio: collecta ex omnibus & coaceruata subnectam.

Ca. xv. Quod submersio Pharaonis & Aegyptiorũ & liberatio Hebręorum de seruitute Aegypti pręfi gurauit liberationem electorum: & reprobationem damnatorum: quę futura est in fine mundi. Et q̃ signa multa sicut illam ita & hanc pręcedent libera tionem. Et q̃ Romanum imperium ante delebitur. Et q̃ in Asiam summa potestas omnium reuertet. Et q̃bus ętatũ gradibus Roma creuerit & deficiat.

St in arcanis sanctarum litterarum transcendisse in Aegiptum cogente inopia rei frumentarię Principẽ Hebręorũ cũ omni domo & cognatione. Cuius & posteri cum diutius in Aegypto commorantes in magnã gẽtem creuissent: & graui atq̃ intolerabili seruitutis iugo pre merentur: percussit Aegyptum deus insanabili plaga. & populum suũ liberauit: traductũ medio mari cũ discissis fluctibus & in utrãq̃ partem dimotis: per siccũ populus graderetur. Conatusq̃ Rex Aegyptiorum profugos inseq. coeunte in statum suum pelago cum omnibus copiis in terceptus est. Quod facinus tam clarum tanq̃ mirabile: q̃uis ad presens uirtutem dei hominibus ostẽderet: tamẽ pręfiguratio & figura maioris rei fuit. quam deus idem in extrema tẽporis cõsummatione facturus est. Liberauit enim plebem suam de graui seruitute mundi. Sed quoniã tunc una plebs dei & apud unam gentem fuit: Aegyptus

tūc sola percussa est. Nūc aūt quia dei populus ex oībus linguis congregatus:apud omnes gentes commoratur.& ab his dominatur:& premit̄: necesse est uniuersas natiōes id est orbem totū cęlestibus plagis uerberari ut iustus & cultor dei populus liberet̄.Et sicut tunc signa facta sunt quibus futura clades Aegypti ostenderet̄: ita in ultimo fient prodigia miranda per omnia elementa mundi.qbus īminens exitus uniuersis gētibus intelligat̄. Propinquāte igitur huius sęculi termino: humanarum rerum statum commutari necesse est.& in deterius nequitia inualescente prolabi. ut iā nostra hęc tēpora qbus iniquitas & malitia usq; ad summū gradum creuit:in illius tamen insanabilis mali compatione felicia & prope aurea possint iudicari. Ita etenim iustitia rarescet:ita impietas & auaritia & cupiditas & libido crebrescet:ut siqui tum forte fuerint boni predę sint sceleratis.ac diuexentur undiq; ab iniustis.soli aūt mali opulenti sint. boni uero in omnibus cōtumeliis atq; in egestate iactentur.Confundetur omne ius: & leges interibūt.Nihil tunc quispiā habebit:nisi aut quęsitū:aut defēsum manu.audacia & ui omnia possidebūt. Nō fides ī hominibus:nō pax:nō humanitas:nō pudor:nō ueritas: erit.Atq; ita neq; sęcuritas:neq; regimen:neq; reqes a malis ulla.Omnis enim terra tumultuabit̄.frement undiq; bella omnes gentes in armis erunt.& seinuicem oppugnabunt. Ciuitates finitimę inter se pręliabunt̄. Et prima omnium Aegyptus stultarū superstitionū luet poenas & sanguine uel ut flumine operietur. Tunc peragrabit gladius orbē metens omnia:& tanq̄ messem cuncta prosternens. Cuius uetustatis & confusionis hęc erit causa: q; Romanū nomē quo nunc regitur orbis horret animus dicere sed dicam: quia futurum est:tolletur de terra.Et imperium in Asiā reuertetur. ac rursus oriens dominabitur. atq; occidens seruiet.Nec mirum cuiq̄ debet uideri: si regnū tāta mole fundatum:ac tam diu per tot & tales uiros auctū: tantis deniq; opibus confirmatū:aliquādo tamē corruet. Nihil est humanis uiribus laboratū:quod nō ab humanis ęque uiribus destrui possit.Quoniā mortalia sūt opa mortaliū

Sic & alia prius regna cũ diutius floruissẽt. nihilominus tamen occiderunt: Nam Aegyptios & Persas & Grecos & Assyrios proditum est regimen habuisse terrarũ. quibus omnibus destructis ad Romanos quoq; rerũ summa peruenit. Qui quãto ceteris omnibus regnis antestant: tanto maiori decidẽt lapsu. quia plus habẽt ponderis ad ruinã: que sunt ceteris altiora. Nõ inscite Seneca Romane urbis tempora distribuit per etates. Primã enim dixit infantiã sub rege Romulo fuisse. a quo & genita & q̃si educata sit Roma. Deinde pueritiam sub ceteris regibus: a quibus & aucta sit: & disciplinis pluribus institutisq; formata. At uero Tarquinio regnãte cum iã quasi adulta esse cepisset seruitiũ non tulisse: & reiecto superbe dominationis iugo maluisse legibus obtẽperare q̃ regibus. Cũq; esset adolescẽtia eius fine punici belli terminata: tum deniq; cõfirmatis uiribus cepisse iuuenescere. Sublata igit̃ Carthagine: que diu emula Imperii fuit: manus suas in totũ orbem terra mariq; porrexit. donec Regibus cũctis & natiõibus subiugatis: cum iam bellorum materia deficeret: uiribus suis male uteret̃: quibus se ipsa confecit. hec fuit prima eius senectus. cum bellis lacerata ciuilibus: atq; intestino malo pressa: rursus ad regimen singularis Imperii recidit: quasi ad alteram infantiam reuoluta. Amissa enim libertate quã Bruto duce & authore defenderat: ita consenuit tanquã sustentare se ipsa non ualeret: nisi amminiculo regentium niteretur. Quod si hec ita sunt: quid restat: nisi ut sequat̃ interitus senectutem? Et id futurũ breui contiones Prophetarum denunciant sub ambage aliorum nominũ. nã facile quis intelligat. Sibylle tamẽ aperte interituram esse Romam loquuntur. & quidem iudicio dei. q; nomen eius habuerit inuisum. & inimica iustitie alumnum ueritatis populũ trucidarit. Hydaspes q̊q; qui fuit Medorũ Rex antiquissimus: a quo amnis quoq; nomẽ accepit: qui nũc Hydaspes dicit̃: admirabilis omnium sub interpretatione uaticinatis pueri: ad memoriam posteris tradidit sublatũ iri ex orbe Imperium nomenq; Romanum: multo ante prefatus q̃ illa Troiana gens conderetur.

Capi.xvi. Quomodo imperii uentura sit destructio. & quę illi signa pręcessura sint secundũ uaticinia Prophetarũ & Sibyllę.

QVomodo autem id futurum sit ne quis ĩcredibile arbitret̃: ostendam. In primis multiplicabit̃ Regnũ & summa rerũ potestas per plurimos dissipata & concisa minuetur. tunc discordię ciuiles in perpetuum serentur. nec ulla reqes bellis exitialibus erit: donec & Reges decẽ pariter existant. qui orbem terrę non ad regendum sed ad consumendũ partiãtur. Ii exercitibus in ĩmensum auctis: & agrorum cultibus destitutis: quod est. principiũ euersionis & cladis: disperdent omnia & communient: & uorabunt. Tunc repente aduersus eos hostis potentissimus ab extremis finibus plagę septentrionalis orieẽ. q tribus ex eo numero deletis qui tunc Asiam obtinebũt: assumet̃ in societatem a cęteris ac princeps omnium constituetur. Hic insustentabili dominatione uexabit orbem. diuina & humana miscebit. infanda dictu & execrabilia molietur. noua consilia in pectore suo uolutabit: ut proprium sibi constituat imperium. leges commutabit & suas sanciet. cõtaminabit: diripiet: spoliabit: occidet. deniq; immutato nomine atq; Imperii sede translata: confusio ac pturbatio humani generis consequetur. Tam uero detestabile atq; abominandum tempus existet: q nulli hominum sit uita iucunda. Euertentur funditus ciuitates atq; interibunt: nõ modo ferro atq; igni: uerũ etiã terremotibus assiduis & eluuię aquarum. & morbis frequẽtibus. & fame crebra. Aer enim uitiabit̃. & corruptus ac pestilens fiet. & modo importunis hymbribus: modo inutili siccitate: nunc frigoribus nunc ęstibus nimiis: nec terra hoĩ dabit fructũ. nec seges quicq̃. non arbor non uitis feret. sed cũ in florẽ spem maximam dederint: in fruge decipiẽt. Fontes quoq; cum fluminibus arescent: ut ne potus quidẽ suppetat. & aquę in sanguinem aut amaritudinẽ mutabunt̃. Propter hęc deficient & in terra quadrupedes: & in aere uolucres & ĩ mari pisces. Prodigia quoq; in coelo mirabilia mẽtes

hominum maximo terrore confundent. Et crines Comes tarum & solis tenebrę: & color lunę: & cadentiũ syderum lapsus. Nec tamẽ hęc usitato modo fiet: sed existẽt subito ignota & inuisa oculis astra. sol imperpetuum fuscabitur ut uix inter noctem diemq; discernat. luna iã non tribus deficiet horis: sed perpetuo sanguine obfusa: meatus extraordinarios peraget. ut non sit homini promptum aut syderum cursus: aut rationem temporũ agnoscere. fiet enĩ uel ęstas in hyeme: uel hyems in ęstate. tũc ãnis breuiabiẽ & mensis minuetur: & dies in angustum coartabiẽ. stellę uero creberrimę cadent: ut coelũ omne cęcum sine ullis luminibus appareat. montes quoq; altissimi decident. & planis ęquabuntur. mare innauigabile constituetur. Ac ne quid malis hominum terręq; desit: audiet de cęlo tuba quod hoc modo Sibylla denunciat dicẽs. σαλπ ιρξονραρ οθερφωριρ πολυθριρορ αφισοι. Id est tuba de coelo uocẽ luctuosam emittet. Itaq; trepidabunt omnes & ad luctuosum illum sonitum contremiscent. Tunc uero per iram dei aduersus homĩes qui iustitiã dei nõ agnouerũt. sęuiet ferrũ: ignis: fames: morbus. Et super omnia metus semp impendens. tunc orabunt deũ: & non exaudiet. optabitur mors: & non ueniet. Ne nox quidẽ requiem timori dabit. nec ad oculos somnus accedet: sed animas hominũ sollicitudo ac uigilia macerabit. plorabunt & gemẽt. & dẽtibus stridebunt: gratulabuntur mortuis. & uiuos plangẽt. His & aliis pluribus malis solitudo fiet in terra. & erit deformatus orbis atq; desertus. quod i carminibus Sibyllinis ita diciẽ. εσται κοσμοσ ακοσμοσ απολλυμερωρ αρθρωπωρ Id est erit mundus immundis pereuntibus hominibus. Ita enim conficietur humanũ genus: ut uix decima pars hominũ relinquatur. & unde mille processerant uix prodiẽt centum. de cultoribus etiã dei duę partes interibũt & tertia quę fuerit probata: remanebit.

Ca.xvii. De aduentu magni Prophetę qui Helias dicitur. & quomodo interficiet ab Antichristo. Et resurget die tertia. & ascẽdet in cęlũ. Et de psecutiõe

ecclesię quã iferet Antichristus. & de miraculis eius.

SEd planius quomodo id eueniat: exponam. Imminente iam temporũ conclusione: Prophęta magnus mittetur a deo: qui conuertat homines ad dei agnitionẽ. & accipiat potestatem mirabilia faciendi. Vbicunq; non audierint eum homines: claudet coelũ & abstinebit hymbres. & aquam conuertet in sanguinem: & cruciabit illos siti ac fame. Et quicunq; conabitur eum lędere: procedet ignis de ore eius atq; amburet illum. His prodigiis atq; uirtutibus conuertet multos ad dei cultum. peractisq; operibus eius: alter Rex orietur ex Syria malo spiritu genitus. euersor ac proditor generis humani. qui reliquias illius prioris mali cum ipso simul deleat. Hic pugnabit aduersus Prophętam dei. & uincet. & interficiet eum. & insepultum iacere patietur. sed post diẽ tertiũ reuiuiscet. atq; inspectantibus & mirantibus cunctis rapitˀ in coelũ. Rex uero ille deterrimus erit quidem & ipse: sed mendaciorum Prophęta & seipsum constituet ac uocabit deũ. se coli iubebit ut dei filium. Et dabitˀ ei potestas: ut faciat signa & prodigia. qbus uisis irrętiat homines: ut adorẽt eum. Iubebit ignem descendere de coelo. & solem a suis cursibus stare. & imaginem loqui. & fient hęc sub uerbo eius. quibus miraculis etiam sapiẽtium plurimi allicientˀ ab eo. Tunc eruere dei templum conabitur. & iustum populum persequetur. & erit pressura & contritio qualis nunq̃ fuit a principio mundi. Quicunq; crediderint: atq; accesserint ei: signabuntur ab eo tanq̃ pecudes. Qui autẽ recusauerint notam eius: aut in montes fugient: aut comprehensi exquisitis cruciatibus necabuntur. Idem iustos homines obuoluet libris Prophętarum. atq; ita cremabit & dabitur ei desolare orbem terrę mensibus. xlii. id erit tẽpus quo iustitia proiicietur. & innocentia odio erit. quo mali bonos hostiliter prędabuntur. Nõ lex aut ordo aut malitię disciplina seruabitur. Non canos quisq̃ reuerebitˀ. non officium pietatis agnoscet. Non sexus aut infantię miserebitur. Confundentur omnia & miscebuntur cõtra

fas: contra iura naturę. Ita quasi uno cõmuniq; latrocinio terra uniuersa uastabitur. Cum hęc ita erunt: tunc iusti & sectatores ueritatis segregabunt se a malis: & fugient in solitudines. Quo audito impius Rex inflamatus ira ueniet cũ exercitu magno. & admotis oĩbus copiis circũdabit montem in quo iusti morabuntur: ut eos comprehẽdat. Illi uero ubi se clausos undiq; atq; obsessos uiderint: exclamabunt ad deum uoce magna. & auxilium coeleste implorabunt. & exaudiet eos deus. & mittet Regem magnũ de coelo. qui eos eripiet & liberet: omnesq; impios ferro igniq; disperdat.

Cap. xviii. Quomodo hęc ꝓnunciata sint & uaticiniis Prophętarũ: & oraculis gentilium Vatum & uersibus Sibyllinis.

HAec ita futura esse tũ Prophętę oĩes ex dei spiritu: tum etiam Vates ex instinctu dęmonum cecinerũt. Hydaspes enim quem superius nominaui descripta iniq̃tate sęculi huius extremi pios ac fideles a nocẽtibus segregatos: ait cũ fletu & gemitu extẽsuros ad coelum manus: & imploraturos fidem Iouis. Iouem respecturum ad terram: & auditurum uoces hominũ. atq; impios extincturũ. Quę omnia uera sunt: pręter unũ q; Iouem dixit illa facturum: quę deus faciet. sed & illud non sine dęmonũ fraude subtractum est. missum iri tunc a patre filium dei. q̃ deletis omnibus malis pios liberet. quod Hermes tamen non dissimulauit. in eo enim libro qui λογοστελοσ inscribit. post enumeratione malorũ de quibus diximus: subięcit hęc greco sermone. επαρ δη ταντα ωδεΓεριται ωασκληπ ιε τοτε οκύριοσ και πατηρ και θεοσ και τονπροτον και εροσθε ονδημιονρΓοσ επιβλεψασ τοισ Γερομεροισ και τηρ εαυτον βονλησιρ τοντεστι το αΓαθορ αρτερεισασ τη αταξια και αρ ακαλεσαμεροστηρπλα ρηρ και τηρ κακιαρ εκκαθηρασ πη μερ νδατι πολλω κατα λνσασ πη δε πυρι οξντατω διακανσ ασ ενιο τε δε πολεμοισ και λοιμοισ εκπιεσασ ηΓαΓεν επι το αρχαιορ και απε κατεστησε τορ εαυτον κοσμορ. Id est Cũ

hęc ita facta fuerint. o Aesculapi. tunc dominus & pater & deus & primi & unius dei creator respiciens quę facta sunt: & suam uoluntatē in huiusmodi: id est bonū opponens temeritati. & errorem reuocans. malitiam purgabit. partim quidē aqua nimia dissoluens: partim igne rapido cremans: interdū bęllis ac pestilentiis percutiēs ad statū pristinum perduxit: suumq; restituit mundum. Sibyllę quoq; non aliter fore ostendunt: q̃ ut dei filius a summo patre mittatur. qui & iustos liberet de manibus impiorū & iniustos cum tyrannis sęuientibus deleat. e quibus una sic tradidit.

ηξει και μακαρωρ εθελωρ πολ ϊρ εξαλαπαξαι.
και κερ τϊσθεοθερ βασιλευσπεμφθεισεπιδιον.
παρτασ ολει βασιλεισ μεΓαλουσ και φωτασ αρϊστουσ
ειθουτωσκρ ιρει ται ϋπαφθ ιτου αρτροποισι.

Id est ueniet & beatorum uolēs urbem expugnare. & qdā a deo missus Rex ad suos omnes pdet reges magnos. & uiros optimos. sic iudicabit̄ ab imortalibus hominibus. Item alia Sibylla.

τοτε ξ ηελιοιθεοσ πεμψει βασιλιαοσ
πασαρ Γαιαρ πανσει επτολεμοιο κακοιο

Tunc ex sole deus mittet Regem qui omnem terram placabit a bęllo malo. Et rursus alia.

ημετερασ.τιξυΓορ δουλειασ δυσβασ τακτορ επι αυχερι κει
μερορ αρει και θεσμονσ αθεονσ λυσει δεσμονσ τεβιαιονσ.

Id est iugum nostrę seruitutis itolerabile in collo positū tollet. & leges impias soluet. uinculaq; uiolenta.

Capitulum xix. Quomodo Christus & quibus signis pręcedētibus descēdet de coelo ut interficiat Antichristū. & tyrnanos & impios deleat de terra. Et q; uigilię nocturnę Christianorū ideo institutę sūt: q; Christus de nocte uēturus ē. Et q; dii & cultores eorū dabunt̄ incēdio ut Sibylla prędixit.

Ppresso igitur orbe terrę: cum ad destruendam immensarū uirīū Tyrannidē humanę opes defecerit:

siquidem capto mundo: cum magnis latronũ exercitibus
incubabit. diuino auxilio tanta illa calamitas indigebit.
Commotus igitur deus & ancipiti periculo & miseranda
comploratione iustorum: mittet protinus liberatorem.
Tunc aperietur coelum medium in tempesta nocte & te-
nebrosa. ut in orbe toto lumen descendẽtis dei tanquam
fulgor appareat. quod Sibylla his uersibus loquuta est.
οποταρ ελθη πϋρεσται σκοτοσ ερμεσηρϋκτϊμελαιρη.
Id est cum uenerit ignis: erunt tenebrę in media nocte ob
scura. Hęc est nox quę a nobis propter aduentum Regis
ac dei nostri peruigil celebratur. cuius noctis duplex est
ratio. ꝙ in ea & uitam tum recępit: cũ passus est. & postea
orbis terrę regnum recepturus est. Hic est enim liberator
& iudex & ultor & rex & deus. quẽ nos Christũ uocamus
qui prius q̃ descendat hoc signũ dabit. Cadet repente gla-
dius e coelo. ut sciant iusti ducẽ sanctę militię descensurũ
& descendet comitantibus angelis in medium terrę. & prę
cedet eum flamma inextinguibilis. & uirtus angelorum
tradet in manus iustorum multitudinẽ illam: quę montẽ
circũsęderit. & concidetur ab hora tertia usq; ad uesperũ.
& fluet sanguis more torrentis. deletis q; omnibus copiis:
impius solus effugiet: & peribit ab eo uirtus sua. Hic est
autem qui appellatur Antichristus. sed se ipse Christum
mentietur. & contra uerum dimicabit. & uictus effugiet:
& bellum sępe renouabit: & sępe uincetur. donec quarto
pręlio confectis omnibus impiis debellatus & captus:
tandem scelerum suorum luet poenas. sed & cęteri Princi
pes & tyranni qui contriuerunt orbem: simul cũ eo uincti
adducentur ad Regem. & increpabit eos & coarguet. Et
exprobrabit his facinora ipsorum & damnabit eos. ac me
ritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia & impietate
cõpressa: requiescet orbis: q p tot secula subiectus errori
ac sceleri: nefandã ptulit seruitutẽ. Nõ colent̃ ulterius dii
manu facti. sed a tẽplis & puluinaribus suis deturbata si-
mulacra igni dabunt̃. Et cũ donis suis mirabilibus arde
bũt. q̊d etiã Sibylla cũ ꝓphętis cõgruẽs: futurũ eẽ ꝑdixit
τρϊφονϋσι δε ϊ δολα βροτοι καιπλοντορ απαρ. Id ẽ cõterẽt

autẽ simulacra homĩes & diuitias omnes. Erythrea quoq̧ idem spopõdit. ἐργα δὲ χειροποιητα θεῶν συν ρεκκαυσονται. Id est opera autẽ deorũ humanis manibus facta exurent̃:

Capitulum.xx. Quomodo aperiantur inferi: & resurgent mortui. Et qui iudicandi sunt: & qui non. Et quomodo hęc Sibylla prędixerit. Et qua ratione anima cũ imortalis sit patibilis esse possit secundũ Stoicos.

Ost hęc aperient̃ inferi & resurgẽt mortui: de qbus iudiciũ magnum ipse iidem Rex ac deus faciet. cui summus pater & iudicandi & regnandi dabit maximam potestatem: de quo iudicio ac regno apud Erythream Sibyllam sic inuenitur.

ὁπποτε δὲ και τολαβη τελος αισιμον ηδε βροτοισιν.
ἀφιξεται δη κρισις ἀθανατα τοιο θεοιο.
ἡξει ἐπ ἀνθρωπους μεγαλη κρισις ἡδε και ἀρχη.

Id est. cum autem dies iste finem fatalem accęperit: & ad mortales iudicium immortalis dei uenerit: ueniet super homines magnum iudiciũ & initiũ. Deinde apud aliam.

ταρταρεον δε χαος τοτε δειξει γαια χανουσα
ἡξουσιν δ επι βημα θεου βασιληος απαντες

Id est. Tartareum autem chaos tunc ostendet dehiscens terra. Veniẽt autem ad tribunal dei Reges omnes. Et alio loco penes eandem.

ουρανον ειλιξω γαιης κευθμωνας ἀνοιξω
και τοτε ἀναστησω νεκρους μοιραν ἀναλυσας
και θανατου κεντρον και ὑστερον εις κρισιν ἀξω
κρινων ευσεβεων και δυσσεβεων βιον ἀνδρων

Id est. coelum uoluens terrę latebras aperiã. & tũc leuabo mortuos. fatum soluens. & stimulum mortis. posteaq̧ in iudicium ducam iudicans piorum atq̧ impiorum uitam uirorũ. Nec tamẽ uniuersi tũc a deo iudicabuntur. sed ii tantũ qui sunt in dei religione uersati. Nam qui deũ non agnouerunt: quoniam sententia de his in absolutionem ferri non potest: iã iudicati damnatiq̧ sunt: sanctis litteris

contestātibus non resurrecturos esse impios in iudicium
Iudicabuntur ergo qui deum scierunt. & facinora eorū
in mala opera cū bonis collata ponderabunt. ut si plura
& grauia fuerint bona iustaq; dentur ad uitam beatam si
autem mala superauerint:condemnentur ad pęnam. Hic
fortasse dixerit quispiā : si est immortalis anima: quomō
passibilis inducitur ad poenam sentiens! Si enī ob merita
punietur. sentiet utiq; dolorem. atq; ita etiam mortem. si
morti non est obnoxia nec dolori quidem. patibilis ergo
nō est. Huic questioni siue argumēto ita a Stoicis occurit
Animas quidem hominū permanere. nec interuentu mor
tis in nihilum resolui. sed eorum qui iusti fuerunt: puras
& inpatibiles & beatas ad sędem coelestē unde illis origo
est: remeare. uel in campos quosdam fortunatos rapi. ubi
fruantur miris uoluptatibus. Impios uero quoniam se
malis cupiditatibus inquinauerunt : mediam quandam
gerere inter immortalem mortalemq; naturam. & habere
aliquid ībecillitatis ex contagione carnis: cuius desideriis
ac libidinibus addictę: in eluibilē quendā pbucū trahant
labemq; terrenā. quę cum temporis diuturnitate penitus
inhęserit: eius naturę reddi animas. ut si nō extinguibiles
in totum quoniam ex deo sunt: tamen cruciabiles fiant p
corpis maculā. quę peccatis inusta sensū doloris attribuit
Quam sententiam Poeta sic explicauit.

Quin & supremo cū lumine uita reliquit.
Non tamen omne malū miseris nec funditus omnes.
Corporeę excedunt pestes: penitusq; necesse est.
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur poenis: ueterūq; malorum.
Supplicia expendunt.

Hęc prope modū uera sunt. Anima enim cum diuortium
fęcit a corpore: est ut ait idem Poeta.

Par leuibus uentis uolucriq; simillima somno.

Quia spiritus est & ipsa tenuitate incomprehensibilis. sed
nobis qui sumus corporales: deo autē cui subiacet posse
omnia: comprehensibilis.

Cap.xxi. De potentia dei quę pro merito cuiusq̄ potest & homines & angelos punire. De carnis immortalitate post resurrectionē. De differētia ignis gehennalis & ignis communis. Et quid in electis quid in reprobis operetur.

Rimum igitur dicimus tantam esse dei potestatem ut etiā incorporalia comprehendat. & quēadmodū uoluerit: afficiat. Nam & angeli deū metuunt: qa castigari ab eo possūt inenarrabili quodam modo. Et dęmones reformidant. quia torquentur ab eo: & puniuntur. Quid ergo mirum: si cū sint immortales animę: tamen patibiles sint deo? Nam cum in se nihil habeāt solidum & cōtrectabile a solidis & corporalibus: nullam uim pati possunt. sed qa in solis spiritibus uiuunt: a solo deo tractabibiles sunt. cui uirtus & substantia spiritalis est. Sed tamē docēt nos sanctę litterę quemadmodum poenas impii sit laturi. Nam qa peccata in corporibus contraxerūt: rursus carne induentur. ut in corporibus piaculum soluant. & tamen non erit caro illa quam deus homini superięcerit: huic terrenę similis. sed insolubilis ac permanens in ęternum. ut sufficere possit cruciatibus & igni sempiterno. cuius natura diuersa est ab hoc nostro: q̄ ad uitę necessaria utimur. qui nisi alicuius materię fomite alatur: extinguitur. At ille diuinus per seipsū semp uiuit ac uiget sine ullis alimentis. nec admixtum habet fumum sed est purus ac liquidus & in aquę modum fluidus. non enim ui aliqua sursum uersus urgetur: sicut noster. quem labes terreni corporis quo tenetur: & fumus intermixtus exilire cogit & ad cęlestem naturā cū trepidatione mobili subuolare. Idē igit̄ diuinus ignis una eadēq̄ ui atq̄ potētia & cremabit ipsos: & recreabit. & quātū e corpibus absumet: tm̄ reponet. ac sibi ipse ęternū pabulū subministrabit. q̊d poetę i uulturē & Tityū trāstulerūt. Ita sine ullo reuiuiscentiū corporū detrimento: aduret tantū: ac sensum doloris afficiet. Sed & iustos cum iudicauerit deus: etiam igni eos examinabit. Tum quorū peccata uel pōdere uel numero

prȩualuerint : perstringent̃ ab igni atq̧ amburent̃. Quos autẽ plena iustitia & maturitas uirtutis incoxerit : ignem illum non sentient. Habent enĩ aliquid in se dei quod uim flammȩ repellat ac reiiciat. tanta uis est innocentiȩ : ut ab ea ignis ille refugiat innoxius. qui accipit a deo hanc potestatem: ut impios urat: iustis obtemperet. Hȩc tamẽ qsq̃ putet animas post mortem protinus iudicari. Nã omnes in una cõmuniq̧ custodia detinent̃: donec tẽpus adueniat quo maximus iudex meritorũ faciat examen. Tũ quorũ fuerit probata iustitia: ii prȩmiũ immortalitatis accipiẽt. Quorũ aũt peccata & scelera detecta: nõ resurgẽt. sed cum ĩpiis ĩ easdẽ tenebras recõdẽt̃ ad certa supplicia destinati.

Ca.xxii. Quod hȩc a quibusdã dicunt̃ esse Poetica & unde ad notitiam uenerint Poetarum. quibus de causis corruperint ueritatem. Et Lethȩum amnem & alia phantastica induxerint.

Igmenta hȩc esse Poẽtarum quidã putant: ignorãtes unde illa Poetȩ accȩperint. ac negant hȩc fieri posse nec mirũ ita illis uideri. aliter enim q̃ res habet: traditur a Poetis. qui licet sint multo antiqores q̃ Hystorici & Oratores & cȩtera genera scriptorũ: tamẽ qa mysteriũ diuini sacramẽti nesciebãt: & ad eos mẽtio resurrectionis futurȩ obscurorũ ore ꝑuenerat : eã uero temere ac leuiter auditã ĩ modũ cõmentitiȩ fabulȩ prodiderũt. Et tamẽ idẽ testati sũt: nõ authorẽ se certũ sed opinionẽ seq. ut Maro q ait. Sit mihi fas audita loqui.

Quãuis igit̃ ueritatis archana in parte corruperint; tamẽ ipsa res eo uerior inuenitur : q̧ cum Prophetis in parte consentiũt. quod nobis ad probationẽ rei satis est. Errori tamen eorum subest ratio nõnulla. Nam cum Prophetȩ assiduis cõtionibus ꝑdicarẽt iudicaturũ esse de mortuis filiũ dei: & hȩc annũciatio nõ lateret. quoniã rectorẽ cȩli nõ aliũ putabãt: q̃ Iouẽ: iudicare apud inferos Iouis filiũ tradiderũt. sed tñ non Apollinẽ aut liberũ aut Mercuriũ q cȩlestes putãt̃. sed deũ q & mortalis fuerit : & iustus uel

Minoem uel Aeacum uel Rhadamanthum. Corruperunt igit̃ Poetica licentia quod acceperant. uel opinio ueritatẽ per diuersa ora sermonesq̧ uarios dissipata mutauit. Nam ꝙ pactis apud inferos mille annis: rursus ad uitã restitui cecinerunt: Marone ita dicente:

Has omnes ubi mille rotam uoluere per annos.
Lethęum ad fluuium deus euocat agmine magno.
Scilicet immemores supera ut conuexa reuisant.
Rursus & incipiant in corpora uelle reuerti:

Hęc eos ratio fefellit: ꝙ resurgent defuncti non post mille annos mortis suę: sed ut restituti rursus in uita mille ãnis cum deo regnent. Deus enim ueniet ut orbe hoc ab omni labe purgato: rediuiuas iustorum animas corpibus innouatis ad sempiternam beatitudinem suscitet. Itaq̧ pręter aquam obliuionis uera sũt cętera. quam iccirco finxerũt: ne qs illis opponeret: Cur ergo nõ meminerit se aliquãdo uixisse: Aut qui fuerint aut quę gesserit! Sed nihilominus tamen uerisimile non putatur. Et res tota uelut licenter & fabulose ficta respuitur. Nobis autem de resurrectione affirmantibus atq̧ docentibus animas ad alteram uitam nõ oblitas sui sed in eodem sensu ac figura esse redituras: illud opponit̃. Tot iam sęcula transierunt: quis unq̃ unus ab inferis resurrexit: ut exẽplo eius fieri posse credamus! At enim resurrectio fieri non potest: dominãte adhuc iniustitia. Hoc enĩ in sęculo necant̃ homĩes ui: ferro: insidiis: uenenis: afficiũtur iniuriis: egestate: carceribus: tormẽtis: proscriptionibus. Eo accidit: ꝙ iustitia inuisa est: ꝙ oẽs qui deũ sequi uolunt: non tantũ odio habent̃: sed uexant̃ omnibus contumeliis. & excruciant̃ multiplici genere pęnarum. & ad impios cultus manufactorum deorum non ratione aut ueritate: sed nefanda corporum laceratiõe cogunt̃. Nũ igitur oportet ad hęc eadẽ resurgere: ac reuerti hoĩes ad uitã in qua tuti esse nõ possĩt! Cũ ergo iusti tam uiles habeantur: tam facile tollantur: quid putemus futurum fuisse: si quis ab inferis rediens uitam postliminiũ recępisset! Auferret̃ ꝓfecto ab oculis hominũ. ne uiso eo uel audito deos uniuersi relinquerẽt: & ad unius se dei cultũ

religionemq̧ conuerterent. Ergo semel fieri resurrectionē necesse est. cum malum fuerit ablatum. quoniam eos qui resurrexerint: nec mori iā ulterius nec uiolari ullo modo fas est. ut beatā possint agere uitam: quorū mors resignata est. Poetę uero cū scirēt hoc sęculū malis oībus redūdare obliuiōis amnē induxerūt: ne laborū ac malorū memores animę reuerti ad superos recusarent. Vnde Virgilius.

O pater an ne aliquas ad coelum hinc ire putandū est?
Sublimes animas iterumq̧ ad tarda reuerti.
Corpora: quę lucis miseris tam dira cupido?

Ignorabant enī quomodo aut quando id fieri oporteret. Itaq̧ renasci eas putauerunt. & denuo ad uterum reuolui atq̧ ad infantiam regredi. Vnde & Plato de anima disserēs ex hoc ait posse cognosci animas esse īmortales atq̧ diuinas: q̧ in pueris mobilia sunt ingenia: & ad percipiendum facilia: q̧ ea quę discant: ita celeriter capiant uti non tunc primū discere illa uideāt: sed recognoscere atq̧ reminisci. in quo uir sapiens Poetis ineptissime credidit.

Capi. xxiii. De resurrectione. Et q̧ Pythagoras & alii Philosophi inepte locuti sunt & de Anastasi mētientes animas in uaria transire corpora.

On igitur renascentur: quod fieri non potest. sed resurgent. & a deo corporibus induentur. & prioris uitę factorumq̧ omnium memores erunt & in bonis cęlestibus collocati: ac fruētes iucunditate innumerabiliū copiarum pręsenti deo gratias agent. q̧ malum omne deleuerit: q̧ eos ad regnum uitāq̧ perpetuam suscitarit. Qua de Anastasi Philosophi quoq̧ dicere aliquid conati sunt tam corrupte q̄ Poetę. Nam Pythagoras transire animas in noua corpora disputauit. sed inepte: q̧ ex hominibus in pecudes & ex pecudibus in homines. & seipsum ex Euphorbio esse reparatū. Melius Chrysippus quē Cicero ait fulcire porticū Stoicorū qui ī libris quos de prouidētia scripsit: cum de innouatione mundi loqueret̄: hęc intulit. τουτου δεοντως εχομ τος δηλομως ουδεμ αδυνατομ και

ημασμετα τοτελεν τεσαι παλιν περιοδων τιρων ειλημε-
ρων χρονον εν ωρυρεσ μεν κατασ τισεσθαισ χημα.

Id est quod cum ita sit: apparet nil esse impossibile. & nos post excessum nostrũ rursus spatiis quibusdã reuolutis temporum in hunc statum restitui: in quo nunc esse ui-demur. Sed nos ab humanis ad diuina redeamus. Sibylla iterum dicit.

δυσπιστον Γαραπαν μεροπων Γενοσ αλλοταν ηδη
κοσμον και θνητων εληηκρισιν θεοσ αυτοσ
ποιησει κρινωνασ εβεισ θαμαεν σεβεασ τε
και τοτε δυσσεβεασ μενεπι ξοφον εν πυρι πεμψει
οσσοιδευσεβουσ ι παλιν ξησουσ επι Γαιησ
πνε υμαθεον δοντοσ τιμην αμα και βιον αυτοισ

Id est etenim difficile ad credendũ omne hominũ genus. Sed cum iam mundi & mortalium uenerit iudiciũ: quod deus ipse faciet: iudicans pios simul & impios. tũc demũ impios quidem in ignem & tenebras mittet. qui autẽ pie-tatem tenent: iterum uiuent in terra. spiritu dei dante. ho-norem simul & uitam ipsis. Quod si non modo Prophetę sed etiã Vates & Poetę & Philosophi anastasim mortuo-rum futuram esse consentiunt: nemo quęrat a nobis quẽ-admodum fieri possit. Nec enim diuinorum operũ potest reddi ratio. Sed si a principio deus hominem nescio quo inenarrabili modo instituit: credamus ab eodem restitui ueterem posse qui nouum fecit.

Ca. xxiiii. Quod secundum uaticinia Sibyllę post iudiciũ per mille annos regnabit in terra filius dei cum electis suis in sancta ciuitate quam constituet. Et ꝙ diabolus uincietur mille annis. & omnis crea-tura mansuescet. & ad iucunditatem seruiet homini. & Christus ab omnibus coleť ut deus & dominus.

(Vnc reliqua subnectam. Veniet igitur summi & maximi dei filius. ut uiuos ac mortuos iudicet. Dicente Sibylla sic.

πασησ Γαρ Γαιησ τοτε θνητων συΓχυσισ εσται
αυτοσ οπαν τοκρατωροταν ελθη βηματι κριναι

ξωρ τωρ και μεκυωρψυχασ και κοσμοραπαρτα
Ideſt totius enim terrę mortalium confuſio tunc erit. & ipſe omnipotens cũ uenerit in tribunali iudicare uiuorũ mortuorũq; animas & mundum omnem. Verum ille cũ deleuerit iuſtitiam: iudiciumq; maximũ fęcerit: ac iuſtos qui a principio fuerunt: ad uitam reſtaurauerit: mille ãnis inter homines uerſabitur: eoſq; iuſtiſſimo imperio reget. Quod alibi Sibylla uaticinans furenſq; proclamat.
κλεῦτε δε μουμε ροπεσ βασιλευσ αι ωρ ιοσ αρχει
Id eſt audite homines: Rex ſempiternus dominatur. Tũc qui erunt in corporibus uiui non morient̃. ſed per eoſdẽ mille annos infinitam multitudinem generabunt. & erit ſoboles eorum ſancta & deo cara. qui autem ab inferis ſuſcitabuntur: ii pręerunt uiuentibus uelut iudices. Gentes uero non extinguentur omnino. ſed quędam relinquent̃ in uictoriã dei: ut triumphẽtur a iuſtis. ac ſubiungentur perpetuę ſeruituti. Sub idem tempus etiã princeps demonum: qui eſt machinator omnium malorum: uincietur cathenis. & erit in cuſtodia mille annis cęleſtis ĩperii. quo iuſtitia ĩ orbe regnabit. ne quid malum aduerſus populũ dei moliatur. Poſt cuius aduentum congregabũtur iuſti ex omni terra. peractoq; iudicio ciuitas ſancta conſtituet̃ in medio terrę: in qua ipſe conditor deus cum iuſtis dominantibus commoretur. quam ciuitatẽ Sibylla deſignat cum dicit.
και πολιρ ηρ εποιησεθεοσ ανθηρ εποιησε
λαμπροτεραρ αστρωρ και ηλιον ηδεσεληρησ
Id eſt urbemq; quam fęcit deus eum clariorẽ fęcit aſtris atq; ſole lunaq;. Tunc auferentur a mundo tenebrę illę: quibus offunditur: atq; obcęcatur coelum. & luna claritudinem ſolis accipiet. nec minuetur ulterius. ſol autem ſepties tanto q̃ nunc eſt: clarior fiet. Terra uero aperiet fęcunditatem ſuam. & uberrimas fruges ſua ſponte generabit. rupes montium melle ſudabũt. per riuos uina decurrent. & flumina lacte inundabunt. Mundus deniq; ipſe gaudebit. & omnis rerum natura letabitur: erepra & liberata dominio mali: & impietatis: & ſceleris: & erroris.

Non bestię per hoc tempus sanguine alenť: nõ aues pręda sed qeta & placida erũt omnia. leones & uituli ad pręsepe simul stabunt. lupus ouem non rapiet. Canis non uenabiť Accipitres & Aquilę non nocebunt. Infans cũ serpẽtibus ludet. Deniq; tunc fient illa: quę Poetę aureis temporibus facta esse iam Saturno regnante dixerunt. quorum error hinc exortus est. q; Prophętę futurorũ pleraq; sic ꝓferũt & enunciant quasi iam peracta. Visiones enim diuino spiritu offerebantur oculis eorum. & uidebantur illa in cõspectu suo quasi fieri ac terminari. Quę uaticinia eorũ cũ paulatim fama uulgasset: quoniam prophani a sacramẽto ignorabant quatenus dicerenť: cõpleta iam esse ueteribus sęculis illa omnia putauerunt. quę utiq; fieri compleriq; nõ poterãt homine regnãte. Cum uero deletis religiõibus impiis: & scelere compresso: subiecta erit deo terra.

Cedet & ipse mari uector. nec nautica pinus.
Mutabit merces. omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus: non uinea falcem.
Robustus quoq; iam tauris iuga soluet arator.
Tunc etiam. Molli paulatim flauescet cãpus arista:
Incultisq; rubens pendebit sentibus uua.
Et durę quercus sudabunt roscida mella.
Nec uarios discet mentiri lana colores.
Ipse sed in pratis aries iam suaue rubenti.
Murice iam croceo mutabit uellera luto.
Sponte sua sandyx pascentes uestiat agnos.
Ipsę lacte domum referent distenta capellę.
Vbera. nec magnos metuent armenta leones.

Quę Poeta secundũ Cumeę Sibyllę carmĩa ꝓlocutus est. Erythrea uero sic ait.

οι δελνκοι αργεσσερι ονρεσιραμαγεδορται
χορ τορπαρδαλισ τεριφοι σαμαβοσκισορται
αρκτοι σϋρμοσ χοισ ιρ σμον και πασ ι βροτοισϊ
σαρκοβοροσ τελεωρ φαγεται αχϋορορ παραφατραισ
σϋρ βρεφεσ ι τεδρακορτεσ αματορσ ι κοιμισορται

Idest nec lupi cum agnis in montibus dimicabunt. Herbamq; lynces pariter cũ hędis pascentur. Vrsi cũ uitulis

simul omnibusq; animalibus carniuorus leo commedet paleas ad pręsepia. cũq; infãtibus dracones sine matribus dormient. Et alio loco de libertate rerum.

και τοτε δη χαραν μεγαλην θεοσ ανδρασι δωσει
και γαρ γη και δενδρα και ασπετα θρεμματα γαιησ
δωσουσι καρπον τον αληθινον ανθρωποισιν
οινου και μελιτοσ γλυκερου λευκου τε γαλακτοσ
και σιτου οπερ εστι βροτοισι καλλιστον απαντων

Id est Et tũc gaudium magnum deus dabit hominibus. Nã & terra & arbores & innumerabilia terrę pecora dabũt fructum uerum hominibus uini & mellis dulcissimi. & candidi lactis. atq; tritici. quod est hominibus optimum omnium. Et alia eodem modo.

ευσεβεων δε μονων αγια χθων παντα ταδ οισει
ναμα μελιτοσ απο πετρησ ηδ απο πηγησ
και γαλα ταμβροσιον ρευσει παντεσσι δικαιοισ

Id est piorũ autem sola sancta terra omnia hęc feret fluẽta mellis de petra atq; de fõte. & lac immortalitatis manabit omnibus iustis. Viuent itaq; homines tranquillissimam uitam & copiosissimam. & regnabunt cum deo pariter. & Reges gentiũ uenient cũ donis ac muneribus: ut adorẽt: & honorificent Regem magnũ. cuius nomẽ erit preclarũ ac uenerabile uniuersis nationibus quę sub coelo erũt: & Regibus qui dominabuntur in terra.

Ca. xxv. Quod nõ restãt ex quarundã scripturarũ assertione nisi ducẽti anni usq; ad rerũ innouationẽ. Et q; finis non aderit nisi Roma destructa.

Aec sunt quę a Prophetis futura dicuntur: quorũ testimonia & uerba ponere opus nõ esse duxi. quoniam esset infinitum. nec tantam rerum multitudinem mensura libri caperet. tam multis uno spiritu similia dicentibus. simulq; ne fastidiũ legentibus fieret: si ex oibus collecta & translata congererem. Pręterea ut ea ipsa quę dicerem: nõ nostris sed alienis litteris potissimũ confirmarẽ docerẽq; nõ modo apud nos: uerũ etiã apud eos ipsos qui

nos insectantur ueritatem consignatam teneri: quã recusãt agnoscere. Qui autem hęc diligẽtius uoluerit scire: ex ipso fõte hauriat. & plura q̃ nos in his libris complexi sumus admirabilia reperiet. Fortasse nunc quispiã reqrat quãdo ista quę diximus: sint futura. Iã superius ostendi. cõpletis annorum sex milibus mutationem istam fieri oportere. & iam propinquare illum summũ conclusionis extremę diẽ de signis quę dicta sũt a Prophętis licet noscere. p̃dixerũt enim signa: quibus consumatio temporum & expectanda sit nobis in singulos dies: & timenda. Quando tamẽ compleatur hęc summa: docent ii qui de tẽporibus scripserũt colligẽtes ea ex litteris sãctis. & ex uariis historiis. quãtus sit numerus annorum ab exordio mundi. qui licet uariẽt & aliquantulum numeri eorum summa dissentiat: omnis tamen expectatio nõ amplius q̃ ducentorũ uidet᷑ annorũ. etiam res ipsa declarat lapsum ruinamq̨ rerum breui fore nisi q̨ incolumi urbe Roma: nihil istius uidetur esse metuendũ. At uero cũ caput illud orbis ceciderit: & πυρρει esse cęperit quod Sibyllę fore aiunt. quis dubitet uenisse iam finem rebus humanis orbiq̨ terrarũ! Illa est ciuitas quę adhuc sustentat omnia. p̃canduſq̨ nobis & adorãdus est deus cęli. si tamẽ statuta eius & placita differri possũt. ne citius q̃ putamus Tyrannus ille abominandus ueniat: qui tantum facinus moliat᷑. ac lumen illud effodiat. cuius interitu mũdus ipse lapsurus est. Nũc ad cętera exequẽda redeamus. quę deinceps secutura sunt.

Ca. xxvi. Quod elapsis mille ãnis aurei sęculi post iudicium soluet᷑ item diabolus. & cõcitabit gentes ut sanctam expugnẽt ciuitatem. & obsidebunt eam Et quomodo eam omnino deus destruet: & poenis ęternis tradet. electis hominibus trãslatis ad gloriã angelorum post resurrectionem secundam.

Iximus pauloante in principio regni sancti fore: ut a deo princeps demoniorum uinciat᷑. Sed idem cũ mille anni regni hoc est septem millia cęperint terminari:

ſoluetur denuo & e cuſtodia miſſus exibit. atq̃ omnes gentes quę tunc erunt ſub ditione iuſtorum concitabit: ut inferant bellum ſanctę ciuitati. Et colligetur ex omni orbe terrę īnumerabilis populus nationum: & obſidebit & circumdabit ciuitatem. tunc ueniet nouiſſima ira dei ſuper gentes. & debellabit eos uſq̃ ad imum. Ac primum concutiet terram q̃ ualidiſſime. & a motu eius ſcindētur montes Syrye. & ſubſident colles in abruptum & muri omnium ciuitatū concident. Et ſtatuet deus ſolē triduo ne occidat. & inflammabit eum. & deſcendet ęſtus nimius & aduſtio magna ſupra perduelles & impios populos. Et hymbres ſulphuris & grandines lapidum. Et guttę ignis. & liqueſcent ſpiritus eorum in calore. Et corpora contenentur in grandine. & ipſi ſe inuicem gladio ferient. Replebunt̄ mōtes cadaueribus. & campi operient̄ oſſibus populus autem dei tribus illis diebus ſub concauis terrę occultatus erit. donec ira dei aduerſus gentes & extremū iudicium terminetur. Tunc exibunt iuſti de latebris ſuis. & inuenient omnia cadaueribus atq; oſſibus tecta. Sed & genus omne impiorum radicitus interibit. nec erit ī hoc mundo ulla natio amplius pręter ſolam gentem dei. Tū per annos ſeptem perpetes intactę erunt ſiluę. nec excidet̄ de montibus lignum. ſed arma gentium comburentur. & iam nō erit bellum. ſed pax & requies ſempiterna. Cū uero completi fuerint mille anni: renouabitur mundus a deo. & coelum complicabit̄: & terra mutabit̄. & tranſformabit deus homines in ſimilitudinem angelorū. Et erūt cādidi ſicut nix. & uerſabuntur ſemper in cōſpectu omnipotētis & domino ſuo ſacrificabūt & ſeruient in ęternum. Eodē tempore fiet ſecunda illa & publica omnium reſurrectio. etiā in qua excitabuntur impii ad cruciatus ſempiternos. Ii ſunt qui manufacta coluerūt. qui dominum mundi ac parentem uel neſcierunt: uel ab negauerūt. ſed & dominus illorum cum miniſtris ſuis comprębendetur. ad poenāq̃ damnabitur. cum quo pariter omnis turba impiorum ꝓ ſuis facinoribus in conſpectu angelorum atq; iuſtorum ꝑpetuo igni cremabit̄ in ęternū. Hęc eſt doctrina ſāctorū

Prophetarum. quam Christiani sequimur. Hęc sapientia nostra quam isti qui uel fragilia colũt: uel inanem Philosophiam tuentur: tanq̃ stultitiam uanitatemq; derident. quia nos defendere hanc publice atq; asserere nõ solemus. deo iubente ut quieti ac silentes arcanum eius in abscondito atq; intra nostrã conscientiã teneamus. Nec aduersus istos ueri prophanos. qui non discendi sed arguendi atq; illudendi gratia inclementer deum ac religionẽ eius impugnant: pertinaci cõtentione certemus. Abscondi enim tegiq; mysterium q̃ fidelissime oportet: maxime a nobis qui nomen fidei gerimus. Verum illi hanc taciturnitatẽ nostram ueluti conscientiam malam criminantur. Vnde etiam quasdam execrabiles opiniones de pudicis & innocentibus fingunt. & libenter his quę finxerint: credunt.

Ca. xxvii. Exhortatio ut omnes properent ad suscipiendam cum religione sapientiam per quas ad beatissimam perueniŧur ęternę uitę beatitudinem.

QVoniam decursis propositi operis septẽ spatiis: ad metã prouecti sumus: superest ut exhortemur omẽs ad suscipiendam cum uera religione sapientiã. cuius uis & officium in eo uertitur: ut contemptis terrestribus & abiectis erroribus quibus antea tenebamur fragilibus seruiẽtes & fragilia cõcupiscentes: ad ęterna cęlestis thesauri p̃mia dirigamur. quę ut capere possimus: q̃ primũ omittendę sunt huius pręsentis uitę illicibiles uoluptates. quę animas hominũ perniciosissima suauitate deleniũt. Quãta foelicitas existimãda est subtractis his labibus terrę: proficisci ad illum ęquissimum iudicem parentẽq; indulgentissimum: qui pro laboribus requiem pro morte uitã: pro tenebris claritatem: pro terrenis ac breuibus bonis ęterna & coelestia largiatur. quã cum mercede acerbitates ac miserię quas perpetimur in hoc mundo: faciẽtes opera iustitię conferri & coequari nullo modo possunt. Proinde si patientes si beati esse uolumus: cogitanda ac proponenda nobis sunt: nõ tantum terentiana illa molendum esse usq;

in pistrinũ· uapulandũ· habendę compedes. sed his multo atrociora: carcer: cathenę: tormenta patienda: sustinendi dolores: mors deniq; ipsa & suscipienda est & ferenda. cũ liqueat conscientię nostrę nec fragilem istam uoluptatem sine poena: nec uirtutem sine pręmio fore. Vniuersos igitur oportet operam dare: ut uel se q̃ primum ad rectam uiã dirigant. uel susceptis operatisq; uirtutibus: huius uitę laboribus patienter exactis: consolatorẽ deum habere mereantur. Pater enim noster ac dominus qui condidit firmauitq; coelum: qui solem cum cęteris syderibus ĩduxit qui libratam magnitudine sua terram uallauit: montibus mare circumdedit: amnibusq; distinxit. Et quicquid est ĩ hoc opere mũdi cõflauit: ac perfęcit e nihilo perspectis erroribus hominum ducem misit: qui nobis iustitię uiã panderet. Hunc sequamur omnes: hunc audiamus: huic deuotissime pareamus. quoniam solus ut ait Lucretius.

Veridicis hominum purgauit pectora dictis.
Et finem statuit torpedinis atq; timoris.
Exposuitq; bonum summum quo tendimus omnes.
Quid foret atq; uiam monstrauit limite prono.
Qua possemus ad id recto contendere cursu.

Nec monstrauit tantum sed etiam pręcessit. ne quis difficultatis gratia iter uirtutis horreret. Deseratur: si fieri põt uia perditionis & fraudis: in qua mors uoluptatis illecebris ad operta cęlatur. Et quãto quisq; annis in senectutẽ uergentibus appropinquare cernit illum diem: quo sit ei ex hac uita migrandum: cogitet q̃ purus abscedat: q̃ innocens ad iudicium ueniat: non ut faciunt quidam cęcis mentibus nixi qui iam deficientibus corporis uiribus in hoc admonentur: instãtis ultimę necessitatis: ut cupidius & ardentius hauriendis libidinibus intendant. Qua ex uoragine liberet se quisq;: dum licet: dum facultas adest. seq; ad deum tota mente cõuertat. ut illum diem securus expectet. quo pręsens dominusq; mũdi deus de singulorũ factis cogitationibusq; iudicabit. Quęcunq; hic expetunt nõ tantum negligat: sed effugiat. potioremq; animã suam iudicet q̃ bona ista fallacia q̊rũ incerta & caduca possessio

est. Migrant enim quotidie & multo uelocius exeunt: q̃ intrauerant. Et tamē si nobis usq; ad ultimum liceat istis frui: aliis certe relinquenda sunt. Nihil nobiscū ferre possumus: nisi uitam bene atq; innocenter actam. Ille ad deū copiosus: ille opulentus adueniet: cui astabunt continētia misericordia: patiētia: caritas: fides. Hęc ē hęreditas nostra quę nec eripi cuiq̃ potest: nec trāsferri ad alium. Et quis est qui hęc bona parare & acquirere sibi uelit? Veniāt qui esuriūt: ut coelesti cibo saturati sempiternam famē ponāt. Veniant qui sitiunt: ut aquam salutarem de peremni coelesti fonte plenissimis faucibus trahant. Hoc cibatu atq; potu dei: & cęci uidebūt: & surdi audiēt: & muti loquēt: & claudi ambulabunt: & mortui reuiuiscent: & stulti sapient: & ęgroti ualebūt. Quisquis enim corruptelas terrę uirtute calcauerit: Hunc arbiter ille summus: & uerax ad lucem uitamq; perpetuā suscitabit. Nemo diuitiis: nemo fascibus: nemo regia potestate confisus sit: immortalem ista non faciunt. Nam quicunq; rationē hominis abiecerit ac pręsentia secutus: in humū se ipse prostrauerit: tāq̃ desertor domini & imperatoris & patris sui punietur. Intendamus igitur iustitię quę nos inseperabilis comes ad deū sola pducet. Et dū spiritus hos regit artus: infatigabili militia deo militemus. statiōes uigiliasq; celebremus. Cōgrediamur cum hoste quē nouimus fortiter: ut uictores: ac deuicto aduersario triumphantes: pręmium uirtutis quod ipse promisit: a deo consequamur. Amen.

Diuinarum institutionū aduersus gentes Lactantii Firmiani liber septimus atq; ultimus explicit.

Lactantii Firmiani de Ira dei ad Donatum Liber Incipit.

Nimaduerti sępe Donate plurimos id existimare: quod etiā nōnulli Philosophorū putauerunt: non irasci deum: quoniā uel benifica sit tantūmodo natura diuina: nec cuiquā nocere pręstantissimę atq; optimę

congruat potestati. uel certe nil curet omnino. ut neq; ex
beneficentia eius quicq̄ boni perueniat ad nos: neq; ex ma
leficentia quicq̄ mali. Quorum error quia maximus est:
& ad euertendum uitę humanę statū spectat: coarguēdus
est a nobis. ne & ipse fallaris. īpulsus authoritate hominū
qui se putant esse sapientes. Nec tamen nos arrogantes su
mus: ut cōprehensam nostro ingenio ueritatē gloriemur.
sed doctrinā dei sequimur. qui scire solus potest & reue-
lare secreta. Cuius doctrina Philosophi expertes existima
uerunt naturam rerum coniectura posse deprehendi.
Quod nequaq̄ fieri potest: quia mens hominis tenebroso
corporis domicilio circumsepta: longe a ueri perfectiōe
summota est. Et hoc differt ab humanitate diuinitas· q̊d
humanitatis est ignoratio. diuinitatis sciētia. Vnde nobis
aliquo lumine opus est ad depellendas tenebras: quibus
offusa est hominis cogitatio· quoniam in carne mortali
agentes: nostris sensibus diuinare non possumus. Lumen
autem mentis humanę deus est. quem qui cognouerit: &
in pectus admiserit: illuminato corde mysteriū ueritatis
agnoscet. Remoto autem deo: cęlestiq; doctrina: omnia er-
roribus plena sunt. Recteq; Socrates cum esset omnium
Philosophorum doctissimus: tamen ut cęterorū argueret
inscientiam: qui se aliquid tenere arbitrabant̄: ait se nihil
scire nisi unū quod nihil sciret. Intellexit enim doctrinā
illam nihil habere in se certi: nihil ueri. nec ut putabant
quidam: simulauit ipsam doctrinā: ut alios refelleret. sed
uidit ex parte aliqua ueritatē testatusq; est etiā in iuditio.
sicut traditur a Platone: q̄ nulla esset humana sapientia.
Adeo doctrinam qua tum Philosophi gloriabantur cō-
tempsit: derisit: abiecit: ut id ipsum pro summa doctrina
profiteretur. Quod nihil scire didicisset. Si ergo nulla est
sapientia humana: ut Socrates docuit: ut Plato tradidit:
apparet esse diuinam. nec ulli alii: q̄ deo ueritatis notitiā
subiacere. Deus igitur noscendus est: in quo solo ueritas
est. Ille mundi parens & conditor rerum: qui oculis non
uidetur: mente uix cernitur. cuius religio multis modis
impugnari solet ab his: qui neq; ueram sapientiam tenere

potuerũt: neq; magni & cęlestis arcani cõphẽdere rationẽ.

Cap. ii. De gradibus per quos ad ueritatẽ ascendit & qui de ipsis gradibus deiciantur.

Am cum sint gradus multi: per quos ad domiciliũ ueritatis ascenditur: non est facile cuilibet euehi ad summum. Caligãtibus enim ueritatis fulgore luminibus qui stabilem gressum tenere non possunt: reuoluuntur in planum. Primus autem gradus est intelligere falsas religiones. & abiicere ĩpios cultus humana manu fabricatos. Secũdus uero perspicere animo: q; unus sit deus sũmus: cuius potestas ac ,puidentia effęcerit a principio mundũ & gubernet in posterum. Tertius cognoscere ministrum eius ac nuncium quem legauit in terram. quo docente liberati ab errore: quo implicati tenebantur: formatiq; ad ueri dei cultum. iustitiam disceremus. E quibus oĩbus gradibus ut dixi: pronus est lapsus & facilis ad ruinã: nisi pedes inconcussa stabilitate figant. De primo gradu eos excuti uidemus: qui cũ falsa intelligant. tamen uerũ non inueniunt. contemptisq; terrenis fragilibusq; simulacris: non ad colendum se deum conferunt; quem ignorant: sed mundi elementa mirantes: coelũ: terrã: mare: solem: lunam cęteraq; astra uenerant. Sed imperitiã horũ iã coarguimus in secundo diuinarũ institutionũ libro. De secundo uero gradu eos dicimus cadere: q cũ sentiant unũ esse summũ deũ. iidem tamen a Philosophis irrętiti: & falsis argumentationibus capti: aliter de unica illa maiestate sentiunt: q̃ ueritas habet. qui aut figuram negant habere ullam deũ: aut ullo affectu cõmoueri putant. quia sit omnis affectus imbecillitatis quę in deo nulla est. De tertio uero ii pręcipitant: qui cũ sciãt legatũ dei: eundẽq; diuini & ĩmortalis tẽpli cõditorẽ: tamẽ aut nõ accipiũt eũ: aut aliter accipiũt q̃ fides poscit. q̊s ex parte iã refutauimus ĩ quarto supradicti operis libro. & refutabimus postea diligentius: cũ respondere ad omnes sectas cępenmus. quę ueritatẽ dum disputant: perdiderunt. Nunc uero contra eos disseremus

qui de secundo gradu lapsi praua de summo deo sentiũt aiunt enim quidam: nec gratificari eum quicq̃ nec irasci: sed securum & quietũ immortalitatis suę bonis perfrui: Alii uero iram tollunt: gratiam relinquunt deo. naturã enim summa uirtute pręstantẽ: ut non maleficam esse debere. Ita omnes Philosophi de ira consentiunt. de gratia discrepant. Sed ut ad propositam materiam per ordinem descendat oratio: huiusmodi facienda nobis & exequẽda partitio est. cum diuersa & repugnantia sint ira & gratia. Aut ira tribuẽda est deo: & gratia detrahenda: aut utrũq; pariter detrahendum. Aut ira demẽda est: & gratia tribuenda: aut neutrũ tribuendũ Aliud ãplius p̃ter hęc nihil põt capere natura. ut necesse sit in uno istorũ aliquo uerũ quod quęritur: inueniri. Consideremus singula. ut nos ad latebras ueritatis: & ratio & ordo deducat.

Cap. iii. Quod nullus asseruit deũ irasci & gratia non moueri.

Rimum illud nemo de deo dixit: unq̃ irasci eum tantũmodo: & gratia non moueri. Est enim discõueniẽs deo ut eiusmodi potestate sit p̃ditus: qua noceat: & obsit. prodesse uero ac benefacere nequeat. Quę igitur ratio! quę spes salutis hominibus proposita est: si malorũ tantummodo author est deus! Quod si sit: iam maiestas illa uenerabilis nõ ad iudicis potestatem: cui licet seruare ac liberare: sed ad tortoris & carnificis officium deducet̃ Cum autem uideamus non modo mala esse in rebus humanis: sed etiam bona. utiq; si deus non est: authorem esse alterum necesse est. qui contraria deo faciat: & det nobis bona. Si est: quo nomine appellandus est. Cur nobis qui malefacit notior est: q̃ ille qui bene! Si autem nihil potest esse pręter deum: absurdum est & uanum putare diuinam potestatem: qua nihil est maius nihil melius nocere posse. & ideo nemo extitit: qui auderet id dicere. qa nec rationẽ habet: nec ullo modo potest credi. Quod quia conuenit: transeamus. & ueritatem alibi requiramus.

Cap.iiii. Contra Epicurum disputat qui negabat deum irasci : gratificari : & omnia prouidere.

Vod sequitur de schola Epicuri; sicut iram in deo non esse : ita nec gratiam quidem. Nam cũ putaret Epicurus alienum esse a deo malũ facere: quod ex affectu iracundię plerunq; nascitur:ademit ei etiam beneficentiã. quoniam uidebat consequens esse:ut si habeat iram deus: habeat & gratiam. Itaq; ne illi uitium concederet: etiã uirtutis fęcit expertem. Ex hoc inquit beatus & ĩcorruptus est: quia nihil curat. neq; habet ipse negocium. neq; alteri exhibet. Deus igitur non est; si nec mouetur: quod est proprium uiuentis: nec facit aliquid impossibile homini: q̊d est proprium dei. si omnino nullam habet uoluntatem: nullum actum: nullam deniq; administrationem quę deo digna sit. Et quę maior: & quę dignior administratio deo assignari potest: q̃ mundi gubernatio? q̃ cura uiuentium? maximeq; generis humani: cui omnia terrena subiecta sũt? Quę igitur in deo potest esse beatitudo si semper quietus & immobilis torpet? Si precantibus surdus? Si colẽtibus cęcus? Quid tam dignũ. tam proprium deo: q̃ ꝓuidentia? Sed si nihil prouidet: amisit omnem dignitatẽ. Qui ergo totam uim: totam deo substantiã tollit: quid aliud dicit: nisi deũ omnino nõ esse. Deniq;. M. Tullius a Posidonio dictum refert id Epicurum sensisse nullos deos esse : sed ea quę de diis locutus sit: depellendę inuidię causa dixisse Itaq; uerbis illum deos relinquere: re ipsa tollere. quibus nullum motum: nullum tribuit officium. Quod si ita est quid deo fallacius? Quod a sapiente & graui uiro debet esse alienum. Hic uero si aliud sensit : & aliud locutus est: quid aliud appellandus est: q̃ deceptor: bilinguis: malus: & propterea stultus? Sed nõ erat tam uersutus Epicurus ut fallendi studio ista loqueretur. cum etiam scriptis ad ęternã memoriã cõsignaret. sed ignorãtia ueritatis errauit Inductus enĩ a principio uerisimilitudine unius sentẽtię necessario in ea quę sequebanť: incurrit. Prima enĩ sentẽtia

fuit. iram in deo non conuenire. Quod cum illi uerum & inexpugnabile uideretur: non poterat consequentia recusari. quia uno affectu āputato: etiā ceteros affectus adimere deo necessitas ipsa cogebat. Ita qui nō irascitur: utiq; nec gratia mouetur. quod est irę contrarium. Iam sic non ira in eo nec gratia est. utiq; nec metus: nec lętitia. nec meror: nec misericordia. Vna est enim ratio cunctis affectibus. una commotio: quę in deum cadere non potest. Quod si nullus affectus ī deo est. quia quicquid afficit: imbecillū est: ergo nec cura ullius rei. nec ꝓuidētia est ī eo. Hucusq; peruenit sapientis hominis disputatio. cętera quę sequunt obticuit. scilicet quia nec cura sit in eo: nec prouidentia. ergo nec cogitationem aliquam nec sensum in eo esse ullū quo efficitur: ut non sit omnino. Itaq; cū gradatim ascendisset: in extremo gradu constitit: quia iam pręcipitium uidebat. Sed quid prodest reticuisse ac periculum dissimulasse? Necessitas illum uel inuitum cadere coegit. Dixit enim quod noluit. quia argumentum sic ordinauit: ut ad illud quod euitabat: necessario deueniret. Vides igit quo perueniat ira sublata. & deo adempta. Deniq; autē nullus id credit. aut admodum pauci & quidē scelerati ac mali: qui sperant peccatis suis impunitatē. Quod si & hoc falsū inuenitur: nec iram in deo esse nec gratiam. Veniamus ad illud: quod tertio loco positum est.

Capitulum. v. Contra Stoicos dicentes in deo esse gratiam sed non iram.

Xistimant Stoici: & alii nonnulli aliquando melius de diuinitate sensisse. qui aiunt gratiam in deo esse. iram non esse. fauorabilis ac popularis oratio: nō cadere in deum. Hanc animi pusillanimitatem: ut ab ullo se lęsū putet qui lędi non potest. ut quieta illa & sancta maiestas concitetur: perturbetur: insaniat. quod est terrenę fragilitatis. Iram enim commotionem mentis esse ac perturbationē: quę sit a deo aliena. Quod si hominē quoq; q modo sit sapiens & grauis: ira non deceat. siquidē cum in animū

cuius q̃ incidit: uelut sęua potestas tantos excitet fluctus: ut statũ mentis immutet: ardescant oculi. os tremat. lĩgua titubet. dentes concrepent. alternis uultum maculet. nũc suffusus rubor. nũc pallor albescens: quãtomagis deũ nõ deceat tam fęda mutatio! Et si homo qui habet imperiũ ac potestatem late noceat: per iram sanguinem fundat: urbes subuertat: populos deleat: prouĩtias ad solitudinẽ redigat: quantomagis deũ qui habeat totius generis humani & ipsius mundi potestatẽ: perditurũ fuisse uniuersa credibile sit: si irasceretur! Abesse igitur ab eo: tã magnũ tam perniciosum malum oportere. Et si absit ab eo ira & concitatio. qa & deformis & noxia est. nec cuiq̃ male facit nihil aliud superest: nisi ut sit lenis. trãquillus. propitius. beneficus. conseruator. ita enim demum & cõmunis omniũ pater. & optimus maximus dici poterit. quod expetit diuina coelestisq; natura. Nam si inter homines laudabile uidetur: prodesse protinus q̃ nocere: uiuificare q̃ occidere: saluare q̃ perdere: nec immerito innocentia inter uirtutes numeratur: & qui hęc fęcerit: diligitur: pręfertur: ornatur benedictis omnibus uotisq; celebratur: Deniq; ob merita & beneficia deo simillimus iudicatur: quantomagis ipsũ deum patrem diuinis perfectisq; uirtutibus pręcellentem atq; ab omni terrena labe summotũ: diuinis & cęlestibus beneficiis omne genus hominum promereri. Speciose ista populariterq; dicuntur. & multos illiciunt ad credendũ Sed qui hęc consentiunt: ad ueritatem quidem propius accedunt. sed in parte labuntur: naturam rei parum considerantes. Nam si deus non irascitur impiis & iniustis: nec pios utiq; iustosq; diligit. Ergo constantior est error illorum: qui & iram simul & gratiam tollunt. In rębus enim diuersis aut utranq; partem moueri necesse est: aut in neutram. Itaq; qui bonos diligit: & malos non odit: nec bonos diligit: quia & diligere bonos: ex odio malorũ uenit. & malos odisse: ex bonorũ caritate descendit. Nemo est qui amet uitam sine odio mortis. qui appetit lucẽ: nisi q tenebras fugit. Adeo natura ista connexa sunt ut alterũ sine altero fieri nequeat. Siquis dominus habẽs in familia

seruos: bonum ac malum: non utiq aut ambos odit: aut ambos beneficiis & bonore prosequitur. quod si faciet: & iniquus & stultus est. sed bonum & alloquitur amice. & ornat. & domui ac familię: suisq omnibus rebus pficit. malum uero maledictis: uerberibus: nuditate: fame: siti: compedibus: punit. ut & hic exemplo cęteris sit ad non peccandũ. & ille ad promerendũ ut alios metus coerceat: alios honor prouocet. Qui ergo diligit: & odit. qui odit: & diligit. Sunt eni qui diligi debeãt. sunt qui odio haberi Et sicut iis qui diligit: confert bona in eos: quos diligit: ita qui odit: irrogat mala iis quos odio habet. Quod argumentum quia uerum est: dissolui nullo pacto potest. Vana ergo & falsa est sententia eorum: qui alterũ detrahũt nõ minus q̃ illorum: qui utrunq. Sed illi ut ostendimus: ex parte non errant: sed id quod melius est: ex duobus retinẽt. Ii uero quos ratio & ueritas argumẽti huius iducit falsa omnino suscępta in maximum errorem cadunt. Nõ enim sic oportebat eos argumentari: quia deus non irascit̃ ergo nec gratia commouetur. sed ita: quia deus gratia mouetur: ergo & irascitur. Si enim certum & indubitatum fuisset non irasci deum: tunc & ad illud alterũ ueniri esset necesse. Cum autem magis sit ambiguum de ira: pene manifestum de gratia: Absurdum est ex incerto certũ uelle subuertere: cum sit promptius de certis incerta firmare.

Capitulum. vi. Quod deus irascitur.

Ae sunt de deo Philosophorũ sentẽtię. aliud pterea nihil quisq̃ dixit. Quod si hęc quę dicta sunt: falsa esse deprębendimus: unum illud extremũ superest: in quo solo possit ueritas iueniri. q̃d a Philosophis nec susceptũ est unq̃. nec aliquando defensũ: consequens esse ut irascat̃ deus: quoniam gratia commouetur. Hęc tuenda nobis & asserenda sententia est. In eo enim summa omnis & cardo religionis pietatisq uersatur. Neq bonos ullus deberi potest deo: si nihil pręstat colenti. nec ullus metus: si non irascitur non colenti.

Ca.vii. Quod Philosophi errant. Et q̄ homines ab aliis animantibus maxīe differūt religione. quę hominis est propria.

Vm sępe Philosophi per ignorantiam ueritatis a ratiōe desciuerit: atq̄ ī errores inciderīt īextricabiles. Id enim solet his euenire quod uiatori uiam nescienti: & non fatenti se ignorare. ut uagetur. dū percontari obuios erubescit. Illud tamen nullus Philosophus asseruit unq̄. non nihil inter hominē ac pecudem interesse. nec omnino quisq̄ modo sapiens: qui uel leuiter rationale animal cū mutis & irrationabilibus coęquauit. quod faciūt quidā imperiti: atq̄ ipsis pecudibus similes: qui cum uentri ac uoluptati se uelint tradere: aiunt eadem ratione se natos: qua uniuersa quę spirant. quod dici ab homine nefas est. Quis enim tam indoctus ut nesciat! Quis tam imprudēs ut non sentiat inesse aliquid in homine diuini! Nondum uenio ad uirtutes animi & ingenii quibus hominis manifesta cognitio est. Nonne ipsius corporis status & oris figura declarat nō esse cū mutis pecudibus ęquales! Illarū natura in humum pabulūq̄ prostrata est. nec habet qcq̄ commune cum coelo: quod non intuentur. Homo autem recto statu: ore sublimi ad cōtemplationē mūdi excitatus confert. cum deo uultum: & rationē ratio cognoscit. ꝓpterea nullū est animal ut ait Cicero pręter hominē: quod habeat aliquam notitiam dei. solus eni sapientia īstructus est. & religionem solus intelligit. & hęc est hominis atq̄ mutorum uel pręcipua uel sola distantia. Nam cętera quę uidentur homini esse propria: & si non sint talia in mutis tamen similia uideri possunt. Proprius homini sermo est tamē & ī illis quędā similitudo sermōis. Nā & dignoscūt. edūt sonū iurgio similem. & cū se ex interuallo uidēt gratulādi officium uoce declarant. Nobis quidē uoces eorū uidenē incognitę: sicut illis fortasse nostrę. sed ipsis qui se intelligūt: uerba sunt. Deniq̄ in omni affectu: certas uocis notas exprimunt. Quibus habitum mentis ostendant. Risus quoq̄ est homini ꝓprius. & tamē uidemus in aliis

animalibus quędā signa lętitię cū ad lusum gestiūt: aures demulcent. rictum contrahunt. frontem serenant. oculos in lasciuiam resoluunt. Quid tam propriū homini q̃ ratio & prouidentia futuri? Atqui sunt animalia: quę latibulis suis diuersos & plures exitus pandāt. ut siquod periculū inciderit: fuga pateat obsessis: quod nō facerēt: nisi inesset illis intelligentia & cogitatio. Alia prouidēt in futurū. ut

Ingentem formicę farris aceruum
Comportant: hyemis memores. ęstate laborem
Experiuntur. & in medium quęsita reponunt.

Longum est si exequi uelim: quę a singulis generibus animalium fieri soleant humanę sollertię simillima. Quod si horum omnium quę ascribi homini solent: in multis q̊ꝗ depręhenditur similitudo: apparet solam esse religionem cuius ī mutis uel brutis nec uestigium aliquod: nec ulla suspitio inueniri potest. Religionis enī est propria iustitia quę nullū aliud animal attingit. homo enī solus imperat. cętera sibi conciliata sunt. Iustitię autem dei cultus ascribitur. quem qui nō suscipit: hic a natura hominis alienus. uitam pecudum sub humana specie uiuit. Cum uero a cęteris animalibus hoc pene solo differamus: ꝙ soli omniū diuinam uim potestatemꝙ sentimus. in illis autē nullus sit intellectus dei: certe illud fieri nō potest: ut in hoc uel muta plus sapiāt: uel humana natura decipiat. cū homini ob sapientiam: & cuncta quę spirant: & omnis rerū natura subiecta sit. Quare si ratio: si uis hominis hoc pręcellit & superat cęteras animātes: ꝙ solus notitiā dei capit: apparet religionem nullo modo posse dissolui.

Cap. viii. Contra Lucretium religionem subuertentem. Et ꝙ religio sit habenda.

Issoluitur autem religio: si credamus Lucretio illa dicenti.

Omnis enim per se diuus natura necesse est
Immortali ęuo summa cum pace fruatur.
Semota a nostris oculis se iunctaꝙ longe.

Nam priuata dolore omni: priuata periclis:
Ipsa suis pollens opibus: nil indiga nostri.
Nec bene pro meritis capitur. nec tangitur ira.

Quę cum dicit. utrum aliquem cultū deo putat esse tribuendum: an euertit omnem religionē? Si enim deus nihil unq̄ boni tribuit: si colētis obsequio nullam gratiā refert: quid tam uanum tam stultum q̄ templa ędificare rem familiarem minuere: ut nihil assequamur? At enim naturā excellentem honorari oportet. Quis honos deberi potest nihil curanti & ingrato? An aliqua ratione obstricti esse possumus ei: qui nihil habeat commune nobiscum? Deus inquit Cicero si talis est: ut nulla gratia: nulla hominum caritate teneat̃: ualeat. Quid enī facere propitius homini potest? quid contemptius dici potuit in deū? Valeat inq̄t id est abeat: ac recedat: quādo ꝓdesse nulli potest. Quod si negocium deus nec habeat nec exhibet: cur ergo non delinquamus: quotiens hominum conscientiam fallere licebit: ac leges publicas circumscribere? Vbicunq; nobis latendi occasio arriserit: auferamus aliena. uel sine cruore uel etiam sanguine: si pręter leges nihil est amplius quod colendum sit. Hęc dum sentit Lucretius: religionem funditus delet. qua sublata confusio ac ꝑturbatio uitę sequit̃ Quod si religio tolli nō potest. ut & sapientiā retineamus qua communis uita sit tutior: quomodo religio ipsa sine metu tueri aut custodiri potest? Quod enim non metuit̃: contemnitur. quod contemnitur: utiq; non colitur. Ita fit: ut religio & maiestas: & honor & metus cōstēt. Metus autem non est: ubi nullus irascitur. Siue igitur gratiam deo siue iram siue utrunq; detraxeris: religionem tolli necesse est. sine qua uita hominū stultitia: scelere: immanitate completur. Multum enim refrenat homines conscientia: si credamus nos in conspectu dei uiuere. si non tantū quę gerimus: uideri desup: sed etiā quę cogitamus: aut loq̄mur audiri a deo putemus: At enim prodest id credere ut q̄dā putāt: nō ueritatis gratia: sed utilitate. quoniā leges cōsciētiā punire nō possūt. nisi aliq̄s desuper terror impediat ad cohibēda peccata. Falsa est igit̃ oīs religio: & diuinitas

nulla est. sed a uiris prudentibus uniuersa confecta sunt. quo rectius innocẽtiusq́ uiuatur. Magna hęc & a materia quam proposuimus aliena quęstio est. sed quia necessario incidit: debet q̃uis breuiter attingi.

Capitulum. ix. Varias opiniones de mundi opificio & gubernatione enumerat.

Vm sententię Philosophorum prioris temporis de prouidentia consensissent: nec ulla esset dubitatio: quin mundus a deo & ratione esset instructus. & ratione gereretur. Primus omniũ Protagoras extitit temporibus Socratis: qui sibi diceret non liquere. utrum esset aliqua diuinitas nec ne. Quę disputatio eius adeo ĩpia: & contra ueritatem & religionem iudicata est. ut & ipsũ Atheniẽses expulerint suis finibus. & libros eius in contione quibus hęc continebantur: excusserint. De cuius sententia non est opus disputare: quia nihil certi pronunciauit. Post hęc Socrates & auditor eius Plato. & qui de schola Platonis tanq̃ riuuli diuersas in partes profluxerunt Stoici & Peripatetici: in eadem fuere sententia qua priores. Postea uero Epicurus deũ quidẽ esse dixit. quia necesse sit esse aliqd in mundo prętans & eximium & beatum: prouidentiam tamen nullam. Itaq́ mundum ipsum nec ratione ulla: nec arte: nec fabrica instructum: sed naturam rerũ quibusdã minutis seminibus & insecabilibus conglobatã. Quo qd repugnantius dici possit: non uideo. Et enim si est deus: utiq́ prouidens est ut deus. nec aliter ei potest diuinitas attribui: nisi & pręterita teneat: & pręsentia sciat: & futura prospiciat. Cum igitur prouidentiam sustulit: etiam deũ negauit esse. Cum autem deum esse professus est: & prouidentiã simul esse cõcessit. Alterũ enĩ sine altero necesse ꝓr sus nec ĩtelligi potest. Verũ his postea tẽporibus q̄bus iã philosophia defloruerat: extitit alius quidã Diagoras qui nullũ esse om̃ino deũ diceret. ob eãq́ sentẽtiã nom̃iatus ẽ Atheos. Itẽ Cyreneus Theodorus ãbo q̄a nihil noui poterãt repire: oĩbus iã dictis & ĩuẽtis maluerũt cõtra ueritatẽ

id negare: in quo priores uniuersi sine ambiguitate cõsen serant. Ii sunt qui tot sęculis: tot ingeniis assertā atq̧ defensam prouidentiam calumniati sunt. Quid ergo? Vtrū ne istos minutos & inertes Philosophos ratione: an uero ueritate pręstātium uirorū refellemus. an potius utroq̧? Sed properandū est. ne longius a materia diuaget̃ oratio.

Capitulum. x. Quod mundus dei prouidentia factus sit: & gubernetur.

Vi uolunt diuina prouidentia factum esse mundū: aut principiis inter se temere coeuntibus dicūt esse concretum: aut repente natura extitisse. Naturam uero ut Statio ait habere in se uim gignendi & uiuendi: sed eā nec sensum habere ullum nec figuram. ut ītelligamus omnia quasi sua sponte esse generata: nullo artifice nec authore. Vtrūq̧ uanum & impossibile. sed hoc euenit ignorātibus ueritatem: ut quiduis potius excogitent: q̄ id sentiant q̊d ratio deposcit. Primum minuta illa semīa. quorū cõcursu totum coisse mundū loquunt̃: ubi aut unde sint: quęro? Quis illa uidit unq̄? Quis sensit? Quis audiuit? An solus Leucyppus oculos habuit? solus mentem? Qui profecto solus omniū cęcus & excors fuit: quę ea loqueretur: quę nec ęger quisquā delirare nec dormiens posset somniare? Quattuor elementis constare omnia Philosophi ueteres disserebant. Ille noluit: ne alienis uestigiis uideret̃ īsistere. sed ipsorum elemētorum alia uoluit esse primordia: quę nec uideri possint nec tangi. nec ulla corporis pte sentiri. Tam minuta sint inquit: ut nulla sit acies ferri tā subtilis qua secari ac diuidi possint. Vnde illis nomen imposuit Atomorum. Sed occurrebat ei q̧ si una esset omnibus eademq̧ natura: non possent res efficere diuersas: tāta uarietate quanta uidemus inesse mundo. dixit ergo leuia esse & aspera & rotunda & hamata. Quanto melius fuerat tacere: q̄ in usus tam miserabiles tam inanes habere linguā? Et quidē uereor ne nō minus delirare uideatur: qui hęc putet refellēda. Respondeamus tamē uelut aliqua dicēti.

Si leuia sunt & rotunda: utiq; non possunt inuicem se ap-
prehendere: ut aliquod corpus efficiant. ut siquis milliú
uelit in unam coagmentationem constringere: lenitudo
ipsa granorum in massam coire non sinat. Aspera inquit
& angulata sunt & hamata ut possint cohęrere. Diuidua
ergo & secabilia sunt. Hamos enim necesse est & angulos
eminere: ut possint amputari. ita quod ãputari ac diuelli
potest: & uideri poterit & teneri. Hęc inquit per inane irre
quietis motibus uolitant. & huc atq; illuc feruntur: sicut
pulueris minutias uidemus in sole: cũ per fenestrã radios
ac lumen immiserit. Ex his arbores & herbę: & fruges oẽs
oriuntur. ex his animalia: & aqua & ignis & uniuersa gig
nuntur. & rursus in eadem resoluuntur. Ferri hoc potest:
q̃diu de rebus paruis agitur. ex his etiã mũdus cõpletus
est. Impleuit numerum perceptę insanię. ut nihil ulterius
adiici posset: sed inuenit tamen ille quid adderet. Quoniã
omne inquit infinitũ nec potest quicq̃ uacare. necesse est
ergo innumerabiles esse mundos. Quę tãta uis fuerat ato-
morum: ut moles tam inestimabiles ex tam minutis con
globarentur? Ac primum requiro: quę sit istorũ seminũ
uel ratio uel origo. Si enim ex illis sunt omnia: ipsa igitur
unde esse dicemus? Quę natura tantã copiã ad efficiendos
innumerabiles mundos subministrauit? Sed concedã ut
impune de mundis delirauerit. de hoc loquamur: in quo
sumus: & quẽ uidemus. Ait omnia ex indiuiduis corpus-
culis fieri. Si hoc ita esset: nulla res unq̃ sui generis semine
indigeret. sine ouis alites nascerentur. aut oua sine partu
Item cętera uiuentia sine coitu. arbores & quę gignuntur
e terra: propria semina non haberent: quę nos quotidie
tractamus & serimus. Cur ex frumento seges nascitur. &
rursus ex segete frumentum? Deniq; si atomorum coitio
& conglobatio efficeret omnia: & in aere uniuersa concres
cerent: Siquidem per inane atomi uolitant: cur sine terra:
sine radicibus: sine humore: sine semie: nõ herba: nõ arbor
nõ fruges oriri aut generari possunt? Vnde apparet nihil
ex atomis fieri: quãdo quidẽ unaquęq; res habet propriam
certãq; naturã: suũ semen: suã legẽ: ab exordio datã. Deniq;

Lucretius quasi oblitus atomorum quos asserebat: ut redargueret eos. qui dicunt ex nihilo fieri omnia: his argumentis usus est: quę contra ipsum ualerent. Sic enī dixit.

Nam si de nihilo fierent ex omnibus rebus
Omne genus nasci posset. nil semine egeret.

Item postea. Nil igit̃ fieri de nihilo posse putandū est
Semine: quando opus est rebus quo queq; creatę
Aeris in teneras possint proferrier auras.

Quis hūc putat habuisse cerebrum: cum hęc diceret: nec uideret sibi esse contraria? Nihil enim per atomos fieri exinde apparet: q̄ semine cuiusq; rei certū est. nisi forte ignis & aquę naturā ex atomis esse credemus. Quid q̄ durissimi rigoris materię: si ictu uehementiore collidantur: ignis excutitur? Nam in ferro aut silice atomi latent. Quis inclusit? Aut cur sua sponte non emicant? Aut quomodo semina ignis in materia frigidissima permanere potuerūt? Omitto silicem ac ferrum. orbem uitreum plenum aquę. si tenueris in sole: de lumine quod ab aqua refulget: ignis accenditur. etiam in durissimo frigore. Num etiā in aqua ignem esse credendum est? Atqui de sole ignis ne ęstate quidē accendi potest: si cerę inhalaueris. uel si uapor leuis aliquid attigerit: aut crustam marmoris: aut laminā paulatim per minutissimos rores aqua cōcrescit. Itē de halitu terrę aut maris nębula existit: quę aut dispersa humefacit quicquid texerit: aut collecta in arduos mōtes ī sublime uento rapta: stipatur in nubem. atq; hymbres maximos diicit. Vbi ergo dicimus liquores natos esse? Num in uapore? Num in halitu? Num in uento? Atqui nihil potest consistere: in eo: quod nec tangitur: nec uidet̃. Quid ergo de animalibus loquar: in quorum corporibus nihil sine ratione: sinę ordine: sine utilitate: sine specie figuratum uidemus? Adeo ut sollertissima & diligentissima omnium partium membrorumq; descriptio: casum ac fortunam depellat. Sed putemus arctus & ossa & neruos: & sanguinē de atomis posse concrescere? Quid sensus: cogitatio: memoria: ingenium: quibus seminibus coagmentari possūt? Minutissimis inquit. Sunt ergo alia maiora. Quomodo

igitur insecabilia? Denique si ex inuisibilibus sint: que uidentur: cur igitur nemo uidet? Sed siue inuisibilia que sunt in homine consideret: siue intactibilia. que ueniunt sub aspectum: ratione itaque constare quis non uidet? Quomodo ergo sine ratione coeuntia possunt aliquid efficere rationale? Videmus enim nihil esse in omni mundo: quod non habet in se maximam: mirabilemque rationem. Que quia supra hominis sensum & ingenium est: cui rectius quam diuine prouidentie tribuenda est? An simulacrum hominis & statuam ratio & ars fingit: ipsum hominem de frustis temere cuncurrentibus fieri putabimus? Et quid simile ueritatis in ficto: cum summum & excellens artificium: nihil aliud nisi umbram & extrema corporis liniamenta possit imitari? Num potuit humana? sollertia dare operi suo: aut motum aliquem: aut sensum? Omitto usum uidendi: audiendi: odorandi: ceterorumque membrorum: uel apparentium uel latentium mirabiles utilitates. Quis artifex potuit aut cor hominis aut uocem: aut ipsam fabricare sapientiam? Quisquam ne igitur sanus existimat: quod homo ratione & consilio facere non possit: id concursu atomorum passim coherentium perfici potuisse? Vides in que deliramenta inciderunt. dum nolunt effectionem curamque rerum deo dare? Concedamus tamen his: ut ex atomis fiant: que terrena sunt. num etiam coelestia? Deos aiunt incorruptos eternos beatos esse. solisque dant immunitatem: ne concursu atomorum concreti esse uideantur. Si enim deos quoque ex illis constituisset: dissipabiles fierent: seminibus aliquando resolutis: atque in naturam suam reuertentibus. Ergo si est aliquid quod atomi non effecerint: cur non cetera eodem modo intelligamus? Sed quero: antequam mundum primordia ista generarent: cur sibi dii habitaculum non edificauerunt? Videlicet nisi atomi coissent coelumque fecissent: adhuc dii per medium inane penderent. Quo igitur consilio: qua ratione de confuso aceruo se atomi congregauerunt: ut ex aliis inferius terre conglobarentur: coelum desuper tenderetur: tanta syderum uarietate: ut nihil unquam excogitari possit ornatus? Tanta ergo qui uideat & talia: potest existimare nullo effecta esse consilio. nulla prouidentia: nulla ratione diuina?

sed ex atomis subtilibus exiguisq; concreta esse tanta miracula? Nonne prodigio simile est: aut natum esse hominē qui hęc diceret. aut extitisse qui crederent? ut Democritū qui auditor eius fuit. uel Epicurū in quē uanitas oīs de Leucippi fonte profluxit. At enī sicut alii dicunt: natura mundus effectus est: quę sensu & figura caret. Hoc uero multo est absurdius. Si natura mundum fęcit: consilio & ratione fęcerit necesse est. Iis enim facit aliquid. qui aut uoluntatem faciendi habet aut scientiam. si caret sensu ac figura quō potest ab ea fieri: q̊d & sensū habeat & figurā? Nisi forte quis arbitretur naturam animalium fabricatā tam subtilem a non sentiēte formari animariq; potuisse: aut istam coeli speciem tam prouidenter ad utilitates uiuentium temperatam: nescio quo casu. sine conditore: sine artifice subito extitisse. Siquid inquit est Chrysippus q̊d efficiat ea quę homo licet ratione sit pręditus: facere non possit: id profecto est maius & fortius & sapientius hoīe. homo autem non potest facere cęlestia: ergo illud quod hęc effęcerit: superat hominem arte: consilio: prudentia: potestate. Quis igitur potest esse nisi deus? Natura uero quam ueluti matrem esse rerum putāt: si mentē nō habet: nihil efficiet unq̄: nihil molietur. Vbi enī nō est cogitatio: nec motus est ullus nec efficacia. Si autem consilio utit̃ ad incipiendum aliquid: ratiōe ad disponendum: arte ad efficiendū: uirtute ad consūmandū: potestate ad regendū & continendum: cur natura potius q̄ deus nominet̃? Auę si concursus atomorum uel carens mente natura ea qui uidemus: effęcit: quęro cur facere coelū potuerit: & urbē aut domum non potuerit? cur montes marmoris fęcerit: columnas & simulacra non fęcerit? Atqui non potuerant atomi etiam ad hęc efficienda concurrere: Siquidē nullā positionem relinquunt. quam non experiantur. Nam de natura quę mentem non habeat: non est mirandum: q; hęc facere oblita sit. Quid ergo est? utiq; deus cum inchoaret hoc opus mundi: quo nihil potest esse nec dispositius ad ordinem: nec aptius ad utilitatē: nec ornatius ad pulchritudinem: nec maius ad molem. quę fieri ab homine non

potuerant fecit ipse:in quibus etiam hominem ipsum:cui particulam de sua sapientia dedit:& instruxit eum ratiõe. quantum fragilitas terrena capiebat: ut ipse sibi efficeret: quę in usus suos essent necessaria. Si uero in huius mũdi ut ita dixerim republica nulla prouidentia est quę regat: nullus deus qui amministret : nec omnio sensus ullus in hac rerum natura pollet:Vnde igitur mens humana tam sollers:tam intelligens orta esse credetur?Si enim corpus hominis ex humo fictum est: unde homo nomẽ accepit: Animus ergo qui sapit:rector est corporis : cui membra obsequũtur tanq̃ Regi & imperatori : qui nec aspici: nec comprehendi potest: non potuit ad hominẽ nisi a sapiẽte natura peruenire.sed sicut omne corpus mens & animus gubernat: ita & mundum deus. Nec enim uerisimile est: ut minora & humilia regimen habeant:maiora & summa non habeant.Deniq̃.M.Cicero in Thusculanis & in cõso latione : animorum inquit nulla in terris origo inueniri potest.nihil est inquit in animis mixtum atq̃ concretum aut quod ex terra natum atq̃ factum esse uideatur. nihil ue humidum quidẽ aut flabile aut igneũ. His enĩ naturis nihil ĩest:quod uim memorię:mentis:cogitatiõis habeat: quo & pręterita teneat: & futura prouideat. & complecti possit presentia. quę sola diuina sunt.nec enim inueniunt unq̃ unde ad hominẽ uenire possint nisi a deo. Exceptis igit̃ duobus tribus ue calumniatoribus uanis cũ constet diuina prouidentia mundum regi sicut & factus est. nec sit quisq̃ qui Diagorę Theodoriq̃ sententiã:uel Leucippi inane commentũ uel Democriti Epicuriq̃ leuitatẽ pferre audeat authoritati uel illorum septem priorum qui sunt appellati sapiẽtes: uel Pytagorę:uel Socratis: uel Platõis: cęterorumq̃ Philosophorum qui esse prouidentiã iudicauerũt.Falsa igit̃ est & illa sententia: qua putant terroris ac metus gratia religionem a sapientibus institutã:quo se homines imperiti a peccatis abstinerent.Quod si uerũ sit ergo derisi ab antiquis sapiẽtibus sumus.Quod si fallẽdi nostri atq̃ adeo totius generis humani causa cõmentati sunt religionẽ:sapientes igit̃ non fuerunt: quia in sapiente

nõ cadit mendaciũ. Sed fuerĩt sapiẽtes: quę tãta foelicitas mẽtiẽdi ut nõ mõ ĩdoctus: sed Platonẽ quoq; ac Socratẽ fallerẽt & Pythagorã: Zenonẽ: Aristotelẽ maximarũ sectarũ principes tam facile deluderent: Est igitur diuina prouidentia: ut senserunt ii homines: quos nominaui: cuius ui ac potestate: omnia quę uidemus: & facta sunt: & regunt. Nec enim tanta rerum magnitudo tanta dispositio tanta in seruandis ordinibus temporibusq; constãtia: aut olim potuit sine prouido artifice oriri: aut constare tot sęculis sine incola potenti. aut imperpetuũ gubernari sine perito ac sine rectore. quod ratio ipsa declarãt. Quicquid est enĩ quod habet rationem: ratione sit ortum necesse est. Ratio autem sentientis sapientisq; natura: nihil aliud potest esse q̃ deus. Mundus autem quoniam rationem habet qua & regitur: & constat: ergo a deo factus est. Quod si est conditor rectorq; mundi deus: recte igitur ac uere religio constituta est authori enim rerũ parẽtiq; cõmuni honos ueneratioq; debetur.

Ca. xi. Vtrum unius dei an pluriũ deorũ prouidentia mundus regatur: & constet.

Voniã constitit de prouidẽtia: sequit̃ ut doceamus utrũ ne multorũ esse credenda sit: an potius unius. Satis ut opinor ostendimus in nostris institutionibus: deos multos esse nõ posse: q; diuina uis ac potestas si distribuatur in plures: diminuitur utiq; & mortalis est. Si uero mortalis non est: nec minui nec diuidi potest: deus igit̃ unus est: in quo uis & potestas cõsumata: nec minui potest nec augeri: Si autem sunt multi: dum habẽt singuli potestatis aliquid ac numinis: summa ipsa decrescit. nec poterunt singuli habere totum: quod est commune cum pluribus. unicuiq; tantũ deerit: quãtũ cęteri possidebũt. Non possũt igitur in hoc mundo multi esse rectores. nec in una domo multi domini: nec ĩ naui una multi gubernatores. nec in armento aut grege duces multi. nec ĩ uno regimine multi reges. Sed ne in coelo quidẽ multi soles

esse potuerūt sicut nec animę plures ĩ uno corpore: adeo
in unitate natura uniuersa consentit. Quod si mundum
Spiritus intus alit: totamqꝫ infusa per artus
Mens agitat molem & magno se corpore miscet:
Apparet testimonio Poetę unum esse mundi habitatorē
deum. Siquidem corpus omne: nisi ab una mente incoli
regiqꝫ non potest: omnem igitur diuinā potestatē necesse
est in uno esse. cuius nutu & imperio regantur omnia. &
ideo tantus est: ut ab homīe nō possit aut uerbis enarrari:
aut sensibus ęstimari. Vnde igiť ad hoīes opinio multorū
deorum persuasione peruenit? Nimirum ii oēs q̄ colunť
ut dii: homines fuerunt: & idē primi ac maximi reges: sed
eos aut ob uirtutem quia profuerant hominum generi:
diuinis honoribus affectos esse post mortē aut ob bene-
ficia & inuenta. quibus humanā uitā excoluerant: immor
talem memoriam consecutos quis ignorat? Nec tantum
mares. sed & foeminas. Quod cū uetustissimi Gręcie scrip
tores: quos illi theologos nuncupāt: tum etiam Romani
Gręcos secuti & imitati docent. quorum pręcipue Euhe
merus ac noster Ennius: qui eorū omniū natales: cōiugia
progenies: ĩperia: res gestas: obitus: simulacra demonstrat
Et secutus eos Tullius tertio de natura deorū libro dis-
soluit publicas religiones. sed tamen uerā quā ignorabat:
nec ipse ne alius qsq̄ potuit ĩducere. Adeo & ipse testatus
est falsum quidem apparere: ueritatem tamē latere. Vtinā
inquit tam facile uera ĩuenire possem q̄ falsa conuincere.
Quod quidē non dissimulanter ut Academicus: sed uere
atqꝫ ex animi sententia proclamauit quia ueritas humanis
sensibus erui non potest. q̊d assequi ualuit humana ꝓui-
dentia: id assecutus est: ut falsa detegeret. Quicquid enim
fictum & comentitium: quia nulla ratione subnixum est:
facile dissoluitur. Vnus est igitur princeps & origo rerū
deus: sicut Plato ĩ Timeo & sensit & docuit. cuius maies-
tatem tantam esse declarat: ut nec mente compręhēdi: nec
lingua exprimi possit. Idem testatur Hermes quē Cicero
ait in numero deorum apud Aegyptios haberi eū scilicet
qui ob uirtutem multarūqꝫ artium scientiā Trimegistus

nominatus. & erat non modo Platone: uerum Pytagora: septemq; illis sapientibus longe antiquior. Apud Xenophantem Socrates disputans. ait formam dei nõ oportere conquiri. Et Plato in legum libris. Quid omino sit deus nõ esse querendum: quia nec inueniri possit: nec enarrari. Pytagoras quoq; unũ deũ cõfitetur dicẽs incorporalem esse mẽtem. que per omnem rerũ naturã diffusa & intẽta: uitalem sensum cunctis animãtibus tribuat. Antisthenes autem in Physico unum esse naturalem deum dixit. q̃uis gentes & urbes suos habeãt populares. Eadẽ fere Aristoteles cum suis Peripateticis. Et Zeno cum suis Stoicis. Longũ est enĩ singulorum sentẽtias exequi: licet diuersis nominibus sint abusi: ad unã tamẽ potestatẽ que mundũ regeret: concurrerunt. Sed tamẽ summum deum cum & Philosophi & Poete: & ipsi deniq; qui deos colunt sepe fateantur: de cultu tamen & honoribus eius nemo unq̃ requisiuit: nemo disseruit: ea scilicet psuasione: qua semp beneficum incorruptumq; credentes. nec irasci eum cuiq̃ nec ullo cultu indigere arbitrabãtur. adeo religio esse nõ potest: ubi metus nullus est.

Ca. xii. Quod religio sit. & hominis sit.

Vnc quoniã respõdimus impie quorundã detestabiliq; prudentie uel potius amentie: redeamus ad propositum. Diximus religione sublata: nec sapientiam teneri posse nec iustitiam. dum diuinitatis ĩtellectus quo differimus a beluis: in homine solo reperiatur. iustitia: q̃ nisi cupiditates nostras deus q falli nõ potest coercuerit: scelerate ĩpieq; uiuemus. Spectari ergo actus nostros adeo non modo ad utilitatem communis uite attinet: sed etiã ad ueritatẽ. quia religione iustitiaq; detracta: uel ad stultitiã pecudũ amissa rations deuoluimur. uel ad bestiarũ immanitatẽ. immo uero ãplius: siquidẽ bestie sui generis animalibus parcũt. Quid erit homĩe truculentius? Quid immitius? si dempto metu superiore: uim legũ aut fallere potuerit. aut contemnere? Timor igitur dei solus est: qui

custodit hominum ĩter se societatem. per quem uita ipsa sustinetur: munitur: gubernatur. Iis autem timor aufert. si fuerit homini psuasũ: q̄ irę sit expers deus. quẽ moueri & indignari non modo cum iniusta fiunt communis utilitas: sed etiã ratio ipsa & ueritas persuadet. Rursus nobis ad superiora redeundũ est. ut q̄a docuimus a deo factum esse mundum doceamus quare sit effectus.

Ca. xiii. Quod omnia tam bona q̄ mala hominis gratia facta sunt.

I consideret aliquis uniuersam mundi amministrationẽ: intelliget profecto q̄ uera sit sentẽtia Stoicorũ qui aiunt nostra causa mundum esse constructũ. Omnia enim quibus constat queq; generat ex se mundus: ad utilitatem hominis accomodata sunt. Homo igni utitur ad usum calefaciendi: & luminis: & coquendorum ciborum ferri q; fabricandi. Vtitur fontibus ad potũ: & ad lauacra fluminibus: ad agros irrigandos terminandasq; regiões. Vtitur terra ad percipiendam frugũ ubertatem: collibus ad conserenda uineta. montibus ad usum arborum atq; lignorum. Vtitur mari non solum ad cõmertia & copias ex longinquis regionibus ferendas: uerum etiam ad ubertatem omnis generis piscium. Quod si iis elementis utit̃ quibus est proximus: non est dubium quin & coelo. quoniam & coelestium rerum officia: ad fertilitatem terrę ex qua uiuimus temperata sunt. Sol irrequietis cursibus & spatiis inęquabilibus orbes annuos conficit. & aut oriens diem promit ad laborem: aut occidẽs noctẽ supducit ad requiem. & tum abscessu longius ad meridiem: tum accessu propius ad septemtrionem: hyemis & ęstatis uicissitudines facit. ut & hybernis humoribus ac pruinis in ubertatẽ terra pinguescat. & ęstiuis caloribus: uel herbidę fruges maturitate durentur: uel quę sunt in humidis incocta & feruefacta mitescant. Luna quoq; nocturni temporis gubernatrix. Et amissi ac recepti luminis uicibus menstrua spacia moderatur. & cęcas tenebris horrẽtibus

noctes fulgore suę claritatis illustrat: ut ęstiua itinera & expeditiones & opera sine labore ac molestia cõfici possit. Siquidem

Nocte leues melius stipulę: nocte arida prata
Tondentur. Astra etiã cętera uel ortu uel occasu suo: certis statiõibus opportunitates temporũ subministrãt. Sed & nauigiis quo minus errabundo cursu per ĩmensũ uagentur regimen prębent: cum ea rite gubernator obser uans ad portum destinati littoris peruehatur. Ventorũ spiritu attrahuntur nubes: ut sata hymbribus irrigentur ut uites fętibus: arbusta pomis exuberent. Et hęc p orbẽ uicibus exhibentur. ne desit aliquãdo: quo uita hominũ sustineatur. At enim cęteras animantes eadẽ terra nutrit: & eiusdem fętu etiam muta pascũtur. Num etiã mutorũ causa deus laborauit? Minime. Quia sũt rationis exptia: Sed intelligimus & ipsa eodem modo ad usum hominis a deo facta partim ad uestitum: partim ad operis auxilia. ut clarum sit diuinam prouidentiam rerum & copiarũ abundantia hominum uitã instruere atq; ornare uoluisse ob eamq; causam & aerem uolucribus: & mare piscibus: & terrã quadrupedibus impleuit. Sed Academici contra Stoicos disserentes solẽt quęrere cur si deus omnia hominum causa fęcerit. etiã multa contraria & inimica & pestifera nobis reperiantur tam ĩ mari q̃ in terra. Quod Stoici ueritatem non respicientes ineptissime repulerunt. Aiũt enim multa esse in gignentibus & in numero animalium quorum lateat utilitas: sed eã processu temporũ inueniri: sicut iam plura prioribus sęculis incognita necessitas & usus inuenerit. Quę tandem utilitas potest in muribus: in blattis in serpentibus reperiri: quę homini molesta & pernitiosa sunt? An medicina in his aliqua latet? Quę si est: inuenietur aliquando nempe aduersus mala. cum id illi quęrantur esse omnino malum. Viperam ferunt exustam: in cinereq; dilapsam: mederi eiusdẽ bestię morsui. Quãto melius fuerat ea prorsus non esse: q̃ remedium contra se ab ea ipsa desiderari? Breuius igitur ac uerius respondere potuerunt in hunc modum. Deus cũ formasset hominẽ.

1-7

ueluti simulacrum suum: quod erat opificii summum: inspirauit ei sapientiam soli. ut omnia imperio ac ditioni suę subiugaret. omnibusq; mundi commodis uteretur. proposuit tamē ei & bona & mala: quia sapientiam dedit. cuius oīs ratio in discernendis malis ac bonis posita est. Nō potest enim quisq̄ eligere meliora & scire quid bonū sit. nisi sciat simul reiicere ac uitare quę mala sunt. inuicē enim sibi alterutrum connexa sunt: ut sublato alterutro: utrūq; sit tolli necesse. Propositis igitur bonis malisq;. cū demum opus suum peragit sapientia: equidem bonū appetit ad utilitatem: malum reiicit ad salutem. Ergo sicut bona innumerabilia data sunt quibus frui posset. sic etiā mala quę caueret. Nam si malum nullum sit periculūq; nihil deniq; quod lędere hominem possit. tollitur omnis materia sapientię: nec erit homini necessaria. Positis enim tantummodo in conspectu bonis: quid opus est cogitatione: intellectu: scientia: ratione? Quocunq; porrexerit manum: id naturę aptum & commodum sit. ut si qs uelit apparatissimam cęnam infantibus: qui nondum sapiant apponere: utiq; id appetent singuli: quo unumquenq; aut impetus: aut fames: aut etiam casus attraxerit. & quicqd sumpserint: id illis erit utile ac salubre. Quid igit̄ nocebit eos sicuti sunt: pmanere: & semper infantes ac nescios esse rerum? Si autem admisceas uel amara uel inutilia: uel etiā uenenata: decipiuntur utiq; per ignorātiam boni ac mali: nisi accedat iis sapiētia: per quā habeāt malorū reiectionē bonorumq; delectum. Vides ergo magis propter mala opus bonis esse sapiētia. quę nisi fuissent proposita: rationale animal non essemus. Quod si hęc ratio uera est: quam Stoici posuerunt: dissoluitur etiam argumentum illud Epicuri. Deus inquit aut uult tollere mala: & nō potest: aut potest: & non uult. aut neque uult: neque potest: aut & uult & potest. Si uult & non potest: imbecillis est: quod in deum non cadit. Si potest & non uult: inuidus. quod ęque alienū a deo. Si neq; uult neq; potest. & īuidus & ībecillis est: ideoq; neq; deus. Si & uult & potest. quod solum deo conuenit: Vnde ergo sunt mala? Aut cur illa

non tollit? Scio plerosq; Philosophorũ qui prouidentiã defendunt : hoc argumento perturbari solere. & inuitos pene adigi: ut deum nihil curare fateantur. quod maxime quęrit Epicurus. sed nos ratione perspecta: formidolosũ hoc argumentum facile dissoluimus. Deus enim potest quicqd uelit. & imbecillitas uel inuidia in deo nulla est. Potest igitur mala tollere : sed non uult. nec ideo tamen inuitus. Iccirco enim non tollit : quia & sapientiam sicut & docui : simul tribuit. & plus boni ac iucunditatis in sapientia: quam in malis molestię. Sapientia etiam facit: ut deum cognoscamus: & per eã cognitionẽ : immortalitatẽ assequamur : quod est summum bonum. Itaq; nisi prius malum agnouerimus: nec bonum poterimus agnoscere. Sed hoc non uidit Epicurus nec alius quisq;: si tollantur mala: tolli pariter sapientiam: nec ulla in homine uirtutis remanere uestigia cuius ratio sustinenda & superãda malorum acerbitate cõsistit. Ita propter exiguũ compendiũ sublatorum malorum: maximo & uero: & proprio nobis bono careremus. Constat igitur omnia propter hominem proposita. tam mala q̃ etiam bona.

Capit. xiiii. Cur deus fęcerit hominem.

Equitur ut ostendam: cur fęcerit hominem ipsum deus. Sicut mundũ ꝓpter hominẽ machinatus est: ita ipsum propter se tanq̃ diuini tẽpli antistitẽ: spectatorẽ operũ rerũq; coelestiũ. Solus est enĩ qui sentiens capaxq; rationis intelligere possit deum: qui opera eius admirari: uirtutem: potestatemq; perspicere. Iccirco enim consilio: mente: prudentia instructus est. Ideo solus pręter cęteras animantes rectus corpore ac statu factus est: ut ad contẽplationem parẽtis sui excitatus esse uideat̃. Ideo sermonẽ solus accępit ac linguã cogitatiõis interpretẽ. ut enarrare maiestatem domini sui possit. Postremo iccirco ei cũcta subiecta sũt: ut factori atq; artifici deo esset ipse subiectus Si ergo deus hominẽ suũ uoluit esse cultorem: ideoq; illi tantũ honoris attribuit: ut rerũ omniũ dominaret̃: utiq;

iustissimum est deũ uidelicet eum : qui tanta prestiterit: amare hominem : qui sit nobiscum diuini iuris societate coniunctus. Nec enim fas est cultorem dei a dei cultore uiolari. Vnde intelligitur religionis ac iustitię causa esse hominẽ figuratũ cuius rei testis est. M. Tullius in libris de legibus ita dicens. Sed omniũ quę in doctorũ hominũ disputatione uersantur: nihil est profecto prestabilius: q̄ plane ĩtelligi nos ad iustitiã esse natos. Quod si est uerissimum : deus ergo uult omnes homines esse iustos. id est deum & hominem caros habere. deum scilicet honorare tanq̄ patrem: hominem diligere uelut fratrem. In his enĩ duobus tota iustitia consistit. Qui ergo aut deum nõ agnoscit: aut homini nocet. iniuste & contra naturam suam uiuit. & hoc modo irrumpit institutum legęq; diuinam.

Ca. xv. Vnde ad hominẽ peccata ꝑueniant.

Ic fortasse quęrat aliquis : unde ad hominẽ peccata peruenerĩt. aut quę prauitas diuini instituti regulã ad peiora detorserit. ut cum sit ad iustitiam genitus: opa tamen efficiet iniusta. Iam superius explanaui simul deũ proposuisse bonum ac malum: & bonum quidẽ diligere: pugnas odisse. sed ideo malum permisisse : ut & bonum emicaret: quod alterum sine altero sicut sępe docui: intelligimus cõstare nõ posse. Deniq; ipsũ mundũ ex duobus elementis repugnantibus : & inuicem copulatis esse concretum: igneo & humido. nec potuisse lucem fieri: nisi & tenebrę fuissent. quia nec superum potest esse sine infero. nec oriens sine occidente. nec calidum sine frigido. nec molle sine duro. Sic & nos ex duobus ęque repugnãtibus cõpacti sumus: anima & corpe. quorũ alterũ cęlo ascribit̃ qa tenue est: & ĩtractabile. alterũ terrę: quia cõprehẽsibile est. Alterũ solidũ & ęternũ est. alterũ fragile atq; mortale. Ergo alteri bonum adhęret: alteri malũ. Alteri lux : uita: iustitia. Alteri tenebrę: mors: ĩiustitia. Hic extitit ĩ hoĩbus naturę suę deprauatio: ut eẽt necesse cõstitui legẽ: q̄ possẽt & uitia ꝓhiberi: & uirtutis officia ĩperari. Cũ igit̃ sint in rebus humanis bona & malã: quorũ rationem declaraui:

necesse est ad utranq; partem moueri deum: & ad gratiã cum iusta fieri uidet. & ad iram cum cernit iniusta. Sed occurrit nobis Epicurus ac dicit: Si ẽ ĩ deo lętitię affectus ad gratiã: & odii ad iram: necesse est habeat & timorẽ: & libidinem: & cupiditatem: cęterosq; affectus: qui sunt ĩbecillitatis humanę. Nõ est necesse ut timeat: qui irascit̃. aut męreat: qui gaudet. Deniq; iracũdi minus timidi sũt. & natura lęti: minus męrent. Quid opus est de humanis affectibus dicere: quibus fragilitas nostra succumbit? Cõsideremus diuinam necessitatem. nolo enim naturã dicere quia deus nunq̃ creditur natus. Timoris affectus habet in homine materiam. in deo nõ habet. Homo quia multis casibus periculisq; subiectus est: metuit ne qua uis maior existat: quę illũ uerberet: spoliet: laceret: affligat: ĩterimat. Deus autem in quem nec ęgestas: nec iniuria: nec dolor: nec mors cadit: timere nullo pacto potest. quia nihil est: quod ei uim possit inferre. Item libidinis ratio in homĩe manifesta est. Nam qui fragilis & mortalis est effectus: necesse fuit alterum sexum: diuersumq; constitui. cuius permixtione soboles effici posset: ad continendã generis perpetuitatem. Hęc autem libido in deo locum nõ habet. quia & fragilitas: & interitus ab eo alienus est. nec ulla est apud eum foemina. cuius possit copulatiõe gaudere. nec successione indiget: qui semper futurus est. Eadẽ de inuidia & cupiditate dici possunt. quę certis manifestisq; de causis in hominem cadunt: in deũ nullo modo. At uero & gratia: & ira: & miseratio habent ĩ deo materiam. recteq; illis utitur summa illa & singularis potestas ad rerũ conseruationem.

Ca. xvi: Quę materia sit in die miseratiõis: gratię uel irę.

Verit quispiam quę sit ista materia. Primũ accedẽtibus malis afflicti hoĩes ad deũ plerũq; confugiũt: mitigant: obsecrant. credentes eum posse ab his iniuriis propulsare. Habet igitur causam miserandi: nec enim tam

immitis est: hominumq; contemptor: ut auxilium labo-
rantibus deneget. Itē plurimi quibus persuasum est deo
placere iustitiam: eumq; qui sit dominus ac parēs omniū
uenerantur cum precibus assiduis ac frequentibus uotis
dona & sacrificia offerūt: nomē eius laudibus ꝓsequunt̄.
iustis ac bonis operibus demereri eum laborantes. Ergo
est propter quod deus & possit & debeat gratificari. Nā
si nihil est tam conueniens deo: q̄ beneficentia. nihil autē
tā alienū: q̄ ut sit īgratus: necesse est ut officiis optimorū
sanctecq; uiuentiū prestet aliquid: ac uicē reddat: ne subeat
ingrati culpam. quę est etiā homini criminosa. Contra aūt
sunt alii facinorosi & nefarii. qui libidinibus oīa polluāt:
cędibus uexent: fraudāt: rapiāt: peierent: nec cōsanguineis:
nec parentibus parcant. leges & ipsum etiā deū negligant.
habet igitur ira in deo materiam. Nō est enim fas eum cū
talia fieri uideat: non moueri. & insurgere ad ultionē sce-
leratorum. & pestiferos nocentesq; delere: ut bonis oībus
consulat. Adeo & ī ipsa ira inest gratificatio. Inania ergo
& falsa reperiuntur argumenta uel eorum qui cum irasci
deum uolunt: gratificari uolunt. quia ne hoc quidē fieri
sine ira potest. uel eorum qui nullum animi motum esse
in deo putant. Et quia sunt aliqui affectus: qui nō cadūt
in deum. ut libido: timor: auaritia: męror: inuidia. omni
prorsus affectu eum uacare dixerunt. His enim uacat: q̄a
uitiorum affectus sunt. Eos autem qui sunt uirtutis: id
est ira in malos: caritas in bonos: miseratio in afflictos:
quoniam diuina potestate sunt digna: proprios & iustos
& ueros habet. Quę profecto nisi habeat: humana uita tur
babitur. atq; ad tantam cōfusionem deueniet status rerū:
ut contemptis superatisq; legibus sola regnet audacia. ut
nemo deniq; tutus esse possit: nisi qui uiribus pręualeat.
Ita quasi communi latrocinio terra omnis depopulabit̄.
Nunc uero quoniam & mali poenam: & boni gratiam: &
afflicti opem sperāt: & uirtutibus locus & scelera rariora
sunt. At enim plerunq; & scelerati foeliciores sunt. & boni
miseriores. & iusti ab īiustis īpune uexāt̄. Cōsiderabimus
postea cur ista fiāt. Interī de ira explicemus. an sit aliqua

in deo. utrũ nihil curet omnino: nec moueatur ad ea quę impie geruntur.

Capitulũ. xvii. Quod deus administrat mundum. & regit hominum actus. Et per consequens irascitur.

Eus inquit Epicurus nihil curat: nullam igitur habet potestatem. Curare enim necesse est: eum qui habet potestatem: uel si habet. & non utitur: quę tanta est causa: ut ei non dicam nostrum genus: sed etiã mundus ipse sit uilis? Ideo inquit incorruptus est ac beatus: quia semper quietus. Cui ergo amministratio tãtarum rerum cessit: si hęc a deo negligantur: quę uidemus ratione sũma gubernari? Aut quietus esse quomodo potest: qui uiuit: & sentit? Nam quies aut somni res est: aut mortis. sed nec somnus habet quietem. Nam cũ soporati sumus: corpus quidem quiescit: animus autem irrequietus agitatur. imagines sibi quas cernat: effingit: ut naturalem suum motũ exerceat uarietate uisorum: auocatq; se falsis dũ membra saturẽtur: ac uigorem capiant de quiete. quies igitur sempiterna solius mortis est. Si autem mors deum nõ attigit: deus igitur nunq̃ quietus est. Dei uero actio quę potest esse: nisi mundi amministratio? Si uero mundi curã gerit: curat igitur hominum uitam deus. ac singulorum actus animaduertit. eosq; sapiẽtes ac bonos esse desiderat. hęc est uoluntas dei: hęc diuina lex: quam qui sequitur: qui obseruat: deo carus est. Necesse est igitur ut ira moueatur aduersus eum: qui hãc ęternam diuinamq; legem aut uiolauerit: aut spreuerit. Si nocet alicui deus iam bonus nõ est. Non exiguo fallunt̃ errore: qui censurã siue humanam siue diuinã acerbitatis nomine inflãmant. putãtes nocentẽ dici oportere: q nocẽtes afficit poena. Quod si est: nocẽtes igit̃ leges habemus: quę peccantibus supplicia sanxerũt: nocẽtes iudices q scelere cõuictos poena capitis afficiũt. Quod si & lex iusta est. quę & nocẽti tribuit quod meret̃. & iudex integer ac bonus dicit̃: cum malefacta uindicat.

bonorum enim salutem custodit: qui malos punit: ergo & deus cum malis obest: nocens non est. Ipse est autem nocens: qui aut innocēti nocet: aut nocenti parcit ut pluribus noceat. Libet quęrere ab his qui deū faciūt immobilem: Siquis habeat rem: domum: familiam: seruiq; eius contemnentes patientiam domini omnia eius inuaserint: ipsi bonis eius fruātur: ipsos familia eius honoret. dominus autem contemnatur: ab omnibus derideatur: relinquatur: utrum ne sapiens esse possit: qui cōtumelias nō uindicet: suisq; rebus eos pfrui patiatur: in quos habeat potestatē? quę tanta in quoq̄ potest patiētia reperiri? si tamē patiētia nominanda est: & non stupor quidam insensibilis. Sed facile est ferre contemptū. Quid si fiant illa quę a Cicerone dicuntur. Etenim quęro siquis paterfamilias liberis suis a seruo interfectis: uxore occisa: incensa domo: suppliciū de seruo nunq̄ acerrimum sumpserit: utrum iis clemens ac misericors: an inhumanus & crudelissimus esse uideatur? Quod si eiusmodi facinoribus ignoscere crudelitatis est potius q̄ pietatis: non est ergo uirtutis in deo ad ea quę iniuste fiunt: non commoueri. Nam mundus tanquā dei domus est: & homines tanq̄ serui. quibus si ludibrio sit nomen eius. qualis aut quāta patientia est: ut honoribus suis cedat. praua & iniqua fieri uideat: & non indignetur quod proprium & naturale est ei: cui peccata nō placeāt. Irasci ergo rationis est: auferunt licentię: quod utiq; iuste sapienterq; fit. Sed Stoici nō uiderunt esse discrimen recti & praui: esse iram iustam & iniustam & quia medelam rei non inueniebant: uoluerunt eam penitus excidere. Peripatetici uero non excidendam: sed temperandā esse dixerūt. quibus in sexto libro institutionum satis respondimus. Nescisse autem Philosophos quę ratio esset irę: apparet ex definitionibus eorum: quas Seneca enumerauit in libris: quos de ira composuit. Ira est īquit cupiditas ulciscēdę iniurię. Alii ut ait Posidonius cupiditas puniēdi eius: a quo te inique putes lęsum. Quidā ita definierunt. Ira est īcitatio animi ad nocēdū ei: q aut nocuit: aut nocere uoluit. Aristotelis definitio nō multū a nostra abest. Ait enī

iram esse cupiditatem doloris rependendi. Hęc est ira de qua superius diximus. quę etiam mutis inest. In homine uero cohibenda est: ne ad aliquid maximum prosiliat per furorem. hęc in deo esse non potest: quia illęsibilis est in homine autem quia fragilis est: inuenitur. Inurit enī lęsio dolorem. & dolor facit ultionis cupiditatē. Vbi est ergo illa ira aduersus delinquentes. quę utiq; nō est cupiditas ultionis: quia non pręcedit iniuria. Non dico de his qui aduersus leges peccāt: quibus & si iudex sine crimīe irasci potest: fingamus tamen eum sedato animo esse debere. cū subiicit poenę nocentem. quia lęgū sit minister nō animi aut potestatis suę. Sic enim uolunt qui irā conanť euellere Sed de his potissimum dico: qui sunt nostrę potestatis: ut serui: liberi: & coniuges & discipuli: quos cū delinquere uidemus: incitamur ad coercēdum. Necesse est enī bono ac iusto displicere quę praua sunt. & cui malū displicet: mouetur: cum id fieri uidet. Ergo surgimus ad uindictā non quia lęsi sumus: sed ut disciplina seruetur: mores corrigantur: licētia comprimatur. Hęc est ira iusta: quę sicut in homine necessaria est ad prauitatis correctionem: sic utiq; in deo a quo ad hominem peruenit exemplum. Nam sicuti nos potestati nostrę subiectos coercere debemus: ita etiam peccata uniuersorū deus coercere debet. quod ut faciat: irascatur necesse est: quia naturale est bono ad alterius peccatū moueri & īcitari. ergo definire debuerūt. Ira est motus animi ad coercenda peccata insurgentis. Nā definitio Ciceronis. Ira est libido ulciscendi: nō multum a superioribus distat. Iram autē quā possumus uel furorē uel iracundiam nominare: hęc nō in homine quidē debet esse: quę tota uitiosa est. Ira uero quę ad correctionē uitiorū pertinet: nec homini adimi debet: nec deo potest: q̄a & utilis est rebus humanis & necessaria.

Ca. xviii. Quod sine ira peccata non corriguntur.

Vid opus ē īquiūt ira: cū sine hoc affectu peccata corrigi possit: atq; nullus ē q peccātē possit uidere trāqlle.

Possit fortasse qui lęgibus pręsidet: quia facinus nō sub
oculis eius admittitur: moueri aduersus eum qui potest
innocens inueniri. Cunq; detectum facinus in lucem ue-
nerit: iam non sua sed lęgum sententia utitr: potest cōcedi
ut sine ira faciat. habet enim quod sequatur. Nos certe cū
domi peccatur a nostris siue id cernimus: siue sentimus:
indignari necesse est. Ipse enim peccati aspectus indignus
est. Nam qui non mouetur omnino: aut probat delicta
quod est turpius & iniustius: aut molestiam castigandi
fugit: quam sedatus animus & quieta mens aspernatur:
ac rennuit: nisi stimulauerit. Qui autem commouetur: tā
in tēpestiua lenitate. uel sępius q̄ necesse est: uel etiā semp
ignoscit: Iis plane & illorū uitam perdit: quorū audaciā
nutrit ad facinora maiora. & sibi ipsi ęternam molestiarū
materiā subministrat. Vitiosa est ergo in peccatis irę suę
cohibitio. Laudat Archyta Tarentinus: qui cum ī agro
corrupta esse omnia comperisset: uillici sui culpā redar-
guens: Miserum te inquit quem iam uerberibus necassē:
nisi iratus essem. Vnicum hoc exemplū temperātię putāt
sed auctoritate ducti nō uident q̄ īepta & locutus fuerit
& fęcerit. Nam sicut ait Plato: nemo prudens punit quia
peccatum est: sed ne peccetur. Apparet q̄ malū uir sapiēs
proposuerit exemplū. Si enim senserint serui dominum
seruire cum non irascitur suum: tum pacari: cum irascit
non peccabunt utiq; leuiter: ne uerberentur. Sed quantū
potuerint grauissime: ut stomachum eius incitent: atq;
impune discedant. Ego uero laudarē si cū fuisset iratus
dedisset irę suę spatium: ut residente per interuallū tpis
animi tumore: haberet modū castigatio. non ergo ꝑpter
irę magnitudinem donanda erat poena: sed differenda. ne
aut peccanti maiorem iusto dolorem inureret: aut casti-
ganti furorem. Nunc uero quę tandem ęquitas: aut quę
sapientia est: ut aliquis ob exiguum dolorem puniatur:
at ob maximum non puniatur? Quod si naturam rerum
causasq; didicisset: nunq̄ tam importunam continentiam
profiteret: ut nunq̄ seruus iratum sibi fuisse dominū gra-
tularet. Nā sicut corpus humanū deus multis & uariis

sẽsibus ad usũ uitę necessariis ĩstruxit:sic & animo uarios attribuit affectus:quibus uitę ratio constaret:ut libidinẽ producendę gratia sobolis dedit : sic iram cohibẽdorum causa delictorũ. Verum ii qui nesciũt fines bonorum ac malorum sicut libidine utuntur ad corruptelas & ad uo luptates : sic iram & affectum ad nocendũ:dum iis quos odio habẽt:irascuntur etiã paribus:aut etiã superioribus Hinc quotidie ad maxima facinora prosiliũt.hinc tragedię sępe nascuntur.Esset igitur laudandus Architas : si cum alicui ciui & pari facienti sibi iniuriam fuisset iratus:re pressisset se tamen & patiẽtia furoris impetum mitigasset Hęc sui cohibitio gloriosa est : qua compescitur aliquod imminens magnum malum.seruorum autem filiorumq; peccata non coercere peccatũ est. Euadent enĩ ad maius malum per impunitatem hic non cohibenda ira : sed etiã si iacet: excitanda est. Quod autẽ de homine dicimus: id etiã de deo.qui hominẽ similẽ sui fęcit. Omitto de figura dei sapere:intelligere:prouidere:pręstare.ex omnibus aũt animalibus homo solus hoc habet. Ergo ad dei similitu dinẽ factus est.Sed ideo procedit in uitiũ : qa de terrena fragilitate permixtus : non potest id quod a deo sumpsit incorruptum purũq; seruare : nisi ab eodem deo iustitię pręceptis imbuatur.

Ca.xix. Quod homo ex corpore uitia & ex anima uirtutes habeat. Et q cum uelit deus homines bonos:eorum uitiis irascit.

Ed quoniã cõpactus ut diximus e duobus: animo & corpe in altero uirtutes:in altero uitia continent: & impugnant inuicem.Animi enim bona quę sunt in cõ tinendis libidinibus:contraria sunt corpori. & corporis bona quę sunt in omni genere uoluptatum: inimica sunt anĩo.Sed si uirtus animi repugnauerit uoluptatibus:easq; compresserit:erit uere deo similis.Vnde apparet animam hominis quę uirtutẽ diuinam capit non esse mortalẽ.Sed discrimẽ illud est:quod cũ uirtus habeat amaritudinẽ: &

sit dulcis illecebra uoluptatis: uincunt̄ plurimi & abstra buntur ad suauitatē. Ii uero quia se corpori rebusq; ter renis addixerunt: premunt̄ in terram. nec assequi possūt diuini numinis gratiā: quia se uitiorum labibus inquina uerunt. Qui autē deum secuti eiq; parentes corporis desi deria contemserint: & uirtutem p̱ferētes uoluptatibus: innocentiā iustitiāq; seruauerint: hos deus ut sui similes recognoscit. Cum igitur sanctissimā lēgē posuerit: uelitq; uniuersos innocentes ac beneficos esse: potest ne nō irasci cum uidet contemni legem suam: abiici uirtutem: appeti uoluptatem? Quod si est mundi amministrator: sicut esse debet: non utiq; contemnit id: quod est in omni mundo uel maximum. Si est prouidus ut oportet deus: consulit utiq; generi humano: quo sit uita nostra & copiosior & melior tutior. Si est pater ac deus uniuersorum: certe & uirtutibus hominum delectatur: & uitiis commouetur. ergo & iustos diligit: & impios odit. Odio inquit opus non est. semel enim statuit bonis p̱mium & malis poenā Quod si aliquis iuste innocenterq; uiuat: & idē nec colat: nec curet omnino: ut Aristoteles cēteriq; Philosophorū: cedet ne huic impune? Quod cū lēgi dei obtemperauerit: ipsū tamē spreuerit: & aliquid propter quod deus possit irasci: tanq̄ fiducia integritatis aduersus eum rebellati. si huic potest irasci propter superbiam: cur non magis pec catori qui lēgē cū ipso pariter latore contemserit? Iudex peccatis ueniam dare non potest: quia est lēgis suē ipse disceptator & iudex. quam cum poneret: non ademit sibi omnem potestatem: sed habet ignoscendi licentiam.

Ca.xx. Quod malorum foelicitas irē dei non contradicat. Et q̄ sit deus patientissimus.

I pōt igit̄ irasci: cur ergo inqt aliqs & q peccāt sēpe fēlices sūt: & q pie uiuūt sēpe miseri? Quia fugitiui & abdicate libere uiuūt. & q sub disciplina patris aut dn̄i sunt̄: strictius & frugalius. Virtus enī p mala & probat̄ & cōstat. uitia per uoluptatē: nec tamen ille q peccat: sperare

debet imperpetuam impunitatem : quia nulla est ppetua foelicitas:
Sed scilicet ultima semper
Expectanda dies homini est:diciq; beatus
Ante obitum nemo supremaq; funera debet.
Vt ait Poeta nõ insuauis.exitus est:qui arguit foelicitatẽ. & nemo iudiciũ potest nec uiuus effugere nec mortuus. Habet enim potestatem & uiuos precipitare de summo: & mortuos eternis afficere cruciatibus.Immo inqt si irascitᷣ deus:statim debuit uindicare:& pio merito quęq; punire At enim si id faceret : nemo superesset. Nullus est enim q nihil peccet. & multa sunt: quę ad peccandũ irritẽt.Aetas uiolentia:egestas:occasio:pręmium.Adeo subiecta est pec cato fragilitas carnis qua induti sumus : ut nisi huic necessitati deus parceret : nimium fortasse pauci uiuerent: propter hanc causam patientissimus est:& irã suã cõtinet Nam quia perfecta est in eo uirtus: necesse est patientiam quoq; eius esse perfectam.quę & ipsa uirtus est.Quã multi ex peccatoribus iusti posterius effecti sunt:ex malis boni ex improbis continẽtes.Quã multi in prima ętate turpes: & omniũ iudicio damnati: postmodum tamẽ laudabiles extiterunt:quod utiq; non fieret.si omne peccatum poena sequeretur.leges publicę manifestos reos damnãt.sed plurimi sunt quorum peccata occultantur: plurimi qui delatorem comprimunt aut precibus aut pręmio. plurimi qui iudicia eludunt per gratiam:uel potentiam. Quod si eos omnes qui humanam poenã effugiũt: censura diuina damnaret:esset homo aut rarus aut nullus in terra.Deniq; uel una illa causa delendi generis humani iusta esse potuisset:q; homĩes contẽpto deo uiuo.terrenis fragilibusq; figmentis honorem diuinum tanq̃ coelestibus deferunt adorãtes opera humanis digitis laborata.Cũq; illos deus artifex ore sublimi statu recto figuratos: ad cõtẽplationẽ coeli & notitiam dei excitauerit: curuare se ad terram maluerunt pecudum modo humilis enĩ & curuus & pnus est:qui ab aspectu coeli deiq; patris auersus terram quam calcare debuerat : id est de terra ficta & formata ueneratᷣ.

In tanta igitur impietate hominū tantisq; peccatis id asse-
quitur patiētia dei ut se ipsi homīes dānatis uitę prioris
erroribus corrigant. Deniq; & boni sunt iustiq; multi. &
abiectis terrenis cultibus maiestatem dei singularis cog-
noscunt. Sed cum maxima & utilissima sit dei patientia:
tamen quanuis sero noxios punit. nec patitur longius ꝓ
cedere cum eos inemendabiles esse peruiderit.

Ca.xxi. Si deus irascitur: cur hominem
irasci probibuit.

SVperest una & extrema quęstio. Nā dixerit fortasse
quispiam adeo non irasci deum: ut & in pręcęptis
hominem irasci uetet. Possem dicere ꝙ ira hominis re fre
nanda fuerit: quia iniuste sępe irascitur. & pręsentē habet
motum: quia temporalis est. Itaq; ne fierent ea: quę faci ūt
per iram: & humiles & mediocres & magni reges tēperari
debuit furor eius: & comprimi ne mentis impos aliquod
inexpiabile facinus admitteret. Deus aūt & non ad pręsēs
irascitur. & quia ęternus est: perfectęq; uirtutis nunq̄ nisi
merito irascitur. Sed tamen non ita res se habet. Nam si
omnino prohiberet irasci: ipse quodammodo repręhēsor
opificii sui fuisset. quia in principio iram iecori hominis
incidisset. siquidem creditur causam huius commotiōis
in humore fellis contineri. Non igitur in totum ꝓhibet
irasci. quia iis affęctus necessario datus est. Sed prohibet
in ira permanere. Ira enim mortalium debet esse mortalis
nam si maneat: confirmantur inimicitię ad pernicem sem-
piternam. Deinde rursus cum irasci quidem sed tamē nō
peccare pręcępit: non utiq; euellit iram radicitus: sed tēpe
rauit. ut in omni castigatione modū ac iustitiā teneremus
Qui ergo irasci nos iubet: ipse utiq; irascitur. qui placari
celerius ꝑcipit: est utiq; ipse placabilis. Ea eni pręcępit:
quę sunt iusta. & rebus utilia cōmunibus. Sed q̄a dixerā
non esse irā dei temporalē. sicut hominis qui pręsentanea
commotione feruescit: nec facile regere se potest propter
fragilitatem: intelligere debemus: quia sit ęternus deus

iram quoq; eius in ęternũ manere. sed rursum qa uirtute sit maxima pręditus: in potestate habere iram suam. nec ab ea regi: sed ipsum illam quemadmodũ uelit moderari quod utiq; non repugnat superiori. Nã si prorsus immortalis fuisset ira eius: non esset satisfactioni aut gratię post delictũ locus. cum ipse homines ante solis occasum recõsiliari iubeat: Sed ira diuina in ęternum manet aduersus eos: qui peccant in ęternũ. Itaq; deus non thure: nõ hostia non pręciosis muneribus. quę omnia sunt corruptibilia: sed morum emendatione placatur. & qui peccare desinit: iram dei mortalẽ facit. Iccirco enim nõ ad pręsens noxiũ quenq; punit: ut habeat homo resipiscendi sui facultatẽ.

Capi. xxii: Epilogus & inductio authoritatũ Sibyllę erythreę ad irã dei probandã.

Ec habui quę de ira dei dicerem Donate carissime: ut scires quemadmodum refelleres eos qui deum faciunt immobilẽ. Restat ut more Ciceronis utamur epilogo. ad perorandum sicut ille in Thusculanis de morte disserẽs fęcit. Ita nos ĩ hoc opere testimonia diuina: qbus credi possit: adhibere debemus: ut illorum persuasionem reuincamus: qui sine ira deum esse credentes dissoluunt omnem religionem: sine qua ut ostendimus: aut ĩmanitate beluis: aut stultitia pecudibus adęquamur. In sola enim religione: id est in dei sũmi notione. sapiẽtia est. Prophętę uniuersi diuino spiritu repleti: nihil aliud q̃ de gratia dei erga iustos & de ira eius aduersus ĩpios loquunt̃. quorũ testimonia nobis quidem satis sunt. uerum his quoniam non credunt isti qui sapientiam capillis & habitu iactãt: ratione quoq; & argumentis fuerant a nobis refellẽdi. sic enim prępostere agitur: ut humana diuinis tribuãt authoritatem: cum potius humanis diuina debuerint. Quę nũc sane omittamus. ne nihil apud istos agamus. & in infinitũ materia procedat. Ea igit̃ quęramus testimonia: qbus illi possĩt aut credere: aut certe nõ repugnare. Sibyllas plurimi & maximi authores tradiderũt gręcorũ: Aristochius:

& Apollodorus Erythreus: nostrorũ Varro & Fenestella. Ii omnes precipuam & nobilem preter ceteras. Erythreã fuisse commemorant. Apollodorus quidem ut de ciui ac populari sua gloriatur. Fenestella uero etiam legatos Erythras a senatu esse missos refert. ut huius Sibylle carmina Romam deportarent. & ea consules Curio & Octauianus in capitolio quod tunc erat curante. Q. Catulo restitutum : ponẽda curarent. Apud hanc de summo & cõditore rerum deo huiusmodi uersus reperiuntur.

αφθαρτοσ κτιστισ αιωνιοσ αιθερα ναιων

τοισ ακακοισ ακακον προφερων πολυ μειζονα μισθον

τοισ δε κακοισ αδικοισ τε χολον και θυμον εγειρων:

Id est incorruptibilis & conditor eternus in aere habitãs bonis bonum proferens. iustis multo maiorem mercedẽ. iniustis autem & malis iram & furorem excitans. Rursus alio loco enumerans. quibus maxime facinoribus incitet̃ deus hec intulit.

φευγε δε λατρειασ ανομουσ. θεω ζωντι λατρευε

μοιχειασ τε φυλασσε. και αρρενοσ ακριτον ευνην

ιδιαν γενεαν παιδων τρεφε μηδε φονευε

και γαρ αθανατοσ κεχολωσεται οσ κεν αμαρτη.

Id est. fuge sceleratas religiões. & uiuo deo serui. ab adulterio te abstine. & masculi permixtione praua. propriam generationem crea. & ne occidas. His enim deus imortalis irascit̃ qui hec agũt. Indignat̃ ergo aduersus peccatores.

Capitulum. xxiii. Authoritatibus aliarũ Sibyllarum iram dei probat.

Verum quia plures ut ostendi Sibylle a doctissimis authoribus fuisse tradũtur: unius testimoniũ satis non sit ad confirmandam sicut intendimus ueritatem. Cumee quidem uolumina: quibus Romanorum fata cõscripta sunt : in arcanis habentur. Ceterarum tamen fere omniũ libelli: quo minus in usu sũt: omnibus nõ uetant̃. Ex quibus alia denuncians uniuersis gentibus iram dei ob impietatem hominum hoc modo exorsa est.

ερχομενισ οργισ μεγαλισ επ ικοσμον απαξιν
εσχατονεισ αιωνα θεου μυνιματαφερω
πασι προφιτευσασα καταπολιν ανθρωποισι
Id eſt. Veniēt irę magnę ſuper mundū. dei ꝓnunciatiões enarrans. Omnibus hominibus in urbibus prophętans. Alia quoqꝫ per in dignationem dei aduerſus iniuſtos: cataclyſmū priore ſęculo factū eſſe dixit. ut malitia generis humani extingueretur.
εξ ουνιν ισαρτοσ επουρανιοιο και ανθρωποισιν απασι
γιν και λυψε θαλασσα ανταισι πολεσι κατακλυσμοιο ρα
γεντοσ. Id eſt. ex quo iraſcente coeleſti deo ipſas ciuitates cū hominibus cūctis & terram: mare: cooperuit diluuio rupto. Simili modo de flagrationem poſtea futuram uaticinata eſt: qua rurſus impietas hominum deleat. και ποτε
τιν οργιν θεον ουκετι πραυνοντα αλλ εξεμβρθοντα και εξο
λυοντα γενναν ανθρωπων πασαν υπεμβρισμον. Vnde apud Naſonem de Ioue ita dicitur.
Eſſe quoqꝫ in fatis reminiſcitur affore tempus.
Quo mare quo tellus: corruptaqꝫ regia coeli.
Ardeat & mundi moles operoſa laboret.
Quod tunc fiat neceſſe eſt: cū honor & cultus dei ſūmi apud homines interierit. Eadem tamē placari eum poenitentia factorum & ſui emendatiõe conſtãs hęc addidit.
αλλ ελεει μεταθεσθε βροτοι διμιδ' επροσ οργιν παντοιιν
αγαγιτε θεον μεγαν. Omnes ergo homies trāſferte uos. neqꝫ ad iram ducite deum magnum. Item paulopoſt. ουκ ολεσ
ει πανσειδε πολιν χολον επαν απαντεσ ευσεβειν πβριθυμω
εν ι φρεσ ιρασκισιτε. Neqꝫ perdet irę autem parcet: cum omnes pietatem ex mente percipiatis. Deinde alia Sibylla coeleſtium terrenorū genitorē diligi oportere denūciat: ne ad perdendos homines indignatio eius inſurgat.
μιποτε θυμοθεισ θεοσ αφθιτοσ εξαπολεσι παν γενοσ ανθρ
ωπων βιοτον και φυλον αναιδεσ δει στεργειν γενετιρα θεον
σοφον εοντα. Ne forte iratus incorruptibilis deus omne genus hominum perdat. uitam tribuēs improbā. oportet enim genitorem deum amari: qui plenus eſt & ſapiēs. Ex his apparet uanas eſſe rationes Philoſophorum: qui deū

putant sine ira. & inter ceteras laudes eius id ponunt: q̄d est contra ipsam maiestatem. Regnum hoc imperiumq; terrenum nisi metus custodiat: soluitur. Aufer irā Regi. non modo nemo ei parebit: sed etiam de fastigio precipitabitur. immo uero cuilibet humili eripe hunc effectum Quis eum non spoliabit? Quis non deridebit? Quis non afficiat iniuria? Ita nec indumenta: nec sedem: nec uictum poterit habere: aliis quicquid habuerit; diripientibus: nedum putemus coelestis imperii maiestatem sine ira & metu posse consistere. Apollo Milesius de Iudeorum religione consultus responso hoc indidit. ινδεθεον βασιληα και γερριτηρα προπαν των ον τρεμεται γαια και ουρανος ηδε θαλασσα ταρταρεοι τεμυχοι και δαιμονες αποφριττουσι. Regem autem & genitorem ante omnia quem terra cōtremiscit. coelūq; & mare & latebre tartaree & demones abhorrescunt. Si tamē lenis est: q̄ Philosophi uolūt: quomō ad nutum eius non modo demones & ministri tandem potestatis: sed etiam coelum & terra & rerum natura oīs cōtremiscit. Si enī nullus alteri seruit nisi coactus: omne igitur imperium metu constat. metus autem per iram. nā si nō moueatur quis aduersus parere nolentem: nec cogi poterit ad obsequium. Consulat unusquisq; affectus suos iam intelliget neminē posse sine ira & castigatiōe imperio subiugari. Vbi ergo ira non fuerit: imperium quoq; non erit. Deus autē habet imperium: ergo & iram qua constat imperium: habeat necesse est.

Capit. xxiiii. Concludit deum amandum: uerendum honorificandū & metuendum.

QVapropter nemo uaniloquentia Philosophorum inductus: ad contemptum se dei erudiat. quod est maximum nefas: Debemus hunc omnes & amare q̄ pater est: & uereri q̄ dominus: & honorificare q̄ beneficus: & metuere q̄ seuerus: utraq; persona in eo uenerabilis. Quis salua pietate non diligat anime sue parentem? Aut quis impune contemnat eum: qui rerum dominator habeat in

omnes ueram & ęternam potestatem! Si patrē consideres: ortum nobis ad lucē qua fruimur: subministrat. per illū uiuimus: per illum in hospitiū huius mūdi intrauimus. Si deum cogites. ille nos innumerabilibus copiis alit: ille sustētat: in huius domo habitamus: huius familia sumus & si minus obsequens q̄ decebat: minusq̄ q̄ officiosa domini & parentis īmortalia merita poscebant: tamē plurimum proficit ad ueniam consequendam: si cultum eius notionemq̄ teneamus. si abiectis humilibus terrenisq̄ tā rebus q̄ bonis coelestia. & diuina sempiterna meditemur. Quod ut facere possimus: deus nobis sequēdus est: deus adorandus. quoniam in eo est materia rerum: & ratio uirtutum: & fons bonorū. Quid enī deo aut potentia maius est. aut ratione perfectius. aut claritate luculentius! Qui quoniam nos ad sapientiam genuit: ad iustitiā ꝓcreauit non est fas hominem relicto deo sensus ac uitę datore terrenis fragilibusq̄ famulari. aut quęrendis temporalibus bonis inhęrentem ab innocentia & pietate discedere. Non faciunt beatum uitiosę ac mortiferę uoluptates. nō opulentia libidinum incitatrix: nō inanis ambitio: nō caduci honores. quibus illaqueatus animus humanus: & corpi mācipatus ęterna morte damnatur: sed sola iustitia. cuius lęgittima & digna merces est immortalitas. quam statuit a principio deus sanctis: & incorruptis mentibus. quę se a uitiis & ab omni labe terrena integras inuiolatasq̄ conseruant. Huius pręmii coelestis ac sempiterni participes esse nō possunt: qui fraudibus: rapinis: circūscriptiōibus conscientiam suam polluerunt. quiq̄ iniuriis hominum nefariis commissis ineluibiles sibi maculas inusserunt. Proinde uniuersos oportet qui sapientes: qui homines merito dici uolunt: fragilia contemnere: terrena calcare: humilia despicere: ut possint cū deo beatissīa necessitudīe copulari. Auferatur impietas: discordię: dissensionesq̄ turbulentę ac pestiferę sopiant̄. quibus humanę societates & publici foederis diuina coniūctio irrumpitur: dirimit̄ dissipatur. Quantum possumus boni ac benefici esse meditemur. Si quid nobis operum: si quid suppetit copiarū:

non uoluptati unius:sed multorum saluti impartiatur. Voluptas enim tam mortalis est q̃ corpus. cui exhibet ministerium. Iustitia uero & beneficētia tam immortales q̃ mens & anima: quę bonis operibus similitudinem dei assequit̃. Sit nobis deus non in tēplis: sed in corde nostro consecratus. Destructibilia sunt omnia quę manu fiunt. mundemus hoc templum quod non fumo: non puluere sed malis cogitationibus sordidatur. quod non cęreis ardentibus: sed claritate ac luce sapientię illuminat̃. In quo si semper deum crediderimus esse pręsentem: eius diuinitatis potentia ita uiuemus: ut & propitium semper habeamus. & nunq̃ uereamur iratum.

Lactantii Firmiani de opificio dei uel formatione hominis Liber. ad Demetrianum auditorem suum.

Probemium in quo narrat cur hoc opus desumpserit. Capitulum primnm.

Vam minime sim quietus etiam summis necessitatibus ex hoc libello poteris existimare: quē ad te rudibus pene uerbis prout ingenii mediocritas tulit: Demetriane perscripsi. ut & quottidianum studium meum nosses. & non deessem tibi pręceptor etiam nunc: sed honestioris rei: meliorisq̧ doctrinę. Nam si te ĩ litteris nihil aliud q̃ linguam instruentibus auditorem satis strennuũ prębuisti: quãto magis in his ueris & ad uitã pertinẽtibus docilior esse debebis: apud quem nũc profiteor: nulla me necessitate uel rei uel temporis impediri: quo minus aliquid excudam: quo Philosophi nostrę sectę quam tuemur: instructiores doctioresq̧ in posterũ fiant: q̃uis nunc male audiãt. castigent̃q̧ uulgo: q̧ aliter q̃ sapientibus conuenit: uiuãt. & uitia sub obtentu nominis cęlent: quibus aut mederi oportuit: aut ea prorsus effugere: ut beatum atq̧ incorruptum sapiētię

nomen: uita ipsa cum pręcępțis congruēte pręstarēt. Ego tamē ut nosipsos simul & cęteros instruā: nullū laborem recuso neq; enim possum obliuisci mei: tū pręsertim cū maxime opus sit meminisse. sic ne tu quidē tui ut spero & opto. Nam licet te publicę rei necessitas a ueris & iustis operibus auertat: tamen fieri non potest: quin subinde in coelum aspiciat mens sibi conscia recti. Ego quidē lętor: omnia tibi quę pro bonis habentur: prospere fluere. sed ita si nihil de statu mētis immutēt. Vereor enī ne paulatī consuetudo & iucunditas earum rerum sicut fieri solet: in animum tuum repat. Ideoq; te moneo: ne oblectamēta ista terrę pro magnis aut ueris bonis habere te credas quę sunt non tantum fallacia quia dubia: uerū etiam insidiosa quia dulcia. Nam & ille colluctator & aduersarius noster scis q̃ sit astutus. & idem ipse uiolentus. sicuti nūc uidemus. Iis hęc omnia quę illicere possūt pro laqueis habet. & quidem tam subtilibus: ut oculos mentis effugiant: ne possint hominis prouisione uitari. Summa ergo prudētia est pedetentim incedere quoniam utrobiq; saltus insidet. & offensacula pedibus latenter opponit. Itaq; res tuas ꝓprias in quibus nunc agis: suadeo ut pro tua uirtute aut contemnas: si potes: aut non magnopere mireris Memēto & ueri parentis tui. & in qua ciuitate nomen dederis. Et cuius ordinis fueris. intelligis profecto quid loquar. Nec enim te superbię arguo: cuius in te ne suspitio quidē ulla est. sed ea quę dico. ad mentē referenda sunt nō ad corpus cuius omnis ratio ideo comparata est: ut animo tanquā domino seruiat: & regat̃ nutu eius. Vas est enī quodāmō fictile quo animus. id est homo ipse uerus continetur. & quidem non a Promętheo fictum ut Poetę loquūtur: sed a summo illo rerū conditore ac artifice deo. cuius diuinā prouidentiam perfectissimamq; uirtutem nec sensu com pręhendere; nec uerbo enarrare possibile est. Temptabo tamen quoniā corporis & animi facta mentio est: utriusq; rationem quantum pusillitas intelligentię meę peruidet: explicare. quod officiū hac de causa maxime suscipiendū puto. quod. M. Tullius uir ingenii singularis in quarto

de republica libro cum id facere temptasset: materiã late patentem angustis finibus terminauit leuiter sũma queq; decerpens. Ac ne ulla esset excusatio: cur eum locum non fuerit executus: ipse testatus est. nec uoluntatem sibi defuisse nec curam. In libro enim de legibus primo cũ hoc idem summatim stringeret sic ait. Hunc locum satis ut mihi uidetur in his libris quos legistis expressi Scipio. Postea tamen in libro de natura deorũ secundo. hoc idẽ latius exsequi conatus. Sed quoniã nec ibi quidem satis expressit: aggrediar hoc munus & summã mihi audacter explicandum: quod homo disertissimus pene omisit intactum. Forsitan reprehendas: q̄ ĩ rebus obscuris coner aliquid disputare. cum uideas tanta temeritate homines extitisse: q uulgo Philosophi nomĩant. ut ea que abstrusa prorsus atq; abdita deus esse uoluit: scrutarentur. ac naturam rerum coelestium terrenarumq; conquirerẽt. que a nobis longe remote neq; oculis contrectari: neq; tangi manu: neq; percipi sensibus possunt. Et tamen de illarum omnium ratione sic disputant: ut ea que afferunt: probata & cognita uideri uelint. Quid est tandem cur nobis inuidiosum quisq̃ putet: si rationem corporis nostri ĩspicere & contemplari uelimus? Que plane obscura non est: quia ex ipsis membrorum officiis & usibus partiũ singularũ quãta ui ꝓuidentie quisq; factus sit ĩtelligere nobis licet.

Capitulum. ii. Que deus homini: & que ceteris animalibus dedit.

d Edit enim homini artifex ille noster ac parẽs deus sensum atq; rationem: ut ex eo appareret nos ab eo esse generatos. quia ipse intelligentia: ipse sensus ac ratio est. Ceteris animãtibus quoniam rationalem istam uitam non attribuit: quemadmodum tamen uita earum tutior esset: ante preuidit. Omnes enim suis ex se pellibus texit. quo facilius possent uim pruinarũ ac frigora sustinere. Singulis autem generibus ad propulsandos impetus externos sua ꝓpria munimẽta cõstituit. ut aut naturalibus

telis repugnent fortioribus. aut quę sunt ībecilliora sub trahant se periculis pernicitate fugiendi. aut quę simul & uiribus & celeritate indigēt: astu se protegāt aut latibulis sepiant. Itaq; alia eorū uel plumis leuibus in sublime suspensa sūt: uel suffulta ungulis: uel īstructa cornibus: quibusdam in ore arma sunt dentes : aut in pedibus adunci ungues. nulliq; munimētum ad tutelam sui deest. Si qua uero in prędā maioribus cedūt: ne tamē stirps eorū fūditus interiret: aut in ea sūt relegata regiōe : ubi maiora esse nō possūt: aut accęperūt uberē generādi fęcunditatē: ut & uestiis quę sanguine alantur uictus suppeteret ex illis: & illatā tamē cladē ad conseruationē generis multitudo ipsa superaret. hominē aūt ratiōe cōcessa & uirtute sētiēdi atq; eloquēdi data eorū quę cęteris aīlibus attributa sūt: fęcit expertē. quia sapiētia reddere poterat: quę illi naturę conditio denegasset. statuit nudū & inermē: qa & ingenio poterat armari & ratione uestiri. Ea uero ipsa quę mutis data: & hoī denegata sūt q̃ mirabiliter hoī ad pulchritudinē faciāt: exprimi non pōt. Nā si hoī ferinos dentes: aut cornua: aut ungues: aut ungulas: aut caudā : aut uarii coloris pilos addidisset: qs nō sētiat q̃ turpe aīal esset futurū sicut muta si nuda & inermia fingerenť: Quibus si detrabas uel naturalē sui corpis uestē: uel ea qbus ex se armanť nec speciosa poterūt eē nec tuta. ut mirabiliter si utilitatē cogites: īstructa: si speciē ornata uideanť. Adeo miro mō consentit utilitas cū decore. hominē uero: quoniā ęternū animal atq; īmortale fingebat: nō forinsecus ut cętera: sed interius armauit. nec munimentū eius in corpe sed ī anīo posuit. quoniā superuacuū fuit cū illi q̄d erat maximū: tribuisset: corporalibus eū tegere munimētis: cū presertī pulchritudinem humani corporis impedirent.

Ca. iii. Contra Epicureos disputat: qui opera naturę damnabāt. & pręcipue q; homo cęteris animantibus imbecillior oriatur.

Nde ego Philosophorum qui Epicurum sequunť amentiā soleo mirari. q naturę opera reprębendunt:

6 1-8

ut ostendant nullla prouidentia instructum esse. ac regi mundum : sed originem rerum in secabilibus ac solidis corporibus assignant. quorum fortuitis concursionibus uniuersa nascantur : & nata sint. Pręterea quę ad ipsum mundum uitio dant: in quo ridicule insaniunt: id sumo: quod ad rem de qua nunc agimus pertinet. Queruntur hominē nimis imbecillū & fragilē nasci : q̄ cętera anīalia nascuntur. quę ut sunt edita ex utero : protinus in pedes suos erigi; & gestire discursibus. statimq; aeri tolerando ideonea esse: q̄ in lucem naturalibus indumentis munita processerint· hominem cōtra nudum & inermem tanq̄ ex naufragio ī huius uitę miserias proiici & expelli. qui neq; mouere se loco ubi effusus est: possit nec alimentū lactis appetere: nec iniuriam temporis ferre. Itaq; naturam non matrem esse humani generis: sed nouercam. quę cū mutis tam liberaliter gesserit: hominē uero sic effuderit: ut īops & infirmus: & omni auxilio indigens: nihil aliud possit q̄ fragilitatis suę conditionē: ploratu ac fletibus nominari. scilicet cui tantum in uita restet transire malorum. Quę cum dicunt: uehementer sapere creduntur. propterea q̄ unusquisq; inconsideratę suę cōditioni ingratus est. Ego uero illos nūq̄ magis desipere cōtendo: q̄ cū hoc loquūt͠. Considerās enim conditionem rerum intelligo nihil fieri aliter debuissę: ut non dicam potuisse : quia deus potest omnia: sed necesse est : q̄ illa prouidentissima maiestas id effęcerit. q̊d erat melius & rectius. Libet igit͠ interrogare istos diuinorū operū rephēsores: qd in hoīe deesse: q̄a ībecillior nascit͠: credāt. Nū iccirco minus educent͠ hoīes: nū minus ad sūmū robur ętatis ꝑuehant͠. nū ībecillitas: aut incrementū īpediat: aut salutē. quoniā quę desūt ratio de- pēdit ! At hoīs iqūt educatio maximis laboribus cōstat: pecudū scilicet cōditio melior. q̄ hę oēs cū fętū ediderīt: non nisi pastus sui curam gerunt: ex quo efficitur: ut uberibus sua sponte distentis alimentum lactis fętibus mi- nistretur. & id cogente natura sine sollicitudine appetāt. Quid aues quarum ratio diuersa est: nonne maximos suscipiūt in educando labores : ut interdū aliquid humanę

intelligentię habere uideantur? Nidos enim aut luto ędificant: aut uirgultis & frondibus construunt: & ciborum expertes incubant ouis. & quoniam fętus de suis corporibus alere non datum est: cibos conuehunt. & totos dies in huiusmodi discursatione consumunt. noctibus uero defendunt: fouent: protegunt. Quid amplius facere homines possunt. nisi hoc solum fortasse. quod non expellunt adultos: sed perpetua necessitudine ac uinculo caritatis adiunctos habent? Quid quod auium fętus multo fragilior est quam hominis? Quia non materno corpore ipsum animal edunt: sed id quod materni corporis fętu & calore tepefactum animal efficiat: quod tamen cum spiritu fuerit animatum: Id uero implume ac tenerum non modo uolandi sed ambulandi quoque usu caret. Non ergo ineptissimus: siquis putet male cum uolucribus ęgisse naturam: primum quod bis nascuntur. deinde quod tam infirmę. ut sint quęsitis per laborem cibis a parentibus nutriendę. Sed illi fortiora eligunt. imbecilliora prętereunt. Quęro igitur ab his qui conditionem pecudum suę preferunt: quid eligant si deus his deferat optionem: utrum malint humanam sapientiam cum imbecillitate: an pecudum firmitatem cum illorum natura. Scilicet non tam pecudes sunt: ut non malint uel fragiliorem multo quam nunc est: dummodo humanam: quam illam irrationabilem firmitatem. Sed uidelicet prudentes uiri. neque hominis rationem uolunt cum fragilitate: neque mutorum firmitatem sine ratione. Quod nihil est tam repugnans: tamque contrarium: quam quod unumquodque animal aut ratio instruat necesse est: aut conditio naturę. Si naturalibus munimentis instruatur: superuacua ratio est. Quid enim excogitabit: quid faciet: aut quid molietur? Aut in quo lumen illud ingenii ostendet cum ea quę possunt esse rationis: ultro natura concedat? Si autem ratione sit preditum: quid opus erit sępimentis corporis: cum semel concessa ratio naturę munus possit implere? Quę quidem tantum ualet ad ornandum tuendumque hominem: ut nihil potuerit maius ac melius a deo dari. Denique cum & corporis non magni homo: & exiguarum uirium: & ualitudinis sit infirmę: tamen quoniam id

quod est maius accepit: & instructior est ceteris anialibus & ornatior. Nam cum fragilis imbecillusq; nascatur: tamē & a mutis omnibus tutus est: & ea omnia quę firmiora nascuntur: etiam si uim coeli fortiter patiuntur: ab hoīe tamen tuta esse nō possunt. Ita fit ut plus homini cōferat ratio: q̄ natura: mutis quoniā ī illis nec magnitudo uiriū: neq; firmitas corporis efficere potest: quo minus aut opprimanī a nobis: aut nostrę subiecta sint potestati. Potestne igitur aliquis cum uideat etiam boues uaccas cū īmanissimis corpibus seruire homini: queri de opifice rerū deo: q; modicas uires: q; paruum corpus acceperit! nec beneficia in se diuina pro merito ęstimat: quod est īgrati aut ut uerius loq̄mur īsani! Plato ut hos credo ingratos refelleret naturę gratias ęgit: q; homo natus esset. Quanto melius & sanius: qui sensit conditionem hominis esse meliorem: q̄ isti qui se pecudes natos esse maluerunt! Quos si deus in ea forte conuerterit animalia quorum sortem prȩferunt suę: iam profecto cupiant remigrare magnisq; clamoribus conditionem pristinam flagitent: quia nō est tanti robur ac firmitas corporis ut officio linguę careas. aut auium per aerem libera discursatio: ut manibus indigeas. Plus enim manus prȩstant q̄ leuitas usus q; pennarū plus lingua q̄ totius corporis fortitudo. Quę igiī amētia est ea prȩferre: quę si data sint: accipere detrectes.

Ca. iiii. Contra Epicureos conquerentes boīes morbis & īmaturę morti subiectos.

Idem queruntī hominē morbis & immaturę morti esse subiectum. Indignantur uidelicet non deos se esse natos. Minime inquiūt: sed ex hoc ostendimus hominem nulla prouidētia esse factū. quod aliter fieri debuit. Quid si ostendero id ipsum magna ratione prouisū esse: ut morbis uexari posset. & uita sua in medio cursus sui spatio rumpereī: Cū enī deus animal q̊d fęcerat: sua spōte ad mortē trāsire cognouisset: ut mortē ipsā quę est dissolutio naturę capere possit: dedit ei fragilitatē quę morti

aditum ad dissoluendum animal inueniret. Nam si eius roboris fieret: ut ad eum morbus & ęgritudo adire non posset: ne mors quidem posset: quoniam mors sequela morbum est. Immatura uero mors quomodo abesset ab eo: cui esset constituta natura Nempe nullum hominem mori uolũt: nisi cum centesimũ ętatis compleuerit annũ. Quomodo illis in tanta repugnãtia rerum ratio poterit constare! Vt enim ante annos centũ mori quisq̃ nõ possit aliquid illi roboris quod sit immortale tribuendum est. Quo concesso. necesse est conditionem mortis excludi. Id autem ipsum cuiusmodi potest esse: quod hominem contra morbos & ictus extraneos: solidum atq̃ inexpugnabilem faciat! Cum enim constet ex ossibus & neruis: & uisceribus & sanguine. quid horum potest esse tã firmũ: ut fragilitatem repellet ac mortem! Vt igitur homo indissolubilis sit ante illud tẽpus: quod illi putant oportuisse constitui. ex qua ei materia corpus attribuant! Fragilia sunt omnia quę uideri ac tangi possunt. Superest ut aliqd ex coelo petant. quoniam in terra nihil est. quod non sit infirmum. Cum ergo sic homo formãdus esset a deo: ut mortalis esset aliquando: res ipsa exigebat: ut terreno & fragili corpore fingeretur. Necesse est igitur ut mortem recipiat quãdolibet: quoniam corporalis est. Corpus enĩ quodlibet solubile atq̃ mortale est. Stultissimi ergo qui de morte immatura queruntur. quoniam naturę cõditio locum illi facit. Ita consequẽs erit: ut morbis quoq̃ subiectus sit. Neq̃ enim patitur natura: ut abesse possit infirmitas ab eo corpore: quod aliquãdo soluendum est. Sed putemus fieri posse quemadmodũ uolunt: ut homo non ea conditione nascatur. qua morbo morti ue subiectus sit: nisi peracto ętatis suę spatio: ad ultimam processerit senectutem. Non igitur uident; si ita sit constitutum: qd sequatur. homini utiq̃ certo tempore mori nullo modo posse. Sed si prohiberi ab altero uictu potest: mori poterit. Res igitur exigit: ut homini qui ante certum diẽ mori non potest. ciborum alimẽtis quia subtrahi possũt: opus nõ sit. si opus cibo nõ erit: iam nõ homo ille sed deus fiet.

Ergo ut superius dixi: qui de fragilitate hoīs queruntur id potissimum queruntur: quod non immortales sempiterniq; sint nati. Nemo nisi senex mori debet. Atqui mortalitas non potest cum immortalitate coniungi. Si enim mortalis est in senectute: immortalis esse in adolescentia non potest. Nec est ab eo cōditio mortis aliena: q quādoq; moriturus est. nec ulla immortalitas est: cui sit terminus constitutus. Ita fit: ut & immortalitas exclusa in ppetuū: & ad tempus recepta mortalitas: hominem constituat in ea conditione: ut sit in qualibet ętate mortalis. Quadrat igitur necessitas undiq;: nec debuisse aliter fieri: nec fas fuisse. sed isti rationem sequentium non uident: qa semel errauerūt. in ipsa summa. Eexclusa enī de rebus humanis diuina prouidentia: necessario sequebatur: ut omnia sua sponte sint nata. Hinc inuenerūt illas minutorum seminū plagas & concursiones fortuitas: quia rerum originē non uidebant. In quas se angustias cum cōiecissent: iā cogebat eos necessitas existimare animas cum corporibus nasci. & item cum corporibus extingui. Assumpserant enim nihil fieri mente diuina. quod ipsum nō aliter probare poterāt q̄ si ostenderent esse aliqua in quibus uideret̃ ꝓuidentię ratio claudicare. Reprehenderunt igitur ea: in quibus uel maxime diuinitatē suā prouidentia mirabiliter expressit. ut illa quę retuli de morbis & immatura morte: cū debuerint cogitare: his assumptis quę necessario sequerentur. Sequuntur autem illa: quę dixi. si morbum non reciperet neq; tectis neq; uestibus indigeret. Quid enim uentos: aut hymbres: aut frigora metueret: quorum uis in eo est: ut morbos afferant? Iccirco enim accępit sapientiam: ut aduersus nocentia fragilitatē suā muniat. Sequit̃ necesse est: ut quoniā retinēdę ratiōis causa morbos capit: etiā mortē semp accipiat: quia iis ad quē mors non uenit: firmus sit necesse est. Infirmitas autē habet in se mortis conditionē. Firmitas uero ubi fuerit: nec senectus locū potest habere nec mors quę sequit̃ senectutē. Preterea si mors certe cōstituta esset ętati: fieret homo insolentissimus & humanitate omni careret. Nam fere iura omnia humanitatis: quibus

inter nos cohęremus ex metu & conscientia fragilitatis oriũtur. Deniq; imbecilliora & timidiora queq; animalia congregant: ut quoniã uiribus tueri se nequeunt: multitudine tueant. Fortiora uero solitudines appetũt. quoniã robore uiribusq; confidunt. Non quoq; si eodem modo haberet: ad propulsanda pericula suppetens robur: nec ullius alterius auxilio indigeret: quę societas esset: quę ue ratio: quę humanitas! Aut quid esset deterius homĩe: quid efferatius: quid immanius! Sed quoniam imbecillis est: nec per se potest sine homine uiuere: societatẽ appetit. ut uita communis & ornatior fiat & tutior. Vide igitur omnem hominis rationem in eo maxime stare: q nudus fragilisq; nascitur. q morbis afficitur. q ĩmatura morte multatur. Quę si homini detrahantur: rationem quoq; ac sapientiã detrahi necesse est. Sed nimis diu de rebus aptis disputo: cũ sit liquidum: nihil sine prouidẽtia nec factũ esse unq̃: nec fieri potuisse. De cuius operibus uniuersis si nunc libeat disputare per ordinem infinita materia est. Sed ego de uno corpore hominis tantum institui dicere: ut in eo diuinę prouidentię potestatẽ quanta fuerit: ostẽdã: his dũtaxat in rebus quę sunt comprębensibiles & aptę. Nam illa quę sunt animę nec subiici oculis: nec comprębendi queunt. Nunc de ipso uase hominis loquimur q̃d uidemus.

Ca. v. De differentia creationis animaliũ brutorum & hominis secundum corpus.

N principio cum deus fingeret animalia: noluit ea in rotundam formę speciẽ cõglobare atq; colligere. ut & moueri ad ambulandum: & flectere se in quamlibet partem facile possẽt: sed ex ipsa corporis summa produxit caput. Item produxit membra quędam longius quę uocantur pedes: ut alternis motibus solo fixa producerent animal: quo mens tulisset: aut quo petẽdi cibi necessitas prouocasset. Ex ipso aũt uasculo corpis q̃ttuor fecit extantia bina posterius: quę sunt in omnibus pedes: Item bina

capiti & collo proxĩa: quę uarios animãtibus usus p̄bent. In pecudibus sunt posteriores pedes. ac similes feris. In homine autem manus quę non ad ambulandum : sed ad faciendum temperandum sunt natę. Est & tertium genus in quo priora illa neq; pedes: neq; manus sunt: sed halę in quibus pennę per ordinem fixę uolandi exhibent usum. Ita una fictio diuersas species & usus habet. Atq; ut ipsã corporis crassitudinẽ firmiter cõpręhenderet: maioribus & breuibus ossibus inuicem colligatis: quasi carinã compegit quam nos dicimus spinam. eãq; noluit ex uno perpetuoq; osse formare: ne gradiendi: flectendiq; se facultatẽ animal non haberet. Ex eius parte quasi media: costas: id est transuersa & plana ossa porrexit in diuersum. quibus clementer curuatis : & in se uelut in circulum pene conductis: ĩterna uiscera cõtegant. ut ea quę mollia & minus ualida fieri opus erat: illius solidę cratis amplexu possent esse munita. In sũma uero constructionis eius: quã similẽ nauis carinę diximus: caput collocauit. ĩ quo esset regnũ totius animantis. Datumq; illi hoc nomen est : Vt quidẽ Varro ad Ciceronem scribit: q̄ hinc capiant initiũ sensus ac nerui. Ea uero quę diximus de corpore uel ambulãdi: uel faciendi: uel uolandi causa esse producta: neq; nimiũ longis propter celerem mobilitatẽ : neq; nimiũ breuibus propter firmitatẽ: sed & paucis & magnis ossibus cõstare uoluit. Aut enim bina sunt: ut in homĩe aut quaterna: ut in quadrupede: quę tamen nõ fęcit solida : ne in gradiẽdo pigritia & grauitas retardaret : sed cauata & ad uigorem corporis conseruandum medullis intrinsecus plena. eaq; rursus non ęqualiter porrecta finiuit: sed summas eorum partes crassioribus nodis conglobauit. ut & substringi uerius facilius : & uerti tutius possent. Vnde sunt uertibula nominata. Eos nodos firmiter solidatos leui quodam operculo texit : quod dicitur cartilago : scilicet ut sine attritu : & sine sensu doloris aliquo flecterentur. eosdem tamen non in unũ modum informauit. Alios enĩ fęcit sĩplices & in orbẽ rotundos. ĩ his dũtaxat articulis: in quibus moueri membra ĩ omnes partes oportebat: ut

in scapulis:quoniam manus utrumlibet agitari & cōtorqueri necessarium est. Alios autem latos & ęquales & in unā partē rotundos: & in his utiqꝫ locis ubi tantūmodo curuari mēbra in omnes partes oportebat.ut in genibus & in cubitis:& in manibus ipsis.Nam sicut manus ex eo loco: unde oriuntur ubiqꝫ uersus moueri speciosū simul & utile fuit:sic profecto si hoc iidem etiam cubitis accideret & superuacuus esset eiusmodi motus & turpis. Iā enim manus amissa dignitate quā nunc habet:mobilitate nimia promuscidis similis mirabiliter uideretur. essetqꝫ homo plane anguimanus.Quod genus in illa īmanissima belua mirabiliter effęctū est. Deus enim qui prouidentiā & potestatem suam multarum rerum mirabili uarietate uoluit ostendere : quoniam caput eius animalis non tam longe porrexerat: ut terram posset ore contingere. quod erat futurū horribile atqui tetrū. & quia os ipsū ꝓtusis dentibus sic armauerat: ut etiam si contingeret pascendi tamen facultatem dentes adimerent: produxit inter eos a summa fronte molle ac flexibile membrum quo prēdere: quo tenere quodlibet posset: ut rationem uictus capiendi uel dentium prominēs magnitudo: uel ceruicis breuitas non impediret.

Ca.vi Contra Epicurum qui ex atomis fortuito concurrentibus compactum fabricatumqꝫ hominem disputauit.

On possum hoc loco teneri quo minus Epicuri stultitiam coarguam.Illius enim sunt omnia quę delirat Lucretius.Qui ut ostēderet animalia nō artificio aliquo diuinę mentis:sed ut solet fortuito esse nata: dixit in principio mūdi alias quasdā innumerabiles animātes mirāda specie & magnitudīe fuisse natas sed eas ꝑmanere nō potuisse:qꝫ illas aut sumendi cibi facultas:aut coeūdi generādiqꝫ ratio defecisset. Videlicet ut & atomis suis locū faceret:diuinā prouidentiā uoluit excludere.Sed cum uideret ī oībus quę spirāt:mirabilē ꝓuidētię īesse rationē

10 | 8

quod malũ uanitatis erat dicere fuisse animalia pdigiosa in quibus ratio cessasset? Quoniam igitur omnia quę uidemus cum ratione nata sunt: id enĩ ipsum nasci efficeret nisi ratio non potest: manifestum est nihil omnino ratiõis expers potuisse generari. At enim prouisũ est in singulis quibusqȝ fingendis: quatenus & ministeria membrorum ad necessaria uitę uteret. & quatenus adiugatis corpibus elata soboles: uniuersas generatim conseruaret animantes. Nam si peritus architectus cum magnũ aliquod ędificiũ facere constituit: primo omnium cogitat: quę sũma pfecti ędificii futura sit: & ante emetatur quem locũ leue põdus expectet: ubi magni operis statuta sit moles: quę columnarum interualla: qui aut ubi aquarũ cadentiũ decursus & exitus & receptacula: Hęc inquam prius prouidet: ut quęcunqȝ sunt profecto operi iam necessaria cũ ipsis fundamentis pariter ordiatur: Cur deũ quisq̃ putet in machinandis animalibus non ante prouidisse: quę ad uiuendũ necessaria essent q̃ ipsam uitam daret? Quę utiqȝ constare non posset: nisi prius effęcta essent: qbus constat. Videbat igitur Epicurus in corporibus animalium diuię ratiõis sollertiã sed ut efficeret quod ante ĩprudenter assũpserat: adiecit aliud deliramentum superiori congruens. Dixit enim neqȝ oculos ad uidendum esse natos. neqȝ aures ad audiendum. neqȝ pedes ad ambulandum. quoniã mẽbra hęc prius nata sunt: q̃ esset usus uidendi: & audiendi: & ambulãdi. sed horum oĩa officia ex natis extitisse. Vereor ne huiusmodi portenta & ridicula refutare: non minus ineptum esse uideatur. Sed libet ineptire: quoniam cum inepto agimus. ne se ille nimis argutum putet. Quid ais Epicure? Non sunt ad uidandum oculi nati? Cur igitur uident? Postea inquit usus eorum apparuit. Vidẽdi ergo causa nati sũt. siquidẽ nihil possũt aliud q̃ uidere. Itẽ mẽbra cętera cuius rei causa nata sũt: ipse usus ostẽdit. Qui utiqȝ nullo mõ posset existere: nisi essẽt mẽbra oĩa tã ordinata: tã prouidẽter effęcta: ut usũ posset habere. Quid enĩ si dicas aues nõ ad uolandũ esse natas: neqȝ feras ad sęuiendũ: neqȝ pisces ad natandũ: neqȝ homines ad sapiendum:

cum appareat ei naturę officioq; seruire animantes. ad q̃d est quęq; generata! Sed uidelicet q summã ueritatis amisit semper erret necesse est. Si enim non prouidentia: sed fortuitis atomorum concursionibus nascuntur omnia: cur nunq̃ fortuito accidit sic coire illa principia: ut efficerẽt animal eiusmodi: quod naribus potius audiret. aut odoraretur oculis: auribus cerneret. Si enĩ primordia nullũ genus positionis expertum relinquũt: oportuit eiusmodi quotidie monstra generari: ĩ quibus & membrorũ ordo pręposterus: & usus longe diuersus existeret. Cum uero uniuersa genera & uniuersa quoq; membra: lęges suas & ordines & usus sibi attributos tueantur: manifestum est nihil fortuito esse factũ: quoniã diuinę rationis dispositio seruatur. Verum alias refellemus Epicurũ: nunc de prouidentia ut cępimus differamus.

Capitulum. vii. De dei prouidentia circa uniuersalem hominis fabricam.

Eus igitur solidamenta corporis: quę ossa dicunt̃: nodata & adiuncta inuicem neruis alligauit: atq; cõstrinxit. quibus mens si excurrere aut resistere uelit: tanq̃ retinaculis uterẽt̃ & quidẽ nullo labore nulloq; conatu: sed minimo nutu totius corporis molem temperaret: ac flecteret. Hęc autem uisceribus operuit: ut quęcunq; locũ decebat: utq; solida ossa cõclusa tegerentur. Itẽ uisceribus ipsis uenas admiscuit: quasi riuos p corpus om̃e diuisos per quę discurrens humor & sanguis: uniuersa membra succis uitalibus irrigaret. & ea uiscera formata ĩ eũ modũ q unicuiq; generi ac loco aptus fuit: supiecta pelle cõtexit Quã uel sola pulchritudĩe decorauit: uel setis adoperuit: uel squamis muniuit: uel plumis insignibus adornauit. Illud uero commentũ dei mirabile quod una dispositio & unus habitus innumerabiles animantium perferat uarietates. Nam in omnibus fere quę spirant eadem series & ordo membrorum est. Primũ enim caput & huic annexa ceruix: Itẽ collo pectus adiunctum: & ex eo prominentes

11/8

armi: Adherens pectori ueter: Itē uētri subnexa genitalia. Vltimo loco femora pedesq̃. Nec solum membra suum tenorem: ac situm in omnibus seruant: sed etiam partes membrorum. Nam in uno capite ipso certā sedē possidēt aures. certam oculi. nares item. os quoq̃ & in eo dentes & lingua. Que omnia cum sint eadem in omnibus animatibus: tamen infinita & multiplex diuersitas figuratorum est: q̃ ea que dixi aut productiora: aut cōtractiora liniamentis uarie differentibus comprehensa sūt. Quid illud nonne diuinum: quod in tanta uiuentium multitudine: unumquodq̃ animal in sui genere & specie pulcherrimū est? Vt siquid uicissim de altero in alterum transferatur: nihil impeditius ad utilitatē nihil deformius ad aspectū uideri necesse sit. Vt si elephanto ceruicē prolixā tribuas: aut camelo breuē: uel si serpētibus pedes aut pilos addas in quibus porrecti equaliter: corporis longitudo nihil aliud exhibeat: nisi maculis terga distincti: & squamarū leuitate suffulti: in lubricos tractus sinuosis flexibus laberentur. In quadrupedibus autem idē opifex contextū spine: a summo capite deductum. longius extra corpus eduxit & acuminauit in caudā. ut obscene corporis ptes: uel propter feditatē tegeretur: uel propter teneritudinē munirentur. ut animalia quedā minuta & nocētia: motu eius arcerentur a corpore. Quod membrum si detrahas: imperfectū fit animal ac debile. Vbi autē ratio & manus est: tam non est id necessarium: q̃ indumentum pilorum Adeo in suo queq̃ genere aptissime congruunt: ut neq̃ nudo quadrupede: neq̃ homine tecto excogitari quicquā turpius possit. Cum tamē ipsa nuditas hominis mire ad pulchritudinem ualeat: nō tamen etiam capiti cōgruebat Texit ergo illud pilo. Et quia in summo futurum erat quasi summum edificii culmen ornauit. Qui ornatus nō est in orbem coactus: aut in figuram pilei teres factus. ne quibusdā partibus nudis esset informis: sed alibi infusus alibi retractus: pro cuiuslibet loci decentia. Frons ergo uallata per circuitum: & a temporibus effusi ante aures capilli: & earum summe partes in corone modum cincte

& occipitiũ omne contectũ: speciem miri decoris ostẽtat Iam barbę ratio incredibile est: quantum conferat ad dinoscendam corporum maturitatem uel ad differentiam sexus: uel ad decorem uirilitatis ac roboris. ut uideatur omnino non constatura fuisse totius corporis ratio: si quicq̃ aliter esset effectum.

Ca. viii. De forma hominis & omniũ membrorũ habitudine. sed specialiter de auribus & oculis.

n Vnc rationẽ totius hominis ostendã. singulorũq; membrorum quę in corpore aperta aut operta sũt: utilitates & habitus explicabo. Cum igitur statuisset deus ex omnibus animalibus solum hominem facere coelestẽ. cętera uniuersa terrena. Hunc ad coeli contemplationem rigidũ erexit bipedẽ constituit. scilicet ut eadẽ spectaret: unde illi origo est. Illa uero depressit ad terram. ut quia nulla his immortalitatis expectatio est: toto corpore in humũ proiecta: uentri pabuloq; seruirent. Hominis itaq; solius recta ratio: & sublimis status: & uultus deo patri communis ac proximus: originem suam fictoreq; testat̃. Eius prope diuina mens. quia non tantum animantium quę sunt in terra: sed etiam sui corporis est sortita dominatum: in summo capite collocata: tanq̃ in arce sublimis speculatur omnia: & contuetur. Hanc eius aulam non obductam porrectamq; formauit. ut in mutis animalibus: sed orbi & globo similem. q; orbis rotunditas perfectę rationis est ac figurę. Eo igitur mẽs & ignis ille diuinus tanq̃ coelo tegitur. Cuius cum summũ fastigiũ naturali ueste texisset: priorem partẽ quę dicitur facies: necessariis membrorum ministeriis & instruxit pariter: & ornauit. Ac primum oculorum orbes concauis foraminibus cõclusit. a quo foratu frontẽ nominatã Varro existimauit. & eos neq; minus neq; amplius: q̃ duos esse uoluit. q; ad speciem nullus est perfectior numerus q̃ duorum sicut & aures duas quarum duplicitas incredibile est: quantã pulchritudinem prȩferat. q; tum pars utraq; similitudĩe

12 / 8

ornata est: tū ut uenientes altrinsecus uoces facilius col- ligantur. Nam & forma ipsa mirandum in modum ficta q̄ earum foramina uoluit esse nuda: & iobsepta. quod & minus decorum & minus utile fuisset. quoniā simpliciū cauernarum angustias preteruolare uox posset: nisi per- ceptam per cauos sinus: & repercussu retentam foramina ipsa conueherent: illis similia uasculis: quibus impositis solent angustiora uasa compleri. Eas igitur aures quibus est inductū nomē a uocibus hauriendis: Vnde Virgilius Vocēq; his auribus hausi. quia uocē ipsam Greci ακουνμ uocant ab auditu per immutationem littere: aures uelut audes sunt nominate. Noluit deus artifex mollibus pelli culis informare: que pulchritudinem demerent: pēdulas atq; flectentes: neq; duris ac solidis ossibus: ne ad usum inhabiles essent: immobiles ac rigentes: sed q̄ esset horū medium excogitauit: ut eas cartilago mollior alligaret. & habent aptam simul & flexibilem firmitatem. In his au diendi tantum officium constitutum est. sicut in oculis uidendi. Quorū precipue inexplicabilis est: ac mira subti litas. quia eorum orbes gemmarum similitudinem prefe rentes ab ea parte qua uidendum fuit: membranis perlu- centibus texit ut imagines rerum contrapositarum tanq̄ in speculo refulgentes: ad sensum intimum penetrarent. Per eas igitur membranas: sensus ille qui dicitur mens ea que sunt foris. transpicit. ne forte existimes: aut imaginū incursione nos cernere: ut Philosophi dixerunt. quoniā uidendi officium in eo debet esse: quod uidet non in eo quod uidetur: aut intentione aeris cum acie: aut effusiōe radiorū. quoniā si ita esset: radiū quē oculis aduertimus: uideremus donec intentus aer cum acie: aut effusi radii: ad id quod uidendum esset: peruenirēt. Cū aūt uideamus eodem momento temporis. plerunq; uero aliud agentes nihilominus tamen uniuersa que contra sunt posita: itue amur: Verius & manifestius est mētem esse que p oculos ea que sunt opposita: transpiciat: q̄ per fenestras lucente uitro: aut speculari lapide obductas. Et iccirco mens & uolūtas ex oculis sepe dinoscit̄. Quod quidē ut refelleret

Lucretius ineptissimo usus est argumento. Si enim mẽs inqt p oculos uidet: erutis & effosis oculis magis uideret quoniã euulsę cũ postibus fores: plus inferũt luminis: q̃ si fuerint obductę. Nimirum ipsi uel potius Epicuro qui eũ docuit. effosi oculi erãt. ne uiderent effusos orbes: & ruptas oculorum fibras: & fluentẽ per uenas sanguinẽ & crescẽtes ex uulneribus carnes: & obductas ad ultimũ cicatrices nihil posse lucis admittere. Nisi forte auribus oculos similes nasci uolebat. ut non tam oculis q̃ foraminibus cerneremus. quo nihil ad speciem fędius: ad usũ inutilius fieri potest. Quantulum enim uidere possemus si mẽs ab intimis penetralibus capitis: per exiguas cauernarum rimulas attenderet. ut si quis uellet transpicere p cicutam: non plus profecto cernat: q̃ cicutę ipsius capacitas comprębendat. Itaq; ad uidendum membris potius in orbem conglobatis opus fuit: ut uisus in latum spargeretur. & quę in priori facie adhęrerent: ut libere possit omnia cõtineri. Ergo ineffabilis diuinę ꝓuidẽtię uirtus: fęcit duos simillimos orbes: eosq; ita deuinxit: ut non in totum conuerti: sed moueri tamen ac flecti cum modo possent. Orbes autem ipsos humoris puri ac liquore plenos esse uoluit. in quorum media parte: scintillę luminũ conclusę tenerẽtur: quas pupillas nuncupamus. in qbus puris ac subtilibus cernendi sensus ac ratio continetur. Per eos igitur orbes seipsam mens intendit: ut uideat. miraq; ratione in unum miscetur: & coniungitur amborũ luminum uisus.

Ca. ix. Contra eos qui sensus falsos esse contendũt.

Libet hoc loco illorum reprębendere uanitatem: qui dum uolunt ostendere sensus falsos esse: multa colligunt in quibus oculi fallantur. inter quę illud etiã q̊d furiosis & ebriis: omnia duplicia uideantur. Quasi uero eius erroris obscura sit causa. Ideo enim fit quia duo sũt oculi. Sed quomodo id fiat accipe. Visus oculorũ intentione animi constat. Itaq; quoniam mens ut supra dictũ

13 1-5

est: oculis tanq̃ fenestris utitur nõ tantum hoc ebriis aut insanis accidit: sed etiam sanis ac sobriis. Nam si aliquid nimis propius admoueas: duplex uidebitur. Certum est enim interuallum ac spatium quo acies oculorum coit. Item si retrorsum auoces animum: quasi ad cogitandum & intentionem mentis relaxes: cum acies oculi utriusq̃ deducitur: tunc singuli uidere incipiũt separatim. Si aũt rursus intenderis: aciemq̃ direxeris: coit in unũ quicqd duplex uidebatur. Quid ergo mirum: si mens ueneno ac potentia uini dissoluta: dirigere se nõ potest ad uidendũ sicut ne pedes quidem ad ambulandum: neruis stupescẽtibus debiles. aut si uis furoris in cerebrum ſęuiens: concordiam disiungit oculorum? Quod adeo uerum est: ut luscis hominibus: si aut insani aut ebrii fiet: nullo modo possit accidere: ut aliquid duplex uideant. Quare si ratio apparet. cur oculi falluntur: manifestũ est non esse falsos sensus: qui aut non falluntur: si sunt puri & integri. aut si falluntur: mens tamen non fallit̃. quę illorũ nouit errorẽ.

Ca. x. Ad oculorũ fabricã redit & omniũ membrorum habitudinem. sed specialiter quę usq̃ ad uentrem per cutem apparent.

Ed nos ad dei opera reuertamur. Vt igitur oculi munitiores essent ab iĩuria: eos ciliorũ tegminibus oculuit. unde oculos dictos esse Varroni placet. Nam & ipse palpebrę quibus mobilitas iest: palpitatio uocabulũ tribuit: pilis in ordine stantibus uallate: septum oculis decentissimum prębent. Quarum motus assiduus: incõprębensibili celeritate concurrens: & uidendi tenorẽ non impedit: & reficit obtutum. Acies enim id est membrana illa perlucens: quam siccari & obarescere nõ oportet: nisi humore assiduo tersa pure niteat: obsolescit. Quid ipsa superciliorum fastigia pilis breuibus adornata? Nonne quasi aggeribus & munimentum oculis: ne quid supne incidat: & speciem simul pręstant? Ex quorum confinio nasus exoriens: & ueluti ęquali porrectus iugo: utranq̃

aciem simul & discernit & munit. Inferius quoq; genarũ nõ indecens tumor. in similitudinem collium leuiter ex- urgẽs: ab omni parte oculos efficit tutiores. prouisumq; est ab artifice summo: ut si quis forte uehementior ictus extiterit: eminentibus repellatur. Nasi uero pars superior usq; ad medium solida formata est. Inferior autem cartila gine adheret mollita. ut ad usum digitorum possit esse tractabilis. In hoc autem q̃uis simplici membro tria sũt officia constituta. Vnum ducẽdi spiritus. Alterum capi- endi odoris. Tertium ut per eius cauernas. purgamenta cerebri defluant. Quas ipsas deus: q̃ mirabili q̃ diuina ra tione molitus est: ut tamen hiatus ipse nasi: oris speciem non deformaret. quod erat plane futurum: si simplex fo- ramen pateret. At id uelut pariete per medium ducto in tersepsit atq; diuisit. fecitq; ipsa duplicitate pulcherrimũ. Ex quo intelligimus quantum dualis numerus: una & simplici compage solidatus: ad rerum ualeat perfectionẽ. Nam cum sit corpus unum: tamẽ totum ex simplicibus membris constare non poterat: nisi ut partes uel dextrę uel sinistrę. Itaq; ut pedes duo & item manus: non tantũ ad utilitatem aliquam: ususq; uel gradiendi uel faciendi ualent; sed & habitu decoremq; admirabilem conferunt. sic in capite quod totius diuini operis quasi culmen est: & auditus ĩ duas aures: & uisus ĩ duas acies: & odoratio in duas nares: a summo artifice diuisa est. quia cerebrum in quo sentiendi ratio est: q̃uis sit unum: tamen in duas partes membrana interueniente discretum est. sed & cor quod sapiẽtię domicilium uidetur: licet sit unum: duos tamen intrinsecus sinus habet quibus uiui sanguinis cõ- tinentur: septo intercedẽte diuisi. ut sicut in ipso mũdo: summa rerũ uel de simplici duplex. uel de duplici sĩplex & gubernat & continet totum: ita in corpore de duobus uniuersa compacta indissociabilem prętenderẽt uni tatẽ: Oris q̊q; species & rictus ex transuerso patefactus: q̃ utilis q̃ decens sit: enarrari non potest. cuius usus in duobus constat officiis summendi uictus & eloquendi. Lingua intus inclusa. quę uocem motibus suis: in uerba distẽdit

& eſt interpres animi. Nec tamē ſola poteſt p ſe eloquēdi munus implere: niſi acumen ſuū palato illiſerit: niſi iuta uel offenſione dentium: uel compreſſione labiorū. dentes tamen plus conferunt ad loquēdum. Nam & infantes nō ante incipiunt fari: q̃ dentes habuerint. & ſenes amiſſis dē tibus: ita balbutiūt: ut ad infantiam reuoluti: denuo eſſe uideantur. Sed hęc ad hominem ſolum pertinent: aut ad aues. in qbus acuminata: & uibrata certis motibus līgua innumerabiles cōcinis flexiōes. & ſonorū uarios modos exprimit. Habet preterea & aliud officium: quo in oībus: ſed tamen ſolo in mutis utitur: qꝫ contritos & cōmolitos dentibus cibos colligit. & conglobatos ui ſua deprimit: & tranſmittit ad uentrē. Itaqꝫ Varro a ligādo cibo putat linguę nomen impoſitum. Beſtias etiā potu adiuuat. pro tenta enim cauataqꝫ hauriunt aquam: eāqꝫ comprehenſam linguę ſinu: ne tarditate ac mora defluat: ad palatū celeri mobilitate complodunt. Hęc itaqꝫ palati concauo tanq̃ teſtudine tegitur. eamqꝫ dentium ſeptis deus quaſi muro circumuallauit. dentes autem ipſos ne nudi ac reſtricti: magis horrori q̃ ornamēto eſſent gingiuis mollibus: quę a gignēdis dentibus nominant̄: ac deinde labiorū tegmi nibus honeſtauit. Quorū durities ſicut in molari lapide maior eſt. & aſperior: q̃ in cęteris oſſibus: ut ad cōterēdos cibos pabulumqꝫ ſufficerent. Labra ipſa quę quaſi antea cohęrebant: q̃ decenter intercidit. quorum ſuperius ſub ipſa medietate narium: lacuna quadam leui quaſi ualle ſignauit. inferius honeſtatis gratia foras molliter explica uit. Nam quod attinet ad ſaporem capiendum: fallitur quiſq͂s hunc ſenſum palato ineſſe arbitratur. Lingua eſt enim qua ſapores ſentiuntur: nec tamen tota. Nam partes eius quę ſunt ab utroqꝫ latere teneriores: ſaporē ſubtiliſſi mis ſenſibus trahunt. Et cum neqꝫ ex cibo quicq̃: neqꝫ ex potione minuatur: tamen inenarrabili modo penetrat ad ſenſum ſapor. eadem ratiōe: qua nihil de quacūqꝫ materia odoris decerpit. Cętera q̃ decora ſint: uix exprimi poteſt. Deductum clementer a genis mentum: & ita inferius cō cluſum: ut acumen eius extremum ſignare uideat̄: leuiter

impressa diuisio. Rigidum ac teres collum. scapulę uelut mollibus iugis: a ceruice dimissę: ualida & substricta ner uis ad fortitudinem brachia insignibus toris extentum lacertorũ ingens robur: utilis ac decẽs flexura cubitorũ. Quid dicam de manibus rationis ac sapientię ministris? Quas solertissimus artifex: plano ac modice cõcauo sinu fictas: ut siquid tenendũ sit: apte possit insidere: ĩ digitos terminauit. in qbus difficile est expedire: utrũ ne species an utilitas maior sit. Nã & numerus perfectus ac plenus: & ordo: ac gradus decentissimus: & articulorũ parium curuatura flexibilis: & forma unguiũ rotunda concauis tegminibus digitorũ: fastigia cõprębendens atq firmãs: ne mollitudo carnis in tenendo cederet: magnum prębet ornatũ. Illud uero ad usum miris modis habile: q unus a cęteris separatus: cum ipsa manu oritur: & in diuersum maturius finditur. qui se uelut obuium cęteris prębens: omnẽ tenendi faciendiq rationem: uel solus: uel pręcipue possidet: tanq rector omnium atq moderator. Vnde etiã pollicis nomẽ accępit: q ui & potestate inter cęteros pol-leat. Duos quidẽ articulos extãtes habet. nõ ut alii ternos sed unus ad manus carnem nectit pulchritudinis gratia. Si enim fuisset tribus articulis & ipse discretus: fęda & ĩdecora species ademisset manibus honestatẽ. Nã pectoris latitudo sublimis & exposita oculis: mirabilẽ pręse fert habitus sui dignitatẽ. Cuius hęc causa ẽ: q uidet hominẽ solum deus ueluti supinum formasse. Nam fere nullum animal iacere in tergũ potest. mutas aũt animantes: quasi alterno latere iacẽtes finxisse atq ad terram compręssisse. Iccirco illis angustũ pectus: & ab aspectu remotũ & ad terrã uersus abiectũ hois aũt patẽs & rectũ: qa plenũ rati onis a cęlo datũ humile aut ĩdecẽs esse nõ debuit. Papillę q leuiter eminẽtes & fuscioribus ac puis orbibus coro-natę: nõ nihil addũt uenustatis: fęminis ad alendos fętus date maribus ad solũ decus: ne informe pectus: & quasi mutilũ uideret. Huic subdita est planicies uentris quam mediam fere umbilicus: non indecẽti nota signat: ad hoc factus: ut per eum fętus dum est in utero: nutriatur.

1-8

Capit.xi. De uiſceribus & inteſtinis uſq; ad membra genitalia.

SEquitur neceſſario ut de internis quoq; uiſceribus dicere incipiam.quibus nō pulchritudo:quia ſunt abdita:ſed utilitas incredibilis attributa eſt.quoniā opus fuerat:ut terrenum hoc corpus ſucco aliquo:de cibis ac potibus aleretur:ſicut terra ipſa hymbribus ac pruinis. Prouidētiſſimus artifex:in medio eius receptaculū cibis fecit.qbus concoctis & liquefactis:uitales ſuccos mēbris oībus diſpartiret. Sed cū homo cōſtet ex corpe atq; aīa: illud qd ſupra dixi receptaculū ſoli corpi pſtet alimētū. animę uero aliā ſedē dedit. Fecit enī genus qddā uiſcerū molle atq; rarū: quod pulmonē uocamus eūq; nō ī uteri modū finxit:ne effunderet̄ ſimul ſpiritus:aut īflaret ſimul Ideoq; ne plenū quidē uiſcus effecit:ſed īflabile atq; aeris capax:ut paulatī ſpiritum reciperet:dū uitalis uētus per illam ſpargit̄ raritatē.& eundē rurſus paulatim redderet dum ſe ex illo explicat.Ipſa enī uiciſſitudo & ſpirādi reſpirādiq; tractus: uitā ſuſtentat in corpore. Quoniā ergo duo ſunt in hoīe receptacula: unū aeris quod alit animā: alterum ciborū quod alit corpus : duas eſſe per collum fiſtulas neceſſe eſt:cibalem ac ſpiritalē.quarū ſuperior ab ore ad uentrē ferat:inferior a naribus ad pulmonē.Quarū ratio & natura diuerſa eſt.Ille enī qui eſt ab ore tranſitus mollis effectus eſt.& q ſemper clauſus cohęreat ſibi:ſicut os ipſū. quoniā potus & cibus dimota & patefacta gula qa corporales ſūt ſpatiū ſibi tranſmeandi faciūt.Spiritus contra qui eſt incorporalis: ac tenuis. quia ſpatium ſibi facere non poterat :accepit uiam patentem. qui uocatur gurgulio.Is conſtat ex oſſibus flexuoſis ac mollibus:q̄ſi ex annulis cicutę modū inuicem cōpactis & cohęrētibus patetq; hic ſemp tranſitus.Nullā enī requiē meādi habere ſpiritus poteſt:qa iis qui ſemper cōmeat : dimiſſa utiliter de cerebro mēbri portiōe cui uua nomē ē:uelut occurſu quodā refrenatur : ne aut teneritudinem domicilii cum impetu ueniēs attracta peſtilenti aura corrūpat. aut totā

nocendi uiolentiam internis recęptaculis perferat. Ideoq;
etiã nares breuiter sunt apertę: quę iccirco sic nominant̃:
quia per eas uel odor uel spiritus nare non desinit. Tamẽ
hęc fistula spiritalis non tantum ad nares: uerũ ad os q̊q;
iter patet ĩ extremis palati regiõibus: ubi se folles fauciũ
spectantes uuam tollere incipiunt in tumorem. Cuius rei
causa & ratio non obscura est. Loquendi enim facultatẽ
nõ haberemus: si sicut gulę iter ad os tantũ: ita gurgulio
ad nares tantum pateret. Apperuit igit̃ uiam uoci diuina
sollertia ex illa fistula spiritali: ut posset lĩgua ministerio
suo fungi: & uocis ipsius inoffensum tenorem: pulsibus
suis in uerba concidere. Qui meatus si aliquo modo in-
terceptus sit: mutum faciat necesse est. Errat enim ꝓfecto
quisq; aliã causam putat: cur hoĩes muti sint. Nõ enĩ ut
uulgo creditur: uinctam gerunt linguam: sed ii uocalem
illũ spiritũ ꝑ nares quasi mugientes profundunt: q; uoci
transitus ad os: aut nullus omnino est: aut non sic patens
ut plenam uocem possit emittere. Quod plerunq; natura
fit: aliquando etiã casu accidit: ut morbo aliq̊ hic aditus
obseptus uocẽ nõ transmittat ad linguã: faciatq; de loquẽ
tibus mutos. Quod cum acciderit: aditũ quoq; obstrui
necesse est. ut quia uocẽ emittere non potest; ne admittere
quidem possit. Loquendi ergo causa patefactus est hic
meatus. Illud quoq; pręstat: ut in lauacris celebrãdis: q̃
nares calorem ferre nõ possunt: aer feruens ore ducat̃. Itẽ
si forte spiramenta nariũ frigoris pituita pręcluserit: per
os aurã trahere possimus: ne obstructa meandi facultate
spiritus stranguletur. Cibi uero in aluũ recępti: & cũ potus
humore permixti cum iam calore percocti fuerint: eorũ
succus inenarrabili mõ per mẽbra diffusus: irrigat uni-
uersum corpus & uegetat. Intestinorũ quoq; multiplices
spirę: ac longitudo in se cõuoluta: & uno tamẽ substricta
uinculo: q̃ mirificũ dei opus est. Nã ubi maceratos ex se
cibos aluus emiserit: paulatĩ per illos internorũ ãfractus,
extrudunt̃: ut quicqd ipsis inest succi: quo corpus alit̃:
mẽbris oĩbus diuidatur. Et tamẽ nequi forte obhęreant.
ac resistãt: quod fieri poterat propter ipsorũ uoluminũ:

flexiones in se sępe redeũtes.& fieri sine pernicie nõ pote-rat. Oppleuit ea ĩtrinsecus crassiore succo: ut purgamẽta illa uentris ad exitus suos facilius per lubricũ niterent͂. Illa quoq; ratio subtilissima est: q̧ uesica cuius usum uolucres non habent: cum sit ab intestinis separata: nec ullã habeat fistulam: qua ex illis urinam trahat: completur tamen & humore distenditur. Id quomodo fiat: non est difficile peruidere. Intestinorũ enim partes: quę ab aluo cibum potumq; suscipiũt: patentiores sunt: q̃ cętere spirę & multo tenuiores. Hę uesicam circumplectuntur: & cõtinent. Ad quas partes cum potus & cibus mixta peruenerint: fimum quidem crassius fit & transmeat. humor autem omnis per illam teneritudinem percolatur. eumq; uesica cuius ęque tenuis subtilisq; mẽbrana est. absorbet & colligit: tu foras qua natura exitum patefęcit: emittat.

Capitulum .xii. De mẽbris concęptionis & ipsius concęptus physica ratione.

E utero quoq; & cõcęptione quoniam de internis loquimur: dici necesse est: nequid preterisse uideamur. Quę quanq̃ in operto latent: sensus tamen atq; ĩtelligentiam latere non possunt. Vena in maribus quę semĩa continet: duplex est paulo interior: q̃ illud humoris obscęni receptaculũ. Sicut enim renes duo sunt: itẽq; testes: & uenę seminales duę in una tamen compage cohęrentes: quod uidemus in corporibus animalium: cũ interfęcta patefi unt. Sed illa dexterior masculinum cõtinet semen. siniestrior foemininũ. Et ideo in toto corpe pars dextera masculina est. sinistra uero foeminina. Ipsum semẽ quidẽ aiũt ex omni corpe ad uenã genitalẽ cõfluere: ibiq; cõcrescere. Sed hoc humana mẽs quõ fiat nõ põt cõprębendere. Itẽ ui seminis uterus in duas se diuidit partes. quę in diuersum diffusę ac reflexę circumplicantur: sicut arietis cornua. Quę pars in dexterã retorquet͂: masculina est. quę in sinistrã: foeminina. Conceptũ igit͂ Varro & Aristoteles sic fieri arbitrantur. Aiunt non tantum maribus inesse

semen: uerum etiam foeminis. & inde plerunque matribus similes procreari. sed earum semen sanguinē esse purgatū Quod si recte cum uirili mixtum sit: utraque concreta: & simul coagulata informari. Et primum quidem cor hominis confingi. quod in eo sit & uita hominis & sapientia. Denique totum opus quadragesimo die cōsumari. Ex abortionibus hęc fortasse collecta sūt. In auiū tamē fętibus primum oculos fingi dubium nō est. quod in ouis sępe deprębendimus. Vnde fieri nō posse arbitror: quin fictio a capite summat exordium. Similitudines autem in corporibus filiorū sic fieri putant. Cū semina īter se ꝑmixta coalescunt: si uirile superauerit: patri similem prouenire siue marem seu foeminam. si muliebre pręualuerit: progeniem cuiusque sexus ad imaginem respondere maternā. Id autem pręualet e duobus: quod fuerit uberius. Alterum enim quodammodo amplectitur ac includit. Hic plerūque fieri: ut unius tantum liniamenta pretendat. Si uero ęqua fuerit ex pari semente permixtio: figuras quoque misceri ut soboles illa communis: aut neutrum referre uideatur quia totum ex altero non habet. aūt utrunque: quia patrem de singulis imitata est. Nam in corporibus animalium uidemus aut confundi parentum colores: ac fieri tertiū neutri generantium similem: aut utriusque sic exprimi: ut discoloribus mēbris per omne corpus concors mixtura uarietur. Dispares quoque naturę hoc modo fieri putantur cum forte in leui uteri partē masculinę stirpis semen inciderit: marem quidem gigni: opinatio est. sed quia sit in foeminina parte conceptus: aliquid ī se habere foemineū supra quam decus uirile ponatur: uel formam insignem uel nimium candorem: uel corporis lenitatem: uel artus delicatos: uel staturam breuem: uel uocem gracilem: uel animum imbecillum: uel ex his plura. Item si partem in dexterā semē fęminini sexus īfluxerit: fęminā qdē ꝓcreari. sed quoniā in masculina pte cōcępta sit: habere ī se aliqd uirilitatis: ultra q̄ sexus ratio permittat: aut ualida mēbra aut uultum ī decorem: aut uocem robustam: aut animū audacem. aut ex his plura. Si uero masculinum ī dexterā.

foemininum in sinistram peruenerit: utrosq; fętus recte prouenire: ut & foeminis per oīa naturę suę decus cōstet & maribus tam mente q̃ corpore robur uirile seruetur. Illud uero ipsum q̃ mirabile constitutum dei: quod ad conseruationem generum singulorum duos sexus maris ac foeminę machinatus est. quibus īter se per uoluptatis illecebras copulatis: successiua soboles pareret: ne omne genus uiuentium conditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributum est. quo facilius ad patientiam iugi maritalis foeminę cogerentur. Vir itaq; nominatus est: q: maior ī eo uis est: q̃ in foemīa. & hīc uirtus nomen accepit. Item mulier ut Varro interpretat̄ a mollicie īmutata & detracta litera uelut molier. Cui suscepto fętu cum partus appropinquare iam cępit: turgescentes iam māmę dulcibus succis distendunt̄. & ad nutrimenta nascētis fontibus lactis fęcundum pectus exuberat. Nec enim decebat aliud q̃ ut sapiens animal a corde alimoniā duceret. Idq; ipsū sollertissime comparatū est: ut candēs ac pinguis humor: tenerituditnē noui corporis irrigaret donec ad capiendos fortiores cibos: & dētibus instruat̄: & uiribus roboretur. Sed redeamus ad propositum: ut cętera quę supersunt: breuiter explicemus.

Ca. xiii. Contra illos qui per uoluptatem mēbris genitalibus abutunt̄: & subditorū membrorum forma.

p Oteram nunc ego ipsorum quoq; genitalium membrorum mirificam rationem tibi exponere: nisi me pudor ab huiusmodi sermōe reuocaret. Itaq; a nobis indumento uerecundię quę sunt pudenda: uelentur. Quod ad hanc rem attinet: queri satis est: homines impios ac profanos summum nefas admittere: qui diuinum & admirabile dei opus: ad propagandam successionem inexcogitabili ratione prouisum: & affectus: uel ad turpissimos quęstus: uel ad obscenę libidinis pudenda opera conuertunt: ut iam nihil aliud re sanctissima petant:

q̃ inanem & sterilem uoluptatem. Quę reliqui corporis partes non carent ratione ac pulchritudine. Conglobata in nates caro q̃ sedendi officio apta. & eadem firmior q̃ in cęteris mẽbris: ne premẽte corporis mole ossibus cederet. Item foemininum deducta & latioribus toris: ualida longitudo: quo facilius onus corpis sustineret. quã paulatĩ deficientem in angustũ genua determinãt: quorũ decẽtes nodi flexurã pedibus ad gradiendũ: sedendũq; aptissimã prębent. Item crura non ęquali modo ducta: ne indecens habitudo deformaret pedes: sed teretibus suris clemẽter extantibus sensimq; tenuatis: & firma sunt & ornata. In plantis uero eadem quidem sed tamen longe dispar q̃ in manibus ratio est. Quę quoniam totius operis quasi fundamenta sunt: mirificus eas artifex non rotunda specie: ne homo stare non posset. aut aliis ad standum pedibus indigeret: sicut quadrupedes: sed porrectiores lõgioresq; formauit: ut stabile corpus efficerent planicie sua. unde illis inditum nomen est. digiti ęq; totidẽ quot ĩ manibus: speciem magisq̃ usum maiorem preferẽtes. ideoq; & iũcti & breues & gradatim cõpositi. Quorũ qui est maximus. quoniam illum sicut in manu discerni a cęteris opus nõ erat: ita in ordinem redactus est: ut tamen ab aliis magnitudine: ac modico interuallo distare uideatur. Hęc eorũ speciosa germanitas. non leui adiumento nixum pedum firmat. Cõcitari enĩ ad cursũ non possumus: nisi digitis in humum pressis soloq; nitentibus impetum saltumq; capiamus. Explicasse uideor omnia. quorũ ratio ĩtelligi potest. Nunc ad ea uenio. quę uel dubia uel obscura sũt.

Capitulũ. xiiii. Quod de multis quę sũt in corpore: ratio sciri nequit.

Multa esse constat in corpore quorum uim rationẽq; perspicere nemo nisi q fęcit: potest. An aliqs enarrare se putat posse: quid utilitatis: qd effectus habeat tenuis membrana illa perlucens: qua circũnectit̃ aluus ac tegit̃? Quid renũ gemina similitudo: Quos ait Varro ita

dictos. quasi riui ab his obscęni humoris oriantur. quod est longe secus: qa spinę altrinsecus supini cohęrēt: & sūt ab intestinis sepati. Quid splen? Quid iecur? Quę uiscera quasi ex conturbato sanguine uident̄ esse concreta. Quid fellis amarissimus liquor? Quid globus cordis? Nisi forte illis credendum putabimus: qui affęctū iracūdię in felle constitutum putant: pauoris in corde: letitię in splene. Ipsius autem iecoris officiū uolunt esse: ut cibos in aluo coquat amplexu & calefactu suo: quidam libidines rerū uenerearum in iecore contineri arbitrantur. Primū ista perspicere acumen humani sensus non potest: quia horū officia in operto latēt. nec usus suos patefacta demōstrāt. Nā si ita esset: fortasse placidiora quęq; animalia uel nihil fellis omnino: uel minus haberent: q̄ fere timidiora plus cordis: lasciuiora plus splenis habuissent. Sicuti igit̄ nos sētimus: audire auribus: oculis cernere: naribus odorare: ita ꝑfecto sētiremus nos uelle irasci: iecore cupere: splene gaudere. Cum autem unde affęctus isti ueniant: minime sentiamus: fieri potest: ut aliunde ueniāt: & aliud uiscera illa q̄ suspicamur: efficiāt. Nec tamē cōuincere possumus falsa illos qui hęc disputāt: dicere. Sed oīa quę ad motus animi animęq; pertineant: tam obscurę altęq; rationis esse arbitror: ut supra hominem sit ea liquido peruidere. Id tamen certū & indubitatū esse debet: res tot tanta uiscerū genera: unum & idem habere officiū: ut animā contineāt in corpore. Sed quid proprie singulis neruis sit iniunctū quis scire nisi artifex potest: cui soli opus suū notū est.

Ca. xv. De obscura uocis ratione.

DE uoce autem quam rationem reddere possumus? Grammatici quidem ac Philosophi uocē esse diffiniunt: aerem spiritu uerberatum. Vnde uerba sunt nuncupata. quod perspicue falsum est. Non enim uox extra os gignitur. sed intra. Et ideo uerisimilior est illa sentētia stipatum spiritum cum obstātia faucium fuerit illisum: sonū: uocis exprimere. ueluti cū in patentē cicutā labroq;

subiectam dimittimus spiritum : & iis cicutę cõcauo repercussus: ac reuolutus a fundo: dũ descẽdentẽ occursu suo reddit: ad exitum nitens sonum gignit. & in uocalem spiritum resiliens per se uentus animatur. Quod quidem an uerum sit: deus artifex uiderit. Videtur enim non ab ore: sed ab intimo pectore uox oriri. Deniq; & ore clauso: ex naribus emittit͂ sonus q̃lis potest. Pręterea ex maximo spiritu quo anhęlamus: uox non efficitur : & leui & non coartato spiritu quotiens uolumus: efficitur. Nõ est igit͂ comprębensum: quomodo fiat: aut quid sit. Nec me nũc in Acadęmie sententiam delabi putes. quia nõ omnia sũt incomprębensibilia. Vt enim fatendum est multa nesciri quę uoluit deus ĩtelligentiam hominis excedere. sic tamẽ multa esse quę possint: & sensibus percipi: & ratione comprębendi. Sed erit nobis contra Philosophos integra disputatio. Conficiamus igit͂ spatiũ quo nũc decurrimus.

Capit. xvi. Vbi sit mentis sędes. & qua ratione corpori coniungatur.

MEntis quoq; rationem incomprębensibilem esse q̃s nesciat: nisi qui omnino illam non habet? cum ipsa mens quo loco sit: aut cuiusmodi nesciatur. Varia ergo a Philosophis de natura eius ac loco disputata sũt. At ego non dissimulabo: quid ipse sentiã. nõ quia sic esse affirmẽ: quod est insipiẽtis in re dubia facere : sed ut exposita rei difficultate intelligas : quanta sit diuinorum operũ magnitudo. Quidam sędem mentis in pectore esse uoluerũt. quod si ita est: quanto tandem miraculo dignum est: rem in obscuro: ac tenebroso habitaculo sitã: ui tanta ratiõis atq; intelligentię luce uersari: tum q; ad eã sensus ex omni corporis parte conueniũt: ut qualibet regione mẽbrorũ pręsens esse uideat͂. Alii sędem eius ĩ cerebro esse dixerũt. Et sane argumentis probabilibus usi sunt. oportuisse scilicet q̊d totius corporis regimẽ haberet: potius in sũmo tanq̃ in arce habitare: nec quicq̃ esse sublimius: q̃ id quod uniuersum ratione moderetur. sicut ipse mũdi dominus

19 / 8

& rector in sūmo est. Deinde ꝙ sensus omnis id est audiendi : & uidendi:& adorandi ministra membra in capite sunt locata. quorum omnium uię non ad pectus:sed ad cerebrū ferant. Alioquin necesse nos esset tardius sentire: donec sentiēdi facultas longo itinere per collū ad pectus usqꝫ descenderet. Ii uero aut non multum aut fortasse nō errant. Videtur enim mens quę dominatū corporis tenet in sūmo capite constituta:tanq̄ in coelo deus: sed quādo in aliqua sit cogitatione commeare ad pectus: & quasi ad secretum aliquod penetrale secedere : ut consiliū tanq̄ ex thesauro recondito: eliciat ac proferat. Ideoqꝫ cū intenti ad cogitandum sumus: & cum mens occupata in altum se abdiderit: neqꝫ audire quę circūsonant:neqꝫ uidere quę obstant solemus. Id uero siue ita est:admirandū profecto est:quomodo id fiat : cum ad pectus ex cerebro nullum iter pateat:siue autem non.hoc tamen nihilominus admirandū est:ꝙ diuīa nescio qua ratiōe fiat ut ita esse uideať. An potest aliquis non admirari: ꝙ sensus ille uiuus atqꝫ coelestis:qui mens uel animus nuncupatur:tantę mobilitatis est:ut ne tum quidem cum sopitus est:conquiescatꝫ tantę celeritatis. ut uno temporis puncto: coelum omne collustret:si uelitꝫ maria peruolet:terras & urbes pagret. Omnia deniqꝫ quę libuerit : quāuis longe lateqꝫ submote sint:in conspectu sibi ipse constituat. Et miratur aliquis: si diuina mens dei per uniuersas mundi partes intēta discurrit:& omnia regit:omnia moderať:ubiqꝫ pręsens ubiqꝫ diffusa: cum tāta sit uis ac potestas mentis humanę intra mortale corpus inclusę : ut ne septis quidē grauis huius ac pigri corpis:cui illigata est: coerceri ullo pacto possit: quo minus sibi liberam uagandi facultatē quietis impatiens largiatur. Siue igitur in capite mens habitat siue in pectore: potest ne aliquis comprehendere:quę uis ratiōis efficiat: ut sensus ille cōprehēsibilis:aut ī medulla cerebri hereat : aut in illo sangnine bipartito : qui est inclusus in corde.ac non ex eo ipso colligat:quāta sit dei potestas:ꝙ animus se ipsū nō uidet:aut q̄lis:aut ubi sit.nec si uideat: tamen pspicere possit:quo pacto rei corpali:res īcorpalis

adiuncta sit. Siue etiam mentis locus nullus est : sed per totum corpus sparsa discurrit : & ꝙ etiam fieri potest : & a Xenocrate Platonis discipulo disputatum est. Siquidẽ sensus in qualibet parte corpis pręsto est : nec qd sit mens : nec qualis intelligi potest. cum sit natura tam subtilis ac tenuis : ut solidis uisceribus infusa : uiuo & quasi ardenti sensu mẽbris omnibus misceat̃. Illud autem caue : ne unq̃ simile ueri putaueris : quod Aristoxenus dixit : mentem omnino nullã esse : sed. quasi harmoniã in fidibus : ex construictione corporis & cõpagibus uiscerũ : uim sentiendi existere. Musici enĩ intentionẽ concentũq; neruorum in ĩtegros modos : sine ulla offensiõe cõsonantiũ harmoniã uocant. Volunt igitur animum simili ratione cõstare in hominẽ : qua cõcors modulatio cõstat in fidibus. scilicet ut singularũ corpis partiũ firma cõiunctio. membrorũq; omniũ consentiẽs in unũ : uigor motũ illũ sensibilẽ faciat animũq; cõcinnet : sicut sunt nerui bene intenti ad cõspirantẽ sonũ. Et sicuti in fidibus cũ aliqd aut interceptũ : aut relaxatũ est : omnis canendi ratio turbat̃ : & soluit̃ : ita in corpore cũ pars aliqua membrorum duxerit uitium : destrui uniuersa. corruptisq; omibus atq; turbatis : occidere sensum. eãq; mortẽ uocari. Verũ ille si quicq̃ mentis habuisset : nõ harmoniã de fidibus ad hominẽ trãstulisset Non enĩ canere sua sponte fides possunt : ut sit ulla in his cõparatio ac similitudo uiuentis. animus aũt sua sponte & cogitat : & mouet̃. Quod si qd ĩ nobis harmonię simile foret : ictu moueret̃ externo : sicut nerui manibus : qui sine tactu artificis pulsuq; digitorũ : muti atq; inertes iacent. Sed nimirũ pulsãdus ille manu fuit : ut aliquãdo sentiret quia mens eius ex mẽbris male compacta torpebat.

Ca. xvii. Quod anima sit ęterna : & quid sit secundũ Philosophorũ uarias opiniones.

SVperest de anima dicere. quanq̃ percipi ratio eius & natura non possit. Nec ideo tamen immortalem esse animã nõ intelligimus : quoniã quicqd uiget moueturq;

per se semper:nec uideri aut tangi potest:ęternũ sit necesse est. Quid aũt sit anima nondũ inter Philosophos cõuenit nec unq̃ fortasse cõueniet. Et alii sanguinem esse dixerũt. alii ignẽ. alii uentũ:unde anima uel animus nomẽ accępit. quod grece uentus ανεμος dicit̃. nec illorum tamẽ quisq̃ dixisse aliquid uidet̃. Non enim si anima sanguine:aut per uulnus effuso aut febriũ calore cõsũpto uidet̃ extingui: continuo in materia sanguinis animę ratio ponenda est: ueluti si ueniant in quęstionẽ:lumen quo utimur : q̃d sit & respondeat̃ oleum esse:quoniã consumpto illo : lumen extinguit̃:cum sint utiq; diuersa : sed alterum sit alterius alimẽtũ. Videt̃ ergo anima similis esse lumini. quę nõ ipsa sit sanguis: sed humore sanguinis alit̃. ut lumẽ oleo. Qui autem ignẽ putauerũt:hoc usi sunt argumẽto:q̃ pręsente anima corpus caleat:recedẽte frigescat. Sed ignis & sensu indiget:& uidet̃. & tactu comburit. Anima uero & sensu aucta est. & uideri non potest. & non adurit. Vnde apparet animã nescio q̃d esse deo similẽ. At illi qui uentũ putant. hoc fallunt̃: q̃ ex aere spiritũ ducentes uiuere uideamur. Varro itaq; definit: Anima est aer concęptus ore deferuefactus ĩ pulmone:tepefactus ĩ corde:diffusus in corpus. Hęc apertissime falsa sunt. neq; enim tam obscuram nobis huiusmodi dico esse rationẽ ut ne hoc q̃dẽ intelligamus: quid uero esse non possit. An si mihi quis dixerit ęneum esse coelum aut uitreũ:ut Empedocles ait Aerẽ glaciatũ: statim ne assẽtiar:ĩ q̃a coelũ ex qua matera sit ignorẽ. Sicut enim hoc nescio:ita illud scio. Anima ergo non est aer ore concęptus. quia multo prius gignit̃ anima: q̃ concipi aer ore possit. Non enim post partum insinuat̃ in corpus. ut quibusdã Philosophis uidet̃;sed post concęptũ protinus cũ fętũ in utero necessitas diuina formauit. q̃a adeo uiuit intra uiscera genitricis: ut & incremẽto augeat̃. & crebris pulsibus gestiat emicare. Deniq; abortũ fieri necesse est; si fuerit animal intus extinctũ. Cęterę definitionis partes eo spectant: ut illis nouẽ mensibus quibus in utero fuimus: mortui esse uidemur. Nulla ergo ex his tribus uera sentẽtia est. Nec tamen in tantum falsos esse dicendum est. qui

hęc senserunt: ut omnino nihil dixerint. Nam & sanguine simul & calore & spiritu uiuimus. Sed cũ constet anima in corpore his omnibus adunatis: non expresserũt ꝓprie quid esset quia tam non potest exprimi: q̃ uideri.

Ca. xviii. Vtrũ animus & anima sint idem.

SEquitur alia & ipsa inextricabilis questio: idem ne sit anima & animus: an uero aliud sit illud quo uiuimus. aliud autem quo sentimus: & sapimus. Nõ desunt argumenta in utranq̃ partẽ. Qui enim unum esse dicunt: hanc rationem sequunť: q̃ neq̃ uiui sine sensu possit: nec sentiri sine uita. ideoq̃ esse nõ posse diuersum: id quod nõ potest separari. sed quicqd est illud & uidendi officiũ & sentiẽdi habere rationẽ. iccirco animũ & animã ĩdifferẽter appellant duo Epicurei Poetę. Qui aũt dicũt esse diuersa sic argumẽtanť. ex eo posse ĩtelligi aliud esse mentẽ: aliud esse animã: quia incolumi anima mens possit extingui. q̃d accidere soleat insanis. Itẽ q̃ anima morte sopiať: animus somno. & quidem sicut non tantũ quid fiat: aut ubi sit: ignoret: sed etiã rerum falsarũ contẽplatione fallať. Quod quomodo ipsũ fiat: non potest peruideri. cur fiat: potest. Nam requiescere nullo pacto possumus: nisi mẽs uisionũ imaginibus occupata teneať. Latet autem mens oppressa somno: tanq̃ ignis obducto cinere sopitus: quẽ si paululũ commoueris: rursus ardescit. & quasi euigilat. Auocatur ergo simulacris: donec membra sopore irrigata uegeteť. Corpus enim uigilante sensu: licet iaceat immobile: tamẽ nõ est quietũ. quia flagrat in eo sensus & uibrat ut flãma & arctus omnes ad se astrictos tenet. Sed postq̃ mens ad contemplandas imagines: ab intentione traducta est: tunc demũ corpus omne resoluiť in quietem. Traduciť autem mẽs cogitatione cęca: cum cogentibus tenebris secũ tantũmodo esse cęperit. dũ intenta est in ea de q̃bus cogitat: repẽte somnus obrepit. & in species proximas sensim ipsa cogitatio declinat. Sic ea quę sibi ante oculos posuerat: uidere q̃q̃ ĩcipit. deĩde ꝓcedit ulterius. & sibi auocamẽta

otio torpens: naturam suam perderet: cuius omnis ratio in eo est: ut concussa & labefacta firmet: nec aliter ad summum fastigium possit uenire: nisi prudenti manu semper agitata: se ad salutem suam dimicādi tenore fundauerit. Noluit enim deus hominem ad immortalem illam beatitudinem delicato itinere peruenire. Daturus ergo uirtutem dedit hostem prius qui animis hominum cupiditates & uitia īmitteret. qui esset author errorū malorūq; omnium machinator: ut quoniam deus hominē ad uitā uocat: ille contra ut rapiat: & traducat ad mortē. Hic est: qui aut inducit: aut decipit eos: qui ueritati student. aut si dolo & studiis non quiuerit: uirilem gerit animā. qua sublimum uigorem labefactare conetur: infāda dictu & exsecrabilia moliens: uexat: interficit. Et tamē ut ꝓsternit multos: sic a multis uictus. prostratusq; discedit. Magna est enim uis hominis. magna ratio. magnum sacramentū. A quo si quis nō defecerit: nec fidem suam deuotionēq; ꝑdiderit: hic beatus: hic deniq; ut breuiter finiā: similis deo sit: necesse est. Errat enim quisquis hominem carne metitur. Nam hoc corpusculum: quo induti sumus hominis receptaculum est. Nam ipse homo neq; tangi: neq; aspici: neq; comprehēdi potest: quia latet intra hoc: quod uidetur. Qui si delicatus ac tener in hac uita aliter fuerit q̄ ratio eius exposcit: si uirtute contēpta desideriis se carnis addixerit: cadet & premetur in terram. Si aūt ut debet statum suum quem rectum recte sortitus est: & prompte constanterq; defenderit: si terrę quam calcare ac uincere debet: non seruierit: uitam merebitur sempiternam.

Ca. xxi. Operis cōclusio & ueritatē superari nō posse.

HAec ad te Demetriane interī paucis & obscurius fortasse q̄ decuit: ꝓ rerū ac tēporis necessitate poraui. q̄bus contentus esse debeas. Plura & meliora laturus. si nobis indulgentia cęlitus uenerit: tunc & ego te ad uerę Philosophię doctrinam & planius & uerius cohortabor. Statui enim q̄ multa potero litteris tradere: quę ad uitę

beatę statum spectent. & quidem contra philosophos. q̄m sunt ad perturbandam ueritatem perniciosi & graues. In credibilis enim uis eloquentię. & argumentādi differēdiq; subtilitas: q̄uis facilę deceperat. quos partim nostris armis partim uero ex ipsorū inter se concertatione sumptis re- uincemus. ut appareat eos induxisse potius errorē q̄ sustu lisse. Fortasse mireris: q; tm̄ facinus audeā. Patiemur ne igi tur extingui? Aut opprimi ueritatē? Ego uero libentius sub hoc onere defęcerim. Nā si. M. Tullius eloquentię ipsi us unicum exemplar ab indoctis & ineloquentibus: qa tn̄ pro uero nitebantur: sępe superatus ē: Cur desperemus ue ritatem ipam cōtra fallacē captōsamq; facundiā: sua ꝑpria ui & claritate ualiturā? Illi qdē se patronos ueritatis profi teri solent: Sed quis pōt eā rē defendere: quā nō didicit? aut illustrare apud alios: quā ipse n̄ nouit? Magnū uideor pol liceri. sed cęlesti opus est munere: ut nobis facultas ac tem pus ad ꝓposita ꝓsequēdi tribuat̄. Quod si uita ē optāda sa piēti ꝑfecto nullā aliā ob causā uiuere optauerī: q̄ ut aliqd efficiā. quod uita dignū sit. & quod utilitatē legētibus. & si nō ad eloquētiā: quia tenuis in nobis facundie riuus est ad uiuendū tamē afferat. quod est maxime necessariū. Quo perfecto: satis me uixisse arbitrabor. & officiū hominis im plesse: si labor. meus aliquos homines ab erroribus libera tos: ad iter cęleste direxerit.

Lactantii Firmiani De Phęnice Carmina.

Est locus in primo fęlix oriente remotus
Qua patet ęterni maxima porta poli.
Nec tantū ęstiuos hyemisq; ꝓpinquus ad ortus:
In quo sol uerno fūdit ab axe diem.
Illic planicies tractus diffundit apertos.
Nec tumulus crescit. nec caua uallis hiat.
Sed nostros montes: quorū iuga cęlsa putantur:
Per bis sex ulnas eminet ille locus.
Hic solis nemus est. & concitus arbore multa
Lucus. perpetuę frondis bonore uirens.

Cũ phaetonteis flagrasset ab ignibus axis:
Ille locus flãmis inuiolatus erat.
Et cũ diluuiũ mersisset fluctibus orbẽ:
Deucalioneas exsuperauit aquas.
Nõ hunc exangues morbi non ęgra senectus.
Nec mors crudelis: nec metus asper: adit.
Nec scelus infandũ. nec opũ uesana cupido.
Aut metus: aut ardens cędis amore furor.
Luctus acerbus abest. & egestas obscita pãnis.
Et curę insomnes. & uiolenta fames.
Non ibi tempestas: nec uis furit horrida uenti.
Nec gelido terrã rore pruina tegit.
Nulla super campos tendit sua uellera nubes.
Nec cadit ex alto tumidus humor aquę.
Sed fous in medio est quẽ uiuũ nomine dicunt.
Perspicuus: lucens: dulcibus uber aquis.
Qui semel erumpens: ꝑ singula tẽpora mensum:
Duodecies undis irrigat omne nemus.
Hic genus arboreũ procero stipite surgens:
Non lapsura solo mitia poma gerit.
Hoc nemus: hos lucos auis incolit unica phenix.
Vnica sic uiuit: morte refecta sua.
Paret: & obsequitur phębi memoranda satelles.
Hoc natura parens munus habere dedit.
Luthea cum primum surgens aurora rubescit:
Cumprimum rosea sidera luce fugat:
Ter quater illa pias immergit corpus in undas.
Ter quater e uiuo gurgite libat aquam.
Tollitur: ac summo consedit in arboris altę
Vertice: quę totum despicit una nemus.
Et conuersa nouos Phębi nascentis ad ortus:
Expectat radios: & iubar exoriens.
Ast ubi sol pepulit fulgentis lumina portę:
Et primũ emicuit luminis aura leuis:
Incipit illa sacri modulamina fundere cantus.
Et mira lucem uoce ciere nouam.
Quã nec Iuleę uoces: nec tibia possit

Musica Cyrrhęis assimulare modis.
Sed neq; holor moriens imitari posse putatur.
Nec Cyllenęę fila canora lyrę.
Postq̃ Phebus equos in apta refundit olympi:
Atq; orbem totum pertulit usq; means:
Illa ter halarum repetito uerbere plaudit.
Non errabilibus nocte dieq; sonis.
Atq; eadem sceleres etiã discriminat horas.
Igniferũq; caput ter uenerata: silet.
Antistes nemorũ: luci ueneranda sacerdos:
Et sola arcanis conscia Phebe tuis.
Quę postq̃ uitę iam mille pegerit annos:
Ac se reddiderint tempora longa grauem:
Vt reparet lassum spaciis urgentibus ęuum:
Assueti nemoris dulce cubile fugit.
Cũq; renascendi studio loca sancta reliquit:
Tunc petit hunc orbem: mors ubi regna tenet.
Dirigit in syriam celeres longeua uolatus.
Phęnicis nomen cui dedit ipsa uetus.
Secretosq; petit deserta per auia lucos:
Hic ubi per saltus silua remota latet.
Tum legit aereo sublimẽ uertice palmam:
Quę gratum Phenix ex aue nomẽ habet.
Quã nec dente nocens animal prumpere possit.
Lubricus aut serpens aut auis ulla rapax.
Tum uentos claudit pendentibus Aeolus antris.
Ne uiolent flabris aera purpureum.
Neu concreta noto nubes per inania cęli:
Submoueat radios solis. & obsit aui.
Construit inde sibi: seu nidum: siue sepulchrũ.
Nam perit: ut uiuat: se tamen ipsa creat.
Colligit hinc succos: & odores: diuite silua:
Quos legit Assyrius. quos opulentus arabs.
Quos aut Pygmęę gentes: aut India carpit.
Aut molli generat terra Sabęa sinu.
Cinnama de hinc: aurãq; procul spirantis amomi.
Congerit: & mixto balsama cum folio:

Non casię mitis: nec olentis uimen achanti:
Nec thuris lachrimę: guttaq; pinguis abest.
His addit teneras nardi pubentis aristas.
Et sotiat mirrhę pascua grata nimis
Protinus instrato corpus mutabile nido.
Vitaliq; thoro membra quiete locat.
Oreq; dehinc succos mēbris: circūq; supraq;
Inicit: exequiis immoritura suis.
Tunc inter uarios aīam cōmendat odores.
Depositi tanti nec timet illa fidem.
Interea corpus genitale morte peremptū
Estuat: & flāmas protulit ipse calor.
Aereoq; procul de lumine concipit ignem.
Flagrat. & ambustū soluitur in cinerē.
Hos uelut in massā cineres in morte coactos:
Conflat. & effectum seminis instar habet.
Hinc animal primum sine mēbris fert̄ oriri.
Sed fertur uermis lacteus esse color.
Creuerit īmensum subito: cū tēpore certo.
Seq; oui teretis colligit in speciem.
Inde reformatur qualis fuit ante figura.
Et Phęnix ruptis pullulat exuuiis.
Ac uelut agrestes cum filo ad saxa tenent̄.
Mutari pennę papilione solent.
Non illi cibus est nostro concessus in orbe.
Nec cuiq̄ implumē pascere cura subest
Ambrosios libat cęlesti nectare: rores.
Stellifero teneri qui cecidere polo.
Hos legit. his alitur mediis in odoribus ales.
Donec maturam ꝓferat effigiem.
Ast ubi primęua cępit florere iuuenta:
Euolat: ad patrias iam reditura domos.
Ante tamē proprio quicqd de corpore restat:
Ossaq; ue cineres: exuuiasq; suas:
Vnguine balsameo myrrhaq; & thure soluto
Condit & informā conglobat ore pio:
Quā pedibus gestans cōtēdit solis ad ortus.

Inq; ara residens promit in ęde sacra.
Mirandā sese prestat: prębetq; uehenti.
Tantus ibi decor est. tātus abūdat honor.
Principio color est: qualis sub sidere cęli
Mitia quem croceo punica grana legunt.
Qualis inest foliis: quę fert agreste papauer
Cum pendens uestit sole rubente polus.
Hoc humeri pectusq; decens: uelamine fulgent.
Hoc caput: hoc ceruix: sūmaq; terga nitent.
Caudaq; porrigitur fuluo distincta metallo.
In cuius maculis purpura mixta rubet.
Clarum inter pennas insigne: desuper iris
Pingere ceu nubem desuper alta solet.
Albicat insignis mixto uiridante smaragdo:
Et puro cornu gemmea cuspis hiat.
Ingentes oculos credas geminosq; hyacinthos:
Quorum de medio lucida flāma micat.
Aequatur toto capiti radiata corona
Phebi referens uerticis alta decus.
Crura tegunt squamę flauo distincta metallo:
Ast ungues roseus pingit honore color.
Effigies inter pauonis mixta figuram
Cernitur & mixtam Phasidis inter auem.
Magniciem terris Arabum quę gignitur hales
Vix ęquare potest: seu fera: seu sit auis.
Non tñ ē tarda: ut uolucres: quę corpore magno.
Incessus pigros per graue pondus habent.
Sed leuis: & uelox regali plena decore.
Talis in aspectu se prębet usq; hominum
Conuenit Aegiptus tanti admiracula uisus.
Et raram uolucrem turba salutat ouans.
Protinus insculpunt sacrato in marmore formam
Et signant titulo: remq; diemq; nouo.
Contrahit in cętū sese genus omne uolantum.
Nec prede memor est ulla: nec ulla metus.
Halitum stipata choro uolat illa per altum.
Turbaq; prosequitur munere lęta pio.

Sed postq̃ puri peruenit ad ętheris auras:
Mox redit ista.suis conditor illa locis.
Hęc fortunate sortis:natisq; uolucris:
Cui de se nasci pręstitit ipse deus:
Fęmina sit:uel masculus hęc:seu forteq; neutrũ
Fęlix quę ueneris fędera nulla colit.
Mors illi uenus est.sola ẽ in morte uoluptas.
Vt possit nasci:hęc appetit ante mori.
Ipsa sibi ꝓles.suus est pater.& suus hęres.
Nutrix ipsa sui.semp alumna sibi.
Ipsa quidẽ.sed nõ eadẽ quia & ipsa.nec ipsa est.
Aeternam uitã mortis adepta bono.

Ouidius Methamorphoseos.

HAec tñ ex aliis generis primordia ducit:
Vna est:quę reparet:seq; ipsa reseminet hales.
Assyrii Phenica uocant.nõ fruge nec herbis:
Sed lachrymis thuris:& succo uiuit amomi.
Hęc ubi quinq; suę cõpleuit sęcula uitę:
Illicis in ramis:tremulęq; cacumine palmę:
Vnguibus ac puro nidũ sibi construit ore.
Quo simul ac casias:& nardi leuis aristas:
Quassaq; cũ fulua substrauit cynnama myrrha
Se super ĩponit:finitq; in odoribus ęuũ.
Inde ferunt totidẽ:quę uiuere debeat annos
Corpore de primo uolucrẽ Phęnica renasci.

Dantes.

COssi per ligram sauise confessa:
Chella Phenice muore:e poi renasce
Che al cinq; centeno anno se apressa.
Herbę:ne biada in sua uita non pasce.
Masol de incenso:lachrymę:& amomo:
E nardo:e myrrha:sun le ultime phasce.

Lactantii Firmiani de resurrectiõis dominicę die.

SAlue festa dies toto uenerabilis ęuo:
Qua deus infernum uicit.& astra tenet.

Tempora florigero rutilant distincta sereno:
Et maiore poli lumine porta patet.
Altius igniuomū solem coeli orbita ducit.
Qui uagus oceanas exit & intrat aquas:
Armatus radiis elementa liquentia lustrans:
Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
Splendida sincero producunt ęthera uultu.
Lętitiamq; suam sydera clara probant.
Terra ferax uario fundit munuscula cultu.
Cum bene uernarit: reddit & annus opes.
Mollia purpureū pingunt uiolaria campum.
Prata uirent herbis.& micat herba comis.
Paulatim subeunt stellantia lumina florum.
Floribus arrident gramina cuncta suis.
Semine deposito late seges exilit aruis:
Spondens agricolę uincere posse famem:
Caudice deserto lachrimat sua gaudia palmes:
Vnde merum tribuat: dat modo uitis aquam.
Cortice de matris tenera lanugine surgens
Pręparat ad partum turgida gemma sinum.
Subq; hyemis tempus foliorum crine reuulso:
Iam reparat uiridans frondea tecta nemus.
Mixta salix: abies: corilus: siler: ulmus: acer: nux
Plaudit queq; suis arbor amęna comis.
Constructura fauos apis hinc aluearia linquens
Floribus instrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus reuocatur auis: quę carmine clauso:
Pygrior hyberno frigore muta fuit.
Hinc philomena suis attēperat organa cānis.
Fitq; repercusso dulcior aura melo.
Ecce renascentis testatur gratia mundi:
Omnia cum domino dona redisse suo.
Nanq; triūphanti post tristia tartara Christo
Vndiq; fronde nemus: gramina flore fauent.
Legibus inferni oppressis: super astra meantem
Laudant rite deum: lux: polus: arua: fretum.
Qui crucifixus erat: deus ecce per omnia regnat.

1.515

inuenit: ne saluberrimam quietem. corporis interrumpat. Nam ut mens per diem ueris uisionibus auocatur ne obdormiat. ita falsis ne excidetur. Nam si nullas imagines cernat: aut uigilare illam necesse est: aut perpetuo morte sopiri. Dormiendi ergo causa tributa est a deo ratio somniandi: & quidem in cōmune uniuersis animantibus. sed illud homini pręcipue: q cum eam ratione deus quietis causa daret: facultatem sibi reliquit docendi hominem futura per somnium. Nam & historię sępe testant extitisse somnia: quorum pręsens & admirabilis fuerit euentus. & responsa Vatum nostrorum ex parte somnii constiterūt. Quare neq semper uera sunt: neq semper falsa. Virgilio teste. qui duas portas uoluit esse somniorū. Sed quę falsa sunt: dormiēdi causa uidentur: quę uera imituntur a deo ut imminens bonū aut malū: hac reuelatione discamus.

Capitulū. xix. De origine animę & an sit.

Illud quoq in quęstionem uenire potest. utrum ne aīa ex patre: an potius ex matre: an uero ex utroq generetur. Sed ego id meo iure ab ancipiti uendico. Nihil enim ex his tribus uerum est: quia neq ex utroq: neq ex alterutro ferunt animę. Corpus enim ex corporibus nasci potest: quoniam confertur aliquid ex utroq. de animis anima non potest: quia ex re tenui & incompręhensibili nihil potest decidere. Itaq serendarum animarum ratio. uni ac soli deo subiacet.

Deniq coelesti sumus omnes semine oriundi.
Omnibus idē ille pater est. ut ait Lucretius. Nam de mortalibus nō potest quicq nisi mortale generari. Nec putari pater debet: qui transfudisse aut inspirasse animam de sua nullo modo sentit. nec si sentiat: quando tamen: aut quomodo id fiat: habeat animo cōpręhensū. Ex quo apparet non a parentibus dari animas. sed ab uno eodemq omniū deo patre. qui lęgem rationēq nascēdi tenet solus. siquidē solus efficit. Nā terreni parentis nihil est: nisi ut humorē corporis: in quo est materia nascendi cū sensu uoluptatis

emittat: uel recipiat. & citra hoc etiã opus humoris istius homo resistit: nec amplius quicquam potest. Ideo nasci sibi filios optant: quia non ipsi faciunt. Cętera iam dei sũt omnia. scilicet conceptus ipse & corporis informatio. & inspiratio animę. & partus icolumis. & quęcũq; deinceps ad hominem conseruandum ualent. Illius munus est: q; spiramus. q; uiuimus. q; uigemus. Nam pręterq̃ q; ipsius beneficio incolumes sumus corpore: & q; uictum nobis ex uariis rebus subministrat: sapientiam quoq; homini tribuit: quã terrenus pater nullo mõ dare potest. Ideoq; & de sapientibus stulti: & de stultis sapiẽtes sępe nascuntur. quod quidam fato ac sydereribus assignant. Sed non est nunc locus de fato differendi. Hoc dicere satis est: q; etiam si astra efficientiam rerum continent: nihilominus omnia a deo fieri: q astra ipsa & fęcit: & ordinauit. Inępti ergo qui hanc potestatem deo detrahunt: & operi eius attribuunt. Hoc igitur dei munere coelesti atq; pręclaro. an utamur: an non utamur: in nostra uoluit esse potestate. Hoc enim concesso: ipsum hominem uirtutis sacramentũ religauit: quo uitam posset adipisci. dedit ei & constituit aduersarium nequissimum & fallacissimum spiritum: cũ quo in hac terrestri uita: sine ulla securitatis requie dimicaret. Cur autem deus hunc uexatorem generi hominum constituerit: breuiter exponam.

Capitulum. xx. Cur deus dedit spiritum temptatore.

ANte omnia diuersitatem uoluit esse: ideoq; uulgo non aperuit ueritatẽ sed eam paucissimis reuelauit: quę diuersitas omne arcanũ mundi continet. Hęc est enim quę facit uirtutem. quę scilicet non modo esse: sed ne apparere quidẽ quia uirtus esse nõ poterit: nisi fuerit cõpar aliquis in quo superando uim suam uel exerceat: uel ostẽdat. Nam ut uictoria constare sine certamine non posset: sic nec uirtus quidẽ ipsa sine hoste. Itaq; quoniã uirtutẽ dedit homini: statuit illi e contrario inimicum: ne uirtus

26

Dantq; creatori cuncta creata precem.
Mobilitas anni: mensum: lux alma dierum:
Horarum splendor: stridula cuncta fauent.
Hinc tibi silua comis: plaudit quoq; cāpus aristis.
Hinc grates tacito palmite uitis agit.
Hinc tibi nunc auium resonant uirgulta susurro.
Has inter nimio passer amore canit.
Xpe salus rerū: bone cōditor. atq; redemptor:
Vnica progenies ex deitate patris:
Irrecitabiliter manans de corde parentis:
Verbum subsistens: & patris ore potens:
Aequalis: concors: socius: cū patre coęuus:
Quo sumpsit mundus principe: principium:
Aethera suspendis. sola congeris. ęquora fundis:
Quęq; locis habitant: quę moderata uigent.
Qui genus humanū cernens mersisse profundo:
Vtq; hominem eriperes: es quoq; factus homo:
Nec nostro tantum uoluisti e corpore nasci.
Sed caro quę nasci pertulit atq; mori.
Funeris exequias pateris nouus author & orbis.
Intra mortis iter dando salutis opem.
Tristia cessarunt infernę uincula legis.
Expauitq; chaos luminis ore premi.
Depereunt tenebrę Christi fulgore fugatę.
Aeternę noctis pallia crassa cadunt.
Sollicitam. sed redde fidē: precor alma potestas.
Tertia lux rediit. surge sepulte meus.
Non decet ut uili tumulo tua membra tegant.
Non precium mundi uilia saxa premant.
Indignum est cuius claudunt cuncta pugillo.
Vt tegat inclusum rupe uatante lapis.
Lintea tolle precor. sudaria linque sepulchro.
Tu satis es nobis. & sine te nihil est.
Solue cathenatas inferni carceris umbras.
Et reuoca sursum quicquid ad ima ruit.
Redde tuam faciem. uideant ut sęcula lumen.
Redde diem: qui nos te moriente fugit.

Sed plane implesti remeans pie uictor olympi.
Tartara pressa iacent. nec sua iura tenent.
Inferus insaturabiliter caua guttura pandens.
Qui raperet semper: fit tua pręda deus.
Eripis innumerum populum de carcere mortis.
Et sequitur liber quo suus author abis.
Euomit absorptam pauida fera bęlua plebem.
Et de fauce lupi substrahit agnus oues.
Hinc tumulū repetens post tartara carne resūpta:
Belliger ad coelos ampla trophea refers.
Quos habuit poenale chaos: iam reddidit iste:
Et quos mors peteret: hos noua uita tenet.
Rex sacer ecce tui radiat pars magna trophęi:
Cum puras animas sacra lauacra beant.
Candidus egreditur nitidis exercitus undis.
Atq; uetus uitium purgat in amne nouo.
Fulgentes animas uestis quoq; candida signat.
Et grege de niueo gaudia pastor habet.
Additur ac foelix concors mercede sacerdos:
Qui dare uult domino dupla talenta suo.
Ad meliora trahens gentili errore uagantes:
Bestia ne raperet munit ouile dei.
Quos prius eua nocēs infecerat: hos modo reddit.
Ecclesię pastos ubere lacte sinu.

Pręsens Lactantii Firmiani pręclarū opus: Alma in urbe Roma totius mundi regina & dignissīa imperatrice: quę sicut cęteris urbibus dignitate pręest: ita ingeniosis uiris est referta: nō attramento plumali calamo neq; stilo ęreo: sed artificiosa quadam adinuentione imprimendi seu caracterizandi sic effigiatum ad dei laudem industrięq; est consumatum. per Vdalricū Gallum Alamanū & Symonē Nicolai de Luca. Anno domini. MCCCCLXXIIII. Die uero. XII. mensis Februarii. Pontificatu uero Sixti diuīa prouidentia Papę quarti anno eius tertio.

1474

Registrum huius libri.

Iohannes	apud	ꝑditoribus	non
quod	maius	ignobilis	adipisci
& uarias	hanc	religionis	pro
quomodo	reperiri	cuius	non
& quare	qui	si ergo	quia
		nec	
arguit	proprio		C.xiiii.
pulchra	ergo	C.xii.	atq;
ad.R.P.	tamen	quia	sic
magno	attulerunt	quatit	hominum
nam	primus	eius	fas
hominum		extollit	
in uno	est		simul
	nec	similes	soluetur
& cum	auditores	confident̄	in
ut mortem	Ca.xxi.	& planus	congruat
creat	esse	quibus	qui
ceterosq;		Ca.ii.	
Saturnum	fortune		igitur
	ad ueram	susceperant	poterant
romanum	manus	quoniam	esse
possunt	sed	aut	custodit
dii	īmortalitatē	quod	ueluti
Serapin		auxiliū	
ita	simul		in tanta
	sede	si ergo	& Apollo
impugnate	ne	caret	putant
in predam	Ca.xiiii.	tēperate	non
īmortalibus	& uanis	& potētatus	de repub.
& colere		solo	
depellerent	eius		armi
	in	cupiditatis	ornata
quia	genus	compagē	est
apperiret	facta	putauit	&
& philoso.	mortales	ita	
& hoc	Ca.xxv.	debet	& rector
quod			per se
			inuenit
			otio
			cum

Hertzberger. Cat. no. 266, 1971.

21 **LACTANTIUS FIRMIANUS**, Opera. Rome, Udalricus Gallus (Han) and Symon Nicolai de Luca, 1474. Old vellum (top of back dam.), sm. folio. Guilders 6700,—

YVL has other editions.

Rom. char. 260 ll. (without first and last blank, but with blank leaf 15). 37 lines. Hain 9811. BMC IV, p. 24. Madsen 2458. *Not* in Oates. Proctor, Printing of Greek, p. 29. Goff L 6.
A splendid edition, printed in the fine Roman type 126 R.
Interesting are the lines 'Nos' cu(m) sup(r)ioribus diebus ab Valdrico Gallo Alemano & Simone nicolai de Luca . . . rogaremur: ut Lactantii Firmiani codices revolueremus ac ex variis multisq(ue) ta(n)tis authoris libris: vera(m) eliceremus manu . . ." *and* for the colophon ". . . no(n) attramento plumali calamo necq(ue) stilo (a)reo: *sed artificiosa quadam ad inventione imprimendi* seu caracterizandi sic effigatum . . .".

Fritz

Much information on superstition and philosophy are found in the Opera. Also of interest for medicine, vide several chapters.
A nice copy with large margins, a few isolated spots; part of the lateralmargin of the last two leaves renewed.